

**Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Історичний факультет
Кафедра суспільних дисциплін**

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.

**Політологічна енциклопедія
Навчальний посібник для вищих навчальних закладів
Книга VI**

Р - С

Умань - 2016

УДК 32(031)

ББК 66 я 20

П 50

Рекомендовано Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, як навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Протокол № 10, від 21 червня 2016 р.

Рецензенти:

Кривошеїн В.В. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Третяк О.А. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Священко З.В. – доктор історичних наук, професор кафедри загальної історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичин

П 50 Політологічна енциклопедія: навч. Посібник / укл.: Карасевич А.О., Шачковська Л.С. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. – Кн. 6. – 501 с.

Пропонований навчальний посібник «Політологічна енциклопедія» є спеціальним навчальним і науковим виданням, в якому пропонуються основні фундаментальні термінологічні поняття у галузі політичного знання, що використовуються у зарубіжній та вітчизняній науці про політику і у політичній діяльності.

Розрахований на студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, політичних і громадських діячів, а також широкої аудиторії читачів, які цікавляться особливостями формування політичної культури.

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.

УДК 32(031)

ББК 66 я 20

Р – С

РАДА

РАДА, радянський (російською мовою Совет, советский — Совет, советський).

У 1905 — 1906 рр. виникли Ради робітничих депутатів з революційно налаштованих груп для керівництва страйками та робітничими демонстраціями. Так само у 1917 р. постали Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Соціалісти-революціонери опанували селянські, а меншовики — робітничі ради. Більшовики на чолі з Володимиром Леніном кинули гасло «Вся влада радам!» і намагалися здобути вплив у радах.

Після перевороту 7 листопада 1917 р. російська партія більшовиків оголосила перебрання влади від Тимчасового уряду від імені Рад; властиво партія прикрила свою диктатуру меншості ширмою класових представницьких органів від верхів аж до найнижчих щаблів адміністрації. Також «вибори» до рад є попередньо устійнювані та апробовані органами партії. Прояви бажання повернути радам хоч частину влади виявляються подекуди також в офіційних виступах в СРСР, але вони впливу на фактичний стан справ не мають.

Деякий час більшовики вживали і для визначення утворених ними органів центральної і місцевої влади в Україні російськомовний термін «совет». Лише з 1919 р. набув поширення український відповідник «рада», «радянський».

Для підкреслення російського походження цих установ і політичних концепцій в українській діаспорній літературі, за винятком офіційних назв установ, вживається термін «совет» і прикметник «советський»).

Рада — український термін на визначення державно-політичного, представницького чи керівного органу, також керівний орган партії, організації чи установи. Термін Рада вживається з княжих часів: Боярська Рада, за Литовсько-Руської держави була Рада Великого Князівства Литовського (Пани-Рада). Назву Рада мали також органи козацького військово-державного устрою: Січова Рада, Генеральна Рада, Рада Старшини тощо.

Репрезентативний всенародний збір українського населення Галичини у 1848 р. мав назву Головної Руської Ради, політичне представництво українців Австрії у 1914 називалося Головна Українська Рада. Державно-політичні представництва і найвищі органи влади на українських землях після 1917 р. прийняли назву Українська Центральна Рада, Українська Національна Рада.

Представництво певних груп населення у 1917 р. у Києві оформилося як Всеукраїнська Рада (селищних, робітничих, військових депутатів), що у грудні 1917 р. відбули Всеукраїнський з'їзд Рад, підтримавши політику Української Центральної Ради Українська Селянська Спілка партії українських есерів творила свої Ради у волостях, повітах і на селах у 1918 — 1919 рр., як органи місц. влади.

В українській суспільній і юридичній термінології й далі рада має значення репрезентативного органу, наприклад, Національна Рада Українських Жінок, Українська Національна Рада (екзильний політичний центр), Українська Головна Визвольна Рада.

На Закарпатті у 1918 р. — 1919 рр. для вирішення долі цього краю творилися місцеві народні Ради з центральною Руською Народною Радою на чолі в Ужгороді. Подібні органи існували серед еміграції у США, наприклад, Американська Руська Народна Рада (1918). Державна Народна Рада і Рада Республіки були передбачені у 1920-1921 рр., як дорадчі органи влади УНР, виконавчий орган якої звався Радою Народних Міністрів.

Скорочену назву «Рада» більшовики вживали у 1917 — 1918 рр. в офіційних документах і публіцистиці на визначення Української Центральної Ради. Свою ж владу називали на початку винятково як ради і її органи — «советы». Щойно від 1919 р. український термін Ради прийнято для визначення радянських органів влади, як також прикметник «радянський», на відміну від «радівський», «радівці», який пов'язувався з Центральною Радою.

З 1920 р. загально прищепився український термін Рада на визначення радянських органів влади, а українській радянській державі надано назву з 6. 1. 1919 р.— Українська Соціалістична Радянська Республіка. Проте чужими мовами цей термін перекладається російським словом: Soviet Ukraine, L'Ukraine soviétique і т. д. На Західних Українських Землях (до 1945 р.) і на еміграції на означення більшовицьких органів влади в Україні прищепилися більше терміни Совет, советський, ніж Рада, радянський.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Історія у термінах і поняттях: довідник / За заг. ред. Орлової Т.В. — Вишгород, 2014.

РА́ДА БЕЗПЕ́КИ ООН

РА́ДА БЕЗПЕ́КИ ООН (англ. United Nations Security Council, фр. Conseil de sécurité de l'ONU, рос.Совет Безопасности ООН, ісп. Consejo

de Seguridad de la ONU) — постійно діючий орган Організації Об'єднаних Націй, на який, відповідно до статті 24 Статуту ООН, покладено відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки. Рада Безпеки входить до 6 «головних органів» ООН.

У 1965 р. кількість її членів було збільшено з 11 до 15 (перша поправка до Статуту ООН): п'ять постійних членів — Великобританія, Китай, СРСР, США, Франція — і десять членів, які обираються Генеральною Асамблеєю на два роки за географічною ознакою.

П'ять з десяти членів переобираються щороку. Після розпаду СРСР його місце у Раді Безпеки успадкувала Росія. На відміну від інших органів ООН, тільки Рада Безпеки має право приймати рішення, обов'язкові для виконання всіма членами ООН.

Рада Безпеки проводить свої засідання у Нью-Йорку, коли в цьому виникає необхідність. Україна була непостійним членом Ради Безпеки ООН у 1948–1949 рр., 1984–1985 рр., 2000–2001 рр.

До складу Ради входять 15 країн-членів — 5 постійних і 10 непостійних. Відповідні поправки у Статут ООН були внесені 17 грудня 1963 р. резолюцією ГА ООН 1995 р. (XVIII) (до цього у Раду входило лише 6 непостійних членів).

Постійні члени Радбезу мають право вето в будь-які резолюції, окрім процедурних:

Країна	Теперішній представник	Теперішня держава	Колишня держава
 КНР	Лі Баодун	 КНР (1971-дотепер)	 Кит. Респ. (1946 - 1971)
 Франція	Жирар Аро	 Франція (1946-дотепер)	
 Росія	Віталій Чуркін	 Росія (1992-дотепер)	 СРСР (1946 - 1991)
 Велика Британія	сер Марк Лайлл Грант	 Велика Британія (1946-дотепер)	

 США	Саманта Пауер	 США (1946-дотепер)	
---	---------------	--	--

Непостійні члени

10 інших членів обираються Генеральною Асамблеєю ООН на дворічний термін (кожного року по 5), починаючи з 1 січня. Члени обираються регіональними групами і затверджуються Генеральною Асамблеєю ООН. Щоб бути обраною в Радбез, держава-кандидат повинна отримати щонайменше 2/3 всіх голосів за місце, що може приводити у глухий кут, якщо є два приблизно рівні за силою кандидати; у 1979 р. безвихідь між Кубою та Колумбією було вирішено лише через три місяці та 154 раундів голосування, коли обидві держави забрали заявки на користь Мексики у якості компромісного кандидата.

Непостійні члени Ради Безпеки ООН обираються за географічним принципом, а саме:

- п'ять — від країн Африки і Азії;
- один — від країн Східної Європи;
- два — від країн Латинської Америки;
- два — від країн Західної Європи та інших країн.

В історичній ретроспективі частіше інших непостійними членами ООН обирались:

- Японія — 22 роки в якості члена РБ;
- Бразилія — 20;
- Аргентина — 16.

Україна (включно і як УРСР) була непостійним членом 6 років: 1948-1949 рр., 1984-1985 рр., 2000-2001 рр.. 2015 р. Україну ще раз обрали до складу Ради безпеки ООН на 2016—2017 рр.

Президент

Роль президента Радбезу ООН полягає у визначенні порядку денного, голосуванні на засіданнях та представництві Ради Безпеки ООН в інших органах ООН та міжнародних організаціях. Президент має право робити президентські заяви та ноти, що використовуються як декларація про наміри, які потім вся Рада Безпеки може прийняти. Ротація президентства відбувається щомісяця в алфавітному порядку назв країн-членів Ради Безпеки ООН англійською мовою. У травні президентом РБ ООН є постійний представник Азербайджану при ООН Агшин Мехдієв.

Повноваження

Рада Безпеки уповноважена «розслідувати будь-який спір чи будь-яку ситуацію, яка може спричинити міжнародні зіткнення чи викликати спір або будь-яку іншу ситуацію, для визначення того, чи не може продовження цього спору чи ситуації загрожувати підтримці

міжнародного миру і безпеки». РБ ООН «визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру чи акту агресії і робить рекомендації чи вирішує які заходи слід застосувати для підтримки і відновлення міжнародного миру та безпеки». Рада має право застосовувати примусові заходи до держав, які порушують міжнародний мир і безпеку. Стаття 25 Статуту ООН говорить: «Члени Організації погоджуються, відповідно до цього Статуту, підкоряться рішенням Ради Безпеки і виконувати їх». Таким чином, рішення РБ є обов'язковими для всіх держав, оскільки членами ООН на сьогодні є майже всі загальновізанані держави Земної кулі. При цьому всі інші органи ООН можуть ухвалювати тільки рекомендаційні рішення.

На практиці діяльність РБ з підтримки миру та безпеки полягає у визначенні тих чи інших санкцій проти держав-порушників, включаючи:

- військові операції проти них;
- введення миротворчих формувань в зони конфлікту;
- організацію постконфліктного врегулювання;
- створення міжнародної адміністрації в зоні конфлікту.

Миротворці Організації Об'єднаних Націй

Після затвердження Радою Безпеки Організація Об'єднаних Націй може відправити миротворців у регіони, де збройний конфлікт недавно припинився або тимчасово зупинився, щоб забезпечити дотримання умов мирних угод і перешкоджати комбатантам поновити військові дії. Оскільки ООН не має власної армії, миротворчі сили добровільно надаються державами-членами ООН.

Ці солдати іноді називаються «блакитними касками» через особливі каски на головах миротворців. Миротворчі сили отримали Нобелівську премію миру у 1988 р.

Бюджет з підтримання миру оцінюється окремо від основного бюджету організації ООН; у 2013-2014 рр. фінансовому році миротворчі витрати склали \$7,54 млрд.

Миротворчі операції ООН фінансуються за рахунок внесків, використовуючи формулу, виведену з регулярної шкали фінансування, але включаючи зважену плату п'яти постійних членів Ради Безпеки. Також за додаткову плату пропонується компенсувати пільгові ціни для оцінки операцій з підтримання миру менш розвинених країн.

У 2013 р. у топ-10 спонсорів фінансових внесків для операцій Організації Об'єднаних Націй з підтримання миру були: США (28,38%), Японія (10,83%), Франція (7,22%), Німеччина (7,14%), Сполучене Королівство (6,68%), Китай (6,64%), Італія (4,45%), Росія (3,15%), Канада (2,98%) та Іспанія (2,97%).

Кожен член Ради має один голос. Для прийняття рішень з питань діяльності ООН потрібно дев'ять голосів, включаючи голоси всіх п'яти постійних членів Ради. Це і є так зване правило однаковості великих держав, або право вето.

Всі п'ять постійних членів вдавалися в різні часи до права вето. Якщо постійний член не підтримує рішення, але не хоче блокувати його прийняття, він не голосує проти, а утримується при голосуванні. Як правило, рішення РБ ООН оформляються у вигляді резолюцій.

Критика

При розгляді перших шістдесяти років існування Ради Безпеки британський історик Пол Кеннеді дійшов висновку, що «кричущі провали не тільки супроводжували багато досягнень ООН, вони затьмарили їх», виявили відсутність волі, наприклад, щоб запобігти етнічним чисткам у Боснії і Руанді.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

РАДА ЄВРОПИ

РАДА ЄВРОПИ (англ. Council of Europe, фр. Conseil de l'Europe) — міжнародна організація 47 держав-членів в європейському просторі. Членство відкрите для всіх європейських держав, які визнають принцип верховенства права і гарантують основні права людини і свободи для своїх громадян.

Один з найбільших успіхів Ради це Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка слугує основою для Європейського суду з прав людини.

Штаб-квартира Ради Європи знаходиться у Страсбурзі на французько-німецькому кордоні. Спочатку засідання Ради відбувалися в Університетському Палаці Страсбургу, у 1977 р. для засідань Ради на околиці міста був зведений Палац Європи.

Рада Європи була заснована після промови Вінстона Черчилля в університеті Цюріху 19 вересня 1946 р. незабаром по завершенні Другої Світової Війни, у котрій він закликав до створення «сполучених держав Європи» на зразок Сполучених Держав Америки.

Рада була офіційно заснована 5 травня 1949 р. Лондонською Угодою, підписаною десятьма країнами-засновниками. Цей договір зараз відомий як Статут Ради Європи.

Основною статутною умовою для вступу країн до Ради Європи (РЄ) є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, її зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією, та ефективно співпрацювати з іншими державами з метою досягнення цілей РЄ.

Структура: Комітет міністрів; Консультативна асамблея; Європейський суд з прав людини.

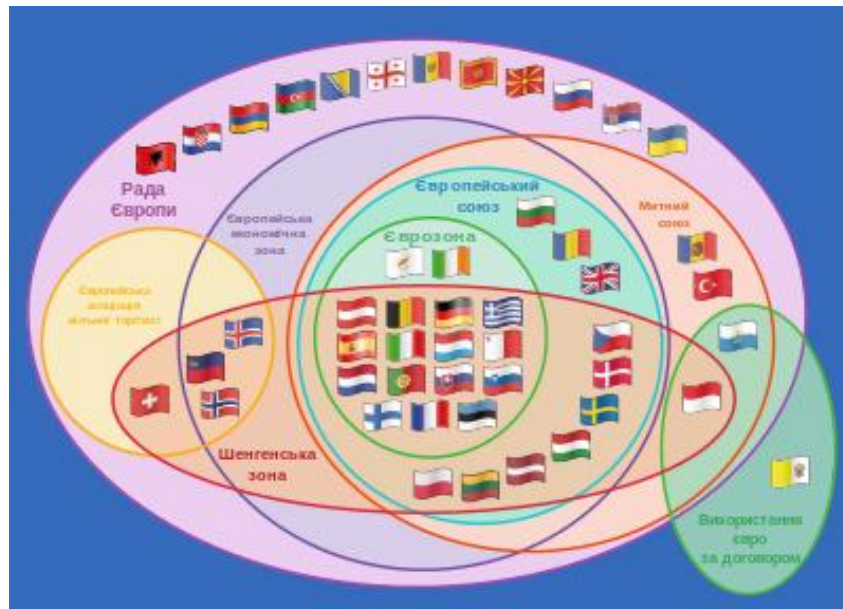
Європейський суд з прав людини не входить до складу органів Ради Європи, а лише діє при ній. ЄСПЛ було утворено шляхом прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

ДОРАДЧІ ОРГАНИ:

Венеціанська комісія - Дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права. Офіційна назва: «Європейська комісія за демократію через право».

Конгрес місцевої та регіональної влади Європи - Консультативний орган, що представляє місцеві та регіональні влади. Делегація кожної країни у Конгресі складається із однакової частини представників регіонів та органів місцевого самоврядування.

Офіційні мови - Офіційними мовами Ради Європи є англійська та французька мови, але під час сесій Парламентської асамблеї як робочі мови використовуються також німецька, італійська та російська. За певних умов під час обговорень може здійснюватись переклад також на інші мови.

Діаграма участі країн у міжнародних договорах і Наднаціональних європейських організаціях

Країни-члени

Пункт 1(а) Статуту твердить: Мета Ради Європи — досягти більшої єдності між її членами для захисту та впровадження ідеалів і принципів, які є їх спільною спадщиною, і сприяння їх економічному та соціальному прогресу.

Рада зосереджується на наступних областях:

Захист демократії і верховенства права;

Захист прав людини, зокрема: Соціальні права; Лінгвістичні права меншин; Поширення ідей європейської культурної ідентичності і різноманітності;

Вирішення проблем, що з ними стикається європейське суспільство, включаючи дискримінацію, ксенофобію, екологічні загрози, СНІД, наркотики та організовану злочинність. Заохочення стабільності демократії шляхом реформ.

Набуття членства Україною.

Ювілейна монета НБУ присвячена 60-річчю Ради Європи (реверс).

Україна заявила про своє бажання приєднатися до РЄ 14 липня 1992 р. 16 вересня 1992 р. Верховній Раді України було надано статус «спеціально запрошеного гостя» у Парламентській асамблеї (ПА) РЄ, що дозволило депутатам Верховної Ради України брати участь у роботі ПА РЄ. Резолюцією (92) 29 від 23 вересня 1992 р. Комітет міністрів РЄ доручив ПА РЄ підготувати висновок стосовно ступеня готовності України до вступу до РЄ відповідно до положень Статутної Резолюції (51) 30 А.

На урядовому рівні основною формою співпраці стала участь представників України у робочих органах Комітету міністрів РЄ. Експерти України залучалися до розробки Рамкової конвенції про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

До набуття членства у РЄ Україна стала стороною декількох конвенцій цієї організації, зокрема Європейської культурної конвенції, Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства. У вересні 1995 р. Україна приєдналась до шести Конвенцій РЄ у галузі боротьби зі злочинністю. 15 вересня 1995 р. Україною була підписана Рамкова конвенція про захист національних меншин. У цей період РЄ, зокрема Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанською комісією), було проведено правову експертизу проектів окремих статей нової Конституції України, проектів Сімейного та

Адміністративного кодексів України, проекту Закону України про місцеві ради народних депутатів.

15 вересня 1995 р. у Києві було відкрито Центр інформації та документації РЄ на базі Української Правничої Фундації. З нагоди офіційного відкриття Центру в Україні перебував Генеральний секретар РЄ Даніель Таршис.

26 вересня 1995 р. під час своєї вересневої частини сесії 1995 р. ПА РЄ ухвалила позитивний висновок щодо заявки України на вступ до Ради Європи (Висновок ПА РЄ N 190 (1995 р.)). Зазначений висновок ПА РЄ містить у собі низку зобов'язань нашої країни щодо впровадження у національне законодавство норм та стандартів РЄ. В Асамблеї нашій країні надано 12 місць. У роботі згаданої частини сесії ПА РЄ взяла участь делегація Верховної Ради України на чолі з Головою Верховної Ради України.

Визначною подією з точки зору завершення складної і тривалої процедури вступу України до РЄ стало засідання Комітету міністрів РЄ, яке відбулося 19 жовтня 1995 р. На підставі винесеного 26 вересня 1995 р. ПА РЄ висновку Комітет міністрів РЄ одностайно ухвалив резолюцію про запрошення України стати 37-м членом організації і приєднатися до її Статуту. 31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України про приєднання до Статуту Ради Європи.

9 листопада 1995 р. відбулась урочиста церемонія вступу України до РЄ, в якій взяла участь делегація України на чолі з Прем'єр-міністром України. Того ж числа Генеральний секретар РЄ Д.Таршис та член Європейської Комісії Ганс ван дер Брук (Hans van den Broek) підписали Спільну програму Комісії європейських співтовариств та Ради Європи щодо реформування правової системи, місцевого самоврядування та удосконалення системи правозастосування в Україні.

Набувши членства у РЄ, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм та стандартів РЄ, зокрема прийняти відповідні закони та приєднатися до ряду конвенцій. При цьому РЄ висловила готовність надавати всебічну експертну допомогу.

РАДА КАНТОНІВ

РАДА КАНТОНІВ— назва верхньої палати двопалатного парламенту Швейцарії — Федеральних зборів. Федеральні збори (парламент Швейцарії). Правове положення Федеральних зборів, їх структура і порядок формування визначені у главі 2 розділу 5 Конституції. Відповідно до ст. 148 Федеральні збори мають вищу владу

у Конфедерації за умови дотримання прав народу і кантонів. Федеральні збори складаються з двох палат - Національна рада (нижня палата) і Рад кантонів (верхня палата).

Національна Рада включає 200 депутатів, що обираються терміном до чотирьох років шляхом загальних, прямих виборів за пропорційною виборчою системою. Виборчими округами є кантони. Виборчі округи створюються пропорційно чисельності населення кантону, але за умови, що кожний кантон має право, щонайменше, на одне місце у палаті (ст. 149). Депутатом Національної ради може бути обраний будь-який громадянин, що володіє активним виборчим правом.

Рад кантонів включає 46 депутатів від кантонів. Конституція (ст. 150) містить перелік кантонів і напівкантонів, що відповідно до їхнього населення обирають кожний по одному або по два депутати. Правила обрання депутатів до Ради кантонів установлюються самими кантонами. Вибори є прямими і проводяться за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості в два тури. Конституція не визначає терміни повноважень верхньої палати, але за загальним правилом депутати до Ради кантонів обираються на чотири роки.

Внутрішніми керівниками кожної палати є голова і два віце-голови. що обираються палатами з числа членів палати терміном на один рік. Ці особи не можуть бути обрані на наступний термін (ст. 152). Внутрішніми допоміжними органами є постійні комісії, що обираються також палатами із числа її членів. Число комісій і їхніх видів віганачаються законом. Звичайно формуються постійні комісії в палатах, а також створюються три спільні комісії (комісія з зовнішньої політики, комісія зі справ зовнішньої економіки і податків, фінансова комісія, що контролює бюджет і фінансове господарство).

У федеральних зборах можуть створюватися партійні фракції (ст. 154). але вони, як правило, створюються тільки в Національній раді, а депутати Ради кантонів беруть участь у роботі фракцій нижньої палати.

Депутати Швейцарського парламенту відповідно до ст. 161 користуються вільним мандатом, «члени Федерального збору голосують без інструкції». Основною формою роботи парламенту є сесії. Регулярні (чергові) сесії скликаються один раз на рік. Позачергові (надзвичайні) сесії можуть скликатися на вимогу однієї четвертої частини депутатів кожної з палат. Палати засідають, як правило, роздільно. Палати Федерального збору рівноправні, рішення Федерального збору повинні бути схвалені обома палатами. Спільні засідання палат проводяться під керівництвом голови Національної ради тільки з питань, зазначених Конституцією (ст. 157). Це:

проведення виборів; вирішення спорів з приводу компетенції між вищими федеральними органами влади; прийняття рішень щодо застосування помилування абсолютною більшістю голосуючих членів обох палат. Засідання Національної ради і Ради кантонів мають відкритий характер, але окремим законом може бути встановлене проведення закритих засідань.

До компетенції Федерального збору належать ті питання, що Конституцією віднесені до Конфедерації і не довірені іншим федеральним органам влади. Це положення дає підставу характеризувати компетенцію Федерального збору як відносно визначену.

До основних повноважень Федерального збору належать, насамперед, прийняття законів - усі важливі розпорядження, що містять правові норми, повинні бути видані у формі «федерального закону» (ст. 164). До цієї категорії, зокрема, входять основні положення, що стосуються: здійснення політичних прав; обмеження конституційних прав, прав і обов'язків осіб; оподаткування; задач і цілей Конфедерації; зобов'язань кантонів при здійсненні федерального права; організації органів федеральної влади і процедури, застосованої в них. Федеральний закон може передбачити делегування повноважень з видання правових норм іншим органам, якщо тільки це не виключається Конституцією.

Відповідно до ст. 173 Конституції Федеральні збори, крім того, виконують інші задачі і здійснюють наступні повноваження: вживають заходів із забезпечення зовнішньої безпеки, коли того вимагають обставини; видають акти з питань надзвичайного стану в країні; управляють кадровою армією і можуть приводити її в бойову готовність; вживають заходів із виконання федерального права; приймають рішення щодо законності завершених народних ініціатив; приймають рішення у спорах про компетенцію між вищими органами федеральної влади; вирішують питання про помилування і повідомляють про амністію. Особливе місце займають заходи для підтримки Федеральної Конституції, гарантії для кантональних конституцій (ст. 172).

У сфері фінансів це щорічне прийняття бюджету і затвердження звіту про його виконання (ст. 167). Федеральні збори здійснюють вищий нагляд за Федеральною радою, Канцлером Конфедерації і федеральною адміністрацією, федеральними судами й іншими органами й особами, яким доручено виконання задач Конфедерації. Закон може дати Федеральним зборам здійснення інших задач й інших повноважень (ст. 173, п. 3).

Про здійснення своїх повноважень Федеральна рада видає акти у формі закону, ордонанса і постанови.

Федеральна рада і федеральна адміністрація. Конституція (ст. 174) визначає Федеральну раду як вищий розпорядницький і виконавчий орган влади Конфедерації. Він обирається Федеральними зборами після кожного нового переобрання складу Національної ради з числа депутатів Федерального збору в складі семи членів. Від одного кантону може бути обраний тільки один член Федеральної Ради. Федеральні збори обирають із числа семи членів Федеральної ради терміном на один рік Голову Конфедерації і віце-голову Федеральної ради. Обидві посадові особи можуть переобиратися на ці пости на другий термін (ст. 176). Конституція закріпила принцип колегіальної влади, усі рішення Федеральної ради приймаються колегіально шляхом голосування. Для підготування і виконання рішень справи Федеральної ради розподіляються між її членами по департаментах. Число департаментів відповідає числу членів Федеральної ради. Кожним департаментом управляє член Федеральної ради. Таким чином, департаменти є частиною федеральної адміністрації. Крім департаментів в адміністрацію включається Федеральне канцлерство, що виконує функції штабу Федеральної ради. Воно управляється Канцлером Конфедерації, що обирається Федеральними зборами (статті 168, 179).

Основні повноваження Федеральної ради закріплені в статтях 180-187 Конституції. Найважливіші з них: встановлення цілей і засобів проведення своєї урядової політики. Він планує і координує діяльність держави; здійснює право законодавчої ініціативи; стежить за застосуванням законів і постанов Федерального збору і судових рішень, винесених федеральними органами судової влади; розробляє фінансовий план, а також проект бюджету і складає державний звіт; стежить за належним фінансовим управлінням; веде іноземні справи при дотриманні права брати участь у цих справах Федерального збору; представляє Швейцарію за кордоном; підписує і ратифікує міжнародні договори і передає їх на схвалення Федерального збору; вживає заходів для забезпечення зовнішньої безпеки, незалежності й нейтралітету Швейцарії; вживає заходів для забезпечення внутрішньої безпеки; схвалює законодавчі акти кантонів, коли того вимагає виконання федерального права. Крім того, на Федеральну раду покладені інші задачі й повноваження: стежити за федеральною адміністрацією й іншими органами або особами, яким доручено виконання задач Конфедерації; робити призначення і вибори, не віднесені до відання якогось органу влади; регулярно робити звіт про

своє управління і про стан країни перед Федеральними зборами тощо. Актами Федеральної ради є ордонанси.

Судова влада. Здійснення правосуддя в сфері федеральної компетенції Конституція поклала на Федеральний суд (статті 188-191). Організація і процедура у Федеральному суді регулюються спеціальним законом. У конституційному порядку визначаються лише основні положення статусу суду. Склад федерального суду - 30 судів, що обираються Федеральними зборами терміном на шість років. При обранні Федерального суду Федеральні збори стежать за тим, щоб у ньому були представлені всі офіційні мови Швейцарії. Організацію своєї адміністрації суд установлює сам. Конституція визначає конституційну юрисдикцію. Федеральний суд розглядає: скарги на порушення конституційних прав і свобод особи; скарги на порушення автономії комун й інших гарантій, наданих кантонами корпораціями публічного права; скарги на порушення міжнародних договорів або міжкантональних угод; суперечки у сфері публічного права між конфедерацією і кантонами або між кантонами. Конституція (ст. 190) закріпила положення про те, що в сферах цивільної, кримінальної, адміністративної юрисдикції, а також в інших галузях права повноваження Федерального суду встановлюються законом.

У Федеральному суді діють п'ять палат, у кожній з яких від п'яти до семи судів. Дві палати, по суті, суди публічного права, два - цивільного права й одна - кримінального права. Суд діє переважно як касаційна, але іноді і як перша інстанція. Для розгляду кримінальних справ передбачено утворення судів присяжних.

Судова організація в кантонах неоднакова, але загальна схема така: мировий суддя, окружний суд кантону (апеляційний суд). У багатьох кантонах діють спеціальні суди або судді - у справах неповнолітніх, у торгових справах, у соціальних справах тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

РАДИКАЛІЗМ

РАДИКАЛІЗМ (англ. radicalism) — духовна настанова та спосіб мислення, наслідком якого є рішуча дія, що послідовно і прямолінійно прямує до наміченої мети, відкидаючи будь-який компроміс. Радикалізм проявляється у різних сферах: політиці, філософії, етиці,

релігії, тощо, як напрям, який повністю не погоджується з панівними поглядами.

У політиці радикалізм це кожний напрям, який прагне ґрунтовних змін тих чи інших державних або суспільних відносин, як правило, вважаючи крайні засоби за головні, а рішучі зміни — за кінцеві. Є радикалізм комуністичний (крайньо «ліві» течії та рухи) і націоналістичний (крайньо «праві»). Значення слова «радикалізм» впродовж історії змінювалося.

Поняття «радикалізм» виникло вперше в Англії й Франції після Великої французької революції. У XIX ст. в Європі його ідентифікували з демократичним крилом лібералізму, що, на відміну від поміркованого, виступав за скасування майнового цензу та поширення виборчого права, відокремлення церкви від держави, соціальні реформи. У більшості країн Європи виникли радикальні партії. Найвідомішою з-поміж них була французька радикальна партія (Жорж Клемансо), що поєднувала республіканство, лаїцизм, націоналізм і соціал-реформізм. Пізніше, радикалізм отожднювали з анархізмом, соціалізмом, суфражизмом, більшовизмом та нацизмом.

ВИДІЛЯЮТЬ РІЗНІ ТИПИ РАДИКАЛІЗМУ:

Політичний радикалізм: Практична та ідеологічна політична орієнтація, метою якої є принципова зміна суспільства і політичної структури засобами рішучих, кардинальних дій. Радикалізм протилежний консерватизму, поміркованості, традиціоналізму: «Радикалізм як соціально-політичний феномен є специфічним типом мислення та комплексом рішучих безкомпромісних дій, орієнтованих на оновлення суспільних відносин шляхом революційної трансформації базових засад суспільства».

Релігійний радикалізм: Виділяються такі типи релігійного радикалізму: власне релігійний радикалізм; релігійно-етнічний радикалізм; релігійно вмотивований радикалізм.

Власне релігійний радикалізм проявляється у малих і локальних групах, які складаються навколо духовного лідера і своєю метою, як правило, ставлять втілення в життя соціального-релігійного проекту, що нерідко має есхатологічне зміст. Прикладом може служити група послідовників Петра Кузнецова, що здобула популярність у 2008 р., заклавшись від зовнішнього світу в печері під Пензою і чекала швидкого настання кінця світу. Такий радикалізм відрізняється від поміркованими діями, оскільки харизматичні лідери не закликають до скоєння великих потрясінь у суспільстві і політичних протестів. Проте даний тип містить у собі великий деструктивний потенціал, оскільки ставить під сумнів значущі для суспільства цінності і відносини, і служить живильним

середовищем для соціального і релігійного фанатизму, який у свою чергу приводить людей до скоєння протиправних дій. У свою чергу адепти повинні здійснити альтернативний соціально-релігійний проект куди включаються: відмова від сім'ї, розрив відносин з офіційною церквою, відмова від отримання державної освіти і медичного лікування, відмова від використання офіційних документів, невикористання виробів промислового виробництва (особливо за наявності на них штрих -код). Для такого проекту характерні: примітивні форми господарської діяльності, упор на патріархальність у сім'ї або ж комуні, наявність культу духовного лідера і есхатологічне мислення. Так, «Церквою останнього заповіту» був створено і розвивається «екопоселення Тиберкуль», а «Церква об'єднання» Сон Мьон Муна заперечує традиційний інститут шлюбу і сім'ї і взамін прагне створити «нову сім'ю».

Релігійно-етнічний радикалізм. Цей тип радикалізму у даний час охоплює коло ідей консервативно-традиціоналістських напрямків: відродження етнічної релігії, етнічно чистої держави і суспільства. Його соціальною основою служить міська інтелігенція, оскільки саме тут народжуються утопічні проекти, позбавлені прагнень до економічної та політичної глобалізації, як і до віросповідань світових релігій. Етносоціалізм протиставляється соціальному розмежуванню, панують ідеї анти сцієнтизму і технократії, поряд з нативізмом, біополітикою, екополітикою, екоправом і екоеконімікою. У пострадянський час носіями релігійно-етнічного радикалізму стали: в Росії - певна частина інтелігенції, на Україні - рух рідновірів, у Польщі -, у Латвії - Дієвтуріба. У Белруссії були зроблені спроби об'єднати розрізнені слов'янські об'єднання під ідеями панславізму, де б слов'яни розглядалися як суперетнос або якась культурно-політична спільність народів. Такию повинна була виступити «Духовно-Родова Держава Русь», де буде здійснений перехід на власний календар космічних циклів, запроваджено нову освітню система, заклади культури та наукові установи.

Релігійно мотивовану політичний радикалізм. Пропаганда етноцентризму і негативного ставлення до світових релігій може призвести до переходу релігійно-етнічного радикалізму у політичну площину і стати ідеологічною основою для народження небезпечного для суспільства екстремізму. Релігійні організації або організації містять у собі окремі риси релігійності мають такий тип радикалізму, ставлять своєю метою силове зміну державного ладу: захоплення влади збройним шляхом, порушення суверенітету іншої держави, створення та розповсюдження незаконних збройних формувань, розпалювання етнічної та релігійної ворожнечі. Прикладом такої

організації може служити «Схоронитися Їжак Словен», що має деструктивну природу з вираженою екстримістською спрямованістю.

Філософський радикалізм - доктрина англійського походження, яку пов'язують із послідовниками Єремії Бентама і Джеймса Мілля, а особливо Джона Стюарта Мілля. У ній утилітаризм Бентама поєднався з класичною політичною економією, розробленою Адамом Смітом, Мальтусом і Рікардо, правознавством, запропонованим Бентамом і Джоном Остіном, які намагалися вдосконалити право, і логічним обґрунтуванням потреби в демократії, що її сформулювали Бентам і Джеймс Мілля. Хоч учення філософського радикалізму виходило з філософської та економічної теорії, воно було пов'язане і з практичною діяльністю; воно забезпечувало обґрунтування необхідності внесення докорінних змін в усталений державний лад, який дожив до початку ХІХ ст., і було тісно пов'язане з реформаторськими рухами, що стояли в опозиції до земельної аристократії, економічних монополій та офіційної церкви. Найбільший наголос було зроблено на прискоренні розвою з метою перетворення традиційного аристократичного ладу на сучасне світське демократичне ринкове ліберальне

Радикалізм в Україні - в Україні політичний радикалізм зустрічаємо у 1890-их рр. при створенні М. Драгомановим, І. Франком і М. Павликом Української Радикальної Партії (УРП) у Галичині. Її вимогами були: переустрій Австрії на федеральній основі, децентралізація влади, поділ Галичини на дві окремі частини — українську і польську, введення прогресивного податку, розподіл ґрунтів великої власності поміж мало- і безземельним селянством тощо. У 1926 р., після приєднання до партії волинської групи есерів, партія змінила назву на Українську соціалістично-радикальну партію (УСРП), а у квітні 1931 р. вступила до ІІ Соціалістичного Інтернаціоналу.

Українська Демократично-Радикальна Партія

На Наддніпрянщині, за ініціативою Бориса Грінченка, постала у 1904 р. Українська Радикальна Партія, що виділилася з Української Демократичної Партії. У 1905 р. обидві групи знов об'єдналися в Українську Демократично-Радикальну Партію (УДРП). У програмі вона мала домагання національно-територіальної автономії для України у рамках Росії та націоналізації землі. Не зважаючи на цю назву, радикали-демократи були насамперед партією поміркованої, ліберальної інтелігенції і спілкувалися з російською Партією Народної Свободи («кадети»).

Під тиском реакції у Російській Імперії, УДРП самоліквідувалася у 1907 р. і замість неї утворилося Товариство Українських Поступовців (ТУП).

РАДЯНСЬКИЙ КОМУНІЗМ

РАДЯНСЬКИЙ КОМУНІЗМ — офіційна ідеологія колишнього Радянського Союзу, яка почала формуватися під впливом ідей марксизму на російських інтелектуалів наприкінці XIX ст. Загалом Російська імперія за усіх соціальних і політичних обставин (деспотія, соціально-економічні труднощі) мала потенційні можливості для зростання буржуазії, появи пролетаріату, а відтак, і появи та поширення революційних ідей.

Марксистські ідеї спочатку утвердилися в Росії як наслідок популізму (народництва). Пізніше в Росії утворилися партія есерів (1901 р.), РСДРП (офіційно заснована у 1898 р. на I з'їзді, але остаточно сформувалася у 1903 р. на II з'їзді РСДРП). Радянський комунізм пройшов тривалий шлях еволюції до 1917 р., коли було повалено самодержавство. Після громадянської війни Комуністична партія більшовиків ще більше утвердила свою монопольну владу, але і за життя В. Леніна, і після його смерті (1924 р.), за лідерства у партії І. Сталіна, радянський комунізм утверджувався абсолютно недемократичними шляхами, тримався на репресіях, примусових колективізації та індустріалізації, здійсненні так званих чисток (1936-1938 рр.), на голодоморах — геноцидах, культу особи (Сталін). У 1956 р. М. Хрущов виступив з критикою Сталіна, критикою «культу особи». У роки правління Л. Брежнєва, який з 1964 р. до самої смерті був Генеральним секретарем ЦК КПРС, радянську державу було визначено як «соціалістичну всенародну», запроваджено таке поняття, як «розвинутий соціалізм». Для радянського комунізму властиві: односторонність, владарювання однієї партії, керівної еліти, відсутність справжньої демократії.

РАЙС КОНДОЛІЗА (НАРОДИЛАСЯ У 1954 р.)

66-й Державний секретар США (з 26 січня 2005 - 20 січня 2009 рр.), змінила на цій посаді Коліна Пауелла. Райс — перша афроамериканка і друга жінка, після Мадлен Олбрайт, на цій посаді.

Під час першого терміну президентства Джорджа Буша (молодшого) (2001-2005 рр.) Райс виконувала обов'язки радника президента з національної безпеки. До приходу в команду Буша, з 1993 - 1999 рр., - проректор Стенфордського університету, професор, доктор політології.

При адміністрації Джорджа Буша (старшого), під час розпаду СРСР і об'єднання Німеччини – радник президента з питань СРСР і Східної Європи.

Вона має дуже високий рейтинг схвалення і довіри серед усіх офіційних осіб адміністрації США. Згідно доповіді сенату, підготовленому адміністрацією Барака Обами, Кондоліза Райс особисто схвалила застосування до підозрюваних в тероризмі «альтернативних методів допиту».

У 2004 і 2005 рр. Кондоліза Райс була визнана журналом «Форбс» найвпливовішою жінкою у світі, а у 2006 р. – другою за впливовістю. Крім того, вона одна з усього двох афроамериканців, які неодноразово входили до сотні найвпливовіших людей планети за версією журналу «Тайм».

Райс народилася у Бірмінгемі, штат Алабама, і росла неподалік від Тітусвілле в родині, що відноситься до середнього класу. Батько, Джон Уеслі Райс молодший – пресвітеріанський священник. Преподобний Райс був керівником вищої школи Ульмана і священником вестмінстерської пресвітеріанської церкви, заснованої його батьком. Мати, Анжеліна Райс (дівооче прізвище Рей), - викладач музики і ораторського мистецтва в Ульманом.

Ім'я Кондоліза походить від італійського музичного терміну «Con dolcezza», «кондольчецца», що значить «з ніжністю».

З раннього дитинства Кондоліза показала себе дуже здатною дівчинкою: у віці п'яти років вона вже могла читати дуже вільно і швидко. Тому батьки прийняли рішення віддати її у місцеву чорну початкову школу раніше, ніж належало. З дитинства мати вчила доньку грі на фортепіано, вони разом пізнавали світ музики і мистецтва. У ті самі роки, Конді вперше зацікавила політика, вона із задоволенням дивилася новини по телевізору. Серед однокласників Кондолізу виділяли її зрілість і перфекціонізм.

Вже у дитинстві вона на собі випробувала расову дискримінацію, вибірковість і несправедливість законів. Однак вона впевнено вела себе на публіці, намагалася обмежити свій побут будинком, а не користуватися принизливими послугами «для кольорових» у місті. Райс так відгукується про своїх батьків і їхніх поглядах: «Вони відкидали обмеження і несправедливість того часу, які могли б обмежити наші горизонти».

Тим не менш Райс згадує безліч випадків утисків, пов'язаних з кольором її шкіри: у магазині при покупці речей її примушували користуватися складським приміщенням, а не у примірювальній, її не пускали в цирк в парку відпочинку, їй відмовляли у прийомі у готелях, подавали неїстівну їжу в ресторанах. Хоча батьки намагалися захистити її від приниження і дискримінації, сама Райс з дитинства дуже добре розумілася на проблемах боротьби за громадянські права і дискримінаційних законах Джима Кроу. Сусідка Джуліемма Сміт розповідала: «Конді звернулася якось до мене і сказала: «Ви бачили, що сказав сьогодні Бик Коннор?», і таке було не раз, але ж вона в той час була зовсім маленькою дівчинкою. Мені доводилося уважно читати газети, щоб зрозуміти, про що вона може мене сьогодні запитати». Сама Райс так описує еру сегрегації: «Ті страшні події глибоко врізалися мені у пам'ять. Я пропустила багато навчальних днів у сегрегованих школі через повідомлення про закладені бомби».

У дні гострої боротьби за громадянські права преподобний Райс озброївся і охороняв будинок, поки Кондоліза навчалася грі на фортепіано. З церковної кафедри він засуджував лідера руху за обмеження громадянських прав Фреда Шаттлсворта і його послідовників, називаючи їх «неосвіченими, заблукалими неграми», переконуючи дочку і студентів, що вони гідні поваги, що вони мають право на успіх, потрібно просто бути «вдвічі доброчеснішими», щоб подолати несправедливість як порочну систему. Навіть, підтримуючи цілі руху за громадянські права, сім'я Райс не завжди погоджувалася з тактикою, яку використовували активісти цього руху, якщо вона ставила дітей на небезпечний шлях, піддавала їх життя небезпеці.

Кондолізі було вісім років, коли Деніза Макнер, її шкільна подруга, загинула під час вибуху бомби біля афроамериканської баптистської церкви на Шістнадцятій вулиці 15 вересня 1963 р. Сама Райс так описує свій стан у той момент: «Я пам'ятаю вибух у Недільній Школі біля Баптистської Церкви на 16-й вулиці у Бірмінгемі у 1963 р. Я не бачила як це сталося, але чула це, я відчувала це, це сталося у декількох кроках від церкви мого батька. Цей звук я ніколи не забуду, він завжди буде віддаватися у мені. Та бомба забрала життя чотирьох дівчаток, моєї подруги Деніз Мак-нер. Злочинці розраховували придушити надію у життя, що починається, поховати устремління. Цього не сталося, планам злочинців не судилося збутися».

Становлення особистості Райс відбувалося на тлі расової сегрегації, вона вчиться впевнено дивитися в очі труднощам, девіз «бути вдвічі доброчесним, удвічі кращим» знаходить для неї у цей момент велике значення. Сегрегація зміцнює впевненість Райс в необхідності прав на носіння зброї, в одному зі своїх інтерв'ю Райс

говорить, що якби реєстрація зброї у той момент була обов'язковою, то револьвер її батька міг бути конфіскований, що зробило б їх сім'ю беззахисною перед грабіжниками з Ку-клукс-клану.

У 1967 р. сім'я Райс переїжджає в Денвер, де батько отримав керівну посаду у Денверському університеті. Вона відвідує невелику жіночу католицьку школу-академію Святої Марі.

Після участі на Аспенском музичному фестивалі, Райс вступає в Денверський університет, в якому її батько працює помічником декана і куратором класу, прозваного «Чорний досвід Америки». Декан Райс був запеклим противником расизму, позиції утиску та обмеження прав, активно виступав проти війни у В'єтнамі.

Кондоліза Райс відвідувала курси міжнародної політики Джозефа Корбела, батька Мадлен Олбрайт. Райс захоплюється СРСР і міжнародними відносинами, а самого Корбела вона називає «однією з головних фігур в її житті».

У 1970 р. Райс закінчує Академію Святої Марі. У 1974 р., у віці 19 років вона удостоюється звання бакалавра політичних наук і стає членом суспільства Фі Бета Каппа Денверського університету. У 1975 р. отримує звання магістра політичних наук університету Нотр-Дам. Після чого вона деякий час не могла визначитися з вибором: юридична освіта завжди була дуже престижною, але в той же час політика цікавила її найбільше на світі. У кінцевому підсумку вона записалася на програму міжнародних досліджень у Денверський університет. В її навчання також входила семитижнева поїздка у Радянський Союз, з невеликою зупинкою в Польщі. Закінчила Райс свою докторську програму у віці двадцяти шести років. Багато чорношкірих заздрили їй і її успіхам, а багато білих, побачивши її вперше, недооцінювали її здібностей, так як вважали, що чорні слабкіше білих розумом. Але Кондоліза доводила всім зворотне, викликаючи захоплення у недоброзичливців.

Перше місце роботи, з 1977 р. - Бюро у справах культури і освіти при Державному департаменті при адміністрації Картера. А ще, вона приймає запрошення продовжити свої дослідження в Стенфордському центрі міжнародної безпеки та контролю озброєнь, частина Інституту міжнародних досліджень (Каліфорнія). Через кілька місяців після прибуття до Центру, вона виступила з промовою на кафедрі політології, де якраз був потрібний кваліфікований чорношкірий фахівець. Вона починає викладати і веде кілька курсів, частина з яких про СРСР і міжнародні організації. Їй дуже подобалося читати лекції, приводячи дещо несподівані порівняння, наприклад, війни і футболу, а студентам подобалося слухати її. Ймовірно любов до викладання передалася Кондолізі від батьків, які були вчителями.

За весь час, який вона провела у Стенфорді, Кондоліза написала три політично-історичні книги, одна з яких була відзначена престижною премією. У 1981 р., у віці 26 років, у Денвері Райс отримує звання доктор політології.

Крім рідної англійської, різною мірою володіє російською, німецькою, французькою та іспанською мовами.

До 1982 р. Райс належала до Демократичної партії, але пізніше стає членом Республіканської партії. Певний вплив в політичному самовизначенні Райс зіграв і її батько, якому було відмовлено в реєстрації на виборах від Демократичної партії Алабами .

З трирічного віку Кондоліза займалася вивченням французької мови, музики, захоплюється балетом і фігурним катанням. З 15 років вона серйозно займається музикою, розраховуючи стати професійною піаністкою. Її плани змінилися, коли вона зрозуміла, що рівень її виконання не настільки високий, щоб забезпечити її засобами до існування. Сама вона оцінювала своє виконання як «досить гарна, але не вражаюче», і відзначала, що у неї не було можливості приділяти належну увагу фортепіанної практиці. Навіть не будучи професійним виконавцем, Райс і раніше не кидає заняття музикою і періодично виступає з різними камерними колективами.

Кондоліза Райс не заміжня. Під час навчання в Денверському університеті її близьким знайомим був гравець в американський футбол Рік Апчерч. У вересні 2006 р. газета The New York Times повідомила про можливі близьких взаєминах Райс і міністра закордонних справ Канади Пітера Мак-Кея

У 1981-1987 рр. Райс займає свою першу академічну посаду – доцент в галузі політології Стенфордського університету, потім домагається спочатку отримання звання ад'юнкт-професор (1987 – 1993 рр., у період з 1989 - 1991 рр. не працювала в університеті), а у 1993 р. звання професор. З цього моменту до 2000 р. займає пост проректора, розпорядника бюджету та академічного службовця університету. Вона також отримує звання старшого члена інституту міжнародних досліджень Фрімена Спольї, і, на знак вдячності, старшого члена інституту Гувера. Будучи фахівцем в області історії СРСР, у середині 1980-х рр. виступає з курсом лекцій у рамках об'єднаної програми університетів Стенфорду і Берклі, що проходить під керівництвом професора Джорджа Бреслауера. У цей час Райс захоплюється читанням творів Льва Толстого і Достоевського, за чутками, вона говорила своїм друзям, що ця література змусила змінити її погляд на навколишній світ. Саму Райс вважали розважливою, доброзичливою, але суворою, що користується популярністю у студентів. Під час підсумкових іспитів, за давньою

університетською традицією, вона, як викладач, готує так звані «нічні сніданки» для студентів.

На посту проректора доктор Райс була відповідальна за розподіл багатомільйонного університетського бюджету. До моменту вступу на посаду його дефіцит становив 20 млн. доларів, Райс пообіцяла, що цей дефіцит буде ліквідовано протягом двох років.

На думку Койт Блеккера, заступника директора Стенфордського університету міжнародних досліджень, дефіцит університетського бюджету був передбачуваний, і не міг бути усунений через особливості ведення фінансових справ у навчальному закладі. Однак через два роки на нараді, скликаній Райс, було оголошено, що університет не тільки позбувся дефіциту бюджету, але і придбав профіцит бюджету у 14,5 млн доларів.

Проректор Райс також була відповідальна за зв'язки з освітніми установами, сприяла підтримці дружніх взаємин з різними студентськими організаціями, наприклад, з організацією студентів Венесуели. Вже після переходу на державну службу, у червні 2002 р. вона відвідує Стенфорд, де бере участь у церемонії присудження університетських ступенів. Райс – перша жінка, перший афроамериканець і сама молода людина на посаді проректора за всю історію університету.

Доктор Райс є членом Американської Академії Наук і Мистецтва, є почесним доктором Коледжу Морхауз (1991 р.), університету Алабами (1994 р.), університету Нотр-Дама (1995 р.), школи права Міссісіпі (2003 р.), університету Луїсвілля, Мічиганського Державного університету (2004 р.), бостонської школи права (2006 р.).

У 1991 р. Райс повертається у Стенфордський університет, одночасно будучи затребуваним фахівцем по Східній Європі, проводить консультації то у приватному, чи в офіційному секторі. У цей же час вона, за ініціативи губернатора Каліфорнії Піта Вілсона, бере участь у роботі двопартійного комітету з організації виборчих округів штату.

У 1997 р. Кондоліза Райс працювала у Федеральному консультативному комітеті по єдиній підготовці чоловіків і жінок у збройних силах.

Під час передвиборної компанії Джорджа Буша у 2000 р. Райс на один рік залишає Стенфордський університет і стає радником майбутнього президента з питань зовнішньої політики. Група консультантів, яку очолювала Райс, називала себе «Вулкани», на честь монумента «Вулкан», встановленого в її рідному місті Бірмінгемі. На з'їзді Республіканської партії у 2000 р. Райс виступає з програмною заявою.

17 грудня 2000 р. Кондоліза Райс призначена на посаду радника з національної безпеки і йде зі всіх постів у Стенфордському університеті.

У 2001 р. Райс стає членом групи Скоукрофт і бере участь у підготовці доповіді «2001 Мета Морзе: Вашингтонські діячі та активісти в Японії».

Протягом літа 2001 р. Райс практично щодня зустрічається з директором ЦРУ Джордж Тенет для обговорення можливості терористичних атак в Америці та їх запобігання. Особливо помітною була зустріч 10 липня 2001 р., яка пройшла у Білому домі, на якій Тенет, який назвав цю зустріч «екстреною нарадою», доповів про можливу підготовку терористичної атаки з боку Аль-Каїди. Райс попросила Тенета передати відповідні матеріали Дональду Рамсфельду і Генеральному прокурору Джон Ешкрофт.

Коментуючи ті події, Райс стверджувала, що в той час часто зустрічалася з Тенет, але не пам'ятає цієї наради, і стверджує, що для неї було б просто немислимо проігнорувати інформацію про терористичну загрозу за два місяці до подій 11 вересня 2001 р.

Райс – твердий прихильник вторгнення до Іраку. Після закінчення терміну визначеного в декларації ООН (8 грудня 2002 р.) на надання відомостей по зброї масового ураження в Іраку, Райс пише статтю для газети The New York Times, яка називалася «Чому ми впевнені, що Ірак бреше».

У березні 2004 р. Райс відмовилася давати свідчення під присягою перед Національною комісією з терористичній атаці на Сполучені Штати (комісія 9/11). Білий дім обґрунтував цю відмову особливими привілеями, заснованими на принципі поділу влади і традиції, що склалася відмови від дачі показань представниками влади публічно. Однак, через посилення тиску на адміністрацію президента, Буш був змушений дати згоду на дачу Кондолізою Райс показань Національній комісії, за умови, що даний випадок не буде вважатися прецедентом, і у майбутньому Конгрес США не буде наполягати на наданні свідчень співробітниками адміністрації президента. Додатковим аргументом на користь такого рішення був ще й той факт, що Кондоліза Райс фактично буде відповідати на питання комісії, а не конгресу. Цей розгляд відбулося 8 квітня 2004 р., таким чином Райс стала першим діючим радником з національної безпеки вимушеним давати показання про свою політичну діяльність.

У ході передвиборної президентської кампанії 2004 р. Райс стає першим в історії радником з національної безпеки, які беруть участь в агітації за діючого президента і використовує цю обставину для просування свій позиції по Іраку – вона вважає, що уряд Саддама

Хусейна сприяє розвитку на території Іраку умов для розвитку терористичних загроз, аналогічних подіям 11 вересня 2001 р. На мітингу у Піттсбурзі Райс заявила: «Сам Хусейн не мав відношення до атак на Америку, але Ірак Хусейна тліючий і нестабільний, що є частиною Близького Сходу, став однією з умов виникнення ситуації 11 вересня».

10 січня 2003 р., відповідаючи на запитання журналіста CNN, Кондоліза Райс висловила стурбованість щодо програми створення зброї масового ураження в Іраку, на думку журналіста Вольфа Блітцера, тон її висловлювання був «загрозливим».

Райс заявила: «Проблема лише в тому, що не можна точно сказати як швидко він отримає ядерну зброю. Ми не хочемо чекати доказів цього у вигляді грибоподібної хмари». Критики вважали, що такі яскраві образи у виступі були покликані аргументувати плани адміністрації по вторгненню в Ірак і зміни правлячого режиму.

У 2003 р. Райс бере участь у дебатах про програму Мічиганського університету з ліквідації расової дискримінації, в цілому дотримуючись досить нейтральної точки зору у цьому питанні вважаючи, що в даний час расово-нейтральна позиція найбільш переважна, і що політика університету повинна враховувати расу «лише як один з багатьох інших чинників». У цілому Райс дотримується позиції президента Буша стосовно расової політики.

16 листопада 2004 р. кандидатура Кондолізи Райс була висунута на пост Державного секретаря США, замість Коліна Пауелла, про відставку якого було оголошено днем раніше. На звільнився пост радника з національної безпеки був призначений Стівен Хедлі.

7 січня 2005 р. на пост заступника державного секретаря була запропонована кандидатура торгового представника США Роберта Зойліка. 19 січня 2005 р. комітет Сенату США з міжнародних відносин проголосував 16 голосами проти 2 за винесення кандидатури Райс на затвердження сенатом.

Проти Райс проголосували представники Демократичної партії Джон Керрі і Барбара Боксер. Під час обговорення у комітеті сенату Барбара Боксер підняла на обговорення питання про особисте життя Райс, який деякі спостерігачі вирішили недоречним у подібній ситуації. 26 січня 2005 р. на засіданні сенату Кондоліза Райс 85 голосами проти 13 була затверджена на посаді державного секретаря. Така кількість голосів поданих проти затвердження держсекретаря було найбільшим з 1825 р.

Проти голосували незалежні сенатори і сенатори від Демократичної партії, які, на думку Барбари Боксер, хотіли щоб «доктор Райс і адміністрація Джорджа Буша несли відповідальність за

провал операції в Іраку і війну з тероризмом», вони аргументували своє рішення тим, що Райс була безвідповідальна прирівнюючи режим Хусейна з ісламським тероризмом, в цілому не підтримувала прийняті їй рішення.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

**РАМЗЕС I
(1338 – 1336 РР. ДО Н. Е.)
(ФАРАОН ІЗ ХІХ ДИНАСТІЇ)**

Батько Сети I. Спочатку воєначальник і візир бездітного фараона Хоремхеба, засновника ХІХ династії. Провів реорганізацію єгипетської армії. Він поділив армію на три корпуси, яким було присвоєно імена головних богів Єгипту. До кожного корпусу, Рамзес I вводить загін колісниць, що робило війська більш рухливими і давало можливість вести блискавичні атаки. Крім того, Рамзес I організував гвардію, яка перебувала при царі як його особиста охорона.

Зовсім інша політика була до найманих військ. Вони почали використовуватися як гарнізони фортець. Рамзес I відбудував новий шлях в Азію, що дозволило у короткий час перекидати великі військові з'єднання у цей район. Шлях проходив від прикордонної фортеці Джару через пустиню в Азію. На цьому шляху Рамзес I наказав викопати криниці з питною водою і побудувати форти для відпочинку військ. Пам'яток будівництва від нього залишилось мало, за виключенням невеликого храму в Абідосі та декількох рельєфів на

тильній стороні другого пілону у Карнаці. Після неповних трьох років правління Рамзеса I трон був успадкований його сином Сеті I.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

**РАМЗЕС II
(1314 - 1224 РР. ДО Н. Е.)
(ФАРАОН ІЗ ХІХ ДИНАСТІЇ)**

Царював 66 років і мав неабиякий авторитет у підданих. Завоював Палестину і Ліван, але програв битву з хеттами біля міста Кадеш. Оженився на дочці хеттського царя Хаттусиліса III для скріплення мирної угоди. Мав понад 100 дітей від багатьох жінок.

Рамзес II побудував безліч статуй і храмів у свою честь у різних куточках Єгипту. Найбільшими на сьогодні є чотири 20-метрові статуї сидячого Рамзеса II в Абу-Симбелі на півдні країни.

Рамзес II походив із ХІХ династії. За його правління могутність Єгипту досягла вершини. Про це свідчить і той факт, що ім'я цього царя, якого прозвали «Великим», було відоме ще до того, як учені розшифрували ієрогліфи. Воно жило в переказах, які переходили з покоління в покоління. Про Рамзесову славу і досі свідчать величезні будови в Абу-Симбелі, Карнаку, Луксорі та в інших місцях. (Як вважають історики, саме за його царювання в Єгипті проживав біблійний пророк Мойсей; з тих самих часів до нас дійшло слово «фараон», яке було зафіксоване у Біблії.)

Та велике будівництво й безкінечні війни, які вів Рамзес II, виснажили країну. Після його смерті в Єгипті настає хаос, і лише Сетнахт, засновник XX династії, міг про себе сказати: «Я навів лад в усій країні, де раніш не вщухали повстання. Я розгромив повстанців, що були в єгипетській землі. Я очистив великий трон Єгипту». Після нього на троні змінилося дев'ять Рамзесів, які мали тільки спільне ім'я зі своїм великим предком.

Мумія Рамзеса II (виявлена у 1881 р.) виставлена в скляній вітрині в Єгипетському музеї у Каїрі.

Витесаний на камені текст договору Рамзеса II з царем хетів Хаттусилісом III (це найдревніший з мирних договорів, збережених в історії) виставлений на огляд в холі нью-йоркської штаб-квартири ООН.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

РАСИЗМ

РАСИЗМ — політичні теорії і практичні дії, що ґрунтуються на расовій дискримінації, на поділі людей на біологічно різні групи на основі видимих особливостей зовнішнього вигляду, як-от: колір шкіри, структура та колір волосся, риси обличчя, будова тіла тощо, тобто на раси, і різному ставленні до людей та їхніх спільнот залежно від приналежності до цих груп (рас). Згідно з расистськими теоріями, люди різних рас розрізняються за соціально-біологічною поведінкою. Тобто, до зовнішніх ознак «прив'язуються» важливі психологічні, розумові та фізичні особливості, або робляться грубі узагальнення на зразок: «усі негри ліниві», «усі жиди жадібні» тощо. Ця різниця, як стверджують послідовники расистських теорій, зумовлена механізмами спадковості і не зникає повністю у результаті виховання, соціалізації та інших культурних процесів.

У XIX ст. багато науковців були прихильниками ідеї, що людська популяція поділена на окремі раси. Це часто використовувалося для виправдання колоніалізму та різного ставлення до різних груп населення. Такі теорії узагальнюють під поняттям науковий расизм. Якщо ж мають місце практики ставлення до певних груп як до привілейованих та порушення прав певних груп ґрунтується на расових характеристиках, то таке явище називається інституційним расизмом.

Наразі більшість біологів, антропологів та соціологів відкидають ідеї наукового расизму, натомість дослідники звертають

увагу на такі фактори формування рас як географія, етнічність та історія ендогамії.

Ті, хто вважають, що особам, яких можна віднести до однієї раси, притаманні певні внутрішні ознаки радше називають себе расіалістами, а не расистами, щоб уникнути негативного посилу цього слова. Термін расіалізм не несе у собі оціночного судження та є більш відповідним для наукового аналізу та дискусій.

Поняття расизм із його характерним закінченням –изм стало прикладом для словотворення термінів, що означають різні види пересудів, як сексизм, ейджизм, аблеїзм та інших. Дотичними концепціями є такі: антисемітизм, шовінізм та гомофобія.

Походження сучасного расизму

Расизм (сучасний) як ідеологія виник у добу колоніалізму, коли європейські держави захопили значні території, населені людьми різко відмінних від європейців антропологічних типів. Виникла потреба, з одного боку, пояснити, чому всюди у світі європейці захоплюють чужі країни, а не навпаки, а, з другого боку, виправдати таку політику. Найпростіше пояснення полягало в проголошенні однієї раси «повноцінною», а інших — «неповноцінними», тобто по суті в позбавленні неєвропейців права називатися справжніми людьми, та пояснення переваги європейців як вродженої. Слід зазначити, що саме сучасний расизм походить від європейського колоніального напрямку або ж виник під його впливом. Однак саме явище не є ані недавнім винаходом, ані суто європейським. Як вид ксенофобії расизм притаманний людям здавна. Поширення расистських ідей у сучасному світі відбулося завдяки поширенню праць французького письменника Жозеф Артюр де Гобіно, який у своїй праці «Нарис про нерівність людських рас» сформулював расову теорію. Згодом його погляди були запозичені керівниками Нацистської Німеччини.

Расова дискримінація

«Расова дискримінація означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, засновані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя.»

«Поняття «расової дискримінації» не застосовується до відмінностей, винятків, обмежень чи переваг, що їх Держави-учасниці Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації проводять чи роблять між громадянами і негромадянами.»

Інституційний расизм - це расова дискримінація із боку державних структур, корпорацій, релігійних та освітніх інституцій або ж інших організацій, що мають вплив на життя великої кількості індивідів. У 1960-х рр. цей термін було введено у вжиток Столкі Кармайклом. Маулана Каренга зазначав, що расизм деструктивно впливає на культуру, мову, релігію та людські можливості загалом. Расизм як політика — це дискримінація особистостей, суспільних груп, частини населення або груп людей. У найгірших своїх проявах — це політика переслідувань, принижень, завдання ганьби, насильства, нагнітання ворожнечі та неприязні, поширення відомостей, що паплюжать людину або частину людей; завдання шкоди за ознакою раси чи етнічного походження (видимої різниці в зовнішності).

Економічний расизм

Часто економічна та соціальна нерівність є формою дискримінації, що тісно пов'язана із расизмом. Атіла Мелег стверджує, що поява капіталізму тісно пов'язана із явищем колоніалізму, а відповідно і расизму. У ХУІІІ ст. європейські країни колонізували частину світу, до чого активно були залучені компанії, зокрема Ост-Індійські компанії Британії, Нідерландів. Саме економічні структури, компанії розподіляли між собою території та займалися накопиченням капіталу із колоніальних територій. У цьому процесі компаніям сприяли держава та церква.

Але, на думку Атіли Мелега, одним із найважливіших інститутів, що сприяв розвитку капіталізму за допомогою колоніалізму, був саме расизм. Словами Мелега: «Якщо ви підкорюєте різні народи, то вам доводиться пояснювати, звідки у вас на це право, в тому числі й самим собі».

Ідеологія расизму

Як ідеологія расизм почав своє існування у ХІХ ст. як «науковий расизм», течія, що намагалася здійснити расову класифікацію людства. Також подібні расистські теорії активно використовувалися впродовж Другої світової війни та Голокосту, расизм та расова дискримінація залишаються поширеними у всьому світі. Відповідно до цих поглядів культура є створеною етнічними групами та повністю детермінується расовими характеристиками. Культура та раса є тісно переплетеними та часто залежать одна від одної, цей зв'язок підтверджується національністю та мовою.

За підтримки націоналістичних та етноцентричних цінностей концепт вищості певної раси розвився до відділення від інших культур, що вважалися нижчими або нечистими. Таке фокусування на культурі наявне у сучасному визначенні расизму: «Причиною расизму є не існування рас. Він створюється у процесі соціального розмежування на

категорії: будь хто може бути расово дискримінованим, не залежно від його тілесних, культурних та релігійних особливостей».

Таке визначення расизму ігнорує біологічний концепт расизму, що досі є предметом дискусій. Словами Давида Рові: «Расистський концепт, хоча часто і під іншими іменами, буде застосовуватися у біології та інших галузях науки».

Наслідками расизму виступають такі явища як соціальна дискримінація, расова сегрегація, мова ворожнечі та насилля (погроми, геноциди та етнічні чистки). У більшості країн расова дискримінація не є законодавчо дозволеною, але проявляється у таких формах як расові стереотипи, гумор та епітети у повсякденній мові.

Антирасизм також часто стає джерелом політичних маніпуляцій. Політики часто вдаються до захисту расових меншин із тим, щоб отримати більше голосів. Тоталітарні режими вдавалися до пропаганди антирасизму, не відмовляючись від обскурантизму та обмеження жінок у правах.

Расизм у різних країнах світу

Україна: 18 червня 2015 р. адміністрація ужгородського аквапарку відмовила студентам-іноземцям у відпочинку, а сам власник закладу, колишній мер Ужгорода Сергій Ратушняк, відомий антисемітськими висловлюваннями і нестриманістю, пояснив, що піклується про здоров'я мешканців міста і не пускатиме «сіфілісну і туберкульозну циганоту краю із всього світу». 28 липня у Мукачевому темношкіру жінку з немовлям виштовхали пасажири з маршрутки. При цьому водій автобуса ще й викликав міліцію. На жінку одягли наручники, а оточуючі кричали «Прив'яжіть її до плота з дитиною».

Ізраїль: Расизм в Ізраїлі найчастіше спостерігається між арабами і євреями Ізраїлю. Попри те, що законодавство Ізраїлю забороняє дискримінацію за расовими, релігійними та політичними поглядами, зазначається, що в Ізраїлі досить велике число «расистських інцидентів», причому об'єктами расизму та дискримінації є не тільки араби, але також іноземні робітники, біженці з Африки, і навіть євреї, які приїжджають з інших країн, у тому числі Росії, Ефіопії, а також різні релігійні громади.

Згідно з соціологічним опитуванням, проведеним професором Хайфського університету Самі Смуха (Sammy Smooha), в ізраїльському суспільстві наростає як радикалізація ізраїльських арабів, так і почуття відчуження ізраїльських євреїв від арабів. Ісламські оглядачі також критикують Ізраїль: «Ізраїльська «демократія» не визнає рівності прав і свобод усіх громадян без винятку, незалежно від раси, національності, віросповідання; її можна порівняти хіба лише з ладом Римської

імперії, коли за благополуччям римських громадян стояло безправ'я і злидні рабів».

Італія: 19 квітня 1937 р. — декрет про заборону змішання з ефіопами; 30 грудня 1937 р. — декрет про заборону змішання з арабами; 17 листопада 1938 р. — декрет про заборону змішання з євреями і заборону євреям перебувати на державній та військовій службі. Скасовано після падіння фашизму у 1943 р.

Південно-Африканська Республіка: У 1973 р. Генеральна асамблея ООН прийняла Міжнародну конвенцію «про припинення злочину апартеїду і покарання за нього», що вступила у силу у 1976 р. «Злочинним» режим апартеїду називався через расову сегрегацію європеїдного і негроїдного населення Південно-Африканської Республіки.

Після ліквідації апартеїду та успіху антиколоніальної боротьби, в результаті якої у ПАР, Зімбабве і Намібії до влади прийшли партії, що представляють чорношкіре населення, у цих країнах з'явилися ознаки расизму стосовно білих. Так, у Зімбабве у 2008 р. був прийнятий закон про те, що володіти будь-яким бізнесом в країні можуть тільки чорношкірі.

Росія: Расизм у Росії має тенденцію до зростання та у багатьох росіян не викликає застереження чи осуду. Із дедалі більшим наростанням напруженості у відносинах між Росією і США, президент Барак Обама зазнає серед росіян значної критики й особистих образ. І чимала частина такого ставлення має відверто расистський вигляд.

США: Расизм у США існував від часу заснування держави. Жертвами расизму стали небілі корінні жителі — індіанці — і чорношкірі раби. Боротьба південних штатів за збереження рабовласництва спричинила Громадянську війну 1861—1865 рр., у якій перемогла республіканська Північ. Вияви расизму (расова сегрегація, злочини Ку-Клукс-Клану) траплялися на півдні аж до 1950 — 1960 рр. У 2013 р. Крістофер Дорнр вбив кілька людей, яких він звинуватив у расизмі.

Антирасизм:

Під поняттям антирасизм розуміються переконання, дії, суспільні рухи, державне управління, що направлені на протидію расизму, ксенофобії, антисемітизму, апартеїду і етнічній дискримінації. Антирасизм направлений на досягнення свободи і рівноправності всіх людей незалежно від їхньої раси та національності, він пропагує ідею того, що расизм має негативний вплив на суспільство та може бути подоланий за певних змін у економічному, політичному та соціальному житті.

Опір расизму існує вже давно, наприклад рух проти рабовласників, захист етнічних меншин від вигнання та депортації і рух, що протистоїть антисемітизму. Саме поняття «антирасизм» з'явилося після звільнення Європи від фашизму, а саме в есе Жана-Поля Сартра «Чорний Орфей» (1948 р.), присвяченому видатному африканському поетові, філософу, першому президенту Леопольду Седару Сенгору, головному теоретику філософсько-художньої течії «негритюд».

Фрідріх Тідеман був одним із перших, хто здійснив наукове оспорування расизму. У 1836 р. він, опираючись на краніометрію та заміри мозку, зроблені ним у європейців та африканців, спростував типові стереотипи європейців про те, що представники негроїдної раси мають менший мозок і тому інтелектуально є обмеженими.

На початку ХХ ст. роботи таких антропологів та соціологів як Франц Боас, Марсель Мосс, Броніслав Малиновський, П'єр Кластр та Клод Леві-Строс, призвели до занепаду расизму у гуманітарних науках та встановлення культурного релятивізму як домінантної парадигми.

ДЖЕРЕЛА:

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ст.1) Набула чинності 4 січня 1969 р., для України — 7 квітня 1969 р.; Давидсон А. Б. Антирасистський расизм? — Новая и новейшая история, 2002, № 2

РАССЕЛЛ БЕРТРАН АРТУР ВІЛЬЯМ (18 ТРАВНЯ 1872 — 2 ЛЮТОГО 1970 РР.)

Британський філософ, логік, математик, громадський діяч.

Основоположник англійського неореалізму та неопозитивізму, засновник сучасної філософії логічного аналізу. З метою обґрунтування математики заснував логіко-філософську програму логіцизму, найповніше втілену у фундаментальній тритомній праці *Principia Mathematica* («Основи математики», написана у співавторстві з А.Вайтгедом). Один із ініціаторів Пагвоського руху.

Одержав Нобелівську премію з літератури за 1950 р. з формулюванням «як визнання різноманітних й важливих творів, в яких він відстоював гуманні ідеали й свободу думки». Навчався і у подальшому викладав у Кембриджському університеті, неодноразово був запрошений для викладання в університетах інших країн, передусім США. У 1908 р. — став членом Фабіанського товариства, яке відіграло видатну роль у поширенні ідей соціал-демократії Британії.

У 1914–1965 рр. — член лейбористської партії. Вийшов із лав лейбористів, протестуючи проти їхньої політики щодо інтервенції США до В'єтнаму. Під час навчання в університеті перебував під впливом «абсолютного ідеалізму» (британської версії неогегельянства), але пізніше разом із своїм колегою Дж. Е. Муром став противником ідеалістичної метафізики, поклавши початок традиції аналітичної філософії. Дитинство Рассела було дуже самотнім, і він часто серйозно задумувався про самогубство. У своїй автобіографії він пише про те що його найбільшими зацікавленнями були релігія і математика, і що єдине бажання яке втримало його від самогубства було вивчити більше математики. Він навчався вдома кількома репетиторами. У віці одинадцяти років, його брат Френк познайомив його з роботами Евкліда, які перевернули його життя.

Філософські погляди

Філософська еволюція Рассела — перехід від платонізму і логоцентризму доюмівського конвенціоналізму та аристотелівського есенціалізму. На початку ХХ ст. разом із Дж. Муром Расселл виступив із критикою неогегельянства з реалістичних позицій. У подальшому неодноразово змінював свої філософські погляди, залишаючись, однак, послідовним прибічником аналітичного методу.

За Расселлом філософія не зводиться до аналізу буденної мови, як вважають послідовники філософії мовного аналізу, і її роль не обмежується функцією загального методу розв'язання практичних проблем, на чому наполягають прибічники прагматизму. Расселл обстоював філософське поняття кореспондентної істини як відповідності фактам, які як такі значною мірою не піддаються людському контролю. На його думку, об'єктивне поняття істини впроваджує необхідний елемент стриманості людини щодо універсуму і тим служить противагою прагматистському «отруєнню владою».

Істина й дескрипції

Расселл вважав, що сутність філософського пізнання полягає не у проясненні філософської термінології, а у систематичному дослідженні навколишнього світу. Логічний аналіз може сприяти філософському пізнанню тільки тоді, коли він спирається на науково

обґрунтовану онтологію, з якою мусять бути узгоджені мовні засоби аналізу. Звідси виникає проблема побудови «логічно досконалої мови». Згідно з теорією дескрипцій Рассела, для побудови логічно досконалої мови треба переформулювати твердження природної мови таким чином, щоб усунути посилання на сумнівні сутності, уникаючи як суперечливих описів на зразок «круглий квадрат», так і фіктивних дескрипцій («Гамлет», «крилатий кінь» і т. ін.). Тоді вимога істинності висловлювання буде еквівалентною вимозі відповідності висловлювання до дійсності. Таке бачення взаємовідносин між логікою та онтологією базується на припущенні про дискретну «атомарну» структуру світу (доктрина логічного атомізму).

Онтологія

Расселова онтологія раннього періоду містить, однак, крім індивідів, деякі абстрактні сутності — властивості, відношення та висловлювання (propositions). У 1914 р. Расселл відкидає онтологічний статус абстрактних сутностей і стверджує, що лише індивіди можуть бути носіями власних імен і суб'єктами логічно досконалих суджень. Згідно з концепцією цього періоду, атомарні онтологічні факти утворюються з властивостей та відношень індивідів, а висловлювання та пропозиційні функції лише виконують функцію мовних виразів. При цьому в ролі індивідів виступають події, а звичайні фізичні об'єкти — які ми звикли вважати носіями власних імен — розглядаються як комплекси «співприсутніх» (compresent) подій. У 1940 р. Расселл ще раз змінює свою онтологію. Після цього перегляду єдиними базовими елементами світу стають прості якості, що мають характер індивідів і водночас універсальні, доступних для прямого сприйняття («знання через безпосереднє знайомство»). Як фізичні об'єкти, так і події аналізуються в термінах цих простих якостей.

Епістемологія

Доктрина «знання через безпосереднє знайомство» (knowledge by acquaintance) займає центральне місце в епістемології Рассела. Згідно з цією доктриною, є два види знань: знання речей і знання істин.

Знання речей, у свою чергу, поділяється на два різновиди: безпосереднє і таке, що базується на знанні істин. Безпосереднє знання, чи знання через безпосереднє знайомство, полягає у прямому відношенні між індивідуальним розумом та чимось відмінним від нього.

Доктрина безпосереднього знання пов'язана у Расселла з емпіристичною теорією «чуттєвих даних» (sense-data), але, безсумнівно, має й самостійне значення як версія аристотелівської епістемології прямого знання.

Суспільні погляди

Суспільно-політичні погляди Расселла мають ліберальний, антифашистський і антикомуністичний характер. Його першою книгою була «Німецька соціал-демократія» (1896; російський переклад 1906). У питанні про відносини між людиною і державними інституціями Расселл виходив із принципу поєднання максимуму свободи з мінімумом сили. Виступав за створення на демократичних засадах всесвітнього уряду, повноваження якого становило б вирішення міждержавних конфліктів.

Спочатку Расселл із симпатією поставився до «соціального експерименту» в Росії, але, відвідавши країну у 1920 р. й зустрівшись із Леніним, він розчарувався в побаченому на місці. Ленін справив на нього враження зелота, повністю поглинутого революційними перетвореннями. Расселл негативно ставився до Сталіна й сталінізму, марксизм називав догматичною системою.

У 1955 р. Б. Расселл підготував текст антивоєнного «Маніфесту Ейнштейна-Рассела», проголошення якого поклато початок Пагвоському рухові вчених (англ. Pugwash Conferences on Science and World Affairs) — об'єднанню науковців, які виступають за мир, роззброєння та міжнародну безпеку, запобігання світової термоядерної війни та наукову співпрацю. З цього часу Расселл повністю присвячує себе політиці та її дослідженню.

У листопаді 1957 р. Расселл звернувся з відкритим листом до лідерів двох країн — СРСР (М. Хрущов) та США (Д. Ейзенгауер) із закликом щодо запобігання подальшого поширення ядерної зброї. Основним його прагненням було переконати обох політиків у тому, що їхні спільні інтереси й інтереси їх держав набагато важливіші розбіжностей. Першим на заклик цей публічно відгукнувся М. Хрущов (21.12.1957), невдовзі (8.02.1958) — держсекретар США Дж. Даллес. Згодом Расселл висував ідею створення Комітету з примирення — міжнародного органу, який займався б вирішенням питань, пов'язаних з конфліктними ситуаціями і територіальними суперечностями. Ця ідея була розвинена у його працях «Здоровий глузд і ядерна війна» (1959), «Мудрість Заходу» (1960) «Чи є в людини майбутнє?» (1961). Пропонуючи конкретну антиядерну програму, Расселл наголошував, що і Заходу, і Сходу необхідно зробити все для попередження будь-яких воєн, докорінно переглянути існуючі підходи до зовнішньої політики. Расселл заснував благодійну організацію «Фонду миру Бертрана Рассела». Не залишалися поза увагою науковця й ключові зовнішньополітичні події ХХ ст. — розміщення на Британських островах американських ракетних сил (1958), події в Угорщині (1958), спорудження Берлінської стіни (1961), Карибська криза (1962), війна у

В'єтнамі, події у Чехословаччині (1968) тощо. Як зазначає український дослідник Ю. Шайгородський, життя англійського науковця та громадського діяча Б. Рассела — це майже вікова історія Європи. Народившись у період розквіту Британської імперії, він став свідком двох страшних світових війн ХХ ст., революцій, розпаду колоніальної системи і дожив до ядерної епохи. Останні роки життя Р. провів у Вельсі разом з дружиною й онуками. Майже до самої смерті 98-річний вчений залишався енергійним і діяльним.

Чайник Рассела - чайник Рассела, який іноді називають Небесним Чайником чи Космічним чайником чи Бертрановим чайником, це аналогія вперше використана філософом Бертраном Расселом, з наміром спростувати неспростовні твердження релігії. Чайник Рассела дотепер згадується в дискусіях що стосуються існування Бога. Аналогія також використовувалась соціологами, щоб вказати на кореляції з релігією та соціальним конформізмом. Оригінальний текст Рассела.

У статті що називалась «Чи є Бог?», використаній, але ніколи не опублікованій журналом *Illustrated* у 1952 р., Рассел писав: «Якщо б я припустив, що між Землею і Марсом є порцеляновий чайник, який обертається навколо Сонця по еліптичній орбіті, то ніхто не зможе спростувати моє твердження, якщо я буду обачним, щоб додати, що чайник занадто малий, щоб бути виявленим навіть нашими найпотужнішими телескопами. Але якщо б я таке сказав (оскільки моє твердження не може бути спростовано, бо це неприйнятно щодо презумпції людського розуму сумніватися в цьому), я певен, що воно буде справедливо вважатися дурницею. Якщо, втім, існування такого чайника є твердженням стародавніх книг, тлумачиться як свята правда кожної неділі і застановляється в розум дітей у школі, вагання щодо віри в його існування стало б ознакою ексцентризму і безсумнівно привернуло б увагу психіатра в освічений вік або інквізитора в більш ранню епоху».

ДЖЕРЕЛА:

Шайгородський Ю. Рассел Бертран / Ю. Шайгородський // Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищих навч. закл / за ред Н. М. Хоми. — Львів: Новий Світ-2000, 2014. — С. 551–552.; Бертран Рассел. Історія західної філософії. Київ, 1995.

РЕАКЦІЯ ПОЛІТИЧНА

РЕАКЦІЯ ПОЛІТИЧНА— активний опір прогресу у суспільно-політичному житті з метою збереження та зміцнення старих порядків, які вже віджили. У широкому сенсі політична реакція позначає

громадський рух у напрямку, різко протилежному тому, що передував, або сучасному.

Здебільшого терміном реакція позначаються не ліберальні чи радикальні течії, а тільки течії вкрай консервативні(або клерикальні), які прагнуть відновити давно віджилі установи (рабство, кріпосне право, інквізицію, панування церкви над державою, негласний суд, суд без участі народного елемента, урядову опіку над літературою у формі цензури і т. д.). Зокрема правління Карла X у Франції було епохою крайньої реакції, хоч і попереднє правління Людовика XVIII не було ані демократичним, ані ліберальним.

Реакційним буває напрямок уряду, буває і суспільний настрій. Історичними прикладами реакційних епох можуть служити епохи, що пішли за реставрацією Стюартів в Англії і Бурбонів у Франції, у Німеччині епохою страшної реакції було десятиліття, що послідувало за революцією 1848-1849 рр. Реакційна діяльність уряду часто є відображенням реакційних настроїв у суспільстві, в таких випадках цей настрій виражається панівною течією у літературі (особливо відома реакційна література Франції — зокрема Шатобріан та інші). Іноді уряд під впливом окремих груп суспільства бере на себе почин реакції, перебуваючи у такому випадку у рішучому протиріччі з панівним настроєм (наприклад, реакція доби правління Карла X, особливо Поліньяка). Психологічна теорія партій (Фридрих Ромер, Йоганн-Каспар Блюнчлі, особливо Борис Чичерін) бачить у реакції психологічний наслідок захоплення лібералізмом, радикалізмом чи соціалізмом і допускає, що одні й ті самі суспільні групи, які мають одні і ті самі інтереси, можуть бути то ліберальними, то реакційними.

У дійсності реакційні елементи живуть завжди і у всякому суспільстві; їх інтереси пов'язані з відновленням віджилих установ або з придушенням прогресивних течій; вони утворюють у суспільствах, які живуть політичним життям, реакційну партію, а у суспільствах, які таким життям не живуть, — групу реакціонерів.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

РЕВІЗІОНІЗМ

РЕВІЗІОНІЗМ (лат. *revisio* «перегляд») — позначення ідейно-політичних і наукових течій, що піддають перегляду принципи та положення якої-небудь теорії, концепції, вчення.

Історичний ревізіонізм — корінний перегляд (ревізія) історичних концепцій, що сформувалися в якій-небудь галузі. Термін був введений на рубежі 1970-х рр., спочатку — щодо школи молодих французьких вчених на чолі з Франсуа Фюре, які рішуче виступили проти традиційних поглядів на Велику французьку революцію.

У радянській історико-партійній та філософській літературі термін «ревізіонізм» використовувався для позначення ідейної течії у міжнародній соціал-демократії, виникнення якого пов'язували з діяльністю Е. Бернштейна, який оголосив про необхідність «ревізії» марксизму у нових історичних умовах.

Вид історичного ревізіонізму, при якому «нова» концепція будується на запереченні та/або ігноруванні твердо встановлених наукою фактів. До негаціонізму не можна відносити роботи істориків-ревізіоністів у тих випадках, коли загальновизнані факти не заперечуються або ігноруються, а піддаються сумніву на основі справжніх історичних документів і свідчень.

Ревізіонізм Голокосту

Ревізіонізм Голокосту — явище у сучасній історіографії, у процесі якого учені доводять свої сумніви у поширених після 1946 р. уявленнях про Голокост євреїв, переглянути усталені концепції, прийняті істориками після II Світової війни. Фактично, ревізіоністи цього питання поділяються на дві основні течії: ті, хто заперечує факт Голокосту та ті, хто піддає сумніву масштаби Голокосту, визнаючи, що він таки мав місце. Група із ті, хто перебільшує масштаби Голокосту не є ревізіоністами — це зацікавлені особи, які розповідають про те, що офіційні дані про Голокост євреїв применшені, а число жертв було більшим за офіційні дані. Часто під поняттям ревізіонізму Голокосту розглядають саме заперечення існування Голокосту як факту, але фактично, згідно з поняттям «історичний ревізіонізм», поняття ревізіонізму включає у себе всі аспекти перегляду офіційних підходів до цього феномена.

Заперечення Голокосту — твердження, що заперечують факт геноциду євреїв під час Другої світової війни, знаний як Голокост євреїв, тобто заперечують обставини Голокосту євреїв у тому вигляді, у якому їх описує офіційна історіографія. Грецький термін «голокост» означає «цілоспалення», який у політичній журналістиці і пропаганді використовують для описування політико-демографічної катастрофи певного етносу, спричиненого діями певної держави; цей термін може застосовуватися до будь-якого етносу, а не лише для євреїв. Так, 3 Голодомори українців також може бути описано терміном «Голокост» українців з боку радянської держави. Заперечення Голокосту євреїв

має також свій термін — негаціонізм — який був введений французьким істориком Генрі Руссо.

Перебільшення масштабів Голокосту — твердження, що перебільшують масштаби Голокосту, перебільшують кількість жертв та надають перекручені факти про методи репресій єврейського населення під час Другої світової війни. Факти перебільшення виявлені як у публіцистиці, літературі та кінематографі, так і у реальних судових процесах.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

РЕВОЛЮЦІЯ

РЕВОЛЮЦІЯ (від лат. *Revolutio* — обертання, розвертання) — фундаментальна структурна зміна існуючої природної, соціальної, політичної чи економічної системи, яка зазвичай відбувається раптово або протягом відносно короткого часу. Революція може бути як насильницькою, так і мирною.

Поняття було вигадано у XV ст. від пізньолатинської лат. *Revolutio* («перевернення», «оберт»), запозичене і вперше використане як технічний термін в астрономії — для позначення циркуляції небесних тіл.

Революціонер — переконаний діяч революції, учасник революційного руху.

У переносному значенні — той, хто робить переворот, відкриває нові шляхи розвитку в якій-небудь галузі. Як концептуальний антонім використовується поняття еволюція.

Політичні революції

Зазвичай вживається у політичному контексті, прикладом політичних революцій є:

- Славетна революція в Англії 1688—1689 рр. — наслідком якої став перехід Англії до парламентаризму. Це був перший переворот, названий революцією.
- Американська революція 1775—1783 рр., коли колоністи звільнилися від колоніальних пут і встановили суверенну державу.
- Французька революція 1789 р., коли у результаті дій опозиції і народного повстання була скинута абсолютна монархія.
- Російська революція 1917 р., під час якої була скинута репресивна монархія тими, хто намагався провести широкі економічні і соціальні зміни за соціалістичною моделлю.

Серед них в Україні:

- Українська революція 1917-1921 рр.;
- Помаранчева революція 2004 р. в Україні, коли під тиском масових протестів було скасовано результати виборів Президента України та проведено повторний тур виборів.;
- Євромайдан 2013—2014 рр. революція в Україні, зумовлена відмовою тодішнього президента Віктора Януковича підписувати угоду про асоціацію з ЄС.

Революції суспільної генези

Технологічна (соціальна) революція — скасування або ж заміна дійсних та загальновизнаних законів чи загальноприйнятої практики на нові методи та відкриття, наприклад:

Неолітична революція — перехід від кочового (збиральництва та мисливства) до осілого життя (землеробства та тваринництва).

Економічно-індустріальні революції:

- **Промислова революція** — широке застосування машин, особливо парового двигуна, використання вугілля як головного енергоносія, індустріалізація.
- **Друга промислова революція** — перехід від вугілля як головного енергоносія на нафту, винахід електрики, електродвигуна, телефона, поширення нових форм виробництва: конвеєр, розвиток хімічної промисловості.
- **Третя промислова**, або ж цифрова (електронна) революція — винахід мікросхем, автоматизація виробництва, широке використання комп'ютерів та засобів комунікацій, поширення інтернету.

РÉГЕНТ

Тимчасовий правитель монархічної держави, який призначається в разі відсутності, хвороби, неповноліття і т. ін. монарха, а також коли престол лишається незайнятим протягом тривалого часу.

РЕГІОНАЛІЗМ

Розкривається сутність регіоналізму як однієї з форм децентралізації влади в унітарних державах. У контексті зарубіжного конституціоналізму та аналізу положень Декларації щодо регіоналізму в Європі (від 4 грудня 1996 р.) розглядається успішний приклад впровадження регіоналізму в Італії та Іспанії. Формулюються пропозиції щодо запровадження регіоналізму в Україні як однієї з оптимальних форм децентралізації влади в умовах унітарної держави.

Ключові слова: регіоналізм, федералізм, унітаризм, самоврядування, децентралізація влади.

Під децентралізацією влади зазвичай розуміють передання функцій і повноважень щодо вирішення різних питань соціального управління від центральних органів держави до відання територіальних органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Децентралізація влади як стан вважається необхідною ознакою демократичного політичного устрою, а як процес – важливою складовою процесу демократизації.

Децентралізація державної влади може здійснюватися у формі федералізації, автономізації або регіоналізації. Найбільш децентралізованою є федеративна держава, тобто така, територія якої складається з державних утворень, наділених юридичною і певною політичною самостійністю. Федеративні держави, своєю чергою, також можуть бути централізованими і децентралізованими, що визначається передусім способом конституційного розмежування сфер компетенції федерації та її суб'єктів. Найбільш децентралізованою вважається така федеративна держава, в Конституції якої визначено тільки сферу виключної компетенції федерації, тобто ті предмети відання, рішення щодо котрих можуть приймати лише федеральні органи державної влади (національна безпека, оборона, грошова система, загальнодержавні податки, міжнародні відносини тощо), а всі інші предмети відання (так звана залишкова компетенція) передано до компетенції суб'єктів федерації (приклад – США).

Унітарна держава, тобто така, територія якої складається з адміністративних або/та політикоадміністративних одиниць (останні мають певні ознаки державності, наприклад, автономні утворення), також може бути централізованою та децентралізованою. У централізованих унітарних державах на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою створюються й діють тільки органи державної влади, автономні щодо них органи місцевого самоврядування відсутні (радянська модель). У децентралізованих – тільки органи місцевого самоврядування, а органи державної влади відсутні (англосаксонська модель). Виокремлюють також порівняно децентралізовані унітарні держави, в адміністративнотериторіальних одиницях котрих створюються й діють як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування (романогерманська модель). При цьому в населених пунктах, за винятком великих міст, створюються й діють тільки органи місцевого самоврядування, в адміністративно-територіальних одиницях середнього (райони) і вищого (області) рівня

– органи місцевого самоврядування та органи державної влади або тільки органи державної влади на вищому рівні.

Найбільш децентралізованою є така унітарна держава, де всі адміністративнотериторіальні одиниці вищого рівня (регіони) мають автономний статус. Така держава, найважливішою ознакою якої є конституційне розмежування сфер компетенції держави і регіонів, дістала назву регіоналізованої. За ступенем децентралізації влади регіоналізована унітарна держава може бути більш децентралізованою, аніж федеративна.

Згідно з Конституцією України «Україна є унітарною державою» (ч. 2 ст. 2). «Систему адміністративнотериторіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села» (ч. 1 ст. 133).

На всіх рівнях адміністративнотериторіального устрою України створюються й діють органи місцевого самоврядування:

«Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради» (ч. 3, 4 ст. 140).

«Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права обирають шляхом таємного голосування відповідно сільського, селищного, міського голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях. Строк повноважень сільського, селищного, міського голови, обраного на чергових виборах, становить п'ять років» (ч. 2 ст. 141). «Голова районної та голова обласної ради обираються відповідною радою і очолюють виконавчий апарат ради» (ч. 5 ст. 141).

Районні та обласні ради власних виконавчих органів не мають. Конституція України встановила, що «виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі (згідно з Конституцією України ці міста мають спеціальний статус. – В. К.) здійснюють місцеві державні адміністрації» (ч. 1 ст. 118).

Така модель організації публічної влади на місцях значно обмежує можливості місцевого самоврядування на районному й обласному рівнях, віддаючи перевагу централізованому державному управлінню на цих рівнях через місцеві державні адміністрації, що характеризує Україну як порівняно децентралізовану унітарну державу.

У перші роки незалежності України деякі представники національнодемократичних сил (В.Чорновіл та ін.) виявляли прихильність ідеї федералізації України з метою урахування в державному управлінні особливостей різних регіонів країни, децентралізації влади. Проте невдовзі від неї відмовилися, вважаючи, що федералізація загрожуватиме соборності України й може призвести навіть до її розпаду як суверенної держави. Ідея децентралізації, а вже згодом і федералізації України актуалізувалася у зв'язку з масовими акціями протесту взимку 2013/2014 років і наступним поширенням сепаратистських настроїв на Сході України. Федералізація України стала головною вимогою сепаратистсько-терористичних сил у боротьбі проти центральної влади.

Однак проти федералізації України рішуче виступає її нинішнє політичне керівництво. Як заявив Президент України П. Порошенко, «є принципові речі, які не можуть бути предметом для жодного компромісу».

Поперше, Україна не буде федеративною, а залишиться унітарною державою!

Подруге, європейський вибір не підлягає дискусії!

Потретє, єдиною державною мовою є і буде українська!» .

За такої позиції Президента та правлячих політичних сил, які він представляє, важко сподіватися на підтримку федералізації України на всеукраїнському референдумі, без проведення котрого змінити форму державного устрою в Україні неможливо. Адже унітарна форма державного устрою закріплена у статті 2 розділу I «Загальні засади» Конституції України, зміни до якого після прийняття їх Верховною Радою України затверджуються всеукраїнським референдумом.

Формою децентралізації влади в Україні без зміни унітарної форми державного устрою може бути регіоналізм, запровадження якого можливе шляхом внесення Верховною Радою змін до розділів IX «Територіальний устрій України», XI «Місцеве самоврядування» Конституції України, що не потребуватимуть затвердження всеукраїнським референдумом.

Регіоналізм іноді навіть науковцями сприймається як негативне явище, пов'язане із сепаратизмом, прагненням політичних сил, що представляють інтереси окремих територіальних складових держави, до економічного та політичного відособлення чи навіть відокремлення. Водночас дедалі більше поширюється розуміння регіоналізму як способу розв'язання етнонаціональних і регіональних проблем у межах окремих держав та їхніх міжнародних об'єднань, у гносеологічному аспекті – як наукового підходу в пізнанні та

розв'язанні таких проблем. Л. Нагорна, наприклад, зазначає, що полісемантичним терміном «регіоналізм» «найчастіше позначається підхід до проблем світоустрою і національного розвитку з позицій інтересів і потреб регіонів».

Зрештою, як синонім терміна «регіоналізм» певною мірою може використовуватися словосполучення «регіональне самоврядування», яке до прийняття нової Конституції України вживалося в українському законодавстві, зокрема в Законі «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 р.

Останніми десятиліттями регіоналізм набув міжнародно-правового визнання, його ідеї та принципи дістали відображення в низці міжнародних правових актів і реалізовані у практиці окремих держав та міждержавних об'єднань. Основним таким актом є Декларація щодо регіоналізму в Європі, ухвалена 4 грудня 1996 р. у місті Базелі Асамблеєю європейських регіонів – міжнародною організацією, яка представляє майже 300 європейських регіонів із населенням близько 400 мільйонів осіб.

У преамбулі зазначається, що Декларація «висловлює прагнення регіонів до подальшої регіоналізації в інституційних межах своїх держав, які мають федеративну, децентралізовану або автономну структуру».

Основні положення Декларації такі:

Регіон – це територіальне утворення, яке сформовано в законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного, та наділено політичним самоврядуванням. Регіон визнається національною Конституцією або законом, які гарантують його автономію, самобутність, владні повноваження та організаційний устрій. Регіон має власну Конституцію, статут автономії або інший закон, який є частиною загальнонаціональної правової системи на найвищому рівні й встановлює, щонайменше, його владні повноваження та устрій (ст. 1).

Регіон має повний юридичний статус. Базовий устрій регіону становлять представницька асамблея та виконавчий орган. Їхня організація є виключним правом регіону. Члени представницької асамблеї обираються прямим і таємним голосуванням на підставі рівного та загального виборчого права. Виконавчий орган є політично підзвітним представницькій асамблеї. Члени представницької асамблеї і виконавчого органу не підконтрольні органам центральної влади (ст. 2).

Розмежування повноважень між державою та регіонами встановлюється національною Конституцією або законодавством

відповідно до принципів політичної децентралізації та субсидіарності (згідно з принципом субсидіарності до вищих ланок управління передаються тільки функції, які не можуть виконувати нижчі ланки. – В. К.) (ст. 3).

Регіон має фінансову автономію, достатні ресурси для повного здійснення своїх повноважень (ст. 4). Фінансові ресурси регіону складаються переважно з податків, які частково чи повністю передаються державою, а також місцевих податків (ст. 5).

Відносини між державою і регіонами та між регіонами ґрунтуються на принципах взаємоповаги, співробітництва й солідарності. Там, де це існує, державний контроль над регіонами має регулюватися національною Конституцією або, якщо в Конституції нема таких положень, відповідним законодавством (ст. 8).

Європейськими державами, де найповніше втілено принципи регіоналізму, є Італія та Іспанія, тому їх називають іще регіоналізованими державами [6, с. 449].

У Конституції Італії 1947 р. виокремлено спеціальний розділ V «Області, провінції і комуни», в якому докладно визначається автономний статус усіх адміністративно-територіальних одиниць держави – комун, провінцій та областей, розмежовуються сфери законодавчої компетенції держави та областей, визначається система органів самоврядування областей та встановлюються форми державного контролю за їхньою діяльністю. Відповідні норми в Конституції Італії встановлено здебільшого Конституційним законом № 3 від 18 жовтня 2001 р., тобто вже після ухвалення Декларації щодо регіоналізму в Європі.

Конституція визначає, що «Республіка включає комуни, провінції, столичні міста, області й державу. Комуни, провінції, столичні міста та області є автономними утвореннями із власним статутом, повноваженнями та функціями відповідно до принципів, установлених Конституцією» (ч. 1, 2 ст. 114).

Стаття 117 Конституції встановлює, що законодавча влада належить державі та областям, і розмежовує сфери їхньої компетенції. Держава має право виключного законодавства з таких питань: зовнішня політика й міжнародні відносини; імміграція; оборона та збройні сили; безпека держави; валютна система; податкова система; органи держави і закони про вибори; устрій та адміністративна організація держави; громадський порядок і безпека; громадянство; юрисдикція й процесуальні норми; цивільна, кримінальна та адміністративна юстиція; загальні норми про освіту; соціальне забезпечення; законодавство про вибори, органи управління та основні функції комун, провінцій і столичних міст; митниці, охорона

державного кордону; охорона навколишнього середовища та деяких інших.

Областям належить право законодавчої ініціативи в будь якій сфері, спеціально не закріпленій за державою (віднесення сфери залишкової компетенції до відання суб'єктів, як уже зазначалося є ознакою децентралізованої федеративної держави). Виокремлено також сферу конкуруючого законодавства, що належить до законодавчої влади області, за винятком установа основних принципів, які резервуються за законодавством держави.

Виконання адміністративних функцій належить до відання комун, за винятком тих, які (для забезпечення їх одноманітного виконання) надано провінціям, столичним містам, областям та державі, з дотриманням принципів субсидіарності, диференціації і пропорційності (ч. 1 ст. 118).

Комуни, провінції, столичні міста та області мають фінансову автономію щодо збирання й витрат коштів та власне майно (ч. 1, 6 ст. 119).

Органами області є обласна рада, джунта та її голова. Обласна рада здійснює законодавчу владу, якою наділена область, та інші функції, ввірені їй Конституцією та законами. Джунта є виконавчим органом області. Голова джунти представляє область; керує політикою джунти і несе за неї відповідальність; промульгує закони та видає регламентарні акти; керує здійсненням адміністративних функцій, делегованих державою області відповідно до інструкцій уряду Республіки (ст. 121).

Конституція встановлює загальний порядок формування органів області (ст. 122) та основні принципи їхніх взаємовідносин із державою, передбачаючи, зокрема, можливість заміщення урядом органів областей, столичних міст, провінцій і комун за певних умов: «Уряд може замінювати органи областей, столичних міст, провінцій і комун у разі невиконання їхніми органами норм міжнародних договорів чи актів Європейського співтовариства або в разі серйозної загрози для державної безпеки...» (ч. 2 ст. 120) та розпуску обласної ради декретом президента Республіки в певних випадках:

«Обласна рада може бути розпущена, якщо вона вчиняє дії, що суперечать Конституції, або серйозні порушення закону чи не виконує пропозиції уряду усунути джунту або її голову, які вчинили аналогічні дії чи порушення.

Вона може бути розпущена, якщо внаслідок відставок або неможливості утворити більшість вона не в змозі функціонувати.

Вона може бути розпущена також з міркувань національної безпеки.

Розпуск приписується мотивованим декретом президента Республіки після того, як буде заслухана комісія депутатів і сенаторів з обласних питань, утворювана відповідно до правил, установлених законом Республіки» (ч. 1–4 ст. 126).

Крім того, «якщо уряд вважає, що обласні закони перевищують компетенцію області, то він може поставити питання про конституційну законність перед Конституційним судом протягом шістдесяти днів із часу їх опублікування» (ч. 1 ст. 127). З другого боку, «якщо область вважає, що якийсь закон або акт, що має силу закону держави або іншої області, заподіює шкоду її компетенції, [вона] може порушити питання про конституційну законність перед Конституційним судом протягом шістдесяти днів із часу опублікування закону або акта, що має силу закону» (ч. 2 ст. 127).

Дещо поіншому, ніж у республіканській Італії, але за своєю суттю однаково розв'язано проблему децентралізації влади в Іспанії, яка має монархічну форму правління. Згідно з Конституцією Іспанії 1978 р. всі адміністративнотериторіальні одиниці держави мають автономний (самоврядний) статус: «Держава у своїй територіальній організації включає муніципалітети, провінції та автономні співтовариства. Всі ці одиниці мають автономію у веденні своїх справ» (ст. 137).

Під кутом зору децентралізації влади першорядне значення має статус адміністративнотериторіальних одиниць вищого рівня – автономних співтовариств. Конституція встановлює, що «на здійснення права на автономію, яке визнається статтею 2 Конституції, суміжні провінції зі спільними історичними, культурними та економічними ознаками, острівні території і провінції, що становлять історичну регіональну одиницю, можуть отримати самоврядування та утворити автономні співтовариства згідно з положеннями цього розділу (розділу Конституції VIII «Про територіальну організацію держави». – В. К.) та відповідних статутів» (ч. 1 ст. 143).

Особливістю конституційного розмежування сфер компетенції держави й автономних співтовариств в Іспанії є докладне визначення окремо сфери компетенції автономних співтовариств (ст. 148) і сфери виключної компетенції держави (ст. 149) (як уже зазначалося, Конституція Італії докладно визначає тільки сферу виключної компетенції держави, відносячи залишкову компетенцію до відання областей). Держава може передавати або делегувати автономним співтовариствам шляхом видання органічного закону повноваження у сферах, що належать до її компетенції, які за своїм характером можуть підлягати переданню або делегуванню. Закон у кожному випадку

передбачає передання відповідних фінансових коштів, а також форми контролю, який зберігається за державою» (ч. 2 ст. 150).

Стаття 151 Конституції Іспанії докладно визначає порядок розроблення проекту та прийняття статуту автономного співтовариства, а стаття 152 встановлює систему його органів: «У статутах, прийнятих у порядку, передбаченому попередньою статтею, інституційна автономна організація включатиме: Законодавчу асамблею, яка обирається шляхом загального голосування за системою пропорційного представництва, що, крім того, забезпечить представництво різних зон території; Урядову раду з виконавчими та адміністративними функціями та голову, який обирається асамблеєю зпоміж членів ради й призначається королем; голова керує Урядовою радою, здійснює верховне представництво відповідного автономного співтовариства й у ньому представляє державу. Голова та члени Урядової ради несуть політичну відповідальність перед асамблеєю...» (ч. 1).

Конституція особливу увагу приділяє фінансовому забезпеченню функціонування автономних співтовариств: «Автономне співтовариство має фінансову автономію з метою свого розвитку та для здійснення своєї компетенції, дотримуючись принципів координації з Державним казначейством та солідарності всіх іспанців» (ч. 1 ст. 156), докладно визначаючи джерела їхніх коштів (ст. 157–158).

Згідно з Конституцією контроль за діяльністю органів автономних співтовариств здійснюється:

а) Конституційним судом щодо конституційності їхніх нормативних актів, що мають силу закону;

б) урядом у разі отримання висновку Державної ради (вищого консультативного органу уряду. – В. К.) щодо здійснення делегованих повноважень;

в) органами адміністративної юстиції щодо автономного управління та його регламентарних норм;

г) Рахунковою палатою щодо економіки та бюджету (ст. 153).

Конституція передбачає призначення представника уряду в автономне співтовариство, але якимись контрольними чи наглядовими функціями щодо останнього він не наділяється: «Представник, призначуваний урядом, керує адміністрацією держави на території автономного співтовариства і, коли це потрібно, координує її діяльність із діяльністю адміністрації співтовариства» (ст. 154). У цьому полягає принципова відмінність між статусом такого представника й статусом «представників Президента України в регіонах та районах», інститут яких був передбачений внесеним Президентом України П. Порошенком до Верховної Ради проектом

закону про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування) від 26 червня 2014 р. Згідно з ним представники Президента України на відповідній території, зокрема, «здійснюють нагляд за відповідністю Конституції та законам України актів органів місцевого самоврядування» (ч. 3 ст. 1071).

Проаналізувавши положення Декларації щодо регіоналізму в Європі, конституцій Італії та Іспанії, доходимо висновку, що регіоналізм як самоврядування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою (місцева та регіональна автономія) може бути оптимальною формою децентралізації влади в Україні, запровадженою шляхом внесення Верховною Радою змін до Конституції України без затвердження їх всеукраїнським референдумом. Основними такими змінами мають бути: скасування інституту місцевих державних адміністрацій; наділення районних і обласних рад правом формувати власний виконавчий орган; чітке розмежування сфер компетенції держави та областей; забезпечення фінансової автономії областей; встановлення гарантій забезпечення прав областей та форм державного контролю за діяльністю їхніх органів. Звісно, регіоналізм сам по собі не є гарантією від сепаратизму, але він може бути доволі ефективною формою децентралізації влади, засобом зняття напруженості у відносинах між регіонами та центром в Україні.

РОНАЛЬД ВІЛЬСОН РЕЙГАН
(6 ЛЮТОГО 1911 – 5 ЧЕРВНЯ 2004 рр.)

Сороковий президент Сполучених Штатів Америки з 1981 - 1988 рр. від Республіканської партії, 33-й губернатор Каліфорнії (1967 – 1975 рр.). Після Д. Ейзенхаура Рейган був другим президентом США, який в повоєнній історії правив два терміни. Він пішов з посади, маючи

високий авторитет в суспільстві і міжнародній політиці. Він значно сприяв тому, щоб його віце-президент в 1988 році був обраний президентом. Якщо спробувати логічно прослідкувати коментарі деяких журналістів, політологів і істориків, то можна зробити висновок – в США не було до нього жодного президента, окрім Франкліна Рузвельта, який би здійснив таку кількість позитивних змін в американській політиці. Мова може йти і про «консервативну революцію» Рейгана, і про «революцію Рейгана».

Народився Рональд 6 лютого 1911 р. в місті Тампіко, штат Іллінойс. Батько — Джон Едвард Рейган, мати — Неллі Вілсон Рейган. Батько Рейгана був ірландського католицького походження, а його мати мала шотландсько-англійських предків. У Рональда був також старший брат – Нейл «Мун» (1908-1996 рр.), що став менеджером у рекламному бізнесі. Через безпробудне пияцтво батька сім'я ледь зводила кінці з кінцями, і вдосталь надивившись на батька-алкоголіка, майбутній президент до кінця днів вживав спиртне зрідка, лише на офіційних прийомах.

Сім'я Рейганів деякий час переїжджала в різні міста штату Іллінойс, включаючи Монмаут, Гейлсбург і Чикаго. У кінцевому рахунку у 1919 р. вони повернулися в Тампіко. А у 1920 р. сімейство переїхало в місто Діксон, де він і пішов у середню школу, у якій виявляв інтерес до акторського мистецтва, спорту і розвивав навички оповідача. Часті переїзди з місця на місце примушували Рональда міняти школи, і щоразу йому як новачкові доводилося долати насторожену недовіру однокласників. Справи пішли на лад тільки у 1924 р., після успішної гри Рональда у футбольній команді Діксона. Однак найбільшого визнання в оточенні своїх приятелів він домогся, працюючи на своїй першій роботі в якості рятувальника в Лоуелл-Парк. За 7 сезонів, починаючи з 1926 р., згідно з популярною легендою, ним було врятовано 77 осіб, що тонули.

У 1928 р. він закінчив середню школу в Діксоні і поступив до коледжа міста Юрека на факультет економіки і соціології. Правда, там, як і в школі, він аж ніяк не відзначався в науках. Коли через роки студенти запитали його, яка користь у тому, щоб бути президентом, він відповів: «Я міг віддати ФБР наказ суворо засекретити мої шкільні оцінки». У той же час він намагався брати активну участь у громадському житті, був членом студентського братства Тау Каппа Епсилон і з часом навіть очолив організацію студентського самоврядування. Також він активно займався спортом, включаючи американський футбол.

Автор книги «Бог і Рональд Рейган» (англ. God and Ronald Reagan), пише, що Рейган був дуже релігійним і мав сильну віру в

доброту людини. Ця віра виходила від його матері Неллі та протестантської церкви «Учні Христа», парафіянином якої він став у 1922 р. З дитячих років Рональд мріяв про сценічну кар'єру, але оскільки від Діксона до Голлівуду шлях не близький, він вирішив спробувати себе на радіо. Після закінчення коледжу у 1932 р., Рейган переїхав до штату Айова, де працював на багатьох маленьких радіостанціях.

У 1930-их рр. Рональд Рейган переїхав до Лос-Анджелеса, де розпочав кар'єру актора. Його кінодоробок є доволі солідним — він виконав ролі у 77 телевізійних та художніх фільмах. Однак, це були переважно фільми класу «Б», у яких Рейган виконував другопланові ролі ковбоїв або палких коханців. Його монологи в цих фільмах обмежувалися тими ж короткими фразами, які потім стали його «фірмовим знаком» у часи президентства. Сам Рейган вважав своїм найкращим кінофільмом «Королівський порядок» (1942 р.), хоча кінокритики виділяють декілька інших стрічок, які мали хоч якусь артистичну вартість або успіх у глядачів. Зокрема, це фільм «Убивці» (1964 р.), в якому він знявся поруч із великими голлівудськими зірками Лі Марвіном та Енджі Дікінсон. Рейган уже тоді приятелював із першими зірками Голлівуду, його шанували, тому обрали головою профспілки голлівудських акторів (що стало згодом стартом політичної кар'єри), членом Американської кіноакадемії, його зірка є на «Алеї слави» в Голлівуді.

29 квітня 1937 р., після проходження 14-ти заочних військових курсів, Рейган був включений до лав армійського резерву як рядовий В-класу 322-ого кавалерійського полку в Де-Мойні (Айова). 25 травня 1937 р. йому було присвоєно чин другого лейтенанта кавалерійського офіцерського Резервного Корпусу. У 1941 р. вступив добровольцем до армії, але оскільки медична комісія встановила, що Рейган має поганий зір, то його участь у війні обмежилася зйомками навчальних та патріотичних художніх фільмів для підйому духу армії, відтак військовою службою Рейгана стала фактично кіноробота в Голлівуді. У 1952 р. Рейган одружився на своїй колезі, акторці Ненсі Девіс.

Початок політичної кар'єри Рональда Рейгана пов'язують ще з голлівудським етапом його життя, а також з подальшою роботою представником корпорації General Electric. Спочатку Рейган був членом Демократичної партії США, але починаючи з 1962 р. він представник Республіканської партії.

У 1964 р. на партійній конференції Рональд Рейган виголосив свою знамениту промову «Час обирати» на підтримку республіканського кандидата у президенти Баррі Голдуотера, після чого йому було запропоновано виставити свою кандидатуру на пост

губернатора Каліфорнії, на яких він буде переможцем двічі – у 1966 та 1970 рр.

У 1968 та 1976 рр. Рейган двічі виставляв свою кандидатуру у президенти США на первинних виборах від Республіканської партії, але обидва рази програв. У 1976 р. Рейган кинув виклик чинному президенту Джеральду Форду. Стратегія полягала в перемозі на кількох первинних виборах, завдяки завчасному старту кампанії Форда. Розуміючи, що в партії зараз сильно відчувається вплив поміркованого крила, Рейган вибрав помірно налаштованого республіканця сенатора Річарда Швайкера як свого кандидата у віце-президенти.

Замах на Рейгана, 30 березня 1981 р

Лише з третьої спроби, у 1980 р. Рональду Рейгану вдалося виграти первинні партійні вибори і стати кандидатом у президенти від Республіканської партії на виборах, на яких він переміг кандидата від Демократичної партії, чинного президента Джиммі Картера, перемігши в 44 штатах, зібравши 489 голосів вибірників. Картер переміг у 6 штатах, зібравши 49 голосів вибірників. У січні 1981 р. Рональд Рейган вступив на посаду президента Сполучених Штатів Америки.

На початку свого першого терміну, 30 березня 1981 р., йому довелося пережити спробу замаху. На посту президента Рейган висунув ряд нових політичних і економічних ініціатив. Як і під час перебування на посту губернатора, президент Рейган дотримувався стратегії найменшого втручання уряду в регулювання економіки, скорочення державних витрат, зниження податків, контролю над

інфляцією (подібна економічна політика пізніше отримала назву «Рейганоміка»).

Перший термін ознаменувався безпрецедентним тиском на Радянський Союз, шляхом розміщення ядерного арсеналу в країнах Західної Європи. У 1983 році Рейган в своїй промові проголосив СРСР «імперією зла», відмовився від політики розрядки, що виразилося в прямій конфронтації з комунізмом, гонкою озброєнь і підтримкою антикомуністичних рухів в усьому світі.

Його адміністрація доклала величезних зусиль для ліквідації Сандіністського режиму в Нікарагуа. Зброя, гроші та інструктаж надавалися людям, які боролися з урядом «Контрас», а навчені ЦРУ «командос» ставили міни в нікарагуанських портах, що призвело до підриву кількох радянських торгових суден.

Вторгнення американців на Гренаду (жовтень 1983 р)

У жовтні 1983 р. Рейган віддав наказ здійснити збройне вторгнення у Гренаду. Здійснювалася активна масована підтримка сил опозиції, що діяли проти контингенту радянських військ в республіці Афганістан.

У березні 1983 р. Рональдом була оголошена довгострокова і широкомасштабна програма по досягненню військової переваги в космічному просторі (так звана Стратегічна оборонна ініціатива (СОІ), або програма «Зоряних воєн»), що мала своєю метою максимально економічно ослабити СРСР.

У ході президентської кампанії 1984 р. Рейган запустив ефективну телеінформаційну кампанію «Ранок в Америці» і на президентських виборах 1984 р. отримав значну перемогу над кандидатом від Демократичної партії Волтером Мондейла, отримавши 525 з 538 голосів вибірників і поступившись лише в рідному штаті Мондейла і в окрузі Колумбія.

**Американська програма «зоряних воєн»,
об'явлена Р. Рейганом 23 березня 1983 р**

Другий термін президентства був відзначений значними кроками вперед до закінчення холодної війни, хоча в період з 1985 по 1986 рр. радянсько-американські відносини пережили масу шпигунських скандалів. Рейган провів кілька зустрічей (перша – у Рейк'явіку, у жовтні 1986 р.), вступивши в переговори з генеральним секретарем ЦК КПРС Михайлом Горбачовим, що призвело до підписання у 1987 р. Договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності між СРСР і США. Пізніше лідери двох країн провели переговори про скорочення ядерного арсеналу.

Те, що при Рейгану здійснювалася політика розрядки, можна віднести до парадоксів його президенської участі. Боротьба за світову владу з Радянським Союзом була виграна, тому що у 1985 р. до влади прийшов Михайло Горбачов і дякуючи його «прогресивним реформам» приблизив розпад супердержави СРСР. Зник також, так званий щит країн світової соціалістичної співдружності – Варшавський договір. Рейган часто вважав розпад СРСР своєю перемогою, хоча знав, що її подарував Михайло Горбачов.

У квітні 1986 р. Рейган віддав наказ про нанесення авіаударів по Лівії. «Каньйон Ельдорадо» - кодова назва військової операції США

проти Лівії у квітні 1986 р., приводом для якої стало звинувачення Лівії у підтримці міжнародного тероризму.

На початку 1980-х рр. відносини між США і Лівією різко погіршилися. Адміністрація президента США Рейгана звинувачувала Лівію та її лідера Муамара Каддафі в підтримці міжнародного тероризму. Загострення відносин привело до ряду інцидентів в акваторії затоки Сидра, яку Лівія оголосила своїми територіальними водами. У 1981 р. американські літаки F-14 в ході навчань вступили у повітряний бій з двома лівійськими винищувачами-бомбардувальниками Су-22, намагаючись видворити їх з району навчань, і збили їх.

**Підписання Договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності.
Рейк'явік, жовтень 1986 р**

У грудні 1985 р. були проведені терористичні акції біля офісів ізраїльських авіакомпаній у Відні та Римі. США звинуватили Лівію в організації цих акцій. У березні 1986 р. американо-лівійське протистояння досягло піку, коли кораблі ВМС США демонстративно ввійшли в затоку Сідра, порушивши встановлену Каддафі так звану «лінію смерті» (30 градусів 32 хвилини пн. ш.), але залишаючись у міжнародних водах. Лівійські засоби ППО обстріляли американські літаки, не заподіявши, проте, останнім шкоди. У відповідь на це були нанесені ракетні удари по базах зенітних ракет і радарам, потоплено кілька лівійських військових катерів і корвет «Ean Zaquit», що намагалися наблизитися до району навчань.

2 квітня 1986 р. на борту американського авіалайнера компанії Trans World Airlines над Грецією (рейс Рим - Афіни) стався вибух, загинули четверо громадян США. 5 квітня бомба вибухнула на дискотеці Ля-Белль (Західний Берлін), яку відвідували американські військовослужбовці. Загинули два американських солдати і офіціантка з Туреччини, близько 200 осіб постраждало. США заявили, що обидві акції були організовані лівійською розвідкою.

Після теракту президент Рейган віддав розпорядження про підготовку авіаційного нальоту на Лівію. Були відібрані п'ять об'єктів в околицях міст Тріполі і Бенгазі, які, як повідомляла американська розвідка, використовувалися для підготовки терористів і транспортування зброї терористичним організаціям. Планування військової акції, що отримала назву «Каньйон Ельдорадо», було серйозно ускладнено тим, що європейські країни (Італія, Німеччина) відмовилися дати дозвіл на використання своїх авіабаз. Було вирішено використовувати ударні літаки F-111, що базувалися у Великобританії. Оскільки Франція та Іспанія не надали свій повітряний простір для прольоту F-111, єдиним виходом було обігнути Піренейський півострів, пролетіти над Гібралтарською протокою і вийти до Тріполі вздовж африканського узбережжя.

Операція «Каньйон Ельдорадо» була проведена в ніч з 14 на 15 квітня 1986 р. Літаки F-111 успішно здійснили запланований переліт з кількома дозаправками в повітрі. Перед північчю штурмовики A-7 атакували протирадіолокаційними ракетами лівійські радары. Самі удари були нанесені після півночі 15 квітня, при цьому дії ВПС і ВМС дуже чітко координувалися: винищувачі-бомбардувальники F-111 ВПС США атакували цілі в районі Тріполі, а палубні штурмовики A-6 ВМС США з двох авіаносців в ті ж самі хвилини зробили наліт на цілі в районі Бенгазі. Хоча міжнародні ЗМІ в першій половині квітня активно обговорювали можливість американської каральної акції проти Лівії, лівійська система ППО виявилася неготова до відбиття удару. Зенітний вогонь був відкритий з запізненням, а винищувачі-перехоплювачі взагалі не піднімалися в повітря. Досягненню несподіванки в районі Тріполі сприяло ще й те, що F-111 зробили гак, зайшовши на цілі не з боку моря, як можна було очікувати, а з боку пустелі. Наліт тривав близько 11 хвилин.

За офіційними американськими даними, втрати в ході нальоту склали один літак (F-111, ймовірно збитий під час атаки, екіпаж з двох чоловік загинув). Лівійські засоби масової інформації називали більші цифри, проте не надали будь-яких документальних підтверджень своєї версії. Радянська преса повідомляла, що в наступні дні на Лівію

було здійснено ще кілька нальотів, однак насправді авіація США лише виконувала розвідувальні вильоти, фіксуючи результати операції.

З військової точки зору операція «Каньйон Ельдорадо» була унікальним прикладом використання тактичних літаків для виконання бойових завдань на супер далеких відстанях. Вона характеризувалася прекрасною координацією між ВПС і ВМС США, що дозволила виконати всі, які стояли перед ними, завдання з мінімальними втратами. Разом з тим були відзначені технічні неполадки у бортовому обладнанні кількох літаків F-111 і А-6, що змусило їх відмовитися від скидання авіабомб. Каддафі оголосив, що у результаті нальоту загинуло близько 40 мирних лівійців, включаючи приймальню дочку Каддафі, 15-місячну Ханну.

У 2011 р. з'ясувалося, що поширювана лівійською пропагандою історія про смерть Ханни Каддафі - брехня. Після того, як сили Національної перехідної ради захопили резиденцію Каддафі Баб-ель-Азізія, були виявлені документи, які вказують на те, що Хана Каддафі жива і здорова.

Частина бомб після скидання з малої висоти не вибухнула. Тим не менш, всі намічені об'єкти були вражені. На землі були знищені кілька військово-транспортних літаків Іл-76, що використовувалися для підтримки терористів за кордоном.

США офіційно заявили, що фізична ліквідація Каддафі не була метою нальоту. Багато авторів піддавали це твердження під сумнів, оскільки резиденція Каддафі у Тріполі (де він у той момент був відсутній) також піддалася удару.

Учасник першого повітряного нападу на Лівію, 1986 рік

Реакція Лівії на наліт була надзвичайно стриманою, не рахуючи обвинувальних виступів на адресу США. 16 квітня було випущено кілька ракет «Скад» по американській базі на італійському острові Лампедуза (всі ракети впали в море). Терористична організація Абу Нідаль у Лівані стратила, утримуваних нею, одного американського і двох британських заручників, оголосивши це відповіддю на агресію США. Американські джерела відзначають, що після подій березня - квітня 1986 р. Лівія різко скоротила підтримку міжнародного тероризму.

Прийнято вважати, що вибух авіалайнера Боїнг-747 над Локербі (Великобританія) у грудні 1988 р. був організований лівійськими спецслужбами за наказом Каддафі як помста за бомбардування. Лівія визнала свою відповідальність за цю подію, а два лівійських агента були засуджені за організацію вибуху, однак існують альтернативні версії цієї події. Сьогодні приписують вибух літака палестинським терористам або Ірану. Визнання Лівією своєї відповідальності за вибух над Локербі було необхідною умовою для зняття американських санкцій з цієї країни.

Наліт на Лівію практично не позначилися на американо-радянських відносинах, хоча радянські ЗМІ формально звинуватили США в агресії. Нове керівництво СРСР було налаштоване на пом'якшення міжнародної напруженості, що досягла до середини 80-х років найвищої точки, тому вирішило не нагнітати обстановку. Єдиним практичним кроком СРСР було скасування запланованого візиту міністра закордонних справ Едуарда Шеварднадзе у США. У деяких країнах світу мали місце демонстрації проти бомбардування Лівії. Використання США британських баз для проведення операції зустріло суперечливу реакцію у Великобританії.

Під час нальоту було пошкоджено будівлю посольства Франції у Тріполі. Висловлювалися припущення, що це було зроблено навмисно в якості «покарання» Франції за відмову надати повітряний простір, однак ушкодження отримали і посольства кількох інших країн.

У ході епідемії СНІДу, яка розгорілася у США у середині 80-х рр., уряд Рейгана через ЗМІ вів пропагандистсько - просвітницьку роботу серед молоді. Президентська адміністрація виявилася замішаною в безлічі скандалів, найбільшим з яких стала справа «Іран-контрас».

«Іран-контрас» – великий політичний скандал у США у другій половині 1980-х рр. Розгорівся у кінці 1986 р., коли стало відомо про те, що окремі члени адміністрації США організували таємні постачання озброєння до Ірану, порушуючи тим самим збройне ембарго проти цієї країни.

Подальше розслідування показало, що гроші, отримані від продажу зброї, йшли на фінансування нікарагуанських повстанців - контраст в обхід заборони Конгресу на їх фінансування.

Для юридичного прикриття операцій з поставки зброї була заснована фірма «Ентерпрайз», що відкрила кілька офшорних банківських рахунків і торгових контор по поставкам зброї. В якості її засновників виступили пов'язаний з ЦРУ відставний генерал-майор ВПС США Річард Секорд та іранський емігрант Альберт Хакім. Навесні 1985 р. перша партія зброї, була придбана через «Ентерпрайз» і була передана «контрас».

У травні того ж року консультант Ради національної безпеки США Майкл Ледин залучив до операції Ізраїль, за посередництвом якого до Ірану почали поставлятися протитанкові ракети BGM-71 TOW і запчастини до зенітних ракет «МІМ-23 Hawk». Перша партія ракет була передана Ірану в серпні - вересні 1985 р. В обмін на це був звільнений один з американських заручників.

Операція була розголошена, після того як 5 жовтня 1986 р. над Нікарагуа був збитий військово-транспортний літак С-123К з вантажем військового призначення для «контрас». Пілот, що залишився живим, американець Юджин Хасенфус, був затриманий урядовими силами і дав свідчення, що працює на ЦРУ. Незабаром після цього одна з ліванських газет оприлюднила історію з продажем зброї Ірану.

Скандал не мав значних наслідків; багато деталей справи «Іран-контрас» не розголошені дотепер. 25 листопада 1986 р. президент США Р. Рейган оголосив про створення комісії щодо розслідування обставин справи «Іран-контрас». 1 грудня 1986 р. під керівництвом сенатора Джон Тауер розпочала роботу комісія, що згодом отримала назву «Комісія Тауера».

26 лютого 1987 р. була опублікована доповідь комісії. В тексті 200-сторінкової доповіді дії адміністрації Рейгана були піддані критиці.

Хто мав пряме відношення до справи «Іран-контрас». Це - Елліот Абрамс, який у 1980-1988 рр. надавав підтримку у збройній боротьбі нікарагуанським контрреволюціонерам проти сандиністського уряду, всупереч заборони американським Конгресом постачати їм зброю.

У 1991 р. був визнаний винуватим у приховуванні у 1986 р. інформації від конгресменів про таємні поставки зброї у Нікарагуа. Однак у 1992 р. президент Джордж Буш-старший зняв з нього це звинувачення. Роберт Гейтс – причетність до скандалу ще розслідується. Роберт Макфарлейн, радник президента Рейгана.

Щоправда, цей скандал майже не позначився на рейтингу довіри виборців США. У 1986 р. відбулося обвальне падіння цін на нафту, що економісти пов'язують із зовнішньою політикою Рейгана.

Рейган залишив посаду у 1989 р. по завершенню другого терміну. Його наступником став Джордж Буш-старший, який був віце-президентом під час обох термінів Рейгана.

У 1994 р. Рейгану поставили діагноз – хвороба Альцгеймера. У 1995 р. нагороджений дипломом «Хранитель Вогню» від Центру політики безпеки США.

Рейган помер 5 червня 2004 р. у Лос-Анджелесі у віці 93 років.

Рональда Рейгана завжди шанували за серйозне ставлення до родинного життя.

У 1940 р. він, тоді актор, одружився з Джейн Ваймен, і невдовзі в них з'явилася донька Морін. У 1941 р. подружжя всиновило хлопчика Майкла. Цей шлюб розпався 1948 р.

У 1952 р. Рейган одружився вдруге — з Ненсі Девіс. У цьому шлюбі народилися син Рон і донька Патті.

40-й президент США є автором кількох рекордів, встановлених ним в політичній кар'єрі. **По-перше**, він був першим і залишається єдиним президентом США, який був членом профспілки і навіть очолював її: голлівудська Гільдія кіноакторів, президентом (главою) якої він був у 1947 – 1952 рр. та 1959 – 1960 рр; **По-друге**, 11 жовтня 2001 р. побив рекорд одного зі своїх попередників Джона Адамса і став найстарішим з усіх экс-президентів США. Помер у віці 93 років і 120 днів. Щоправда, пізніше цей рекорд побив на 45 днів экс-президент Джеральд Форд, який досі тримає пальму першості як такий, що прожив найдовше з усіх президентів США. **По-третє**, залишається найстарішим з усіх американських президентів за віком вступу на посаду (69 років) та залишення її (77 років). **По-четверте**, був першим президентом США, починаючи з 1840 р., який подолав так званий «нульовий чинник». Усі його попередники, обрані президентами у роки, нумерація яких закінчувалася на нуль, померли під час президентського терміну. **По-п'яте**, єдиний із президентів США, який знявся у комерційній рекламі (чоловічих сорочок). **По-шосте**, був перший з американських экс-президентів, який помер у XXI ст. **По-сьоме**, був рекордсменом серед усіх американських президентів: під час виборчої кампанії 1984 р. набрав 525 із 538 електоральних голосів (голосів виборців), перемігши при цьому головних противників Джиммі Картера та Уолтера Мондейла в 49 із 50 штатів. **По-восьме**, єдиний президент США, який розлучався, а першою леді стала його друга дружина. **По-дев'яте**, був не лише єдиним президентом з акторським минулим, а й також єдиним, хто виступав у Лас-Вегасі у

ролі коміка (впродовж двох тижнів 1954 р. у готелі «Ласт Фронтір») першим.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

РЕКЕТ

В англійській мові слово racket означає будь-яку організовану злочинну діяльність, зокрема protection racket («кришування»), але також, наприклад, і numbers racket (незаконну лотерею). Збираючи данину, злочинна організація зазвичай гарантує підприємцям захист від вимогань з боку інших злочинних груп або злочинців-одинаків. Щоб гарантувати стабільну плату, рекетири прагнуть брати на себе роль верховного арбітра у спірних ситуаціях, пов'язаних з майновими спорами між своїми клієнтами (боргові зобов'язання, виконання контрактних угод).

У російській мові поняття «рекети» широко увійшло у кінці 1980-х рр. у зв'язку з початком розвитку підприємницької діяльності у СРСР, а потім Росії, хоча сам термін зустрічається, наприклад, в оповіданні В. Т. Шаламова «Тюремна пайка», датованому 1959 р.

Значною віхою історії радянської організованої злочинності стала сходка злодіїв у законі і цеховиків у 1979 р. у Кисловодську, коли неорганізовані побори були замінені планомірної виплатою підпільними підприємцями 10% («десятина») від їх доходів в обмін на гарантовану безпеку від злочинного світу. «Кисловодська конвенція» спочатку діяла тільки у південних регіонах СРСР, де підпільне підприємництво цвіло особливо пишно, але потім поступово стала тим зразком, за яким будувалися відносини тінювих підприємців з бандитами в інших регіонах. Оскільки підприємці не отримували скільки-небудь істотної правової підтримки (статтю Кримінального кодексу, яка оголошує підприємництво злочином, скасували лише у грудні 1991 р.), вони були змушені співпрацювати з організованою злочинністю.

До середини 1990-х рр. під контролем бандитських дахів знаходилося, за деякими оцінками, близько 85% комерційних підприємств (практично всі, крім зайнятих охоронним бізнесом або працюють під прямий протекцією правоохоронних органів), при

цьому, за даними соціологічних опитувань підприємців, з силовими вимоганнями стикалися тільки 30-45% .

Конкуренція, що посилюється між бандитськими і міліцейськими дахами привела до того, що після бурхливого сплеску першої половини 1990-х рр. кримінальне силове підприємництво повернулося до вихідної ситуації, що існувала до легалізації бізнесу. До кінця 1990-х рр. під бандитськими дахами залишилися в основному ті сегменти ринку, де була висока частка нелегальних операцій.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

РЕЖІМ ПОЛІТИЧНИЙ

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖІМ — тип, характер влади у країні; сукупність засобів і методів здійснення політичної влади, яка відображає характер взаємовідносин громадян і держави.

Політичний режим визначається способом і характером формування представницьких установ, органів влади, співвідношенням законодавчої, виконавчої і судової влади, центральних і місцевих органів, становищем, роллю та умовами діяльності громадських організацій, рухів, партій, правовим статусом особи, ступенем розвитку демократичних свобод.

У політичній науці склалося, щонайменше, дві традиції в осмисленні політичних режимів.

Одна з них пов'язана з політико-правовим, або інституціональним підходом, інша — з соціологічним. У першому випадку увага приділяється формально-юридичним, процедурним характеристикам здійснення влади, у другому — її соціальним підставам та походженню.

Політико-правовий підхід

Теоретики, що представляють перший інституційний напрямок політичного аналізу, схильні змішувати поняття режиму з поняттям форм правління або державного ладу. Подібна постановка питання традиційно була характерна для французького державознавства, де монархія і республіка розрізнялися, головним чином, саме як форми правління, а сам термін «політичний режим» вважався частиною категоріального апарату конституційного права і зв'язувався з особливостями поділу державної влади та їх співвідношенням. До цієї групи політичного аналізу приєднуються і неінституціональні

розробки, пов'язані з ім'ям Габріеля Лассуела та його послідовників (Ріггс, Бейкер).

Соціологічний підхід

Другий напрямок політичного аналізу режимів приділяє увагу осмисленню тих зв'язків між суспільством і державою, які склалися реально. У даному випадку режим розглядається не лише як форма (будь це управління, чи державне будівництво) і навіть не тільки як структура влади з притаманними їй методами реалізації політичної волі, але й у набагато ширшому значенні — як баланс, відповідність, наявне у взаєминах соціального та політичного. У рамках соціологічного осмислення режимів є значна різноманітність позицій трактування самого терміну режим. Представники нерідко не проводять ніяких розмежувань між політичними режимами та політичними системами.

Одне з характерних у цьому відношенні визначень політичного режиму належить Морісу Дюверже, який в одному випадку розглядав його як «структуру правління, тип людського суспільства, що відрізняє одну соціальну спільність від іншої», а в іншому — як «певне поєднання системи партій, способу голосування, одного або декількох типів прийняття рішень, однієї або декількох структур груп тиску».

Типологія

Політичні режими можна розрізнити за двома головними критеріями — джерелом влади та межами цієї влади.

За джерелом влади:

- **Демократичні режими** — це така форма державно-політичного устрою суспільства, в якій народ виступає джерелом влади на принципах рівності, свободи і солідарності. Зовнішніми ознаками демократичного режиму є багатопартійність, наявність представницьких органів, формальне визнання народу джерелом влади, визнання права всіх громадян на участь у формуванні органів державної влади, контроль за їхньою діяльністю, вплив на прийняття спільних для всіх рішень на засадах загального, рівного виборчого права і здійснення цього права у процедурах виборів, референдумів тощо, переважне право більшості при прийнятті рішень, чітке регламентування політичних процедур та процесів.

- **Недемократичні режими** — це така форма державно-політичного устрою суспільства, або спосіб правління, оснований на владі авторитету, політико-правовій нерівності соціальних груп та прошарків суспільства, використанні насильства. Втім, авторитарні режими можуть будуватись як на базі авторитету звичаю, традиції (монархії), так і на авторитеті сили (диктатури). Зовнішніми ознаками авторитарних режимів є відсутність або формальний характер

представницьких органів влади, відмова від принципу поділу влади, різний політико-правовий статус окремих соціальних груп, і в зв'язку з цим — нерівність (або взагалі відсутність) виборів, інколи — посилення ролі армії та інших силових структур. Різновиди авторитарних режимів: традиціоністські та модернізаторські; популістські, націоналістичні, корпоративістські, військові, авторитарно-бюрократичні.

За критерієм меж влади:

- **Ліберальні режими** — це така організація політичної системи, в якій влада держави обмежена сферою невід'ємних прав і свобод особистості. Це режим, в якому досить розвинутим є громадянське суспільство, різні самодіяльні громадянські ініціативи, тобто організації, які незалежні від держави, гарантуються основні права та свободи громадян.

- **Тоталітарні режими** — така політична система, яка намагається — заради тієї чи іншої мети — повністю (тотально) контролювати все життя суспільства в цілому і кожної людини окремо. Поняття «тоталітарна держава» вперше було застосоване італійським диктатором Беніто Муссоліні, причому в позитивному контексті. Тоталітарні режими почали активно вивчатись після Другої світової війни через злочинні явища фашизму, нацизму та сталінізму.

Іноді додатково до основних типів виділяють такі різновиди режимів як диктаторські, фашистські, екстремістські, парламентські, президентські, монархічні, республіканські, надзвичайного правління, абсолютистські і т. інше.

Сучасні дослідження

У фокусі основної частини досліджень політичного режиму зараз знаходиться демократія як політичний режим та процеси пов'язані з нею (зокрема, процес демократизації недемократичних суспільств).

У сучасній політичних дослідженнях можна виділити два основні підходи до розуміння демократії. Прихильники першого вважають єдиним критерієм демократії вибори. Апологети другого підходу включають у поняття демократії ще й принципи політичного лібералізму, стверджуючи, що справжнє демократичне суспільство характеризується не тільки виборами, а й широким трактуванням плюралізму.

У літературі щодо демократизації виділяють три різні теоретичні підходи:

1. Модернізаційний;
2. Транзитологічний;
3. Структурний.

Окрім того, Крістіан Херпфер також розробляє та використовує трансформаційний підхід.

Модернізаційний підхід тісно пов'язаний з розробками Сеймура Ліпсета у 1960-ті — 1970-ті рр., а у 80-90-х рр. застосовувався Ларі Даймондом. Транзитологічний підхід розвивався передусім Уолтом Ростоу, а зараз представлений Г. О'Доннелом, Х. Лінцем, А. Степаном. Структурний підхід був представлений Ентоні Гіденсом у 60-ті рр., а також Д. Рушмейером у 90-х рр.

Отже, таким предметним полем користуються сучасні дослідники в огляді демократії та її змін. Користуючись концептуалізацією демократії, дослідники вибудовують операціоналізовані індикатори, маркери. Саме вони дають змогу будувати цілісну картину демократичних перетворень. Прикметною в цьому контексті є розробка Херпфером індексу демократизації. Базуючись на своєму трансформаційному підході він провів порівняльне соціологічне дослідження в ході якого було визначено співвідношення країн Європи за рівнем демократизації.

ДЖЕРЕЛА:

Онан Э. С. Понятие и классификация политического режима в развивающихся странах. — Право и политика в развивающихся странах. Сборник обзоров. М., 1991. — с. 10; Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика: Учеб. пособие / Ин-т «Открытое о-во». — М.: Интерпракс, 1995. — 295 с.; Шмачкова Т. В. Из основ политологии Запада. — Полис, 1991. № 2.; Херпфер Х. Новый индекс демократии. Демократизация общественности у пятнадцати государствах Европы (1991–1998 рр.) // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2001. — № 3. — С.123-150.; Режим політичний // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х . :Право, 2015.; РЕЖИМ ПОЛІТИЧНИЙ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

РЕКЛАМУВАННЯ ПОЛІТИЧНЕ

РЕКЛАМУВАННЯ ПОЛІТИЧНЕ — форма комунікації; друковане, рукописне, усне або графічне повідомлення про особу, політичну силу (партію, рух, групу), платформу, програму, ідею, що оплачується та виходить безпосередньо від самої зацікавленої особи (партії, руху, групи) чи її представника з метою зростання популярності, збільшення кількості прихильників, отримання голосів чи публічної підтримки.

Політична реклама класифікується за спрямованістю на аудиторію, широтою охоплення аудиторії, каналами розповсюдження, цільовим призначенням. За характером політичне рекламування поділяється на інформативне, «умовляюче», порівняльне, нагадує

тощо. Жанри Р. п.: інформаційний (заметка, інтерв'ю, звіт, репортаж), аналітичний (кореспонденція, стаття, огляд, рецензія, коментар), публіцистичний (замальовка, нарис).

Політична рекла́ма — це будь-яка реклама як система методів психологічної дії на масову аудиторію з метою управління їх політичною поведінкою, направлена на зміну або закріплення тих або інших політичних переконань. Однією з найдавніших політичних реклам є реклама: «Я, Ріно, з острова Крит, по волі богів тлумачу сновидіння» — їй уже понад 2500 років.

Виник цей вид реклами у рабовласницькій демократії Стародавньої Греції, у ході проведення рекламних зборів. У Стародавньому Римі стали використовуватись рекламні гасла і заклики.

Роль політичної реклами виконували статуї правителів, полководців, на яких висікались різні написи. «Граффіто» написи в Помпеї, наприклад, «Рибачи, вибирайте Попідія Руфа». або ж «Якщо хтось відкине Квінтія, той та всядеться поряд з ослом».

Сьогоднішня політична реклама значно відрізняється від античної. Вона набула більшого вдосконалення. Замість статуй, графіто використовують білборди, банери, радіо, ТБ і інше. Перед рекламістами стоїть завдання створити унікальну зразкову рекламу, яка покаже сильні сторони кандидата, зацікавить найширшу аудиторію виборців, змінить щось у свідомості людей. Так це має бути щось просте, зрозуміле, але не примітивне.

Відповідно до цього виділяють такі основні вимоги до політичної реклами:

Символічність — ґрунтується на прийнятих в суспільстві традиціях;

Концептуальність — головна ідея має задовольняти актуальні суспільні проблеми;

Неповторність;

Доступність — зрозумілість інформації.

Основні соціально-психологічні вимоги до побудови політичної реклами:

- визначення цілей і завдань на основі досліджених соціально-психологічних потреб електорату;
- доступність програми партій для електорату;
- неповторність іміджу політика;
- вибір засобів для демонстрації рекламного продукту;
- необхідність фінансування;
- реалізація зворотного зв'язку з електоратом.

Основні психологічні вимоги до політичної реклами:

Мажорність (введення засобів, які створюють відчуття впевненості у кандидаті);

Оптимістичність (позитивні мотиви);

Звернення до зовнішньої атрибутики (колірна гама, символи, музичний супровід тощо).

Усна політична реклама.

Глашатаї стародавнього Риму та Греції оповіщали громадян на вулицях про справи у державі, про початок воєн і великих військових походів, рекрутували добровольців в армію. На стіні у Помпеї виявлені написи, що закликають голосувати за сенатора Марка Публія Фурія, за свідченням автора написи, — порядну і поважну людину. Автор прямо звертається до громадян зі словами: «Я запевняю вас, він хороша людина і за нього варто проголосувати на виборах». Марк Тулій Цицерон, який прославився своїми викривальними промовами проти Катіліни, продовжив свою усну негативну рекламу проти Марка Антонія за його роман з Клеопатрою, звинувативши його у фемінізації римської політики, і був страчений. Реклама під час першої та другої світових воєн активно використовувалася для покупок облігацій військових позик.

Військовий час породив рекламу оборонних проектів, патріотичної активності. Усна реклама передавалася вже за допомогою радіо.

Політична реклама в Україні

Політична реклама — це будь-які не заборонені законами України друковані, усні, звукові та аудіовізуальні види і форми ідейного впливу на людей, що мають на меті прямо або опосередковано привернути увагу до суб'єктів виборчого процесу, сформувати у суспільстві та у свідомості громадян позитивне або негативне ставлення до них або спрямувати політичну поведінку громадян і соціальних груп у їх ставленні до суб'єктів виборчого процесу під час виборів, у тому числі інформаційні повідомлення про заходи, що проводяться або підтримуються із вказаною метою. Час мовлення, відведений на політичну рекламу на радіо та телебаченні, не може перевищувати 20 відсотків фактичного обсягу мовлення протягом астрономічної доби телерадіоорганізацією будь-якої форми власності.

Стаття 66 Закону України «Про вибори народних депутатів України»

Політична реклама — оплачувані кандидатом, виборчим об'єднанням або іншою особою, що діє в інтересах кандидата, виборчого об'єднання повідомлення, матеріали, які спонукують громадян здійснити запропоновані дії.

РЕНЕГАТ

РЕНЕГАТ (лат. Renegatus, від *reneo* - «відрікаюся») - особа, яка перейшла з одного віросповідання в інше; в переносному сенсі - людина, яка змінила своїм переконанням і перейшла у табір противників, відступник, зрадник. В Європі Середніх століть і Нового часу термін означав християнина, який перейшов на бік мусульман (арабів, турків) і прийняв іслам.

У державному апараті і армії Османської імперії християни-ренегати були масовим явищем. Це були як християни з завойованих турками земель (греки, серби, албанці), так і численні авантюристи із Західної Європи (італійці, французи, німці, голландці), які прагнули зробити кар'єру при султанському дворі або (як у випадку з голландськими корсарами) просто безперешкодно грабувати європейські суду, базуючись на порти варварського берега. Роль ренегатів в розквіті XV-XVI століть і подальшому занепаді Османської імперії оцінюється істориками як вкрай суперечлива. З одного боку, безсумнівний їх внесок в розвиток турецької державності в період османської експансії:

Як не дивно може здатися з першого погляду, проте ж не підлягає ні найменшому сумніву той факт, що велич Оттоманської імперії, блиск її в кращу пору її існування до певної міри створені руками християн. Було чимало шукачів пригод з християн, які надходили до війська турків і брали участь в їх походах; особливо важливі послуги вони надавали туркам в тих галузях військового і морського справи, в яких самі турки не мали достатньої досвідченості і знанням; вони завідували артилерією, флотом, працювали в арсеналах і на корабельних верфях ... Усі найважливіші адміністративні посади були в руках християнських ренегатів ... Посада великого візира була як би привілеєм християнських ренегатів і не вручалася особам турецького походження ... Систематичне заступництво ренегатам з християн, звичай роздавати їм кращі і прибуткове місце принесли безсумнівну користь імперії.

З іншого боку, відзначається їх абсолютна безпринципність, споживацьке ставлення до нової батьківщини, лицемірність звернення в іслам, що призвели, у кінцевому рахунку, до розмивання національної ідентичності османського етносу.

Занепад Високої Порти у XVII ст. привернув увагу турецьких письменників-сучасників. На їхню думку, причиною занепаду були «аджемоглани», тобто діти ренегатів, причому щирість неофітів не бралася під сумнів. Деякі ренегати були енергійними і корисними людьми ..., але більшість з них шукали теплого містечка і добували

синекури через гареми візирів, наповнені польками, хорватками, італійками, гречанка і т. Ці пройдисвіти, не маючи ні foі ні loі, руйнували османський етнос, і справжні османи вже у XVIII ст. були зведені на становище етносу, пригнобленого в своїй власній країні. Приплив інородців калічив стереотип поведінки, що позначилося на продажності візирів, підкупності суддів, падінні боєздатності війська та розвалі економіки. До початку XIX ст. Туреччина стала «хворою людиною».

ДЖЕРЕЛА:

Ренегат // Большой толковый словарь современного русского языка / Под ред. Ушакова Д. Н. — М.: Астрель — АСТ, 2009. — 1280 с.; Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. — М.: ДИ-ДИК, 1997. — 640 с.; Скабалланович Н. А. Политика турецкого правительства по отношению к христианским подданным и их религии. Публикация на портале Православие.Ру.; Смирнов В. Д. Кучибей Гомюрджинский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции. СПб., 1873.

РЕЛІГІЯ І ПОЛІТИКА

Проблема взаємодії політики і релігії - одна з найдавніших в історії людства. Протягом всієї історії взаємодія різних сфер суспільного життя вносило істотні корективи в буття суспільства. Оскільки і політика, і релігія є одними з найбільш древніх форм прояву громадської активності людини, то і їх взаємодія та взаємовплив можна виявити на будь-якій стадії розвитку людства. Так як ці сфери суспільних відносин, у кінцевому рахунку, мають відношення до людини, вони неминуче перетинаються і взаємовпливають один на одного.

Науковий підхід до пояснення особливостей їх співіснування розпочався лише у другій половині XIX ст., Коли політологія та релігієзнавство сформувалися як самостійні галузі науки зі своїми предметами і методами. У роботах деяких політологів роль релігійних уявлень на політичне буття або применшується, або зовсім ігнорується, у зв'язку з чим хотілося б відзначити, що ігнорування значення релігійних уявлень, так само як і його абсолютизування, призводить до досить радикальних висновків, які, звичайно ж, не підтверджуються суспільною практикою. Сучасне суспільно-політичний розвиток людства фіксує зростання впливу релігійного чинника на політичне життя держав і людської цивілізації. Тому з'ясування закономірностей взаємовпливу і пошуку способів врегулювання можливих конфліктів між політичними і релігійними чинниками - одне з найважливіших завдань політичної науки. Метою даного реферату є показати взаємодію політики і релігії, з'ясувати, що спільного між цими сферами діяльності суспільства, які існують моделі взаємодії церкви та

держави, а також з'ясувати, яким є вплив релігії на політику і суспільство у цілому.

Релігія як чинник політичного життя суспільства

Як форми суспільної свідомості, релігія і політика постійно взаємодіють, тому що їх носії практично одні й ті ж. Тому взаємовплив їх буде існувати до тих пір, поки вони будуть фігурувати в суспільному житті. Взаємовплив політики і релігії відбувається на двох рівнях - структурному та функціональному.

Структура політики охоплює політичну свідомість, політичну діяльність, політичні організації та політичні відносини. А структура релігії - релігійну свідомість, релігійну діяльність, релігійні організації та релігійні відносини. Отже, складові релігії і політики взаємопов'язані. Саме тісна взаємодія існує між першими трьома складовими обох систем.

Релігійна свідомість. Має теоретичний (концептуальний) і буденний (побутовий) рівні. Найбільший вплив на формування та розвиток політики має теоретичний рівень релігії, який формується в першу чергу на основі текстів Священних Книг: Веди, Трипітака, Авеста, Біблія, Коран тощо; Святого Перекладу (твори отців християнської церкви, Сунна та ін), інших книг веропоучительного характеру. Теоретична релігійність є основою не тільки богословських, а майже всіх розгорнутих філософських, етичних і соціально-політичних вчень. Вона безпосередньо впливає на формування або обґрунтування певного політичного устрою, суспільних відносин, пов'язаних з проблемою публічної влади. Зі свого боку інститути публічної влади разом з релігійними інституціями стверджують сформовані стереотипи свідомості та поведінки віруючих.

Релігійна діяльність індивідів. Поділяється на некультового і культову. Віруюча людина у своїй некультовій релігійній діяльності на теоретичному та практичному рівнях може впливати на політичне життя суспільства виконанням політичних замовлень влади або її критики, вдаючись до релігійних доктрин.

Релігійні організації. Найтісніше взаємодіють з політичним життям суспільства, є інституціалізованих формою релігійних культових систем. Як важливі соціальні інституції, покликані упорядковувати співіснування і діяльність людей, накладаючись на функції інституцій публічної влади.

Відносини інститутів публічної влади з релігійними організаціями можуть змінюватися від домінування певних світських суспільних інститутів і визначення ними особливостей розвитку релігійного чинника аж до повного підпорядкування світських інституцій релігійним.

Залежить це від конкретного часу і місця діяльності релігійних, світських інституцій, типу релігійних організацій. Церква, яка має велику кількість послідовників у певній країні, може диктувати завдяки своїм численним адептам вигідні їй умови, впливати на діяльність політичних інституцій, партій. У більш складному становищі перебувають секти та харизматичні культи, функціонування яких завжди утруднювало саме на політичному рівні. Утиски, репресії проти прихильників окремих церков, сект, культів нерідко тяглася економічної, політичною нестабільністю суспільства.

Тісний зв'язок релігії і політики обумовлена і основними функціями, які виконує релігія в суспільстві. У релігії є безліч різних соціальних функцій і більшість з них опосередковано через соціум все ж впливають на політику, але безпосереднє відношення до неї мають такі.

ФУНКЦІЇ РЕЛІГІЇ:

Світоглядна функція. Сформовані за допомогою релігії світорозуміння, світовідчуття тощо можуть спонукати віруючу людину до конфлікту з носіями чи суб'єктами політики (державою, партією, рухом, особою), якщо їх принципи, конкретні дії суперечать поглядам, оцінкам і нормам релігійного індивіда чи інституції.

Регулятивна функція зорієнтована на управління діяльністю, поведінкою віруючих, впорядкування відносин між ними. До новітнього часу історії людства релігія одноосібно займалася виробленням певних норм співжиття (мораль, релігійне право), стандартів поведінки (виховання) індивідів, встановлювала систему контролю над їх діяльністю, заохочення та покарання, виробляла і впроваджувала у свідомість бажані мотиви діяльності членів суспільства.

Це давало можливість співвідносити конкретні ситуації, вчинки з прищепленими віруючим системами цінностей.

Легітимна функція виконується релігією тоді, коли релігійна позиція підтримує або навпаки засуджує владу, її ідеї чи дії. Політики часто звертаються до релігії, як до структури, яка підтримує загальнолюдські цінності, звертаючи престиж релігії в свою користь.

Інтегруюча функція проявляється у реалізації величезного потенціалу інтегруючого релігії.

Відомий французький соціолог Е. Дюркгейм бачив в релігії засіб зміцнення суспільства за рахунок єднання індивідуума і соціуму. Чи не пов'язана державними кордонами, релігія, космополітична і загальнопланетарна за своїм характером, в стані зближувати різnorідні соціальні верстви, сили, народи і країни.

Під початок єдиної віри збираються люди, абсолютно різні за багатьма критеріями (у тому числі і політичних).

Дифференцируюча функція обумовлює наявність розділу сфер впливу різних релігій. Будь-яке єдине суспільне утворення може бути розбите на кілька різноконфесійних частин, будь то територіально цілу державу, або однорідна за складом соціальна група.

Таким чином, політика і релігія тісно взаємопов'язані як на структурному, так і на функціональному рівнях

ВЗАЄМОВПЛИВ ПОЛІТИКИ І РЕЛІГІЇ

З'ясуємо, який вплив можуть надавати і роблять один на одного релігія і політика. Розглянемо спочатку не настільки важливе з точки зору політології, вплив політики на релігію.

Вплив політики на релігію можуть виявлятися також у деяких політичних діях або розповсюдження деяких ідей, які можуть скомпрометувати окремі релігійні утворення або цілком конкретних людей. Різні політики в різні часи запозичили з Біблії ідею богообраного народу, яка особливо яскраво проявлялася в період розквіту цього національної держави. У політиці завжди знаходилися люди, схильні розглядати релігію, як один з методів ідеологічної боротьби. У самому процесі політизації всередині самої релігії проявляється протиріччя серед віруючих і релігійних лідерів. Одні релігію політизують, розробляють релігійно-політичні доктрини, шукають релігійні обґрунтування політичних дій. У їхній системі переконань домінують саме політичні мотиви. Інші, противники політизації релігії, вважають, що релігія ні в якому разі не повинна перетворюватися на знаряддя ідеології чи політики, а повинна зміцнювати духовні основи суспільства. Це внутрішнє протиріччя зумовлює розвиток відносин між релігією і політикою з метою подолати його. Не менший вплив надає і політика на релігію. Зміцнення релігійності посилює суспільну мораль, моральність і, відповідно, правопорядок. Але при цьому не варто забувати, що деякі світоглядні, моральні правові переконання, засвоєні у дитинстві, ростуть разом з людиною і у дорослого стають вже його життєвими принципами, формуючи його внутрішню культуру, частиною якої є і політична культура, що впливає на політичну свідомість. Політично соціалізована індивід може або безпосередньо брати участь у політичних подіях, або просто реагувати на них відповідно до своїми релігійними поглядами, примушуючи оточуючих, таким чином, рахуватися з ними.

Пропаганда самої релігії, з її системою цінностей та ідей, може як позитивно, так і негативно позначатися на авторитеті влади або

будь-яких суб'єктах політики. Саме поширення релігійних ідей може скласти кон'юнктуру поширенню будь-якої ідеології, і певним чином обумовити або внести внесок у розвиток суспільної свідомості. У силу того, що релігія зумовлює увагу до таких глобальних проблем, як підтримка миру, боротьба з голодом, особливо небезпечними хворобами, екологія, демографія тощо, вона виступає у ролі деякого центру, навколо якого збираються всі, хто зацікавлений у вирішенні цих проблем. Політики ж зацікавлені у вирішенні цих проблем за родом свого заняття і рідко нехтують можливістю використати авторитет релігії для підтримки свого престижу.

Релігія може впливати на політику і у напрямку політичної інтеграції. Це інтеграція трохи іншого роду, що представляє собою об'єднання різних політичних утворень і держав з урахуванням релігійного ознаки. Відома діяльність Всесвітньої ради церков, до складу якого входить понад триста протестантських і православних церков.

Буддизм представлений у міжнародному співтоваристві Світовим буддистским альянсом, а до лав Організації ісламської конфедерації входить близько п'ятдесяти мусульманських держав, хоча вони знаходяться на різних щаблях економічного розвитку і навіть нерідко вдаються до політичного протиборства між собою. Релігійний фактор враховується і у зовнішній політиці всіх великих держав при розробці відповідних доктрин і здійсненні конкретних акцій на світовій арені.

Часто релігійні мотиви лежать в основі радикальних політичних дій, здійснюваних різними релігійно-політичними утвореннями. Так, наприклад, через арабо-ізраїльських конфліктів сталася сильна ісламізація зовнішньої політики в ряді ісламських держав, що зумовило поширення ідеології ісламського порядку. Іншим прикладом може послужити розкритий у Тунісі у жовтні 1991 р. змова ісламського терористичного руху «Ан-Нахда» з метою повалення туніського уряду і встановлення теократичної держави.

Релігія, крім безпосереднього впливу на політику, робить на неї опосередкований вплив через світоглядні, моральні та правові суспільні підвалини, під впливом яких формується й зовнішня і внутрішня політика держави, визначаються її характер з урахуванням політичних та економічних інтересів. Так, наприклад, християнські цінності лежать в основі ряду політичних концепцій країн Заходу, ісламські стереотипи позначаються на діяльності мусульманських держав, а буддизм знайшов вираження у політичному житті народів азіатського континенту. Такі риси, як самосвідомість, патріотизм так

само формуються під впливом релігійних концепцій у процесі виховної системи та культури.

Це були основні напрями впливу релігії на політику і навпаки. Цікаво, що на основі багатовікового історичного досвіду взаємодії і у політиці, і у релігії склалися відповідні норми і закони, регулюючі та описує їх взаємне існування. Більш того, вийшло так, що релігія запозичила з суспільно-політичної системи концепцію багаторівневої ієрархії, а політика, у свою чергу, може почерпнути принципи державного ставлення до поліконфесійної нації. До таких принципів можна віднести релігійну свободу, віротерпимість, справедливість і рівність можливостей. Саме на таких засадах може бути побудована розумна політика.

ДЕРЖАВА І ЦЕРКВА: ОСНОВНІ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ

На сучасному етапі характер державно-церковних відносин - один з головних показників рівня розвитку і держави, та релігійного спрямування, оскільки він характеризує рівень реалізації принципу свободи совісті як однієї з головних складових фундаментальних прав і свобод людини. Протягом століть склалося кілька моделей державно-церковних відносин, які часто взаємно переплітаються:

Теократія. Проявляється як форма правління, при якій вся повнота влади в державі належить главі церкви та духовенству. Передбачає ототожнення світської і духовної влади, регламентацію функціонування держави та її інституцій, усього суспільного життя панівною церквою та її органами. Класичне теократичну правління існувало у V-IV ст. до н. е. в Іудеї, де вся влада була зосереджена у руках жерців; у 756-1870-х рр. - у Папській області, а з 1929 р. – у Ватикані, де Папа римський є абсолютним монархом.

Цезаропапізм. Показує себе як політика світської влади, спрямована на підпорядкування собі всього церковного життя; поєднання в особі державного правителя вищої світської духовної влади. Передбачає повну залежність церкви від держави, одержавлення і підпорядкування світської влади церковних структур. Класичними прикладами такого правління є Візантія, де імператори збирали церковні собори, призначали і знімали митрополитів і тому подібне.

Законодавча підтримка, яка забезпечує привілейоване стан певної церкви у державі. Статус державної церкви передбачає державне фінансування діяльності церковних інституцій, покладає на них певні державницькі функції. Державні церкви у різних формах існують в Англії, Швеції, Данії, Ірані, Кувейті, Саудівській Аравії, Таїланді та інших країнах.

Відділення церкви від держави. На практиці це означає неможливість втручання церкви у справи держави за активного втручання державних інституцій у справи церкви. Така модель була характерна для колишніх країн соціалістичного табору, де законодавство теоретично гарантувало свободу совісті, а реально віруючі зазнавали дискримінацію.

Невтручання держави і церкви в справи один одного. Гарантує максимальне забезпечення свободи релігії та толерантності в державі. Законодавчо закріплену свободу віри і невір'я мають громадяни США, Франції, Туреччини, України. Залежно від традицій, моделі державно-церковних відносин існує кілька схем фінансової підтримки державою церковних інституцій:

1. Пряме фінансування державою релігійних організацій і державний контроль за використанням коштів (Ватикан, Греція, Бельгія, Люксембург, Норвегія та ін.)

2. Збір спеціального церковного податку, який витрачається згідно з побажаннями платників податку (Італія, Іспанія та ін.).

3. Використання коштів «церковного» податку релігійними організаціями на власний розсуд з мінімальним контролем держави (ФРН, Австрія, Швейцарія, Швеція та ін.).

4. Відсутність фінансової допомоги держави конфесіям, які існують за рахунок добровільних пожертвувальників віруючих, виручки від церковної атрибутики тощо. Це характерно для країн, де церква і держава відокремлені одна від одної (США, Франція, Україна, Нідерланди).

Такими є основні моделі взаємодії церкви та держави.

ДЖЕРЕЛА:

Політологія. Основні поняття і логічні схеми: Посібник / В.А. Мельник. - Мн.: Вишэйшая школа, 2003.; Політологія. За ред. Бабкіної О.В., Горбатенка В.П. - К: Академія, 2001.; Політологія. Під ред. Радугіна А.А. - Москва: Центр, 2004.; Релігієзнавство. Під ред. Радугіна А.А. - Москва: Центр, 2005.

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В УКРАЇНІ

Історія православної церкви на Русі має тисячолітню історію і поділяється на кілька етапів.

Перший етап — існування єдиної Київської митрополії — охоплює період із середини X — до середини XIII ст. Історія православної церкви на Русі починається з формування власної церковної організації — Київської митрополії на чолі з митрополитом. Досить правдоподібно виглядає припущення, що основи церковної організації на Русі закладені ще у IX ст., хоча у період правління князів

— язичників змушена функціонувати напівлегально. Князі Володимир I Святославич і Ярослав Мудрий тільки додали їй завершеності і розширили її межі. Під владу митрополита Київського потрапила величезна територія від Чорного моря на півдні до Білого моря на півночі.

Канонічно православна церква у Стародавній Русі тривалий період перебувала у залежності від Константинопольської патріархії. Тоді ж влада константинопольського патріарха на землях стародавньої держави обмежувалася. У 992 р. Київська церква поділяється на єпархії. Спочатку єпархій шість: у Києві, Новгороді, Чернігові, Ростові, Володимир-Волинському і Білгороді. До середини XIII ст. єпархій стало 15, їх межі збігалися з кордонами удільних князівств. Піднесення землі захищало і її єпархію: у 1165 р. Новгород виклопотав своєму єпископу титул архієпископа тоді ще перший і єдиний на Русі. Єпархіальні єпископи залежали від митрополита часто просто номінально, влада митрополита обмежувалася майже тільки наставленим єпископів на єпархії, і митрополит практично не втручався в їх справи. Але удільні князі вважали й цю номінальну залежність важкою. Князі і жителі уділів намагалися обмежити владу митрополита в призначенні своїх єпископів. І якщо митрополит не питав згоди князя і народу на кандидатуру нового єпископа, князь міг його і не прийняти. У Новгороді єпископ обирався на вічі. У виборах брали участь: князь, духовництво і народ. У спірних випадках вдавалися до жеребкування. Обранця посилали до Києва для висвячення. Воля князя і народу (або віча в Новгороді) могла бути й причиною вигнання єпископа навіть без церковного суду.

Київські митрополити посилались, із Константинополя. Наставленим митрополитів із Константинополя тривало до монголо-татарської навали. Із понад 20 київських митрополитів з 988 - 1240 рр. тільки двоє — русичі, поставлені без благословення константинопольського патріарха. Як видно, уже тоді руські князі думали про можливість мати незалежну від Константинополя церкву.

Перший митрополит Іларіон, обраний на київську кафедру у 1051 р. у період правління Ярослава Мудрого. До обрання Іларіон настоятель церкви св. Апостолів у князівському селі Берестові поблизу Києва. Ще будучи священиком, Іларіон написав «Слово про Закон і Благодать», що стало класикою староруської літератури.

Другий після Іларіона випадок наставленим митрополита з русичів стався у 1147 р. у період правління великого київського князя Ізяслава Мстиславовича. Князь скликав собор єпископів Київської церкви (були присутні 9 архієреїв) і запропонував свого кандидата — Юшмента (Клима) Смолятича. Кращого вибору не можна було

зробити. Високого духу чернець, схимник — затворник, людина величезного розуму й освіченості, філософ, яких, за словами літопису, «у Руській землі не було». Тоді ж у Київській Русі йшла запекла міжусобиця за київський престол, оскільки великий київський князь вважався верховним правителем Русі. І весь період константинопольський патріарх не затверджував Климента. Кілька разів при черговій зміні князівської влади митрополит Климент видалявся з київської митрополичої кафедри і повертався на неї знову. Нарешті, після прибуття на Русь із Константинополя новопоставленого митрополита Іоанна IV, Клименту Смолятичу довелося обмежитися єпархіальним архієрейством.

Згодом з Константинопольською патріархією встановилися нормальні відносини. Відтоді патріархи почали рахуватися з думкою великого київського князя при поставленні митрополитів. На Русі християнство введено за допомогою держави, тому-то самостійно християнство утриматися не могло. Вище духовенство Київської церкви спочатку утримувалося за рахунок державного забезпечення — десятини від князівських доходів. Крім десятини, митрополити й єпископи мали й інші джерела прибутків: мита з торговельних мір і вагів, судні мита — з церковного суду; «ставленні» — за поставлення в клір; прибутки з нерухомого майна (землі). Князівські статuti надавали духовництву різні права, звільнення від мирського суду, служби і податків. Скарбниця архієреїв, монастирів і церков мала важливе громадське значення. Навколо соборів, церков і монастирів зосереджувалася суспільна добродійність, за їх рахунок утримувалися лікарні, богадільні, школи.

Діючі тоді монастирі стали осередком християнського життя. Спочатку монастирі споруджувалися в містах або на їх околицях. Споруджували монастирі князі, будували і бояри. Першим монастирем є Києво-Печерський, заснований святими Антонієм і Феодосієм. Преподобний Феодосій є засновником монастирського життя на Русі. І пізніше за висотою й чистотою чернечого життя Києво-Печерський монастир залишався першим серед руських монастирів. Уже в останній чверті XI ст., за твердженням «Києво-Печерського патерика», число монахів досягло 180, надалі зросло ще більше. Монастир — невичерпне джерело для поставлення ігуменів і справжня школа архієреїв. За 150 років більше як 50 ченців прийняли єпископський сан. Києво-Печерських ченців можна було зустріти у всіх куточках руської землі. Слідом за Києво-Печерським монастирем виникли нові обителі. До кінця XII ст. у Києві налічувалося не менше 17, у Смоленську — 5, у Чернігові — 4, у Галицькому князівстві — 3 монастирів.

Другий етап в історії православної церкви в Україні (XIV — середина XV ст.) — період розпаду єдиної Київської митрополії, пов'язаний з роздрібненістю колись єдиної держави — Київської Русі — на окремі самостійні князівства. Князівства виявилися неспроможними протистояти монголо-татарській навалі (середина XIII ст.), плюндрувались й упродовж двох з половиною століть сплачувати тяжку данину монголо-татарам. З XIV ст. на території колишньої Київської Русі новим центром, який стрімко зміцнював свою могутність, стало Московське князівство. Українські ж землі ввійшли до складу сусідів — Польського королівства та Великого князівства Литовського. Тоді ж у межах колишньої митрополії фактично діяли три митрополити — у Москві, Галичі й Києві. Кілька разів виникав й окремий литовський митрополит, який також титулував Київським. Поділ єдиної митрополії пояснювався винятково політичними мотивами: кожна з держав, що не завжди перебувала одна з одною в дружніх стосунках, прагнула зосередити в своїх руках духовну владу над місцевим населенням, здійснювали тиск на константинопольського патріарха з вимогою створити окрему митрополію або поставити на чолі вже існуючої власного кандидата.

Митрополича кафедра (резиденція) у Москві сформувалася з 1325 р., після її перенесення з Києва, що так і не оправився після розорення. Офіційної згоди на створення митрополичої кафедри у Києві константинопольський патріарх не дав. Глава московської кафедри мав титул «митрополита Київського і всієї Русі», хоча Київ належав до Литовського князівства. Близько 1303 р. утворилася Галицька митрополія у складі п'яти епархій у західноукраїнських землях. Кілька разів Київська митрополія скасовувалася і відновлювалася, доки у 1415 р. офіційно не стала намісництвом Київського митрополита, який відтоді став титулуватися митрополитом Києва і Галича. Власне Київський митрополит Феодорит проголошений у 1352 р., хоча у Москві сидів митрополит Феогност (також з титулом «Київський»), Кілька разів влада над усіма частинами Київської митрополії зосереджувалася в одних руках (наприклад, за митрополита Фотія у 1420 — 1431 рр.). Упродовж усього часу поділу єдиної Київської митрополії Москва прагнула, з одного боку, не допустити існування окремої митрополії у Литві, а з другого, — до розриву з Константинополем і отримання повної автокефалії (самостійності). У 1448 р. собор єпископів у Москві поставив першого власного митрополита, зробивши це без дозволу константинопольського патріарха. Цей митрополит — останній, хто носив титул «Київський і всієї Русі», наступний митрополит уже називався «Московським і всієї Русі». Фактично це означало

проголошення московською митрополією своєї автокефалії. Канонічне оформлення її сталося відбулося майже через півтора століття. У 1589 р. Московська церква оголосила про свій патріарший устрій, обрала власного патріарха, примусивши прибулого з візитом константинопольського патріарха Єремію II дати на це свою формальну згоду. На протипагу автокефалії московської митрополії з 1458 р. відновлюється й значення митрополичої кафедри у Києві, де митрополит Григорій Болгарин, визнається і константинопольським патріархом, Папою Римським, сеймом Великого князівства Литовського. Під юрисдикцією митрополичої кафедри в Києві опинилися 9 єпархій на власне українсько-білоруських землях — Чернігівська, Смоленська, Полоцька, Пінська і Турівська, Володимиро-Брестська, Луцько-Острозька, Холмська, Галицька, Перемиська. Так стався поділ стародавньої Київської церкви й утворення двох незалежних церков — Московської (Руської) і Київської (Української).

Третій етап в історії православної церкви в Україні (1468 — 1596 рр.) — період становлення самобутньої Української православної церкви. Характерна особливість Української православної церкви — соборноправність — участь мирян у церковних справах, виявлялася в обов'язковій виборності всіх церковних ієрархів за участі світських представників: митрополита обирав помісний собор, єпископа — собор єпископів (архієрейський собор), священика — парафія. Такий порядок формально зберігався до кінця XVII ст., але вже із середини XVI ст. соборне обрання митрополитів і архієреїв почало поступово замінюватися великокнязівським і королівським призначенням, а іноді й простою купівлею вищих церковних посад. У колегіальності прийняття важливих рішень на помісних та особливо архієрейських соборах, що мали збиратися раз на рік — у першу неділю Великого посту. Участь світських делегатів на таких соборах, насамперед знатних і впливових шляхтичів, на давало рішенням таких соборів значимості й авторитету в очах простих віруючих і в очах державної влади. У діяльності своєрідних органів єпархіального управління Української православної церкви — криласів) — рад при єпископах і митрополиті із священиків кафедрального міста й найповажніших представників нижчого єпархіального духовенства. Представники криласів також брали участь в адміністративному управлінні єпархією й виконували функції єпархіального суду, до компетенції якого входили справи про розлучення, перелюб, заповіти, образи нижчого духовенства тощо. Ані єпископ, ані сам митрополит не мали права втручатися у фінансові справи і прибутки крилошан.

В останню чверть XVI ст. помітну роль у церковному житті стали відігравати братства, релігійні, суспільно-політичні і культурно-освітні

організації українських міщан, деякі з них мали право ставропігії. Тоді ж, київська митрополія перебувала в юрисдикції константинопольського патріарха. Залежність номінальна: патріарх надсилав благословення обраному митрополиту. Місце перебування київського митрополита Новогрудок і тодішня столиця Великого князівства Литовського — місто Вільно (Вільнюс). У богослужінні Українська православна церква використовувала церковнослов'янську мову з українською вимовою. Сила і впливовість православної церкви в Литовсько-Руській державі були дуже вагомими, оскільки більшість її населення сповідала православ'я з моменту хрещення Русі, а решта прийняли християнську віру через кілька століть. Правлячі кола Великого князівства Литовського проводили політику релігійної толерантності до різних вірувань. Вищі керівники православної церкви запрошувалися до великокнязівських рад і сеймів.

Четвертий етап (1596 — 1620) можна назвати періодом глибокої кризи і розколу православної церкви в Україні. Занепад православної церкви обумовлено остаточним об'єднанням Великого князівства Литовського й Польського королівства за Люблінською унією (1569 рік) в єдину державу — Річ Посполиту, де панівні позиції належали Римсько-Католицькій церкві. Усупереч тому, що в країні законодавче декларувалася свобода й рівність віросповідань, під тиском католицизму, зокрема впливового чернечого ордену єзуїтів, православна церква почала швидко втрачати позиції. Криза Української православної церкви поглиблювалася двома причинами. З одного боку, Українська церква не мала зовнішньої підтримки: влада Константинополя номінальна, крім того, тоді Константинополь столиця ісламської держави — Османської імперії, де патріарх як духовний наставник усіх православних християн перебував в жалюгідному становищі. З другого боку, у Речі Посполитій беззаперечне право на державні посади мали тільки католики. Це призвело до масового переходу української шляхти до католицизму та її колонізації. Еліта народу, який не мав власної державності, замість боротьби за незалежність обрала служіння завойовникам. У такій ситуації українське православне духовництво стало перед складним вибором: як урятувати національно-релігійну самобутність народу, як припинити латинізацію і колонізацію? У принципі, вибір міг бути лише один, і саме його зробила ініціативна група єпископів: Кирило Терлецький, Іпатій Потій і митрополит Михайло Рогоза, що вирішили закликати духовництво і віруючих до унії з Римом за умов збереження східного (православного) обряду і зрівняння в правах з католицьким духовництвом. Папа Римський підтримав цю ідею і дав згоду. Але унію

не прийняли народ і рядове духовництво. Противників унії очолив князь Костянтин Острозький, який назвав уніатів зрадниками.

Щоб офіційно ввести унію і припинити багаторічні суперечки, вирішили скликати Помісний Собор. У жовтні 1596 р. у Бресті зібралися представники католицької церкви, уніати й православні. Єдиний Собор не відбувся. Католики й уніати зібралися разом, а православні — окремо. Один Собор проголосив утворення Української греко-католицької церкви й наклав анафему на Собор православних, а другий — не визнав унії і наклав анафему на католиків і уніатів. За умовами унії, Українська православна церква визнавала верховну владу Папи Римського, натомість зберігала особливості віровчення, культу й богослужіння; католицьке й уніатське духовництво урівнювалися в правах. У таких драматичних умовах 6 жовтня 1596 р. виникла Українська греко-католика церква, що діяла на українських землях і діє дотепер. Українська православна церква після Брестської унії залишилася без своїх ієрархів, які перейшли на унію, і почала швидко занепадати. На боці православ'я залишились єпископи Львівський і Перемишський, найбільші монастирі, у тому числі Києво-Печерська лавра, а також братства.

П'ятий етап (1620 — 1686) — етап короточасного відродження самостійної православної церкви в Україні. Саме тоді найдраматичніший момент в її історії. Православна церква отримала могутню підтримку з боку українського козацтва, яке в ті роки очолював видатний козацький діяч — гетьман Петро Сагайдачний, який добився того, що (єрусалимський патріарх Феофан, з дозволу Вселенського (константинопольського) патріарха Тимофія, у 1620 році, проїжджаючи через Київ, висвятив для православних нового митрополита Іова Борецького і шістьох єпископів. За кілька десятиліть до початку Визвольної війни Українській православної церкві повністю вдалося розв'язати найболючіші й насущні проблеми, що постали перед нею, модернізувала й уніфікувала богослужбову практику. У 1641 році — Собор східних патріархів в Ясах схвалив Катехізіс, «Сповідання православної віри», а пізніше — уведено новий Требник, зміцнило внутрішній церковний порядок. Усі успіхи утвердження православ'я тісно пов'язані з іменем митрополита Петра Могили. Українська православна церква вистояла, і в період визвольної боротьби українського народу в XVII ст. стала основною твердинею українського національного руху. Становище Української православної церкви змінилося після 1654 року, коли Україна проголосила про свій перехід під владу Московської держави. Московську патріархію не влаштувало існування незалежної Київської митрополії. Постійний тиск Москви («Третього Риму», яким себе вважала) на

Константинополь з приводу Української церкви закінчився тим, що 1685 року обраний київським митрополитом Гедеон-Святополк Четвертинський присягнув на вірність московському патріарху. А у 1686 році константинопольський патріарх Діонісій під тиском Москви і турецьких візирів, через політичну кон'юнктуру тимчасово зацікавлених в мирі з нею змушений надати Українській церкві відпускну грамоту. Натомість від царських послів отримав щедрий дарунок — 200 червонців і «три сорока» (120) соболів.

Шостий етап (1686 — 1919) історії Української православної церкви нерозривно пов'язаний з історією Руської православної церкви. У середині XIX ст. національно-демократична громадськість України знову починає ставити питання автокефалії православної церкви в Україні. Ідеться насамперед про діячів Кирило-Мефодіївського братства, програма якого передбачала утворення « нової творчої живої братерської церкви ». Цей рух проявився і в період першої російської революції, коли Руська православна церква перебувала в стані внутрішньої кризи.

Сьомий етап в історії православної церкви в Україні (20 — кінець 80 років XX ст.) починається з відродження Української автокефальної православної церкви Українська автокефальна православна церква, яке припадає лише на період національно-демократичної революції і громадянської війни. Серед віруючих тоді поширюється популярність ідеї демократизації і національного відновлення церковного життя. 1 січня 1919 року уряд Української народної республіки видав декрет, яким проголошувалася автокефалія Української церкви. Тоді ж організуються українські православні парафії, що об'єднуються у Всеукраїнський союз православних парафій під керівництвом Всеукраїнської православної церковної Ради. У травні 1920 р. проголошена автокефалія православної церкви в Україні У зв'язку з відсутністю власного єпископату (жоден з російських єпископів, який перебував в Україні, не погодився очолити Українську церкву) Всеукраїнська православна церква скликає у жовтні 1921 р. у м. Києві. Всеукраїнський Православний церковний собор. На Соборі обрано і висвячено всіма присутніми на митрополита Київського і всієї України протоієрея Василя Липківського.

Оскільки це зроблено з порушенням канонів православної церкви (єпископа рукопокладають два або три єпископи), УАПЦ не була і не могла стати визнаною іншими православними церквам й світу. Собор Української автокефальної православної церкви дав потужний імпульс активному процесу утворення церковних структур. Тоді організуються богословські курси, гуртки й братерства, видається література, ведеться активна місіонерська діяльність у місцях

компактного розселення українців. Богослужбові тексти активно перекладаються з церковнослов'янської на українську мову. У період розквіту православна церква мала 30 єпископів, 2000 приходів, до 6 млн. віруючих.

Становище православної церкви докорінно змінилося в Україні, як і в Росії, Білорусії та інших республіках, після встановлення Радянської влади. Юридичною основою взаємодії між Радянською владою і церквою став Декрет Ради народних комісарів «Про відокремлення церкви від держави, а школи від церкви», майже без змін ратифікований урядом України. Радянський режим, заснований на диктатурі правлячої політичної партії, не міг не поставити за мету поступове обмеження впливу, витіснення в перспективі релігії. Але у 20-ті роки ХХ ст. основні зусилля у боротьбі з релігією Радянська держава зосередила на панівній для колишнього самодержавного ладу Руської православної церкви з метою її упокорення і доведення до так званого «лояльного ставлення до Радянської влади». Для досягнення такої мети використовувалися різноманітні заходи: від обмежень у світській і в релігійній діяльності, до провокування розколу у православ'ї, утворення кількох ворогуючих між собою церков.

Під духовним проводом Українська автокефальна православна церква перебувала в найкращому разі чверть або третина православних українців. Більшість же віруючих українців продовжувала перебувати в офіційній Руській православній церкві. Після смерті патріарха Московського і всієї Русі Тихона, який очолював Руську православну церкву з 1918 р., керівництво Руською православною церквою перебрав на себе заступник місцеблюстителя патріаршого престолу митрополит Сергій (Страгородський). У Декларації 1927 р. митрополит Сергій від імені церкви заявив про лояльність до Радянської влади з погляду цивільного, без яких-небудь поступок у вірі. За ним пішла більшість українського духовенства і віруючих. Ідеться про те, що не тільки завзятих ворогів, а й щирих симпатиків самостійності православної церкви в Україні відлякували занадто радикальні заклики Української православної автокефальної церкви до її «реформування» — на зразок змінити «єпископсько-самодержавний устрій церкви» устроєм «церковно-соборноправним». У 1927 р. на Другому Всеукраїнському православному церковному соборі на вимогу радянської влади переобрано главу церкви. Новим митрополитом став Микола Борецький.

Натомість першому керівнику Української автокефальної православної церкви Василю Липківському призначили пенсію. У 1930 р. після встановлення одноосібної диктатури і початку відкритих

масових політичних репресій Українська автокефальна православна церква припинила діяльність як «символ національно-політичної самостійності». Тоді ж не безпідставно вважалось, що незалежна церква приховує думку про незалежність держави. Під тиском радянського режиму зібрання кількох єпископів і 40 священників Української автокефальної православної церкви оголосило «надзвичайним церковним Собором». Винесено ухвалу про самоліквідацію своєї організації. У 30-х роках ХХ ст. більшість єпископів і значну кількість священників, активних мирян репресовано.

З 1930 - 1943 рр. у Радянському Союзі тривало масове гоніння на релігію. Законодавчо обмежено діяльність релігійних організацій. Задоволення релігійних потреб віруючих можливо тільки у молитовних будинках (тобто культових). Заборонялась місіонерська діяльність і релігійна пропаганда. Священнослужителі могли діяти тільки у культових спорудах і помешканнях віруючих. Під заборону підпали матеріальна допомога одновірцям, створення громадських кас, кооперативів, виробничих артілей і комун, проведення зборів для дітей, юнацтва, жінок. Не можна було створювати біблійні, літературні, трудові товариства, гуртки, групи. Далі становище релігії у СРСР погіршувалось. Ще у 1937 р. ЦК ВКП(б) спеціально проголосив «безбожну п'ятирічку»: мали бути ліквідовані всі конфесії і навіть зовнішні прояви релігійності. Остаточне «викорчовування» релігії йшло у кількох напрямках: закриття діючих церков (понад 8 тис.) і знищення предметів культу, економічний і моральний тиск на православне духовенство (більше тис. священників змушені зректися сану), пізніше розгорнулися відкриті репресії. Наприкінці 30-х років в Україні, де ще на початку 20-х храми існували майже в кожному селі, діяло менше однієї десятої церковних і молитовних споруд від їх дореволюційної кількості. Жодної православної церкви не залишалося на початку 40-х рр. у Вінницькій, Донецькій, Кіровоградській, Миколаївській, Сумській областях.

На західноукраїнських землях, що перейшли до Польщі після Ризької мирної угоди, з 1924 р. також діяла власна Православна церква — Польська автокефальна православна церква, що об'єднувала православних українців і білорусів. Константинопольський патріарх Григорій VII визнав цю церкву і дарував їй автокефалію. Починаючи з 1943 р., влада застосовує тактику «відродження церкви». Проте влада змушена перехоплювати ініціативу від німецького окупаційного режиму, з дозволу якого на окупованій території СРСР відновлено понад 7,5 тис. культових споруд. Наприкінці війни в Україні діяло понад 6 тисяч православних і більше 4 тисяч греко-католицьких громад. Основою для відновлення автокефальної церкви в Україні

стала Українська автокефальна православна церква. Та дуже швидко православна церква опинилася в стані катакомбної — такому ж, як і громади перших християн у Стародавньому Римі, а її керівники емігрували за кордон. Там організовані єпархії Української автокефальної православної церкви, що згодом увійшли в юрисдикцію Вселенського константинопольського патріарха. Віруючі Української автокефальної православної церкви в діаспорі переважно вихідці з Волині і Центральної України: Центр Української автокефальної православної церкви у США знаходиться в місті Саут Бавнд Брук недалеко від Нью-Йорка, Українська автокефальна православна церква в Америці має духовну семінарію, бібліотеку, музей, друкарню і близько сотні парафій. У Канаді існує Українська греко-православна церква, що об'єднує близько сотні парафій.

У період хрущовської «відлиги» взаємовідносини з релігією характеризувалася не лібералізацією, як це сталося в суспільно-політичному житті, а навпаки — активною політикою войовничого атеїзму. Практично ж ця політика пояснювалася курсом керівництва країни на прискорену побудову безкласового і безрелігійного суспільства. Основними напрямками політики войовничого атеїзму стали: по-перше, активізація антирелігійної пропаганди і атеїстичного виховання; по-друге, ускладнення процедури реєстрації нових громад і одночасно спрощення процедури їхнього закриття; по-третє, скорочення релігійної мережі (культових споруд, монастирів, духовних навчальних закладів і видань). Тобто в Україні після закриття семінарій у Києві і Луцьку залишився єдиний духовний заклад — православна семінарія в Одесі. У 70 — 80 роки ХХ ст. становище православної церкви в Україні істотно не змінилося.

Українська греко-католицька церква. Українська греко-католицька церква бере початок з 1596 р., Брестського церковного собору, який проголосив про з'єднання Православної церкви в Україні з римсько-католицькою церквою. За об'єднання церкви виступали 6 із 8 єпархій (Київська, Володимиро-Волинська, Турово-Пінська, Луцька, Холмська і Полоцька) з митрополитом Київським як головою майже 15 монастирів, а між ними такий відомий центр чернечого життя як Видубоцький монастир. Сам Собор у Бресті проведено як насильницьку акцію, що змусила більшість православних українських єпископів перейти в унію. Український народ, до того єдиний за вірою, поділено на православних та уніатів. Унія з Римом дала можливість за умов латинізації й полонізації зберегти східний (православний) обряд. Це надзвичайно важливо.

Українська греко-католицька церква стала народною церквою і викликала пробудження національної свідомості українців, виступала

засобом захисту мови й самобутності нації. Проте сталося це не одразу, потрібні були роки й роки, щоб у вирі тих подій греко-католицька церква утвердилася. У зв'язку з цим панівні кола Речі Посполитої, спочатку сприяли поширенню унії, самі не вірили в її самодостатність, намагалися використати унію як своєрідний перехідний стан, чистилище для православних, аби полегшити їх навернення в католицизм. Процес розбудови Уніатської церкви тривав до кінця XVII — початку XVIII ст. Часто сповнений відвертої боротьби між уніатами та православними. Так, відбувалось у Луцькій єпархії. Кількома роками після смерті її наставника Кирила Терлецького, одного з ініціаторів унії, єпархія повернулася до православ'я, яке після поновлення у 1620 р. православної ієрархії швидко зміцнювало свої позиції за активної підтримки українського козацтва. Хоча на єпархію призначалися уніатські єпископи, все ж реальної влади тривалий період не мали, оскільки унії тут трималися лише близько 100 парафій та 6 монастирів. У 1646 р. про приєднання до унії оголосила Мукачівська єпархія на Закарпатті. Велика Перемиська єпархія, що виступала проти об'єднання православної та католицької церков із Брестського собору, перейшла в унію 1692 р. разом із своїми 1500 церквами і понад 1 млн. віруючих. Нарешті у 1700 році офіційно перейшла на уніатську й Львівська єпархія, що теж протягом століття зберігала вірність православ'ю. Отже, уніатська церква об'єднала всі єпархії на Правобережжі, західноукраїнських землях і Закарпатті, 1720 р. у Замості (Холмщина) відбувся перший Помісний Собор, який визначив організаційну структуру церкви, зміцнив внутрішню дисципліну, упорядкував її обрядовість. У сфері обрядовості Собор значно поступився західній християнській традиції, зокрема визнавши догмат про філіюкве й увівши до богослужбової практики формулу походження Святого Духа — від Бога-Отця, і від Бога — Сина.

Після поділу Речі Посполитої між Росією, Австрією та Пруссією (майже всі уніатські єпархії опинилися на землях, підвладних Російській імперії. Царський уряд доклав надзвичайних зусиль, аби приєднати ці єпархії до Руської православної церкви, як це було століття тому з православною церквою в Україні. Переломним став 1795 р. Під проводом спеціально створеної комісії Синодом Руська православна церква переконувала, а часто погрожували, змушувала уніатських священиків переходити у православ'я і наvertати своїх парафіян. У першій третині XIX ст. у Луцькій і Берестейській єпархії налічувалося приблизно 1340 єпархій з 2 тис. священнослужителів, 1,5 млн. віруючих, 40 монастирів. Але їх приєднано до Руської православної церкви у 1839 р. Продовжувала існувати тільки окрема Холмська єпархія, розташована на землях Царства Польського

автономної одиниці у складі Російської імперії, підпала під владу патріарха Московського і всея Русі.

Становище уніатської церкви на землях, підпорядкованих Австрійській імперії, виявилось значно кращим. Згодом сюди переходить центр її діяльності. Австрійський уряд проводив стосовно до католицької та уніатської церков політику рівнорядності. Щоб відрізнити одну від одної, все частіше почали вживати назву «греко-католицька». У 1807 р. папською буллою встановлено Галицьку митрополію з правами Київської уніатської митрополії. У ХІХ ст. Галицька митрополія розквітла. У рамках національно-визвольного руху на західних і на східноукраїнських землях у ній дедалі помітнішою ставала тенденція повернення до старих обрядових форм. Найбільше зростання і повна українізація греко-католицької церкви припадає на період, коли Андрій Шептицький був митрополитом. Напередодні Другої світової війни (1939 — 1945) Галицька митрополія складалась із трьох єпархій: Львівської архієпископії, єпископств Перемиського й Станіславського. Ідейно і фактично до неї належала створена у 1934 р. Апостольська адміністрація Лемківщини. Єпархії поділялись на деканати, парафії. На Закарпатті діяли Мукачівська і Пряшівська єпархії, окрема Керижевацька єпархія створена ще наприкінці ХVІІІ ст. на території Югославії для задоволення релігійних потреб 40 тис. українців — уніатів, які переселилися туди із Західної України.

Після визволення від фашистської окупації і встановлення Радянської влади на західноукраїнських землях, відразу ж почалося винищення уніатської церкви. Існуючий режим справедливо побоювався її як символу національної незалежності України, убачав головного противника духовного впливу на місцеве населення. У березні 1946 р. у Львові 216 священників, деканів, інших представників кліру, 19 мирян, силоміць зігнаних на Собор після арешту верхівки уніатського духовенства, оголосили про розрив Брестської церковної унії й «повернення» до православної церкви Московського патріархату. Греко-католицька церква в Україні змушена піти у підпілля, стати «катакомбною».

Разом із тим, багато з послідовників Української греко-католицької церкви прибрали вигляду криптоуніатів, тобто прихованих прихильників греко-католицизму, відвідували православні храми, але зберігали специфічну уніатську ментальність і наполягали на традиційних для себе богослужбових і обрядових формах. Дедалі інтенсивніше стали посідати єпархії Російської православної церкви у Центральній, Східній і Південній Україні та за її межами.

Історія протестантизму в Україні. Історію протестантизму в Україні умовно поділяють на кілька хвиль, що припадали на різні періоди.

Перша хвиля. Протестантизм проникає в Україну вже через кілька десятиліть після формування в країнах Західної Європи на територію Польського королівства (як частини союзної держави Польщі та Литви — Речі Посполитої). У самій Польщі прихильниками Реформації церкви виступали із суто економічних і політичних міркувань. На відміну від Західної Європи, протестантизм в Україні позбавлений підтримки широких мас, які здебільшого вороже ставилися до нововірства як чужого народній традиції, як «віри панів», що часто-густо запроваджувалась насильницьким шляхом. Існувало два основних шляхи занесення нових релігійних ідей до України: навчання шляхетського і навіть міщанського юнацтва за кордоном, місіонерська пропаганда через проповідь, відповідну літературу, організацію протестантських громад за підтримки якого-небудь шляхтича або впливового і заможного купця, ремісника, міщанина. Першими організаційно оформленими протестантськими течіями в Україні стали лютеранство і, особливо, кальвінізм, що виникли у 30 — 40 роках XVI ст. Відомо, що у 1539 р. у Вільно (сучасний Вільнюс) відкривається школа при тамтешній лютеранській громаді. Період найбільших успіхів протестантизму цієї «першої хвилі» припав на 60 — 80 рр. XVI ст., коли на всіх українських землях діяло тільки до 500 кальвіністських (реформатських) громад. Тоді ж протестантизм об'єктивно сприяв національно-культурному піднесенню України через розвиток освіти, науки, книгодрукування, утвердження самодостатності рідної мови, пропаганді віротерпимості та свободи совісті.

Друга половина XVII — початок XVIII ст. — період найбільших втрат протестантизму в Україні. Це спричинено насамперед руйнуванням, постійними військовими діями на українській землі, занепадом економічного і культурного життя. Із західноукраїнських земель на протестантизм вівся наступ з боку Римсько-католицької церкви, що спромоглася поновити панівні позиції у Речі Посполитій. Зі східноукраїнських земель протестантизм відтіснявся Руською православною церквою, яка у 80-х роках XVII ст. підпорядкувала собі православну церкву в Україні. Не дивно, що у першій половині XVIII ст. переважно на західноукраїнських землях залишалось фактично близько 20 лютеранських і реформатських об'єднань.

Друга хвиля протестантизму в Україні почалася з другої половини XVIII ст. Центр діяльності переходить з правого берега Дніпра на лівий. Протестантизм втрачає переважно

«західноукраїнський» характер і стає фактором релігійної історії всієї України. Тоді ж ряди українських протестантів поповнили десятки тисяч родин іноземних переселенців, яких уряд запросив для господарського освоєння південноукраїнських земель, відвойованих у Кримського ханства і Туреччини. З другої половини XIX ст. в Україну, де формувався індустріальний район гірничодобувної і машинобудівної промисловості, почали запрошувати також іноземних інженерів, значна частина яких теж сповідувала різні напрями протестантизму. Поселенці та інженери не тільки істотно сприяли розвитку народного господарства України, а й поширювали свою віру серед тисяч українських робітників, які працювали на їх чималих земельних наділах, або під їх керівництвом на заводах і шахтах. Протестантські організації діяли на засадах самоврядування і контролювалися владою Російської імперії. Ставлення російського уряду до протестантів будувалося на принципі повної віротерпимості. Постійно існувала лише заборона на вільну проповідь свого вчення серед «осіб іншого сповідання» (вважай — православних), і деякі обмеження стосувалися змішаних шлюбів. До 1917 р. протестанти становили 3 % населення Російської імперії (п'яте місце серед інших конфесій). Сприятливе політичне середовище призвело до створення у протестантів розгалуженої церковної організації. Найбільшим розмахом відзначалася діяльність остаточно конституйованої Євангелічно-лютеранської церкви, до складу якої входили й українські лютерани.

Третя хвиля протестантизму на території України наприкінці XIX — першій третині XX ст. пов'язана з поширенням нових протестантських течій: баптизму, адвентизму, згодом п'ятидесятництва, а також поновленням діяльності лютеранських і кальвіністських об'єднань на західноукраїнських землях. Від початку існування течії протестантизму зазнавали переслідувань. Руська православна церква вбачала у їх поглядах близькість до однієї із заборонених ересей. А царський уряд взагалі спочатку оголосив баптизм «однією з найнебезпечніших сект». Легального статусу секти набули після знаменитого маніфесту Миколи II «Про дарування населенню непорушних основ громадянської свободи на засадах реальної недоторканності особи, свободи совісті, слова, зборів і союзів» (17 жовтня 1905 року). Не було у нових протестантських течіях порозуміння між собою. Не існувало злагоди між ними й традиційними протестантськими визнаннями (лютеранством і кальвінізмом). Основна причина те, що ряди кожного з напрямів поповнювались з одного й того самого середовища.

Офіційною датою започаткування баптизму в Україні вважається 1867 р. У 70 — 80 рр. XIX ст. підготовлений попередніми

протестантськими впливами баптизм поширювався у багатьох населених пунктах Лівобережної та Південної України. На початку 80 р. XIX ст. перша група українців — баптистів сформувалася у Західній Україні. В усій Україні тоді ж налічувалось 20 тис. баптистів. З 90 рр. XIX ст. розпочався процес формування ідейно-догматичної системи, вироблення норм в нутрі та позарелігійного життя. Перше післяреволюційне десятиріччя самі духовні керівники баптизму називають «золотим десятиріччям». Зайнята боротьбою із Руською православною церквою, Радянська влада не занадто переймалась справами інших конфесій. Тому тоді спостерігалось швидке зростання і поширення баптистських громад, створення ними колективних господарств, комун і кооперативів, організації Баптистської спілки молоді (Бапсомолу). У Мелітопольському районі Бапсомол об'єднував, до речі, 90 % молоді.

У травні 1921 р. відбувся II Всеукраїнський з'їзд баптистів, який проголосив створення Всеукраїнського союзу баптистів. Пізніше союз увійшов до складу всесоюзного об'єднання. До Всеукраїнського союзу на федеративних засадах входили інші регіональні союзи. Всеукраїнський союз очолювало правління, що складалося з 12 пресвітерів і мало декілька відділів. Старший пресвітер керував діяльністю громад на території певної області. Хоча кожна громада мала свою церковну раду, все ж була зобов'язана виконувати рішення старшого пресвітера, а через нього — центрального проводу. Найвищим законодавчим органом братства вважався з'їзд, який обирав правління і затверджував програму роботи у міжз'їздівський період. В Україні видавався журнал «Баптист України». За баптистською статистикою 30-х рр. XX ст., на західноукраїнських землях діяло 23 громади Союзу слов'янських баптистів, що налічували приблизно 4 тис. віруючих. Союз володів 19 молитовними будинками, орендував 42 зали для зібрань, мав 37 дитячих і юнацьких гуртків, 65 недільних шкіл, видавав газети і журнали. У серпні 1928 року було створено перший національний осередок баптизму — Союз українських євангельських християн — баптистів.

У Росії сформувалася ще одна течія баптизму — євангельське християнство. У 70 рр. XIX ст. у великосвітських петербурзьких салонах під впливом проповідей англійця Гренвілла Редстока. Однак дуже швидко євангельська проповідь втратила вплив на соціальну верхівку й звернулася до широких верств населення. У 1880 р. у Харкові утворилася перша громада євангельських християн. Громади євангельських християн існували також у Західній Україні. У 1920 р. конституюється Союз слов'янських зборів євангельських християн у Польщі, до якого ввійшли поляки, українці, росіяни, чехи, які жили у

Західній Україні. У 1933 р. це об'єднання євангельських християн найзначніше на західноукраїнських, білоруських та східно-польських землях, що налічувало 66 громад.

Зародження в Україні адвентизму (переважно у вигляді адвентистів сьомого дня) пов'язане з діяльністю європейських центрів адвентизму, насамперед у Гамбурзі. Тут у другій половині XIX ст. створено Міжнародне трактатне товариство, що розповсюджувало адвентистську літературу, а також біблійна школа, де готувались місіонери для роботи у Східній Європі. В Україні перші групи адвентистів виникали у місцях найбільшого зосередження німецьких колоній. У середині 80-х рр. XX ст. місіонер Луї Конрадї став пресвітером першої громади адвентистів у колонії Бердубулат (тепер с. Привольне) в Криму. Якщо у 1924 р. офіційна статистика налічувала 11500 адвентистів, то в кінці 30-х років майже 25 тисяч віруючих. Разом із членами сімей адвентисти мали вплив на 40 тисяч населення України. Адвентизм поширений і в Західній Україні.

Перші кроки п'ятидесятництва на Україні пов'язані з іменем Івана Воропаєва, який у 1921 р. приїхав до Одеси з Північної Америки, де кілька років перебував в еміграції, почав активно проповідувати новий протестантський напрям серед баптистів, адвентистів і православних, обернувши у нову віру багатьох прихильників. У 1922 р. в Одесі відкрилась перша п'ятидесятницька громада, члени якої розгорнули місіонерську діяльність, подорожуючи по всій Україні. У 1926 р. створюється Всеукраїнський союз християн євангельської віри (ХЄВ), який об'єднав 350 громад і 17 тис. віруючих. З 1928 р. почав виходити журнал «Євангеліст». Однак сформуванню церковної структури в Україні п'ятидесятникам до Другої світової війни не вдалось. У 20 - 30 рр. на Волині та Галичині, знову-таки завдяки проповідницьким зусиллям закордонних місіонерських центрів, сформувалася ще одна п'ятидесятницька течія — християн віри євангельської. У 1929 р. відбувся Перший з'їзд п'ятидесятників Східної Польщі, Західної Білорусі та Західної України, де прийнято рішення про створення Союзу зборів християн віри євангельської з центром у Лодзі.

У 20 — 30 рр. на Україну повертається лютеранство і кальвінізм, це пояснюється тим, що події Першої світової війни, революції у Росії та Європі, розвиток у Західній Україні національно-визвольного руху й активізація національно-культурної діяльності численних громадських, кооперативних, освітніх, наукових організацій — зумовило загальне політичне й духовне піднесення українського населення регіону, урізноманітнення релігійного життя. Польська влада до середини 30-х років XX ст. доволі терпимо ставилася до релігійних рухів поза офіційною Римсько-католицькою церквою.

Нарешті, новоутворені українські лютеранські і кальвіністські громади спиралися на матеріальну, моральну, організаційну підтримку українських емігрантських церков у США і Канаді, допомогу протестантських об'єднань Західної Європи.

У 1922 р. створюється в Західній Україні перша українська реформатська громада. На початку 30-х рр. існувало вже кілька десятків громад, у тому числі у Львові, Коломиї, Станіславі, об'єднуючи у своїх рядах 1,5 тис. українців — кальвіністів. У 1931 р. у Молодятині відбувся перший з'їзд українських кальвіністів, а пізніше на конференції у Коломиї, розв'язано питання об'єднання у Союз українських євангельсько-реформованих громад). До його складу входило 68 релігійних осередків з 2760 дорослими віруючими. Ознакою кальвіністського руху в Західній Україні стало набуття ним виразних національних рис. Недарма вся усна та друкована пропаганда, проповідь і культ велися тільки рідною українською мовою.

У 30-ті рр. всі протестантські течії незалежно від їх територіального розташування та напрямів діяльності спіткала однакова доля: керівників громад і найактивніших віруючих вислано до Сибіру, закатовано у тюрмах чи таборах, декому пощастило емігрувати. У період пом'якшення політики режиму в релігійному питанні і до кінця 80-х рр. функціонування протестантської конфесії відбувалося, по суті, на двох рівнях: **перший** — офіційний, або легальний; (охоплювались громади, що сприйняли законодавство, зареєстровані в органах влади). **Другий** — неофіційний, або нелегальний. Сюди входили частина лідерів та віруючих громад християн — баптистів, п'ятидесятників, адвентистів-реформістів. Їх діяльність оголошено протизаконною. Окрім незареєстрованих осередків, діяли менші секти і навіть просто групи з кількох десятків віруючих визначеної або напіввизначеної конфесійної орієнтації. Істотного впливу на загальну релігійну ситуацію в Україні та розвиток протестантизму такі громади не мали. Осередком офіційного протестантизму став Союз євангельських християн — баптистів (створений у 1944 р. до 1963 р. об'єднав у своїх лавах основні протестантські течії). Союз будувався на федеративних принципах, тобто окремі осередки мали право на місцеві, регіональні, республіканські утворення. Однак підпорядковувалися єдиному центру — Всесоюзній раді євангельських християн — баптистів у Москві.

Події середини 80 — початку 90 рр. привели до значних змін у релігійному житті України.

По-перше, наявна чітка тенденція зростання питомої ваги віруючих серед дорослого населення (понад 18 років) України. Якщо на початку 90-х рр. ХХ ст. тих, хто називав себе віруючим, було трохи більше 40 %, то на початку ХХІ ст. — уже понад 60 %. Якщо раніше на чолі руху стояли люди, чиї релігійні почуття пригнічувалися, то нарешті змогли активізувати діяльність, дедалі більшою мірою демонструвати власні релігійні переконання. Шлях людей до релігії полегшується нині низкою обставин: після краху тоталітарного режиму в масовій свідомості утворився вакуум, який нині поступово заповнюється і відроджуваною національною свідомістю, і новим відчуттям громадянськості, і релігією. Збереглися відчутні релігійно-культурні традиції, особливо у західноукраїнському регіоні. Залишається загальнодуховна потреба в релігії, що полегшує людські біди, знімає стресові навантаження, обіцяє заступництво з боку Всевишнього. Зміни соціальної структури у бік виразної нерівності (багаті — бідні) викликали гостру потребу в релігійному милосерді та добродійності. Нарешті, у суспільстві складається доброзичливо-зацікавлене ставлення до релігії завдяки активній її популяризації з боку засобів масової інформації.

По-друге, помітно поживались інституційні прояви релігії. Загалом станом на 1 січня 2003 року у країні зареєстровано 26271 релігійна громада (1076 — діяли без реєстрації). Це — удвічі більше, ніж у 1991 р. В Україні є 25871 священнослужитель, 344 монастирі з 5864 ченцями і черницями, 249 місій, відкрито понад 150 духовних навчальних закладів, майже 10 тис недільних шкіл, виходить 334 періодичних видань. У розпорядженні релігійних організацій є 19112 культових споруд (церкви, храми, мечеті, синагоги тощо), 2332 — у процесі будівництва. Поживлення релігійної діяльності пояснюється зняттям обмежень на діяльність релігійних організацій і полегшенням їхньої реєстрації в Україні.

По-третє, розширився релігійний спектр. У сучасних умовах в Україні кількість відомих релігій сягнула за сто, однак 99,5 % усіх релігійних утворень належать до 25 основних віровизнань або напрямів. На початку ХХІ ст. 70 % дорослого населення України назвали себе православними, 7 % — греко-католиками, 2,2 % — протестантами, менше 1 % — римо — католиками, мусульманами, іудеями.

Сучасна релігійна ситуація в Україні відзначається деякими особливостями. Значний відсоток (від 20 до 25) громадян коливається між вірою та невір'ям. Решта — невіруючі, переконані атеїсти, просто байдужі до релігії. Релігійність сучасних українських віруючих має помітно поверховий характер і в багатьох випадках зводиться лише до

прийняття відповідної атрибутики й виконання формальних вимог (хрещення, носіння натільного хрестика тощо). Лише 20 % віруючих відвідують службу Божу раз на тиждень або частіше, ще 20 % — раз на місяць, половина — тільки у дні релігійних свят. Релігійна свідомість людей віруючих і невіруючих, відрізняється помітною невизначеністю. Як правило, люди визнають існування Бога, однак не завжди визнають існування диявола; вірять в існування душі, гріха, раю і пекла. Ці поняття набувають нині не тільки релігійного, а й морального забарвлення. Причому третина віруючих, половина тих, хто коливається між вірою та невір'ям, шоста частина невіруючих і атеїстів примудряються одночасно вірити у переселення душ.

Релігійність населення західноукраїнського регіону є повністю вищою за релігійність інших регіонів України. Ще до початку перших реальних кроків у лібералізації радянської державної політики стосовно релігії на сім західноукраїнських областей припадало більше половини зареєстрованих релігійних громад. Незважаючи на те що зменшилася чисельність віруючих усе ж 80 % дорослого населення є віруючими. Якщо в Україні на один населений пункт припадає в середньому одна громада, то в західних областях у 2 — 3 рази більше. Центрами поширення нетрадиційних релігій, навпаки, є Донецька, Київська області, Автономна Республіка Крим — регіони без усталеної історичної традиції, або такі, де результати політики викорінення релігії виявилася найуспішнішими. Центр релігійної діяльності перемістився у міста (у дореволюційний період та у перші десятиліття Радянської влади релігійним було насамперед українське село). Особливість відображає загальну для всіх більш-менш розвинутих країн тенденцію до урбанізації. Релігійні організації мають гостру потребу у культових спорудах. Незважаючи, що відповідно до двох березневих (1992 і 2002 рр.) указів Президента України релігійним організаціям передано понад 3000 культових споруд і 8000 одиниць церковного майна, ще 3638 споруд збудовано упродовж 1992 — 2002 рр., приблизно 25 % нині діючих культових споруд є лише пристосованими для молитовних цілей, ще 25 % — орендуються з тією ж метою. Рівень забезпеченості різних релігійних конфесій культовими спорудами різна. Якщо православні і католицькі об'єднання мають потребу в кваліфікованих кадрах священнослужителів, то в протестантських громадах завдяки створеній власній системі духовної освіти їх у 2 — 3 рази більше, ніж громад. Зважаючи на протестантський принцип «загального священства», не вбачається проблеми у протестантському середовищі. У православ'ї стався розкол. Зараз діють

Українська автокефальна православна церква, що перебуває під духовною опікою глави українських церков в Америці і в діаспорі митрополита Константина (Багана), предстоятель — митрополит Мефодій (Кудряков). Українська православна церква Київський патріархат, її очолює патріарх Київський і всієї Русі-України Філарет (Денисенко). Українська православна церква Московського патріархату, очолювана митрополитом Київським і всієї України Володимиром (Сабодан). Діяльність Православних Церков в Україні охоплює — 1110 зареєстрованих і незареєстрованих релігійних громад Української автокефальної православної церкви, 3 монастирі, 676 священнослужителів, 789 культових споруд, що вже діють чи споруджуються, 7 навчальних закладів, 248 недільних шкіл, 5 періодичних видань;

Українська православна церква Київського патріархату охоплює 3196 релігійних громад, 31 монастир, 2514 священнослужителів, 2206 культових споруд 17 навчальних закладів, 881 недільну школу, 25 періодичних видань;

Українська православна церква Московського патріархату охоплює 10042 релігійні громади, 144 монастирі з 4046 ченцями, 8285 священників, 8542 культові споруди (1018 — у будівництві), 15 навчальних закладів, 3245 недільних шкіл, 116 періодичних видань.

Відродження Української греко-католицької церкви свідчило про зростання української національної самосвідомості. Швидкому відродженню греко-католицької церкви сприяло те, що з 4418 православних парафій України близько половини припадали на західноукраїнські землі. Релігійна мережа греко-католицької церкви повністю відновлена. 16 січня 1991 р. папа Іоанн Павло II відновив діяльність римсько-католицьких дієцезій в Україні і призначив єпископів у Львові, Кам'янці-Подільському, Житомирі. У 1992 р. Україна встановила дипломатичні відносини з Ватиканом, Папа призначив першим Апостольським Нунцієм в Україні архієпископа Антоніо Франко. Пізніше Папа Іоанн Павло II проголосив Львівського митрополита архієпископа Мар'яна Яворського кардиналом. Тоді ж став кардиналом глава Української греко-католицької церкви Любомир Гузар. Отже, уперше в історії Україна має своїх кардиналів, а Львів — єдине місто у світі, де є відразу два кардинали. На початку 2003 р. Римсько-католицька церква мала 840 зареєстрованих громад, 77 місій, 477 священнослужителів, у тому числі 11 єпископів, сотні культових споруд. Римсько-католицька церква в Україні має 7 дієцезій (Львівська архидієцезія, дієцезії Київсько-Житомирська, Кам'янець-Подільська, Луцька, Мукачівська, Харківсько-Запорізька і Одесько-Сімферопольська).

Буддизм. Новітня історія буддизму в Україні починається з кінця 80-х років, коли з Бурятії до Донецька приїхав буддійський монах Дорже Жамбо-лама. Завдяки його проповідям. Дхарми (Вчення) на Україні з'явилися спочатку перші буддисти — миряни, а потім і ченці. Відразу ж після розвалу Радянського Союзу у 1991 р. була зареєстрована перша в Україні буддійська громада у Донецьку, того ж року були зареєстровані ще дві обласні буддійські громади у Луганську і Харкові, а також з'явилися буддійські групи в Києві, Москві, Білорусі і Башкортостані. У 1993 р. керівники цих громад і груп прийняли рішення про об'єднання в єдину організацію — Буддійський духовний Орден Лунг-жонг-па, главою якого був одногосно обраний Дорже Жамбо.

У цьому ж році у пожертвуваному Ордену однією мирянкою будинку із земельною ділянкою був заснований перший в Україні буддійський монастир — Храм Шейчен-линг. Сама ж мирянка прийняла чернечі обітниці, ставши першою українською буддійською черницею. Розбудова монастирських споруд триває.

Інший відомий Буддійський Центр виник у 1994 р. у Луганську завдяки невеликій групі ентузіастів. У 1995 р. на запрошення Буддійського Центру Луганськ відвідав відомий тибетський монах Лама Оле Нідал.

Тоді на його публічній лекції близько 200 чоловік прийняли Обітниці Притулку. У 1997 р. кількісно зростаючий Центр отримав офіційний статус релігійної організації.

Разом із кількома іншими об'єднаннями і групами (Стаханов, Рубіжне, Лисичанськ тощо) Центр з 1998 р. входить до Асоціації Буддистів Карма Каг'ю в Україні.

В Україні діє буддійська асоціація «Серединного Шляху» з кількома тисячами послідовників, її фундатор Сергій Бугаєв називає себе «першим патріархом» нового напрямку в буддизмі, який поєднує елементи дзен і тантри. Центри «Серединного Шляху» зареєстровані у Києві, Вінниці, Харкові і ще в 5 містах України. Якщо на початку 90-х років ХХ ст. офіційно було зареєстровано тільки 7 буддійських громад, то на початку ХХІ ст. — уже 38.

Кількість громадян України, які сповідують буддизм, за різними оцінками становить від тисячі до 5 тисяч осіб. Зріс інтерес до буддизму і у суспільстві.

Іслам. Нині триває процес повернення до Криму кримських татар. Послідовниками ісламу в Україні є також представники тих народів, які сповідували його з дідів — прадідів. Це — татари волзькі, дагестанці, азербайджанці, узбеки, абхазці та ін. Тепер щоденно виконують хоча б дворазовий намаз 10 — 12 %. За підрахунками самих

мусульман, на території України постійно мешкає 1,5 - 2 млн. мусульман різних національностей. Продовжується відродження мусульманських релігійних громад. Якщо у 1991 р. їх налічувалося 34, то на початку 2005 р. в Україні діяло 452 мусульманські громади з 436 служниками культу, у розпорядженні яких 151 культова споруда. Більшість громад підпорядковані Духовному управлінню мусульман Криму.

Вищим органом влади у Криму є Курултай (з'їзд) мусульман Криму. На Україні діють два самостійних центри ісламу — Духовне управління мусульман України у Києві, створене 1993 року Духовний центр мусульман України у Донецьку.

Поширення ісламу за межами автономної республіки Крим пов'язане з діяльністю всеукраїнської громадської організації «Арраїд». Основними завданнями цієї організації є благодійна діяльність у різних регіонах України і підтримка культури ісламу. Мусульмани, які живуть в Україні, прагнуть знайти своє місце у процесі розбудови в країні демократичного суспільства.

Міжконфесійні конфлікти в сучасній Україні не набули такої гостроти, як бувало раніше. Релігійні організації за поодинокими винятками намагаються не долучати державні органи влади для вирішення внутрішніх непорозумінь.

Однак не можна не помічати деякі «лінії напруги», що пролягають: між трьома православними церквами; між православними церквами, з одного боку, і греко-католицькими громадами і Римсько-католицькою церквою — з другого; між «традиційними» церквами (включаючи православну, греко-католицьку, римсько-католицьку, а також протестантські деномінації) і нетрадиційними релігійними організаціями.

Сприятливим ґрунтом для міжконфесійного розбрату є відсутність досвіду діалогу між усіма релігіями в Україні упродовж майже всієї її історії.

ДЖЕРЕЛА:

Політологія. Основні поняття і логічні схеми: Посібник / В.А. Мельник. - Мн.: Вишэйшая школа, 2003.; Політологія. За ред. Бабкіної О.В., Горбатенка В.П. - К: Академія, 2001.; Політологія. Під ред. Радугіна А.А. - Москва: Центр, 2004.; Релігієзнавство. Під ред. Радугіна А.А. - Москва: Центр, 2005.

РЕЛЯТИВІЗМ ПОЛІТИЧНИЙ

Релятивізм (від лат. *Relativus* — відносний) — методологічний принцип, який полягає у метафізичній абсолютизації відносності і умовності змісту пізнання.

Суть даного філософського напрямку: всяке знання відносно неусталене, суб'єктивне, залежить від людини.

Гносеологічні корені релятивізму — відмова від визнання неперервності у розвитку знання, перебільшення впливу конкретних умов.

Факт розвитку пізнання, в ході якого воно переходить на новий вищий рівень, релятивісти розглядають як доказ його неістинності, суб'єктивності. Це приводить до заперечення об'єктивності пізнання взагалі, до агностицизму. Релятивізм у часі сягає вчення давньогрецьких софістів. Раннім релятивістом можна вважати Протагора. Елементи релятивізму характерні і для античного скептицизму.

Аргументи релятивізму філософи XVI—XVIII ст. (Еразм Роттердамський, Мішель Монтень, П'єр Бейль) використовували для критики догматів релігії і основ метафізики.

Іншу роль релятивізм відіграє у ідеалістичному емпіризмі (Джордж Берклі, Девід Юм; махізм, прагматизм, неопозитивізм). Абсолютизація відносності пізнання служить тут обґрунтуванням суб'єктивізму.

Релятивізм політичний (від лат. *relativus* — відносний) — методологічна основа політичної діяльності, що передбачає відсутність субстанційних моментів у політичному житті, абсолютизацію якісної нестабільності явищ, їх незалежність від факторів та умов, які часто неможливо довести за допомогою раціональних схем пояснення.

На відміну від методологічних схем есенціалістських методологій релятивізм політичний допускає принципи конкретно-історичного розгляду політичних явищ, їх взаємозалежності.

Конструкції такого роду найчастіше ведуть до обґрунтування імморалізму в політичній діяльності, оскільки моральні категорії розглядаються лише в залежності від історичних умов, що, в свою чергу, визначаються суб'єктивною думкою політиків, яка припускає, що всі визначення належать їй та походять від неї.

Подібна логіка призводить до крайніх форм пробабілізму, принцип якого полягає в тому, що певний вчинок (в т. ч. і політичний), для якого свідомість може знайти ту чи іншу підставу, дозволяється й може бути виправданий за будь-яких умов.

Але оскільки підстав, у т. ч. і серйозних, може бути досить багато, то вирішальною у питанні про характер вчинку є зрештою не об'єктивність самої діяльності, а суб'єктивна оцінка суб'єктів політики.

У разі, якщо в ролі такого суб'єкта постають владні структури (наприклад, такі, як держава), релятивізм політичний обумовлюється водночас із констатацією мінливості й недосконалості будь-якої

політичної ситуації, моральної норми з точки зору історичного розвитку та утвердження самоцінності того чи іншого політичного явища.

РЕННЕР КАРЛ
(14 грудня 1870 — 31 грудня 1950 рр.)

Видатний австрійський політичний діяч, один із лідерів Соціал-демократичної партії Австрії й II Інтернаціоналу, теоретик австромарксизму. Перший федеральний канцлер Австрії після розпаду Австро-Угорської імперії й перший президент Австрії після Другої світової війни. Один з авторів програми культурно-національної автономії.

Син чеського селянина. Вивчав право у Відні. У 1894 р. став членом соціал-демократичної партії.

З 1907 р. — депутат парламенту. Брав участь у створенні першої Австрійської республіки. У 1918—1920 рр. був канцлером і главою Державної ради.

З 1930 р. обраний головою парламенту, скасованого у 1933 р. урядом Дольфуса. Провадив антифашистську діяльність, після звільнення Австрії став канцлером першого загальнокоаліційного тимчасового уряду; за згодою усіх партій обраний президентом.

Карл Реннер був лідером австрійської соціал-демократії та II Інтернаціоналу, а також видатним теоретиком австромарксизму. Автор кількох робіт з проблеми національного питання. Дотримувався ідеї багатонаціональної держави у вигляді демократичної федерації на основі політичного й культурного рівноправ'я меншин.

Основні віхи життя: Був членом австрійського парламенту за часів Габсбурзької монархії; У 1918 - 1920 рр. - федеральний канцлер Австрії, виступав за приєднання Австрії до Німеччини; Був головою австрійської делегації на Сен-Жерменській конференції; У 1938 р. схвалив захоплення Австрії та Судетської області; У 1945-1950 рр. — президент Австрії.

Реннер Карл

Твори Карла Реннера: Держава і нація; Національна проблема; Боротьба національностей за державу в Австрії.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

РЕПАРА́ЦІЯ

РЕПАРА́ЦІЯ — повне або часткове відшкодування (за мирним договором або іншими міжнародними актами) державою, що розпочала агресивну війну, збитків, заподіяних державі, що зазнала нападу.

Наприклад, якщо розглянемо конкретний випадок то після Першої Світової війни Німеччина щорічно сплачує певну суму репарацій (починаючи з 1 млрд марок у 1924 р. і до 2.5 млрд. — у 1928—1929 рр.)

РЕПАРАЦІЇ З НІМЕЧЧИНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Фотоапарати Contax II, які після війни випускали у Києві на вивезеному з Німеччини обладнанні під маркою Київ-2

Форми репарацій з Німеччини та її союзників задля відшкодування збитків, нанесених під час Другої світової війни 1939—1945 рр., були визначені Ялтинською конференцією 1945 р. На Потсдамській конференції у 1945 була досягнута наступна домовленість: репараційні претензії СРСР будуть задовільнені шляхом вилучення зі східної зони Німеччини і за рахунок німецьких активів у Болгарії, Фінляндії, Угорщині, Румунії та Східній Австрії; репараційні претензії Польщі СРСР задовольнить зі своєї частки; претензії США, Великобританії та інших країн, що мали право на репарації, будуть задоволені з західних зон; деяку долю репараційних платежів СРСР додатково мав отримати з західних зон Німеччини. Рішення Ялтинської і Потсдамської конференцій про репарації СРСР з західних зон Німеччини західними державами у повному обсязі виконані не були.

Згідно з оприлюдненими у 1990 рр. російськими дослідниками Михайлом Семирягой і Борисом Книшевським даним Головного трофейного управління, у СРСР з Німеччини було вивезено близько 400 тис. залізничних вагонів, у тому числі 72 тис. вагонів будівельних матеріалів, 2885 заводів, 96 електростанцій, 340 тис. верстатів, 200 тис. електродвигунів, 1 млн. 335 тис. голів худоби, 2,3 млн тонн зерна, мільйон тон картоплі та овочів, по півмільйона тон жиру та цукру, 20 млн літрів спирту, 16 тонн тютюну. У СРСР вивезли телескопи з астрономічної обсерваторії університету Гумбольдта, вагони берлінської підземки та круїзні лайнери.

На Центральній телефонній станції Москви, номери якої починалися на «222» і яка обслуговувала, окрім інших, ЦК КПРС, до 1980-х рр. використовувалось обладнання телефонного вузла рейхсканцелярії. За даними історика-економіста Гаврила Попова, навіть техніка для прослуховування, яка використовувалася після війни радянською держбезпекою, була німецького походження.

За твердженнями німецької сторони, у Росії і країнах колишнього СРСР на сьогодні є близько 200 тис. вивезених після війни музейних експонатів, два мільйони книг і три кілометри тек з архівами.

У мешканців радянської зони окупації Німеччини офіційно конфіскували 60 тис. роялів, 460 тис. радіоприймачів, 190 тис. килимів, 940 тис. предметів меблів, 265 тис. настінних і наручних годинників, які здебільшого були розподілені за невелику плату між радянськими номенклатурними чинами та старшими офіцерами. У документах трофейного відомства рахується також 1,2 млн чоловічих і жіночих пальт, 1 млн головних уборів і 186 вагонів вина.

Військові репарації з Німеччини стали однією з причин повстання 17 червня 1953 р. у Східній Німеччині. Стягування репарацій

з НДР було припинено за спільною домовленістю СРСР і ПНР з 1 січня 1954 р.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

РЕПАТРІАЦІЯ

РЕПАТРІАЦІЯ — повернення на Батьківщину, з поновленням їх громадянських прав, військовополонених та цивільних осіб, які під час війни опинилися за межами своєї країни та перебували тривалий час поза Батьківщиною. Особливого політичного змісту набув термін «репатріація» стосовно повернення політичних емігрантів до країни їх походження.

ЧАСИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У 1918-1919 рр. репатріювалися спонтанно та через українські консульства українці з Росії на Україну, а західні українці, вивезені насильно в глиб Росії чи як полонені, до Західної України. У 1920-1921 рр. уряд УРСР уклав з сусідніми державами ряд угод про репатріацію громадян УРСР. У всіх випадках ішлося про добровільну репатріацію, хоч представники СРСР намагалися вести агітацію за репатріацію головно у таборах інтернованих вояків Армії УНР у Польщі з обіцянкою помилування і повернення громадських прав. Те саме робили польські представники у таборах інтернованих вояків УГА у Чехословаччині. Деяка частина українських втікачів і вояків повернулася до УРСР або до Польщі.

ЧАСИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Репатріація українців стала гостро актуальною після другої світової війни, внаслідок якої 2-3 млн українців опинилися на території колишнього німецького Рейху та інших західних країн (див. Еміграція). Згідно з міжальєантськими угодами (Потсдам та ін.) всі чужинці мали репатріюватися до своїх країн. У результаті заходів представництв політичних емігрантів зі Східної Європи та під тиском світової громадської думки застосовано принцип добровільності щодо репатріації людей з підкомуністичних країн, за винятком воєнних злочинців, яких видавали країні, що висувала право юрисдикції над ними. Радянські та інші східно-європейські уряди створили цілу мережу репатріаційних комісій з військовим та розвідувальним персоналом. Вони доволіно інтерпретували угоди про добровільність репатріації та так звані військові злочини. Доходило до трагічних випадків насильного вивезення, у тому числі і до самогубств,

переміщених осіб з Німеччини й Австрії, особливо колишніх членів військових частин німецької армії (власовці, Українське Визвольне Військо тощо), наприклад, у Кемптені, Дахаві. У 1946-1949 рр. радянські представники в ООН часто домагалися примусової репатріації усіх громадян комуністичних країн. Репатріації закінчилася, за деякими винятками, у 1947—1948 рр. Частково репатріювалася у повоєнні роки і міжвоєнна заробітчанська еміграція з Франції і з Аргентини.

Репатріацією іноді називають також обмін населенням внаслідок зміни кордонів, наприклад, польсько-радянських та чехословацько-радянських у 1945—1946 рр. Цей обмін (у випадку українців у Польщі більше примусовий, ніж добровільний) охопив близько півмільйона українців, які переїхали до УРСР. У 1950-х рр. частина українців Пряшівщини (6-8000), що виїхали по війні до УРСР, домоглися поновної репатріації до Чехословаччини, як і окремим українцям з теперішньої польської території вдалося залишити СРСР під різними приводами.

Репатріацією також може називатися добровільне повернення емігрантів до своєї батьківщини.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; РЕПАТРІАЦІЯ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

РЕСПУБЛІКА

РЕСПУБЛІКА (від лат. *res publica* — справа громади) — форма державного правління, за якої верховні органи державної влади обираються на певний термін, з окресленими законами повноваженнями; існує поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову.

Республіка відмінна від монархії — форми державного правління, при якій верховна державна влада належить одній особі — монарху, передається у спадок.

Сам термін «*respublica*», означає «спільна справа». Походить з латинської мови.

Термін «республіка» зустрічається у працях Арістотеля. У його розумінні, цей термін використовувався для позначення держави. Він виокремив республіку двох видів: аристократія та демократія, і поряд

з ним виникає ще один самостійний термін олігархія. Олігархія – породжена від аристократії.

У демократичних республіках суверенітет належав народу, тобто всім вільним громадянам чоловічої статі. В аристократичних та олігархічних республіках влада належала тільки привілейованим громадянам.

У Північній Італії в середньовіччі міста або держави за формою правління були або комунами, або синьйоріями. У пізньому середньовіччі вчені-гуманісти, письменники-історики та літописці, наприклад, Джованні Віллані, почали аналізувати й замислюватися, звідки пішли ці держави, чим вони відрізняються від інших форм державного правління. Середньовічні автори для опису вільних громадян використовували термін лат. *LibertasPopuli* — вільні люди (лат. *res publica*).

У XV ст. починається відновлення інтересу до праць стародавніх римлян, і, як наслідок, змінюється термінологія: тепер використовують класичну термінологію. Для опису держави з вільними людьми автори, в тому числі і Леонардо Бруні, вводять у вжиток латинську фразу «республіка» (лат. *Respublica*).

Уперше вжив слово «республіка» в його сучасному значенні форми держави видатний політичний діяч Нікколо Макіавеллі.

У філософії Канта термін «республіка» не слугує для позначення певної форми державного правління, а скоріше виступає у ролі ідеалу розвитку державного устрою.

У роботі Руссо «Про суспільний договір, або Принципи політичного права», йдеться мова про те, що держава може виникнути тільки у результаті договору вільних людей. Він називає «республікою» будь-яку державу, керування якою здійснюється за допомогою законів, але не має значення тип керування у цій державі.

Республіці властиві такі риси:

Існування одноосібного і колегіального глави держави — президента і парламенту.

Парламент представляє законодавчу владу.

Завдання президента — очолювати виконавчу владу, але це характерно не для всіх типів республік.

Виборність на певний термін голови держави і інших верховних органів державної влади. Так, президент і парламент повинні обиратися народом на певний термін.

Юридична відповідальність голів держави. Наприклад, згідно із більшістю конституцій, у парламенту є право звільнення від посади президента за тяжкі злочини проти держави (імпічмент).

У випадках, передбачених конституцією, право представляти і виступати від імені держави має президент.

Відповідальність вищих органів держави за виконання своїх повноважень перед народом або вищим представницьким органом.

Верховенство актів, які видаються вищим представницьким органом країни.

Державна влада розподілена на законодавчу, виконавчу і судову

ІСНУЮТЬ ТРИ ОСНОВНИХ РІЗНОВИДИ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ:

президентська республіка;

парламентська республіка;

республіка змішаного типу.

У президентській республіці президент обирається непарламентським шляхом — прямими чи непрямыми виборами населення (США, Аргентина, Мексика, Швейцарія, Іран, Ірак). Класичною президентською республікою вважають США. Глава держави (президент) особисто або з наступним схваленням верхньої палати парламенту формує склад уряду, яким керує сам. Уряд, як правило, несе відповідальність перед президентом, а не перед парламентом.

У парламентській республіці глава держави (президент) не може впливати на склад і політику уряду, який формується парламентом і підзвітний йому. Повноважень у президента менше, ніж у прем'єр-міністра. Тут здійснюється принцип верховенства парламенту, що обирається населенням країни. Президент обирається парламентом або ширшою колегією за участі парламенту (Італія, Греція, Індія, ФРН, Чехія, Угорщина)

Однією з сучасних форм державного правління є так звана змішана (парламентсько-президентська, або президентсько-парламентська) форма республіканського правління. Типовою ознакою такої форми правління є поєднання елементів президентської і парламентської республік, сильної президентської влади та ефективного контролю парламенту за діяльністю уряду. Уряд формується спільно президентом і парламентом, а та чи інша назва змішаної республіки визначається тим, у кого з них більше повноважень щодо формування та функціонування уряду. Президент має право головувати на засіданнях уряду. Президент обирається позапарламентським шляхом. Класичним зразком змішаної республіканської форми правління є Франція законституцією 1958 р. В Європі — Австрія, Румунія, Польща, Фінляндія, Україна та ін..

Роль президента в президентській і парламентській республіках

Для президентської республіки роль глави держави є досить значною. Вибір президента здійснюється незалежно від парламенту (прямим чи непрямым голосуванням). Президент поєднує повноваження глави держави і глави уряду. Парламент не може оголосити недовіру уряду або достроково припинити його повноваження. Пост прем'єр-міністра або відсутній, або відіграє допоміжно-координаційну роль (так званий «адміністративний» прем'єр у деяких країнах «третього світу»). Президент, використовувати право на видання виконавчих актів, ініціювати створення законів, використовувати право вето на прийняття законів, здатний відстоювати інтереси виконавчої влади.

Президент у парламентських республіках, зазвичай не має у своєму розпорядженні реальної виконавчої влади. Його повноваження, за винятком суто церемоніальних (представницьких), як правило узгоджуються з ініціативами уряду, створеного на парламентській основі.

У президентських республіках глава держави формує уряд за своїм розсудом, незалежно від розстановки сил у парламенті, а у парламентських республіках глава держави як-правило призначає уряд, підтриманий парламентською більшістю. Пост прем'єр-міністра, як правило, автоматично займає лідер партії (блоку партій), яка отримала перемогу на виборах, члени уряду можуть бути одночасно і членами парламенту. Недовіра парламентом одному члену кабінету спричиняє відставку всього уряду. Уряд замість відставки має право на розпуск парламенту і призначення нових виборів. Функція глави держави відокремлена від функції глави уряду. Президент у змішаній республіці є верховним головнокомандувачем, як у президентській республіці. Інші повноваження президента специфічні для кожної такої країни. Так президент не завжди може мати права законодавчої ініціативи, розпуску парламенту. Він може формувати уряд, який затверджується парламентом або погоджуватися з пропозиціями парламенту щодо уряду.

Попри те, що раніше суспільства не використовували термін «республіка», устрій окремих суспільств з позицій теперішньої науки характеризується як республіканський. У минулому форми республіки були дуже різноманітні, так що обійняти їх одним визначенням дуже важко. Треба обмежити республіканський лад від первісного анархічного стану при родовому побуті, де немає ніякої організованої влади, а отже, немає і держави. Країни, які виникають на ранніх етапах

культури, поєднували елементи монархії та республіки (наприклад, Рим у першому столітті свого існування).

Сучасна республіка відмінна від республіки минулого.

Республіка минулих часів відмінна від поняття «республіка»

нашого часу, тим що:

всі республіки були побудовані на рабстві;
тільки вільні громадяни мали політичні і навіть цивільні права;
іноземці займали місце між рабами і вільними, вони перебували у досить приниженому становищі;

особистість цілком поглиналася державою;

навіть у найбільш вільних і демократичних республіках особиста свобода була надзвичайно обмежена, держави впливала на людську особистість і впливали надмірно;

як член народних зборів окрема людина була володарем, але сама по собі вона не користувався жодними невід'ємними правами.

В історії держав світу виникали різні види республік:

антична;

середньовічна (феодальна);

буржуазна;

соціалістична.

Історично виокремлюють аристократичну республіку, де право брати участь у виборах належить лише вищим верствам населення, і демократичну республіку, у якій право обирати вищі органи влади належить усьому населенню країни, що досягло певного віку і не обмежене законом або судом у можливості реалізувати виборче право.

Сьогодні більшість країн світу є республіками. Хоча республіка вважається багатьма сучасною формою влади і синонімом демократії, це помилкова думка, заснована на тому, що історично було більше державних утворень з монархічною формою правління, де влада передається у спадок.

У більшості сучасних республік голова держави (в основному, президент) обирається загальним голосуванням громадян країни або всенародно обраним парламентом. Влада голови держави також обмежена залежно від Конституції — від досить солідних повноважень (США, Росія, Франція) до чисто церемоніально-представницьких функцій (Австрія, Німеччина, Італія).

На відміну від середньовічних республік, у багатьох сучасних демократичних державах обмежені не тільки термін повноважень президента, але й кількість термінів. Також обмежена, хоч і в різній мірі, влада голови держави. Право голосу в республіках мають всі громадяни країни. Для порівняння, у Венеціанській республіці дож

обирався довічно і не всіма громадянами, а також мав практично необмежені повноваження. Проте, і у наш час у деяких країнах вибори не є загальними. У ПАР до 1990-х рр. не мали права голосу темношкірі і мулати. У Естонії і Латвії права голосу не мають до третини постійних жителів.

У республіках відмінений інститут дворянства. Всі громадяни мають рівні права, проте, не всі постійні жителі, навіть народжені на території країн мають громадянство.

У деяких республіках є довічні сенатори (Італія, Франція), але їхні місця не передаються у спадок.

Проте республіка не є синонімом демократії. У багатьох країнах, офіційно республіках, скасовуються вибори Президента або відбуваються на безальтернативній основі. В той же час в багатьох державах-монархіях демократичні інститути широко поширені.

В даний час термін республіка як і раніше найчастіше означає систему правління, яка отримує свою владу від народу, а не на іншій основі, наприклад, престолонаслідування або божественного права. У більшості контекстів це поняття залишається основним визначенням республіки.

Республіка — найпоширеніша сьогодні форма державного правління. Монархія у деяких країнах — лише данина традиції.

Альтернативний термін та поняття

На початку ХХ ст також досліджували цей термін, наприклад, за визначенням авторів оксфордського словнику, поліархія – управління державою чи містом багатьма на протигагу монархії. Цей термін у науку ввів американський політолог Р. Дал, але значення було набагато ширше: поліархія є типом громадянського суспільства.

Поліархія – це устрій держави, у якій саме суспільство формує систему органів влади (як законодавчих, так і виконавчих), а управління здійснюється за принципом розподілу влади та відповідної системи стримувань та протигаг.

Ознаки поліархії: Керування державою здійснюється колективно діями певних керівних органів; керівництво державою здійснюється з трьох боків: законодавчого, виконавчого й судового; діє принцип змінюваності, тобто вищі органи державної влади обираються на певний строк, що дає змогу щось змінити; посадові особи мають юридичну відповідальність, такий розподіл компетенції дозволяє визначити, де саме відбувся збій у роботі державного механізму, отже, можна виявити, хто винен.

Назва держави Річ Посполита походить з латині від Res Publica, що перекладається, як Річ Всенародна (Посполита), а при написанні одним словом Respublica — Республіка.

У польській мові слово Rzeczpospolita у значенні Республіка вживається до всіх польських держав з республіканською формою правління, та деяких історичних республік, як то Венеціанська республіка —Rzeczpospolita Wenecka, у всіх інших випадках використовується слово Republika.

В українській мові у переважній більшості назва Річ Посполита вживається виключно до Речі Посполитої (1569—1795 рр.). Іноді назва Друга Річ Посполита вживається стосовно Польської Республіки (1918—1939), всі інші польські держави, що мають у своїй назві (пол. Rzeczpospolita) в українській мові звичайно зводяться Республіками.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. :Право, 2015.: РЕСПУБЛІКА //Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.; РЕСПУБЛІКА // Енциклопедія історії України; Політологічний енциклопедичний словник. — К.:Генеза, 1996.; Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.; Кант І. К Вечному миру // Кант І. Критика чистого розуму. — М.: Ексмо; СПб.: Мидгард, 2007. — с. 872.; Ф. А. Брокгауз, І. А. Ефрон. «Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона». — Семеновская Типолитография, 1890—1907 р.; Костицький М. В., Чміль Б. Ф. «Філософія права» // Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 46-47 с.

РЕСПУБЛІКА ЗМІШАНА

РЕСПУБЛІКА ЗМІШАНА (синоніми та різновиди: напівпрезидентська — калька з англійської, президентсько-парламентська) - форма державного правління, яка поєднує ознаки президентської і парламентської республік, а саме: як і у президентській республіці главу держави обирає народ шляхом прямих виборів або колегія виборців, повноваження президента ширші і вагоміші, ніж у парламентській республіці (можливість втручання у законотворчий процес як суб'єктазаконодавчої ініціативи, право вето на акти парламенту; право видаватинормативно-правові акти); свої повноваження президент здійснює безпосередньо (у напівпрезидентських республіках) або через уряд (у напівпарламентських республіках); президент призначає прем'єр-міністра (главу уряду) лише за згодою парламенту; президент, як правило, є головнокомандувачем збройних сил, визначає військову доктрину держави, є окремим органом державної влади; уряд несе подвійну відповідальність — перед президентом і парламентом, які можуть виявити йому недовіру і відправити у відставку. У більшості

змішаних республік використовується інститут контрасигнатури, коли частина актів президента має бути контрасигнована главою уряду, який несе за них відповідальність перед парламентом.

У сучасний період змішана форма республіки є найпоширенішою. Прикладом такої форми республіки є Франція, Австрія, Польща, Румунія тощо.

УКРАЇНА:

Згідно зі статтями 5, 6 Конституції України, ухваленої 1996 р., Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює свою владу безпосередньо і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Державна влада здійснюється на засадах її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Повноваження відповідних органів державної влади визначаються Конституцією та іншими законодавчими актами України, зміст яких дозволяє визначити Україну як змішану, президентсько-парламентську республіку. Зокрема, про це свідчить наступне:

єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України, яка обирається строком на п'ять років;

Верховна Рада України має право усунути Президента України з поста у порядку особливої процедури (імпичменту);

Президент України є главою держави, обирається строком на п'ять років; призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє його повноваження й ухвалює рішення про його відставку; призначає за поданням Прем'єр-міністра членів Кабінету Міністрів України; скасовує акти Кабінету Міністрів України;

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України, підконтрольний та підзвітний Верховній Раді України;

правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.

Для подолання гострої кризи 8 грудня 2004 р. Верховна Рада ухвалила Закон України № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» та (у пакеті до нього) про внесення змін до закону про вибори Президента (останні дозволили провести переголосування 2-го туру виборів Президента). Закон на основі проекту Симоненка—Медведчука про зміни до Конституції (про політичну реформу) передбачав перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, формування уряду коаліцією депутатських фракцій, подовження терміну повноважень Верховної Ради до 5 років. Згідно з прикінцевими та перехідними положеннями закону, він мав набрати чинності з 1 вересня 2005 р. у разі, якби на той час були ухвалені зміни до Конституції стосовно

реформування системи місцевого самоврядування (законопроект 3207-1). Позаяк до 1 січня 2006 р. ці зміни не були ухвалені, то (згідно з прикінцевими та перехідними положеннями) закон набув чинності самостійно з 1 січня 2006 р.

Після приходу до влади Віктора Януковича і Партії Регіонів 1 жовтня 2010 р. Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України, Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. №2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття. Згідно з рішенням КС, відповідний закон №2222 втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом цього рішення. Конституційний Суд України поновив чинність Конституції 1996 р. та звернувся до органів державної влади з вимогою невідкладно привести українське законодавство у відповідність до Основного Закону в редакції від 28 червня 1996 р.

ДЖЕРЕЛА:

О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко Теорія держави і права Академічний курс Підручник Київ Юрінком Інтер 2006.

РЕСПУБЛІКА ПАРЛАМЕНТСЬКА

РЕСПУБЛІКА ПАРЛАМЕНТСЬКА — різновид республіканської форми правління, де парламент, будучи повновладним органом, формує політично відповідальний перед ним уряд і, як правило, обирає президента, який займає в системі державних органів другорядну юридичну роль.

Основними ознаками парламентської республіки є:

президент є главою держави, але не главою виконавчої влади як у президентській республіці. Виконавча влада належить главі уряду (прем'єр-міністру, канцлеру), який і має всі необхідні державно-владні повноваження для здійснення урядової політики;

президент обирається або парламентом, або колегією, спеціально сформованої для його обрання з обов'язковою участю членів парламенту (ФРН, Індія), тобто його влада похідна від парламенту;

президент призначає главу уряду, але не на власний розсуд, а з числа лідерів партії чи коаліції партій, які мають більшість місць у парламенті або його нижній палаті. В іншому випадку уряд може не отримати вотум довіри в парламенті (це необхідна процедура для парламентської республіки) і не буде сформована. Члени уряду призначаються президентом за рекомендацією голови уряду;

ключова ознака парламентської республіки — політична відповідальність уряду перед парламентом, а не перед президентом. Відповідальність ця найчастіше солідарна: недовіра голові уряду тягне за собою відставку всього уряду.

У разі винесення вотуму недовіри або відмови у довірі уряд або іде у відставку, або президент, не приймаючи відставки уряду, може розпустити парламент (нижню палату) і призначити дострокові вибори;

президент не несе відповідальність за діяльність уряду. Вона покладена на главу уряду;

президент не може на власний розсуд відправити у відставку главу уряду, але за рекомендацією голови уряду може відправити у відставку будь-якого члена уряду;

у законодавчій області президент парламентської республіки наділений правом законодавчої ініціативи, погодженої з урядом;

акти, які видаються президентом, потребують контрасігнатури, тобто підпису прем'єр-міністра або міністра, які і несуть за них відповідальність. Без такого підпису акти президента недійсні. У парламентській республіці ключова фігура в державі — голова уряду.

При парламентській республіці також можливі два державні режими — парламентарний і міністеріальний.

Парламентська республіка, зокрема в її «чистому» вигляді, поширена значно менше, ніж президентська. Це Австрія, Німеччина, Індія, Ірландія, Італія, Португалія (після низки реформ конституції 1976 р., істотно ослабили позиції президента), Кабо-Верде в Африці (з 1990 р.), Вануату в Океанії та ін. У тих країнах, де багатопартійність обумовлює дію парламентарного державного режиму, наслідком його є часті урядові кризи. В Італії, наприклад, уряд утримується у влади в цілому менше року, хоча партійний склад уряду зазвичай майже не змінюється, та й персональні перестановки незначні. Проте виступи на користь зміни форми правління в цій країні останнім часом різко посилюються, і схоже, що цього разу не залишаться безрезультатними. Весь політичний спектр країни представлений і структурований через уряд партійної більшості (політичний спектр в цьому випадку розділяється на партійну більшість і меншість). При наявності потреби чіткого конструювання політичної системи парламентська модель здається максимально природною і втілює ідеали партійного правління, в той час як у президентській системі цінність партійного правління відступає на другий план по будові з можливістю набрати для управління високопрофесійну команду.

При справді багатопартійній системі парламентська форма правління забезпечує оптимальну парламентську більшість у вигляді

коаліційного уряду. При цьому і кількість портфелів розподіляється в уряді пропорційно вазі цих партій, що нереально в принципі в президентській республіці.

Політичний стиль

Сам політичний стиль парламентської республіки забезпечує прилучення виборців до більш фундаментальних політичних цінностей і орієнтацій. Він пов'язаний із забезпеченням дійсно глибокого і сутнісного для парламентських систем політичного плюралізму з вибором між великим числом політичних платформ різних політичних партій, у той час як президентська система персоніфікована і орієнтує виборців на яскравих лідерів. Парламентська система забезпечує єдність дій виконавчої і законодавчої влади, повну підтримку законодавчих ініціатив уряду (за винятком уряду нестійкого парламентської більшості або уряду парламентської меншості).

Переваги та недоліки

Головну перевагу парламентської системи зазвичай бачать в максимально тісному зв'язку з принципом народного представництва. В певній мірі і проходження партійних установок і програм, зв'язаність ними політичного курсу може виступати як перевага парламентської системи, оскільки дає чітку ідеологічну основу незалежно від смаків і пристрастей партійних лідерів.

Недоліки парламентської системи, так само як і президентської, є продовженням її переваг. Нестійкість коаліцій у парламентських системах веде до зміни уряду, до нестійкості всієї політичної системи в цілому (характерний приклад цього дає Італія з її частими парламентськими кризами). У результаті необхідності витримування певної ідеологічної лінії в уряді може спостерігатися нестача прагматизму. Під час криз і ускладнень, коли потрібно діяти швидко, приймаючи персонально всю відповідальність, у парламентських системах відчувається брак повноважень в уряді і глави держави. У той же час в парламентських системах є на перший погляд парадоксальна тенденція пониження ролі парламенту в умовах, коли члени уряду одночасно є депутатами і виступають в якості політичної еліти на противагу меншості. У цьому випадку уряд узурпує законодавчу владу, надаючи парламенту можливість тільки "штампувати" закони, чого не може в принципі бути в президентських системах.

Приклади парламентських республік: Австрія; Албанія; Бангладеш; Болгарія; Вануату; Греція; Домініка; Естонія; Ефіопія; Ізраїль; Індія; Ірак; Ірландія; Ісландія; Італія; Латвія; Литва; Мальта; Непал; Німеччина; Польща; Португалія; Сербія; Сінгапур; Словенія;

Словаччина; Туреччина; Угорщина; Фінляндія; Хорватія; Чехія; Швейцарія.

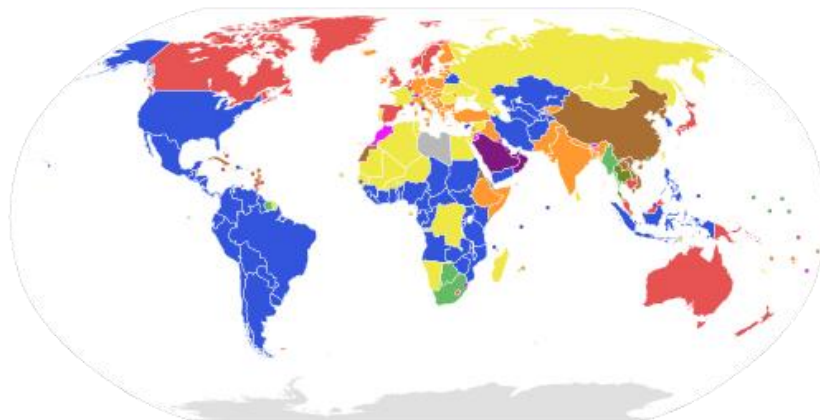
ДЖЕРЕЛА:

Загальна теорія держави і права — Цвік М. В.,Петришин О. В., Аврменко Л. В.-Харків,-2009 рік.; Венгеров А. Б. Теорія держави і права. — М. — 2004.; Теорія держави і права — Скакун О.; Конституційне (державне) право розвинених країн: Навчальний посібник.

ПАРЛАМЕНТСЬКО-ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА

ПАРЛАМЕНТСЬКО-ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА — це один з видів змішаної форми правління, який поєднує ознаки парламентських і президентських республік.

Основними правовими критеріями розрізнення президентсько-парламентської й парламентсько-президентської республік є: спосіб й процедура формування уряду, наявність або відсутність відповідних повноважень у президента, юридична інвеститура уряду, його відповідальність, підстави відставки уряду, підстави та обмеження розпуску парламенту президентом, відповідні повноваження щодо цього уряду та (або) його голови, наявність у президента права законодавчої ініціативи, використання президентом права відкладального вето, його подолання (можливість винесення цього питання на референдум), промульгування законів президентом, наявність інституту «контрасигнатури» (перелік актів, які підлягають контрасигнуванню), підстави і процедура імпічменту або відзиву президента шляхом всенародного референдуму, підстави проведення референдуму й повноваження з цього приводу президента.

Форми правління

Першою республікою з подібною формою правління була Веймарська республіка у Німеччині (1919–1933 рр.). На сьогоднішній

день парламентсько-президентськими республіками є: Алжир, Ангола, Боснія і Герцоговина, Єгипет, Ліван, Румунія, Монголія, Сан-Марино, Україна, Чорногорія та ін.

Правові ознаки парламентсько-президентської республіки

- додержання конституції, незалежності й територіальної цілісності. На допомогу йому у прийнятті найважливіших державних рішень може створюватися консультативний орган, до складу якого можуть входити представники різних гілок державної влади й органів самоврядування, знані державні діячі, що сприяє прийняттю главою держави більш виважених рішень.

- Компетенційна перевага парламенту у формуванні уряду, що зумовлено здебільшого використанням юридичної інвеститури при формуванні вищого органу виконавчої влади.

Інвеститура уряду (від лат. — одягати, оточувати) — процедура, пов'язана з парлам. способом формування уряду. Передбачена конституціями більшості держав з парламентсько-монархічною, парламентсько-республіканською і змішаною республіканською формами правління. Ґрунтується на спільних діях парламенту і глави держави, хоча характер та послідовність їхніх дій різняться. У багатьох країнах з відповідними формами правління кандидат на посаду глави уряду після його висунення главою держави має у встановлений конституцією строк подати парламентові або нижній палаті двопалатному парламенту склад уряду і часто — урядову програму, щоб отримати довіру, тобто санкцію на саме існування уряду. Відповідне рішення парламенту приймається абсолютною більшістю голосів.

- Юридична відповідальність уряду перед парламентом і складання повноважень перед новообраним парламентом

У парламентсько-президентській республіці уряд несе колективну й індивідуальну відповідальність перед парламентом, який через прийняття резолюції осуду може висловити недовіру його главі, уряду в цілому або його окремим членам. Стосовно глави уряду використовується як конструктивний, так і неконструктивний вотуми недовіри. Питання про довіру може бути ініційовано й самим урядом, у тому числі й пов'язано з прийняттям парламентом урядового законопроекту. Якщо уряд такої довіри не отримує, він іде у відставку.

Наприклад, визначення кандидатури голови уряду й формування персонального складу останнього відбувається за визначальної ролі лідера партії (коаліції), яка має в парламенті більшість, і номінальної участі президента. Сформований уряд у встановлений конституцією строк має подати на затвердження парламенту програму дій (юридична інвеститура). У разі прийняття

програми парламентом уряд і його голова призначаються парламентом (при цьому можливе формальне призначення президентом), а в разі відхилення — уряд має піти у відставку.

Питання щодо недовіри уряду не може ставитися і розглядатися спонтанно, але може розглядатися парламентом за ініціативою опозиції з використанням визначеної у конституції або у парламентському регламенті досить деталізованої спеціальної процедури. Трапляється, що ця процедура прямо співвідноситься з такою формою парламентського контролю за урядовою діяльністю, як інтерпеляція (звернення депутата парламенту до уряду або його представника з певним питанням, після обговорення якого приймається відповідна ухвала).

Процедури винесення недовіри різняться від країни до країни.

- Наділення глави держави правом розпуску парламенту за певних конституційно визначених підстав (з урахуванням часових і кількісних обмежень). Ці підстави переважно пов'язані з процесом формування уряду

У парламентсько-президентських республіках президентові надається право розпуску парламенту. Проте, на відміну від парламентських республік, де за поданням прем'єр-міністра парламент може бути розпущено у будь-яких випадках, і президентсько-парламентських, де президент не обмежений ані підставами розпуску, ані думкою будь-якого іншого державного органу чи посадової особи, у парламентсько-президентській моделі ці випадки чітко визначені конституцією.

- Наділення президента суттєвими повноваженнями: у внутрішній і зовнішній політиці, функціонально поєднаними зі сферою виконавчої влади, пов'язаними з його можливістю втручатися в нормотворчий процес (право законодавчої ініціативи, відкладального вето й видання актів, які мають силу закону).

Президент зазвичай має право відкладального вето з можливістю його подолання парламентом (нижньою палатою), якщо при повторному розгляді за нього проголосувало не менше двох третин від загальної чисельності парламентаріїв. За чітко закріпленим у конституції переліком найбільш важливі закони, які подолали вето президента, можуть бути винесені ним на всенародне голосування.

- Наявність інституту «контрасигнатури»

Подібний порядок є не просто візуванням правового акта що видається, а процедурою, яка передбачена конституціями ряду країн, набуваючи таким чином правового значення. Підпис, поставлений повторно поряд з основною підписом, засвідчує її або підтверджує

факт додатково заявлених у документі зобов'язань. Формально порядок контраcігнатури пояснюється тим, що глава держави юридично не відповідальний за свої дії (за винятком випадків державної зради або інших злочинів, якщо йдеться про президента).

Переваги:

- Парламентсько-президентська республіка завдяки збалансованій системі стримувань і противаг у владному трикутнику не тільки запобігає політичним конфліктам, але й усуває загрозу узурпації влади за умов президентського періоду у президентсько-парламентських республіках, оскільки президент, навіть у випадку збігу його партійної належності й парламентської більшості, не має вагомих конституційних повноважень впливу на формування уряду й надмірних повноважень у сфері виконавчої влади.

- Оптимально поєднуючи президентські й парламентські елементи, організація державної влади у парламентсько-президентській республіці здатна здійснювати ефективне державне правління.

Це забезпечується:

- (а) її стабільністю, зумовленою, з одного боку, збереженням за президентом значних владних повноважень, а з другого — наявністю істотних важелів впливу на уряд з боку парламенту;

- (б) її гнучкістю, що пояснюється правом парламенту на усунення в будь-який час прем'єр-міністра й уряду, що створює можливість своєчасного коригування політичного курсу відповідно до настроїв електорату, чим значно зменшує небезпеку конфліктів між виконавчою владою й парламентом. Право ж президента у чітко визначених конституцією випадках розпускати парламент і призначати нові вибори стає могутньою зброєю проти виникнення частих урядових і парламентських криз.

- Гнучкість моделей президентсько-парламентської й парламентсько-президентської республік, які реалізуються в конституційних положеннях, залежно від наповнення їх політичним змістом, від конкретної політичної практики певної держави, дозволяє долати політичні кризи на підставі конституційних норм, не змінюючи їх змісту.

ДЖЕРЕЛА:

Протасова В. Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди // Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. — Харків, 2008. ; Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; ПАРЛАМЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.;

РЕСПУБЛІКА ПРЕЗИДЕНТСЬКА

РЕСПУБЛІКА ПРЕЗИДЕНТСЬКА— форма державного правління, за якої державна влада здійснюється шляхом надання президенту великого кола повноважень, що зокрема передбачає з'єднання у руках президента повноважень глави держави і глави уряду. Термін «президентська республіка» говорить сам за себе: президент грає в республіці домінуючу роль. Також його називають сильним президентом.

Основними її ознаками є:

- чіткий поділ законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, а взаємини між ними будуються на базі принципу так званих «стримувань і противаг»;
- президент — глава держави і виконавчої влади;
- президент обирається непарламентським способом — непрямим голосуванням виборців, що обумовлює досить високий ступінь його незалежності від парламенту; президент не має права розпуску парламенту;
- принцип парламентської більшості при формуванні уряду не діє; президент самостійно, з мінімальною участю парламенту, формує «уряд», що відрізняється від звичайного уряду тим, що воно не є органом, який приймає колегіальні рішення;
- рішення приймає президент;
- політична відповідальність уряду перед парламентом відсутня;
- президент одноосібно керує виконавчою владою, посада прем'єр-міністра не передбачається;
- президент несе відповідальність тільки у порядку імпічменту і може бути усунутий з посади.
- уряд несе відповідальність тільки перед президентом, а не перед парламентом, тому що тільки президент може відправити його у відставку.

ПОДІЛ ВЛАДИ

Президентська республіка теоретично будується за принципом жорсткого поділу влади. Це означає, що в конституційному законодавстві відповідних країн проводиться суворе розмежування компетенції між вищими органами законодавчої та виконавчої влади. Відповідні вищі органи держави не тільки структурно відокремлені, а й мають значну самостійність по відношенню один до одного.

ПРЕЗИДЕНТ

Президент обирається позапарламентським шляхом засобом непрямих виборів. Дострокове усунення президента від посади можливо лише в двох випадках: визнання його винним судом імпичменту або відхід у відставку. Будучи «главою виконавчої влади», він формує уряд — кабінет лише при номінальному участю парламенту. Ніякої відповідальності перед парламентом кабінет не несе. Він очолюється президентом і фактично грає при ньому роль дорадчого органу.

Хоча президент позбавлений права розпуску парламенту, він наділений такими повноваженнями, які дозволяють йому активно впливати на всю законодавчу діяльність парламенту. З числа повноважень найважливіше — це право звернення до парламенту з посланнями. Поряд з цим президент сам є найважливішим нормотворчим органом.

ПАРЛАМЕНТ

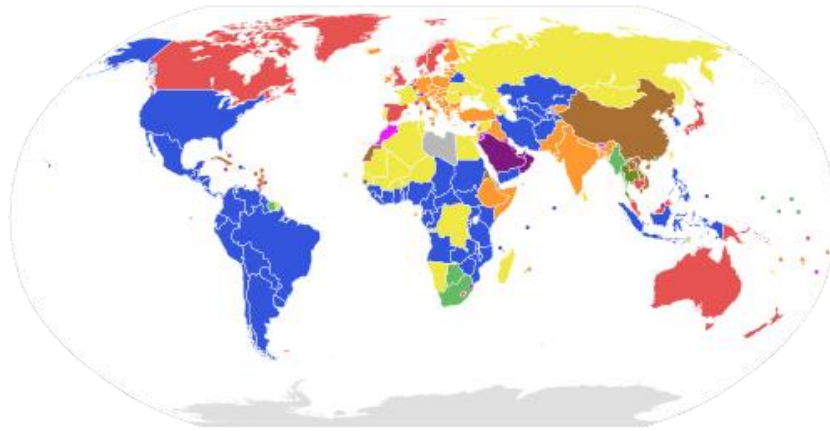
Парламент є носієм «законодавчої влади», але його діяльність поставлена в залежність від президента, який не тільки відображає найважливіше джерело законодавчої ініціативи, але й визначає долі багатьох законопроектів, використовуючи право вето, для подолання якого потрібно кваліфікована більшість парламенту. У той же час парламент має можливість змінювати і навіть відхилити законодавчі пропозиції президента і здійснювати контроль над діяльністю виконавчого апарату державної влади. Хоча члени кабінету і глави інших загальнонаціональних виконавчих відомств не є членами парламенту, вони можуть викликатися і піддаватися допиту в різного роду комітетах парламенту, наділених значними ревізійними, контрольними і розслідувальними повноваженнями.

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР

Як вже говорилося, у більшості президентських республіках немає особливої посади прем'єр-міністра, ним є президент. Якщо в президентській республіці є посада прем'єр-міністра (Єгипет, Перу, Сирія та ін; іноді вона передбачена конституціями, але може і не згадуватися ними, і багатьох країнах Азії і Африки вона то вводилася, то скасовувалася), то це так званий адміністративний прем'єр. Юридично він очолює уряд, але на ділі політику уряду визначає президент, під керівництвом якого проходять офіційні засідання ради міністрів, де вирішуються максимально важливі питання (менш важливі питання вирішуються під головуванням адміністративного прем'єра).

Переваги та недоліки: Головні переваги президентської республіки полягають у тому, що це — відносно проста система

командного типу з вираженою персональною відповідальністю, а отже, володіє значними перевагами з точки зору ефективності державного управління.

Президентські республіки на мапі позначені блакитним

Недоліки президентської системи є продовженням її переваг: для неї характерна висока концентрація влади, що у країнах з нестійкими традиціями демократії загрожує збереженням і навіть посиленням авторитарних рис у політичному режимі (особливо цьому сприяє з'єднання поста глави держави і системи і різноспрямованості політичних процесів в єдиній державній машині, ламаються політичні цикли).

Ця форма правління отримала достатньо широке розповсюдження в державах, що звільнилися від колоніальної залежності.

Приклади республік з президентською формою правління:

Афганістан; Гвінея; Республіка Конго; Мозамбік; США; Аргентина; Корея; Намібія; Таджикистан; Азербайджан; Кіпр; Науру; Танзанія; Білорусь; Гондурас; Кот-д'Івуар; Того; Болівія; Коста-Рика; Нігерія; Колумбія; Еквадор; Уругвай; Узбекистан; Перу; Мадагаскар; Казахстан; Мальдіви; Сальвадор; Гана; Судан; Чилі; Гватемала; Мексика; Індонезія; Філіппіни; Південний Судан.

Перші республіки сучасного типу — тобто з президентом на чолі — з'явилися тільки у Новому Світі. Їх виникнення було пов'язане передусім із прагненнями молодих, енергійних і неупереджених колонізаторів позбутися пережитків монархічного ладу. Саме з цієї причини посада Глави держави стала виборною, недовічною і, головне, обмеженою конституцією. На інститут президентства було покладено головне завдання республіканського ладу — гарантування К, а відтак і демократії.

У 1789 р. першим президентом Сполучених Штатів Америки обраний Джордж Вашингтон. Після цієї події інститути президентства стрімко почали у країнах Нового Світу: президенти очолили: 1807 р. — Гаїті, 1814 — Парагвай, 1816 — Аргентину, 1817 — Чилі, 1819 — Колумбію, 1821 — Коста-Рику та Перу, 1824 — Мексику, 1825 — Болівію, 1830 — Венесуелу, Еквадор та Уругвай, 1835 — Нікарагуа, 1839 — Гватемалу, 1841 — Гондурас і Сальвадор, 1844 — Домініканську Республіку.

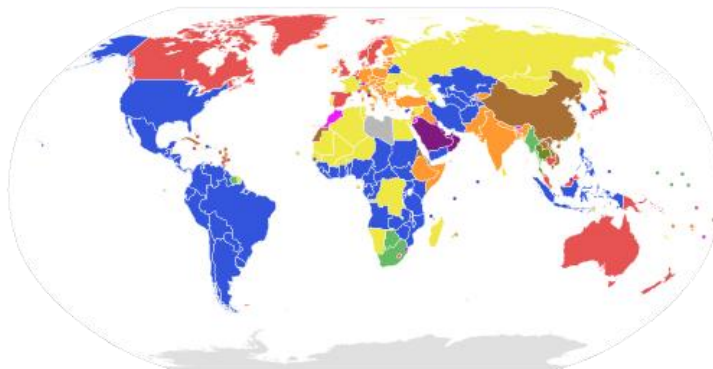
Першими президентами — главами держав у Європі — стали у 1848 р. дві особи: Луї Наполеон Бонапарт у Франції та Й. Фурер у Швейцарії. В Азії першим президентом став у 911 р. Сунь Ятсен у Китаї, незабаром — 1923 р. — Мустафа Кемаль, прозваний Ататюрком, у Туреччині. Що ж до Африки — то 1847 р. перший президент очолив Ліберію, у 1854 р. — Оранжеву Республіку (1910 р. увійшла до складу нинішньої Південно-Африканської Республіки).

ДЖЕРЕЛА:

Загальна теорія держави і права — Цвік М. В., Петришин О. В., Аврвменко Л. В.-Харків,-2009 рік.; Венгеров А. Б. Теорія держави і права. — М. — 2004.; Теорія держави і права — Скакун О.; Конституційне (державне) право розвинених країн: Учеб. посібник / М. Ф. Чудаков. -Мн.: Нове знання, 2001.; Мішин А. А. Конституційне (державне) право розвинених країн: Підручник. — М.: Біліальви,

РЕСПУБЛІКА ПРЕЗИДЕНТСЬКО — ПАРЛАМЕНТСЬКА

ПРЕЗИДЕНТСЬКО—ПАРЛАМЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА — форма правління, видмішаної республіки, за якої глава держави (президент) особисто пропонує склад ковому затвердженню всім парламентом (Росія, Франція).

Форми правління

Основними правовими критеріями розрізнення президентсько-парламентської й парламентсько-президентської

республік є: спосіб й процедура формування уряду, наявність або відсутність відповідних повноважень у президента, юридична інвеститура уряду, його відповідальність, підстави відставки уряду, підстави та обмеження розпуску парламенту президентом, відповідні повноваження щодо цього уряду та (або) його голови, наявність у президента права законодавчої ініціативи, використання президентом права відкладального вето, його подолання (можливість винесення цього питання на референдум), промульгування законів президентом, наявність інституту «контрасигнатури» (перелік актів, які підлягають контрасигнуванню), підстави і процедура імпічменту або відзиву президента шляхом всенародного референдуму, підстави проведення референдуму й повноваження з цього приводу президента.

Також президентсько-парламентськими є: Білорусь, Венесуела, Греція, Казахстан, Південна Корея, Росія та ін.

Ознаки президентсько-парламентської республіки

Своєрідність моделі поділу державної влади в президентсько-парламентській республіці полягає в тому, що її функціональний аспект залежить від співвідношення політичних сил у парламенті.

Особливістю президентсько-парламентської моделі є можливість конкурування між президентом і парламентом за право формування уряду, а головною правовою ознакою – те, що при певних варіантах співвідношення політичних сил уряд може формуватися як президентом, так і парламентом, які мають однакове джерело владних повноважень і, відповідно, однаково несуть відповідальність перед народом. У разі перемоги на парламентських виборах політичної партії, яка підтримує президента, уряд фактично формується президентом. Коли на парламентських виборах перемагає опозиційна президенту політична партія – парламентом. Це, відповідно, зумовлює два можливі періоди (цикли) функціонування державного механізму – президентський та парламентський («співіснування влади»).

Оскільки виконавча влада розподіляється між двома інститутами – президентом і урядом, їх співвідношення як між собою, так і з законодавчою владою структуруються в такий спосіб, щоб президент через:

(а) вплив на уряд (участь у його формуванні, роботі, відставці, підписанні регламентарних актів),

(б) предмет свого відання (підвідомчості) – низку важливих напрямків у сфері діяльності виконавчої влади (зовнішня політика, оборона, безпека держави),

(в) противагу й стримування парламенту (участь у законодавчому процесі, право відкладального вето, розпуск

парламенту) «захищав» би уряд як політично відповідального перед парламентом суб'єкта від можливої нестабільності (урядових криз), а тому і від його послаблення. У той же час і парламент, впливаючи на президента й уряд (участь у формуванні й відставці останнього, контроль за його діяльністю, подолання вето президента, ратифікація й денонсація міжнародних договорів), не дає перетворити уряд на адміністративний апарат президента.

В президентсько-парламентській республіці президентові дозволяється вступати в конкуренцію за право формування уряду та обсяг його повноважень. Основою цієї конкуренції є право глави держави розпуску парламенту. При цьому президент вільний у прийнятті рішення з цього питання (враховуючи часові й кількісні обмеження на такі дії): він не зв'язаний ані попередньою контрасигнатурою прем'єр-міністра, ані підставами розпуску парламенту. Тому відмінною ознакою такої республіки є те, що розпуск парламенту в ній може бути здійснено навіть у ситуації, коли цей крок не зумовлено самим парламентом.

Президент також виступає як арбітр між урядом й парламентом

Виконавча влада набуває так званого роздільного, біцефального, або, дослівно, «двоголового» вигляду. Тобто подвоюються й фактично стають самостійними прем'єрський і президентський центри державного управління.

Існує думка, що перший історичний приклад такої форми правління був у Веймарській республіці. Ще один приклад - форма правління Фінляндії 1919 р. Проте найбільш відомим зразком є П'ята Республіка у Франції.

Веймарська республіка: З прийняттям Веймарської конституції Німецька імперія вперше отримала парламентську закріпленіми у конституції основними ліберальними і соціальними правами. На загальнодержавному рівні законодавчу діяльність у формі імперських аконів здійснював роки рейхстаг (обирався кожні чотири роки), який також затверджував державний бюджет і зміщував з посади рейхсканцлера і будь-якого з міністрів уряду за схемою деструктивного вотуму недовіри. Рейхсканцлер підкорявся не тільки рейхстагу, а й рейхспрезиденту, який мав право призначати рейхсканцлера і відправляти його у відставку. Рейхспрезидента, який займав у державі відокремлений і потенційно могутнє становище, в літературі часто порівнювали з кайзером і навіть називали ерзац-кайзером. Він обирався на прямих виборах терміном на сім років і міг за згодою рейхсканцлера оголосити в країні надзвичайний стан, на час якого в країні тимчасово припиняли свою дію основні конституційні

права. Можливого опору цьому рішення з боку рейхстагу протиставлялося право рейхспрезидента на розпуск парламенту. Ці серйозні обмеження демократії зробили можливою фактичну самоліквідацію демократичного ладу після призначення рейхспрезидентом Гінденбургом на пост рейхсканцлера Адольфа Гітлера в січні 1933 р.

В основі конституції був покладений правовий позитивізм, який означав, що зміни до конституції (ст. 76) могли носити необмежений характер. 31 липня 1919 р. Веймарська конституція у своєму остаточному варіанті була прийнята Веймарським установчими зборами і підписана рейхспрезидентом Фрідріхом Ебертом 11 серпня. На згадку про народження демократії у Німеччині цей день став національним святом. У політико-владній системі Веймарської республіки проявилися і довели свою значимість всі головні складові характеристики феномену президентсько-парламентської моделі. А крах Веймарської республіки та її трансформація у диктатуру детерміновані були не стільки напівпрезидентською формою державного правління, скільки наслідками великої депресії, відсутністю сталих демократичних традицій та вадами, що мали місце у вимірах політичної культури.

Фінляндія: У період регентства генерала Маннергейма йшла активна дискусія з приводу майбутнього державного устрою. Уряд представив парламенту два проекти змін за республіку і два за монархію. Законодавчо зміна форми правління відбулася 17 липня 1919 р. після виборів нового складу парламенту у березні 1919 р. Невизначеність, яка тривала півтора року, завершилася — Фінляндія стала республікою. 25 липня 1919 р. відбулися перші вибори президента Фінляндії. Відповідно до Конституційного Акту (17 липня 1919 р.), президент обирався парламентом Фінляндії. Ним став Каарло Юхо Стольберг.

Складна ситуація у країні потребувала рішучих дій і тому Конституція країни (17 липня 1919 р.) закріпила створення республіки з однопалатним парламентом і з сильною владою президента.

Деякі вчені наголошують на тому, що спостерігався сильний дисбаланс у системі органів влади, при цьому велику роль відігравали Президент та Уряд, в той час як Парламент значно їм програвав. Однак, за умов, за яких приймалася конституція, була необхідна саме така структура — здатна оперативно реагувати на зовнішні та внутрішні виклики. Фінляндія залишалася президентсько-парламентською республікою до 2000 р., коли було прийнято нову Конституцію.

П'ята французька республіка: Однією з країн такого типу стала й Франція.

Необхідність змін виникла за умов Алжирської кризи і для врегулювання багатьох проблем була необхідна сильна влада на чолі із арбітром, якому надані засоби підтримувати національні інтереси незалежно від обставин.

У порівнянні з Четвертою республікою тут були значно посилені повноваження президента. За Конституцією Французької республіки 1958 р. президент обирається громадянами (з 1962 р. — 2000 р.— на сім років, а з 2000 р на 5 років) і керує урядом, що характерно для президентської республіки. У той же час призначений ним уряд має користуватися довірою нижньої палати парламенту — Національних Зборів, що характерно для парламентської республіки. Водночас президент може розпустити Національні Збори на свій розсуд.

Конституція 1958 р. заснувала посаду президента як арбітра, який втілює державу. У Франції навіть за значних турбулентних змін саме президент і існуюча система владних відносин завжди забезпечували і забезпечують усталеність конституційного порядку та стабільне наступництво державного ладу.

Проведений аналіз практики і результатів привнесених змін щодо владних прерогатив глав держав у Франції, Фінляндії та інших країн даної системи влади, доводить життєздатність і ефективність президентсько-парламентської моделі правління.

Водночас, як свідчить історико-політичний досвід таких держав як Веймарська республіка, Франція та сучасних країн молодій демократії, становлення та реальне утвердження президентсько-парламентської форми правління ускладнюється низкою об'єктивних чинників, насамперед невисоким рівнем розвитку громадянського суспільства та, зокрема неусталеним характером партійно-політичної системи, високим рівнем соціально-політичної напруги, низьким рівнем національно-державної консолідації, дедалі зростаючим впливом системних (внутрішніх — інституційних, структурних тощо) та позасистемних глобалізаційних чинників.

Президентсько-парламентська система правління, як свідчить світовий досвід, найбільш ефективна у країнах, у яких недостатня суспільно-політична єдність, наявні протиборствуючі політичні групи, зростає конфліктність у їх відносинах та існує потреба значної структурної перебудови політичного і економічного устрою.

При цій формі правління президент, виконуючи повноваження глави держави, володіє не тільки представницькими функціями, а й реальними можливостями впливу на державну політику.

Україна

Згідно зі статтями 5, 6 Конституції України, ухваленої 1996 р., Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює свою владу безпосередньо і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Державна влада здійснюється на засадах її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Повноваження відповідних органів державної влади визначаються Конституцією та іншими законодавчими актами України, зміст яких дозволяє визначити Україну як змішану, президентсько-парламентську республіку.

Зокрема, про це свідчить наступне:

єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України, яка обирається строком на п'ять років;

Верховна Рада України має право усунути Президента України з поста у порядку особливої процедури (імпічменту);

Президент України є главою держави, обирається строком на п'ять років; призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє його повноваження й ухвалює рішення про його відставку; призначає за поданням Прем'єр-міністра членів Кабінету Міністрів України; скасовує акти Кабінету Міністрів України;

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України, підконтрольний та підзвітний Верховній Раді України;

правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.

Для подолання гострої кризи 8 грудня 2004 р. Верховна Рада ухвалила Закон України № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» та (у пакеті до нього) про внесення змін до закону про вибори Президента (останні дозволили провести переголосування 2-го туру виборів Президента).

Того ж дня Президент України Леонід Кучма підписав ці документи.

Закон на основі проекту Симоненка—Медведчука про зміни до Конституції (про політичну реформу) передбачав перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, формування уряду коаліцією депутатських фракцій, подовження терміну повноважень Верховної Ради до 5 років. Згідно з прикінцевими та перехідними положеннями закону, він мав набрати чинності з 1 вересня 2005 р. у разі, якби на той час були ухвалені зміни до Конституції стосовно реформування системи місцевого самоврядування (законопроект 3207-1).

Позаяк до 1 січня 2006 р. ці зміни не були ухвалені, то (згідно з прикінцевими та перехідними положеннями) закон набув чинності самостійно з 1 січня 2006 р.

Після приходу до влади Віктора Януковича і Партії Регіонів 1 жовтня 2010 р. Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України, Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. №2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття. Згідно з рішенням КС, відповідний закон №2222 втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом цього рішення.

Конституційний Суд України поновив чинність Конституції 1996 р. та звернувся до органів державної влади з вимогою невідкладно привести українське законодавство у відповідність до Основного Закону в редакції від 28 червня 1996 р.

Переваги та недоліки

Президентсько-парламентська модель прагне позбутися недоліків президентської і парламентської форм правління шляхом об'єднання найбільш сильних сторін обох форм.

Глава держави в президентсько-парламентській республіці не обов'язково є одноосібним носієм виконавчої влади і часто ділить її з Урядом, сформованим парламентською більшістю

Існує досить великий шанс узурпації влади президентом. Наприклад у разі неприйняття парламентом уряду, призначеного президентом, він може впливати на парламент розпускаючи той доти, доки не буде прийнято рішення яке влаштує президента.

Отже, обраний народом президент має право фактично формувати свій уряд, незважаючи на існуючу парламентську більшість, вступати в конфлікт з парламентом і домагатися його розпуску.

ДЖЕРЕЛА:

Протасова В. Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди // Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. — Харків, 2008.; Закон України № 2222-IV від 8 грудня 2004 р. «Про внесення змін до Конституції України».; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції.

РЕСУРСИ ПОЛІТИЧНІ

Ресурси політичні (франц. ressource — допоміжний засіб) — сукупність методів і засобів для досягнення цілей політичними суб'єктами, укріплення і розширення політичної влади (у широкому

значенні); сукупність усіх засобів, які забезпечують вплив на об'єкт влади відповідно до цілей політичних суб'єктів (у вузькому значенні).

У широкому значенні ресурси політичні вміщують у собі всі чинники, які мають значення для політичних суб'єктів (компетентність, організованість і т. д.), особисті якості об'єкта (довірливість, звичка підкорятися і т. д.), ситуація (економічний розвиток, фінансова стабільність, розстановка політичних сил і т. д.), матеріальні і неполітичні засоби впливу. У вузькому значенні ресурси політичні повинні становити важливі для об'єкта цінності (гроші, предмети вжитку), засоби, які впливають на мотивацію поведінки об'єкта (мас-медіа), засоби фізичного і юридичного впливу на людину.

Ресурси політичні є однією з основ політичної влади. Згідно з теорією «соціального обміну» П. Блау, Б. Скіннера, Дж. Хоманса та ін. в основі влади є нерівноцінний розподіл дефіцитних ресурсів. Люди, що не мають доступу до ресурсів або отримують їх незначну кількість, потрапляють у залежність.

Тому ресурси використовуються для досягнення як позитивних (надання благ), так і негативних (позбавлення благ) санкцій. Існує кілька типів ресурсів політичних.

Згідно з А. Етціоні ресурси політичні бувають утилітарні (матеріальні ресурси і різні соціальні блага), примусові (міри адміністративного покарання, судові переслідування), нормативні (засоби впливу на внутрішній світ, ціннісні орієнтації та норми поведінки людини).

Ресурси політичні можна кваліфікувати залежно від сфер життєвої діяльності суспільства: економічні, соціальні, політичні, силові, культурно-інформаційні.

Економічні ресурси — матеріальні цінності, фінансовий капітал.

Соціальні ресурси — здатність підвищення соціального статусу, посада, престиж, освіта, соціального забезпечення, медичного обслуговування і т. ін.

Культурно-інформаційні ресурси — знання, інформація, засоби її поширення (радіо, телебачення і т. д.).

Силові ресурси — апарат фізичного примусу (армія, служба безпеки, поліція, суд, прокуратура).

Ще одним специфічним видом ресурсів є **демографічні ресурси**, в основі яких є люди як універсальний, багатофункціональний ресурс, який продукує інші ресурси.

Використання ресурсів політичних у всій їх багатоманітності дозволяє політичним суб'єктам ефективно досягати цілей. У процесі такого використання ресурсів політичних вони можуть

трансформуватися у владу, яка здатна перетворювати певні ресурси політичні у стійкий вплив у рамках системи взаємопов'язаних агентів.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

РЕФЕРЕНДУМИ В УКРАЇНІ

РЕФЕРЕНДУМИ В УКРАЇНІ — спосіб прийняття електоратом (виборцями) рішення з конституційних, законодавчих чи інших внутрішньо- чи зовнішньополітичних питань шляхом відповіді на конкретно сформульовані запитання, на які можлива відповідь у формі «Так» або «Ні». З 1991 р. в Україні відбулося два всеукраїнських референдуми.

Всеукраїнський референдум 1991

Першим загальнонаціональним референдумом був референдум щодо проголошення незалежності України, який було проведено 1 грудня 1991 р. На референдум було винесено одне питання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?». Текст Акту проголошення незалежності України, прийнятий Верховною Радою 24 серпня 1991 р., було наведено у виборчому бюлетені. Громадяни України висловились на підтримку незалежності. У референдумі взяли участь 31 891 742 особи — 84,18% населення України. З них 28 804 071 особа (90,32%) проголосувала за, відповівши «Так».

Всеукраїнський референдум 2000

Всеукраїнський референдум 16 квітня 2000 р. — опитування думки громадян України з приводу реформисистеми державного управління. Референдум було ініційовано Президентом України Леонідом Кучмою і організовано Центральною виборчою комісією на основі «народної ініціативи» населення усієї країни. Проте ця «ініціатива» була розкритикована як намагання олігархів із оточення Кучми зберегти владу і перешкодити Вікторові Ющенку, який на той момент був популярним політиком, перемогти на наступних президентських виборах. Опозиційні партії намагалися оскаржити законність цього референдуму.

На референдум було винесено чотири питання, які стосувалися:

обмеження депутатської недоторканості;

установлення додаткових підстав для розпуску Президентом України Верховної Ради;

зменшення кількості народних депутатів з 450 до 300;
формування двопалатного парламенту.

За офіційними даними на всі чотири поставлені питання виборці дали ствердну відповідь (від 81,7% до 89,9%), проте відповідні зміни до законодавства так і не було внесено Верховною Радою.

Місцеві референдуми

Галицький обласний референдум відбувся 17 березня 1991 р. у Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях одночасно з Всесоюзним референдумом про збереження СРСР і республіканським референдумом. На нього винесено питання «Чи хочете Ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої і зовнішньої політики, забезпечує рівні права громадянам, незалежно від національної та релігійної приналежності?». Відповідь «Так» дали 88,3% виборців цих трьох областей (цей показник становив від 87% до 90%).

Загальнообласний референдум у Закарпатській області відбувся 1 грудня 1991 р., одночасно зі Всеукраїнським референдумом. Ставилося питання «Чи бажаєте Ви, щоб Закарпаття отримало статус автономної території, як суб'єкта у складі незалежної України і не входило у будь-які інші адміністративно-територіальні утворення?». Ствердну відповідь дали 546 450 виборців області, або 78,6%. Найменшу підтримку питання референдуму здобули у Рахівському районі (54%), найбільшу — в Ужгородському та Берегівському (майже 90%).

	«так»
Ужгородський район	89,7%
Берегівський район	88,9%
Свалявський район	86,5%
Великобerezнянський район	86,3%
Мукачівський район	86,1%
Воловецький район	85,2%
Мукачеве	84,7%
Перечинський район	84,2%
Виноградівський район	83,2%
Ужгород	82,7%
Іршавський район	80,1%
Хустський район	70,4%

Тячівський район	61,8%
Міжгірський район	59,4%
Рахівський район	54,1%

Референдуми на Донбасі

Обласне консультативне опитування у Донецькій і Луганській областях відбулося 27 березня 1994 р. одночасно з виборами до Верховної ради України. На нього винесено 4 питання: про федералізацію України, про російську як другу державну, про статус російської мови нарівні з українською у діловодстві, освіті та науці Донеччини й Луганщини, про глибшу інтеграцію у СНД. На всі ці питання виборці дали схвальну відповідь (від 80 до 90% голосів «за»).

Референдум на Донеччині та Луганщині 2014

11 травня 2014 р. було проведено три псевдореферендуми у деяких населених пунктах Донецької і Луганської областей. Два псевдореферендуми були організовані проросійськими силами. Ще один псевдореферендум як жарт — «референдум» передбачав приєднання Донецької області до Дніпропетровської області. Всі референдуми були проведені всупереч Конституції України, з системними порушеннями ґрунтовних міжнародних принципів і процедур проведення референдумів, і є нелегітимними, їх результати не були визнані українською владою, а також не були визнані Євросоюзом і США.

Референдуми у Криму

20 січня 1991 р. відбувся референдум про статус Криму, який бойкотували кримські татари. За його результатами 12 лютого 1991 р. Кримська область була перетворена у Кримську АРСР у складі УРСР.

Референдум про статус Криму 1994

На другому з'їзді Республіканської партії Криму, у жовтні 1993 р., Юрій Мешков заявив, що майбутнє Криму залежить від «економічної й політичної незалежності Республіки Крим» і досягнуто це буде за допомогою місцевого референдуму. 30 січня Мешков отримав перемогу в другому турі виборів президента Республіки Крим. 11 березня Український Громадянський конгрес Криму і Українська Республіканська партія (кримський осередок) прийняли резолюцію, в якій засудили декрет Мешкова про проведення референдуму стосовно незалежності. 14 березня Центральна виборча комісія Криму оголосила прийнятий Мешковим закон про референдум незаконним. 16 березня Кравчук заявив, що Мешков перевищив свої повноваження призначивши референдум.

Кравчук видав декрет, в якому проголосив майбутній референдум незаконним. Мешков відповів, що референдум все одно

відбудеться. 21 березня Мешков створив спеціальну президентську комісію для проведення референдуму про статус Криму.

27 березня було проведено референдум про статус Криму. У референдумі взяло участь 1,3 мільйони громадян, з яких 78,4% підтримали розширення автономії, 82,2% (82,8%) - висловилися на користь подвійного російсько-українського громадянства, а 77,9% (80%) проголосували за те, щоб укази президента Криму мали силу законів.

Референдум про статус Криму 2014

Референдум про статус Автономної Республіки Крим відбувся 16 березня 2014 р. та є нелегітимним. Був призначений 27 лютого Верховною Радою Криму; спочатку був запланований на 25 травня, згодом дату проведення перенесли на 30 березня, а потім — на 16 березня. На референдумі було поставлено два питання: про відновлення конституції Криму 1992 р. і про входження Криму до складу Росії.

ООН, СНД, ЄС та ОБСЄ своїх офіційних спостерігачів не надсилали. Референдум був проведений за допомогою російських військ.

За оголошеними організаторами результатами референдуму, за приєднання до Росії у Криму (крім Севастополя) проголосувало 96,77% учасників голосування, у Севастополі — 95,6%. На сайті ради при президентові Росії з питань розвитку громадянського суспільства та прав людини на короткий час з'явилася інформація, що у референдумі брало участь не більше 30%, з яких близько 50% висловилося за приєднання до Російської Федерації. Дані про 30-40 процентну явку оприлюднив і Меджліс кримськотатарського народу.

У Севастополі проходив окремий референдум, оскільки формально місто не входить до Автономної Республіки Крим.

ДЖЕРЕЛА:

Документи з фондів ЦДАВО України. Відомості про результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р.; Як відбувався всеукраїнський референдум 2000 р. на сайті громадської організації «Інститут політики»; Крамар О. Подолати невизначеність (Тижень, 23.03.2011).;

РЕФОРМА ПОЛІТИЧНА

Реформа політична (франц. reforme, від лат. reformo — перетворюю) — перетворення, зміна, переустрій політичного життя суспільства (відносин, порядків, інститутів, установ), що здійснюються без зміни основ існуючого ладу. Реформою політичною називають, як правило, більш або менш прогресивні політичні перетворення в

політичній системі суспільства, в політичних відносинах, у суспільному житті взагалі.

Реформа політична передбачає еволюційний розвиток суспільства та його політичних і неполітичних інститутів влади. Вона становить певний етап прогресивного політичного перетворення.

Реформи політичні можуть здійснюватися трьома основними способами.

Перший спосіб — реформа політична згори. Зміст такої реформи полягає в тому, що автократичні правителі розуміють необхідність зміни системи політичної влади і за своєю волею та саме на цих засадах здійснюють програму політичних перетворень, яку самі ж і розробляють. Прикладом такого способу реформи політичної може бути Туреччина, де владні зміни згори були здійснені Ататюрком, котрий зорієнтувався в складних умовах поч. 20 ст. на освічений Захід і розробив та здійснив програму державної переорієнтації своєї країни. Однак реформи політичні згори не завжди приносять бажаний результат. Значно частіше вони закінчуються поразкою, відкидають країну назад або гальмують її прогресивний розвиток. Прикладом цього може бути реформа політична, яку намагався здійснити у 60-і рр. в колишньому СРСР М. С. Хрущов. Прагнучи змінити владні відносини, ліквідувати тоталітарний режим, демократизувати суспільство, він не зміг позбутися рис минулого і сам вдався до віджилих тоталітарних методів здійснення влади. Тому реформа політична М. С. Хрущова була невдалою, а суспільство було втягнуте в стагнацію і поступово втрачало темпи свого розвитку.

Другий спосіб реформи політичної — це зречення влади, відмова від влади пануючих політичних сил, які зрозуміли безперспективність свого владування. Цей спосіб здійснюється при загибелі, капітуляції авторитарних режимів владування. Прикладами цього можуть бути відмова від влади Е. Хонекера в НДР, а також Г. Гусака в ЧССР восени 1989 р., коли вони опинилися без підтримки власного народу, а також внутрішніх і зовнішніх політичних сил. Такий спосіб реформи політичної трапляється рідко, але можливість його здійснення за певних умов залишається.

Третій спосіб реформи політичної — поступове реформування влади погодженими зусиллями політичних сил, які перебувають при владі та в опозиції. По суті, це процес поступових, погоджених змін і перетворень у владних відносинах, наповнення їх новими зразками політичної культури, взаємних поступок, переговорів, звернення до компромісів та ін. Спільна робота методами переговорів, проведення «круглих столів» політичних сил (як владних, так і опозиційних), різних конференцій, обговорень, діалогів забезпечують ефективність процесу

реформування політичної влади, оволодіння новими владними прийомами й методами, послідовне утвердження більш демократичного режиму.

Реформи політичні корисні для будь-якого суспільства, оскільки вони забезпечують запобігання насильницьким методам, конфронтації та політичним конфліктам, безкризовий прогресивний розвиток і поступове вдосконалення політичної системи суспільства.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

РЕФОРМА СОЦІАЛЬНА

РЕФОРМА СОЦІАЛЬНА (від лат. *reformato* — перетворюю) — перетворення, зміна, нововведення, перевлаштування якоїсь сторони суспільного життя (порядків, інститутів, організацій, закладів) без зміни основ існуючих соціальнополітичної структури і суспільного ладу. Досліджувана в історичному плані, реформа соціальна протистоїть соціально-політичній революції, яка неминує пов'язана зі зламом самих основ функціонування економічних, соціальних, політичних та ідеологічних інститутів певного суспільства.

Співвідношення соціальної реформи і революції зумовлюється конкретно історичною взаємодією об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема своєрідністю, станом і співвідношенням різноманітних соціальних шарів, страт суспільства, його різномасштабних соціальних груп у кожній країні й міжнародному масштабі. В умовах розвиненого соціально диференційованого суспільства соціальні реформи можуть бути різноманітними, суперечливими за змістом, формами здійснення, впливом на перебіг соціальних процесів. Спрямовані на прогресивні зміни у суспільному процесі, вони постають водночас і як захід, покликаний зберегти існування певного суспільства, суспільного ладу, тих чи інших соціальнополітичних, економічних або ідеологічних структур, інститутів, установ тощо.

У процесі побудови, функціонування і подальшої поступальної зміни суспільства чи його відповідних утворів відносна протилежність соціальної реформи та соціальної революції, очевидно, не усувається. Як доведено новітньою історією, в індустріальному та постіндустріальному суспільстві неминучі такі етапи його розвитку, коли відбувається глибока, докорінна перебудова усталених

економічних, соціальних, політичних та організаційно ідеологічних структур, усіх сторін суспільного життя, яка не тільки потребує соціальних реформ, а й призводить за певних умов до карколомних, революційних змін.

Шлях більш чи менш поступових трансформацій на певний період поступається тут місцем докорінному зламу соціальних відносин, інститутів і закладів, що заважають подальшому поступові. Але й за подібних обставин радикальні перетворення у суспільстві здійснюються з опертям на комплекс соціальних реформ у найважливіших сферах суспільного життя.

Ці реформи спрямовані на те, щоб забезпечити подальшу демократизацію суспільства, залучення дедалі ширших мас до політичної діяльності. Співвідношення реформи соціальної та соціальної революції — одна з наріжних теоретичних і практичних проблем сучасного суспільствознавства і політичного життя. Історичний досвід суспільного розвитку останніх років поновому висвітив основні грані цієї проблеми, без теоретичного з'ясування яких не можна правильно визначити перспективи радикальних суспільних змін у сучасному світі.

Це, зокрема, такі питання, як співвідношення прогресу, регресу та циклічності, потенційна ціна як їх, так і революції та соціальної реформи, їх спрямованість, творче начало, теоретичні та моральні засади, насильницький чи ненасильницький характер, місце й роль компромісів у революції й реформуванні, долі людей, інтереси яких зачіпають соціальна реформа і соціальна революція тощо.

Спрощений, прямолінійний підхід до цієї проблематики, притаманний догматичному суспільствознавству часів застою, нині дедалі більше витісняється принципово новими уявленнями, в яких значення соціальної революції вже не гіпертрофується й не ідеалізується: об'єктивно з'ясовується її суперечливий характер, нерозривність її зв'язків з комплексом соціальних реформ у контексті одного й того самого соціальноісторичного процесу.

Соціологічна наука, вивчаючи духовну атмосферу суспільства, його громадську думку, що виражає ставлення людей і соціальних груп до здійснення тих чи інших соціальних реформ, їх наслідків, надає суспільству цінну, оперативну і своєчасну інформацію та практичні рекомендації для сфери управління соціальними процесами, здійснення соціальної реформи з метою наступних суспільних перетворень.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична

РІЗИК ПОЛІТИЧНИЙ

РІЗИК ПОЛІТИЧНИЙ (англ. Political risk) — це міра очікуваної невдачі політичної діяльності, яка визначається як співвідношення ймовірності неуспіху вжитих заходів та ступеня несприятливих наслідків, зумовлених втіленням прийнятих політичних рішень.

Елементи політичного ризику

Віталій Кривошеїн виділив наступні елементи політичного ризику: можливість відхилення від припустимої політичної мети, заради якої здійснюється обрана альтернатива політичного рішення; імовірність отримання бажаного результату політичної діяльності; невпевненість у досягненні поставленої політичної мети;

РІЗИК ЮРИДИЧНИЙ

РІЗИК ЮРИДИЧНИЙ — це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення.

Джерело ризику - Банківські установи наражаються на юридичний ризик через те, що мають відносини з великою кількістю зацікавлених сторін, наприклад, клієнтами, контрагентами, посередниками тощо, органами нагляду, податковими та іншими уповноваженими органами.

НАСЛІДКИ

Юридичний ризик може призвести до сплати штрафних санкцій та адміністративних стягнень, необхідності грошового відшкодування збитків, погіршення репутації, погіршення позицій банку на ринку, звуження можливостей для розвитку і зменшення можливостей правового забезпечення виконання угод.

РІМСЬКИЙ КЛУБ

РІМСЬКИЙ КЛУБ — міжнародна неурядова організація, що об'єднує в своїх рядах вчених, громадських діячів і ділових людей більш, ніж з 30 країн світу, стурбованих перспективами розвитку людства. Зусилля членів Римського клубу націлені на вирішення актуальних проблем сучасності шляхом розробки нового напрямку в їх вивченні, що отримав назву глобальномодельовання. Так виникла нова

наука глобалістика, що вивчає проблеми всього людства за допомогою моделювання на ЕОМ, без поділу на Захід і Схід, Північ і Південь.

Римський клуб у даний час складається з приблизно 100 окремих членів; понад 30 національних та регіональних асоціацій; Міжнародного центру у Вінтертурі, Європейського центру підтримки у Відні та фонду Римського клубу, який забезпечує можливість для великих індивідуальних донорів взяти участь у розробці та поширенні проектів Клубу.

Діяльність Клубу керується Генеральною Асамблеєю, яка обирає зі своїх членів невеликий Виконавчий комітет, що здійснює нагляд за діяльністю клубу. На даний час клуб очолює два президенти — Андерс Вейкман (Швеція) і Ернста Ульріх фон Вайцзеккера (Німеччина). Роберто Печчеї — віце-президент. На відміну від багатьох інших некомерційних організацій, робота Римського клубу обумовлена участю і зусиллями його членів.

Римський клуб був заснований у 1968 р. за ініціативою видатного італійського економіста і підприємця доктора Ауреліо Печчеї. Римський клуб був зареєстрований у кантоні Женева (Швейцарія) як неприбуткова громадянська організація. Президентом був обраний А. Печчеї, а після його смерті у 1984 р. — А. Кінг. Перші 6 річних зустрічей відбувалися у Відні, Берні, Оттаві, Парижі, Токіо та Західному Берліні. Сьома зустріч, яку спочатку планувалося провести у 1975 р., відбулася роком пізніше в Алжирі.

На початку ХХІ-го ст. міжнародні проблеми відродили інтерес до діяльності клубу. В останні роки Римський клуб розпочав цілу низку нових заходів і модернізувала свою організацію і місію.

Римський клуб формувався як незалежна експертна група для оцінки довгострокових наслідків існуючих проблем та перспектив розвитку людства, а також інтелектуального сприяння діяльності міжнародних організацій і національних урядів. Від початку до нього увійшло близько 30 експертів світового рівня, що представляли 10 країн. У наш час римський клуб налічує близько 100 осіб. Римський клуб прагне за своїм складом представляти своєрідний зріз сучасного прогресивного людства. Його членами були і є видатні вчені і мислителі, державні діячі, представники сфери освіти, педагоги та менеджери з більш ніж 30 країн світу. Всі вони відрізняються один від одного освітою і життєвим досвідом, займають різне становище у суспільстві і дотримуються різних переконань і поглядів. Членами Римського клубу були:

Біологи Карл-Геран Хеден зі Стокгольму (Швеція), Акліл Лемм з Аддис-Абеби (Ефіопія); філософ-марксист і соціолог Адам Шафф

(Польща); політолог Хеліо Джагарібе (Бразилія); сенатори Клейборн Пелл (США), Моріс Ламонтан (Канада), президент Швейцарської конфедерації Нелло Селіо; професор психології Ібаданського університету, генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я(ВООЗ) Адеойе Ламбо (Нігерія); урбаніст Кензо Танге (Японія).

Всіх їх об'єднувало глибоке почуття гуманізму і турботи про долю людства. І, яких би вони не дотримувалися думок, вони, звичайно, були вільні виражати їх абсолютно вільно і в тій формі, яка здається їм найбільш прийнятною. Як правило, члени урядів не можуть одночасно бути членами Римського клубу.

У Римському клубі прийнятий порядок кооптації нових членів. За багато років склад його істотно розширився і виявився не настільки збалансованим і врівноваженим, як можна було б бажати. Обмежене членство Клубу відповідає і його функціональним критеріям.

Зазвичай Римський клуб проводить одне пленарне засідання на рік. Решту часу він діє як «незримий коледж» — неформальне співтовариство людей, об'єднаних науковими інтересами, члени його намагаються підтримувати між собою постійні контакти і в міру необхідності зустрічаються, організовуючи щось на зразок спеціальних вузьких дискусійних груп. Ці зустрічі зазвичай використовуються для обговорення найбільш важливих питань, що становлять загальний інтерес, і в них нерідко беруть участь експерти з різних світових проблем, видатні вчені та політичні діячі.

Члени Римського клубу абсолютно переконані, що долі всіх нас залежать в кінцевому рахунку від того, як буде вирішуватися проблематика всього світу в цілому, причому в набагато більшому обсязі, ніж від вирішення інших більш вузьких, хоча й не менш важливих і невідкладних проблем. Так визначилося покликання Римського клубу — бути каталізатором вирішення глобальних проблем людства.

Основні цілі Римського клубу:

- виявлення найбільш важливих проблем, які визначатимуть майбутнє людства на основі комплексного та перспективного аналізу;
- оцінка альтернативних сценаріїв майбутнього;
- розробка практичних рішень виявлених проблем;
- стимулювання суспільної дискусії;
- ефективні заходи для поліпшення перспектив на майбутнє.

Римський клуб за самою своєю природою не може служити інтересам якої б то не було окремої країни, нації чи політичної партії і не ототожнює себе з жодною ідеологією; змішаний склад не дозволяє йому повністю приєднатися до позиції однієї зі сторін, що роздирають людство на частини в спірних міжнародних справах. У нього немає і не

може бути єдиної системи цінностей, єдиної точки зору, він взагалі не прагне до односторонності. Висновки проектів, організатором яких він виступає, відображають думки і результати роботи цілих груп вчених і жодним чином не можуть розцінюватися як позиція Клубу. І тим не менше Римський клуб аж ніяк не аполітичний, більше того, його якраз можна назвати політичним в широкому, етимологічному значенні цього слова. Бо, сприяючи вивченню і осмисленню довгострокових інтересів людства, він справді допомагає закласти нові, міцніші і співзвучні часу основи для прийняття важливих політичних рішень і одночасно змушує тих, від кого залежать ці рішення, усвідомити всю глибину відповідальності, яка на них лежить.

Римський клуб у своїй діяльності дотримується трьох засадничих принципів:

глобальний погляд на комплексні, масштабні світові проблеми, що відображає дедалі зростаючу взаємозалежність країн в рамках єдиної планетарної системи;

міждисциплінарний («холістичний») підхід та розгляд сукупності актуальних проблем — політичних, економічних, соціальних, екологічних, технологічних, культурних і соціо-психологічних — в їхній взаємодії як частин єдиного цілого;

розгляд довгострокових наслідків нинішніх проблем, а також політичних рішень і практичних заходів, що знаходяться в арсеналі сучасної політики — підхід, який не завжди можуть собі дозволити уряди, що зазвичай реагують переважно на поточні потреби слабо поінформованих виборців.

Сьогодні клуб у співпраці з такими організаціями, як ЮНЕСКО, ОЕСР, Globe International і широким колом глобальних і регіональних організацій. Римський клуб має афілійовані до нього національні асоціації, що нині діють у 33 країнах світу з метою популяризації ідей клубу та їхньої адаптації й розвитку на національному рівні у відповідь на виклики доби глобалізації. Національні асоціації також покликані вносити свій внесок в глобальні дослідження Римського клубу. В Україні діє Українська асоціація Римського клубу, президентом якої є Віктор Вовк.

Публікація у 1972 р. першої, найзнаменитішої доповіді Римського клубу «Межі зростання» (англ. Limits to Growth) щодо довгострокових наслідків глобальної тенденції зростання населення планети, промислового і сільськогосподарського виробництва, споживання природних ресурсів й забруднення довкілля мала великий суспільно-політичний резонанс у світі й заклала основу сучасної концепції «сталого розвитку». Доповідь була перекладена

більш ніж 30 мовами і видана загальним накладом понад 12 млн примірників.

За майже 40 років своєї діяльності Римський клуб підготував 33 доповіді з широкого кола питань в контексті світової проблематики та майбутнього людства, більшість з яких отримала серйозний резонанс. Останньою, на сьогодні, доповіддю Римського клубу є видана у 2012 р. книга «2052: Глобальний прогноз на найближчі сорок років» Йоргена Рандерса.

ДЖЕРЕЛА:

Українська асоціація Римського клубу — офіційний сайт.; Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х . : Право, 2015.; РИМСЬКИЙ КЛУБ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998. РИМСЬКИЙ КЛУБ // Енциклопедія історії України.

РИМСЬКЕ ПРАВО

РИМСЬКЕ ПРАВО — правова система Стародавнього Риму, що діяла у Римській державі (царського, республіканського періодів і періоду імперії) та Візантії. Розвиток римського права охоплює понад тисячу років юриспруденції, від Законів Дванадцяти таблиць (бл. 439 р. до Р. Х.) до лат. *Corpus Iuris Civilis* (528-35 рр.) імператора Юстиніана I. Це римське право, Кодекс Юстиніана, діяло у Східній Римській імперії (331–1453), а також послужило основою правових систем у континентальній Європі, а також в Ефіопії та найдавніших європейських колоніях, включаючи латиноамериканські.

Виділяють такі великі періоди у розвитку римського права:

— період докласичного римського права (754–367 рр. до н. е.), характерними ознаками якого є архаїчність і формалізм цього права. Цікавою у зв'язку з цим є характеристика договорів, які укладаються у цей період: сторонами їх виступають не окремі особи, у сім'ї, роди; об'єктами стає не тільки рухоме і нерухоме майно, але й знаки поваги, урочистості, військові послуги, жінки, діти, танці, свята, ярмарки; неможливо відмовитися від подарунка, а його прийняття спричиняє необхідність віддарувати дарувальника;

— період класичного римського права (367-27 рр. до н. е.), який характеризується розквітом римського приватного права;

— період післякласичного римського права (27 р. до н. е. — 476 р. н. е.) характеризується як період утворення Прокуліанської та Сабініанської шкіл права, прийняття конституцій імператорів і проведення перших кодифікацій законодавства.

У V ст. західна частина Римської імперії розпалася напередодні вторгнення германських племен, які потім заснували власні держави-

наступниці. У сфері права вони дотримувались індивідуального принципу, яким самі римляни керувалися тисячу років до того, і не намагалися застосовувати германське родове право до своїх романізованих підданих. Згодом вони уклали збірки з римського права, в основу яких було покладено спрощені посткласичні переробки класичних юридичних праць та витяги зі зводів імператорських законів, переважно з кодексу Феодосія 438 р. н. е.

Найважливішою з-поміж цих варварських збірок була книга «Закон римських вестготів» («Lex Romano Vizigothorum»), оприлюднена королем вестготів Аларихом II у 506 р. н. е. Ця збірка з національного права галлів залишалася для Заходу основним джерелом вивчення римського права аж до XI ст.

Східна частина Римської імперії, переважно грекомовна, продовжувала існувати до 1453 р. У цей час впливовою стає Бейрутська школа права. У 527 р. Юстиніан, скориставшись відродженням юридичної науки у правничих школах Константинополя і Бейрута, уповноважив свого радника відродити право в його сталій формі. Найвагоміша складова його кодифікації — Дігести, або Пандекти, — антологія витягів з праць юристів-класиків, хоча третину її складають витяги з Ульпіана, а шосту частину — з Павла. Витяги зібрано в розділи, кожен з яких присвячується окремій темі, і ці розділи в певному порядку вміщено в п'ятдесяти книгах. Усі разом вони десь у півтора рази більші за Біблію, хоча тут подано всього лише двадцять частину опрацьованих уривків.

Порядок розділів такий само, як в едикті, однак у розміщенні фрагментів якоїсь очевидної послідовності не спостерігається. Упорядникам наказали позначати джерело, звідки було взято той чи інший уривок, але дозволялось і робити необхідні зміни для виключення неактуальних випадків, суперечностей, повторів. Починаючи з шістнадцятого століття обсяг так званих вставок, або лат. *emblemata Triboniani*, залишається предметом суперечок.

Кодекс — це звід імператорських законів, що ґрунтуються на кодексі Феодосія, але до нього включено і багато фрагментів з пізніших законодавств, а особливо законодавства самого Юстиніана — деякі його закони стали предметом дискусій, які не вщухають починаючи з класичного періоду.

Закони, розміщені у розділах у хронологічному порядку, заповнюють дванадцять томів. Два основних зводи були доповнені чотиритомною збіркою «Інституції», укладеною на основі підручника Гая. Повна праця, що пізніше стала відомою під назвою «Corpus iuris civilis» («Звід цивільних законів»), включала також «Нові закони», або «Novels», — законодавство, запроваджене Юстиніаном у 534 р., після

завершення укладання кодексу. Своєю кодифікацією Юстиніан надав усьому праву статутної форми. Розробивши її, він зробив її загалом формою свого власного права, і всі його частини (і навіть інституції) відтоді набули однакової юридичної сили. Посилання на ранні матеріали та коментарі було заборонено. Однак у дійсності величезна праця, виконана переважно латиною, справила незначний вплив на грекомовних правників східної імперії (хоча у IX ст. з'явився грецький її варіант, «Basilica»).

Здається, століттям пізніше було надіслано копії і до Італії, але з огляду на їх обсяг та складність ними не користувалися до часів відродження юридичної науки в Болоньї XII століття. Болонські доктори ставилися до текстів Юстиніана з тим само благоговінням, що й до Святого Письма, і прокоментували весь «Corpus iuris civilis», забезпечивши його роз'ясненнями та перехресними посиланнями, які було зібрано у «Великий глосарій Аккурсійський» (бл. 1240). Відтоді стало неможливо зрозуміти оригінальні тексти без глосарія, він вважався дуже авторитетним джерелом і завжди копіювався разом з оригіналом. Упорядники глосарія дотримувалися тієї думки, що в «Corpus iuris» десь можна знайти відповідь на будь-яке можливе питання стосовно права чи управління. Важливо було знайти підтвердження в тексті, але його в «Corpus iuris» можна було знайти де завгодно.

Наступні покоління ставилися до «Corpus iuris» як до джерела відомостей, де можна знайти будь-які докази, часто не беручи до уваги їх початковий контекст. Наприклад: відомий принцип лат. *quod omnes tangit* («те, що стосується всіх, має бути схвалено всіма») походить від закону Юстиніана, у якому розглядається позиція кількох опікунів одного підопічного, які повинні одноставно погодитися на певні дії від його імені (Cod., 5.59.5.2).

Сила Дігестів та Кодексу — у детально аргументованому розгляді справ.

Існує дуже мало текстів, що стосуються безпосередньо джерел права, і в них навряд чи висловлюються однакові погляди.

В одному тексті (Dig. 1.3.32.1) виправдовується ставлення до звичаю як до права на тій підставі, що так само, як статuti, які люди визнають шляхом формального голосування, мають зобов'язальну силу, так і те, що народ схвалює своєю поведінкою, не записуючи його, також має зобов'язувати.

Однак в іншому тексті (Cod. 8.52.8) говориться, що звичай має силу лише тоді, коли він не суперечить праву або здоровому глузду.

Знову ж таки, у Код. 1.14.4 констатується, що імператор має проголосити, що він обмежуватиметься рамками закону, і відтоді його влада підкорятиметься правовим нормам.

З іншого боку, у Діг. 1.3.31, де спочатку посилаються на імперську практику виводити окремих осіб з-під дії окремих норм, імператор зображається як *Legibus solutus* («непідвладний закону»), а в Діг., 1.4.1 констатується, що імператор тішиться силою права.

Коментатори XIV та XV ст. на чолі з Бартолусом із Сассоферрато встановили принципи, на які у текстах посилаються імпліцитно і які не були сформульовані чітко. На основі римського права вони створили вчене «загальне право» (*ius commune*) для сучасної Європи, яке, якщо не брати до уваги права канонічного, було єдиним різновидом права, що аж до XVIII ст. викладалося в університетах (включно з Оксфордом і Кембриджем) і застосовувалося там, де місцевого звичаєвого права було недостатньо.

Таке «розуміння» римського права іноді виправдовували тим, що це імперське право відродженої Священної Римської імперії, але частіше тим, що його доктрини — «письмовий аргумент» — були раціональнішими і докладними, ніж будь-яка альтернатива йому. Цей процес, спонукуваний запровадженням на континенті римської канонічної процедури, відбувався у різних країнах в різні періоди і з різним рівнем інтенсивності: поступово і спорадично у Франції, зате миттєво й повсюдно у Німеччині (бл. 1500).

Англія запозичила деякі категорії римського права через трактат Бректона, написаний у XIII ст., а пізніше лорд-канцлер залучив римську теорію до створення права справедливості.

Однак могутність англійського неписаного права перешкождала будь-яким загальним запозиченням, як це у XVI–XVII ст. зробила Шотландія завдяки слабкості місцевого права.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

РИМУ СТАРОДАВНЬОГО ПОЛІТИЧНА ДУМКА

Риму Стародавнього політична думка — синтез парapolітичних і політико-правових учень, поглядів та ідей давньоримських мислителів.

У 146 р. до н. е. Греція цілковито була підпорядкована Римові, й могутній інтелектуальний струм мислителів Еллади, який завдяки

Олександрові Македонському вже майже два століття проходив по завойованих ним землях (еллінізація Сходу), живив і Римську республіку. У свою чергу парapolітична думка римлян, починаючи із царського періоду (754—510 до н. е.), розвивалась і на власній основі, головним чином як результат релігійного впливу та боротьби патрициїв і плебеїв, оптиматів і популярів, вільних і рабів.

Політична міфологія найдавнішого римського народу (300 патриціанських родів) ґрунтувалась на віруванні у безліч богів: тільки богів дитинства налічувалося 43 (бог першого крику, бог першого кроку тощо). У подальшому кількість богів на чолі з Янусом зменшувалась, і зрештою було здійснено їх ототожнення з грецьким пантеоном. Верховним богом став Юпітер. Влада земного царя (рекса) не була деспотичною, як на Сході, бо вона врівноважувалась сенатом і народним зібранням. Першу римську політичну революцію здійснив шостий рекс Сервій Туллій (578—533 до н. е.), поклавши майже водночас із Солоном кінець родовому устрою, включивши до складу римського народу плебеїв і започаткувавши його становий поділ за майновим цензом на 5 класів (незаможні виокремлювались у шосту верству — пролетарів). Стрижневі принципи «люди не рівні один одному», «раби — не люди», «жінки і діти користуються не правами, а милостями держави» панували і у період республіки (509—28 рр. до н. е.).

Політичні погляди тут відбилися у Законах XII таблиць (451—450 рр. до н. е.), де акцент робився не на державних інституціях, а на особистих і майнових правах людини; у законах Канулея (445 р. до н. е.), Ліцінія Столона та Секстія Латерана (367 р. до н. е.), Петелія (326 р. до н. е.), Гортензія (287 р. до н. е.), Фламінія (232 р. до н. е.), Тиберія і Гая Гракхів (133—123 рр. до н. е.) та інших нормативних актах, які захищали інтереси плебеїв, скасовували боргове рабство, регулювали питання громадянства, приватної власності, майнові, особливо земельні, відносини, правила судочинства, визначали, на думку Полібія, повноваження «трьох влад» — монархічної (влада консулів), аристократичної (влада сенату) і демократичної (влада народу). Ось чому Полібій вважав, що Римську республіку однаковою мірою можна називати і монархією, і аристократією, і демократією.

Власне політико-теоретична думка розпочала злет у Римі лише у I ст. до н. е.

Засновником римської політології можна вважати Цицерона. Сучасник Цицерона Тит Лукрецій Кар (99—55 рр. до н. е.) у поемі «Про природу речей» оспівував природний процес виникнення життя, людини, суспільства, договірний характер держави і права. Ще один мислитель I ст. до н. е. Гай Саллюстій Крісп (86—34 рр. до н. е.)

обґрунтував політичний ідеал у вигляді республіки, але вважав при цьому, що народ не має політичної мудрості й повинен підпорядковуватись сенату, як тіло душі. Після краху Римської республіки з початком нової ери популярними стали й ідеї Сенеки (3—65), Епіктета (50—140), Марка Аврелія (121—180) та деяких інших римських стоїків.

В умовах кризи полісної державності, різкого посилення авторитаризму, правової сваволі вони повертаються до проповіді політичної пасивності, індивідуалізму, космополітизму, фаталізму. На думку Сенеки, природна держава з природним правом — це всесвіт, що базується на божественному началі, а люди тут «рідні один одному», «співтовариші по рабству» і повинні підпорядковуватися світовим небесним законам. Епіктет висунув принцип «чого не бажаєш собі, не бажай іншим», різко засудив рабство і багатство. Марк Аврелій уявляв державу як конформістське утворення з рівним для всіх законом, що «управляється відповідно до рівності та рівноправності всіх» і вважає найвищим принципом свободу всіх.

Неабиякий вплив на подальший розвиток світової політичної думки справили римські юристи 13 ст. н. е. Сабін, Гай, Папініан, Ульпіан, Модестін, Павло та ін. Практично вони стали найвидатнішими політологами свого часу, бо, як колись і еллінські філософи, виступали в ролі універсальних фахівців, своєрідних жерців суспільно-політичних відносин взагалі і до того ж посідали найвідповідальніші державні посади.

Якщо Арістотель започаткував політичну юриспруденцію, то римські юристи виявилися засновниками і самої юриспруденції у цілому — науки «про божественні й людські справи, знання справедливого і несправедливого» і таких її галузей, як правова політика та правова практика. Вони піднесли розуміння права і закону, тобто категорій, без яких політологія не може існувати як наука, на емпірико-теоретичний, логіко-понятійний, концептуальний рівень, а власне політичні доктрини «оточили» правовим простором. Справедливість (юстиція) стала тлумачитись як «воля віддавати кожному своє право», природне право із суто теоретичної конструкції перетворилося у фактично діючі юридичні норми, державні та інші політичні проблеми почали розв'язуватися в окремій правничій галузі — публічному праві, міжнародні політичні відносини унормовувались у праві народів, взаємовідносини між фізичними особами — у приватному праві.

Значно вплинула на подальші політичні процеси і політичну теорію здійснена римськими юристами кодифікація імператорських конституцій (указів), яких нараховувалось кілька тисяч: кодекс

Грегоріана 296 р. (конституції 117—283 рр.), кодекс Гермогеніана 305 р. (конституції 284—305 рр.), кодекс Феодосія II 438 р. (конституції 306—137 рр.), післяфеодосіївські новели (конституції 438—176 рр.).

Але найціннішою політико-правовою пам'яткою Римської імперії став «Корпус юріс цивіліс» — зібрання конституцій, інституцій, дигестів та новел, відоме в історії як Кодекс Юстиніана (6 ст.).

ДЖЕРЕЛА:

Політологія: Підр. Для ун-тів / За ред. О. І. Семківа. — Львів: Світ, 1993. — 576 с.; Політологія: Підр. Для студентів ун-тів. — 2-е вид., зі змінами. — Львів, 1994, — 592 с.; 3. Політологія: Курс лекцій: Навч. Посібник / За ред. І. С. Дзюбка: К.: Вища шк., 1993. — 271с.; 4. Політологія: Курс лекцій / Авт. кол.: І. С. Дмитрів, О. М. Рудакевич, З. С. Сокол, В. А. Кулик та ін. — Тернопіль: АСТОН, 1998. — 159 с.

РИНКОВА ЕКОНОМІКА

РИНКОВА ЕКОНОМІКА — економічна система, заснована на принципах вільного підприємництва, у якій роль основного регулятора економічних відносин відіграє ринок.

Ринкова економіка — форма економічної організації, при якій координація дій здійснюється на основі взаємодії на ринках вільних приватних виробників і вільних індивідуальних споживачів.

Ринкова економіка — соціально-економічна система, що розвивається на основі приватної власності і товарно-грошових відносин. Ринкова економіка спирається на принципи свободи підприємництва і вибору.

Ринкова економіка — економіка, організована на основі ринкової саморегуляції, при якій координація дій учасників здійснюється державою, а саме законодавчої та судової владою безпосередньо, а виконавчої тільки опосередковано, шляхом запровадження різних податків, зборів, пільг тощо. Це економіка, в якій тільки рішення самих покупців, постачальників товарів і послуг визначають структуру розподілу.

З позиції історії бізнесу ринкова економіка — економічна система, що спрямовується і регульована механізмом стихійних ринкових трансакцій в інституційному середовищі і пануванні відповідних інститутів.

Принципи ринкової економіки

Ринкова економіка — економіка, заснована, на принципах:

- підприємництва;
- різноманіття форм власності на засоби виробництва;
- ринкове ціноутворення;

- договірних відносин між господарюючими суб'єктами (людьми, підприємствами і т. д.);
- обмеженого втручання держави в господарську діяльність;
- присвоєння додаткової вартості.

Одним з досягнень ринкової економіки прийнято називати рівність, рівні можливості, хоча насправді можливість визначає соціальний стан.

На думку ряду економістів, «риннок», під чим прийнято розуміти засновану на свободу договору, ціноутворенні по закону попиту і пропозиції і зустрічному обороті грошової маси (тобто товарно-грошова ринкова система) являє собою не більш ніж одну з історично обумовлених і історично минутих форм товарообміну і товаророзподілу.

Поява теорії вільних ринків: У 1970-х рр. економісти Чиказького університету, включаючи нобелівського лауреата М. Фрідмана, сформулювали тезу про те, що вільні ринки — найефективніший механізм розподілу ресурсів і ризиків. Більшість розвинених країн у 1970 - 1980-х рр. лібералізували ринки, що призвело до їх вибухового зростання. Вважалося, що втручання держави в економіку повинне бути мінімальним.

Характерні риси: Переважання форм приватної власності; Обмежена роль держави; Конкуренція; Свобода вибору; Ціновий механізм; Маркетингова система управління виробництва; Гнучкість системи.

РИНКОВИЙ СОЦІАЛІЗМ

РИНКОВИЙ СОЦІАЛІЗМ — одна з концепцій побудови соціалізму, яка передбачає проведення соціально-економічної політики з використанням методів як централізованого планового управління економікою країни так і розвитку товарно-грошових ринкових відносин, визнає плюралізм власності, у т. ч. й приватної, необхідність конкуренції між товаровиробниками й іншими атрибутами соціально-ринкової системи.

Теорія ринкового соціалізму розроблялась і пропагувалась на Заході у 60-х роках. У концепції ринкового соціалізму ринок, конкуренція як головні регулятори економічних пропорцій доповнюються державним регулюванням у формі індикативного планування, яке не має директивного характеру, а є лише науково обґрунтованою рекомендацією для економічної поведінки товаровиробників.

Пропаганда концепції ринкового соціалізму набула поширення і в республіках колишнього СРСР у 80-х — на початку 90-х рр. у зв'язку з кризою адміністративно-командної системи й пошуками перспективних шляхів розвитку. Різновидом ринкового соціалізму називають Швецію, у якій досягнуто високого рівня життя та соціальної захищеності громадян. Більшість країн колишнього СРСР проголосила шлях побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки, а насправді пішла капіталістичним шляхом.

З країн колишнього соціалістичного табору лише Китай заявив про соціалістичну орієнтацію з широким використанням елементів ринкового соціалізму.

Уже у середині 80-х рр. було вирішено дати простір розвитку товарно-грошових відносин, диференціації доходів, конкуренції всередині країни, плюралізму форм власності, у т.ч. й існуванню приватної.

ДЖЕРЕЛА:

К. Кавцький. Основи соціалізму. — Нью-Йорк: Видане Української Федерації Американської Соціалістичної Партії, 1918. — 64 с.; В. Левинський. Етика і соціалізм. — Прага: «Нова Україна», 1922. — 36 с.; В. Левинський. Початки українського соціалізму в Галичині. — Торонто: «Робітниче Слово», 1918. — 92 с.; Мартін Маля Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії 1917- "Мегатайп", 2000. — 606 с.; Соціалізм: XXI век / под ред. И. И. Миговича. Киев, 2013.; Мінаєв А.В. Генеза та розвиток соціалістичних ідей в XIX — на початку XXI ст. (короткий історичний огляд) // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». — Чернівці, 2007. — Вип. 4. — С. 121-139.; М. Ю. Шаповал. Революційний соціалізм на Україні. Кн. 1 — Відень: «Борітеся—Поборете», 1921. — 256 с.

РИНОК ВЛАДИ

РИНОК ВЛАДИ (market of power) — один з різновидів загального політичного ринку і разом з тим чітко окреслена самостійна сфера з усіма її складовими.

Це — ідеї, концепції, програми, відносини між суб'єктами політики і політичного процесу тощо. (market of power) — один з різновидів загального політичного ринку і разом з тим чітко окреслена самостійна сфера з усіма її складовими. Це — ідеї, концепції, програми, відносини між суб'єктами політики і політичного процесу тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

РИНОК ПОЛІТИЧНИЙ

Перехід від тоталітаризму до демократії передбачає створення адекватної для демократичної організації суспільства основи: у сфері економіки - ринкових відносин; у сфері політичних відносин - запровадження демократичних інститутів влади та відповідних норм, принципів їх організації та функціонування, появи незалежних політичних суб'єктів, що відображають інтереси різних політичних сил. Початок цьому процесу переходу від тоталітаризму до демократії поклали «перебудова» і проводяться у наступні роки економічна і політична реформи.

Вони викликали до життя нові політичні інститути в вигляді президентської влади, Держдуми, політичних партій, виборів до органів влади різного рівня і т.п.

Для цього процесу необхідно створення цивілізованого політичного ринку.

«Політичний ринок - система виробництва і розподілу політичних товарів і послуг (ідей, програм, стилю управління, іміджу лідера), щодо ефективно забезпечує узгодження значного числа інтересів конкуруючих між собою продавців (партій, політиків, бюрократії) і покупців (виборців, громадян)».

Вивчення політичного ринку, всіх що відбуваються на ринку процесів та операцій є вихідним моментом в теорії і практиці політичного маркетингу.

Мета вивчення ринку - отримати якомога повну, надійну та достовірну інформацію про стан і перспективи розвитку пропозиції та попиту, тенденції ринкової кон'юнктури, ступеня задоволення попиту, дії конкурентів, всього того, що необхідно для вироблення політичної стратегії і тактики поведінки агента на ринку.

У сучасної західної політології політичний ринок вивчається з позиції Школи Громадської вибору. У руслі цього напрямку широку популярність серед теоретиків і практиків політичного маркетингу отримали концепція «ринкової моделі», в якій політичні відносини оцінювалися як ринок влади (Г. Лассуелл). Дж. Кетлін, і концепція «ігрової моделі», в якій політичний ринок розглядається як змагання суб'єктів (Ф. Знанецкій).

В європейській, особливо французькій, політичній науці з гуманітарних міркувань «вважають за краще не вживати вислів» політичний ринок, а в якості свого роду еквівалента використовують поняття «політичне поле» (П. Бурдьє).

Політичний ринок включає у себе наступні елементи: політичні суб'єкти (агенти) або виробники політичного товару (діючий індивід, носій соціальних відносин); політичний товар; споживачі політичного

товару; попит і пропозиція політичного товару; обмін політичним товаром.

В якості політичних суб'єктів (агентів) на даному ринку можуть виступати політичні лідери; політичні партії і громадські організації; держави і державні органи; групи інтересів, лобі. Їх завдання полягає в тому, щоб запропонувати такий політичний товар, який би користувався попитом у певних соціальних груп чи організацій і був би конкурентоспроможний у порівнянні з тим, що пропонують їх суперники.

На політичному ринку діють агенти, які виробляють політичну реальність тим, що, виходячи зі своїх суб'єктивних властивостей і знаходяться в їх розпорядженні об'єктивних ресурсів (матеріальних та ін) «продукують» (у межах даних соціальних відносин) схеми сприйняття, оцінювання, мислення і політичної взаємодії, а потім здійснюють політичну практику в Згідно з цими схемами.

Зрозуміти політичний ринок найкраще можна через аналіз боротьби за перерозподіл правил внутрішнього розподілу ринку. Зазвичай ринок політики організується навколо двох-трьох полюсів, причому, наприклад, опозиція «ліві – праві», демократи - консерватори може зберігатися і при переструктуруванні ринку за рахунок приватного обміну ролями. Так, до серпня 1991-го р. «ліві» були партією прогресу і демократії, «праві» - партією порядку і консерватизму, нині - навпаки.

Для переходу до цивілізованого політичного ринку необхідний досить високий рівень політичних відносин, а саме:

1) поява конкурентоздатних виробників політичного товару, тобто політичних партій і блоків, мають в своєму розпорядженні достатньо широкої соціальної клієнтурою;

2) рівноправність політичних суб'єктів, які забезпечують детально розробленою системою норм і правил конкурентної боротьби;

3) загальноприйнята система цінностей як основа для досягнення консенсусу між політичними суб'єктами;

4) зростання маси споживачів, здатних пред'являти найвищі вимоги до його якості. І звичайно, цивілізований ринок неможливий без масового політичного просвітництва.

ДЖЕРЕЛА:

Ковлер А.І. Основи політичного маркетингу. М., 1993.; Коноплін Ю.С., Лобанов В.В. Маркетинговий аналіз політичного ринку і формування іміджу політичного товару. М., 1995.;3. Морозова Є.Г. Політичний ринок і політичний маркетинг: концепції, моделі, технології.

РИТУАЛ ПОЛІТИЧНИЙ

Ритуал політичний (від лат. *ritualis* — обрядовий) — певна норма і форма символічної поведінки, що історично склалася або спеціально встановлена. Політика сама по собі є ритуальною, оскільки складається з послідовних обов'язків символічних дій і демонстрацій, якими вона закріплена в суспільстві (сесії парламенту, засідання керівництва вищих органів державної і партійної влади, обговорення політичних рішень, дискусії й т. ін.). Ритуал політичний виступає як регламентуюча й організуюча основа, що обумовлює порядок політичних дій (проведення зборів, засідань, зустрічей і т. п.), обов'язкових актів (порядок ділових і урочистих прийомів, заміщення посадових постів, вручення нагород, присвоєння звань і т. ін.).

Ритуал політичний надає політичному життю ритму, встановлює послідовність подій, символізує порядок, неминучість події; надає політичним діям емоційного забарвлення, певної форми, перетворює рядову, звичайну подію в особливу, незвичайну. Ритуал політичний базується на традиціях, звичаях, обрядах, церемоніях. Традиція в її ритуальному значенні виявляється в передачі від покоління до покоління різноманітних дій, звичаїв і норм взаємовідносин між людьми. Вона, як правило, зумовлена відносинами, що історично склались у тому чи іншому суспільстві, й спирається на силу суспільної думки, національну і політичну ментальність. Політичні звичаї — загальноприйняті, більш або менш стійкі, в тому чи іншому середовищі історично зумовлені правила і норми, що регулюють поведінку людей у політичній сфері. Під обрядом розуміється система традиційних символічних колективних дій, яка встановлюється традицією, звичаєм, а інколи й законом і супроводжує будь-яку більш-менш важливу подію політичного характеру. Звичай символічно і естетично виражає сенс, зміст певної події чи явища. Церемонія — це той же обряд, але більш динамічний, урочистий, офіційний. До масових ритуальних церемоній належать паради, демонстрації, вшанування, урочисті похорони. Поряд з тим, що ритуал політичний до певної міри слугує легітимації політики і влади і є фасадом дійсних політичних подій, він, як усяке символічне дійство, має подвійну природу. У негативному вигляді він може слугувати для підтримки беззмістовної політики, тобто політика може бути зведена до ряду ритуальних актів — прийняття постанов, які ніхто не виконує, проведення формальних звітів і засідань. Часто ритуал політичний слугує задоволенню особистого гонору політичних лідерів і групових претензій правлячих сил.

У сучасному світі відбувається демократизація ритуалу політичного, що дає змогу закріпити його позитивні функції й відкинути архаїчні й негативні.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

РІВНОСТІ ПРИНЦИП

ПРИНЦИП РІВНОСТІ — одна з фундаментальних конституційних вимог, важлива умова існування правової держави. Принцип рівності є логічним продовженням принципу справедливості.

Принцип рівності передбачає чотири основні аспекти, які суттєво відрізняються один від одного, хоча і не є незалежними:

Рівна повага в межах певної схеми процесу ухвалення постанов — вимога виявляти рівну повагу до думки кожного; Об'єктивне ставлення — вимога однакового розгляду однакових випадків; Рівність розподілу — вимога отримання кожним рівної частки певного блага; Рівність результату — вимога, згідно з якою індивіди після процедури розподілу повинні опинитися в однакових умовах.

Принцип рівності являє собою діалектичне поєднання концепцій формальної і фактичної (реальної) рівності. Саме це дозволяє забезпечити у праві чесну (справедливу) рівність можливостей як провідну сучасну інтерпретацію ідеї рівності.

Принцип правової рівності може бути описаний за допомогою формули «диференційована рівність з можливостями позитивних дій». Вона виводиться із того, що:

1. усі, хто знаходиться в однаковому становищі, мають рівні права, свободи та обов'язки і є рівними перед законом і судом,
2. але права, свободи та обов'язки є різними, коли право враховує розумні й об'єктивні відмінності між особами або створює тимчасові сприятливі умови для певної категорії осіб з метою компенсації існуючої фактичної нерівності.

Генезис ідеї рівності

Різним етапам історичного розвитку свободи та права в людських відносинах притаманні свій масштаб і своя міра свободи, своє коло суб'єктів і відносин свободи та права — свій зміст принципу формальної(правової) рівності. Отже, принцип формальної рівності являє собою постійно властивий праву принцип зі змістом, що історично змінюється.

Рівність як вимога поводитись в однакових випадках однаковим чином, а у відмінних — відмінним чином характерна для права всіх часів. Фактично вона забороняє дискримінацію як одне з найочевидніших порушень принципу рівності.

Античне і середньовічне право були глибоко диференційованими нормативними системами зі значною кількістю стратифікаційних ознак (стать, релігійні переконання, майновий стан, етнічне та соціальне походження). Тобто, античне і середньовічне право не знали загальної рівності.

Лише у Новий час заперечення відмінностей між людьми набуває основоположного значення. Першими ідею природної рівності наперекір успадкованій і умовній соціальній нерівності обґрунтували видатні мислителі Т.Гоббс, Дж. Локк, Вольтер. В епоху буржуазних революцій загальну рівність розуміли насамперед як рівність можливостей, тобто як ідею, згідно з якою кожному індивіду повинні бути гарантовані однакові шанси досягти успіхів у житті. Однак особливої популярності ця концепція набула саме у Новий час. Її прихильники вимагали усунення штучних перешкод шляхом скасування всіх привілеїв, установлених для певних осіб. Вони виходили з пріоритетності індивідуальних досягнень, обумовлених лише здібностями особи, а не її походженням, національністю, кольором шкіри, релігією, статтю тощо, і прагнули правовими методами забезпечити вільну конкуренцію, коли всі перебувають у рівних умовах і грають за однаковими умовами. Така рівність можливостей за своїм характером є формальною.

Результатом наростаючого руху за правову і політичну рівність усіх громадян стало юридичне визнання людей рівними і вільними у своїх правах у Декларації незалежності США 1776 р. і Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Проте навіть у XVIII–XX ст. ідея загальної рівності реалізується у праві з великими проблемами. Лише у другій половині XX ст. ця формула набуває широкого світового визнання, знайшовши своє юридичне закріплення у ст.1 Загальної декларації прав людини 1948 р.: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах». Для реалізації принципу загальної рівності принципове значення має заборона дискримінації. Відхилення від стану диференціацію правового регулювання лише в окремих питаннях.

У XX ст. набуває популярності інша егалітарна концепція, основним гаслом якої є «справедлива частка для всіх», інтерпретує рівність як необхідність забезпечити рівність результатів шляхом справедливого розподілу. Цей вид рівності можливий лише за умови обмеження вільної конкуренції, що лежить в основі рівності

можливостей. Вона означає рівне розподілення доходів, робочих місць, контрактів незалежно від чиїхось життєвих умов.

Під впливом концепції рівності результатів сучасна концепція рівності доповнює класичну ідею формальної рівності можливостей ідеєю створення реальних можливостей для членів суспільства конкурувати з іншими його членами. Так з'являється соціальний аспект рівності. Для забезпечення подібних реальних можливостей необхідно насамперед гарантувати справедливий розподіл соціальних благ між конкуруючими сторонами. Справедливий розподіл соціальних благ зовсім не потребує їх рівномірного розподілу, а радше передбачає вбачає забезпечення рівності можливостей для того, щоб зробити конкуренцію за ресурси справедливою, а не тільки досягти їх більш рівномірного розподілу.

Саме така природна в умовах соціальної держави діалектика формальної і фактичної рівності дозволяє забезпечити «справедливу рівність можливостей», яка сьогодні є провідною інтерпретацією ідеї рівності.

Формальна рівність

Змістом формальної рівності є рівність усіх перед законом, рівність прав і обов'язків, незалежно від національної, релігійної й іншої приналежності, службового й іншого положення, рівна відповідальність перед законом. Іншим боком формальної рівності виступає принцип недискримінації.

Вимога формальної рівності можливостей реалізується у праві за допомогою чотирьох пов'язаних між собою загальних принципів:

1. Принцип рівності перед законом;
2. Принцип рівності перед судом;
3. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина;
4. Принцип рівності обов'язків людини і громадянина.

У сучасних умовах принцип рівності перед законом є беззаперечним юридичним стандартом, який закріплено у ст. 7 Загальної декларації прав людини і у ст. 24 Конституції України.

Принцип рівності перед законом знаходить своє логічне продовження у принципі рівності перед судом (згідно з п. 2 ч. 3 ст.129 Конституції України рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом є однією з основних засад судочинства).

Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина (принцип рівноправності) закріплено у статтях 21 і 24 Конституції України. Так, згідно зі ст. 21 Конституції України «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах». А стаття 24 Конституції проголошує, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи...».

Принцип рівності обов'язків людини і громадянина у прямій формі в українському праві не сформульований, проте факт його існування особливих сумнівів не викликає. Зокрема, проголошуючи рівність усіх громадян перед законом, ст. 24 Конституції України таким чином встановлює і рівну підлеглість усіх громадян законам України. Крім того, принцип рівності обов'язків відображено у положеннях Конституції, які закріплюють конкретні обов'язки громадян.

Фактична рівність:

Ідея фактичної (реальної) рівності можливостей реалізується у праві за допомогою двох основних принципів:

1. Принцип диференціації правового регулювання
2. Принцип позитивної дискримінації.

Принцип диференціації як складова фактичної (реальної) рівності можливостей виходить із визнання того факту, що право повинне враховувати відмінності між людьми. У сучасних правових системах розроблена певна кількість категорій, які складаються на підставі відмінностей між людьми, що мають соціальний, а не індивідуальний характер.

Для особи, яка належить до тієї чи іншої категорії, факт належності обумовлює особливі правові наслідки порівняно з іншими особами: він визначає специфіку в характері й умовах реалізації прав і свобод, особливості закріплення обсягу відповідних прав, наявність додаткових пільг і гарантій.

Демографічні, соціальні і територіальні фактори обумовлюють різницю в правовому становищі таких груп, як жінки, молодь, пенсіонери, інваліди, малозабезпечені, безробітні, державні службовці тощо.

Отже, ідея фактичної рівності можливостей суттєво змінює традиційні уявлення про те, що правова рівність повинна бути абстрагована від фактичних відмінностей суб'єктів і тому з необхідністю та за визначенням мала виключно формальний характер.

Заради забезпечення фактичної (реальної) рівності можливостей держава може вдаватися до так званої позитивної дискримінації, або політики позитивних дій, — юридичної розбіжності в підходах, яка реалізується як тимчасовий захід з метою створення сприятливих умов для певної категорії осіб на шкоду іншій категорії і таким чином компенсує існуючу між ними фактичну нерівність. Позитивна дискримінація дозволяє перейти від рівності у праві до рівності через право (фактичної рівності).

Сьогодні можна виділити три основні категорії осіб, стосовно яких діють програми позитивної дискримінації: жінки, расові групи і національні меншини.

ДЖЕРЕЛА:

Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). — Монографія. — Харків: Право.; Кіс Е. Справедливість. — К: Основи, 2006.; Бондарь Н. С. Власть и свобода на весах конституционного правосудия: защита прав человека Конституционным Судом Российской Федерации.; Тофтун М. Г. (2014). Рівність. Сучасний словник з етики (укр.). Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка.

РІВНОВАГА ПОЛІТИЧНА

Рівновага політична — тимчасовий стан відносної рівності у протистоянні, що виникає в конкретних політичних ситуаціях приблизної рівності політичних ресурсів, недоцільності подальшого протистояння для обох сторін.

У державах з усталеними демократичними традиціями, особливо з парламентською формою правління, ситуації рівноваги політичної при розв'язанні тих чи інших проблем є досить поширеним явищем. Залежно від гостроти певних питань рівновага політична може завершитись компромісом або відставкою уряду. Разом з тим поняття «політична рівновага» вживається в ситуаціях політичної кризи в суспільстві, коли різко загострюються суперечності між політичними силами, які виступають за модернізацію, з одного боку, і за збереження статус-кво — з іншого, або між силами, які виступають за модернізацію, але по-різному бачать цілі й засоби останньої, та коли ці сили приблизно рівні.

На відміну від природних систем, де стан рівноваги є ознакою сталості системи, рівновага політична виступає показником нестійкості політичної системи і має завжди тимчасовий характер, а ситуація протистояння завжди вирішується перемогою однієї з протилежних політичних сил.

Рівновага політична в демократичних суспільствах досягається через посередництво правової держави, системи поділу влади, захист прав меншин, запобігання засиллю держави і т. ін.

До інститутів, котрі забезпечують рівновагу політичну, належать: норми, закони, правила гри, функціонування політичних і економічних структур, які забезпечують дієздатність законів; політичні партії, які впорядковують політичну боротьбу, бюрократія як стабілізуючий чинник; громадські об'єднання, профспілки, групи тиску тощо. Прагнення до рівноваги політичної реалізується у процесі політичної інтеграції, наслідком якої передбачається політичне об'єднання.

Основний принцип встановлення рівноваги політичної влади, як зазначив Чарльз Давенант в «Есеї про баланс сил» (англ. Essay on

the Balance of Power), старий як історія, та був відомий як прадавнім політичним теоретикам та державним діячам. По суті, цей принцип випливає із здорового глузду, нажитого досвіду та інстинкту самозбереження.

Доктрина рівноваги:

Військово-політичні блоки НАТО та країн Варшавського договору у часи Холодної війни.

Точніше, теорія балансу сил має деякі ключові аспекти загально визнані у літературі на цю тему. Перш за все, основне покликання держав згідно з теорією балансу сил — забезпечити власну безпеку відповідно до поглядів реалістів. Також держави намагаються відновити рівновагу заради самозбереження. Заради уникнення домінування однієї з держав, інші укладатимуть союзи до відновлення рівноваги.

На думку професора Л. Оппенгайма рівновага серед націй відіграє вирішальну роль для існування та дії міжнародного права. Якщо держави не в змозі тримати взаємний контроль, домінуюча держава діятиме на власний розсуд та нехтуватиме правом.

Ідея збереження балансу сил як свідомої мети зовнішньої політики, відома ще в прадавні часи, відновила увагу до себе у XV ст. серед італійських міст-держав.

Франческо Сфорца, правитель Мілану, був першим, хто активно переслідував політику балансу сил, хоча історики тривалий час невірно приписували першість правителям Флоренції, славу яких

оспівували відомі письменники Нікколо Макіавеллі та Франческо Гвічардіні.

Універсалізм, який був основним напрямком розвитку міжнародних відносин в Європі до Вестфальського миру 1648 р., поступився місцем доктрині балансу сил. Поняття набуло особливої ваги після Утрехтського миру 1713 р., коли воно було згадано.

Лише у XVII ст. завдяки Гроцію та його послідовникам дослідження міжнародного права перетворилось на наукову дисципліну та було сформульовано теорію балансу сил та покладено в основу дипломатії.

Згідно з цією дисципліною, європейські держави утворюють щось на зразок федеральної спільноти, в основі існування якої лежить принцип балансу сил.

Оскільки всі держави однаково були зацікавлені в збереженні балансу, вважалося і правом, і обов'язком кожної держави вдаватися навіть до військового втручання у випадку порушення балансу якоюсь державою спільноти.

Будучи сформульованим, принцип «балансу сил» став аксіомою у політології. Франсуа Фенелон, в «Instructions», ознайомив молодого Людовіка, герцога Бургундського з цією аксіомою. Фрідріх II в «Анти-Макіавелі» проголосив принцип балансу сил світові. У 1806 р. Фрідріх фон Гентц повторно висловив принцип у праці «Fragments on the Balance of Power».

Принцип балансу сил послужив основою для коаліцій проти Людовика XIV та Наполеона, та приводом і виправданням для багатьох воєн, які трапились в Європі у проміжку між Вестфальським миром 1648 р. та Віденським конгресом 1814 р., особливо з боку Великобританії (частково включаючи Першу світову війну).

Протягом XIX ст. національні повстання змінили мапу Європи та змістили баланс сил.

Однак, всі сили дипломатії були скеровані на відновлення балансу сил спотвореного силами, вивільненими Великою французькою революцією.

По завершенню революції та встановленню відносної стабільності стали виникати військові союзи заради збереження миру.

Англія: Сер Есме Говард писав, що Англія взяла на озброєння принцип балансу сил оскільки для неї він був єдиною можливістю зберегти політичну та економічну незалежність.

ДЖЕРЕЛА:

Баланс сил у світовій політиці // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015

РІКАРДО ДАВІД
(18 КВІТНЯ 1772 - 11 ВЕРЕСНЯ 1823 рр.)

Англійський економіст, класик політичної економії, послідовник і одночасно опонент Адама Сміта, виявив закономірність в умовах вільної конкуренції тенденцію норми прибутку до пониження, розробив теорію про форми земельної ренти. Стверджував, що цінність продуктів визначається кількістю праці, необхідної для їх виробництва, і розробив теорію розподілу, що пояснює, як ця цінність розділяється між різними класами суспільства.

Давид Рікардо народився у сім'ї лондонського біржового маклера. Два роки навчався у торговій школі в Амстердамі. Повернувшись до Лондона, допомагає батькові у його біржових операціях. Згодом він займається біржовими операціями самостійно і наживає велике багатство. Рікардо не одержав систематичної освіти і самостійно вивчав математику, фізику, хімію, геологію, теологію, літературу. Якийсь час він працював викладачем математики, двічі обирався шерифом, а з 1819 до 1823 р. був членом англійського парламенту.

Рікардо активно працює у парламентських комісіях, часто виступає з промовами з економічних питань. Його перші економічні праці були присвячені проблемам грошового обігу. У 1817 р. була опублікована його головна праця «Початки політичної економії і оподаткування». У цій праці, як і в інших, Рікардо виступає як ідеолог промислової буржуазії. Причому він не лише розробляє економічну програму буржуазного розвитку, а й бере активну участь у політичній боротьбі буржуазії з землевласниками. Як і Сміт, Рікардо розглядає капіталістичні відносини як природні й вічні. Він розвиває смітівську ідею про особистий інтерес як основну рушійну силу суспільного розвитку в умовах повної свободи дій. Але у нього не всякий егоїстичний інтерес є рівноцінним. На перше місце він ставить інтереси промислової буржуазії і рішуче виступає проти лендлордів. Основне завдання політичної економії Рікардо вбачає у відкритті законів розподілу. Якщо Сміт досліджує природу зростання багатства — тобто

економічного зростання,— то Рікардо розглядає розподіл як фактор зростання. У передмові до першого видання своєї праці він пише:

«Визначити закони, які керують цим розподілом (на прибуток, ренту і заробітну плату),— головне завдання політичної економії» У передмові до третього видання Рікардо підкреслює намагання більш повно, ніж у попередньому виданні, викласти свої погляди на цінність.

Теорія вартості

Рікардо, як і Сміт, розрізняє споживчу і мінову цінність. Корисність (споживча цінність), підкреслював він, не є мірилом мінової цінності, хоча вона абсолютно необхідна для неї. Товари свою мінову цінність черпають з двох джерел — рідкості і кількості праці, що необхідна для їх добування. Існують товари, цінність яких визначається виключно їх рідкістю (статуї, картини, раритетні книги, монети). Цінність цих товарів не визначається кількістю праці, витраченої на їх виготовлення, і змінюється залежно від багатства і смаків споживача. Проте їх кількість у загальній масі товарів незначна.

Мінова цінність переважної кількості товарів визначається працею. Оскільки мінова цінність — категорія відносна, яка знаходить свій прояв у певній кількості іншого товару, Рікардо виявляє й абсолютну цінність, субстанцію якої становить праця. Проте він не розвиває цю ідею, а зосереджує основну увагу на дослідженні саме мінової цінності. Рікардо підтримує Сміта в його трактуванні цінності працею і критикує за її визначення працею, що купується. Не сприймає Рікардо й смітівського тлумачення цінності як суми доходів.

У Рікардо цінність виступає як первинна величина, що визначається працею і розподіляється на доходи. На цінність товарів, підкреслював Рікардо, впливає не лише праця, безпосередньо витрачена на їх виробництво, а й капітал, тобто праця, витрачена на знаряддя, інструменти, будівлі, що беруть участь у виробництві. Рікардо, як і Сміт, ототожнює капітал із засобами виробництва. Але якщо Сміт цю категорію пов'язував з капіталістичним способом виробництва, існуванням найманої праці, то Рікардо трактує її поза-історично. У нього все, що бере участь у виробництві, навіть знаряддя первісної людини, становить капітал. А звідси висновок про правомірність прибутку на капітал. Решта цінності йде на оплату праці.

У Рікардо теорія цінності переплітається з теорією розподілу. Він заявляє, що зміни в заробітній платі не ведуть до відповідних змін цінності товару. «Цінність товару, — писав він,— або кількість якогось іншого товару, на яку він обмінюється, залежить від відносної кількості праці, необхідної для його виробництва, а не від більшої чи меншої винагороди, яка виплачується за цю працю. Зміни в заробітній платі позначаються лише на величині прибутку.

Рікардо критикує Сміта за його твердження про те, що зростання ціни праці веде до підвищення цін товарів. Рікардо, як і Сміт, зіткнувся з труднощами, коли вирішував проблему цінності на капіталістичній основі. Він бачив, що прибуток на капітал визначається розмірами капіталу, що норма прибутку має тенденцію до вирівнювання. А це було б неможливо, якби товари обмінювались лише відповідно до витрат живої праці. В такому разі галузі, де основний капітал займає незначне місце або швидко обертається, мали б переваги перед галузями, в яких основний капітал займає більшу долю або повільно обертається. Перша група галузей продавала б товари дорожче, тому що у неї були б більші витрати праці і, відповідно до трудової теорії цінності, створювалась би більша цінність. Але тоді відбувався б перелив капіталів у ці галузі, а решта галузей не змогла б розвиватись. Щоб подолати цю суперечність, Рікардо модифікує свою теорію цінності. Він відмовляється від заяви про те, що заробітна плата не впливає на ціни і розглядає її вплив на ціни в результаті різних змін стану та співвідношення основного і оборотного капіталу. Рікардо робить висновок, що зростання номінальної заробітної плати збільшить цінність благ, виготовлених за допомогою капіталу з коротким строком служби, або малої кількості техніки відносно благ, виготовлених за допомогою «довговічного» капіталу, або великої кількості техніки.

Саме таким шляхом буде урівноважена норма прибутку незалежно від статей витрат. Проте Рікардо заявляє, що ця причина зміни цінності товарів діє порівняно слабо і її можна не враховувати. Значно важливішою причиною Рікардо називає збільшення або зменшення кількості праці. Такий його підхід до визначення цінності став предметом гострої критики з боку буржуазних економістів. Рікардо розрізняє природну й ринкову ціни.

Під природною він фактично розуміє цінність, під ринковою — ціну. Ринкові ціни підлягають випадковим і тимчасовим коливанням. Короточасний вплив на відхилення ринкових цін від природних має попит і пропозиція. Проте в умовах вільної конкуренції і переливу капіталів ринкові ціни не можуть надовго відхилитись від природних. У довготривалому аспекті зміна цін пояснюється зміною витрат виробництва.

Гроші

Рікардо багато уваги приділяв аналізу грошей і грошового обігу. Це не випадково. Досконало володіючи правилами біржової гри, він намагається теоретично обґрунтувати проблему грошового обігу. Крім того, це питання було надзвичайно актуальним на той час у зв'язку з припиненням Англійським банком у 1797 р. обміну банкнот

на золото, що зумовило їх знецінення. Рікардо бере активну участь у полеміці, що точилася з цього приводу.

Теорію грошей Рікардо будує на основі своєї теорії цінності. Гроші він розглядає як товар, що має цінність. Основу грошової системи у нього становить золото. Цінність золота і срібла, як і всякого товару, визначається витратами праці. При даній цінності грошей їх кількість в обігу залежить від суми товарних цін. Проте використання золота в обігу Рікардо вважає дорогим і нерозумним і розробляє проект системи паперового грошового обігу. Паперові гроші, писав Рікардо, не мають внутрішньої цінності. Для забезпечення їх цінності необхідно, щоб їх кількість «регулювалась згідно з цінністю металу, який служить грошовою одиницею». Проте Рікардо відійшов від цієї правильної концепції і виступив як прихильник кількісної теорії грошей. Він заявив, що в обіг може влитись будь-яка кількість не лише паперових знаків, а й золотих монет, якій протистоїть сукупна маса товарів. Співвідношення цих величин і визначає як рівень цін, так і цінність грошей.

Теорія розподілу

Основною проблемою політичної економії Рікардо називав розподіл. Саме тому основу його системи становить теорія заробітної плати, прибутку і ренти. Ці категорії він розглядає з точки зору їх величини і співвідношення.

Заробітна плата

Заробітна плата у Рікардо це — доход робітника, плата за працю. Праця як товар має природну й ринкову ціни. «Природною ціною праці є та, яка необхідна, щоб робітники мали можливість існувати і продовжувати свій рід без збільшення або зменшення їх кількості». Отже, природна ціна праці визначається у Рікардо цінністю засобів споживання робітника і його сім'ї. Природна ціна не є незмінною, нерухомою. «Вона, — писав Рікардо, — змінюється в різні часи в одній і тій же країні і суттєво відрізняється в різних країнах». Хоча Рікардо й розумів, що вміст засобів існування визначається історично і залежить від традицій і рівня розвитку продуктивних сил, проте у нього виявляється тенденція зводити природну ціну до мінімуму засобів існування. Ринкова ціна праці та, що виплачується робітникам. Рікардо ставить її в залежність від попиту й пропозиції, а це значить, що рух заробітної плати залежить від руху народонаселення. В умовах швидкого зростання населення попит на робочі руки відстає від пропозиції і заробітна плата знижується. Якщо ж внаслідок уповільнення приросту населення на ринку буде відчуватися нестача робочих рук — заробітна плата зростатиме.

Отже, під впливом руху народонаселення ринкова заробітна плата має тенденцію до зближення з природною. Рікардо, на відміну від Сміта, вважав, що становище робітників з розвитком суспільства буде погіршуватись. Цю думку він пояснював тим, що ніби із зростанням населення і збільшенням потреби в продуктах сільського господарства, буде зростати їх цінність. Грошова заробітна плата якщо й буде зростати, то повільніше від зростання цін на продовольчі товари. Отже, реальна заробітна плата буде зменшуватись. Рікардо, солідаризуючись з Мальтусом, зазначає, що робітники не повинні претендувати на більшу долю в суспільному продукті, їх заробітна плата повинна регулюватись законом попиту й пропозиції. Рікардо виступає проти втручання держави в функціонування ринку праці й наполягає на необхідності відміни законів про бідних.

Прибуток

Цінність у Рікардо, як уже зазначалось, складається із заробітної плати і прибутку. Прибуток у Рікардо — це надлишок цінності над заробітною платою. У нього не викликає ніяких сумнівів, що робітник створює своєю працею цінність більшу, ніж одержує у вигляді заробітної плати. Головне, що цікавить Рікардо, — це проблема величини прибутку і його співвідношення із заробітною платою. Рікардо підкреслював, що рівновеликі капітали приносять однакові прибутки незалежно від того, яку кількість праці вони приводять у дію. Але разом з тим писав, що на величину прибутку впливає зростання продуктивності праці.

Отже, прибуток у нього виступає то як породження капіталу, то як породження праці. Цю суперечність Рікардо навіть не помітив. Він детально аналізує питання співвідношення заробітної плати і прибутку як двох складових цінності. Якщо зростає заробітна плата, зазначає Рікардо, то відповідно зменшується прибуток капіталіста. Цю думку він проводить досить послідовно. Крім того, він підкреслює, що рух заробітної плати є визначальним у співвідношенні заробітної плати і прибутку. Це зумовлено тим, що праця виступає джерелом цінності, а її функціонування потребує витрат на утримання робітника і його сім'ї. Проте заробітна плата, підкреслює Рікардо, не може піднятися так високо, щоб нічого не лишилось на прибуток. Велику увагу приділяє Рікардо проблемі зниження норми прибутку. З розвитком суспільства, зазначав він, норма прибутку має тенденцію до зниження. Вона зумовлена, на думку Рікардо, тим, що продуктивність праці у сільському господарстві зменшується (дія закону спадаючої родючості ґрунту), а це веде до зростання цін на продукти харчування, отже, і до зростання заробітної плати і відповідного зниження прибутку. Фактором, що протидіє падінню норми прибутку, Рікардо вважає

розвиток продуктивних сил. Зменшення прибутку в зв'язку із зростанням заробітної плати Рікардо розглядає як надзвичайно складну проблему, що загрожує нагромадженню капіталу, тому що зменшується джерело нагромадження і зникають «стимули до нагромадження». Рікардо підкреслює, що він аналізує «прибуток взагалі», тобто йдеться про прибуток як економічну категорію. Що ж до величини прибутку в окремих галузях чи в окремих капіталістів, то вона може перевищувати середню норму. Такий прибуток Рікардо називає «незвичним». Але це явище буде тимчасовим. У результаті переливу капіталів норма прибутку вирівнюється. Суперечливим є висловлювання Рікардо щодо маси прибутку. Він заявляє, що маса прибутку, а отже, й норма прибутку будуть знижуватись. Водночас він твердить, що нагромадження капіталу веде до зростання маси прибутку. Проте це зростання у нього має певну межу, зумовлену зниженням норми прибутку.

Земельна рента

Ренту Рікардо визначає як «долю продукту землі, яка виплачується землевласнику за користування першопочатковими і неруйнівними силами ґрунту» Він відрізняє ренту від тієї частини орендної плати, яка виплачується за користування капіталом, витраченим на підвищення родючості землі, будівництво господарських приміщень тощо. Аналізуючи ренту, Рікардо ставить завдання дослідити її природу і виявити закономірності її динаміки. Виникнення ренти Рікардо пов'язує з утвердженням приватної власності на землю. Основна теза Рікардо полягала в тому, що рента виплачується за користування землею лише тоді, коли кількість землі обмежена, а її якість неоднакова. Із зростанням населення обробляються менш родючі або гірш розташовані ділянки землі.

У такому разі на кращих землях виникне рента, а її величина буде залежати від різниці якості цих ділянок. Мінова цінність всіх товарів (в тому числі і промислових) у Рікардо регулюється найбільшими витратами праці, необхідними для їх виробництва. За цих умов на кращих землях, де витрати на одиницю продукції менші, утворюється додатковий дохід. Під впливом конкуренції фермери задовольняються середнім прибутком, а додатковий дохід привласнюється власниками землі як рента.

Отже, рента у розумінні Рікардо — це надлишок цінності над середнім прибутком. На відміну від Сміта, який розглядав ренту як одне з джерел цінності, щоправда своєрідне, Рікардо твердить, що рента не впливає на рівень цін на хліб. Ціна не залежить від ренти, а навпаки, рента залежить від ціни. «Не тому хліб дорогий, — пише Рікардо, — що платиться рента, а рента платиться тому, що хліб

дорогий» Рікардо аналізує диференційну ренту. Щодо абсолютної рентні, Рікардо її не визначав. Він заявляв, що на гірших ділянках фермер одержує лише середній прибуток, що надлишок тут не виникає. Отже, виходить, що з гірших ділянок землі рента не виплачується.

Критикував Рікардо і смігівське фізіократичне розуміння дії сил природи. Він підкреслював, що ці сили діють і у промисловості. І разом з тим він вважав, що основою всякого економічного розвитку, матеріального достатку і навіть росту промисловості є додатковий продукт землі. Динаміку ренти Рікардо правильно пов'язував з нагромадженням капіталу, розвитком продуктивних сил, зростанням міського населення. Але і у цьому питанні він був непослідовним, а його погляди суперечливі. Рікардо пов'язував ренту з законом спадаючої родючості ґрунту. Він писав, що порівняльна цінність сирих продуктів підвищується тому, що на виробництво їх останньої добутої долі витрачається більше праці, ніж на попередні. Це веде до підвищення цін, отже, й до зростання ренти. Так діє і зростання капіталу. Зростання капіталу також буде збільшувати ренту, тому що буде збільшуватись різниця в продуктивності ділянок.

Зменшення капіталу приведе до зменшення ренти, оскільки будуть послідовно вилучатись з обробітку найменш родючі землі і відповідно зменшиться рента з кращих ділянок. Що ж до зростання населення, то воно, за теорією Рікардо, неможливе в умовах підвищення цін на продовольчі товари. Теорія ренти Рікардо відіграла велику роль у боротьбі промислової буржуазії проти землевласників. Буржуазії імпонував висновок Рікардо про те, що у підтриманні високих цін на хліб зацікавлені лише землевласники, тому що це забезпечує їм високу ренту. Промислова буржуазія використала теорію Рікардо для обґрунтування вимоги про скасування хлібних законів.

Проблема відтворення і криз

Як ідеолог промислової буржуазії Рікардо був зацікавлений у зростанні її прибутків. Враховуючи корисливі прагнення буржуазії, досліджуючи валовий і чистий доход, він, на відміну від Сміта, надає перевагу останньому. Сміт виходив з того, що зростання валового доходу збільшує зайнятість, забезпечує зростання могутності країни. Рікардо підкреслював, що податкова спроможність країни пропорційна не валовому, а чистому доходу. Саме з нього виплачуються всі податки. Економічною метою суспільства у Рікардо виступають не народногосподарські проблеми, як у Сміта (зростання зайнятості), а збільшення прибутків капіталістів. Аналізуючи процес нагромадження капіталу, Рікардо помилково зводив його до

перетворення доходу лише у змінний капітал, в заробітну плату. Ігноруючи суперечності капіталізму, він твердив, що застосування нового капіталу не може зустріти ринкових труднощів.

Рікардо стояв на позиціях Сея, який заперечував можливість надвиробництва і криз. Відзначаючи це, слід пам'ятати, що книга Рікардо була опублікована за вісім років до першої кризи, яка охопила економіку Англії в 1825 р. Посилаючись на Сея, Рікардо твердить, що попит обмежується лише виробництвом. Кожна людина виготовляє продукцію або для власного споживання, або на продаж з метою купівлі. Отже, продукти завжди купуються за продукти або послуги. Гроші слугують лише «мірилом, за допомогою якого відбувається обмін». Рікардо писав про можливість виготовлення будь-якого товару в кількості, що значно перевищить попит. Але це явище він вважав тимчасовим і таким, що «не може трапитись одночасно з усіма товарами».

Він заперечував висновок Мальтуса про вирішення проблеми відтворення за рахунок споживання непродуктивних верств (чиновників, духовенства, землевласників). Єдину причину застою торгівлі в окремі періоди він пов'язував з прорахунками підприємців у виробництві товарів. Але це ускладнення, на думку Рікардо, вирішувалось швидко і ефективно шляхом перенесення на виробництво інших товарів.

Велика заслуга Рікардо полягає в розробці теорії порівняльних витрат як основи спеціалізації країн у зовнішній торгівлі. Про причини спеціалізації писав і Сміт, проте Рікардо розробив цю теорію ґрунтовніше. Він будує її на трудовій теорії вартості і робить наголос на національних відмінностях у величині вартості, що зумовлені витратами праці. Зазнавши певних змін і модифікацій, теорія порівняльних витрат трансформувалась у теорію порівняльних переваг, яка тепер будується на теорії факторів виробництва і врахуванні попиту й пропозиції.

ДЖЕРЕЛА:

Аникин А. В. Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. — 2-е изд. — М.: Политиздат, 1975. — С. 225-260. — 384 с.; Афанасьев В. С. Глава 2. Давид Рикардо // Всемирная история экономической мысли: В 6 томах / Гл. ред. В. Н. Черковец. — М.: Мысль, 1988. — Т. II. От Смита и Рикардо до Маркса и Энгельса. — 574 с.; Афанасьев В. С. Давид Рикардо. — М.: Экономика, 1988. — 128, с. — (Из истории экономической мысли); Блауг М. Рикардо, Давид // 100 великих экономистов до Кейнса — СПб.: Экономикс, 2008. — С. 246 - 251. — 352 с.; Блауг М. Система Рикардо // Экономическая мысль в ретроспективе — М.: Дело, 1994. — С. 82-135. — XVII, 627 с.; Люксембург Р. Глава двенадцатая. Рикардо против Сисмонди // Накопление капитала: Том I и II. — 5-е изд. — М.-Л.: Соцэкгиз, 1934. — С. 136-142. — XLIV, 463 с.; Шумпетер Й. История экономического анализа. Т. 2 —

СПб.: Экономическая школа, 2004.; Рикардо, Давид // Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. — СПб., 1908—1913.; Рикардо Давид // Ремень — Сафи. — М. : Советская энциклопедия, 1975. — (Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров; 1969—1978, т. 22).; Соболев М. Н. Рикардо, Давид // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.; Туган-Барановский М. И. Рикардо // Очерки из новейшей истории политической экономии: (Смит, Мальтус, Рикардо, Сисмонди, историческая школа, катедер-социалисты, австрийская школа, Оуэн, Сен-Симон, Фурье, Прудон, Родбертус, Маркс). — СПб.: Изд. журнала «Мир божий», 1903. — С. 75-90. — X, 434 с.

РІШЕННЯ ПОЛІТИЧНЕ

РІШЕННЯ ПОЛІТИЧНЕ — невід’ємний елемент політичного процесу і результат будь-яких попередніх дій.

Політичне рішення — процес, у якому елементи структури, розвиваючись послідовно, передають накопичену інформацію та вироблені команди один одному. Політичне рішення є елементом політичного процесу і не може перебувати в статичному стані.

Прийняття політичних рішень завжди зумовлене різноманітними інтересами. Це національні інтереси, або інтереси народу; інтереси класів, соціальних груп, партій, інших організацій; особистісні інтереси та інтереси різних сил поза межами країни.

При цьому загальнонаціональні інтереси можуть бути і є визначальними лише у стабільному суспільстві, де такі інтереси визначені і й визнаються більшістю елементів і структур політичної системи.

Підготовка і прийняття політичного рішення — процес реалізації політичної мети на основі обробки нагромадженої інформації.

Класифікація політичних рішень. Політичні рішення класифікують за різними критеріями. За їх спрямованістю на розв’язання конкретної проблеми:

- рішення правильне — проблема вирішується в напрямку наближення до мети;
- рішення нейтральне — проблема залишається на тому самому рівні;
- рішення неправильне — проблема загострюється, загальна політична ситуація погіршується.

Політичні рішення кваліфікують як правові та неправові. У першому випадку це рішення, прийняті згідно з демократичними засадами Конституції, законами та розпорядчими актами, що діють у державі, у другому — прийняті всупереч їм.

Крім того, політичні рішення кваліфікують на основі суб'єктно-об'єктних відносин. При цьому суб'єкт влади може під час прийняття рішення одночасно бути і його об'єктом.

Так, Верховна Рада України приймає певні рішення щодо організації власної діяльності, що цілком природно і необхідно.

Політичні рішення класифікують також за змістом, тобто залежно від того, наскільки прийняті рішення охоплюють політичні відносини.

Залежно від поставленої мети вирізняють політичні рішення:

- постановчі;
- регулятивні;
- контрольні;
- організаційні.

Можна кваліфікувати політичні рішення як:

- значущі. Ці рішення найчастіше загальнодержавного, загальнонаціонального значення і ваги, які стосуються інтересів більшості соціальних груп, класів, суб'єктів політики;

- чергові. Як правило, такі рішення приймаються у стабільних суспільствах задля підтримки, регулювання владних відносин, насамперед щодо правлячих політичних сил, груп, блоків. Найчастіше такі рішення передбачають внесення певних (не дуже суттєвих) змін до законів, інших нормативних актів, що посилюють стабільність у державі;

- нейтральні. Часто такі рішення називають косметичними, які лише задовольняють громадську думку, обслуговують, внутрішньополітичні, незначні проблеми і питання. Вирішального, істотного значення для функціонування держави, правлячої політичної влади вони, як правило, не мають.

Залежно від терміну, на який розрахована їх дія, політичні рішення можуть бути:

- тривалої дії. Скажімо, прийняття міжпарламентських угод, встановлення мораторіїв на кілька років;

- безперервної дії. Такими рішеннями є Конституції, основоположні законодавчі акти, наприклад Закон України "Про громадянство" тощо;

- короткотривалої дії. Це своєрідні політичні рішення разової дії, для здійснення певних акцій, заходів (наприклад, збори, маніфестації тощо).

Класифікують політичні рішення і так:

- стратегічні. Рішення, розраховані на досить тривалий час і задля досягнення перспективної мети. Наприклад, забезпечити

перемогу на виборах, радикально поліпшити соціальний стан громадян чи певних соціальних груп тощо;

- тактичні. Такі рішення здебільшого є складовими стратегічних політичних рішень, моделюють їх як складові стратегічних рішень.

За тією ж часовою стратегією політичні рішення поділяють

також на:

- прогностичні. Такі рішення, як правило, мають своєрідний випереджальний характер, спроектовані у майбутнє, готуються і приймаються на глибокому науковому рівні, де суттєве значення мають політична інтуїція, довгостроковий розрахунок з прогнозуванням можливого очікуваного результату;

- своєчасні. Якщо зміст і характер політичних рішень максимально відповідають потребам сьогодення, реальної суспільно-політичної ситуації, яка регулюється, і таке рішення є максимально ефективним, його називають своєчасним. Рішення такого характеру свідчить про вмиле і вдале використання влади тим, хто таке рішення провів і зреалізував у межах свого ресурсу, потенціалу;

- пізні. Це рішення, які запізнюються у часі та у стані суспільно-політичних відносин. їх приймають тоді, коли проблема або зникла, або ще більше загострилася, або взагалі стала принципово іншою. Пізні політичні рішення виникають через надмірну динаміку політичних процесів і подій, їх мінливість.

Політичні рішення можна поділяти на програмовані та непрограмовані, або на традиційні та нетрадиційні. Другі, на відміну від перших, характеризуються певною новизною, оригінальністю підходів і шляхів до розв'язання політичних проблем.

За ступенем значущості розрізняють значні політичні рішення, або кардинальні, чергові (що принципово, радикально стану справ не змінюють) і нейтральні. Останні найчастіше приймаються з другорядних суспільно-політичних питань, наприклад утворення різних дорадчих органів, тимчасових комісій, робочих груп тощо.

Процес розроблення та прийняття політичних рішень. Існує кілька рівнів підготовки політичних рішень залежно від рівнів

функціонування влади, її суб'єктів. **Такими рівнями є:**

- макрорівень. Йдеться про центральні органи (інститути) влади: в Україні — Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд, основні міністерства і відомства, що утворюють уряд;

- мезорівень. Це рішення регіональних (обласних, міських) органів влади, загальнонаціональних політичних партій, об'єднань, тобто тих, що впливають на великі групи людей;

- мікрорівень. Це політичні рішення, які стосуються невеликих груп людей і незначного територіального поширення.

Ці три рівні політичних рішень не існують відокремлено, ізолювано один від одного. Навпаки, вони взаємозалежні, взаємовпливові. Скажімо, політичне рішення, прийняте на макрорівні, своєю дієвістю, практичною спрямованістю багато у чому залежить від того, як воно буде реалізоване на мезо- та мікрорівні. Існує і зворотна залежність. В обох випадках суб'єкт підготовки і прийняття політичного рішення має прогнозувати, як це рішення спрацюватиме на тих рівнях, на які воно розраховане.

Дієвість (об'єктивна необхідність) прийняття конкретного політичного рішення значною мірою залежить від того, наскільки досконалою була технологія його розроблення, прийняття та оприлюднення.

Для розроблення та прийняття політичних рішень потрібна інформація. Статистичні, фактологічні, наукові та інші дані, що відтворюють в усій повноті характер, стан ситуації, об'єктів і суб'єктів політичного процесу, дають змогу визначити особливості, спрямованість і зміст майбутнього політичного рішення. Збиранням і обробкою інформації займаються ті, хто розробляє проект політичного рішення, залучаючи до цього спеціальні структури і установи — наукові, соціологічні, статистичні та ін. Існують відповідні вимоги до інформації, основними з яких є: якість (відповідність інформації проблемі); економність (мінімальні обсяги для цілісного сприйняття того, що пояснює, доводить інформація); логічність; чітка підпорядкованість і взаємозв'язок фактів і даних.

Технології прийняття політичних рішень великою мірою зумовлені характером політичного режиму. В авторитарних, тоталітарних політичних режимах рішення будь-якого рівня намагаються приймати закрито, таємно, вузьким колом людей, незважаючи на політичних супротивників, опозицію. У демократичних — навпаки, шляхом чітко визначених процедур, вдаючись до компромісів, узгоджень, консенсусів. Хоч це і значно складніше, але дає змогу позбавити суспільство зайвих соціальних, політичних конфліктів, забезпечує стабільніший його розвиток.

Ступінь ефективності, дієвості політичного рішення суттєво залежить від того, наскільки воно інноваційне, пов'язане з новітніми науковими досягненнями, соціальними технологіями, реальною практикою суспільного життя.

Інновація — це нова цінність, яку політики беруть на озброєння і намагаються використати у своїй діяльності.

Політик повинен дбати насамперед про те, аби реалізувати інновацію, а не просто заявити про неї, задекларувати. Так, часто у процесі різноманітних виборчих кампаній, конкурсів, суперечок за статус і місце в політиці або й у суспільстві загалом політик лише подає, характеризує як позитивні, вигідні, з перевагами певні інновації. Проте у процесі практичної суспільної, політичної діяльності йому бракує саме вміння втілити інновацію в реальне життя. У такому разі політик різко втрачає авторитет і популярність.

З огляду на те, що у світовій практиці управління суспільними процесами щораз більше утверджується інноваційний метод освоєння соціального оточення, деякі російські науковці, зокрема В. Іванов і В. Патрушев, активно досліджують проблему розробки і впровадження в управлінську діяльність інноваційних соціальних технологій. Суть таких технологій, на їх думку, «можна розуміти як інноваційну систему методів виявлення і використання прихованих потенціалів соціальних систем, отримання суспільно корисного результату за найменших затрат». Це стосується і політичної сфери, політичної діяльності, політичного процесу. Згадані науковці за сферами життєдіяльності людей поділяють технології на економічні, політичні, духовно-культурні, управлінські, а за діяльністю людей — на промислово-трудова, аграрні, навчальні, впроваджувальні, сімейно-побутові та ін.

Процес прийняття рішень у політиці можна класифікувати за суб'єктами політичної діяльності, за змістом, за часом його прийняття.

За суб'єктом політичної діяльності рішення мають характер указів, розпоряджень президента країни, іншої вищої державної посадової особи, рішень парламенту країни, вищого органу виконавчої, судової влади, рішень політичних партій, громадських об'єднань.

За змістом політичні рішення поділяють на ті, що сприяють досягненню раціональних політичних цілей, а також на такі, що приймаються як самоціль, у контексті політичної кон'юнктури. До останніх О. Валевський, зокрема, зараховує «численні рішення, що приймаються радикальними угрупованнями як лівого, так і правого спрямування», а також «низку постанов Верховної Ради, які приймаються в атмосфері конфліктного розвитку подій». У будь-якому разі йдеться про політичні рішення, які або не мають чітко визначеного суб'єкта їх виконання, або коли практично немає предметного забезпечення їх виконання і контролю.

За часовим виміром політичні рішення поділяють на:

- стратегічні (різноманітні концепції, програми, розраховані на досить тривалий час);

- тактичні (розраховані на дотримання впродовж певного часу балансу політичних сил, наприклад, змішана виборча система);
- кон'юнктурні (тимчасова реклама, оприлюднення певних політичних дій, задоволення корпоративних інтересів).

Технологія прийняття і реалізації політичного рішення. Розглянемо цю технологію докладніше, з урахуванням окремих складових цього процесу, тобто як політичну технологію, включаючи аналіз елементів психологічного характеру.

Процес прийняття політичного рішення передбачає кілька етапів:

- підготовчий — відбір інформації, її аналіз;
- розробка проекту рішення (проекту програми);
- затвердження рішення і прийняття його до виконання;
- реалізації прийнятого рішення;
- автономне існування результатів прийнятого рішення, поширення його наслідків.

Ефективне проходження названих етапів, а також забезпечення прийняття рішення, адекватного дійсності, ситуації, залежить від двох складових: компетентності тих, хто готує політичне рішення, та якнайповнішого розуміння й урахування громадської думки, суспільно-політичної ситуації.

Перший етап — аналіз суспільно-політичних відносин у тій сфері, якої воно стосується. Спершу постає потреба у своєрідній перевірці реальності таких відносин, тобто з'ясування того, чи не є вони псевдо-відносинами.

Далі серед багатьох подій і явищ необхідно визначити тенденційні, їх сутність, особливість. При цьому виникає проблема доступу до окремих джерел інформації, що ускладнює об'єктивне пізнання багатьох суб'єктів і складових політичного процесу. Як відомо, в умовах тоталітаризму великі державні структури, особливо силові, були абсолютно недоступні для будь-якого вивчення й аналізу ззовні навіть неупередженими людьми і структурами.

Другий етап — розроблення проекту політичного рішення однією особою або групою осіб. У разі колективної розробки політичного рішення існує більше можливостей для творчості, спроб знайти серед альтернативних поглядів такий, що задовольняє інтереси більшості. Особливо важливо колективно працювати над розробкою рішень, що стосуються інтересів великої групи людей, — конституцій, меморандумів, програм і заяв політичних партій, об'єднань, груп тощо.

На цьому етапі важливого значення набуває визначення перспективи рішення, тобто прогностичний аналіз дієвості,

результативності рішення, якою мірою воно сприятиме розв'язанню проблем, що існують у суспільстві, між окремими суб'єктами політичного процесу.

Третій етап — затвердження політичного рішення і прийняття його до виконання. Іноді це пов'язано з гострою, безкомпромісною політичною боротьбою, хоч у парламентах, окремих політичних партіях розроблено певний механізм, порядок розгляду і прийняття рішень. Особливо складний цей процес у країнах зі слабкими демократичними засадами і традиціями, де немає чіткого поділу і механізмів противаг різних гілок влади, не структуровано політичні партії, об'єднання. Усе це часто призводить до прийняття нелегітимних рішень, а тому не створює відповідних умов і для їх реалізації.

Легітимність рішень — це насамперед їх дотримання, відповідність чинним законам. Водночас легітимність багато в чому зумовлена тим, як сприймають громадяни ідею, зміст політичного рішення. Це створює умови для легітимності, а отже, реально забезпечує виконання прийнятого рішення. Що меншою мірою легітимні закони, політичні рішення, то більше вони сприяють виникненню різних «груп тиску», лобістських груп, викликають незгоду з боку окремих політиків, політичних сил. У демократичних суспільствах лобіювання певних рішень, законів набуло цивілізованих, демократичних форм, а томустимулює ефективніше виконання прийнятого рішення, прискорює процес його дії. Вирізняють такі форми лобіювання: офіційні виступи в парламентах, на з'їздах, інших зібраннях політичних партій, організацій, об'єднань, рухів, у засобах масової інформації, організація потоку листів, телеграм, дзвінків тощо.

Четвертий етап — реалізація ухваленого політичного рішення. Цей процес складний, часто довготривалий і суперечливий, оскільки пов'язаний з відповідними змінами у розвитку соціально-політичної, економічної та іншої ситуації. Після прийняття певного політичного рішення, як правило, виникає ситуація багатовекторності у розвитку політичного процесу, яка не завжди прогнозована. Це потребує від усіх причетних до розробки і прийняття такого рішення повсякденних зусиль для його реалізації, а не виключено — і доповнення до рішення або радикального його доопрацювання, удосконалення.

Кожний політичний документ, рішення, а понад усе — політичні концепції, програми, можуть бути по-справжньому дієвими, результативними, якщо при їх формуванні, створенні дотримувалися таких принципів:

- пошук та обґрунтування екстраординарної мети (єдиної для всіх або більшості об'єднуючої, такої, до чого намагається йти більшість);

- акумуляційний принцип (відображення інтересів і потреб більшості);
- інноваційний принцип (наявність запропонованих нових ідей, програмних засад, пропозицій);
- мобілізаційний принцип (умови та засоби, що дають змогу певним чином не лише об'єднати, а й мобілізувати зусилля максимально більшої кількості учасників політичного процесу);
- принцип конкретності та ясності (відсутність загальних положень, абстрактних, нереальних завдань і намірів).

П'ятий етап — поширення наслідків рішення. У процесі політичної діяльності не лише приймаються відповідні політичні рішення, а й загалом здійснюється політичне керівництво будь-якими діями, зокрема загальнонаціонального, загальнодержавного значення.

Політичне керівництво — важлива ознака і умова політичної діяльності. При цьому завданнями людини, яка його здійснює, тобто політичного організатора, лідера, є:

- сформулювати, обґрунтувати і довести до своїх колег, партнерів, соратників головну мету політичної боротьби, діяльності;
- довести до народу, громадян шляхи, якими можна досягти означеної мети;
- сформувати у своїх соратників, партнерів, однодумців впевненість, переконання в тому, що задекларованої мети можна досягти;
- бути прикладом для інших у політичній діяльності, створюючи одночасно максимально сприятливі умови для своєї команди щодо можливості працювати вільно і творчо.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

РОБІТНИЧИЙ КЛАС

РОБІТНИЧИЙ КЛАС — один з основних класів сучасного суспільства, який зайнятий безпосередньою виробничою працею, працює за наймом на підприємствах з різною формою власності. Виник у період феодального суспільства одночасно з зародженням капіталізму. Становлення як самостійного класу пов'язане з промисловою революцією. На середину XIX ст. Робітничий клас перетворився на самостійну політичну силу. На відміну від

представників інших незаможних класів, що існували раніше (рабів і кріпаків), робітники особисто не залежать від власників засобів виробництва, проте за відсутності в них власності на засоби виробництва єдиним джерелом існування є продаж власної робочої сили. Сучасний Робітничий клас — це прошарок робітничого класу, який виник у процесі науково-технічної революції: висококваліфіковані робітники, техніки, оператори, зайняті на промислових виробництвах з новітньою технологією. Сучасний Робітничий клас має суттєві відмінності не лише від робітників XIX, а й середини XX ст. як за характером та змістом праці, так і за загальноосвітньою та професійною підготовкою, культурним рівнем, матеріальним забезпеченням, способом життя тощо. Під впливом НТР значно зросла частка розумової праці в операціях, що здійснюються безпосередньо робітниками; відбувається зміна складу та розширення меж Робітничий клас

Зменшується кількість кадрового промислового пролетаріату, зайнятого у традиційних галузях промисловості; зростає кількість робітників у новітніх виробництвах. Докорінно змінилося відношення Робітничого класу до засобів виробництва: сучасні робітники часто є співвласниками підприємств, на яких вони працюють (через акції, спільне/колективне володіння тощо). Також новий Робітничий клас бере участь в управлінні підприємством через своїх представників. З початку 80-х рр. починається якісно новий етап активізації так званого «людського фактора», який вирізняється двома основними характеристиками. По-перше, це гнучкі методи матеріального стимулювання персоналу компаній, а по - друге, його залучення до вирішення питань управління, яке супроводжується розвитком відносин партнерства між менеджментом і найманими робітниками. Досвід продемонстрував, що саме така модель управління є умовою реалізації потенціалу планів акціонерної власності у справі мотивації найманих робітників. З одного боку, сучасна технологічна революція підняла на вищий щабель рівень суспільних виробничих сил, що дало змогу подолати збіднення Робітничого класу і знищити гостроту класових суперечок.

З іншого — було запущено ефективні механізми саморегуляції та саморозвитку сучасного суспільства, за допомогою яких так чи інакше вирішуються суперечності між працею та капіталом. Серед цих механізмів дедалі більшу роль відіграє широке використання тих форм господарювання та керівництва підприємством, які відображають зростання рівня їх фактичного осуспільнення — своєрідного процесу «соціалізації», який відбувається без насильницької зміни соціальної структури та системи найманої праці. Найважливішим у цьому аспекті

є підвищення мотивації виробничої діяльності та формування нових форм власності. На думку Р. Арона, «немає іншої мети, як перерозподіл прибутків...», що і стає зараз однією з вирішальних передумов формування нових соціальних структур. На сьогодні стан Робітничого класу характеризується суперечностями між рівнями кваліфікації, підготовки, відповідальності та неможливістю повною мірою впливати на політику фірми.

ДЖЕРЕЛА:

Энгельс Ф. О политическом действии рабочего класса // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — Т. 17; Ленин В. И. Рабочий класс и национальный вопрос // Полн. собр. соч. — Т. 23; Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. — М., 1969; Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, "отношенческая" контракция. — СПб., 1996; Рабочий класс и социальный прогресс. — М., 1991; Aron R. La lutte des classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles. — Paris, 1964.

РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ТЕОРІЯ

Соціальні зміни - це відбувається з плином часу перетворення в організації суспільства, образах мислення і зразках поведінки. Соціальні зміни є чергуванням у часі поведінкових зразків, соціальних взаємозв'язків, інститутів і соціальних структур.

Політичні зміни являють собою особливий вид соціальних змін. Під політичними змінами розуміють трансформацію структур, процесів або цілей, які зачіпають розподіл і виправдання владних повноважень але управлінню даними суспільством. Політичні зміни можуть відбуватися або у формі пристосування системи до нових вимог і до мінливих навколишньому середовищі, або у вигляді заміни однієї системи іншою. У першому випадку політичні зміни приймають форму реформи, у другому - форму революції.

Політичний розвиток є зростання і зміна у середині політичної системи або ж процес зміни однієї системи іншою. Іноді політичний розвиток прирівнюється до зростання демократичних інститутів і практик. Але більш правильно пов'язувати політичний розвиток з зростанням складності, спеціалізації та диференціації політичних інститутів даного суспільства незалежно від того, чи мають останні демократичний чи авторитарний характер. Як синонім політичного розвитку вживають іноді поняття політичної модернізації. У цьому випадку розвиток виступає як загальне поняття, що охоплює економічні, соціальні та політичні зміни.

Для позначення товариств, що знаходяться на різних стадіях політичного, економічного і соціального розвитку, зазвичай

використовують такі поняття: традиційне, перехідне і сучасне суспільство.

Традиційне суспільство - це насамперед аграрне суспільство. Переважна частина його населення проживає в сільській місцевості і зайнята примітивним сільськогосподарською працею і ремеслом, заснованому на простому відтворенні. Традиційне суспільство відрізняється закритою соціальною структурою, яка виключає вертикальну і горизонтальну соціальну мобільність, і низьким індивідуальним статусом більшості його членів. Релігійна свідомість панує тут у всіх життєвих сферах, а політична влада носить авторитарний характер. Традиційне суспільство слабовосприімчиво до інновацій, застійно за самою своєю природою.

Прийнято вважати, що в основі традиційного суспільства лежать звички, традиції, стереотипи поведінки, здійснюється принцип панування традиції над інновацією; панують колективні цінності і норми, релігійні або міфологічні уявлення, що обмежують індивідуальну свободу, індивідуальну ініціативу, що забезпечує йому стабільність і відносну стійкість; політичні зміни носять циклічний характер; суспільство орієнтоване на метафізичні, а не інструментальні цінності; влада носить авторитарний характер; панує психологічний тип недеятельной особистості.

Сучасне суспільство, навпаки, передбачає: панування інновацій над традицією; панування світських уявлень і норм; наявність діяльної творчої активності індивіда; наявність індивідуальної свободи; існування високої соціальної мобільності; політичні зміни носять поступальний характер; суспільство орієнтоване на інструментальні, а не на метафізичні цінності; влада носить демократичний характер.

Технологічною базою сучасного суспільства є промислове виробництво, що зумовлює швидкий розвиток науки і техніки. Міське населення в сучасному суспільстві переважає над сільським, соціальна структура такого товариства набуває відкритого характеру, з'являються можливості для горизонтальної та вертикальної соціальної мобільності. Рольові функції в сучасному суспільстві диференційовані, а основні сфери життєдіяльності секуляризували, тобто звільнені від релігійного впливу. Влада і управління в сучасному суспільстві раціоналізовані. В цілому це суспільство володіє потужним потенціалом саморозвитку.

Перехідне суспільство відрізняється змішаним характером своїх основних рис, співіснуванням різнорідних уявлень, цінностей, установок, нестійкістю, суперечливістю процесів розвитку. Перехід від традиційного суспільства до сучасного включає цілий ряд

взаємозв'язаних і взаємообумовлених процесів в економічній, соціальній, культурній та політичній сферах.

Політичний розвиток, його фактори та критерії завжди викликають гострі дискусії. У центрі дискусії знаходяться фактори, що детермінують політичний розвиток, його рушійні сили та історичні результати. У сучасній політичній науці склалося кілька основних шкіл і підходів до цієї проблеми.

Багато вчених продовжують традиції XIX ст., Висхідні до ідей Конта, Спенсера, Маркса, Вебера. Вони в тій чи іншій мірі продовжують традиції еволюційної теорії, що склалися на рубежі XIX-XX ст., і виходять з того, що соціальний і політичний розвиток здійснюється однолинейно і в підсумку досягається однаковий результат. Менш розвинені країни повинні пройти той самий шлях, по якому йдуть більш розвинені. Соціальні зміни носять неминучий і незворотній характер, відбуваються мирно і поступово, здійснюються через послідовні стадії; жодна з них, як правило, не може бути пропущена, завжди існує можливість суспільного прогресу і поліпшення соціального життя.

У свою чергу, в рамках даного напрямку можна виділити три основні підходи, представники яких різняться в поглядах на основні фактори і рушійні сили політичного розвитку.

Одні автори, яких можна умовно об'єднати в рамках першого підходу, продовжують традиції марксизму і в якості основної причини політичного і в цілому всього суспільного розвитку виділяють розвиток економіки (У. Ростоу, С. Ліпсет і ін.). Разом з тим в роботах деяких з них підкреслюється значення не тільки рівня розвитку економіки, а й пов'язаних з ним соціальних факторів (рівень освіти, урбанізації, соціальної мобільності).

Представники другого підходу звертаються до ідей М. Вебера і в якості основного фактора називають зміну в системі цінностей і моделях поведінки (ранній Д. Аптер, К. Дойч, А. Инкельс, Р. Инглехарт та ін.). Наприклад, К. Дойч вважав, що основним фактором політичного розвитку (в даному випадку - модернізації) є «мобілізація» населення, тобто включення громадян у політичний процес в якості активних акторів в результаті економічних інновацій, змін у соціальній структурі та системі цінностей і моделях поведінки.

Представники «третього підходу» вважають основною причиною політичного розвитку функціональну диференціацію усередині суспільної системи у цілому і всередині політичної зокрема (як правило, у числі цих вчених називають Т. Парсонса). В якості основних причин і головних процесів розвитку, «які, взаємодіючи один з одним, складають» прогресивну «еволюцію до більш високих

системним рівнями», Парсонс крім функціональної диференціації виділяє «підвищення адаптивної здатності, включення і генералізацію цінностей». Таким чином, згідно Парсонсу, основний зміст суспільного розвитку полягає у підвищенні адаптивної здатності системи в результаті функціональної диференціації й ускладнення соціальної організації.

Інша група вчених відкидає концепцію лінійного соціального розвитку та виходить з посилки нелінійного розвитку з можливістю різних результатів (Ф. Риггз, Г. Алмонд і Г. Пауелл, С. Хантінгтон, Л. Пай, Б. Мур та ін.). Ці дослідники також не відрізняються єдністю думок щодо основних факторів і аспектів політичного розвитку. Зокрема, група вчених в якості основних причин розвитку вказує внутрішньополітичні. При цьому в якості важливого параметра цього процесу розглядається взаємодія політичної системи (або її елементів) із зовнішнім середовищем і роль політичних інститутів в сто здійсненні.

Так, С. Хантінгтон відзначає, що основним фактом політичного розвитку є ступінь інституціалізації інтересів і специфіка політичних інститутів в тій чи іншій країні. При цьому він зазначає, що характер політичного розвитку залежить від того, чи відповідає характер інституціалізації рівню участі громадян у політиці і ступеня соціальної мобілізації. Відставання процесу інституціалізації від темпів зростання мобілізації та участі, на його думку, є основною причиною політичних криз і нестабільності в перехідних суспільствах. Провідну роль політичних інститутів у процесі політичного розвитку підкреслюють і інші автори (Г. О'Доннел, Ф. Шміттер, А. Переворський, Т. Скокпол, Дж. Мач, Д. Олсен та ін.).

Інші автори, Г. Алмонд і Г. Пауелл, взявши за основу ідеї структурного функціоналізму про диференціацію та підвищення адаптивності як про рушійні сили і основних проявах суспільного розвитку, запропонували свою концепцію політичного розвитку (в їх інтерпретації - концепцію еволюції політичних систем), що має не однолінійний характер. Для цього вони побудували матрицю, засновану на трьох показниках: зростання субсистемної автономії, збільшення структурної диференціації, збільшення культурної секуляризації. Існуючі і існували політичні системи (а точніше, моделі систем або ідеальні типи) вони розташували в цій системі координат.

Автори даної теорії відзначають, що можливі різні варіанти переходу від одного типу політичної системи до іншого, можливі періоди деградації і розпаду політичних систем, а також нелінійні варіанти розвитку. Зокрема, бюрократичні імперії часто народжувалися у результаті еволюції патримоніальних систем,

феодалних систем, а також і міст-держав. У цілому схема політичного розвитку виглядає таким чином: підвищується структурна диференціація і, як наслідок, - субсистемна автономність і т.д. Далеко зашедше розвиток субсистемної автономності призводить до розпаду політичної системи.

Всі названі автори не заперечують того, що на політичний розвиток впливають багато факторів, а сам цей процес має історично складний характер. В цілому необхідно відзначити, що представники різних підходів розглядають лише окремі аспекти політичного і суспільного розвитку в цілому. Побудова узагальнюючої схеми цього процесу, заснованої на обліку безлічі різноманітних чинників, - справа досить складна, потребує інтеграції різних підходів. Наявні в даний час спроби створення багатофакторних моделей не відповідають критеріям універсальності, актуалізуючи проблему такої інтеграції.

Масштаби і зміст сучасних політичних змін досить різноманітні, що вимагає створення і застосування різних теорій і концепцій. У політичній науці існує кілька варіантів типології політичного розвитку. Зокрема, виділяють типи політичного розвитку на основі його змісту: модернізація, демократизація, глобалізація та ін. Специфіка першій з них стане предметом розгляду наступного параграфа.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

РОКФЕЛЛЕР НЕЛЬСОН ОЛДРІДЖ (8 ЛИПНЯ 1908 – 26 СІЧНЯ 1979 рр.)

Американський політик і банкір, віце-президент США у 1974 – 1977-х рр. Належав до багатющої сім'ї Америки, ім'я якої стало прозивним; онук нафтового магната Джона Девісона Рокфеллера. Старший брат нинішнього глави сім'ї Рокфеллерів Девіда Рокфеллера і

губернатора Арканзасу у 1967-1971 рр. Уінтропа Е. Рокфеллера. На початку 1930-х рр. працював в банках Нью-Йорка, Парижа, Лондона. Тоді ж він на прохання батька, а пізніше і через власне захоплення архітектурою присвятив себе створенню Рокфеллер-центру у Нью-Йорку.

У 1933 р. він замовив розпис Рокфеллер-центру популярному мексиканському художнику лівих поглядів Дієго Рівері. Однак, після завершення розпису, попросив Ріверу прибрати з неї зображення радянського лідера В. І. Леніна, фігура якого викликала неоднозначну реакцію в США. Коли художник відмовився це зробити, розгорівся скандал між ним і Рокфеллером. Виплативши Рівері гонорар, Рокфеллер звільнив його і повністю знищив його роботу. Фраза молодого Рокфеллера: «Це моя стіна!» увійшла у приказку у США. Інцидент отримав великий розголос в США та інших країнах. Він широко висвітлювався у ЗМІ і викликав бурхливі дискусії. Ця історія також обіграна у кінофільмах (у тому числі у х/ф «Фріда» 2002 р.).

У політиці з 1940-х р., член Республіканської партії, при демократах Рузвельта і Трумена брав участь у різних урядових комісіях, у 1951 – 1952 рр. голова консультативної ради з питань міжнародного розвитку.

У республіканській адміністрації Ейзенхауера був заступником міністра. У 1954 – 1955 рр. спеціальний помічник президента Ейзенхауера із зовнішньополітичних питань.

З 1959 - 1973 рр. губернатор штату Нью-Йорк, мав репутацію ліберала і лідера поміркованого крила республіканців. Починаючи з 1960 р., намагався отримати у Республіканській партії висування своєї кандидатури на президентство, але чотири рази поспіль невдало (1960, 1964, 1968, 1972 рр.).

Після відставки Річарда Ніксона у 1974 р. президентом став друг Рокфеллера, віце-президент Джеральд Форд. Форд був віце-президентом, оскільки обраний на цю посаду Спіро Агню був змушений піти у відставку ще раніше, ніж сам Ніксон. Відповідно за 25-ю поправкою до Конституції США пост віце-президента, на якому відкрилася вакансія, повинен був бути заміщений Конгресом за поданням президента.

Форд зупинив свій вибір на Рокфеллера, який був протягом довгого часу ефективним губернатором найбільшого штату. Конгресмени обох палат цікавилися більше не політичними здібностями кандидата, які були безсумнівні, а тим, чи не вплине на його діяльність причетність до фінансової еліти і величезне особисте багатство. Після довгих дебатів Палата представників і Сенат затвердили Рокфеллера віце-президентом 19 грудня 1974 р. Він став

другим і поки останнім віце-президентом, що вступив на посаду відповідно до 25-ї поправки, після самого Форда.

Рокфеллер обставив і багато прикрасив на свої кошти віце-президентську резиденцію в Вашингтоні, хоча фактично не жив там, вже маючи в Вашингтоні будинок. Йдучи з поста, він залишив всю обстановку в резиденції у власності держави, і нею користуються всі наступні віце-президенти.

Під час однієї з публічних промов 16 вересня 1976 р. присутні хіпі стали висміювати Рокфеллера, тоді він, розсердившись, показав їм середній палець, що було відображене на фото і отримало велику популярність.

Вже 3 листопада 1975 р. Рокфеллер сповістив Форда, що розглядає своє віце-президентство як тимчасове і не збирається балотуватися у парі з ним у 1976 р. На цих виборах кандидатом у віце-президенти при Форді був відомий республіканець Боб Доул, згодом невдало боровся за президентство в 1996 році, Втім, тандем Форд-Доул програв тандему демократів Картер-Мондейл

Був постійним членом Більдербергського клубу.

Творець Музею примітивного мистецтва в Нью-Йорку.

Нельсон Рокфеллер помер в Нью-Йорку через 2 роки після відходу з посади, 26 січня 1979 р., «від серцевого нападу під час статевих зносин» як офіційно зазначено в його свідоцтві про смерть. Коханкою 70-річного політика була якась Меган Маршак, про яку мало що відомо.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

РОМАНТИЗМ

РОМАНТИЗМ (фр. romantisme) — ідейний рух у літературі й мистецтві, що виник наприкінці ХУІІІ ст. у Німеччині, Великій Британії й Франції, поширився на початку ХІХ ст. у Російській імперії, Польщі й Австрії, а з середини ХІХ ст. охопив інші країни Європи та Північної і Південної Америки.

Характерними ознаками романтизму є заперечення раціоналізму, відмова від суворої нормативності у художній творчості, культ почуттів людини; увага до особистості, її індивідуальних рис; неприйняття буденності й звеличення «життя духу»; наявність

провідних мотивів самостійності, світової скорботи (національної туги) та романтичного бунту, нескореності; історизму та захоплення фольклором.

Романтизм, що виник після французької революції, в умовах утвердженого на зламі ХУІІІ — ХІХ ст. абсолютизму, був реакцією проти раціоналізму доби Просвітництва і застиглих форм, схем і канонів класицизму та подекуди проти сентименталізму. Філософську базу романтизму заклав німецький філософ Фрідріх Шеллінг. Визначальними для романтизму стали ідеалізм у філософії і культ почуттів, а не розуму, звернення до народності, захоплення фольклором і народною мистецькою творчістю, шукання історичної свідомості й посилене вивчення історичного минулого, інколи втеча від довколишньої дійсності в ідеалізоване минуле або у вимріяне майбутнє чи й у фантастику. Романтизм призвів до вироблення романтичного світогляду та романтичного стилю і постановня нових літературних жанрів — балади, ліричної пісні, романсової лірики, історичних романів і драм.

Романтизм співіснував з пізнім класицизмом, академізмом. Мав впливи на сучасні йому: Історичний живопис; портрет; гравюру; архітектуру; музику; літературу.

Романтизм сформувався на тлі суспільної кризи, як прояв незгоди з тенденціями кінця ХVІІІ ст. Вже тоді почалися процеси проторомантизму у мистецтві Франції (особлива схвильованість у деяких портретах, потяг до незвичних ситуацій, прихід у мистецтво представників народу без ідеалізації їх бідності, їх соціального стану). Особи з соціального низу піднімаються до рівня учасників історичного процесу попри монополію аристократії на політику і культуру.

Жак-Луї Давід. «Вартовий художника в ув'язненні», 1794 р

В Європі буржуазія стає окремою соціально-політичною силою, внаслідок чого змінилася структура суспільства, зруйнувалися традиції

спадкової монархічної влади. Відбулася низка буржуазних революцій, що призвело до формування конституційної монархії або до відновлення республіканського правління. У 1649 р. відбулася буржуазна революція в Англії, у 1789 р. — буржуазна революція у Франції. Негатив революційних змін (страсти, голод, військові дії, політична нестабільність) призвели до бажання втекти від реальності, бо вплинути на неї не було можливості.

Посилилася роль міст, зросли їхні розміри. Це викликало потяг до первинного стану людини, до природи і малої залежності пересічного громадянина від утисків суспільства.

Першою особою епохи, що значно вплинула як на політичні, так і на мистецькі події того часу, став Наполеон Бонапарт, що особистим прикладом продемонстрував важливість особистої ініціативи, дієвості. 18 червня 1815 р. Наполеон програв битву при Ватерлоо, після чого його примусили зректися престолу й ізолювали на острів Св. Єлени (практично запроторили у перше ув'язнення). Теоретично життя для особи-романтика також будується на яскравих контрастах і шалених змінах у настроях (або у біографії). Церква і надалі втрачає свої позиції у суспільстві, формується чисто світська культура XIX ст.

У 1804 р., коли Наполеон став французьким імператором, Німеччина лишалася політично відсталою країною, в якій панувала феодална роздробленість, кріпацтво, середньовічне законодавство. Раніше низка німецьких князівств воювали проти революційної Франції. У 1805 р. імператор Австрії Франц II покинув престол. У липні 1806 р. Священна Римська імперія припинила існування, замість неї проголосили Рейнський союз.

У Франції у 1789 р. особиста залежність селян, деякі дворянські привілеї й церковна десятина були скасовані. 26 серпня 1789 р. прийнята «Декларація прав і свобод людини». У липні 1790 р. введено громадянський шлюб. У вересні 1791 р. приймається перша Конституція.

У 1792 р. Англія вступила у війну Французької республіки і Бельгії. У 1797 р. до війни з Францією додалися внутрішні народні заворушення, заколот матросів.

В Ірландії продовжуються виступи проти англійської колоніальної влади. Незважаючи на це, у 1799 р. англійський і ірландський парламент було офіційно об'єднано.

В Італії виникає ідея національної єдності, що призвело до політичного об'єднання Апеннінського півострова. У 1799 р. Наполеон прийняв на себе титул короля Італії. Попри те, що відносно політичну самостійність незабаром було втрачено, ідея єдності італійців

продовжувала розвиватися і реалізувалася зі створенням об'єднаного королівства Італії.

Представники романтичної літератури: у Франції - Віктор Гюго, Жорж Санд, Александр Дюма-батько; у Німеччині — єнська школа (А. В. та Ф. Шлегелі, Новаліс, Ф. Шлеєрмахер, Л. Тік), гейдельберзький романтизм (Г. фон Клейст, брати Грімм), Генріх Гейне, Е. Т. А. Гофман; в Англії — «озерна школа» (В. Вордсворт, С. Колрідж, Р. Сауті), «лондонські романтики» (Ч. Лем, В. Хезлітт, Лі Хант), П. Б. Шеллі, В. Скотт, Дж. Байрон; у США — В. Ірвінг, Г. В. Лонгфелло, Ф. Купер, Г. Мелвілл. **У Польщі** — А. Міцкевич, Ю. Словацький. **В Україні** — М. Костомаров, Є. Гребінка, Т. Шевченко, П. Куліш.

Живопис

Найпоследовніші позиції романтизму виробили митці Франції. Саме там до болю гостро відчувався розрив між гуманістичним ідеалом та жорстокою дійсністю країни, що вела безкінечні війни, страждала від нівелювання особистості і практичного винищення молодого покоління у військових авантюрах Наполеона, розчарування у частих змінах політичної влади і відсутності перспектив стабільності. Романтизм Франції (на відміну від інших національних шкіл) мав також патріотичну, суспільну складову, яку яскраво втілили Теодор Жеріков у картині-спротиву «Пліт Медузи» та Ежен Делакруа — у картинах «Свобода, що веде народ» та «Винищення греків турками на Хіосі» («Різанина на Хіосі»). Унікальним явищем французького і європейського романтизму став барельєф «Марсельєза» на Триумфальній арці у Парижі (скульптор — Франсуа Рюд).

Франсуа Рюд. Виступ добровольців на захист батьківщини (Марсельєза), 1833 р. Триумфальна арка, Париж

Лише з часом патріотична складова французького романтизму зійшла нанівець, а митці перейшли на позиції індивідуального спротиву брутальній буржуазній дійсності (Ежен Делакруа, Альфред

Мюссе, Жорж Санд, Стендаль, Віктор Гюго, у Британії — Джордж Гордон Байрон та ін.)

Деяко хворобливі форми мав романтизм Британії, де відомі його представники зосередились на відтворенні фантастичних чи фантазмагоричних картин розпаленої свідомості (Вільям Тернер, Генрі Фюзелі, Вільям Блейк, частково Джон Констебл).

Європейські митці романтизму: Ан-Луї Жіроде де Русі-Тріозон; Ежен Делакруа, живопис і літографії; Теодор Жеріко; Антуан Жан Гро; Франсіско Гойя, пізні твори; Кіпренський Орест Адамович; Артур Гроттгер; Айвазовський Іван Костянтинович; Брюллов Карл Павлович (портрети); Джон Констебл; Вільям Тернер; Вільям Блейк; Каспар Давид Фрідріх; Отто Рунге; Карл Шпіцвег.

Свобода, що веде народ, 1830, Лувр, Париж

Музика епохи романтизму

Музичний романтизм, як художній напрямок, постав на початку XIX ст. під впливом раннього німецького літературно-філософського романтизму (Ф. В. Шеллінг, Жан Поль та ін.); надалі розвивався в тісному зв'язку з різними течіями літератури, живопису і театру.

Власлива романтизму індивідуалізація образів, увага до почуттєвого світу сприяла появі нових прийомів формоутворення та засобів музичної виразності. Композитори-романтики повертаються до програмності, що в свою чергу сприяє індивідуалізації, конкретизації музичних образів. В оперному жанрі розвивається лейтмотивна система, а також тяжіння до наскрізної драматургії. У

симфонічному жанрі спостерігається тенденція до запровадження великих складів оркестру із застосуванням видових інструментів, розширення ролі духових та ударних. Разом з тим більшої ваги набувають жанри мініатюри — прелюдій, програмних творів малої форми. Зв'язок романтизму з національним відродженням ряду країн в музиці знайшов прояв у посиленні інтересу композиторів до музичного фольклору своїх народів і його імплементації у жанри європейської музики. Завдяки цьому інтересу на музичну арену виходять самобутні національні композиторські школи, серед яких польська (Ф. Шопен, С. Монюшко), чеська (Б. Сметана, А. Дворжак), угорська (Ф. Ліст), пізніше норвезька (Е. Гріг), іспанська (Альбеніс), фінська (Я. Сібеліус). Частково у руслі романтизму проходило становлення української та російської композиторських шкіл.

Тяжіння до індивідуалізації та пошуки експресії спонукали композиторів до використання дисонантних співзвучностей, ускладнення ладо-гармонічної системи, що до початку ХХ ст. підготувала ґрунт до цілковитої відмови від тональної системи багатьох композиторів наступної епохи.

Театр епохи романтизму

Драматурги нового напрямку прагнули зображувати людські почуття, тому стиль театральних постановок було змінено. Відмовилися від єдності події, часу й місця, від пишних декорацій (оскільки теоретики театру вважали, що глядач не ототожнює події на сцені з реальним життям і повірить акторові, навіть якщо той не перебуватиме серед дорогих декорацій). Декламація й наспіви були замінені на просту розмовну мову.

Передмова до твору «Кромвель» Віктора Гюго (1827 р.) містить у собі правила нового театру. Гюго одним із перших зображував у своїх п'єсах нетипового героя.

Альфред де Мюссе працював у жанрі ліричної комедії. Якщо Гюго робив акцент на подіях, то Мюссе цікавила духовна рефлексія героя. Гюго змінював місце події по актах, Мюссе — по сценах та картинах, що було важко втілити у життя.

Автором 66 п'єс є Александр Дюма-батько. Огюстен Ежен Скріб у своїй творчості утверджував здоровий глузд, його герої є прагматиками. В Англії Джордж Ноел Гордон Байрон («Каїн», «Манфред») і Персі Біші Шеллі (трагедія «Ченчі») не писали п'єс для широкої публіки, орієнтувалися на читача. Характерної особливістю їхніх героїв, одинаків-бунтарів, є відчай і песимізм.

Німецький театр представляють Август Вільгельм Шлегель (теоретик, творець «шекспірівського культу»), Генріх фон Клейст, Ернст Теодор Амадей Гофман та Людвіг Йоган Тік.

РОМАНТИЗМ В АРХИТЕКТУРІ

Вестмінстерський палац у Лондоні - найвідоміша у світі споруда у неоготичному стилі

В архітектурі романтизм не виробив єдиного стилю. Йдеться швидше про сукупність «романтичних» стилів, притаманних добі. У Британії це насамперед неоготика, на континенті — «романтичний історизм», неогрек, неоренесанс та неовізантійський стиль. Певною мірою усі ці стилі всередині ХІХ ст. були переосмислені у дусі академізму, внаслідок чого перехід від романтизму до академізму відбувався менш конфліктно, аніж у живописі та літературі.

Дослідження романтизму виявили нерівномірність розвитку різних видів мистецтва. Значними були і національні розбіжності стилю. Не існувало також єдиного центру романтизму, як це було у Римі — визнаному центрі бароко Європи ХУІІ ст. А відомі митці романтизму живуть як в столичних містах (Париж, Лондон), так і в країнах, що не були значними мистецькими осередками на той час (Російська імперія, США, Бельгія, Угорщина, Польща).

Ан-Луї Жіроде, «Придушення французами повстання в Каїрі 26 жовтня 1798 р.», 1810 р. Версаль

Літературу романтизму поділяють на такі етапи та течії:

Ранній романтизм - (кінець XVIII — початок XIX ст.). Першу хвилю утворили наполеонівські війни та період Реставрації. В Англії це творчість поетів Дж. Г.Байрона, Персі Біші Шеллі, Дж. Кітса, Вальтера Скотта, у Німеччині — майстра сатиричної прози Ернста Теодора Амадея Гофмана і лірика Генріха Гейне.

Риси, притаманні цьому періоду, — універсалізм, прагнення охопити буття в його повноті, тісний зв'язок з філософією, тяжіння до символу й міфу як найбільш адекватних форм художнього вираження, розлад з дійсністю.

Зрілий романтизм - (20-40 рр. XIX ст.) Друга хвиля розпочалася після Липневої революції у Франції та після повстання у Польщі. Найкращі твори в цей час пишуть у Франції Віктор Гюго, Ж. Санд, Олександр Дюма; у Польщі — Адам Міцкевич, Юліуш Словацький; в Угорщині — Шандор Петефі. У цей період романтизм широко охоплює живопис, музику, театр.

Пізній романтизм - (після революції 1848 р.). У цей період романтизм набуває якостей демонізму.

Течії романтизму

Народно-фольклорна – це — течія початку XIX ст., орієнтована на фольклор та народно-поетичне мислення. Представники цієї течії збирали народну поезію й черпали з неї мотиви, знаходили у ній архетипи своєї творчості. Їх приваблювала простота поетичного вислову, мелодійність народної поезії.

«Байронічна» - представники — Дж. Байрон, Г.Гейне, А.Міцкевич, О.Пушкін, М.Лермонтов та ін. Своє завершене втілення течія отримала саме у творчості Байрона, тому й дістала таку назву. Її особливості — розчарування і меланхолія, депресія, «світова туга». Ці негативні емоції стали провідними ліричними мотивами, що визначали емоційну тональність творів.

Гротескно-фантастична, або «гофманівська» течія - основна риса цієї течії (названої за іменем її найвідомішого представника, А.Гофмана) — перенесення романтичної фантасмагорії до сфери повсякденного життя, тобто побуту, їх переплетення, внаслідок чого убога сучасність постала у примхливому гротескно-фантастичному висвітленні.

Утопічна течія - набула значного розвитку у літературі 30-40-х рр. XIX ст.; представниками її були Віктор Гюго, Жорж Санд, Генріх Гейне. Утопічна течія була ніби протиставленням до «байронічної», оскільки проповідувала оптимістичний погляд на життя, його перспективи, переносила акцент з критики на ствердження позитивних тенденцій і цінностей життя.

Розвиток за країнами

У Франції найкращі досягнення зроблені в живописі та літературі. А французька музика романтизму значно зміцнила свої позиції після прибуття у Париж емігранта з підросійської тоді Польщі — Фредеріка Шопена (1810–1849).

Романтизм в Німеччині мав досягнення у філософії і, частково, у живописі, де розвинулись споглядальні, меланхолійні чи містичні настрої окремої особистості наодинці з величчю природи, з уламками величного минулого, з непізнаваністю смерті чи Бога (меланхолійні портрети Отто Рунге, світські, нецерковні одинаки Каспара Давіда Фрідріха, заглиблені в минуле персонажі Шпіцвега). В німецькому романтизмі годі й шукати суспільно-політичну складову, притаманну французьким митцям. «Ми можемо в цьому світі тільки меланхолійно чекати, тільки жити очікуванням полум'я майбутнього. Справжня дія — не у дійсності» — проголосив Тік у «Мандрах Франца Штернбальда». Думка, що життя особи може минути, а вона так і не дочекається «полум'я майбутнього», до Тіка так не дійшла. Невідомо також було, навіщо цьому «полум'ю майбутнього» особи, нездатні на активні дії.

**Гойя. Вони йдуть вперед, не знаючи шляху, аркуш № 70,
«Лихоліття війни»**

Романтизм у Російській імперії мав обмежений характер і найбільше виявив себе у живописі Ореста Кіпренського, у портретах Карла Брюллова та у літературі. Почесне і унікальне місце у літературі доби посів Михайло Лермонтов, у творах якого яскраве відтворення знайшли і богоборчі, і патріотичні, і осудливо-бунтарські позиції автора

(«Прощай, немытая Россия», «Люблю отчизну я, но странною любовью!», «Нет, я не Байрон, я — другой»).

Два найкращі представники романтизму в мистецтві Бельгії, яка щойно виборола державність, — Луї Галле у живописі та Шарль Де Костер у літературі. Через звертання до героїчного минулого Фландрії XVII ст. обидва закликали сучасників до патріотичного служіння новоствореній країні, до пам'яті про героїв минулого. Але цього не було у романтизмі Британії, Німеччини, Польщі, що потонув у дріб'язкових проблемах індивідуалізму.

Пам'ять про минуле взагалі відіграла значну роль в настановах романтизму. Відмова від стилістики класицизму вимагала створення нової стилістики. Однак її створено не було, а у живописі почав домінувати бурхливий, нестримний рух персонажів, що нагадував призабуте бароко.

В архітектурі романтизм відбився у значній зацікавленості готикою. Показовою стали кампанія реставрації готичних споруд Віолле-ле-Дюком, перебудова у готичній стилістиці колишніх барокових соборів (ре-готизація). В добі романтизму корениться і стиль неоготики, що охопив декілька європейських країн і США, докотившись до початку XX ст., коли в Європі вже пройшла зміна декількох історичних стилів.

Пам'ять про минуле відіграла значну роль в настановах романтизму, але й ставлення до минулого було різним. Нещодавні війни і Європі і авантюри Наполеона викликали значну хвилю негативізму і розчарування. Постулат «Минуле було величним і прекрасним» підпав під нищівну критику. «Мені соромно брати участь в суспільному житті» — казав персонаж роману Сенанкура «Оберман», і його наслідувала більшість. Саме ця більшість була так травмована небезпеками реальності, що втратила здібність жити без відчаю, образ та страху. Панівні пригнічені настрої доби і відбило мистецтво романтизму.

Український романтизм

Своїми ідеями і настановами, зокрема наголошуванням народності і ролі та значення національного у літературі і мистецькій творчості, романтизм відіграв визначну роль у пробудженні й відродженні слов'янських народів, зокрема українського. Першими виявами українського романтизму були: видана 1818 р. у Петербурзі «Грамматика малороссийского наречия» О. Павловського і збірка М. Цертелева «Опыт собрания старинных, малороссийских песней» з висловленими у них думками про глибоку своєрідність і самостійність української мови й української народної поезії. До виявів українського передромантизму зараховують також виданий у Москві 1827 р.

збірник «Малороссийские песни» М. Максимовича і балади («Твардовський» і «Рибалка», 1827). Український романтизм виник не так як реакція проти не надто значного в українській літературі класицизму, а проти наявних у ній тоді бурлескних і травестійних традицій і розвинувся у великій мірі під впливом поглибленого вивчення народної творчості, з одного боку, та писань російських і польських романтиків — з другого. Зокрема чималий вплив на утвердження романтизму в українській літературі мали українські школи у російській і польській літературах. У російській літературі провідними представниками української школи були не тільки захоплені українською екзотикою (природою, історією, народним побутом і творчістю) росіяни (К. Рилєєв, О. Пушкін, Ф. Булгарін), але й численні українці, що писали російською мовою (О. Сомов, М. Маркевич, Є. Гребінка й особливо М. Гоголь). Визначальними були українські теми й українські екзотичні сюжети також для творчості польської української школи — романтиків А. Мальчевського, Б. Залеського й С. Гоцинського.

ДЖЕРЕЛА:

Чудо в бароко та в романтизмі Новик, О. П.; Дорошкевич О. 20 — 40-і роки в укр. літературі. I — II. К. 1922 — 24; Шамрай А. До початків романтизму, ж. Україна, X — XI. К. 1929; Харківська школа романтиків. Вступна ст., ред. і примітки А. Шамрая. I — III. X. 1930; Шамрай А. Харківські поети 30 — 40 рр. XIX ст.; харківська школа романтиків. X. 1930; Чижевський Д. Романтика. ЕУ 1. Мюнхен — Нью Йорк 1949; Чижевський Д. Іст. укр. літератури від початків до доби реалізму. Нью-Йорк 1956; Коцюбинська М. Поетика Шевченка і укр. романтизм. Зб. шостої наук. Шевченківської конференції. К. 1958; Волинський П. Теоретична боротьба в укр. літературі (перша половина XIX ст.). К. 1959; Нудьга Г. Два поети-романтики. Віктор Забіла — Михайло Петренко. Поезії. К. 1960; Матеріали до вивчення укр. літератури. Т. II. К. 1961; Пириходько П. Шевченко й укр. романтизм 30 — 50 рр. XIX ст. К. 1963; Шевельов Ю. З іст. укр. романтизму.; Волинський П. Укр. романтизм у зв'язку з розвитком романтизму в слов. літературах. К. 1963; Письм. Зах. України 30 — 50-их рр. XIX ст. К. 1965; Кирчів Р. Україніка в польських альманахах доби романтизму. К. 1965; Іст. укр. літератури у восьми тт. Т. II. К. 1967; Крижанівський С. і Ротач П. Визначний представник укр. романтизму. Левко Боровиковський: Повне зібрання творів. К. 1967; Укр. поети-романтики 20 — 40-их рр. XIX в. Із ст. І. Айзенштока, 1968; Вопросы романтизма в советском литературоведении. Библиографический указатель. 1856 — 1968. Ред. Н. Гуляев. Казань 1970.

РОСІЙСЬКА ПОЛІТИЧНА ДУМКА

Джерелом російської політичної думки є ідеологія Київської Русі. Майже до XVIII ст. російська політична думка еволюціонувала у формі богословських доктрин. Визначними її пам'ятками є «Повість про Флорентійський і обор» Симеона Суздальського, де стверджується

божественне походження царської влади, незалежність російської церкви від Папи Римського, закладається підґрунтя політичної теорії щодо Москви як «третього Риму». Далше обґрунтування цієї теорії знаходимо в псковського ченця Філофея, що розглядає політичну історію людства як історію трьох світових царств: перший Рим упав, бо не досяг православної віри, другий Рим — столицю Римської імперії було перенесено тоді до Константинополя — упав (у 1453 р. Константинополь (Царгород) завоювали турки-османи), бо зрадив православ'я, третій Рим — це Москва як «вселенська монархія», всесвітній політичний і церковний центр — єдиний і наймогутніший захисник православ'я, «богоспасенний град», населений «богообраним народом», останнє світове царство, з падінням якого настане кінець світу.

Значний внесок у розробку проблем політичної історії Росії зробив В. Татищев (1686—1750) — палкий прихильник теорії природних прав і свобод людини, які треба «загнуздати для її ж користі», наклавши «узду природну» (влада батька в сім'ї, монарха в державі), або «узду похідну, договірну» (влада поміщика над кріпаком, пана — над слугою).

До скарбниці російської політичної думки увійшли й ідеї монархів. Політичну доктрину абсолютизму, яку обстоював Петро 1, викладено у вченні Феофана Прокоповича. Погляди Івана Грозного щодо суверенної й самодержавної царської влади, зверхності держави над церквою, цілковитого підпорядкування боярства владі монарха, права царя безоглядно розпоряджатися не лише привілеями та вільностями підданих, а й їхнім життям та смертю, викладено ним особисто в листах до державних і політичних діячів того часу, зокрема до князя Андрія Курбського. Катерина II також упроваджувала ідею політичного деспотизму освіченого монарха, але робила це гнучкіше: декларуючи ліберальні ідеї (загального блага народу), називаючи Сенат «вмістилищем законів», проповідуючи рівність громадян перед законами, водночас розширювала дворянські привілеї й посилювала закріпачення селян, перетворюючи їх на майже безправних істот.

Вершиною російської політичної думки XVIII ст. справедливо визнано творчість О. Радіщева (1749—1802), який започаткував теорію російського конституціоналізму, а точніше — його революційно-демократичний народницький напрям. У «Подорожі з Петербурга до Москви», «Проекті Цивільного уложення» О. Радіщев висловив ідеї щодо насильницького повалення самодержавства, встановлення демократичного федеративно-республіканського устрою з усевладдям народу, скасування кріпацтва, торжества справжньої свободи, рівності громадян перед законом, поваги до бідних, ненависті до багатих,

ставлення до експлуатації як злочину, «звірячого звичаю». У фразі О. Радіщева:

«Я озирнувся навколо себе — душа моя стражданнями людства вражена стала» — суть мотиву політичної концепції видатного російського письменника. О. Радіщев створив політичну доктрину національної рівності, рішуче заперечував расові теорії, агресивні війни.

Фундатором ліберально-демократичного напрямку російського конституціоналізму став М. Сперанський (1772— 1839). Гасло ліберального конституціоналізму в першій чверті XIX ст. підхопили масонські організації російського та українського дворянства, що пізніше стали відомі як декабристи, політичні програми яких базувалися на проектах конституції Росії.

Ідейними натхненниками декабристів виступили П. Пестель (1793—1826) в Україні та М. Муравйов (1795—1843) у Петербурзі. Уряд учинив криваву розправу з декабристами.

Ліворадикальну народницьку течію російської політичної думки, започатковану О. Радіщевим у XIX ст., репрезентували О. Герцен (1812-1870), М. Огарьов (1813-1877), В. Белінський (1811-1848), М. Чернишевський (1828-1889), М. Добролюбов (1836-1861), Д. Писарев (1840-1868).

Революціонери — демократи викривали сваволю самодержавства, захищали права та свободи людини, передусім селянства, закликали до революції задля скасування кріпосного права, висунули теорію «російського патріархального соціалізму», обстоювали заснування федерації на чолі з Думою, критикували західну «конституційно-міщанську громадянськість», протиставляли їй суспільство, де «не буде багатих, не буде бідних, ні царів, ні підданих, але будуть брати, будуть люди», розглядали російське самодержавство як азіатський деспотизм, змальовували утопічні картини вільного життя повноправних людей.

Саме тоді в Росії поширюється політична течія, гаслом якої стало цілковите визволення людей від будь-якої влади, відкидалась ідея держави взагалі як апарату насильства над індивідом. Ідеться про погляди одного із засновників світового анархізму Михайла Бакуніна (1814—1876) та наступника його справи Петра Кропоткіна (1842—1921).

Батьки анархізму пропонували замість держави створити взірцеве громадянське суспільство — федеративну вільну організацію з асоціацій громадських угруповань, волостей, областей і народів, де не на словах, а на практиці реалізуються принципи самоврядування та загальної рівності.

РОСТОУ ВОЛТ ВІТМЕН
(7 ЖОВТНЯ 1916 - 13 ЛЮТОГО 2003 рр.)

Американський економіст і політичний мислитель.

Народився в родині єврейських іммігрантів з Росії. Навчався в Єльському університеті; стипендіант Родса в Оксфорді; доктор філософії (1940). Викладав в Колумбійському, Оксфордському, Кембріджському і Техаському університетах, Массачусетському технологічному інституті. Кавалер ордена Британської імперії (1945). Нагороджений Президентською медаллю свободи (1969). Помер 13 лютого 2003 року в Остіні.

Наукова діяльність

Найбільш відомі теоретичні концепції були розроблені У. Ростоу у кінці 1950-х - початку 1960-х ще до його відходу у політику. Розвиваючи ідеї, вперше висунуті у 1940-х рр. П. Друкером, Дж. К. Гелбрейтом та Р. Ароном, У. Ростоу став одним з розробників теорії постіндустріального суспільства. Якщо його попередники звертали основну увагу на переростання індустріального суспільства у постіндустріальне, то Ростоу вивчав перш за все формування індустріального суспільства. Теорію стадій розвитку економіки він виклав у своїй самій знаменитій книзі, яка так і називалася - «Стадії економічного зростання. Некомуністичний маніфест» (1960).

Політична діяльність

У 1961 р. Ростоу на якийсь час відійшов від викладацької діяльності і цілком поринув у політику. Коли Джон Кеннеді став президентом, він призначив Ростоу на пост заступника помічника президента з національної безпеки. Одна з центральних зовнішньополітичних ідей нового уряду - ідея підтягування відсталих країн до рівня розвинених - була ініційована саме Ростоу. Відповідно до його поглядів, розвинені країни повинні допомагати відстаючим, прискорюючи їх проходження стадій економічного зростання.

Прагнення силою нав'язувати прогрес у поєднанні з антикомунізмом зіграли, однак, роль у розпалюванні сумно

знаменитої В'єтнамської війни. Ростоу вважав, що поки В'єтнам не досяг високого рівня розвитку і не знайшов імунітету проти «комуністичної загрози», Америка повинна всіма силами перешкоджати поширенню там (як і в інших країнах) комуністичних ідей. Ця ідея привела Ростоу до вимоги вирішувати в'єтнамський конфлікт чисто силовими методами. Цю жорстку позицію він відстоював і при наступному президенті, Л. Джонсону, займаючи спочатку посаду члена Міжамериканського Комітету по взаємодії заради прогресу, а потім пост радника з питань національної безпеки.

З приходом президента Р. Ніксона у 1969 р. Ростоу, з його репутацією військового «яструба», змушений був піти з державної служби. Намагаючись відновити викладацьку діяльність, він зіткнувся, проте, з великими труднощами. Американська наукова інтелігенція, що тяжіє до ліберальних і пацифістських ідей, вважала Ростоу відповідальним за в'єтнамську трагедію. Єдине місце, де йому вдалося знайти роботу - це Школа громадських зв'язків при Техаському університеті в Остіні, створена Л. Джонсоном. У цьому досить другорядному закладі Ростоу став професором політичної економії. Він активно займався викладацькою і науковою діяльністю, і аж до самого кінця життя не відчував ніякого жалю з приводу своєї позиції у в'єтнамській війні. В останнє десятиліття свого життя Ростоу очолював створену при його активній участі громадську організацію, яка займалася програмами, що забезпечують спостереження за вагітними жінками і надання допомоги дітям.

Наукові ідеї

Ростоу написав понад 30 книг із найрізноманітніших напрямів суспільствознавства - економічної історії, економічної теорії, політології, радянології і т. д. Основний його науковий внесок пов'язаний з трьома концепціями - теорією «стадій економічного зростання», концепцією фаз переходу до демократії і цінової теорією довгих хвиль кон'юнктури.

Сама ідея виділення стадій, які послідовно повинно проходити суспільство у міру свого розвитку, які відкрито не Ростоу. Її коріння лежить у концепціях перших соціологів (О. Конт, Г. Спенсер), на основі яких К. Маркс створив свою теорію формаційного розвитку. Замість запропонованого Марксом принципу виділення фаз розвитку по способам виробництва, Ростоу запропонував враховувати інші економічні критерії - технологічні інновації, швидкість економічного зростання, зміни в структурі виробництва і т. д.

У. Ростоу виділяє п'ять стадій розвитку суспільства, дві з яких є проміжними, що забезпечують перехід до нової фази розвитку.

ТРАДИЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО. Це аграрні суспільства з досить примітивною технікою, переважанням сільського господарства в економіці, станово-класової структурою і владою великих земельних власників.

ПЕРЕХІДНЕ СУСПІЛЬСТВО. На цьому етапі створюються передумови для переходу в нову фазу розвитку: зароджується підприємництво, складаються централізовані держави, зростає національна самосвідомість.

СТАДІЯ «ЗРУШЕННЯ» з промисловими революціями і наступними за ними великими соціально-економічними та політичними перетвореннями.

СТАДІЯ «ЗРІЛОСТІ», пов'язана з розвитком науково-технічної революції, зростанням міст.

ЕРА «ВИСОКОГО МАСОВОГО СПОЖИВАННЯ». Її найважливіша риса - значне зростання сфери послуг, перетворення виробництва товарів споживання в основний сектор економіки.

У характеристиці сучасного постіндустріального суспільства вітчизняні та зарубіжні автори виділяють такі його риси, як різке зростання «штучних інтелектуальних галузей» - мікроелектроніки, біотехнологій, телекомунікацій; посилюється глобалізація господарства.

Відзначаються нові проблеми, викликані, перш за все несприятливою демографічною ситуацією в більшості країн заходу. При всій важливості технічного прогресу, досягнень економіки в постіндустріальному суспільстві, головне, що, на думку провідних дослідників, визначає сьогодні характер його розвитку, - це духовний потенціал людини, його знання, здібності, цінності, пріоритети. Саме це стає центральним ресурсом ХХІ ст.

У своїй пізнішій роботі «Політика і стадії росту» (1971) він додав до раніше виділених п'яти стадій шосту - стадію «пошуку якості життя», коли на перший план висувається духовний розвиток людини.

Ростоу вважав, що жодна країна не може перескочити через яку б то не було стадію або пройти їх в іншому порядку. Хоча шлях розвитку єдиний для всіх країн світу, але проходження стадій носить більш-менш індивідуальний характер - в різних країнах темпи проходження стадій могли сильно відрізнятись. Відстали в розвитку країни запозичують досвід передових і мають шанси наздоганяти або навіть переганяти їх.

Наприклад, хоча в США «зліт» промисловості стався приблизно на півстоліття пізніше, ніж у Великобританії, але до фази «високого масового споживання» Америка підійшла на кілька десятиліть раніше Сполученого Королівства.

Марксисты критикували теорію Ростоу за технологічний детермінізм, а й історики-економісти зустріли концепцію стадій економічного зростання досить скептично, вважаючи її надто абстрактною.

Коли у 1960-1970 рр. почала розвиватися кліометрика, то виявилось, що фаза «зльоту», як її описував У. Ростоу, в економічній історії розвинених країн не виявляється.

Промислова революція насправді була раптовою і швидким підйомом, а більш плавним і тривалим процесом. Чи не єдина країна, де індустріалізація проходила саме за сценарієм Ростоу, - це СРСР сталінського періоду.

Таким чином, теорія стадій економічного зростання зіграла важливу роль у стимулюванні аналізу промислової революції, але у цілому виявилася відкинутаю.

Серед економістів, які займаються теорією відкритих Н. Д. Кондратьєвим довгих хвиль кон'юнктури, Ростоу відомий як один з представників цінового підходу до пояснення причин цих довгострокових коливань.

У книзі «Чому бідні стають багатшими, а багатство зростає повільніше» (1980) він запропонував розглядати підйоми і спади рівня цін як вихідний фактор, який впливає на посилення та ослаблення інноваційної діяльності та, в кінцевому рахунку, на чергування фаз росту і підйому в економіці в цілому.

У СРСР праці Ростоу (одна з транскрипцій імені - В. В. Ростоу) рецензувалися в наукових економічних журналах («МЕІМО», «Вісник МГУ», «Вісник ЛДУ», «Економічні науки» і ін.) І монографіях окремих авторів і вчених колективів.

Їх критичний аналіз, що проводився на методологічній основі панував у радянській науці марксистсько-ленінського підходу, ставив роботи Ростоу в ряд зарубіжних дослідників, щодо яких радянські критики відзначали ряд позитивних рис, включаючи велику ступінь наближеності до економічних реалій сьогодення.

Так, у збірнику, виданому колективом професорів ІСЕМВ АН СРСР в 1980 р, зазначалося, що Роботи П. Самуельсона, Дж. Гелбрейта, В. Леонтьєва, А. Медісона, Б. Балаша, У. Ростоу, Г. Кана, Г. Мюрдаля, А. Печчеї, доповіді, представлені Римському клубу групами вчених під керівництвом Д. Медоуза, М. Месаровича і Е. Пестеля, Я. Тінбергена, Д. Габора, Е. Ласло ... в меншій мірі відірвані від аналізу міжнародних сторін виробництва, певною мірою враховують динаміку і тенденції розвитку продуктивних сил всього світового капіталістичного господарства, переносючи при цьому акцент на

зворотний вплив ринкові зв'язків на реальне відтворення суспільного капіталу.

РОТАЦІЯ У ПОЛІТИЦІ

Ротація у політиці (від лат. *rotatio* – обертання). Демократична вимога періодичної змінюваності політичних сил та осіб, що перебувають при владі.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

РОЯЛІЗМ

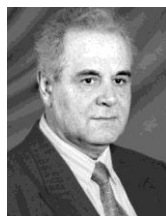
РОЯЛІЗМ - прихильність до королівської влади; виник у період Великої французької революції для позначення прихильників династії Бурбонів (кінець XVIII ст.). У ширшому розумінні роялізм збігається з монархізмом.

Роялізм (від фр. *royal* – королівський). Політична течія, яка об'єднує прихильників королівської влади, монархічного ладу. У широкому розумінні – те, що й монархізм. Даний термін почали вживати у період Французької буржуазної революції.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

РУДИЧ ФЕЛІКС МИХАЙЛОВИЧ (НАРОДИВСЯ 28 ЖОВТНЯ 1930 Р.)

Доктор філософських наук, завідувач відділу теоретичних і прикладних проблем політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Член ЦК

КПУ у 1976 — 1991 рр. Депутат Верховної Ради УРСР 9-11-го скликань. Доктор філософських наук, професор, академік Української Академії політичних наук.

Народився 28 жовтня 1930 р. у місті Києві.

У 1954 р. закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1955 р. вступив до КПРС.

У 1954 — 1962 рр. — секретар комітету ЛКСМУ Київського електромеханічного технікуму; 2-й, 1-й секретар Залізничного районного комітету ЛКСМУ міста Києва; секретар, 2-й, 1-й секретар Київського міського комітету ЛКСМУ.

У 1962 — 1965 рр. — аспірант Академії суспільних наук при ЦК КПРС.

У 1965 р. закінчив Академію суспільних наук при ЦК КПРС, у цьому ж році захистив кандидатську дисертацію. У 1965 — 1966 рр. — старший викладач Київського державного педагогічного інституту іноземних мов. З 1967 р. — доцент.

У 1966 — 1972 рр. — завідувач відділу, секретар Київського обласного комітету КПУ.

У 1972 — 1988 рр. — завідувач відділу науки і навчальних закладів ЦК КПУ.

У 1985 р. захистив докторську дисертацію. З 1989 р. — професор.

З 1989 - 1992 рр. — директор Інституту політичних досліджень ЦК Компартії України, з 1992 р. — завідувач відділу теоретичних та прикладних проблем політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Основні напрями дослідження

Методологічні питання політології. Політична система та громадянське суспільство сучасної України. Трансформація політичних систем у країнах СНД і Балтії, Центральної і Східної Європи. Геополітика як наука: теоретичний і прикладний контекст. Місце і роль України у новому геополітичному просторі.

НАУКОВИЙ ДОРОБОК:

а) **Монографії:** Політичні структури і процеси в сучасній Україні: політологічний аналіз/ Редкол.: Ф. М. Рудич (голова та ін. — К.: Наукова думка, 1995.- 266 с., Автор I (п.1,3) і II розділів.; Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку/ Редкол.: Ф. М. Рудич (голова та ін. — К.: Парламентське видавництво, 1998. — 352 с. Автор I, VIII і IX розділів.; Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти (Кол. Монограф.)/ За ред. Ф. М. Рудича. — К.: МАУП, 2002. — 488 с. Автор I (п.1,2,3), IV (п.1,2,5) розділів.;

б) **Навчальні посібники, підручники:** Чи багато влади потрібно владі?: Україна в контексті трансформації політичних структур в країнах СНД і Балтії, Центральної та Східних Європи): Навч. посібник для студентів вищ.навч. закладів. — К.: Довіра, 1998. — 142 с.; Много ли власти нужно власти (Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центр. И Восточ. Европы): Учеб. пособие для студентов высш.учебн.заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: Довіра, 1999. — 199 с.; Політологія. Курс лекцій. Навч. посібник для студентів вищ.навч. закладів освіти.- К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України — 2000. — 200 с.; Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку./ За ред. Рудича Ф. М.: Навч. підручник для студентів вищих закладів освіти. — К.: Парламентське вид-во, 2002. — 327 с. Автор I, XVIII, IX, XI розділів; Співатор підручника «Геополітика». — К.: МАУП, 2004. — 296 с. Автор IX, X, XI розділів, 12.4 підрозділу XII розділу; Підручник «Політологія» — К.: Либідь, 2005. — 480 с.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

РУЗВЕЛЬТ ЕЛЕОНОРА
(11 жовтня 1884 – 7 листопада 1962 рр.)

Американський громадський діяч, дружина президента США (свого далекого родича) Франкліна Делано Рузвельта. Іншому президенту, Теодору Рузвельту, Елеонора припадала племінницею.

Використовувала положення першої леді для активної пропаганди Нового курсу та інших реформ Рузвельта, а згодом – ідей Руху за цивільні права. Після смерті чоловіка Елеонора виступала як публіцист, письменниця, політик і правозахисник. Наложала до феміністок першої хвилі.

У 1940-і рр., Елеонора Рузвельт була однією із засновників громадської організації Freedom House. У 1943 р. Рузвельт створила Асоціацію сприяння ООН в США, щоб просувати ідею створення ООН. Брала участь у створенні ООН і була призначена делегатом Асамблеї ООН президентом США Гарі Труменом за підтримки Сенату. Працюючи в ООН, головувала в комітеті, розробляла Загальну декларацію прав людини. Гаррі Трумен, наступник Рузвельта, назвав її «Першою леді всього світу», вказуючи на її досягнення в галузі захисту прав людини.

Займаючись політикою до кінця свого життя, Рузвельт продовжила свою діяльність, ставши головою Президентського комітету по статусу жінок при адміністрації Кеннеді. Діяльність комітету стала початком другої хвилі фемінізму. У 1999 році вона була названа однією з десяти найбільш шанованих людей двадцятого сторіччя за версією Інституту Геллапа. Про неї знято фільм «Елеанор: Перша леді всього світу» (1982 р.).

Анна Елеонора Рузвельт народилася в будинку 56 із західного боку 37 вулиці міста Нью-Йорка. Її батьками були Елліот Рузвельт і Анна Холл Рузвельт.

Президент США Теодор Рузвельт був її дядьком. Через кілька років народилися молодші брати Елеонори - Елліот Рузвельт-молодший (1889 – 1893 рр.) і Холл Рузвельт (1891-1941 рр.). У неї також був єдинокровний (по батькові), брат, Елліот Рузвельт Манн (помер у 1941 р.), матір'ю якого була служниця сім'ї, Кеті Манн.

Ім'я «Анна» вона отримала на честь матері і її тітки Ганни Коулз,. «Елеонора» – на честь батька, воно ж і стало її прізвиськом («Еллі» або «Маленька Нелл»). З самого дитинства вона вважала за краще, щоб її назвали Елеонора.

Рузвельт з самого дитинства жила в світі багатства і привілеїв, так як її родина відносилася до вищого класу суспільства Нью-Йорка.

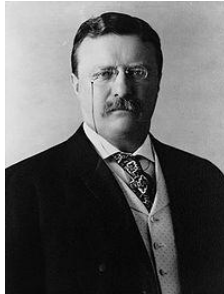
У дитинстві вона вела себе настільки старомодно, що мати прозвала її «Бабуля». Її мати померла від дифтерії, коли Елеонорі виповнилося вісім.

Її батько, алкоголік, що проходив примусове лікування, помер два роки по тому. Її брат Елліот Рузвельт-молодший також помер від дифтерії.

Після смерті батьків вона виховувалась бабусею по материнській лінії, Мері Лудлов Холл (1843-1919 рр.), що проживала в Тіволі – сільській місцевості в штаті Нью-Йорк.

Досить гарні слова в її честь були сказані державним діячем США Едлаєм Стівенсоном: «Вона не проклинала темноту, а запалювала свічки, і їх вогонь зігрівав світ».

РУЗВЕЛЬТ ТЕОДОР
(27 ЖОВТНЯ 1858 – 6 СІЧНЯ 1919 рр.)

Двадцять шостий президент Сполучених Штатів Америки з 1901 по 1909 рр. 25-й віце-президент США. Лідер Республіканської партії та Прогресивної партії. Лауреат Нобелівської премії миру (у 1906 р., за посередництво в укладенні російсько-японського Портсмутського мирного договору).

Теодор Рузвельт народився у Нью-Йорку 27 жовтня 1858 р., у сім'ї торговця й філантропа нідерландського роду. Теодор був другою дитиною в родині, у нього була одна старша та одна молодша сестра, а також молодший брат.

Батько Теодора Рузвельта, Теодор Рузвельт-старший, був поважною і забезпеченою особистістю і належав до когорти старих і поважних патриціїв міста. Його мати, Марта Буллох Рузвельт, була вихідцем із старовинного роду плантаторів штату Джорджія, який тримав марку аристократичних традицій способу життя. Молодий Рузвельт, як і троє інших дітей, отримали досить серйозне сімейне виховання. Батько звертав увагу на те, щоб хворючий астмою і короткозорістю син, компенсував фізичні вади заняття спортом і при цьому не забував розвивати творчі здібності. Залізна воля, з якою молодий Рузвельт переборював фізичні недоліки, надовго визначила його відношення до життя. В майбутньому, уже будучи президентом, він не залишив тренувань з боксу, залишився гарним тенісистом, любив кінний спорт і подорожування.

З дитинства майбутній президент не відрізнявся міцним здоров'ям і страждав від астми. Наприкінці 1860-х і початку 1870-х рр. сім'я Рузвельта здійснила подорожі в Європу, Африку та на Близький Схід. Початкову освіту Теодор отримав в основному в домашніх умовах – через хворобливість він майже не ходив до школи.

У 1876 р. Теодор Рузвельт поступив у Гарвардський університет, а у 1880 р. закінчив його. В університеті захопився військово-морською історією та написав наукову працю «Війна на морі 1812 року» про змагання флотів Великої Британії та США. Книга була

видана у 1882 р. і здобула високу оцінку за всебічне освітлення подій війни та добрий стиль. Ця книга вважається одною з перших сучасних історичних робіт США та залишається класичним історичним твором.

Після Гарварду Рузвельт поступив на юридичний факультет Колумбійського університету. Тоді ж почав займатися політикою, зокрема вступив в Республіканську партію. У 1881 р. у нього з'явилась можливість бути обраним до асамблеї штату Нью-Йорк та він вирішив покинути навчання. У 1882 – 1884 рр. Рузвельт був членом легіслатури штату Нью-Йорк.

14 лютого 1884 р. Рузвельт в один день втратив матір і дружину. За кілька днів до цього у нього народилася донька Еліс, хоча дружина Еліс Хетеуей померла при пологах.

Під час роботи в легіслатурі Рузвельт був активістом республіканської партії та отримав деяку популярність. У червні 1884 р. брав участь у Республіканській національній конвенції, де підтримав реформаторів «Магвамп». На конвенції був обраний Джеймс Блейн, який був відомий своїми корупційними зв'язками. Теодор Рузвельт розчарувався в республіканській партії та залишив Нью-Йорк. Він переселився в Північну Дакоту, і почав вести життя фермера. У 1886 р. Рузвельт одружився вдруге. Його дружиною стала Едіт Керміт Кероу, подруга його юності.

Після надзвичайно суворої зими 1886 – 1887 рр., в яку загинуло стадо великої рогатої худоби Рузвельта, він повернувся в штат Нью-Йорк. У 1887 – 1896 рр. він опублікував дві історичні біографії та чотири томну працю «Завойовування Заходу».

У президентських виборах 1888 р. Рузвельт проводив кампанію на користь Бенджаміна Гаррісона. Після обрання Гаррісона президентом Рузвельт почав працювати в Комісії публічної служби (Civil Service Commission) та продовжував працю в комісії після обрання президентом Гровера Клівленда. У 1895 р. призначений шефом поліції міста Нью-Йорк. З 1897 р. він був заступником військово-морського міністра в адміністрації президента Вільяма Мак-Кінлі. У 1898 р., під час іспано-американської війни, брав активну участь у військових діях на Кубі. З 1899 - 1900 рр. обіймав посаду губернатора Нью-Йорка 1900 р. Мак-Кінлі і Рузвельт перемогли на президентських виборах. 4 березня 1901 р. Мак-Кінлі обійняв посаду президента на другий термін, Рузвельт став віце-президентом. 6 вересня цього ж року на Мак-Кінлі було вчинено замах, а 14 вересня він помер від отриманої рани. Того ж дня Рузвельта, у віці 42 років було приведено до присяги як двадцять шостого президента США.

З часів Джона Куїнсі Адамса, шостого президента США, в Білому домі не було ще такого президента, який так ґрунтовно був

обізнаний з ремеслом політика і одночасно мав глибокі знання у галузі міжнародної політики через налагоджений зв'язок з відомими представниками політичної культури того часу. Він приносить новий зміст в стосунки як в американському способі життя, так і наповнив новим змістом і життям сам Білий дім. Рузвельт наказав відремонтувати цю історичну будівлю так, щоб була відновлена його первісна архітектурна простота і задум майстрів. Після цього Білий дім було відкрито для всіх відвідувачів, незалежно від матеріального стану та кольору шкіри. Вашингтон почав поступово вживатися в роль столиці Сполучених Штатів.

Мабуть одним із важливих внутрішньополітичних джерел влади Рузвельта після його вступу на посаду президента була всебічна популярність, яку він свідомо пропагував виставляючи свою сім'ю як зразок суспільного і особистого життя. Навіть випадок на полюванні у 1902 р., коли Рузвельт пожалів малого ведмедя, став відомий всій Америці. Це було використано в комерційних колах – створена дитяча забава «Мішка Тедді» стала відома усім дітям світу, що пропагувало Рузвельта як гуманіста.

Рузвельт продовжив курс Мак-Кінлі на відмову від ізоляціонізму і становлення Америки як світової імперіалістичної держави, що активно діє у всьому світі. Йому належать висловлювання політика великого кийка і «світовий поліцейський».

Рузвельт запобіг критичному становищу у 1902 р., коли він знайшов вирішення страйкуючих вугільних гірників, що поставив під загрозу опалення більшості міських домівок. Рузвельт запросив власників шахт та лідерів профспілок до Білого дому і домовився на компроміс. Шахтарі, що були на страйку вже 163 доби, отримали підвищення платні на 10% та 9-годинний робочий день (до того був 10-годинний), але профспілка офіційно не визнала компромісних рішень президента, і ціни на вугілля знову піднялись.

Склавши присягу, Рузвельт зберіг без змін весь кабінет Мак-Кінлі і запропонував конгресу США обмежити діяльність трестів, «в розумних межах». Конгрес не зробив ніяких кроків в бік змін запропонованих президентом. Рузвельт заклав 44 позови по відношенню до основних корпорацій. Судові процеси створили Рузвельту репутацію «руйнівника трестів».

Президентство Рузвельта позначилось передачею регулювання від штатів до федерального уряду. Найбільшим успіхом було проведення Акту Гепберна у 1906 р. про регулювання залізничного руху Міжштатівською комерційною комісією та нормалізацію залізничних тарифів. З підтримкою Рузвельта Конгрес

також ухвалив закони стосовно виготовлення нешкідливих продуктів та медикаментів та проведення інспекцій у м'ясній промисловості.

В республіканській партії після смерті Марка Ханни у лютому 1904 р. не було іншого сильного кандидата на пост президента крім Рузвельта. Після того як зусилля демократів привернути Калвіна Куліджа у кандидати не увінчалися успіхом, вони висунули в кандидати Олтона Брукса Паркера, маловідомого нью-йоркського суддю. Теодор Рузвельт виграв вибори в колегії виборців з рахунком 336 : 140.

8 листопада 1904 р. у день свого обрання на другий термін Рузвельт оголосив, що більше не має наміру висувати свою кандидатуру на черговий термін, оскільки вважає, що він дістався йому від Мак-Кінлі. Роки президентства замість Мак-Кінлі вважає своїм першим терміном. Хоча закон і дозволяв йому балотуватися ще раз – 22-а поправка до Конституції, яка це забороняє, була прийнята лише у 1951 р.

Рузвельт був першим президентом, який виявив інтерес до охорони дикої природи. У 1903 р. він створив перший пташиний заказник Острів Пелікан. Спільно з Вільямом Хорнадеєм заснував American Bison Society у цілях збереження бізонів. Рузвельт встановив Лісну службу (United States Forest Service) (1905 р.). У часи президента Рузвельта під заповідники та заказники було передано 785 000 км².

На Кубі, Філіппінах, Пуерто-Рико, а також зоні Панамського каналу, Рузвельт використав армійську медичну службу, під проводом Волтера Ріда і Вільяма Горгаса для усунення жовтої лихоманки та встановлення системи суспільної охорони здоров'я. На Філіппінах армія США вперше стала використовувати систематичну доктрину боротьби з заколотниками. Незважаючи на специфічний характер сил, розгорнутих Рузвельтом, армії вдалося покінчити з повстанцями у 1902 р.

Рузвельт різко збільшив розмір флоту, створивши Великий Білий флот, який зробив навколосвітню подорож у 1907 р.

Рузвельт додав «наслідок Рузвельта» до доктрини Монро, в якому говориться, що тільки Сполучені Штати можуть втручатися у справи країн Латинської Америки, коли корупція урядів зробила це необхідним.

При Рузвельті почалось будівництво Панамського каналу. Перша домовленість була досягнута з Колумбією, яка володіла провінцією Панама. Після зміни умов Колумбійським урядом США підтримала проголошення незалежності Республікою Панама. Будівництво було завершено у 1914 р.

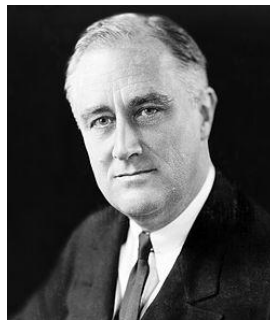
Теодор Рузвельт був першим президентом, який запросив в Білий дім представника чорношкірих (знаменитого борця за права чорношкірих Букера Т.), першим американцем, який отримав Нобелівську премію миру (за посередництво в укладенні російсько-японського Портсмутського мирного договору). При врученні премії в Осло 5 травня 1910 р. Рузвельт знову намагається провести ідею розброєння, захисту Гаагської судової палати і створення Ліги миру, яка повинна була слідкувати за діями агресорів і карати непослушних. Тут він виступає піонером ідеї, яка стала реальністю при двадцять восьмому президенті Сполучених Штатів Америки Вудро Вільсоні – про створення Ліги Націй.

Він мріяв повернутися в Білий дім. У 1918 р. він вважався основним кандидатом від республіканської партії Сполучених штатів Америки, який мав всі підстави і найбільші шанси зайняти президентське крісло у 1920 р. Однак проблеми із здоров'ям (операція після бразильських джунглів) розрушили його плани. 6 січня 1919 р. він помер у віці 60 років.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

**РУЗВЕЛЬТ ФРАНКЛІН ДЕЛАНО
(30 січня 1882 – 12 квітня 1945 рр.)**

Тридцять другий президент Сполучених Штатів Америки у 1933 – 1945 рр., демократ. Був губернатором Нью-Йорка 1929 – 1933 рр. Став президентом під час Великої депресії, почав економіку нових справ, реформу соціальних програм, що зробило його дуже популярним серед населення. Єдиний президент США, що був на посаді понад 2 терміни (аж 4 терміни). Після початку Другої світової війни він запровадив програму ленд-лізу для підтримки військових

союзників і підготував Атлантичну хартію. Коли США вступили у війну у 1941 р., проводив багато часу в переговорах з главами союзницьких держав (див. Ялтинська конференція).

Франклін Делано Рузвельт народився в родині заможного землевласника й підприємця, яка мала широкі зв'язки в політичних колах північно-східних штатів. Належить до «Рузвельтів з Гайд-парку» — гілки сім'ї, виділеної у XVII ст. До іншої впливової гілки — «Рузвельтів з Ойстер-бея», належав шестиюрідний брат Франкліна Рузвельта президент Теодор Рузвельт (1858 – 1919 рр.).

Франклінова мати займалася його освітою. Коли хлопчикові було сім років, його стали навчати викладачі. До 14 років юний Франклін здобував освіту тільки вдома, після чого його послали до приватної школи в Гортоні, де йому доводилося жити майже в спартанських умовах. Кімнати учнів були мізерно малі, вода в душі часто холодна, але всупереч усім незручностям на вечері учні мали бути в костюмах, білих сорочках з накрохмаленими комірцями й лакових черевиках.

За освітою Ф. Рузвельт був юристом, навчався в привілейованій приватній школі у Гортоні, в Гарвардському і Колумбійському університетах. У 1905 р. одружився з далекою родичкою Елеонорою Рузвельт, племінницею президента Теодора Рузвельта. У 1907 – 1910 рр. працював у юридичній фірмі. Рузвельт рано включився в активну політичну діяльність в лавах Демократичної партії.

**Тегеранська конференція (подальша доля Третього Рейху.
(Тегеран, 28 листопада – 1 грудня 1943 р)**

У 1910 р. він був обраний в сенат штату Нью-Йорк. У 1913 – 1920 рр. – помічник морського міністра в уряді президента Вудро

Вільсона, виступав за посилення військово-морської могутності США, що було необхідно для здійснення політики «великого кийка». У 1920 р. - кандидат на пост віце-президента США від Демократичної партії. Зазнав поразки і повернувся до приватної юридичної практики та підприємництва.

3 серпня 1921 р. після купання в озері Фанді (Канада), Рузвельт захворів поліомієлітом. В результаті лікарської помилки хірурга У. Кіна, Рузвельту було призначено неправильне лікування, яке призвело до паралічу. Після дзвінка з Бостона доктора Роберта Ловетта, діагноз був встановлений, однак лікування не призвело до відновлення діяльності ніг. Політик на все життя став інвалідом, втратив здатність вільно пересуватися. Однак Рузвельт не змирився з хворобою, проходив курс спеціальних процедур і пізніше на публіці старався робити свій стан як можна менш помітним. Рузвельт на три роки відійшов від політики і занурився в роздуми. До 1928 року залишався «в тіні», не заявляв про себе на громадській або політичній арені, але стає все більш помітною фігурою в керівництві Демократичної партії.

Коли Рузвельт вступив на посаду президента, США перебували в небувалій кризі. У лютому 1933 р. всій банківській справі загрожував крах, і було кілька випадків голодної смерті в країні, яка страждає від надлишку продуктів харчування. Однією з областей, куди відразу після вступу на посаду втрутився уряд Рузвельта, оголосивши чотириденні банківські канікули та ввівши «Надзвичайний закон про банки», була система грошового і кредитного обігу США. Президент започаткував політику Нового курсу.

Усі заходи в цій галузі служили трьом цілям: радикальна реформа досить хаотичної банківської справи, нагляд і контроль торгівлі цінними паперами і, що особливо важливо було на початковій фазі, створення законних основ для інфляційної політики держави, щоб подолати дефляцію за допомогою нової грошової емісії.

У тогочасних США політику Рузвельта доволі часто порівнювали з фашистськими методами управління. «Політику Рузвельта можна привести до одного знаменника на базі однієї гіпотези містер Рузвельт прагне йти до фашизму», – писав американський публіцист І.Ф. Стоун. Період, що почався світовою економічною кризою 1929-1933 рр. і завершився перемогою сил антигітлерівської коаліції посідає особливе місце в історії. Роль Рузвельта та його оточення у визначенні принципів та реалізації соціальної та зовнішньополітичної стратегії, спрямованої, насамперед, на збереження і зміцнення економічних і зовнішньополітичних позицій США, виключно велика.

15 квітня 1935 р. у Білому домі у Вашингтоні Франклін Рузвельт підписав перший в історії міжнародний договір «Про охорону художніх і наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Реріха)».

У 1943 р. у Тегерані Франклін Рузвельт, Сталін і Черчилль обговорювали в основному проблему досягнення перемоги над Третім Рейхом, в Ялті ж у 1945 р. приймалися основні рішення про майбутній розділ світу між країнами-переможцями.

Рузвельт завжди залишався прагматичним політиком. Чотири рази переобиратися на пост президента країни (що являє собою рекорд в історії США) і займав його до самої смерті. Після повернення з Тегерана радники відзначили різке погіршення здоров'я президента. Після обслідування в кардіологічній клініці в Бетезді (доктор Хауард Бруен), було виявлено, що президент страждає від обмінної гіпертонічної енцефалопатії, застійної серцевої недостатності, хронічної артеріальної гіпертензії. Лорд Моран, що супроводжував Черчилля на Ялтинській конференції записав, що Рузвельт виглядав дуже хворою людиною з запущеним атеросклерозом. Франклін Рузвельт помер 12 квітня 1945 р. від крововиливу у мозок.

Ялтинська конференція (післявоєнний розподіл світу між переможцями). Ялта, 4 -11 лютого 1945 р.

З його іменем пов'язана також одна із найзначніших сторінок в історії зовнішньої політики і дипломатії США, і зокрема встановлення та нормалізація дипломатичних відносин з Радянським Союзом, участь США в антигітлерівській коаліції. Велика роль Рузвельта у формуванні

та втіленні в життя так званого «нового курсу» всередині країни, курсу демократичної спрямованості, що зіграло видатну роль у стабілізації економічної та соціальної ситуації в країні в період після глибокої економічної кризи 1929 – 1934 рр., курсу, що дозволив уникнути тяжких соціально-політичних потрясінь.

«Новий курс» Рузвельта – це програма, яка здійснювалася президентом у 1933-1940 рр. для оздоровлення економіки і виходу із Великої депресії. Сам термін був введений в політичний лексикон Роузенменом, суддею за фахом. Вперше прозвучав у доповіді Рузвельта у 1932 р. на з'їзді демократичної партії при висуненні його кандидатури на посаду президента. Був підтриманий переважною більшістю конгресу.

На першому етапі 1933 – 1935 рр., була ліквідована банківська криза і відновлена довіра населення країни, на другому етапі 1935 – 1940 рр. «Закон про соціальне страхування» надав пільги по старості і інвалідності, а «Закон Вагнера» – зняв проблему утворення робітниками профспілок.

Рузвельт проявив себе як неординарний, гнучкий політик, який тонко відчуває ситуацію, здатний правильно вгадувати тенденції та своєчасно і точно реагувати на зміну настрою всіх верств суспільства. Рузвельт робив все, щоб зберегти і розвинути існуючий суспільно-економічний лад у країні і зміцнити домінуюче положення США в усьому світі.

В одному із своїх листів наприкінці січня 1941 р. Томас Манн, великий німецький письменник-гуманіст, що емігрував з нацистської Німеччини, писав про прийом у президента Рузвельта в Білому домі: «подальша наша подорож була цікава і утомлива — цікава, звичайно, особливо на наступному етапі, де нас прийняли з вражаючою увагою. Запаморочливою вершиною його був коктейль в робочому кабінеті, коли іншим запрошеним на обід гостям довелося чекати внизу.

Але у нас вже був з «ним» перший сніданок. «Він» знову справив на мене сильне враження, або, вірніше, знову викликав у мене інтерес і симпатію: важко охарактеризувати цю суміш хитрості, сонячності, розпещеності, кокетства і чесною віри, але є на ньому якась ознака благодаті, і я прилучивсь до нього як до природженого, на мій погляд, противника того, що має впасти». Впасти повинен був фашизм. Це зауваження письменника-антифашиста точно і яскраво передає складний і суперечливий внутрішній вигляд 32-го президента США.

До Франкліна Рузвельта жодна людина не займала пост президента США більше двох разів. Багато в чому це було наслідком традиції, що йде від Джорджа Вашингтона, першого президента США, що відмовився балотуватися на третій термін. Порушення Рузвельтом

цієї традиції призвело до її оформлення у вигляді закону та прийняття 22-ї поправки до Конституції США. Поправка була запропонована вже через 2 роки після смерті Рузвельта (у 1947 р.) і вступила в силу у 1951 р., під час другого терміну Гаррі Трумена.

Щодо 22 поправки до Конституції США – двадцять друга поправка до Конституції США була прийнята конгресом США 7 лютого 1951 р.

Суть її в тому, що одна і та ж людина може займати пост президента США не більше двох термінів (незалежно від того, підряд або з перервою).

У випадку, якщо президент почав виконання обов'язків з поста віце-президента, у разі смерті або відставки попередника, до повного терміну прирівнюються 2 роки і більше, що давало можливість Л. Джонсону балотуватися (повторно) у 1968 р.

До цього обрання на посаду президента, більше ніж на два терміни не було заборонено, і було скоріше традицією, яку започаткував перший президент Джордж Вашингтон.

Поправка була введена через кілька років після того, як Франклін Рузвельт під час Другої світової війни був обраний на третій (1940 рік), а потім і на четвертий (1944 рік) терміни.

Учасники Параду Перемоги (Москва, 1945 рік)

Поправка не поширювалася у момент її прийняття на президента Гаррі Трумена, який вступив на посаду внаслідок смерті Рузвельта у 1945 р. і пробув на посаді майже повний перший термін (без трьох місяців), а потім у 1948 р. був обраний на наступний термін.

Тому Трумен мав право балотуватися в президенти і далі, але у 1952 р. не виставив свою кандидатуру.

Поправка не мала зворотної сили, з-за чого Гаррі Трумен мав теоретичну можливість балотуватися на третій термін – хоча його перший термін тривав майже повні 4 роки, він не був обраний на нього, а отримав у результаті смерті Рузвельта (через 3 місяці після чергової інавгурації). Трумен не скористався цією можливістю і в 1952 році відмовився від участі у виборах.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

РУСИФІКАЦІЯ

РУСИФІКАЦІЯ або росифікація, помосковщення, зросійщення, змосковщення — сукупність дій та умов, спрямованих на зміцнення російської національно-політичної переваги в країнах, що входять до складу Росії, чи перебувають у сфері її впливу, за допомогою переходу чи переведення осіб неросійської національності на російську мову й російську культуру та їхньої подальшої асиміляції.

Русифікацію зумовила державна політика російських режимів — спочатку царського, а згодом радянського, та обставини, що в них перебували внаслідок своєї приналежності до Російської імперії чи Радянського Союзу неросійські народи.

Русифікація здійснюється за допомогою різноманітної системи заходів, головним чином таких, як навчання в російських за мовою викладання школах, мішані подружжя, ідейна, політична, й культурна індоктринація, перебування в російськомовному середовищі (армії, у російськомовних установах, підприємствах, на будівництвах тощо), переміщення населення, відривання людей як від національної групи чи середовища, так і від національної мови й культури, позбавлення етнічної та національної свідомості, накидання російської мови як мови зв'язку й порозуміння — та, як так званої, другої мови неросійських народів.

Швидка політична експансія Московії (з 1721 р. Російської імперії) була і є пов'язана з русифікацією автохтонів Східної Європи й північної та середньої Азії.

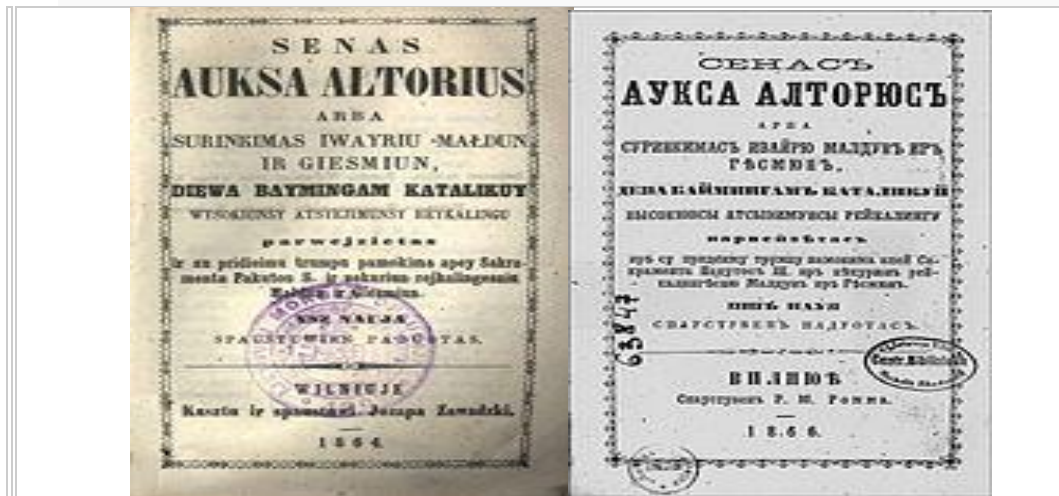
У цьому процесі зникають малі народи й племена, а чималий їхній відсоток (зокрема розпорочених) уживає російську мову (за радянським переписом 1970 р. 5,4 % неросіян вважало російську мову

за свою рідну, а 17,3 % вільно її вживало. У кількісному вираженні згідно з переписом 1926 р. кількість неросіян, що вважало російську мову за рідну, було зафіксовано 6,4 млн, у 1959 р. — 10,2 млн., у 1979 р. — 13 млн., у 1989 р. — 18,7 млн.).

До речі, це дозволяло офіційним часописам ще з 1959 р. почати розмову про те, що радянська федерація виконала свою історичну місію й невдовзі її може заступити унітарна держава. Проте, це все спричинило досить нервову реакцію представників неросійських народів.

Згідно зі згаданим переписом 1970 р., кількість населення в неросійських народів більшає швидше, ніж у росіян, заразом, найвищі темпи приросту населення спостерігають у найменш русифікованих мусульманських народів. Колишні сподіванки, що населення перемішається, також виявилися перебільшеними. Шукаючи розв'язання цих проблем, деякі радянські суспільствознавці пропонують розпочинати мовну асиміляцію неросіян з наймолодшого віку, або, як пропонує один з авторів, з «доконкурентоспроможної» фази формування особистості.

Русифікація в Російській імперії

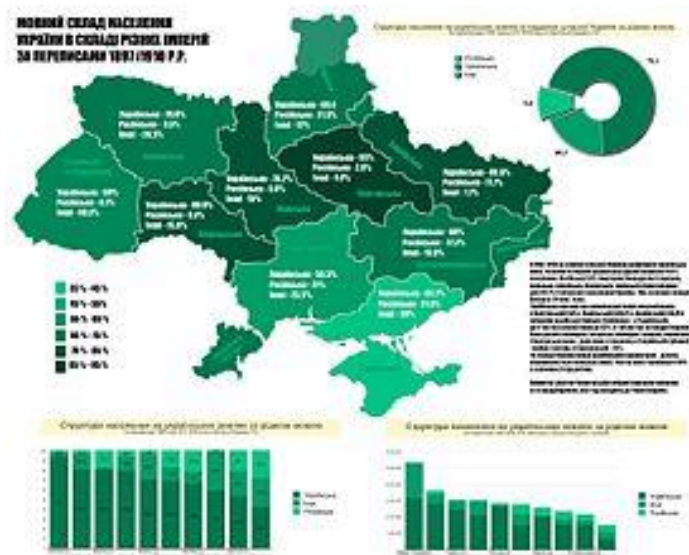
Русифікація литовців у Російській імперії. Два видання литовського популярного молитовника, «Auksa altorius» (Золотий вітар). Ліворуч — незаконне видання, оскільки воно було надруковане латинкою. Праворуч — законне та оплачене державою, оскільки видане кирилицею (на яку намагались перевести литовську писемність). Російська імперія притягала у свої столиці й адміністративні, промислові чи культурні центри й русифікувала найздібніші елементи інших національностей.

Це стосується також до численних науковців і фахівців, що прибували на роботу з Західної Європи. Захоплені політичною могутністю Росії та вбачаючи у ній

порятунок від загрози з боку Османської імперії Німецької імперії (Австрії), русифікувалися окремі одиниці Балканських народів, та навіть Польщі, Галичини. Поступова русифікація України почалася після Переяславської угоди, зокрема у процесі обмеження й ліквідації української автономії, особливо після перемоги Росії під Полтавою 1709 р.

У 1720 р. заборонено друкувати книжки українською мовою, а українські видання церковнослов'янською мовою наказано порівнювати з російськими виданнями, «щоб не було ніякої різниці». Створеному у 1734 р. так званому Правлінню гетьманського уряду (його очолював князь Шаховський) наказано було в таємній інструкції провадити політику злиття українців з росіянами також шляхом мішаних шлюбів. Русифікацію України посилено за Катерини II, після скасування гетьманства й зруйнування Запорізької Січі. Другій Малоросійській Колегії (під проводом П. Рум'янцева-Задунайського) доручено здійснити широку програму русифікації України, встановлюючи російську мову як обов'язкову у школах, як єдину у друкованих книжках тощо. На російську мову викладання перейшла також Києво-Могилянська Академія.

У другій половині ХУІІІ ст. впроваджено російську мову у діловодство українських консисторій та зобов'язано священників виголошувати проповіді церковно-слов'янською мовою з російською вимовою. клопотання Києво-Печерської Лаври у 1769 р. про дозвіл друкувати для українського населення абетки українською мовою Священний Синод відхилив. Політика русифікації поступово охоплювала всі ділянки суспільного життя, спершу на Лівобережній Україні, у Києві й на Слобожанщині, а пізніше, після того, як придушено польське повстання 1830—1831 рр., також на Правобережній Україні.

Поширення української, російської та інших мов на теперішній території України у 1897—1910 р

У Польщі та інших південно-західних губерніях Російської імперії політика русифікації застосовувалась після придушення повстань 1831 та 1863 рр. Вона була відмінною по відношенню до кожної нації: поляків, українців, євреїв, а також іноземців із лімітрофних країн. Заходи, що вживалися супроти поляків, євреїв та іноземців мали спільну рису: їм було заборонено мати земельну власність (між 1881 та 1894 рр. було введено у дію кілька царських указів). Що ж до промислових переселенців, що прибували із Пруссії та Австро-Угорщини, то їх примушували наймати росіян, або ж вивчати російську мову, часто, також, звільняючи робочих-іноземців.

Суворі заходи були вжиті по відношенню до євреїв. Із п'ятидесятиверстної прикордонної смуги були примусово виселені усі євреї. Їх переселяли із сільської місцевості у міста. Була встановлена норма для євреїв при вступі до гімназій та університетів, наприклад, 3 % для університетів обох столиць, 5 % для міст Росії і 10 % для міст західних губерній, навіть для міст із значним відсотком єврейського населення (більше третини чи половини населення). Заходи супроти поляків виявилися ще суворішими. Обмежувалося право займати державні посади, мати земельну власність у південно-західних губерніях, які не входили до власне Польщі. 1869 р. польська мова була викреслена із програми середньої освіти. Після 1870 р. те ж було зроблено для вищої (Варшавський університет) та початкової школи. Було заборонено вживати польську мову в установах, де, на той час, нею ще користувалися. Назви вулиць та, навіть, вивіски магазинів мали бути російською мовою. Переслідувалося також духовні товариства і католицьке духовенство.

Поширення українців у РІ

Русифікація України посилилася у другій половині 19 ст.: Валуєвський циркуляр 1863 р. Та Емський указ 1876 р. загальмували до революції 1905 р. український літературний процес. Урядом

Російської імперії було прийняте рішення про примусове обернення у православну віру українців у Холмщині. Від 1866 р. вживалися заходи зі знищення особливостей уніатських церковних обрядів, що наближали їх до католицького богослужіння. Від 1875 р. російська адміністрація почала поширювати у Холмщині та прилеглих землях звернення до царя про відновлення православ'я, підписи під якими добувалися російською владою залякуванням, хитрощами та репресіями: до непокірних застосовувалися штрафи, ув'язнення, заслання, покарання різками.

У прибалтійських провінціях — Ліфляндії, Естляндії та Курляндії — після обстеження, за дорученням Олександра III, сенатором Манасеїним становища прибалтійських провінцій, були вжиті заходи щодо уніфікації адміністрації та судової системи. Російська мова стала обов'язковою в усіх установах, за тимчасовим винятком для повітових судів. Потім русифікація була поширена на навчальні заклади, гімназії, початкові школи. Місто Дерпт перейменовано на Юріїв (1895), так само Дерптський університет був перейменований та реорганізований.

Провадилась боротьба із місцевою релігією та мовами, окрім пропаганди, ще й адміністративними засобами. Із під керівництва місцевого дворянства та лютеранських пасторів школи були підпорядковані міністерству народної освіти. Гоніння на релігію супроводжувалися війною проти мови.

У Фінляндії за царювання Олександра III були створені російські гімназії, у вищих урядових установах почали вимагати знання російської мови, усе офіційне листування, між урядом та російським генерал-губернатором з одного боку і генерал-губернатором та фінляндським сенатом з другого, від 1891 р. мало вестися російською мовою. Були об'єднані поштові відомства обох країн, був ліквідований спеціальний комітет у справах Фінляндії. Обов'язковим став вжиток російського рубля.

З приходом Миколи II політика русифікації була продовжена. У Польщі вона була дещо пом'якшена. У Фінляндії ж був збільшений контингент призовників на військову службу до Росії, 15 лютого 1899 р. виданий імператорський указ, за яким він, великий князь Фінляндський, підтвердив своє право одноособово встановлювати законодавство щодо питань, що стосувалися одночасно усієї імперії і великого князівства. З'явилися нові укази про поширення застосування російської мови, особливо у діловодстві сенату. Таким чином, автономія Фінляндії, що ще існувала на папері, у дійсності була істотно обмежена. На всіх окраїнах Російської імперії, що мали національний характер, — від Фінляндії і до Кавказу, де вірмени також були об'єктом

пригнічення, зросійщення створювало або ж посилювало неприязнь до російської влади.

У 1905 р. під тиском громадськості царський уряд змушений був певною мірою послабити цензурний тиск і дозволити видавати окремі українські книжки й газети. Так, 12 листопада 1905 р. у м. Лубни, що на Полтавщині, з'явилася перша в Російській імперії українськомовна газета «Хлібороб». Невеличке двошпальтове друковане видання відкрило нову еру в історії української преси. «Хліборобом» одразу зацікавилася публіка, він швидко розходився п'ятитисячним накладом. Проте, вже під час першої світової війни український друк в Україні було практично повністю заборонено. Низку видань було заборонено, діяла військова цензура, що особливо суворою була в окупованій Росією Галичині. Одночасно російська культура й література, що досягла великого розквіту у XIX-XX ст., особливо впливали на духовність українських й інших народів, що перебували під політичним чи культурним впливами Росії. Попри на офіційні заходи й заборони, до 1917 р. русифікація мала вплив майже винятково на міста і промислові центри, куди напливали росіяни й вищі прошарки українського суспільства (інтелігенція, землевласники, духовенство, частина міщанства). Проте частина цих прошарків залишилася під впливом української національної стихії і не втрачала зв'язку з українськими традиціями, мовою й культурою. Головна маса населення українських земель під Росією — селяни (вони становили 95 % всього українського населення), залишилася україномовною і на неї не мали значного впливу ані школа, ані церква, тільки подекуди військова служба.

Академік І.Дзюба у своїй книзі «Нагнітання мороку. Від чорносотенців початку XX століття до українофобів початку століття XXI» доводить, що усі кроки з русифікації України були прописані сто років тому, зокрема і київським цензором Сергієм Щоголевім. Той ще у 1912 р. у своїй книзі «Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма» давав чіткі рекомендації, як швидко й ефективно провести русифікацію. Щоголев вказував, що головне правильно — спрямувати шкільну освіту, відівчити молоде покоління від мови й запровадити «меры против периодической печати на украинском языке». Ще один з заповітів Щоголева — не допускати, щоб Боже слово звучало українською мовою, не дозволяти священикам проповідувати по-українському.

Відомий педагог Б. Грінченко одним із перших звернув увагу на зміст підручників відповідно до політики держави. Він зазначав, що підручники часів Російської імперії, за якими навчались українські діти, мали на меті виховати цілі покоління без історичних традицій і

коренів, без власної пам'яті, мови і культури, без минулого і сучасного. Підручники використовувалися як один із безпосередніх засобів русифікаторської політики царського самодержавства.

Тотальна русифікація здійснювалась російською владою під час окупації Галичини у період Першої світової війни. Зі вступом російських військ до Галичини головнокомандувач армії великий князь Микола Миколайович оголосив маніфест, в якому, зокрема, говорилося: «Хай не буде більше під'яремної Русі! Володіння Володимира Святого, земля Ярослава Осмомисла і князів Данила та Романа, скинувши іго, нехай піднімуть прапор єдиної, нероздільної і великої Росії. Хай здійсниться Промисел Божий, що благословив справу великих збирачів землі російської. Хай допоможе Господь царюючому своєму помазаннику, імператору Миколі Олександровичу всія Русі, завершити справу великого князя Івана Калити». Із цього документу випливало, що російські урядовці розглядали Галичину як «исконно русскую землю». Ця думка була чітко озвучена новопризначеним російським генерал-губернатором графом Галичини Олексієм Бобринським. Виступаючи перед представниками громадськості Львова, він заявив, що Східна Галичина й Лемківщина є частинами єдиної Великої Русі і що в цих землях корінне населення завжди було російським. Тому тут устрій повинен ґрунтуватися на російських засадах. Відповідно, передбачалося запровадження російської мови та права. Про серйозність планів Петрограда щодо Галичини засвідчив візит самого російського царя до Львова весною 1915 р. Русифікація краю набула брутальних форм[28]. Насильницькими методами впроваджувалася російська мова в діловодство й сферу освіти. Для виконання цього завдання з Росії направлялися відповідні кадри — чиновники, вчителі тощо. Планувалося навіть перевести до Львова Варшавський російський університет.

Русифікація України

Дерусифікація України, розпочата революцією 1917 р. і відродженням української державності була перервана окупацією України радянським військом у 1919—1920 рр. Встановлення радянської влади відновило панівне становище росіян в Україні, що виявилось, зокрема, у пануванні російської мови. Російською мовою велось діловодство партійних і державних, установ; нею ж друкувалася більшість офіційних органів преси, декретів, відозв тощо. Книжкова продукція 1919—1923 рр. за мовою була переважно російською. Розпочата на підставі постанови XII З'їзду РКП(б) 1923 р. декретом Ради Народних Комісарів УС СР від 27 липня 1923 р. українізація шкільновиховних і культурно-освітніх установ, поширена

постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 1 серпня 1923 р. на державний апарат, була ведена з неабиякими труднощами, при опорі з боку росіян або зрусифікованих елементів. Та незабаром темп українізації був чимало послаблений. Виступаючи офіційно проти будь-яких «спроб утворити для російської культури в Україні панівне становище, що його вона мала за царату», ЦК КП(б)У, у постанові від 19 квітня 1927 р., вирішив «визнати за російською мовою особливе значення».

У наступні роки, зокрема з 1930 р., у партійних колах посилювався активний опір українізації, поєднаний з тенденцією ревізувати постанову XII з'їзду РКП(б) і визнати її неактуальною. У 1932—1933 рр. українізацію замінив гострий протиукраїнський і одночасно русифікаційний курс. Культурні, державні або й партійні діячі, які здійснювали українізацію, були заарештовані, заслані чи розстріляні, а один з головних ініціаторів українізаційного руху, нарком освіти УРСР у 1927—1933 рр. М. Скрипник — вчинив самогубство. Була припинена незначна українізація на Кубані та на інших українських територіях у РРФСР, і посилювалася русифікація українців поза межами УРСР.

Відношення частки учнів україномовних шкіл у 1991/1992 н. рр. до частки населення, що назвало рідною українську мову під час перепису 1989 р.

Порівняно з русифікацією царського часу теперішня радянська охоплює всю українську територію — адміністративну й етнічну, всі українські прошарки, включно навіть з селянством (його традиційний устрій, під впливом колективізації й посиленої еміграції, ґрунтовно змінився, а його відсоток порівняно з усім українським населенням знизився з 95 до 52 %) і ведеться досконалішими й більш рафінованими методами, зокрема в духових ділянках. Русифікація здійснюється з допомогою численного державного й партійного

апарату й мільйонів поселених в Україні росіян, при активному сприянні також Російської Православної Церкви.

У 1938 р. вийшла постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей». У цій постанові не було прямих вказівок про якісь особливі привілеї для російської мови, але реалізація цієї постанови на практиці у різних регіонах СРСР призвела до поступового обмеження сфер функціонування місцевих національних мов різних народів СРСР.

Русифікація, особливо посилена у 1940—1950-х рр. (зокрема на приєднаних до УРСР західно-українських землях), викликала з початку 1960-х рр. рух опору, що охопив певні кола української інтелігенції, а почасти й робітництва. Тоді були висловлені домагання, щоб вести українською мовою навчання в усіх вищих і середніх спеціальних школах і виховання в усіх дошкільних закладах, перевести на українську діловодство в установах і на підприємствах, залізницях, торгівлі і збільшити кількість видань АН УРСР, університетів і видавництв українською мовою, а також українських кінофільмів. Проте відповіддю на ці домагання було посилення репресій проти діячів опору, і в УРСР далі продовжує діяти «потужний і добре налагоджений механізм русифікації» (І. Дзюба). Російською мовою ведуться тепер усі справи партійного, державного і громадського життя, всі галузі господарського життя та їхнє діловодство, вища, середня технічна і професійна освіта. У Києві та інших великих містах України школи з українською мовою навчання нечисленні, і у них навчається тільки 20 % дітей. Такий же стан у культурно-освітній роботі. Одним з головних чинників русифікації залишалася радянська армія.

Особливу увагу в процесі русифікації було звернено на народну освіту. Якщо йдеться про загальноосвітні (початкові й середні) школи, то в УРСР кількість учнів у школах з російською і українською мовою навчання змінилося у 1951—1962 рр. так:

СПІВВІДНОШЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ШКІЛ					
x	Роки	Українські у тис.	у %	Російські школи у	У
1	1951-52	5 551	81.3	1207	17
2	1955-56	3 846	72.8	1392	26

3	1961-62	4 170	64.5	2000	30
---	---------	-------	------	------	----

Отже, за 10 років відсоток учнів в україномовних школах зменшився на 16,9, у російськомовних школах збільшився на 13,2 (1959 українці становили 76,8 % всього населення, росіяни — 16,9). Зокрема русифікації зазнавали україномовні учні у великих містах УРСР, бо більшість їх вчилася у російськомовних школах. Кількість учнів українців у російськомовних школах у деяких містах, згідно з статистикою Міністерства Освіти УРСР (за даними І. Коляски), у 1958—1959 рр. була така (у дужках відсоток українців порівняно з усім населенням):

СПІВВІДНОШЕННЯ УЧНІВ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ШКІЛ ПО МІСТАХ				
×	Учнів українських шкіл у тис.	У %	Учнів російських шкіл у тис.	У %
Київ	22,5	26,8(66)	61,2	73,1
Харків	9,9	4,1(49)	68,8	95,1
Одеса	4,7	8,1 (40)	53,0	91,9
Дніпропетровськ	11,1	17,4 (58)	52,3	82,6
Донецьк	0,9	1,2 (38)	76,3	98,8
Луганськ	1,5	6,5(44)	21,7	93,5
Івано-Франківськ	2,7	39,4 (66)	4,1	60,6

Майже цілковито зрусифіковано професійно-технічні школи і середньо-спеціальні навчальні заклади, за винятком культурно-освітніх і педагогічних. Така ж ситуація і в ділянці вищої освіти. В університетах Дніпропетровська, Одеси, Харкова й Донецька викладання провадиться російською мовою, за винятком кафедр української мови й літератури; в інших університетах (Київському, Львівському, Ужгородському й Чернівецькому) української мови

дотримується частина викладачів на факультетах суспільних наук. Всі інші вузи УРСР: політехнічна, промислова, медична, торговельна, сільсько-господарська та економічна цілком зрусифіковані, за винятком деяких у західних областях. Кількість їх випускників, докторів і кандидатів наук та загальна кількість науковців в УРСР постійно зменшується. За національністю в усіх вищих навчальних закладах СРСР у 1972—1973 рр. було 618 000 українців і 2 774 000 росіян, тобто на 10 000 рос. населення припадало 214 студентів і на 10 000 укр. Населення — 151 студент. На всіх 35 426 українських науковців у СРСР у 1960 р. тільки, 63,6 % працювали в Україні, решта 36,4 % поза її межами. До того ж, з 22523 науковців в Україні у 1960 р. тільки 48,3 % становили українці, решта росіяни й інші національності.

Русифікація в УРСР унаочнюють також числа про наукову видавничу продукцію. З усіх 472, назв наукових записок, праць, збірників й інших серійних видань, опублікованих у 1966—1967 рр., 386 (81,8 %) були надруковані російською і лише 80 (17,0 %) українською мовою. З усіх 1 512 назв видань, які з'явилися у видавництві АН УРСР 1968 р., 1 211 (80,1 %) були надруковані російською і 276 (16,6 %) українською мовою; українська мова переважала тільки у виданнях Секції суспільних наук: 146 українською і 92 російською мовою. Усі 616 авторефератів докторських і кандидатських дисертацій в усіх секціях АН УРСР були надруковані винятково російською мовою. Таке саме відсоткове відношення, як у виданнях АН УРСР, виявилось й у книжковій продукції університетських видавництв УРСР.

Перевагу російськомовних видань виявляє також загальна видавнича продукція в УРСР. Кількість виданих в УРСР книжок і брошур українською мовою зменшилася з 4 041 у 1961 р. до 2 981 у 1973 р., російською — з 4416 до 4403. Серійних видань в УРСР було у 1973 р. 131 українською і 269 російською мовою, газет — 802 українською і 427 російською. Тому що в УРСР масово кольтуртується і навіть передруковується російська преса, видавана у Москві, газети й журнали російською мовою поширені значно більше, ніж українською.

Русифікація УРСР і дискримінація її супроти РРФСР була наявна також в інших ділянках культури. Кількість україномовних книжок у масових бібліотеках УРСР (згідно з частковими даними) становила всього 10 — 20 % (в усіх переважали російськомовні книжки), кількість музеїв зменшилася з 174 у 1940 до 147 у 1972 (в РРФСР збільшилася з 592 до 610), театрів з 140 до 72. Така ж ситуація в радіомовленнях і телевізійних програмах: більшість населення України користується радіо і телевізійними програмами, передаваними в УРСР російською мовою, або з російських, передаваних з РРФСР. Пам'ятки української

історії й культури нищаться або відсуваються на задній план, натомість плекаються й популяризуються російські. Русифікація української мови здійснюється шляхом зближення літературної мови й наукової та технічної термінології й лексики з російською.

Панівна в політиці Радянського Союзу була настанова, що тільки за допомогою російської мови радянські громадяни можуть користатися з скарбів не лише російської, але й всесвітньої культури, літератури, науки й техніки, є дискваліфікаційною для всіх неросійських мов у СРСР, за якими залишаються тільки щонайбільше їхні література і мистецтво.

Русифікація в УРСР, зумовлена колоніальною політикою Росії й СРСР щодо України, виявилася також і в збільшенні кількості росіян в Україні, зокрема з 1945 р. Одночасно збільшується й маса русифікації українців і національних меншин. У 1926 р. російську мову за свою рідну визнали в УРСР 4,5 % усіх українців (5,2 % всіх неросіян), у 1959 р. — 6,5 % (7,7 %), 1970 р. — 8,5 % (11,1 %). Разом з тим збільшується кількість росіян за мовою: з 4,5 млн (11,9 % всього населення УРСР) у 1926 р. до 10,2 млн (24,4 %) у 1959 р. і 13,3 млн (31,6 %) у 1970 р.

Поширення російської мови видно також з даних про другу мову, яка не є рідною мовою, але якою вільно володіє частина населення. У 1970 р. — 13,5 млн мешканців УРСР назвало російську мову як таку другу мову (українською мовою як другою вільно володіли 4,4 млн осіб); Поширення обох головних мов в УРСР було таке: українською мовою (як рідною і другою) володіло 37,1 млн осіб (79 % всього населення), російською мовою — 26,8 млн (57 %).

Поширення російської мови зокрема характерне для міського населення УРСР, серед якого росіяни становили 30,2 % (українці 63,5 %). Російську мову вважало за рідну 45,1 % (українську 53,1 %), а (крім того, добре володіло російською мовою 32,6 % (українською — 9,8 %); тобто російської мови не знало тільки 7,4 % міськ. населення, української — 30,6 %.

Найбільше мовно зрусифіковані ті області й райони, у яких росіяни становлять великий відсоток: Крим, що у ньому росіяни становлять 67,3 % всього населення, а російську мову вважають за рідну 82,3 % всього населення, (у тому числі 41,0 % українців); Донецький басейн (відповідні відсотки — 41,0 %, 68,5 % і 26,5 %); Дніпровський промисловий район (23,7, 39,6 і 11,1); Харківська область (29,4, 42,6 і 15,4) й Одеська (24,2, 39,6 і 16,1).

Значно сильніше русифікація зазнали ті частини СРСР, які відокремлено від української етнічної території та приєднано до РРФСР: Північна Слобожанщина (південна частини теперішніх областей — Білгородської, Воронізької й Курської), частина Донеччини

(частина Ростовської області) та західна Кубань (Краснодарський край) — разом 114 300 км² з (1926) 5 093 000 населення, у тому числі 3 357 000 українців (66,0 % усіх). Ці землі — це єдина у СРСР велика суцільна неросійська територія, яку було включено безпосередньо до РРФСР, навіть без прав автономної республіки чи автономної області; на ній українці не мають жодних національних прав: нема українських шкіл (за винятком недовгого часу українізації), преси, книжкової продукції, а приплив українського друкованого слова з УРСР штучно ускладнений. За переписом 1970, на цій території українці становлять ледве 9 % всього населення (за мовою ледве 2 %). Докладніші числа українців є лише для цілих областей: Білгородської, Курської, Воронізької, Ростовської й Краснодарського краю. Зміна частини українців на цій території (у тис. і % всього населення) така: 1926 — 4 140 (35,5 %), 1959 р. — 542 (4,2 %), 1970 р. — 534 (3,9 %); число осіб, які подали українську мову, як свою рідну: 1926 р. — 3040 (26,2 %), 1959 р. — 183 (1,5 %), 1970 р. — 180 (1,3 %).

Цілковитій русифікації, згідно з переписами, зазнали українці на мішаному україно-російському Східному Передкавказзі — 163 400 км² з (1926) 3 500 000 мешканців, у тому числі 1 170 000 українців (33,4 %); 1970 р. — лише 50000 українців або 2,3 %. На Надволжі й на Уралі число українців мало б зменшитися з 771 000 у 1926 до 540000 у 1970.

На території Азійської частини СРСР, що до неї українці постійно імігрували, українці зазнали таких змін (у тис.): 1926 р. — 2138, 1959 р. — 2209, 1970 р. - 2 235. За обчисленнями В. Кубійовича, число осіб українського походження в Азії становить 8—9 млн.

Можна припускати, що русифікація українців у СРСР за межами УРСР не пішла так далеко, як подають переписи, але безперечно вона значно посунена, і великі простори колективних етнічних українських земель тепер мають російську більшість населення.

Одною з важливих метод русифікації є примусове чи добровільне переселення українців на суто російські землі, на далеку Північ і до неросійських республік й переміщення тамтешнього населення в Україну.

Наприклад, 1970 у надбалтицьких республіках (Литві, Латвії й Естонії) жило 106 700 українців (їх до 1945 не було), а в УРСР — 22 800 литовців, латишів і естонців. І ті, й ті можуть, порозумітися з своїм оточенням лише за допомогою російської мови, і цим сприяють дальшому поширенню русифікації.

Позбавлені українських шкіл, преси, книжкових видань, театру, радіо й телебачення українською мовою, українці поза межами УРСР

все більше русифікуються, приймаючи російську мову як свою рідну чи як мову порозуміння.

Опоненти або противники русифікації і, навіть, її критики зазнають адміністративних і судових репресій: звільнення з роботи, ув'язнення у тюрмах і таборах суворого режиму, заслання.

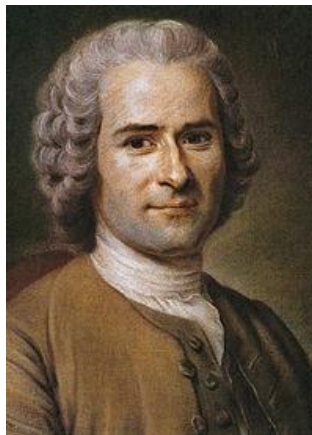
Головною метою русифікації є створення єдиного так званого радянського народу з російською мовою й культурою. Ініціаторами й пропагаторами русифікації в УРСР стають також партійні й радянські діячі українського роду, що, керуючись мотивами кар'єризму й вислужництва, висуваються на керівні посади у партійно-урядовій ієрархії, стаючи ворогами власного народу (І. Кравцев, В. Маланчук, І. Білодід, А. Скаба та ін.).

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

РУССО ЖАН-ЖАК

(28 ЧЕРВНЯ 1712 — 2 ЛИПНЯ 1778 рр.)

Французький філософ-просвітник, письменник, композитор.

Жан-Жак Руссо народився 28 червня 1712 р. у Женеві у родині годинникаря. Женева у ті часи була містом-державою у складі Швейцарської Конфедерації, центром кальвінізму. Мати хлопця померла через дев'ять днів після пологів. Жан-Жак та його брат Франсуа виховувалися батьком та його сестрою, тіткою Сюзанною.

Коли Жан-Жаку було десять, його батько, завзятий мисливець, був звинувачений у браконьєрстві багатим землевласником. Щоб уникнути вироку, він перебрався у Ніон, забравши з собою тітку

Сюзанну. Незабаром він одружився вдруге, і надалі мало піклувався про сина. Жан-Жак залишився з дядьком з материнського боку, який відправив хлопця разом із своїм власним сином на навчання до кальвіністського пастора в село неподалік від Женеви. У пастора хлопці навчилися трохи математики та малювання. Релігійна відправа завжди глибоко зворушувала Руссо, і деякий час він мріяв про те, щоб стати священиком.

Майже вся інформація про юність Руссо відома з його власної «Сповіді», в якій хронологія подій дещо заплутана. У тринадцять Жан-Жак почав працювати і навчатися ремеслу спочатку в нотаріуса, потім у гравера, який його бив. У п'ятнадцять років хлопець утік із Женеви. Це сталося 14 березня 1728 р., коли він повернувся до міста й виявив, що міські ворота замкнені у зв'язку з військовим станом. Жан-Жак помандрував у Савойю, де знайшов притулок у католицького священика, який познайомив його з двадцятидев'ятирічною Франсуазою-Луїзою де Варан. Вона була жінкою шляхетного походження, яка проживала окремо від чоловіка. Король П'ємонту платив їй за навернення протестантів у католицизм. Жан-Жак відіслали в столицю Савойї, Турін, з метою завершити навернення. Як наслідок, він повинен був відмовитися від женевського громадянства, хоча пізніше знову перейшов у кальвінізм і відновив свій статус.

Приймаючи католицизм, де Варан і Руссо, мабуть, реагували на строгість кальвіністського переконання в тому, що людина «жалюгідний грішник», народжений зіпсованим, схильний до зла, нездатний сам по собі на добро. За своїми переконаннями де Варан була схильна деїзму, і католицька концепція пробачення гріхів імпонувала їй.

Руссо змушений був піклуватися про себе сам, оскільки батько й дядько від нього практично відмовилися. Він працював слугою, секретарем, учителем, перебираючись з одного міста до іншого в Італії та Франції. Протягом цього часу він час від часу жив у де Варан, яку він ідеалізував і називав своєю «мамою». Де Варан намагалася знайти для нього фах, і організувала йому уроки музики. Певний час Руссо навчався у семінарії з наміром стати священиком. Коли Руссо виповнилося двадцять, вони з де Варан стали коханцями. При цьому вона мала інтимні стосунки ще й зі своїм слугою. Сексуальний аспект і життя утрюх бентежили Руссо, але він завжди вважав де Варан найбільшим у своєму житті коханням. Де Варан жила багато, мала велику бібліотеку, любила розваги й музику. Люди з її оточення, в основному католицькі священики, познайомили Руссо зі світом літератури та ідей. Руссо навчався охоче, хоча часто мав приступи іпохондрії. Він серйозно зацікавився філософією, математикою та

музикою. Коли йому було двадцять п'ять, він отримав невеликий спадок від матері й використав його частково, щоб повернути де Варан гроші, які вона витратила на нього. У двадцять сім він став учителювати у Ліоні.

У 1742 р. Руссо поїхав у Париж з метою представити Академії наук нову числову систему нотної нотації, яка, як йому вірилося, зробить його багатим. Система, за задумом зручна для типографії, записувала ноти в один рядок, вказуючи цифри, що відповідали музичним інтервалам, між ними, знаки пунктуації вказували на ритм. Академія відкинула його пропозицію, розцінивши систему як непрактичну, хоча його похвалили за добре знання предмета й заохотили до нових спроб.

З 1743 – 1744 рр. Руссо обіймав почесну, але погану в матеріальному плані, посаду секретаря графа де Монтега, французького посла у Венеції. Саме у цей час у нього пробудилася любов до італійської музики, що тривала все життя:

Я приїхав із Парижа із притаманною тому місту упередженістю проти італійської музики; проте я отримав від природи чутливість і тонкість суджень, проти якої упередження безсиле. Незабаром я заразився тією силою почуття, через яку італійська музика надає натхнення усім тим, хто здатен відчувати її досконалість. Слухаючи баркароли, я відчув, що не знав раніше, що таке спів... —Сповідь.

Роботодавець Руссо отримував кошти від уряду тільки із запізненням у рік, а тому платив своїм людям нерегулярно. Після 11 місяців такої роботи, Руссо покинув її, і цей досвід затвердив у ньому глибоку недовіру до будь-якої урядової бюрократії.

Повернувшись до Парижа, Руссо, без шеляга у кишені, став коханцем гарненької модистки Терези Левассер, яка змушена була тримати на собі матір і численних безпутних братів та сестер. Спочатку Руссо та Тереза не жили разом, хоча потім Руссо взяв її з матір'ю до себе як служницю. На нього також ліг тягар підтримки родини. «Сповідь» розповідає про те, що перш ніж переїхати до Руссо, Тереза народила йому сина, і ще чотирьох дітей. Незалежного підтвердження кількості дітей нема. Руссо пише, що переконав Терезу віддати новонароджених у притулок заради своєї «честі». «Її матір боялася незручностей, пов'язаних із дитиною, і прийшла мені на допомогу, тож вона [Тереза] дозволила себе переконати.» («Сповідь»). Притулки для немовлят були тогочасною реформою, запровадженою з метою врятувати численних дітей, яких полишали на вулицях Парижа. Дитяча смертність у ті часи була дуже високою — близько 50%, значною мірою тому, що батьки відсиляли своїх дітей до годувальниць. Але смертність у притулках, які теж відсиляли дітей до годувальниць, була

ще гіршою, і більшість відданих туди дітей помирало. Через десять років Руссо поцікавився долею свого сина, але жодних записів знайти не вдалося. Коли Руссо став знаменитим теоретиком виховання дітей, його критики, зокрема Вольтер та Едмунд Берк, використали той факт, що він покинув власних, для нападок ad hominem. За іронією долі порада Руссо матерям вигодовувати дітей власним молоком, за що ратував французький натураліст Жорж-Луї Леклерк, мабуть, врятувала тисячі немовлят.

У Парижі Руссо заприятелював із філософом Дені Дідро і, починаючи у 1749 р. з музичних статей, чимало написав для «Енциклопедії», яку Дідро видавав разом із д'Аламбером. Найзнаменитіші з цих статей присвячені політичній економії.

Ідеї Руссо були результатом уявної суперечки із мислителями минулого, часто профільтовані розмовами з Дідро. Геній Руссо проявлявся в оригінальному способі викладу, ніж в оригінальності власного мислення. У 1749 р. Руссо щодня відвідував Дідро у Венсаннській фортеці, куди того запроторили за погляди, викладені «Листах про сліпих», серед яких відчувалися натяки матеріалізму, віри в атоми та природний відбір. У той час Руссо довідався, що Діжонська академія проводить конкурс на твір тему про те, чи розвиток мистецтва й науки приносять користь людській моралі. Руссо згадує, що дорогою до Венсанну (це приблизно три милі від Парижа) до нього прийшла думка про те, що мистецтва й науки винні в моральній деградації людства, від природи доброго. За словами Дідро, які він написав значно пізніше, Руссо спочатку збирався дати традиційну відповідь на запитання, але розмова з Дідро переконала його, що треба надіслати парадоксально негативну відповідь. Ця відповідь привернула до нього увагу громадськості. Есе Руссо 1750 р. «Розмірковування про мистецтва й науки» отримала перший приз на конкурсі й здобула відомість.

Руссо продовжував заняття музикою, і у 1752 р. його комічна опера "Сільський чарівник" була поставлена перед королем Людовиком XV. Королю вона дуже сподобалася, і він запропонував автору пожиттєву пенсію. Руссо відмовився від цієї честі, й за ним пішла слава людини, яка погордувала королівським даром. Він відмовився ще від кількох вигідних пропозицій, іноді з різкістю, що межувала з грубістю, що ображало людей і створювало проблеми. Того ж року відбулася постановка у Парижі опери «Служниця-пані» Перголезі трупом італійських музикантів. Це призвело до сварки буфонів між прихильниками французької та італійської музики. Руссо виступив як прихильник італійської музики проти Жана-Філіппа Рамо та інших. Як наслідок він написав «Листа про французьку музику».

У 1754 р. Руссо повернувся у Женеву, й знову перейшов у кальвінізм, відновивши своє женецьке громадянство. У 1755 р. він завершив свою другу велику роботу: «Міркування про походження та основи нерівності між людьми», в якій розвивав ідеї, висловлені у «Міркуваннях про мистецтва й науки».

Руссо закохався у 25-річну Софі д'Удето, яка частково послужила йому натхненням для епістолярного роману Жулі, або нова Елоїза. Іншим джерелом твору був його зв'язок з мадам де Варан часів ідилічної молодості. Софі була кузиною і гостею мадам д'Епіне, до якої Руссо ставився доволі прагматично, а після використання і розриву стосунків - різко. Його дратували її вимоги з'являтися, коли їй заманеться. Не подобалися йому також нещирі розмови й дріб'язковий атеїзм енциклопедистів, з якими він зустрічався за її столом. Ображені почуття призвели до сварки між Руссо, мадам д'Епіне, її коханцем, філологом Гріммом та спільним другом Дідро, який виступив проти Руссо на боці господарів. Пізніше Дені Дідро описував Руссо як «лицемірного, марнолюбного, як дідько, невдячного, жорстокого й дикого... Він висмоктував з мене ідеї, сам їх використовував, а потім ще й зневажав мене».

Сварка Руссо з енциклопедистами збіглася з написанням трьох значних творів, у кожному з яких він підкреслював палку віру в духовне походження людської душі та всесвіту, заперечуючи матеріалістам Дідро, Ламетрі та Гольбаху. У цей час заступниками Руссо були герцог Люксембурзький та принц де Конті, найбагатші й наймогутніші вельможі Франції. Їм подобався Руссо та його здатність розмовляти на будь-яку тему, а, крім того, вони використовували його для того, щоб насолити королю Людовику XV та політичній фракції, що групувалася навколо королівської фаворитки мадам де Помпадур. Але навіть зі своїми покровителями Руссо заходив надто далеко, ризикуючи відлученням за критику відкupu податків, практики, яку вони використовували.

Сентиментальний роман Жулі, або нова Елоїза був оприлюднений у 1761 р. і мав великий успіх. Живописне відображення краси швейцарської природи пестило струни у душі читачів й, можливо, стало причиною моди XIX ст. на швейцарські краєвиди. Наступного року, у квітні, Руссо оприлюднив «Про суспільну угоду, або принципи політичного права». Навіть його друг Антуан-Жак Рустан був змушений написати ввічливе заперечення розділу, що стосувався цивільної релігії, зауваживши, що концепція християнської республіки парадоксальна, оскільки християнство вчить покорі, а не участі у громадських справах. У Руссо вистачило розуміння для допомоги Рустану знайти видавця для свого заперечення.

У травні Руссо оприлюднив книгу Еміль, або Про виховання. Остання її частина, Сповідання віри савойського кюре мала на меті захист релігійних вірувань. Руссо вибрав промовцем католицького кюре скромного походження, що на ті часи було сміливою інновацією. Священик притримувався переконань соцініанства. Оскільки цей напрямок думки відкидав перворідний гріх та одкровення, обурилися як католики, так і протестанти. Більш того, Руссо відстоював думку, що будь-яка релігія однаково гідна, якщо вона веде до благочестя, тож людям слід притримуватися тієї віри, в якій вони були виховані. Його виголошений релігійний індиферентизм став наслідком того, що книги Руссо були заборонені як у Франції, так і у Женеві. Його публічно засудив паризький архієпископ, книги були спалені, й був виписаний ордер на арешт. Колишні друзі Руссо на зразок Жакоба Верна з Женеві не могли стерпіти його поглядів й написали палкі заперечення.

Приязний спостерігач, шотландський філософ Девід Г'юм, «зовсім не здивувався, коли почув, що книги Руссо заборонені у Женеві та інших краях». На думку Г'юма Руссо, «не мав завбачливості, щоб накинути покривало на свої почуття; і, нехтуючи прикриттям своєї зневаги щодо утверджених думок, йому не доводиться дивуватися, що всі зелоти підняли на нього зброю. Свобода преси не настільки забезпечена в будь-якій країні... щоб не зробити дещо небезпечною таку відверту атаку на популярні упередження». Руссо, який думав, що захищає релігію, відчував себе розчавленим. Змушений рятуватись від арешту, він за сприяння герцога Люксембурзького та принца де Конті перебрався до кантону Невшатель, який перебував під протекторатом пруської корони. Впливові покровителі не тільки допомогли йому втекти, а й розповсюджувати у Франції заборонені книги. Книги були надруковані у Голландії видавником Марком-Мешелем Реєм і пересилалися замаскованими під інші книги з фальшивими палітурками й титульними сторінками.

Руссо зупинився у місті Мот'єр під покровительством лорда Кейта, місцевого представника ліберального пруського короля Фрідріха Великого. Там він написав, у 1765 р., Конституційний проект для Корсики. 6 вересня 1765 р. будинок, у якому мешкав Руссо, закидали камінням, і Руссо знайшов притулок у Г'юма у Британії. Г'юм знайшов для нього помешкання у Стаффордширі. Ні Тереза, ні Руссо не зуміли вивчити англійську чи запрителювати з кимось. До ізольованого від громадського життя Руссо, не дуже стабільного емоційно у будь-яку пору свого життя, почали приходити параноїдальні фантазії про змови проти нього з боку Г'юма та інших. «Він просто божевільний, після того як довго був з привітом», писав

Г'юм у листі до друга. Лист Руссо до Г'юма, в якому він висловлював свої претензії, спричинив обмін звинуваченнями, опублікований у Парижі й сприйнятий тогочасною публікою з великим інтересом до скандалів.

Гроб Руссо в паризькому Пантеоні

Хоча до 1770 р. Руссо було заборонено перебувати на території Франції, Руссо повернувся у 1767 р. під фальшивим ім'ям. У 1768 р. він, наче, одружився із Терезою, хоча одруження католиків із протестантами тоді не визнавалися. Раніше Руссо завжди називав Терезу економкою. У 1770 р. йому дозволили повернутися у Париж. Умовою повернення була згода не публікувати книг, але, завершивши Сповідь, Руссо почав влаштовувати приватні читання. На прохання мадам д'Епіне, яку бентежила можливість розкриття таємниць її особистого життя, поліція наказала йому припинити цю практику, тож Сповідь була частково опублікована тільки у 1782 р., через чотири роки після смерті автора. Всі наступні книги теж вийшли друком посмертно.

У 1772 р. у Руссо попросили рекомендацій щодо нової конституції Речі Посполитої, і він відгукнувся написанням своєї останньої політичної праці: Міркування щодо уряду Польщі. У 1776 р. він завершив Діалоги: Руссо суддя Жан-Жака й почав працювати над Мріями самотнього мандрівника. Для матеріальної підтримки він знову став переписувати музику, а у вільний час вивчав ботаніку.

Руссо був знаменитістю, але власний психічний стан не дозволяв йому втішатися славою. Останні роки життя він провів, свідомо відійшовши від суспільства. У той же час він радо прийняв композитора Глюка у 1774 р. Одним із останніх творів Руссо був захоплений аналіз опери Глюка Альцеста.

Руссо помер від крововиливу у мозок під час прогулянки маєтком маркіза Рене Луї де Жірдена в Ерменонвілі. Спочатку його поховали в Ерменонвілі на Острові Тополь, який став місцем паломництва численних прихильників. Через шістнадцять років, його

залишки перенесли у Пантеон і поставили навпроти гробу його сучасника Вольтера. Гріб Руссо має форму простого сільського храму з барильєфом, на якому зображена рука із смолоскипом свободи. За задумом це відображає любов Руссо до природи та класичної античності. У 1834 р. уряд Женеві дещо неохоче поставив пам'ятник на його честь на крихітному острові Руссо посеред Женевського озера. Сьогодні жителі Женеві пишаються ним, як найзнаменитішим сином міста.

Суспільно-політичні погляди і їх вплив

У своїх працях «Міркування про походження і причини нерівності між людьми» (1755), «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» (1762) та інші гостро критикував феодально-абсолютистський лад, закликав до боротьби проти деспотизму. Ідеалізуючи первісне суспільство, Руссо протиставляв сучасний йому суспільний лад щасливому життю в так званому «природному стані», коли всі люди були, на його думку, рівними й вільними. Причину виникнення нерівності вбачав у приватній власності, проте не виступав за цілковиту її ліквідацію, а висунув утопічну теорію зрівняльного розподілу приватної власності як засіб знищення поділу суспільства на багатих і бідних. Водночас, саме в економіці Руссо вбачав основу розвитку суспільства.

Будучи прихильником договірної теорії походження держави, Руссо вважав, що внаслідок змови між багатими державна влада узаконила приватну власність, узурпувала природні права народу, і висловив думку, що народ має право розірвати цей договір, тобто повстати, повалити владу, яка існує, й встановити народний суверенітет.

Взірцем держави Жан-Жак Руссо вважав невелику республіку і мріяв перетворити сучасні йому держави на своєрідну федерацію невеликих республік.

Суспільно-політичні погляди Руссо відіграли важливу роль в ідеологічній підготовці Великої французької революції 1789–1799 рр.; справили вплив на передових тогочасних і пізніших мислителів, у тому числі українських, серед яких Григорій Сковорода, Ян Козельський та інші.

Політичні партії вважав інородним елементом у державному ладі. Він стверджував, що громадяни підкоряються лише закону, у реалізації якого беруть участь голосуванням. Цього закону загального волевиявлення повинен дотримуватися кожний громадянин, приносячи в жертву свої особисті, групові, корпоративні інтереси. У факті існування політичних партій Руссо бачить загрозу існуванню загальній волі громадян. Тим не менше він не заперечує

закономірності виникнення партій як результату досягнення певного рівня розвитку суспільних відносин, визнаючи утопічність думки про наявність у розвинутій людській спільноті лише загальної волі і про відсутність у ній приватних інтересів. Руссо вказував, що коли у демократичному суспільстві виникають політичні партії і приватні асоціації, то воля кожної з них стає загальною по відношенню до держави. Звідси він робить висновок, що у такому випадку голосуючих вже не стільки, скільки людей, а лише стільки, скільки асоціацій. Загалом Руссо був противником політичних партій. Він вважав, що у випадку, коли в державі існують і діють різні партійні угруповання, які здійснюють певний вплив на громадську думку і політичну волю, суспільні відмінності стають менш чисельними і дають менш узагальнений результат. Коли ж одна з цих асоціацій настільки велика, що виявляється сильнішою за інші, то результат є вже не сумою невеликих відмінностей, але єдиною відмінністю і тоді загальної волі не існує, й інтерес, який перемагає, є лише приватним інтересом. Руссо виступає проти існування єдиної партії в суспільстві (монопартії). Він вказував, що якщо в суспільстві існують приватні інтереси, то слід домагатися того, щоб всі вони були представлені відповідними партійними угрупованнями. Це потрібно для того, щоб загальна воля населення була усвідомленою і щоб народ не помилявся. Для Руссо в підході до політичних партій характерним є:

1) в державі взагалі не повинні існувати асоціації приватного характеру і в такому випадку громадяни залишаються ізольованими від держави;

2) може існувати значна кількість різноманітних приватних асоціацій, які врівноважують одна одну і дають можливість визначати загальну волю і загальний інтерес.

Філософські і наукові погляди Руссо

Руссо — прихильник деїзму. Заперечуючи церковне вчення про створення природи Богом, він водночас визнавав існування Бога, безсмертної душі. З позицій дуалізму Руссо вважав початком усіх природних явищ дух і матерію, причому матерію розглядав як пасивний початок, приписуючи активність Богові. У теорії пізнання Руссо стояв на позиціях сенсуалізму. Мислитель піддав гострій критиці схоластику і релігійний фанатизм.

ДЖЕРЕЛА:

Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. — К: Port-Royal, 2001. — 349 с.; Зіневч І. Є., Лозинський І. М. Українська радянська енциклопедія: [у 12 т.] / [за ред. М. П. Бажана]. — 2-ге вид. — К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1974—1985., Том 9, К., 1983, стор. 523.; Верцман І. Ю. Жан-Жак Руссо. — М., 1976.; Дворцов А. Т. Жан-Жак

Руссо. — М., 1980.; Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник. — Львів: Астролябія, 2005. — 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник. — Львів: Тріада плюс, 2004. — 528 с.; Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного. — К.: Арістей, 2006. — 432 с

РУСЬКА (КИЇВСЬКА) ДЕРЖАВА

Київська Русь (Русь; цер.-слов. Русь) — середньовічна держава на території Східної Європи з центром у Києві. Існувала з кінця IX - середини XIII ст. і являла собою об'єднання руських князівств під владою династії Рюриковичів. У часи найбільшої могутності простягалася від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні, і від верхів'їв Вісли на заході до Таманського півострова на сході.

Історичним ядром Русі стало Середнє Подніпров'я, де традиції політичного розвитку сягали ще скіфських часів. Провідну роль у становленні держави відіграло Полянське князівство з центром у Києві. Київська Русь заклала традиції незалежної державності на території України, в цей час українська народність отримала могутній стимул для свого подальшого розвитку. Український історик Михайло Грушевський стверджував: «Київська Русь є першою формою української державності». Її створення прискорило економічний, політичний і культурний розвиток східних слов'ян та зробила їх рівноправними учасниками політичного життя Європи та Близького Сходу.

Термін Київська Русь у сучасній історіографії використовується як для позначення єдиної держави, що проіснувала до середини XII ст., так і для ширшого періоду середини XII — середини XIII ст., коли Київ залишався центром країни і керування Руссю здійснювалося єдиним князівським родом на принципах «колективного суверенітету». Обидва підходи зберігають актуальність і у наш час.

У зв'язку з тим, що центром східнослов'янської держави впродовж багатьох століть був Київ, у історичній літературі Русь отримала назву «Київська Русь». Сам термін Київська Русь — книжного походження і веде свій початок не з джерел, а зі сторінок історичних праць першої половини XIX ст. Це поняття виникло у російській науці як елемент періодизації історії Росії. З часом історики ввели до наукового обігу ще два терміни «Давня Русь» і «Давньоруська держава».

У вітчизняних писемних джерелах ця держава називається «Руською землею» або «Руссю», в іноземних — «Руссю». Відповідно й народ цієї країни називали «руським». Однак цей термін не був

одвічним іменем всього народу країни. Широкого вжитку він набув тут лише від IX-X ст. Уперше у давньоруському літописі він з'являється у тексті, що стосується 852 р.: «Нача ся прозывати Руская земля». З початком X ст. назва «Русь» набула офіційного значення.

Походження терміна «русь» є предметом дискусій істориків, що тривають уже понад 200 років. За цей час викристалізувалося щонайменше 3 теорії: південна, згідно з якою етнонім «русь» має місце, середньодніпровське походження, північна, за якою цю назву було запозичено слов'янами у скандинавів, і соціальна, яка, однак, нічого не говорить про безпосереднє походження терміна, але схильна тлумачити його як назву лише верхівки східнослов'янського суспільства. Остання теорія має нині тільки історіографічний інтерес, дві перші й досі виборюють право на істинність.

Б. Рібаков, досліджуючи літописний вислів: «Поляне иже нын зовомся Русь», дійшов висновку, що полянський союз племен Середнього Подніпров'я взяв собі за самоназву ім'я одного з племен, які об'єдналися у ньому, — «рос», відомого вже у VI ст. далеко за межами східнослов'янського світу. Про плем'я «рос» говориться у сирійському джерелі VI ст. — «Церковній історії» Псевдозахарія.

Чимало науковців, особливо петербурзької школи, схиляються до тієї філологічної точки зору, що пов'язує назву «Русь» із фінською назвою шведів — «Ruotsi». Однак, як зазначає історик Г. Ловмянський, якому належить ґрунтовне дослідження цього питання, у даному разі лінгвісти вийшли за межі своїх дослідницьких можливостей. Назва «Русь», як доводить Г. Ловмянський, первісно мала географічний зміст і здавна означала територію Середнього Подніпров'я. У процесі створення тут держави вона стала її назвою, а пізніше набула також етнічного й соціального значення. Німецький славист Л. Мюллер виводив походження терміна «русь» від скандинавського етноніма «Ruder». Вказуючи на значну звукову розбіжність між термінами «рудер» і «русь», він вважав, однак, що термін «русь» вживався не як самоназва скандинавів, а лише як слов'ян, еквівалент їхньої справжньої самоназви. Історики, котрі відстоюють північне походження назви «Русь», часто апелюють до авторитету «Повісті временних літ», у якій говориться: «Отъ варягъ бо прозвашася Русью, а первое бѹша словене».

Іраномовне походження терміна «русь» аргументується у дослідженнях відомого іраніста В. Абаєва. Згідно з ними, етнонім «русь» відповідає перському «ruxs», що означає сяйво, або осетинському «ruxs» — «rox» — світлий. На початку IX ст. слово «русь» як назва держави і народу з'являється у текстах арабських та

візантійських письменників. В арабській літературі назва «Русь» уперше вжита середньоазійським ученим IX ст. ал-Хорезмі.

Історіографія

До питання походження Київської Русі вперше звернувся легендарний літописець Нестор понад вісім століть тому у «Повісті минулих літ».

Трактування цього питання є одним із найзаплутаніших у вітчизняній та світовій історіографії. Вузькість джерельної бази, суперечливість і неоднозначність відомого фактичного матеріалу, хибні методологічні підходи, політична заангажованість та ідеологічні симпатії істориків неодноразово ставали на заваді об'єктивному погляду на процес виникнення Давньоруської держави. Перші спроби знайти вирішення цієї проблеми було здійснено ще середньовічними хроністами, які штучно пов'язували ранню історію Русі з відомими їм народами Східної Європи — скіфами, кельтами, сарматами, аланами.

У середині XVIII ст. німецькі історики, члени Петербурзької Академії наук Готліб-Зігфрід Байєр та Герхард Міллер обґрунтували концепцію норманізму.

Посилаючись на літописну легенду про прикликання варягів на Русь, ці науковці висунули тезу щодо скандинавського походження Давньоруської держави. Рішучим опонентом і палким критиком норманізму став Михайло Ломоносов.

Майже одразу полеміка потрапила в русло не наукової дискусії, а ідеологічного протистояння. «Космополітизові» німецьких вчених, які, абсолютизуючи «варязький фактор», принижували державотворчу здатність слов'ян, було протиставлено «державницький патріотизм», що був своєрідним виявом зростання присутності слов'ян у керівництві Російської імперії та її Академії Наук.

На початковому етапі цієї багатовікової дискусії в основу концепцій як норманістів, так і антинорманістів було покладено хибну методологічну засаду — виникнення держави вони розглядали, по-перше, як кульмінаційний одномоментний акт, по-друге, як безпосередній наслідок діяльності конкретної історичної особи. Такий підхід і визначив коло питань, які були у центрі уваги істориків аж до кінця XIX ст.

У 20-х рр. XX ст. на основі численних історичних, археологічних та мовних джерел значна частина науковців світу почала віддавати перевагу «варязькому чиннику» у становленні державності русів. Офіційна радянська історіографія назвала норманську теорію політично шкідливою, оскільки вона не визнавала здатності слов'янських народів створити незалежну державу самотужки. Дискусія спалахнула з новою силою.

На захист своєї теорії норманісти висували такі аргументи:

русь отримала назву від «Руотсі». Так у середині XI ст. фіни називали шведів;

більшість імен руських послів, що зафіксовані у договорах із Візантією (911, 944), мають скандинавське походження — Карл, Інегельд, Фарлоф, Веремуд та ін.;

візантійський імператор Костянтин VII Багрянородний у своїй книзі «Про управління імперією» наводить як слов'янські, так і руські назви дніпровських порогів. Більшість руських назв має давньонорманське походження;

ісламські географи та мандрівники IX—X ст. завжди чітко розділяли «русів» і «слов'ян».

На противагу антинорманісти стверджували:

назва «Русь» слов'янського походження, оскільки тісно пов'язана з назвами річок Рось, Руса, Роставиця у Центральній Україні;

жодного племені чи народу під назвою «руси» не було відомо у Скандинавії і про нього не згадує жодне давньонормандське джерело, включно з сагами;

один з найдавніших ісламських письменників Ібн-Хордадберг чітко називає русів слов'янським племенем;

археологічні матеріали з міст та торговельних шляхів Східної Європи свідчать про обмежений, фрагментарний вплив «варязького чинника».

Кожна з позицій мала свої сильні та слабкі місця, що спричинило поглиблення дискусії. Пояснення процесу виникнення державності як наслідку тривалої еволюції суспільного розвитку, відмова від погляду на утворення держави як на одномоментний акт, різнобічно обґрунтовані твердження істориків та археологів про те, що східнослов'янське суспільство ще до літописного закликання варягів мало свої протодержавні утворення, заклали підвалини сучасного якісно нового бачення процесу державотворення русів.

Історики часто ділять політичну історію руської держави на три періоди. Перший період — швидкого зростання — охоплює майже 100 років — з 882 р., коли на престол у Києві сів Олег, до смерті Святослава I Хороброго 972 р. У цей час було підкорено сусідні східнослов'янські племена, у результаті чого утворилося величезне господарське й політичне об'єднання, здатне кинути виклик основним суперникам у цьому регіоні.

Другий період охоплює князювання Володимира I Великого (978-1015) та Ярослава I Мудрого (1034-1054), що було добою зміцнення Києвом своїх завоювань і досягнення ним вершини політичної могутності і стабільності, економічного та культурного

розквіту. На противагу територіальному зростанню попереднього періоду тут переважає внутрішній розвиток. Було впроваджено християнство, що значною мірою вплинуло на політичне і культурне життя держави, а також вироблено кодекс законів.

Останній період характеризується безупинними руйнівними князівськими чварами, зростанням загрози нападів кочових племен та економічним застоєм. Початок цього періоду, за різними оцінками, припадає на час смерті Ярослава I Мудрого 1054 р. або кінець князювання останніх успішних правителів Києва — Володимира II Мономаха (1113-1125) та його сина Мстислава I Великого (1125-1132). Після захоплення та розорення Києва суздальським князем Андрієм Боголюбським 1169 р., політичне й економічне значення міста впало. Монгольська навала на Русь 1237—1241 рр. і руйнування Києва 1240 р. поклали край існуванню Київської Русі та незалежності давньоруських князівств.

Теорії походження київської держави

У кінці IX ст. рівень державної організованості східних слов'ян все ще був низьким, частина племен не входила до племінних об'єднань, або охоплювалася ними частково. Існували невеликі держави або напівдержавні племінні княжіння. У той самий час процес державотворення в Європі розширювався. Зокрема, германські племена боролися за об'єднання і створили державу Карла I Великого, у VII ст. виникає Болгарська, у X ст. Польська, Чеська, Угорська та ін. Цей процес у Західній та Центральній Європі не міг не стимулювати державотворчість у східних слов'ян. Провідну роль у становленні Русі відіграло Полянське князівство з центром у Києві.

Карта VIII ст.

Слов'янські племена, в яких відбувалося майнове розшарування, виділилася керівна верхівка, підійшли до такого рівня соціально-економічного розвитку, коли державність, що охоплювала б усі племена, стала історично необхідною. І тому зміна династій 882 р., злиття Новгородського і Київського князівств у єдине державне ціле сприяли об'єднанню з часом усіх східнослов'янських племен у єдину державу — могутню Давньоруську державу.

НОРМАНСЬКА ТЕОРІЯ

Княжа дружина

Нормани — це загальна назва населення Скандинавії — шведів, норвежців, данців, у слов'янських літописах ототожнюються варягами. У VII–IX ст. вони почали широкі завойовницькі походи в Європу. Зокрема, у VIII ст. нормани з'явилися у верхів'ях Волги, підкорили фінські племена мерю, мурому, мешчеру і встановили своє панування над Волзьким шляхом. У Західній Європі вони грабують, руйнують Німеччину, Францію, Англію, Італію та ін. Нормани відіграли ключову роль у формуванні і становленні давньоруської держави.

Схожим на ці західноєвропейські події є процес становлення держави в землі словенів. Літопис оповідає, що 859 р. варяги прийшли з-за моря, брали данину з «чуді, із словен і з мері, і з весі, кривичів». У 862 р. племена вигнали варягів «за море», але не змогли організувати свою владу і закликали інших варягів, щоб її організувати. Прибули три брати: Рюрик, Синеус і Трувор. Рюрик став князювати у Словенському князівстві (Новгороді), Синеус — у Білоозері, Трувор — в Ізборську. Після смерті братів Рюрик став єдиновладним князем, об'єднавши під своєю владою північні слов'янські племена словенів, кривичів та фінські — мері, весь, мурому. Літописи повідомляють, що перед своєю смертю Рюрик передав правління своєму родичу Олегу і доручив йому

малолітнього сина Ігоря. Поряд із цим є відомості, що Ігор був сином Олега.

У 882 р. Олег із великим військом рушив на південь, завоював Смоленськ, Любеч та інші землі, нарешті, підступно вбивши Аскольда та Діра, захопив Київ.

Автохтонна

Низка науковців, зокрема академік Петро Толочко, дійшли висновку, що у Києві 882 р. стався спрямований проти князя християнина Аскольда державний заколот, в якому вірогідно брали участь язичники — бояри із великокнязівського оточення. Як наслідок до влади прийшла нова династія — Рюриковичів. Про жодне норманське завоювання і створення руської держави, таким чином, не можна говорити. Олег зі своєю дружиною стали на службу середньовічній ранньофеодальній слов'янській державі, яка на той час пройшла вже довгий шлях розвитку. Не випадково варяги не змінюють і її назви. На думку сучасних дослідників «варяги» — мореплавці, більшість з яких становили полабські слов'яни, вони відносяться до норманів лише у зв'язку із завоюванням їхніх земель германцями.

Тут слід зазначити, що ця думка повністю узгоджується із дослідженнями Грушевського «Анти — племена, що утворили етнографічну цілість, яку тепер зовемо українсько-руською». Тобто Русь не виникла на порожньому місці, а є прямим спадкоємцем Антського союзу. Арабські і перські географи стверджували, що на території Русі існували держави Куявія, Славія, Артанія, пізніше з'явилася назва Руський каганат.

Варяги приходили на Русь не лише як дружинники своїх конунгів (вождів, князів), але також як купці, поєднуючи військову службу з торгівлею. Вони були нечисельними вкрапленнями у величезний слов'янський світ, що мав досить високу культуру. Тому процес їхньої асиміляції слов'янами здійснився дуже швидко, і варяги не зіграли, та й не могли зіграти вирішальної ролі у формуванні і розвитку великої середньовічної слов'янської держави — Київської Русі.

Нині фахівці об'єктивніше і виваженіше підходять до оцінки ролі «варязького чинника» в політичному житті Східної Європи. Яскравим свідченням цього є вислів одного із західних дослідників Г. Штокля: «Перша руська держава середньовіччя виросла з поєднання багатьох елементів. Варяги були лише елементом серед багатьох, однією історичною силою серед інших. Руська історія тільки через варягів є така сама фікція, як руська історія без варягів».

Спробою кардинально змінити напрям пошуку стала хозарська гіпотеза, яка виводила коріння Київської держави з Хозарського

каганату. Її автор, професор Гарвардського університету Омелян Пріцак, запропонував взагалі відмовитися від концепції слов'янського походження Русі. На його думку, поляни були не слов'янами, а різновидом хозар, а їхня київська гілка — спадкоємницею роду Кия, який заснував (іноді вживається термін «завоював») Київ у VIII ст. Однак ця версія не витримує критичної перевірки. Археологічні дослідження стародавнього Києва свідчать про місцеву слов'янську самобутність його матеріальної культури. Пам'ятки хозарської (салтово-маяцької) культури зустрічаються надзвичайно рідко і не становлять навіть 1 відсотка загальної кількості знахідок.

Князювання Олега

Олег біля кісток коня.

Ілюстрація до «Пісні про віщого Олега» О. С. Пушкіна

Князь Олег Віщий (882 - 912 рр.) за кілька років у результаті численних війн і походів підкорив своїй владі племена полян, древлян, сіверян, радимичів. А загалом влада Києва тепер поширювалася ще й на словен, кривичів, радимичів, хорватів, уличів, фіно-угорські племена, чудь, мерю.

Значних успіхів вона досягла і на міжнародній арені. Одним із важливих заходів Олега були дії, спрямовані на захист держави від нападів сусідів, зокрема й варягів. Цій меті слугувала данина варягам у триста гривень на рік — «заради миру», яка виплачувалася до смерті князя Ярослава I Мудрого. Це був своєрідний договір про «мир і дружбу». У такий самий спосіб (данина 10 тис. марок) Олег порозумівся з уграми, які проходили через землю Русі на Захід. Компенсацією за ці матеріальні витрати стала данина, яку Візантія виплачувала Русі «заради миру» за договорами з часів Аскольда.

У Повісті минулих літ описано похід Олега на Царгород 907 р. Значна частина істориків вважає його легендарним, оскільки він

відсутній в інших джерелах. Відомості про цей похід можуть базуватися на поході 860 р. Аскольда і Діра, або на пізніших походах Ігоря.

911 р. було підписано новий, значно вигідніший і ширший договір. Було укладено і воєнні угоди. Цікаво, що Олег на знак перемоги прибив щит на воротах Царграда(так слов'яни тоді іменували Константинополь).

Ігор I Рюрикович

Київська Русь (945).

Наступник Олега князь Ігор I (912 - 945 рр.) продовжував справу свого попередника, хоч і не так вдало. Перш за все він приборкав непокірних древлян, приєднав землі тиверців та уличів між Дністром і Дунаєм. Двічі ходив на схід: 913 року за угодою з хозарами пройшов до берегів Каспійського моря і дістався Баку, руйнуючи і грабуючи все на своєму шляху. 943 р. ходив на багаті мусульманські міста Кавказу, де захопив велику здобич.

У роки князювання Ігоря на кордонах Київської Русі вперше з'явилися печенізькі племена. У 915 р. вони уклали договір з Києвом і відкочували до Дунаю, однак 930 р. порушили угоду і почали напади. Дослідження сучасних істориків свідчать, що це пов'язано з інтригами візантійської дипломатії, яка використовувала печенігів для ослаблення Русі. У Києві не зразу здогадалися про підступність імператорського двору і аж до 30-х рр. X ст. надавали Візантії військову допомогу. Зокрема, русичі у складі імператорської армії брали участь у війнах в Італії.

У 30-ті рр. X ст. економічна, військова і політична міць Русі продовжувала зростати. Русь посилює свої намагання міцно утвердитись у Причорномор'ї, а також на східних торговельних шляхах, особливо у Приазов'ї, Поволжі, Закавказзі. Але найбільші зусилля руські керівники спрямовують на боротьбу проти Візантії. На початку 40-х років X ст. імперія припинила виплату Русі щорічної данини і 941 рр. починається війна. Ігор організував похід на Візантію великої флотилії, однак у морській битві біля Константинополя греки використали палну суміш — «грецький вогонь», яким спалили багато човнів і примусили слов'ян відступити. Після цієї невдачі Ігор організував новий похід 943 р., однак імператор Візантії запропонував мир і відновлення виплати данини. Русичі отримали дари і від Дунаю повернули додому. 944 р. було укладено новий русько-візантійський договір, який увібрав в себе статті угод 907 і 911 рр. Однак умови торговельної діяльності руських купців були погіршені.

Загинув Ігор 945 року під час спроби вдруге зібрати з древлян данину. Така форма збирання, відсутність законодавчо встановлених розмірів податку призводили до того, що в населення часто забиралося майно, руйнувалося господарство. У країні загалом, а надто у волелюбних древлян та інших племен, зростало невдоволення. Древляни влаштували під Іскоростенем засідку, в якій загинули Ігор і його невелика дружина.

Княгиня Ольга

Після смерті Ігоря залишився малий син Святослав, і правління державою перейшло до його матері, княгині Ольги (945-964 рр.). Вона стала правителькою величезної, ще не впорядкованої держави, де вибухали повстання проти центральної влади. Ольга жорстоко розправилася з древлянами, спаливши їхнє головне місто Іскоростень. Частина жителів було вбито, інших — перетворено на рабів. Та жорстока розправа була законною кривавою помстою, традицією тих часів. Після цього всі подальші роки її правління характеризувалися миром і спокоєм. Тому літопис ставить до неї, як до наймудрішої серед людей. Виявом її високої політичної і культурної зрілості було її охрещення, а також толерантне ставлення до інших вірувань. Ольга приділяє велику увагу внутрішнім справам, конкретно аналізує розвиток кожного регіону держави. З цією метою вона об'їхала на возі і санях величезну територію своєї країни, побувала і в недавно підкорених землях, що було досить небезпечно. Першою серед князів навела порядок в організації збирання податків, визначила їхні фіксовані розміри. Податки за часів Ігоря та Ольги сплачувалися переважно хутром, а грошовою одиницею була «куна» — шкурка куниці. Було встановлено, що данина ділилася на три частини, з яких

дві йшли на державні витрати, а третина на потреби княгині, її міста Вишгорода. У цьому визначилась ідея поділу між бюджетом і власністю князів, що засвідчувало високий рівень державного мислення як керівної еліти, так і суспільства в цілому.

Хрещення Ольги в Царгороді. Мініатюра з Радзивілівського літопису

Ольга виявила глибоке розуміння міжнародного становища свого часу в Європі, у 940 р. здійснила важливий державний візит до Візантії, встановила з нею досить дружні відносини, відновила військовий союз. Вона також зуміла встановити дипломатичні зв'язки зі Священною Римською імперією.

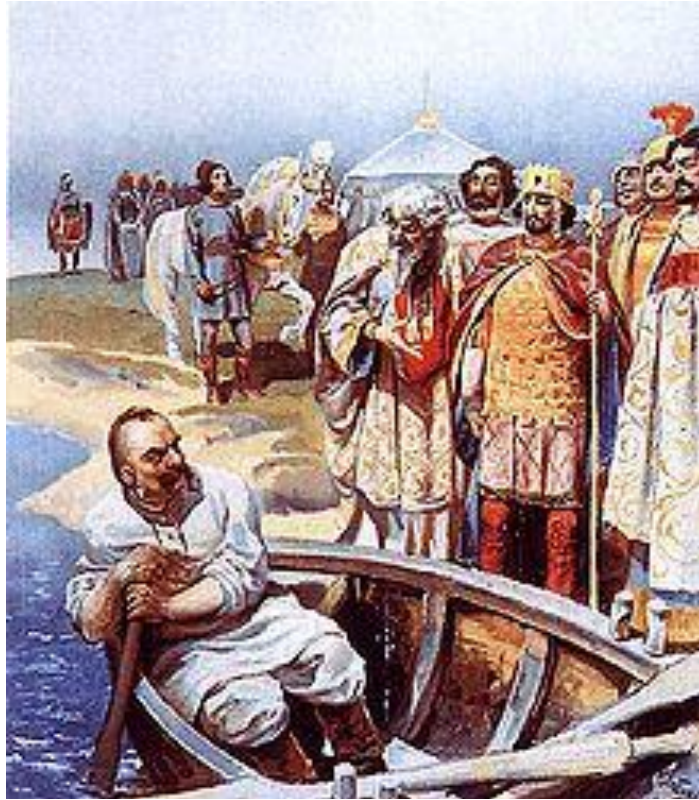
Таким чином, за складних зовнішніх і внутрішніх обставин вона здійснювала обережну, виважену політику, тримала державну систему в міцних руках, не давши їй розвалитися чи ослабнути, а також вела мудру й ефективну дипломатичну діяльність.

Святослав I Хоробрий

Значно розширилася Русь, зросла її могутність та міжнародна вага за часів сина Ігоря й Ольги Святослава (964—972 рр.). Це був мужній, войовничий князь із лицарською вдачею, що провів усе своє правління у війнах, охопивши своїми походами грандіозну територію в Європі й Азії.

Святослав розпочав князювання походами на Оку та Волгу у 964-965 рр. Проїшовши землю в'ятичів, він завдає удар по союзниках Хазарії, об'єднаннях волзьких булгар та буртасів (мордві), а потім розбиває Хозарський каганат. Далі руси пішли на Північний Кавказ, де перемогли ясів (осетинів) і касогів (черкесів), а потім рушили на Каспій і зруйнували Семендер. Святослав також зміцнив своє панування на Тамані, де згодом виникає князівство Тмутараканське. Після переможного походу на Схід він підкорив в'ятичів і, загалом, завершив об'єднання всіх племен східних слов'ян у єдиній державі.

Внаслідок походу 964—965 рр. Русь розгромила великий Хазарський каганат, що дало можливість закріпитися у межиріччі Волги і Дону. 965 р. русичі захопили Саркел. Від часу усунення хазар господарями південноруських степів до річок Сули і Рось стали печеніги, що блокували торгові шляхи до країн арабського Сходу.

Зустріч Святослава I Хороброго з візантійським імператором Іоанном I Цимісієм на березі Дунаю

Зовнішньополітична активність Святослава I Хороброго турбувала Константинополь, і візантійська дипломатія потайки намагалася зіштовхнути Русь із одним із її сильних сусідів, зокрема Болгарією. Це була традиційна політика імперії: нацькувати одних варварів на інших. Святослав погоджується допомагати візантійцям у війні з Болгарським царством.

968 року починається перший балканський похід Святослава. У битві під Доростолом болгари зазнали поразки, руські війська оволоділи багатими придунайськими містами і захопили Східну Болгарію. Резиденцією руського князя стає місто Переяславець. Там, як він казав, «усі добра сходяться: ізгреків — паволоки, золото, вина й овочі різні, а з чехів і з угрів — срібло й коні, із Русі ж — хутро і віск, і мед, і невільники».

Однак, 969 року, довідавшись про облогу Києва печенігами, Святослав змушений повернутися в Русь. Розбивши печенігів, він проводить деякі заходи щодо зміцнення управління державою: посадив на Київському столі старшого сина Ярополка, у Древланській землі — Олега, в Новгороді — Володимира. Цим було покладено початок державній реформі, внаслідок якої Русь поступово ставала володінням однієї князівської династії.

Генрик Семирадський. Воїни Святослава святкують тризну під час захоплення Доростола

Сам Святослав 969 року повертається на Дунай і починається його другий Балканський похід.

Та ситуація на Балканах змінилася не на користь Русі. Коли київський князь здобув низку перемог, Візантія різко змінила свою політику, і сам імператор Іоанн I Цимісхій пішов із величезним військом вибивати свого недавнього союзника з Болгарії. Почалася завзята боротьба у невідповідній для русичів ситуації: відірваність від батьківщини, чуже населення, велика перевага військових сил противника та ін. Святослав боронив не тільки свої завоювання, але й честь руської землі. Літопис сповіщає, що він заохочував своїх воїнів до мужності в бою словами: «Так не посоромимо Землі Руської, ляжемо кістьми тут, і бо ж мертвий сорому не знає». У низці битв візантійців було розбито. Однак в останній, одній із найбільших, битві під Аркадіополем руське військо зазнало поразки. Після кількох місяців виснажливої боротьби знесилені сторони перейшли до переговорів і підписали договір, за яким війська Святослава дістали можливість почесно відійти у свою країну. Поряд із цим Русь відмовлялася від претензій на візантійські володіння в Криму та на Дунаї. Договір 971 року відновлював дію угод 907 та 944 рр., у результаті чого Русь повернулася до мирних і союзних відносин з Візантією.

Під час повернення до Києва біля дніпрових порогів на розпорошені, ослаблені сили русичів напали печеніги, яких намовила Візантія, вбили Святослава та багатьох його дружинників.

Святослав був визначним політичним діячем X ст., діяльність якого сприяла широкому виходу Русі на міжнародну політичну арену, служила фактором розширення, зміцнення і подальшого розвитку давньоруської держави. Однак, дбаючи про міжнародний авторитет Русі, її територіальне розширення, зміцнення економічних позицій на чорноморських ринках, руський князь не приділив достатньої уваги внутрішнім справам. Святослав, безумовно, був природженим полководцем, лицарем навіть у ставленні до ворогів і таким він увійшов в історію. Переважна частина його війн були відверто агресивними, орієнтованими на зростання могутності держави, мала кривавий, жорстокий характер.

Загибель князя Святослава від рук печенігів продемонструвала, що ці орди становили дедалі більшу загрозу і боротьба з ними ставала для Київської держави життєвою необхідністю. А це означало, що зовнішньополітичний фактор у її житті продовжував залишатися одним із найважливіших, вимагаючи подальшого зміцнення її внутрішнього становища.

Період розквіту Володимир I Великий

Хрещення Володимира. Фреска В. М. Васнецова

За часів Святослава Київська держава являла собою величезну країну з територією 800 тис. км². До її складу входило до 20 об'єднань племен та земель — слов'янських і фінських. Весь цей конгломерат ще не був об'єднаний нічим, окрім княжої влади, ослабленої Святославом та міжусобицями його синів у перші роки після його смерті. Ця боротьба за владу між князями Ярополком I, Олегом та Володимиром

тяглася досить довго (972—979 рр.) і завершилася перемогою новгородського князя Володимира (980—1015 рр.). У перші роки правління в Києві Володимир продовжував політику свого батька, спрямовану на розширення меж держави. Уже у 979 р., прямуючи з дружиною з Новгорода на Київ, дорогою князь завоював Полоцьке князівство і приєднав до Київської держави. У 981-993 рр. було здійснено кілька вдалих походів. Він остаточно підкорив непокірні племена в'ятичів і радимичів, відвоював у польських королів давньоруські червенські міста (Червен, Белз та ін.), оволодів частиною землі литовського племені ятвягів, де збудував місто Берестя (Брест), захопив Херсонес (Корсунь) у Криму, що належав Візантії, здійснив вдалий похід у Закарпаття тощо. У кінці X ст. в межах Київської Русі було об'єднано всі східнослов'янські племена.

Київська Русь (1015)

З часом у зовнішній політиці князя Володимира формується новий відтінок: дедалі більша увага зосереджується на захисті власних кордонів, особливо від печенігів: будуються лінії укріплень, а також нові міста. Однак, хоч Володимир вів боротьбу з печенігами до кінця свого життя, ліквідувати цю небезпеку йому не вдалося. Поступово князь дедалі більше надає пріоритетне місце внутрішнім проблемам: зміцненню держави, її єдності, консолідації земель, підвищенню добробуту людей. З метою укріплення князівської влади, її централізації у руках своєї династії в усіх великих містах і землях він призначив намісниками своїх численних синів, їх у нього було 12, від

різних жінок. Варязьку дружину він замінив укомплектованою русичами і постійно про неї дбав, виконував її бажання, радився з нею, з неї також призначав намісників, воєвод. За його правління зникають місцеві «ясні князі», і племінні назви поляни, сіверяни, радимичі тощо замінюються на кияни, чернігівці, смолянї і т. д.

Однак найбільш ефективним і далекоглядним заходом, спрямованим на укріплення влади, зміцнення єдності держави, на піднесення моральної та культурної зрілості тогочасного суспільства, було здійснення низки релігійних реформ і запровадження християнства. На той час язичництво себе вичерпало. Воно відповідало первісному суспільству та початковим стадіям формування держави, коли кожне плем'я мало свого князя, а часто і свого Бога, коли важливою життєвою потребою людей було вміння знайти можливості порозуміння з природою. Язичництво не вирішувало проблем людського співіснування в умовах соціальної нерівності. Авторитет великого князя потребував освячення єдиною вірою. Поряд із цим не можна ігнорувати і впливи країн, що оточували Київську Русь. 864 року було охрещено Болгарію, у 928-936 рр. — Чехію, у 962-992 рр. — Польщу. Вони своїм прикладом стимулювали прийняття Руссю християнства, яке несло у собі високий потенціал моралі, культури, доброти у стосунках між людьми. Володимир розумів, що, тільки прийнявши християнство, його держава зможе ввійти як рівноправна до кола європейських держав.

Сприяло введенню християнства і те, що воно мало на Русі глибоке коріння. Протягом IX ст. у Києві існували християнські громади. Князь Аскольд був християнином. На Русі проповідували слово Боже видатні місіонери Андрій Первозванний, Кирило та Мефодій. Зрештою, княгиня Ольга і значна частина її оточення були християнами. Багато християн було і в оточенні самого князя Володимира.

Особисто Володимир охрестився у 987 р., тоді ж одружився із сестрою імператорів Візантії Анною, а у 988 р. провів охрещення киян та жителів інших міст. Охрещення здійснювалося насильницькими методами, викликало невдоволення, намагання зберегти язичництво, особливо у північних землях.

Незважаючи на опір, язичницькі ідоли знищувалися, а натомість будувалися християнські храми. Церква отримала широкі привілеї, значну автономію, на її потреби надходила десята частина княжих прибутків.

На Русі творилася своя церква, певною мірою відмінна від візантійської і болгарської. Однією з характерних рис руської церкви

був її тісний зв'язок із державною владою. Християнська релігія Русі увібрала у себе багато свят, традиційних обрядів східного слов'янства.

Прийняття християнства (східного варіанта — православ'я) Київською Руссю мало для неї велике історичне значення. Воно сприяло зміцненню князівської влади, єдності східнослов'янських племен. Одружившись із сестрою імператорів Візантії Анною, охрестивши країну, Володимир значно підніс її міжнародний авторитет, особливо серед сусідів — Польщі, Чехії, Німеччини, сприяв розширенню економічних та культурних зв'язків із багатьма європейськими країнами. Було відкрито двері для культурних впливів Візантії в усіх галузях життя: у сфері понять про державні і суспільно-політичні відносини, у шкільній освіті, книгарстві, у будівництві тощо. Великий вплив справляла церква на мораль суспільства, активно пропагуючи пом'якшення стосунків між людьми, засуджуючи звичаї помсти, злодійство, рабство, сороміцькі слова, розпусту, багатожонство та ін. Поряд із тим монастирі, церковні ієрархи самі були великими феодалами й освячували феодалний лад.

Тепер Володимир I Великий, християнин і керівник могутньої християнської держави, став одним з найвидатніших лідерів Європи. З ним підтримують дружні стосунки керівники Польщі, Угорщини, Чехії, Норвегії, Німеччини та ін. З багатьма з них Володимир I встановив численні династичні зв'язки, одруживши синів з доньками польського князя Болеслава I Хороброго, шведського короля Олафа I тощо. Першим серед руських князів Володимир починає карбувати свою монету — золоту і срібну, багато чого запозичивши від арабських країн, Візантії. На них було зображено самого князя, образ Христа, а на деяких замість цього було вибито тризуб.

За Володимира Руська держава перетворилася на одну з наймогутніших в Європі, а Київ за красою, розмірами змагався з Константинополем. Місто налічувало 8 базарів, 400 церков і т. д. За князювання Володимира починається нова доба в усіх галузях державного життя: політики, релігії, культури, торгівлі, будівництва та ін. Після смерті Володимира між його синами тяглися міжусобиці, в яких остаточно переміг і утвердився Ярослав. Але від 1022 - 1036 рр. він управляв Київською державою спільно з братом Мстиславом, що до цього князував у Тмутаракані. Ярослав керував правобережною частиною держави, а Мстислав — Лівобережжям.

Ярослав I (1019-1054 рр.) відзначався мужністю, глибоким державним розумом, різнобічними знаннями, політичною гнучкістю, любов'ю до книг, за що і був прозваний Мудрим. Він продовжував справу батька зі зміцнення Київської держави, справу подальшого зроста на розширення меж країни. У 1030 р. він підпорядковує своїй

владі західний берег Чудського озера, де засновує місто Юр'їв (тепер Тарту). Приєднуються ще кілька фінських племен і їхні князі її міжнародної ролі. Перша за все запроваджувалася лінія території на північному сході. У 1031 р. у Польщі було відвойовано червенські міста, захоплені нею у 1018 р. під час міжусобиць.

Ярослав Мудрий.

У 1036 р. під Києвом вдалося остаточно розгромити печенігів, і Русь дістала перепочинок у боротьбі з кочовиками, аж поки не з'явилися нові — половці. Однак загроза експансії степових сусідів залишалася реальною, і Київ обводять іще однією лінією фортифікацій уздовж р. Рось. За Ярослава у 1043 р. було здійснено останній похід на Візантію. У похід вирушила велика флотилія морем і сухопутна армія по західному берегу Чорного моря. Обидві сили зазнали поразки. Візантійці «грецьким вогнем» спалили значну частину флоту біля Босфора, решта повернула назад. Грецька ескадра рушила навздогін, але сама була знищена коло гирла Дніпра. Сухопутне військо було розбито візантійцями під Варною, 800 полонених русичів привели до Константинополя і осліпили. І все ж через деякий час відносини з Візантією стали покращуватись, і у 1052 р. остаточно утвердився мир, скріплений шлюбом четвертого сина князя Всеволода І з візантійською царівною. Однак це була поодиноким невдача у зовнішній політиці князя Ярослава.

Значну увагу Ярослав приділяв відносинам із Польщею, де у першій половині XI ст. відбувалася гостра міжусобиця, народні повстання, безперервні війни між групами вельмож. Київський князь підтримав спадкоємця польського престолу Казимира І Відновителя, який поступово зміцнював владу, утверджував порядок у країні. Ярослав здійснив кілька походів проти ворогів Казимира, надавав

йому військову допомогу, дипломатичну підтримку, і це сприяння привело до відновлення міцної Польської держави, що у недалекому майбутньому повернулося проти руського народу.

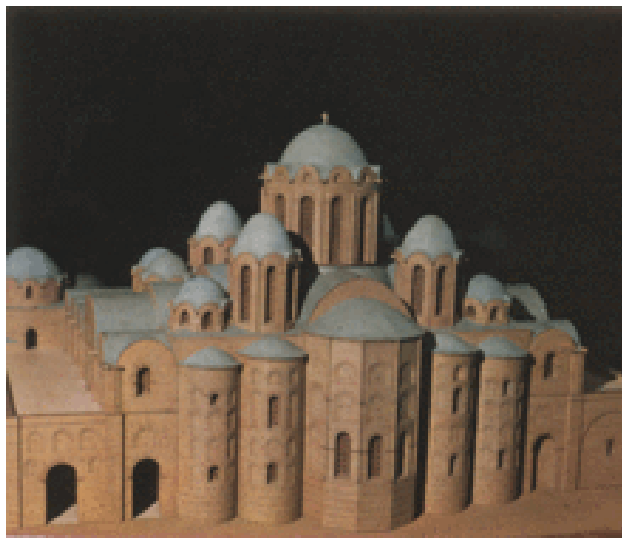
Київська Русь (1054)

Зібравши майже всі східнослов'янські землі, крім Полоцького князівства, яке Володимир виділив в окреме (воно твердо відстоювало свою незалежність), приєднавши ряд територій фінських та інших племен, Ярослав став одним з найсильніших володарів Європи, а Русь посіла одне з чільних місць у системі європейських держав.

У середньовічній Європі ознакою престижу династії була готовність панівних груп сусідніх країн вступити з нею у шлюбні зв'язки, і в цьому авторитет Ярослава був великим. Його називали «тестем Європи». Дружина його була шведською принцесою, одну з його сестер узяв за себе польський король, іншу — візантійський царевич. Поряд із цим кілька його синів одружилися з європейськими принцесами, а три доньки вийшли заміж за французького, норвезького й угорського королів. Особливо гучної слави набула у Франції донька Ярослава Анна, яка брала участь в управлінні державою за життя чоловіка, короля Генріха I. Після його смерті вона залишилася регенткою. На королівських документах збереглися її підписи кирилицею та латинською мовою, тоді як король і більшість вельмож ставили хрестики, бо були неписьменні.

Продовжуючи справу батька, Ярослав надає пріоритетного значення зміцненню внутрішньополітичного становища. У цій сфері він спирався на бояр, які на той час зміцнилися, посилили свій вплив на життя країни. Варяги вже повністю втратили своє попереднє значення і востаннє згадуються у 1036 р. Всі Ярославові воеводи були місцевого

походження. Намісниками у головних містах були сини князя. Таким чином, Ярослав багато зробив для вдосконалення державного і політичного ладу. З цією метою було вироблено і кодекс законів «Руська правда». Вона перш за все захищала інтереси феодалів, великого князя, також інтереси народних мас від грубих форм феодалного свавілля, які могли спровокувати народні виступи. Кровна помста замінялася штрафами, які встановлювали князь чи його намісники. Все це свідчило, що керівник країни дбає про життя своїх підданих, про підвищення організованості і цивілізованості суспільства.

Реконструкція первісного вигляду Софії Київської

Ярослав надавав різноманітну і значну підтримку церкві і за її активної участі зміцнював ідеологічну основу суспільства. Він дбав про поширення християнської релігії, організацію церкви, розповсюдження візантійської освіти, культури, будував багаті храми, великі монастирі. Зокрема, на місці перемоги над печенігами у 1036 р. було збудовано браму з церквою Благовіщення, згори вкриту позолоченим металом — тому й назва «Золоті ворота»: збудовано собор святої Софії, відому на весь світ величну архітектурну пам'ятку. У Києві з'явилися монастирі св. Юрія, Печерський. Чудові храми, монастирі збудовані і в Чернігові, Чудові у Переяславі, Володимир-Волинському та інших містах.

У 1039 р. у Києві засновано митрополію, що залежала від Константинопольського патріарха. Ярослав спробував розірвати стосунки з патріархом. У 1051 р. з його наказу єпископи у Києві обрали митрополитом Іларіона, «русина». Це був високоосвічений князів духівник, блискучий промовець, талановитий письменник, стійкий і

глибокий патріот. Його «Слово о законі і благодаті», виголошене у Десятинній церкві, — видатний твір, рівного якому не було у тогочасній грецькій церкві.

Ярослав розбудував Київ, значно розширив його територію, оточив її валом. Було зведено чудові будівлі: палаци князя, митрополита, високих сановників із князівського оточення та ін.

Ярослав Мудрий помер 1054 р., залишивши заповіт, яким поділив свою державу між дітьми. Його смерть знову висвітлила недосконалість процесу передачі і наслідування влади великого князя. Ярослав намагався це зробити, як йому здавалося, раціонально, традиційно, розділивши свою могутню державу між синами. При цьому трьом старшим дав більші частини, двом меншим — менші.

Найстарший, Ізяслав I, отримав Київ, Новгород і великокнязівський престол, Святослав — Чернігів і більшість території Сіверщини, землі в'ятичів, радимичів і Тмутаракань, а Всеволод отримав Переяславль, і крім того, Ростов, Суздаль, Поволжя та ін. Розподіляючи землі, Ярослав заповідав, щоб сини жили у злагоді і шанували старшого брата, який посідав місце батька. Однак це моральне побажання було недостатнім для збереження стабільності, єдності держави. Рішення про поділ держави було фатальним, підривало саму ідею єдності країни. Українська держава вступила в період розпаду, міжусобиць, небезпечних потрясінь.

РУСЬКІ КНЯЗІВСТВА

Сторінка з Молитовника Гертруди. 1060-ті роки

Старший син Ізяслав I (1054-1078 рр.), що не мав здібностей до керування державою, виконував роль її формального глави, у перші роки правління за підтримки братів Святослава і Всеволода. Вони

створили, по суті, тріумвірат, що вів спільну політику і підтримував єдність держави. Однак незабаром між ними виникли суперечності. До того ж у 1068 р. у битві з половцями вони зазнали поразки і, розгубившись, не змогли організувати оборону країни. Цим скористалися кочовики і безборонно грабували Київщину, Переяславщину, виводили тисячі невільників. Кияни, обурені недостатньою активністю і твердістю Ізяслава у боротьбі з кочовиками, зібрали віче і проголосили нового князя.

Після тривалих міжусобиць до влади приходили по черзі останні члени тріумвірату, які продовжували невдало вести боротьбу з половцями. Велика половецька орда продовжувала спустошувати країну. Справи ускладнювалися через відсутність єдності серед князів. Зростала кількість князів-ізгоїв, тобто тих, хто залишився без престолів і земель, що відійшли до старших у роді.

З метою владнати суперечності і спільно виступити проти кочовиків з ініціативи князя Переяславщини Володимира Мономаха і Київського Святополка II 1097 р. у Любечі, біля Києва, було проведено з'їзд князів. Головною ухвалою Любецького з'їзду було таке: кожен володіє своєю вотчиною, тобто спадщиною батька. Друга ухвала — встановлення союзу князів для оборони і відповідальність за його порушення покладалася на весь загальний князів. Коли хтось із них порушував єдність, рішенням з'їзду проти нього решта йшла війною. Третя ухвала: союз князів проти половців і заборона приватних угод з кочовиками.

Київська Русь (1101)

Проте, ухвали з'їзду було відразу ж порушено: у результаті інтриг і змови князя Теребовльського Василька підступно захопив київський князь Святополк II і осліпив. Це викликало нову хвилю війн і усобиць. Поступово ця боротьба скінчилася й у практику ввійшли

майже щорічні князівські з'їзди, в центрі уваги яких стає боротьба з половцями. Це свідчило, що Київська Русь почала перетворюватися на федерацію князівств.

Все перше десятиліття XII ст. було присвячене походам проти половців, і головним героєм боротьби став Володимир Мономах. Війни з половцями велися з перемінним успіхом і коштували величезних жертв. Однак поступово сила ударів об'єднаних військ руських наростала. Нарешті, у 1111 р. зусиллями всіх князів організовано похід аж до Сіверського Дінця, де половців було остаточно розгромлено. Володимир Мономах цими переконливими перемогами здобув велику популярність, і ореол слави оповив його постать.

У 1113 р. помер київський князь Святополк II. У місті почалися народні заворушення. Народне віче і боярство Києва запросило Володимира Мономаха на престол, хоча це і було порушенням рішень Любецького з'їзду, бо спадкоємцями влади в Києві були інші князі, сини Святополка. Володимир II Мономах (1113-1125 рр.) зробив останню успішну спробу зберегти єдину, централізовану Київську державу, відродити її могутність.

Володимир був привабливою і яскравою постаттю на політичному небосхилі Руської держави, пройшов увесь свій життєвий шлях у безперервній боротьбі з ворогами країни. Син Всеволода I Ярославича і доньки візантійського імператора Костянтина IX Мономаха (звідти прізвисько Володимира — Мономах), він з раннього дитинства брав участь в обороні Переяславського князівства, яке Ярослав Мудрий дав в уділ його батькові. Найпівденніше з давньоруських князівств, воно часто зазнавало нападів половецьких орд, що кочували в сусідніх степах. Тому військову науку князь опанував ще з юнацьких років. Також рано почав займатися і державними справами. Як пише він у своєму творі «Повчання дітям», із 13 років батько посилав його з дорученнями до інших князівств. Володимир об'їхав усю Східну Європу до Дону, Оки і Балтійського моря, а на Заході бував у Польщі і Чехії. Таких подорожей нараховано ним 83. Завдяки цьому він ґрунтовно ознайомився з життям різних земель, міст Київської Русі, сформував широкий погляд на державні справи. Хоча великим князем Київським Мономах став уже в похилому віці — 60 років, все своє життя він суттєво впливав на зовнішню і внутрішню політику давньоруської держави.

У державницькій діяльності Володимира II Мономаха найважливішим напрямком була зовнішня політика, головним чином боротьба з половцями, які протягом певного часу загрожували існуванню земель і населення Русі. Володимир Мономах і після

повного розгрому половецької орди хана Шаруканя у березні 1111 р. та перебазування залишків орди за Дон і на Північний Кавказ продовжував боротьбу. Тепер воєнні дії русичі весь час проводили у глибині степу. Останні половецькі вежі на Дону було розгромлено сином Мономаха Ярополком 1116 р., а у 1120 р. той самий Ярополк вже не знайшов їх у донецькому степу.

Віктор Васнецов. Відпочинок великого князя Володимира Мономаха після полювання

Русько-половецькі відносини не можна повністю втиснути у схему «напад—відсіч». Половці відігравали помітну роль у внутрішніх справах київських великих, а також удільних князів, укладаючи союзи то з одним, то з іншим, їх використовували у боротьбі за владу. Той самий Мономах, за свідченням Сергія Соловйова, у боротьбі з чернігівськими князями користувався допомогою половців 19 разів. Відомі і тісніші взаємини: Київський князь Святополк був одружений із дочкою хана Тугоркана, у 1107 р. Володимир Мономах та Олег, князь Чернігівщини, оженили своїх синів на половчанках.

Перелік таких фактів можна ще продовжувати. Слід зазначити, що половці легко переходили у православ'я. Промовистим є і факт значної допомоги, хоч і невдалої, руських князів половцям у битві на р. Калка проти татаро-монгольських загарбників у 1223 р. Все це свідчить про помилковість і неприпустимість спрощеного трактування питань русько-половецьких відносин. Вони іноді були і союзницькими, взаємокорисними, близькими.

Відтіснивши половців, Володимир сприяв новій хвилі колонізації степів Причорномор'я. Першими тут осідали так звані «чорні клобуки», залишки різних племен, зокрема кочових, що підкорилися князям і перейшли до осідлого життя. За ними йшли

степові здобичники, що займалися полюванням і скотарством і, зрештою, землероби. Спираючись на них, Мономах намагається закріпитися на Чорному морі, приєднати гирло Дунаю. Однак це було надто складним завданням, позаяк Візантія все ще зберігала могутність і дипломатичними кроками та іншими засобами відвертала ці спроби від своїх кордонів. З цим періодом пов'язують так звану «Шапку Мономаха», яку буцімто подарував київському князю його дід — базилевс Костянтин IX. Насправді ж то золота бухарська тубетейка, яку Хан Узбек подарував Івану Калиті, яку московити вважають за «доказ» спадкових прав московських правителів на Київський великокняжий престол та спадщину колишньої Візантійської імперії. Поряд із цим візантійський імператорський двір породичався з Мономахом: один із синів імператора одружився з онукою князя. Володимир, наслідуючи діда Ярослава Мудрого, також розширював династичні зв'язки зі скандинавськими країнами, Німеччиною, Угорщиною та ін.

Силою свого авторитету, дипломатичними і військовими акціями Мономах об'єднав землі Київську, Турівсько-Пінську, Переяславську, Смоленську, Новгородську і Поволжя. Пізніше він підкорив мінське і волинське князівства. Таким чином, князь зосередив під своєю владою три чверті території, що за Ярослава Мудрого входила до складу держави.

Для цього доводилося долати багато перешкод. Зокрема, приєднання Волині спричинило конфлікт із Польщею. Польські князі інтригами, погрозами намагалися відірвати і повернути Волинь. До боротьби проти Мономаха долучилася й Угорщина. Тоді Мономах вислав на Польщу половців, і Волинь залишилася за Київською державою.

Володимир приділяв велику увагу і внутрішнім справам. Владу в Києві йому дали народні повстання, і він перш за все подбав про ліквідацію причин масового невдоволення: встановив нові, справедливіші, правила виплати лихварям боргів і значне зменшення відсотків за них, затвердив закони про охорону збанкрутілих купців і закупів-селян, що працею відробляли позики та ін. У своєму творі «Повчання дітям» князь підкреслював, що завжди виступає проти зловживань урядовцями владою, наказував синам самим творити справедливий суд, стежити, щоб «ані худий смерд, ані вбога удовиця» не були покривджені. Він заповідав: «не вбивайте ані невинного, ані винного», чим було продемонстровано глибокий і навіть незвичайний для XII ст. гуманізм, турботу про людей різних соціальних груп.

Влада за часів Мономаха швидко зміцнювалась і доходила до такого рівня, який був у державі Ярослава. Князь тримав під

контролем своїх синів, які завжди виконували його волю. Інші князі також корилися його владі.

Володимир II Мономах доповнив новими статтями «Руську правду». Син Мономаха Мстислав I Великий (1125-1132 рр.) продовжив правління батька, однак отримав лише частину держави — Київ, Смоленськ, Новгород. Інші землі перейшли до його братів. А це означало, що Мономах не наслідив порушити негативну традицію ділити державу між своїми дітьми. Мстислав разом із братами вів боротьбу проти тих князів, які намагалися відокремитися чи зберегти свою незалежність. Зокрема, він підкорив Полоцьке князівство, яке тривалий час було відокремлене від Київської держави. Поза його владу залишилася лише Галичина.

Після смерті Мстислава Київська Русь остаточно розпалася на удільні князівства.

Київська Русь (1151)

Київська Русь (1220-1240 рр.)

Через порівняно короткий період створене першими київськими правителями об'єднання земель почало розпадатися. Аналогічна доля спіткала інші середньовічні імперії Європи, зокрема державу Карла I Великого. Цим величезним, хоч і примітивним, політичним утворенням просто бракувало відповідних технічних засобів та організаційних структур для того щоб утримувати обширні території протягом тривалого часу. На Русі Рюриковичі через членів своєї розгалуженої династії забезпечували принаймні позірну єдність земель. Хоча це тривало рівно стільки, скільки між князями була згода

щодо того, хто серед них найстарший і, отже, мав право на верховну владу. З порушенням такої одностайності різко слабшали родові та особисті узи між різними князівствами.

Проте існував ще один аспект проблеми політичної роздрібненості. З перемогою принципу спадкового престолонаслідування (вотчини) над системою старшинства або ротації Ярослава I Мудрого княжі роди дедалі глибше пускали коріння у своїх батьківських землях, для них дедалі очевиднішим ставав той факт, що їхнє майбутнє пов'язане з удільними володіннями, а не з Києвом, за який точилася безперервна боротьба. Протягом XII ст. виникло від 10 до 15 таких удільних князівств, найбільшими з яких були Галицько-Волинське, Володимиро-Суздальське, Новгородське, Чернігівське та Смоленське. Кожне мало незалежний політичний, економічний і навіть культурний статус. Унаслідок цього Київська Русь поступово перетворилася на ціле з багатьма центрами, пов'язаними спільними релігійними та культурними традиціями, династичними узами. Проте центри ці були значною мірою самостійними й часто ворогували між собою.

З відокремленням нових і нових князівств багатства, населення та землі Києва зменшилися до такої міри, що перед ним мало чим поступалися інші князівства. Власне тоді місто Київ з прилеглими територіями стало називатися «Руською землею» — у вузькому розумінні слова. Та незважаючи ні на що, Київ залишався великою принадою. Той, хто завойовував його, не тільки пишався престижем правителя «матері міст руських», а й міг претендувати на верховенство в династії Рюриковичів. Оскільки в Києві жив митрополит, і там були головні храми й монастирі, він лишався незаперечним культурним і релігійним, якщо не політичним, центром усієї Русі. Навіть із зменшенням свого населення й територій Київ з довколишніми землями залишався одним із найбільш розвинених і густозаселених князівств на всій Русі.

Проте переваги Києва були водночас і його нещастями. Тривали нескінченні чвари між князями за місто. Український історик Степан Томашівський підрахував, що між 1146 і 1246 рр. 24 князі 47 разів правили в Києві. З них один сім разів займав престол, п'ять князів правили по три рази кожен, а вісім — по два рази. Характерно, що 35 князювань тривали менше року кожне. У 1169 р. ріку результаті походу коаліції 11 князів, що діяли за ініціативою володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського, Київ вперше в практиці князівських усобиць був узятий штурмом і розграбований, і вперше князь, який заволодів містом, не залишився в ньому правити сам, а посадив на князювання свого ставленника. Після цього

проголосив себе великим князем Владимиро-Суздальським, фактично засвідчивши цим вихід свого уділу зі складу Русі, оскільки в нього та його нащадків відсутній великокнязівський домен «Русі».

Київська Русь (1200).

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗАСТІЙ

Поряд із політичними проблемами існували й господарські. Розташування Києва на великому торговельному шляху «із варягів у греки» відіграло важливу роль у його піднесенні. З кінця XI ст. значення цього шляху стало зменшуватися. Це мало згубні наслідки для економіки Києва. Заповзятливі італійські купці, оминаючи Київ, встановили прямі зв'язки між Візантією, Малою Азією та Близьким Сходом, з одного боку, і Західною Європою — з іншого. Крім того, руським князям, що воювали між собою, важко було захистити шлях по Дніпру від набігів кочовиків. У 1204 р. торговельні зв'язки Києва зазнали нового удару, коли під час хрестового походу було пограбовано Константинополь. Водночас вступив у період стрімкого занепаду квітучий колись Аббасидський халіфат зі столицею в Багдаді. Внаслідок цього Київ утратив двох найзначніших партнерів у торгівлі. Ці економічні лиха загострили й без того напружені стосунки між багатим і бідним населенням міста, часто призводячи до соціальних вибухів. З усією очевидністю колись велична столиця Русі політично, економічно і соціально занепадала.

Найдавнішими ворогами Києва були кочовики. Проте найтяжчого удару завдали Києву половці, оскільки після десятиліть затиш'я та виснажливої для обох суперників боротьби руські князівства встановили з цими племенами постійні взаємини, а деякі руські князі

навіть вступали у шлюбні зв'язки з представниками половецької знаті. Нищівного удару завдали Києву монголо-татари.

Князівства після ліквідації Русі (1262).

Хоча походження монголів (татар) ще не встановлено остаточно, відомо, що у XII ст. вони кочували у прикордонних землях Китаю. Майже всю свою силу й енергію вони витрачали на міжплемінні та родові конфлікти за убогі пасовиська. В останні десятиліття XII ст. серед них з'являється надзвичайно обдарований вождь на ім'я Темучин (1206 року він прибрав собі високий титул Чингісхана, тобто хана над ханами), який вдаючись до сили й політичних інтриг, об'єднав ворогуючі племена, змусивши їх визнати свою абсолютну владу. Наступним його кроком стало спрямування величезної військової сили та агресивності цих племен проти сусідніх не кочових цивілізацій.

Монголо-татарське військо, що ніколи не було численним (найбільше від 120 до 140 тис. воїнів), зате надзвичайно рухливим, добре організованим і блискуче керованим, спочатку підкорило Китай, Середню Азію та Іран. У 1222 р. монголо-татарський загін перейшов Кавказ і напав на половців. Половецький хан Кобяк звернувся по допомогу до кількох руських князів, що підтримали його. У 1223 р. об'єднані русько-половецькі сили (у битві не брали участі володимирсько-суздальські князі, які з 1169 р. вважали себе незалежними від Києва — фактично вийшли зі складу Русі) зустрілися біля річки Калки з монголо-татарами й у жорстокій битві зазнали страшної поразки. Але монголи, надто розпорошивши свої сили, вирішили не користатися з цієї перемоги й повернули назад, додому. Руські князі швидко забули цей катастрофічний випадок, знову поринувши у внутрішні чвари. Проте у 1237 р. на кордонах Русі з'явилося сильне монголо-татарське військо на чолі з онуком

Чингісхана Батием. Військо зруйнувало міста Рязань, Суздаль і Володимир, а у 1240 р. дійшло до Києва. Хоча місцевий князь Михайловтік, городяни на чолі з воєводою Дмитром, що його послав Данило Галицький, вирішили оборонятися від нападників. Облога міста була тривалою й жорстокою, і навіть коли монголо-татари подолали міські мури, бої точилися за кожну вулицю й за кожний будинок. На початку грудня 1240 р. Київ упав під ударами монголо-татар.

Державний устрій

До приходу варягів основною політичною одиницею східних слов'ян виступало плем'я. Скупі відомості про їхню племінну організацію свідчать про те, що в руках вождя роду і племені зосереджувалася широка влада, використання якої диктувалося звичаєм і традиціями. Важливі питання вирішувалися шляхом згоди між старійшинами, які збиралися на племінні ради й були панівними постатями політичного життя, починаючи з найнижчого рівня — общини (миру, задруги) й аж до найвищого рівня — союзу племен, такого, як існував у полян, сіверян і древлян. Центрами політичної влади були численні обнесені частоколом племінні поселення, що виникали на очищених від лісу узвишсях, довкола яких селилися члени племені.

На цю племінну систему східних слов'ян варяги наклали свої комерційно і військово зорієнтовані форми організації, встановивши серед місцевих племен такі порядок і єдність, які дозволяли їм ефективніше господарювати. Найбільшими «володарями» їхніх торговельних підприємств були члени династії Рюриковичів, і саме вони мали найбільше прибутків і влади. Проте оскільки князі великою мірою залежали від дружини, то значну кількість своєї поживи їм доводилося ділити з дружинниками. Характерно, що однією з основних турбот перших київських правителів було прагнення задовольнити власних дружинників, щоб вони не перейшли до суперника. З поширенням впливу варягів політична влада зосереджувалася у містах, що виникали на основних торгових шляхах. Найважливішим із цих міст був Київ.

Київським князям у неоднаковій мірі вдавалося монополізувати владу. До правління Ярослава I Мудрого в середині XI ст. найбільш честолюбним, талановитим і жорстоким членам династії неодноразово вдавалося захоплювати київський стіл та утверджувати свою зверхність над братами та іншими конкурентами. У цей період сильної влади стримувалися відцентрові тенденції та забезпечувалася єдність володінь. Услід за реформою Ярослава Мудрого у системі успадкування влади, за якою кожний член швидко зростаючої династії

Рюриковичів отримували практичну чи теоретичну частку володінь, почалася децентралізація влади. Внаслідок цього великий князь київський врешті-решт став не більше ніж титулованим главою династично зв'язаного конгломерату князівств, що безперервно ворогували між собою.

Картина К.В. Лебедева «Князь Ігор збирає данину з дrevлян в 945 році»

Найважливішим механізмом влади була княжа влада, рада бояр (дума) та збори городян (віче). Кожна з цих інституцій була виявом відповідно монархічної, аристократичної та демократичної тенденцій у політичному устрої Києва. Влада й престиж, що ними користувався князь, у свою чергу зобов'язували його забезпечувати підданим справедливість, порядок і захист. У виконанні своїх військових функцій князь насамперед залежав від дружини. В разі потреби більших військових сил збиралося ополчення городян або, рідше, проводилася загальна мобілізація. Чисельність цього війська була відносно невеликою — десь близько 2—3 тис. чоловік, а то й менше. Аналогічно суспільствам, що не мали ще державної організації, управлінням князівством у цілому займалися також особисті слуги князя, такі, зокрема, як дворецький, управляючий маєтком та інші, оскільки не існувало чіткої різниці між державною й приватною управлінськими функціями. У віддалені міста і землі князі призначали посадників, що, як правило, обиралися з членів власної родини. На периферійних землях волю князя виконував тисяцький місцевого

ополчення зі своїми підлеглими. Правосуддя вершив сам князь чи призначені ним судді згідно з «Руською правдою» Ярослава Мудрого. Зрозуміло, що княжа влада мала першочергове значення в управлінні Київської Русі, але разом із тим поєднання в ній військової, судової та адміністративної функцій свідчить, наскільки ця система була відносно нерозвиненою й примітивною.

У фінансуванні своєї діяльності князі насамперед залежали від данини. Згодом розвинулася складніша система оподаткування, що включала кожне господарство (яке називалося «дим» або «соха»). До інших джерел княжих доходів належали мито на торгівлю, плата за судочинство і штрафи. Останні склали важливе джерело прибутків, оскільки київські закони щодо покарання за злочин віддавали перевагу грошовим виплатам перед смертною карою.

Металообробка часів Київської Русі.

За порадою й підтримкою князь мусив звертатися до боярської думи — органу, що виник із старших членів дружини, багато з яких були нащадками варязьких ватажків чи слов'янських племінних вождів. Пізніше місце у думі дістали й церковні ієрархи. Функції думи ніколи чітко не визначалися, а князь не був зобов'язаний радитися з нею. Проте, ігноруючи її, він ризикував позбутися підтримки з боку цього впливового органу, що представляв усю боярську знать. Тому князі, як правило, брали до уваги позицію боярської думи. Демократичну сторону політичного устрою Києва репрезентувало віче, або збори городян, що виникли ще до появи князів і, очевидно, походили від племінних рад східних слов'ян. Віче скликалося князем або городянами, коли виникала потреба порадитись або висловити

свою думку. Серед питань, обговорюваних на вічі, були військові походи, укладення угод, престолонаслідування, розподіл посад у державі, організація війська. Віче могло критикувати або схвалювати князівську політику, але воно не мало права визначати свою власну політику чи видавати закони. Проте, коли на престолі сідав новий князь, віче могло укласти з ним формальну угоду («ряд»), за якою князь зобов'язувався не переходити традиційно встановлених меж влади щодо віча, а воно в свою чергу визнавало над собою його владу. Хоча право брати участь у вічі мали голови сімей, фактично на вічових сходах панувала міська купецька знать, яка перетворювала їх на арену міжфракційних суперечок.

У найдавніших джерелах Київської Русі варяги вперше згадуються саме як відчайдушні й розбишакуваті купці. У VIII–IX ст. від своїх поселень на Балтійському узбережжі вони по волзькому шляху рухалися на схід аж до Каспійського моря, де вступали в контакти з купцями мусульманського світу. На IX ст., коли центр торгівлі перемістився на південь, до Константинополя, головною торговою артерією для Києва став славнозвісний шлях «із варягів у греки». Відтак заморська торгівля стала складати основу економічної системи Київської Русі.

Тому не випадково, що першою формальною угодою, укладеною київськими правителями, став договір князя Олега з Візантією у 911 р., згідно з яким руським купцям у Константинополі створювалися надзвичайно сприятливі умови. Коли у XII–XIII ст. у результаті пограбування Константинополя хрестоносцями та частих нападів кочовиків на торгові шляхи по Дніпру став занепадати обмін з Візантією, дедалі більшого значення для Києва набували торговельні зносини із Західною Європою, що головним чином йшли через Краків — Прагу — Регенсбург.

На противагу середньовічному Заходу, де земельна аристократія ухилялася від торговельної діяльності, в Київській Русі торгівлею активно займалися не лише бояри, а й сам князь. Більшу частину року перші правителі витрачали на збір данини у близьких і далеких землях своїх володінь, на перевезення її до Києва та на спорядження великої флотилії, що Дніпром везла до Константинополя невідьників, хутра, льон, мед, віск та інший товар, який обмінювався на предмети розкошів. Навіть коли князі й бояри ставали більш осілими й прибирали у власність великі земельні володіння, значна частина продукції їхніх господарств призначалася для чужоземних ринків. Для заняття торгівлею існували різноманітні можливості, оскільки в руських містах сформувався численний прошарок купців, а його найбільш впливові й заможні представники вели заморську

торгівлю й користувалися однаковими з боярами політичними та юридичними правами. Але у величезній більшості його складали просто дрібні крамарі, які торгували на внутрішньому ринку й часто визискувалися та закабалилися заможнішими купцями.

За оцінками сучасних учених, 13—15 % населення Русі мешкало у міських осередках. Як засвідчують літописи, у країні налічувалося близько 240 міст і селищ. Проте цілком імовірно, що десь 150 із них фактично являли собою укріплені поселення напівземлеробського люду. Серед майже 90 великих селищ і міст найбільшим був, поза всяким сумнівом, Київ. До монголо-татарської навали чисельність його мешканців становила близько 35—40 тис. (Лондон досяг таких цифр лише через 100 років). Для порівняння, такі важливі центри, як Чернігів та Переяслав, Володимир-Волинський, Львів і Галич, налічували не більше 4—5 тис. жителів кожен. Населення цих міст переважно складалося з дрібних торговців та ремісників, оскільки великого поширення набули ремесла. Так, у Києві було представлено від 40 до 60 різних ремесел, найважливішими серед них були теслярство, ковальство, гончарство та кожум'яцтво.

Златник Володимира I Великого

Деякі історики підкреслюють комерційну спрямованість економіки Київської Русі. Інші, на противагу їм, доводять, що її основу становило землеробство. Цієї ж думки тримаються видатні українські дослідники Михайло Грушевський, Дмитро Багалій та Ярослав Пастернак, а також провідні радянські фахівці з цього питання. Вони вважають, що оскільки слов'яни традиційно були людом землеробським, то малоймовірно, що у Київську добу вони раптом змінили спосіб житт. Додатковим підтвердженням цієї гіпотези є часті згадки про землеробську діяльність на Русі у літописах, аграрна

орієнтованість календаря та міфології давніх слов'ян і, що найпереконливіше, — археологічні знахідки.

Недавні розкопки виявили, що у X ст. в Україні користувалися залізним лемешем і що тут, як і в Західній Європі, дістала поширення відносно прогресивна двотрипільна система сівозміни (за якою одна друга чи одна третя орної землі лишалася під паром). Культивувалися переважно пшениця, овес, жито та ячмінь. Значного поширення серед селян на Русі набула вигодівля худоби. Це забезпечувало їх не лише м'ясом та молоком, але й шкірою для одягу і взуття. Те ж саме можна сказати про розведення коней, свиней, овець, гусей, курей і голубів. Використання волів уможливлювало землеробство у ширших масштабах. Хоч селяни часто мали власний реманент, необхідний для обробки землі, вони, як правило, об'єднувалися в колективи, або общини (до них входили кривні родичі кількох поколінь на чолі зі старійшиною), допомагаючи один одному. Пізніше община виникла на основі спільності території, об'єднуючи сусідів, не пов'язаних кривно.

Відомий радянський учений Михайло Тихомиров, погляди якого поділяють багато його радянських колег, стверджував, що появу численних ремесел зумовив розвиток і все відчутніший прогрес у сільському господарстві — відтак у районах великого зосередження ремесел виникали міста. Він визнає, що з появою міст важливу роль в їхньому піднесенні стала відігравати торгівля, проте не заморська, а перш за все між містом та аграрною провінцією.

Землеробство

Полювання

Ремесло

Населення і площа

Маючи, за різними підрахунками, від 3 до 12 млн населення й величезну територію, що обіймала близько 800 тис. км² (майже половина її — в межах сучасної України), Київська Русь була найбільшою політичною формацією середньовічної Європи. До того ж ця формація швидко розвивалася. У XII ст. площа Русі сягала 1 300 тис. км², це була максимальна територія за весь час існування держави. Станом на початок XIII ст. у Київській Русі налічувалось близько 300 міст.

Суспільство

Попри поступове зростання відмінностей між простим людом і новосформованою племінною знаттю землеробське суспільство східних слов'ян IX ст. залишалося порівняно однорідним в етнічному та соціальному відношенні, але внаслідок швидкої розбудови Києва до слов'янського середовища потрапляють варязькі воїни-купці, фінські

мисливці, тюркські найманці, грецькі ремісники, вірменські та єврейські торгівці. З піднесенням міст стали процвітати купці та ремісники. Нарешті, прийняття християнства спричинилося до появи нового класу — духовенства. Словом, населення Київської Русі стало більш космополітичним за культурною орієнтацією, етнічно строкатим і дедалі глибше розшарованим соціально.

Найвище місце в суспільній ієрархії, що народжувалася, посідали численні члени різних відгалужень династії Рюриковичів. Княжі воїни, старші й молодші дружинники і місцева знать утворювали клас бояр, яких ще називали мужами. З часом знать скандинавського походження слов'янізувалася; це відбилося у перетворенні таких суто скандинавських імен, як Хельгі, Хельга, Інгвар та Вальдемар на відповідні слов'янські еквіваленти — Олег, Ольга, Ігор та Володимир. Постійні напади кочовиків на торгові шляхи, а також економічний занепад Константинополя у XII ст. призвели до обмеження можливостей займатися торгівлею, внаслідок чого колишні воїни-купці поступово перетворилися на великих землевласників. Знайти собі землю не становило труднощів, оскільки князі мали в достатку незайманих угідь і роздавали їх дружині. На відміну від Західної Європи, де феодальне землеволодіння узалежнювалося службою своєму сюзерену, на Русі бояри користувалися правом спадкового володіння маєтками (вотчинами), зберігаючи його навіть з переходом від одного князя до іншого. Багато бояр проживали у містах, здаючи свою землю селянам, за що брали частину їхньої продукції та продавали її на ринку. Власне, орієнтованість на місто, зацікавленість у комерції та рухливість відрізняли бояр Київської Русі від західноєвропейських феодалів.

На щабель нижче від бояр стояла міська знать, або, як її ще називали, — люди, що часто вважались «середнім класом» Києва. Найвизначніші його представники були великими купцями, що займалися міжнародною торгівлею, вступали в родинні зв'язки з боярами й домінували у міській політиці. Порівняно з бюргерами Західної Європи тих часів міська знать Київської Русі була далеко могутнішою й численнішою, навіть після того, коли занепад торгівлі у XII ст. призвів до часткового зменшення її ролі. До менш впливових і бідніших городян, яких ще називали «молодшими людьми», належали дрібні торгівці, крамарі, високомайстерні ремісники, зокрема зброярі, каменярі, гончарі, ювеліри, що гуртувалися в ремісничі корпорації (цехи). Найнижчу сходинку соціальної драбини міста займала «чернь» — ті, хто нічого не мали й наймалися на «чорну роботу».

Величезну більшість населення становили селяни, або смерди. Про селян відомо небагато, оскільки історичні джерела зосереджували увагу на вищих класах. Загальновизнаним є факт, що протягом усієї Київської доби більшість селян були відносно незалежними. Проте у XII–XIII ст. із початком лихоліття з'являються ознаки зростаючого закабалення селянства феодалами, що набувало різних форм. Вільний селянин мав право звертатися до суду, переїжджати з місця на місце, передавати землю у спадщину синам (якщо ж він мав тільки дочок, то князь мав право претендувати на його землю). Основним обов'язком смердів була сплата данини та відбування військової повинності (як правило, допоміжного характеру) під час війни. Про безправне становище селян у суспільстві свідчив передбачений «Руською правдою» штраф за вбивство смерда: кровні гроші у цих випадках становили 5 гривень. Для порівняння: за вбивство купця чи молодшого дружинника компенсація родині становила 40, а за вбивство старшого дружинника князя — 80 гривень.

Коли селянин чи представник іншої соціальної верстви потрапляв у кабалу (а це при лихварських процентах від 25 до 50 траплялося нерідко), або коли просто брав гроші у позичку, він міг укласти угоду з кредитором, за якою зобов'язувався за отримані гроші відпрацювати певний час. Ці закабалені або напіввільні робітники називалися закупами. На самому низу суспільної піраміди перебували раби, або холопи. Оскільки головним товаром в обміні між Києвом і Константинополем виступали раби, неважко зрозуміти, що рабство на Русі було явищем звичайним, особливо до прийняття християнства. Серед рабів, багато з яких працювали у княжих маєтках, були військовополонені, невільничі діти, закупи, що намагалися втекти від виконання повинності. Проте вони могли самі викупити себе на свободу або бути звільненими у винагороду за вірну службу своєму панові.

Окрему значну за розмірами соціальну групу становили служителі церкви. Виключно церкві підлягали парафіяльні священники, диякони з сім'ями, ченці та черниці. Крім того, під захистом церкви перебували ізгої. Так спочатку називали князів, що втратили свою вотчину (часом їх також називали князями-ізгоями), а пізніше й усіх, хто не вписувався в рамки даної соціальної верстви. До них належали недавно звільнені раби (церква заохочувала до звільнення рабів, вважаючи це за богоугодний вчинок), збанкрутілі купці, сини священників, яких через неписьменність не допускали до сану.

Історики довгий час міркували над тим, щоб виявити спільні риси між суспільством Київської Русі та середньовічного Заходу. І зокрема, їх цікавило питання, чи скрізь європейський феодалізм

передував добі індустріалізації. Радянські історики вважають само собою зрозумілим, що Київська Русь була феодальним суспільством. Цієї думки тримаються й такі немарксистські історики, як Микола Павлов-Сильванський, котрий звертав особливу увагу на той факт, що Київська Русь розпалася у XII ст. на ряд невеликих князівств із дедалі виразнішою сільськогосподарською орієнтацією. Проте більшість сучасних немарксистських істориків відкидає цю теорію. При цьому вони вказують, що центральний для феодалізму інститут васальної залежності у володіннях Рюриковичів не існував, позаяк влада князів над боярами була мінімальною. До того ж велика роль торгівлі та міст у життєдіяльності Київської Русі, а також наявність переважно не закабаленого селянства свідчать про те, що ситуація на сході Європи докорінно відрізнялася від становища на заході. Тому західні історики схильні розглядати Київську Русь скоріше як унікальну й самобутню соціальну систему, а не підводити її під загальну категорію феодальних суспільств.

Богоматір Оранта (мозаїчний з використанням смальти образ з собору Київської Софії)

Будь-яка дискусія про культуру середньовічного суспільства зосереджується насамперед на його релігійних віруваннях та інститутах. В історії Київської Русі маємо дві окремі релігійні, а відтак і культурні епохи. До 988 р. засобом задоволення духовних потреб східних слов'ян був анімізм, у засаді якого лежало обожнення сил природи та поклоніння духам предків. Найвищим божеством у язичницькому пантеоні вважався Перун — бог грому і блискавки, аналогічний скандинавському богові Тор, хоч пов'язана з ним міфологія не була такою химерною. До інших важливих божеств

належали Дажбог і Сварог — боги повітря й сонця, дарителі земних благ. Закономірно, що серед землеробського люду поширеним був також культ богів родючості — Рода та Рожаниці. Крім того, об'єктами поклоніння вважалися сотні духів річок, лісів та предків; це часто виражалось у жертвуванні їм тварин, а подекуди й людей. Східні слов'яни не зводили своїм божествам величних храмів, як і не мали складної духовної ієрархії — власне це й пояснює відносно слабкий опір християнству з боку їхньої релігії. І все ж із приходом нової релігії вірування предків не зникли безслідно. Під личиною християнства ще протягом століть серед східних слов'ян зберігався релігійний дуалізм, або двовір'я, що полягало у дотриманні язичницьких за походженням звичаїв та обрядів (таких, зокрема, як святкування приходу весни).

Із прийняттям християнства у Київській Русі поширилася нова, витончена й складно організована релігія. У 1037 р. після приїзду із Константинополя першого у довгій низці грецьких митрополитів (протягом усієї Київської доби лише двічі на цей пост призначалися негреки) була заснована митрополича єпархія. Первинно до Руської митрополії входило вісім єпископств, але згодом їхня кількість зросла до шістнадцяти. Десять із них розташовувалися на землях сучасної України. Багато єпископів теж були візантійцями. Вони везли з собою власне оточення: писарів, помічників, майстрів, перетворюючи єпископства на осередки поширення візантійської культури. Духовенство поділялося на дві категорії: «біле», тобто парафіяльні священики, що не давали обітниць цілібату (безшлюбності) й звичайно одружувалися в своєму ж середовищі, та «чорне», тобто ченці, з яких обиралися високі духовні ієрархи. Намагаючись уникнути мирських гріхів і спокус, ченці жили у відлюдненні, й тому їх вважали цвітом віруючого люду, а їхні монастирі були осередками християнської освіти й науки. У XIII ст. в Київській Русі існувало близько 50 монастирів, із них 17 — у самому Києві.

Церква справляла величезний вплив на культуру Київської Русі. Спорудження одного лише храму — славетної Софії Київської — є безпосереднім підтвердженням того, наскільки всеохоплюючим був вплив церкви на мистецтво. Збудована у 1037 р. за князювання Ярослава I Мудрого ця чудова кам'яна споруда, зведена грецькими майстрами на взірць константинопольського храму, мала п'ять абсид, п'ять нефів і тринадцять бань. Розкішне прикрашений інтер'єр підтримували мармурові й алебастрові колони. Напевно, краса цього храму християнського Бога здавалася просто сліпучою призвичаєним до скромних дерев'яних будівель киянам. Власне, саме таке враження й мав справляти собор, позаяк у візантійській церкві добре розуміли, що високе мистецтво, звернене до людських емоцій, часто куди

ефективніше посилювало віру, ніж богослов'я, що апелює до розуму. З цією метою церква сприяла розвитку мистецтв і ремесел. Зокрема, інтер'єр Святої Софії прикрашали кольорові мозаїки та фрески, що з дивовижною правдоподібністю змальовували людину. Інший спосіб викликати благоговіння полягав у використанні ікон, тобто зображень божественних істот на спеціально оброблених дошках. Ікони поширювалися по приватних оселях, де ставали найціннішою в родині спадщиною. Кожен із цих нових різновидів мистецтва попервах зазнавав впливу грецьких зразків. Та з часом майстри навчилися поєднувати в цих жанрах і місцеві елементи, створюючи дедалі виразніший власний стиль. Проте впливи східної церкви на мистецтво не завжди були благодійними. Так, через те, що візантійці не любили ставити у своїх храмах статуї, скульптура не дістала помітного розвитку.

Таким же визначальним був вплив християнства на способи інтелектуальної експресії давніх русичів. Після 988 р. в ужиток увійшло письмо, базоване на абетці, створеній ченцями Кирилом і Мефодієм — греками з болгарськими коренями, що поширювали християнство серед слов'ян. На відміну від Риму з його наполяганнями використовувати в богослужіннях латину Константинополь погоджувався з тим, що новонавернені народи користувалися у церкві власною мовою. Відтак у богослужіннях та інших справах церкви вживали церковнослов'янську мову — літературну норму, що спиралася на південнослов'янські діалекти й була легко зрозумілою східним слов'янам. Поступово вона поширилася не лише на релігійну, а й на світську літературу, що ставала багатшою та різноманітною.

Закономірно, що більшість зразків цієї писемної літератури мала релігійний характер. Тут у достатку маємо уривки зі Старого й Нового заповітів, гімни, проповіді, життя святих. Найвидатнішими серед них є «Патерик», тобто оповідь про життя святих, написана ченцями Києво-Печерської лаври, проповіді й гімни святого Кирила Туровського, писання київського митрополита середини XI ст. Іларіона — можливо, найосвіченішого мужа Київської Русі. У своєму знаменитому «Слові про закон і благодать», прочитаному у 1052 р. у присутності Ярослава Мудрого, Іларіон майстерно протиставляє християнство язичництву й описує хрещення Русі. У цьому творі він демонструє чудове володіння складними прийомами візантійської риторики, а також глибоке знання Біблії. Проте при всій своїй повазі до грецької культури Іларіон не був грекофілом. У «Слові про закон і благодать» він підкреслює велич і значення Русі, применшує роль Візантії в її наверненні до нової віри, приписуючи всю заслугу у здійсненні цього історичного кроку Володимирові.

Якщо в релігійних творах грецькі впливи цілком домінували, то у літописах вони були менш помітними. Ранні київські літописи, створені переважно монахами й пройняті християнським світовідчуттям, характеризувалися реалізмом і багатством подробиць. У них відтворювалися й головні проблеми доби — такі як князівські чвари, боротьба з кочовиками, — й подробиці окремих подій. Найважливішим із них є літопис, відомий під назвою «Повість временних літ». Його пов'язують з іменами монахів Нестора та Сильвестра, які склали літопис у 1113-1116 рр. Займалися літературною творчістю й представники світської верхівки. Незважаючи на постійну зайнятість політичними справами, написав своє зворушливе й сповнене роздумів «Повчання» князь Володимир Мономах. Є підстави допускати, що анонімний автор найчудовішого поетичного твору Київської доби — «Слова о полку Ігоревім» (1185—1187) також належав до княжого двору. Вся його оповідь про невдалий похід на кочовиків дрібного руського князя пройнята пристрасним закликком до ворогуючих руських князів об'єднатися задля спільного блага. Застосувавши ритмізований вірш, яскраві образи, багату мову, дивовижні за своєю уособленістю картини природи, автор створив справжній літературний шедевр.

Але при всьому багатстві експресії писемні джерела лишалися недоступними для неписьменного люду Києва. Скарбницею народної мудрості й творчого духу слугували для нього пісні, приказки, загадки, казки й особливо усний епос, або билини. З вуст в уста, від покоління до покоління переказувалися билини, в яких розповідалося про подвиги таких популярних народних персонажів, як веселий селянський син Ілля Муромець, кмітливий син священика Альоша Попович і син боярина Добрина Микитич; усі троє — члени міфічної дружини князя Володимира. Подібно до лицарів Круглого Столу короля Артура ці східнослов'янські витязі лишили Володимирів двір і вирушили на боротьбу із силами зла. Часто серед їхніх ворогів були половецький Тугоркан, що вмів перетворюватися на змія Тугарина і символізував у народній свідомості постійну загрозу зі степу, або ж це був Жидовин, присутність якого в епосі, вірогідно, є відлунням народної пам'яті про тривалу боротьбу з хозарами, які сповідували іудаїзм. Усі ці оповіді були сповнені таємниць і чаклунства, а християнські цінності часто перепліталися в них із залишками язичницького минулого.

Відомо, яким книголюбом був Ярослав Мудрий; його син Всеволод I володів п'ятьма мовами, письменною була й дочка Анна. Коли вона стала королевою Франції, це незвичайне для жінки тих часів досягнення відрізняло її від більшості жінок французького двору.

Проте складніше відповісти на питання про поширеність освіти серед простого люду. Деякі вчені вважають, що знайдені в Новгороді абетки на бересті для школярів та настінні написи у Святій Софії є свідченням доступності освіти й для нижчих верств, але багато інших фахівців доводять, що освіта взагалі та обізнаність із візантійсько-християнською культурою зокрема були в основному привілеями мирської та церковної еліти, а відтак лишалися недосяжними для мас.

Повість врем'яних літ у Радзивілівському літописі

Художня спадщина Київської Русі зберігала значення в якості зразків, які намагалися наслідувати. Виникали місцеві школи, у творчості яких прийоми і форми київського мистецтва одержали самостійний розвиток. Утворення місцевих шкіл сприяло зближенню мистецтва народного і «вченого», ширшому проникненню народних елементів у культуру пануючого класу. Виникнення руського співочого мистецтва відносять до часу князювання Володимира I Великого і його сина Ярослава I Мудрого.

Важливими архітектурними пам'ятками Галицької землі є князівський палац і церква Пантелеймона у Галичі.

Видатною пам'яткою літописання Південно-Західної Русі цього періоду є Галицько-Волинський літопис — головне джерело для вивчення історії південно-західних руських земель у XIII ст.

Зовнішні відносини

Київська Русь існувала за безперервної боротьби зі степовими кочівниками (печенігами, торками, половцями). Для організації відсічі кочівникам збиралися з'їзди князів (Любецький з'їзд 1097 р., Долобський з'їзд 1103 р. та інші). Значну роль у становленні Київської Русі відіграв візантійський вплив (церковний, соціокультурний, політичний) та торговельні відносини з Візантійською імперією. Дві поїздки до Константинополя здійснила княгиня Ольга. Під час однієї з

них вона прийняла хрещення від константинопольського патріарха. На міжнародній арені Київська Русь заявила про себе походами на Візантію київських князів Аскольда (860 р.), Олега (907 р.), Ігоря (941 р., 943 р.), Святослава (969-971 рр.), Володимира (989 р.), Ярослава (1043 р.), спрямованими на захист торговельних інтересів.

Знаходячись у центрі торгових шляхів, Київська Русь була контактною зоною між Арабським Сходом і Західною Європою, Візантією і Скандинавією, підтримувала широкі торговельні зв'язки з багатьма країнами світу, сприяла значній активізації світової торгівлі. Різноманітні політичні, культурні зв'язки мала Русь із Візантією, слов'янськими країнами — Болгарією, Чехією, Польщею, а також з Угорщиною, Німеччиною, Францією, Англією, Норвегією, Швецією та ін. Досить широкими були контакти з країнами Кавказу. З київськими князями підтримували родинні стосунки правлячі кола більшості європейських країн, що особливо прагнули поріднитися з великими князями могутньої Русі. Високий рівень економіки, культури, вдала дипломатична діяльність на міжнародній арені, підкріплювана силою зброї у боротьбі проти іноземних загарбників, широке використання здобутків світової цивілізації висунули Русь на провідні позиції у Європі й принесли їй глибоку пошану найрозвинутіших країн тогочасного світу.

Справа національної приналежності населення в Київській Русі була і є досі контроверсійною темою східно-європейських істориків. Українські, російські та білоруські історики розглядають давньоруську державу як невід'ємну частину історії своїх народів. Тут часто закономірно виникає питання про те, хто має більше право вважати себе її спадкоємцями. Російські історики, особливо ті, котрі зазнали впливу юридичної школи XIX ст., доводять, що оскільки росіяни були єдиною східнослов'янською нацією, яка створила у новітні часи свою державу (апогей історичного процесу вони вбачають у розвитку державності), то зв'язок Московської держави із першою державою східних слов'ян був найбільш важливим і послідовним. Із цього випливає, що оскільки у новітню епоху українці й білоруси власних держав не мали, то між їхньою історією ніяких суттєвих зв'язків не існувало. Впливовий російський історик Михайло Погодін пішов іще далі, доводячи, що зв'язки Росії з Києвом не тільки спадкові, а й етнічні. За його теорією, після зруйнування монголо-татарами Києва у 1240 р. велика частина населення, що врятувалося, переселилася з півдня на північний схід — у серцевину сучасної Росії. І хоч цю теорію давно розвінчано, її продовжують пропагувати багато російських і неросійських істориків.

У XIX ст. із поглибленням національної свідомості українців зросло невдоволення тим, що росіяни монополізували «славу Києва». У 1906 р. найвагомий аргумент проти традиційної схеми російської історії висунув славетний український історик Михайло Грушевський. Як послідовний демократ, Грушевський піддав сумніву правомірність вивчення історії як насамперед процесу творення держави. Для нього стрижнем історії був досвід, накопичений певною етнічною спільністю, котра населяє землі своїх предків. Він припускав (а це його припущення підтверджують ряд недавніх радянських досліджень з археології), що починаючи з племені антів VI ст. до XX ст. велику частину України займали народності, які у своїй основі належали до одного етнічного типу. Якщо населення й справді полишало Центральну Україну через наскоки монголо-татар (а на думку Грушевського, спустошення та міграції, спричинені ними, були менших масштабів), то з відновленням відносного спокою воно знову поверталось. За твердженням Грушевського, який аж ніяк не поділяв норманської теорії, українці є прямими нащадками полян — племені, яке відіграло провідну роль у розвитку Києва. Власне, тому саме цей їхній досвід і займає найважливіше місце в історії України.

Грушевський вважає, що приписувати Київській добі центральне місце в російському минулому — значило б не тільки применшувати унікальні поляно-українські здобутки, але й обтяжувати російську історію штучним, якщо не перебільшеним, додатком, що стояв би на заваді пошуків її справжнього коріння. Якщо ж все-таки вважати державу засобом збереження київської спадщини, доводить далі Грушевський, то куди більшу частину цієї спадщини зберегли Галицько-Волинське князівство, а пізніше Велике князівство Литовське з його сильними українськими та білоруськими елементами, ніж це могли зробити розташовані далеко на північному сході Ростовське, Суздальське, Володимирське, Тверське та Московське князівства. Подібно до того як Галлія — колись провінція Риму, а нині сучасна Франція — запозичила з Риму багато елементів його суспільно-економічного устрою, законодавства та культури, щось подібне вчинила Москва стосовно Києва. Але Москва не була продовженням чи якимось другим етапом історичного процесу, започаткованого у Києві. При наявності рис, які Москва запозичила у Києва, її коріння, вважає Грушевський, виростало з географічних, політичних та етнічних умов, притаманних Північному Сходові.

У питанні про спадщину Київської держави радянські історики займають компромісну позицію. Вони доводять, що Київ створили всі три східнослов'янські народи — українці, росіяни та білоруси. Точніше, населення Київської Русі, так званий «давньоруський народ», було

спільними предками всіх трьох націй. Радянські вчені постійно наголошують на одноманітності та однорідності культури, мови, звичаїв, господарства та політики «давньоруського народу». Це положення свідомо підкреслюється, щоб не лише запобігти зазіханням «буржуазно-націоналістичних істориків» того чи іншого народу на більшу частину спадщини Київської Русі, а й унеможливити саму думку про наявність якихось регіональних відмінностей на величезних просторах Русі. Теорія етнічної та культурної одноманітності Київської Русі створює враження, що «давні русичі» — це немовби проекція у минуле однорідного «радянського народу», запланованого на майбутнє.

Теорія радянських істориків, що поступово витісняє погляди традиційної російської історіографії, ґрунтується на твердженні, що оскільки три східнослов'янські народи сформувалися лише після занепаду Києва, то суперечки навколо київської спадщини є безпідставними. Основною причиною розщеплення східних слов'ян на три окремих народи пропонується вважати монголо-татарську навалу та поглинення українців і білорусів польсько-литовською державою. Це досить несподіваний відступ від традиційного марксистського положення про величезну роль у процесі формування націй соціально-економічних чинників. Більше того, з такого підходу випливає, що якби не згадані зовнішні чинники, ніякої диференціації в «давньоруському народі» не відбулося б. Так чи інакше, суперечки щодо спадщини Київської держави зайвий раз свідчать про те, як тісно переплелися в історіографії Київської доби політичні, ідеологічні та наукові питання.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.. — Київ: Наукова думка, 2008. — Т. 4: Ка-Ком. — С. 528.; Орест Субтельний Україна: Історія Ukraine: A History.— Торонто: University of Toronto Press, 1988. — 720 с.; В. Я. Білоцерківський Історія України. — Київ, 2007.; Давня історія України: У 2 кн. — Київ, 1995.; О. Д. Бойко Історія України. — 2-ге. — Київ: Видавничий центр «Академія», 2002.; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995. (Докладніше див. ЕУ 1, стор. 408—426; ЕУ 2, стор. 1792—1793 і англomовна ЕУ, т. I, стор. 577—618; там же і докладна бібліографія.); Грушевський М. Історія України-Русі. — I — III тт.. — Львів, 1898 — 99; Греков Б. Киевская Русь. — Санкт-Петербург, 1953.

«РУСЬКА ПРАВДА»

«РУСЬКА ПРАВДА» — збірка стародавнього руського права, складена в Київській державі у XI–XII ст. на основі звичаєвого права.

Руська Правда — найвизначніший збірник стародавнього руського права, важливе джерело для дослідження середньовічної історії права та суспільних відносин Русі і суміжних слов'янських народів.

Оригіналу Руської Правди не знайдено, натомість збереглася значна кількість її списків з XIII—XVIII ст. Досі відкрито їх більше 100. Історія постання Руської Правди та її списків, що їх поділяють на три редакції (коротку, широку і скорочену), ще досі не є повністю досліджена. Руську Правду (коротку редакцію) відкрив В. М. Татищев у 1738 р. у тексті Новгородського літопису, написаного у 1440-их р., надрукував її А. Шлецер (1767). Згодом відкрито декілька списків короткої Руської Правди, найстарішими з яких є Академічний і Археографічний, обидва з того самого часу. Серед сотні списків широкої Руської Правди найстарішими є Синодальний (збережений у тексті Кормчої книги з 1282 р.) та Троїцький (віднайдений у тексті правничого збірника «Мірило Праведне», списаного у другій половині XIV ст.). Широку Руську Правду вперше опублікував 1792 р. І. Болтин. Від цих двох основних списків Руської Правди дещо відрізняються списки середньої Руської Правди (відомі з тексту Кормчої Книги з XVII ст.), яка, на думку більшості дослідників, була лише скороченням широкої редакції (М. Максимейко, О. Зимін); і походить з XV—XVII ст. (М. Тихомиров й ін. відносять середні до другої половини XII ст. й вважають її за основу для широкої редакції).

Перша сторінка Синодального списку Руської Правди

З видавців текстів Руської Правди, крім згаданих, слід назвати А. Мусіна-Пушкіна, Н. Калачова, П. Мрочек-Дроздовського, М. Владимирського-Буданова, В. Сергеевича, С. Юшкова (видання АН УРСР), Б. Грекова, О. Зиміна та інші. Руську Правду німецькою мовою

видали Г. Еверс (1826 р.), Е. Тобієн (1843–1844 рр.), Л. Гетц (1910–1913 рр.); французькою — М. Шефтель (1963 р.), польською — Ігнаці Бенедикт Раковецький (1820 — 1822 рр.) й А. Кухарські (1838 р.), англійською — Г. Вернадський (1947 р.). Повний корпус усіх досі відомих текстів вміщено в 3-томному виданні АН СРСР «Правда Русская» (1940 — 1963 рр.; за редакцією Б. Грекова).

Досліди над історією Руської Правди і систематизацією її списків вели М. Калачов, В. Ключевський. В. Сергеевич, Л. Гетц та інші. Джерела Руської Правди, а зокрема чужонаціональні впливи на неї, досліджував М. Карамзін (візантійське канонічне право і право цісарське, зокрема Номоканон). М. Калачов і В. Ключевський добачали в Руській Правді твір духовенства, призначений для духовних судів у світських справах, опертий на звичаєве право, а дехто знаходив у Руській Правді впливи болгарського права 9 — 10 ст. В СРСР досліди над Руською Правдою велися насамперед над суспільними відносинами Київської Русі й феодального устрою (Б. Греков, Л. Черепнін й ін.) та її культури (Б. Романов), а також над внутрішньою історією поодиноких правових норм та їх змістом (С. Юшков й ін.).

КОРОТКА РУСЬКА ПРАВДА (43 СТАТТІ) ПОДІЛЯЄТЬСЯ НА 4 ЧАСТИНИ:

Правда Ярослава — найстарішу, як її називають дослідники, що не погоджуються з поглядом, що Руську Правду проголосив князь Ярослав Мудрий (В. Сергеевич, А. Пресняков, М. Тихоміров); вона охоплює статті від 1 до 18, також, можливо, статті 42 та 43;

Правда Ярославичів — звана також Уставом Ярославичів (статті 19 — 41);

Покон вирний — встановлює оплати вирникам (ст. 42)

Урок мостикам (ст. 43).

Правда Ярослава, на думку одних дослідників, постала біля 1016, інших — у 1030-их рр. Постанови цієї найстарішої Руської Правди сягають 8—9 ст., а то й раніших часів, з яких вона перебрала інститут кровної помсти, що її згодом замінено (хоч не повністю) грошовою карою. Правда Ярославичів складена на з'їзді Ярославових синів: князів Ізяслава, Всеволода і Святослава у Вишгороді 1072 р. (М. Тихоміров, С. Юшков, Л. Черепнін) або у 1032–1054 рр. (Б. Греков, А. Зимін).

Норми Правди Ярославичів з особливою увагою охороняють інтереси князя, його домінальне господарство, урядовців і майно. Різні грошові карі за вбивство, залежно від суспільного становища вбитого, вказують на розшарування суспільства.

Найбільше норм коротка Руська Правда присвячує охороні життя, здоров'я і майна; вона складається з норм карного й карно-процесуального права.

РОЗШИРЕНА «РУСЬКА ПРАВДА»

Широка Руська Правда (121 стаття) була найбільш поширена. Віднайдені біля 100 списків поділяються на три групи: Синодально-Тіроїцьку, Пушкінську і Карамзінську. Щодо часу постанови її та її частин думки поділені: за Ж. Третяковським та Р. Ткачуком;— її складено під час князювання Володимира Мономаха (після 1113 р.), за Б. Грінкою;— за князювання Мстислава Володимировича, а за О. Вассерманом і Л. Черепніним — до 1209 р.

Зміст широкої Руської Правди у частині карного права характеризується заміною норм кровної помсти — грошовими викупками та державними карами — вирами. Відповідальність за невідомого вбивцю поширюється на всю громаду (верв), на території якої сталося вбивство (дика вира); за поранення, образу честі, поряд відшкодування покривдженому, треба було платити державну кару (продаж); за найважчі злочини (розбій, підпал загороди, конокрадство) була встановлена кара «поток і розграбленіє», яка торкалася не лише майна, але і дружини, дітей та самого злочинця. Руська Правда знає ряд чітких норм цивільного (позики, відсотки, ґрунтові спори, спадщинні приписи) і процесуального права (свідки: видики і послухи, ордалії; проба заліза і води, «свод», легальна самопомога; злодія, зловленого на гарячому, «убиють во пса место»). Ці й інші норми Руської Правди дають багатий матеріал до всебічного дослідження соціально-економічних і побутових відносин середньовічної України.

СКОРОЧЕНА «РУСЬКА ПРАВДА»

Скорочена «Руська правда» виникла не раніше XII ст. Це переробка одного із списків Розширеної правди. Її виникнення пов'язують із спробами кодифікації. Проте на думку британських вчених С. Франкліна та Дж. Шеппарда, Скорочена «Руська Правда» є ранішою і датується приблизно XI-XII ст. Історики обґрунтовують свою концепцію тим, що норми Скороченої «Правди» є набагато спрощенішими в порівнянні з Розширеним варіантом, тож, логічно припустити, що правові норми мали б розвиватись у все більш складну систему. Крім того, Розширена «Правда», має відсилки до Скороченого кодексу «Правди», зокрема, коли нормами Розширеної «Правди» забороняється смертна кара, як санкція, що була присутня у короткому кодексі.

Виділення в структурі даного документу так званої «Найданішої Правди», яку приписують князю Ярославу є всього на всього гіпотетичною екстраполяцією з Короткої редакції «Правди».

Коротка редакція «Правди» складається з 43 статей, Перша її частина (статті 1-18), що приписується князю Ярославу

характеризується збереженням кровної помсти, всі перераховані матеріальні санкції носили радше компенсаційний характер, а не штраф на користь князя, що ми можемо спостерігати у Розширеній редакції. Зумовлена така ситуація, ймовірно, слабкістю князівської влади на даний момент, хоча проти такої концепції категорично виступає М. Б. Свердлов. Проте його зауваження були заперечені С. Франкліном та Дж. Шеппардом, оскільки з аналізу перших 18 статей короткої редакції «Правди» цілком зрозуміло, що князь відігравав другорядну роль у виконанні санкцій.

«Правда Ярослава» відноситься до звичаєвого права. Подібно до всіх інших правових кодексів, вона була написана місцевими говірками, без сваякого залучення церковнослов'янської мови, що дозволяє припустити, що документ був відносно самостійним правовим кодексом, що не калькувався з візантійських чи західно-європейських зразків, проте дане твердження не знайшло вагомих аргументів на свою користь. Проте все ж порівнюючи правові кодекси візантійські, дослідники історії Київської Русі схолились до думки, що, незважаючи на якісь впливи з боку Візантії чи інших держав, творення «Правди» було місцевим феноменом, який найширшим чином увібрав у себе традиції руського життя.

«ПРАВДА ЯРОСЛАВА»

До сьогодні точаться дискусії про єдність композицій вже не самої короткої редакції «Правди», а тієї частини, що у історіографії дістала назву «Правда Ярослава». Перші 18 статей, а ще 42 та 42 статті короткої редакції, що їх приписують Ярославу Володимировичу неначе виникають на рівному місці, оскільки нагальної потреби для введення юридичного зводу не було. В дослідників викликає питання і сама єдність «Правди Ярослава», оскільки більшість її статей врегульовують конфлікти на рівні общини, а деякі статті виходять за межі общини, коли мова йде про варяга чи іншого іноземця, що постраждав.

Спробували віднайти причини прийняття Найдавнішого кодексу Ярослава С. Франклін та Дж. Шеппард, які припускають, що пролити світло на це питання допоможе розгляд короткої редакції «Правди» не як конгломерату правових норм, що були затвердження починаючи з Ярослава і закінчуючи Ярославичами. Історики звертають увагу на те, що норми короткої редакції юридичного зводу загалом є дуже сприятливими для князівської влади, оскільки фактично узаконили їх недоторканість та недоторканість їхньої власності. Тож, ймовірно, частина норм, що зазвичай приписується у короткій редакції «Правди» могла належати ще до часів Ярослава.

Ймовірно відповідь на причини виникнення «Правди Ярослава» можна віднайти у Новгородському першому літописі, де

говориться, що князь Ярослав, будучи князем Київським уклав збірник правових норм для Новгороду, щоб там дотримувались порядку за його відсутності.

Золотий ковчег для зберігання «Руської правди»

Попри упривілейоване становище вищих прошарків суспільства, всі вільні перебували під опікою Руської Правди, головним завданням якої було давати можливість сторонам боронити свої права на життя, здоров'я і майно, а судові — підставу до справедливого вироку. Характеристичною прикметою Руської Правди була еволюція в бік гуманності (наприклад, заміна кари смерті грошовою карою).

Руська Правда є важливим історичним джерелом, яке допомагає дослідникам відтворювати діяльність адміністративного княжого апарату, виявляти нюанси суспільного розшарування, досліджувати вияви фінансових операцій, стежити за технікою управи ріллі, господарським знаряддям та врожаєм. Руська Правда становить важливе джерело для пізнання найдавніших норм українського звичаєвого права, а згодом княжого законодавства і судових вироків, вона мала безпосередній вплив на всі пам'ятки литовсько-руської доби, а зокрема на Судебник Казіміра Ягеллончика 1468 і Литовський Статут (1529, 1566, 1588). За посередництвом Литовського Статуту норми Руської Правди вміщені також у найвизначнішій пам'ятці українського права гетьманської доби «Права, по которимъ судится малороссійській народъ» (1743). Сліди Руської Правди помітні також у працях та правничих збірниках інших слов'янських народів, зокрема польських статутах короля Казіміра В. 14 ст. та інших. Проте, за

твердженням Ф. Леонтовича, «московське законодавство в час Судебників губить усякий зв'язок з старовинно-руським правом».

ДЖЕРЕЛА:

Падох Ярослав. Руська правда // Енциклопедія українознавства.; Усенко І. Б. Руська правда // Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 5: П – С. – К.: Укр. Енциклопедія, 2003. – С. 392 – 394.; Эверс И. Ф. Г. Древнейшее русское право в историческом его раскрытии / пер. с нем. И. Платонова. – Спб.: Тип. Штаба Отд. корп. вн. Стражи, 1835. – 442 с.; Максимейко Н. А. Опыт критического изследования Русской Правды: Выпуск первый. Краткая редакція. – Харьков: Типографія и Литографія М. Зильбербергъ и с-въ, 1914. – 217 с.; Лашенко Р. М. Лекції по історії українського права. – К.: Україна, 1998. – 254 с.; Юшков С. В. Русская Правда. Происхождение, источники, значение. – М.: Госюриздат, 1950. – 380 с. (перевидання: М., 2002, 2009).; Свердлов М. Б. От Закона Русского к Русской Правде. - М.: Юрид. лит., 1988. - 176 с.

РУХ НЕ ПРИЄДНАННЯ

РУХ НЕ ПРИЄДНАННЯ, або також Країни що не приєдналися, або Неприєднані країни — міжнародне об'єднання країн світу, що визнають неприєднання до воєнних союзів великих держав одним з основних принципів своєї зовнішньої політики.

Виникнення Руху є закономірним наслідком успішного розвитку національно-визвольного руху, ліквідації колоніальних імперій і утворення великої кількості нових держав. У Русі неприєднання відбивається прагнення народів, що звільнилися, до рівноправного співробітництва держав, визнання іншими їхніх законних прав та інтересів, усунення з міжнародного життя будь-яких виявів панування і диктату, претензій на гегемонію.

Аналіз післявоєнних міждержавних стосунків засвідчує, що вони розвивалися стрибкоподібно, були ідеологічно заангажованими і привели до стану «холодної війни» — особливої системи міжнародних відносин, що характеризувалася активним ідеологічним, політичним, економічним, дипломатичним, культурним протистоянням наддержав та їх союзників.

З другого боку, кінець 50-х — початок 60-х рр. минулого століття — це період піднесення національно-визвольного руху в країнах Азії та Африки. Уже у середині 50-х рр. незалежність отримали 12 афро-азіатських держав, а у 1960 р. 17 країн Африки стали самостійними.

Отже, за 60-ті — першу половину 70-х рр. ХХ ст. у національно-визвольному русі відбулися якісні зміни історичного значення. Визвольні війни народів завершилися ліквідацією колоніальних режимів і утворенням суверенних суб'єктів міжнародного права.

У таких складних міжнародних відносинах керівники молодих країн Азії, Африки та Латинської Америки намагалися використати еволюційні процеси і нові тенденції у міждержавних зв'язках другої половини ХХ століття на власну користь. Виходячи з цього, незалежні держави, їх нова політична еліта розпочали пошук інших шляхів у міждержавних стосунках. За їх уявою — це мали бути неординарні, ще не опробувані форми політичних зв'язків, без зверхності і тиску. Лідери афро-азіатських та латиноамериканських країн були переконані, що це і буде «третій шлях» розвитку у біполярному світі. Названа теза з особливою гостротою прозвучала на Бандунзькій конференції країн Азії та Африки (1955 р.). Скликана з ініціативи прем'єр-міністрів Бірми, Індії, Індонезії, Пакистану та Шрі-Ланки вона заклала основу концепції позаблоковості. Її головні положення були закріплені у підсумковому документі «Декларації про сприяння загальному миру і співробітництву». У ній керівники афро-азіатських держав відзначили, що визнають неприєднання до військово-політичних блоків наддержав одним із пріоритетних напрямків своєї зовнішньої політики. Вони вважали, що колоніальна система не тільки дискредитувала самі імперії-метрополії, але і підтримувану ними систему політичних й міжнародних відносин. «Колоніалізм, — підкреслювали учасники Бандунзької конференції країн Азії та Африки, — у всіх його проявах являє собою зло, яке необхідно швидко викоринити...».

Концепція позаблоковості передбачала захист прав народів на самовизначення і державну незалежність на підставі спільних зусиль зацікавлених країн та захисту миру і відмови від участі у збройних конфліктах.

Такі ідеї були покладені в основу Руху неприєднання, який явився наслідком поділу світу на три складові: «перший», «другий» і «третій» світ. Останній асоціюється з Рухом неприєднання, який можна вважати одним з важливих складових Ялтинської системи міжнародних відносин, що започаткувала біполярне протистояння колишніх союзників по антигітлерівській коаліції — СРСР і США, і привела світ до так званої «холодної війни», тобто протиборства двох систем.

Отже, поділ на три світи був пов'язаний з конкуренцією різних ідеологій, під час котрої країни Азії, Африки та Латинської Америки намагалися відстоювати свої національні інтереси на ґрунті системного суперництва двох наддержав.

Організаційно Рух неприєднання сформувався на Першій конференції голів держав і урядів (Белград, 1-6 вересня 1961 р.) у роботі якої взяли участь делегації 25 країн світу. Ініціаторами

проведення Белградського саміту стали Індія, Єгипет, Індонезія, Гана та Югославія. Керівники перелічених країн відстоювали принципи демократії, рівності та виключення з міжнародних відносин будь-яких проявів диктату, зверхності та претензій на гегемонію. У виступі на Белградській конференції позаблокових країн Дж. Неру відзначив, що "...ми називаємо себе конференцією позаблокових країн. Слово «неприєднані» можливо трактувати по різному, але по суті воно означає «неприєднані до блоків великих держав».

Цілі й принципи Руху неприєднання, які сформульовано в програмних документах його форумів, побудовано на загальнодемократичних засадах.

Це — боротьба проти колоніалізму і неокolonіалізму, апартеїду, расизму і усіх форм гегемонізму й експансіонізму, за мирне співіснування держав, забезпечення миру і безпеки, розрядку міжнародної напруженості, припинення гонки озброєнь, особливо ядерних, досягнення загального і повного роззброєння під ефективним міжнародним контролем, прагнення до перебудови міжнародних економічних відносин на справедливих і демократичних засадах, встановлення нового міжнародного інформаційного порядку.

ДЖЕРЕЛА:

Новосельцев Б.С. Подготовка Белградской конференции неприсоединившихся стран 1961 г. // Вестник Московского университета. Серия 8: История. - 2013. - № 6. - С. 65.; Новосельцев Б.С. Югославия и Каирская конференция неприсоединившихся стран // Славянский альманах. - 2015. - № 1-2. - С. 133 – 134.

РУХ ОПОРУ

РУХ ОПОРУ (фр. *résistance*) — організовані зусилля частини цивільного населення країни, спрямовані на опір легітимній чи окупаційній владі і підірив громадського порядку та стабільності.

Це поняття увійшло в політичну літературу під час Другої світової війни і спочатку вживалося на означення підпільної і повстанської боротьби народів Європи проти окупації Німеччиною та її союзниками.

Найбільш відомими в Європі вважаються французькі «макі», італійська «Резистенца», польська Армія Крайова, Українська Повстанська Армія.

З початку 1960-х рр. під рухом опору розумілася боротьба за національні, політичні та громадянські права народів, що перебували під контролем комуністичних сил СРСР, країн Східної Європи.

Приклади: Рух Опору в Греції; Рух Опору у Франції; Рух Опору в Італії; Український визвольний рух; Дисидентський рух; Шістдесятники.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

РУХ ПРИХИЛЬНИКІВ МИРУ

РУХ ПРИХИЛЬНИКІВ МИРУ — масовий рух проти війни, з вимогами припинення гонки озброєнь, з організацією контролю над озброєнням, роззброєнням. Рух прихильників миру об'єднував і об'єднує мільйони громадян незалежно від їх національної належності, політичних, релігійних та інших поглядів. Як організоване явище оформився на Всесвітньому конгресі прихильників миру у 1949 р. (Париж — Прага). Під різними назвами рух прихильників миру був організатором багатьох міжнародних акцій (підписання Віденського звернення Всесвітньої ради миру, Стокгольмських закликів, Пакту миру та ін.). Керівний орган руху прихильників миру — Всесвітня рада миру. Останнім часом, особливо після краху комуністичних режимів у Східній Європі, розпаду СРСР, зменшення протистояння двох систем (комуністичної і капіталістичної) рух прихильників миру значно послабився.

РУХИ СУСПІЛЬНІ

РУХИ СУСПІЛЬНІ— це об'єднання великої кількості людей, мобілізованих для підтримки або опору культурним або соціальним змінам. Вони становлять наймасовішу і найорганізованішу форму поведінки великих груп.

Ознаки суспільних рухів.

Головними ознаками суспільних рухів є те, що їм усім властива певна ідеологія, організація і тактика.

Ідеологія. Усі суспільні рухи мають ідеологію — систему філософських поглядів та ідей, які відображають ставлення їх членів до дійсності, один до одного, способи засвоєння цієї дійсності і ц перетворення відповідно до ідеалів певного суспільного руху. Ідеологія стійка, спадкоємна і виконує соціальну функцію, виробляючи певному суспільному рухові тип мислення, поведінки і програми соціальної дії. Наприклад, основи комуністичної ідеології викладені у

«Маніфесті комуністичної партії», написаному Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом у 1848 р.

Свого часу Наполеон Бонапарт зневажливо обізвав ідеологами своїх ворогів, маючи на увазі, що вони намагаються приховати за прекрасними образами та ідеями свої приватні інтереси. Романтична філософія (вперше — письменник, філософ і економіст Дестут де Трасі) прийняла цей термін, знявши з нього його негативне значення і почала розуміти під ідеологією вчення про ідеї, які дають змогу встановити тверді основи для політики (Ортега-і-Гассет Х. «Не бути членом партії»).

Організація. Суспільні рухи є значно краще організованими, ніж інші форми масової поведінки. Зазвичай, вони складаються з невеликої групи керівництва і більшої групи активних членів. Крім того існує доволі значна кількість симпатиків суспільного руху, яка надає йому моральну та матеріальну підтримку, бере участь у масових акціях. Суспільні рухи, які мають успіх, можуть перетворитися на організації (наприклад, екологічний рух «зелених» у багатьох країнах — Німеччина, Нідерланди, Данія — на сьогодні уже конституювався як політична партія, увійшов у законодавчі, виконавчі та місцеві органи влади). У межах деяких масових суспільних рухів діють багато організацій, так, наприклад, у межах екологічного руху діють «Greenpeace», «Friend of the Earth» та ін. Питання організації масового руху тоді стає ще важливішим, задля успішного координування діяльності як окремих членів руху, так і формальних груп, які до нього входять.

Тактика. Всі суспільні рухи виробляють свою тактику, тобто специфічні методи діяльності, які мають привести до досягнення поставленої мети. Різні суспільні рухи застосовують різну тактику. Революційні рухи часто вдаються до насильства. Така тактика популярна там, де заблоковано інші способи впливу на політичні структури. У політично структурованому суспільстві добре організовані суспільні рухи рідше вдаються до масових акцій (демонстрації, страйки, пікети, голодування), а частіше здійснюють організований тиск на політичні структури (лобізм, вибори).

Розрізняють суспільні рухи, які націлені на зміну поведінки кожного зокрема індивіда, і ті, які мають на меті зміну цілого суспільства.

Рухи, націлені на індивіда:

Альтернативні рухи — заохочують індивіда до зміни поведінки. Намагаються схилити його до розриву зі звичною життєвою позицією чи формою поведінки і замінити їх альтернативними (наприклад, вегетаріанці або абстиненти).

Рухи «спасіння» — прагнуть до радикальної, комплексної зміни особистості. Рухи цього типу намагаються створити «нову людину». До рухів спасіння можна віднести такі як рух кришнаїдів, «Біле братство» та ін.

Рухи, націлені на суспільство:

Реформістські рухи — виступають за поступову і прогресивну зміну існуючої системи. Серед них є і політичні — ліберальні рухи («Народні фронти» у Прибалтиці та «Народний рух України за перебудову» наприкінці 80-х рр.), сюди ж можна віднести і феміністичний рух, екологічний рух, рух проти ядерної енергетики, проти забруднення навколишнього середовища та інші рухи.

Регресивні рухи — виступають за припинення суспільних змін і повернення до старих порядків. У політичному житті України це ті сили, які виступають за реставрацію СРСР в тій або іншій його формі, повернення до «реального соціалізму». Дуже часто регресивні рухи мають релігійне забарвлення. Наприклад, ісламські фундаменталісти.

Революційні рухи — прагнуть докорінно змінити існуючий суспільний лад, його цінності і суспільні інститути (Українська революція 1917—1921 рр., революція на Кубі, у Китаї, Франції та ін.).

Усі революційні рухи розвиваються поступово в атмосфері загального соціального невдоволення. Американські дослідники Л. Едвардс і К. Бринтон зуміли виділити найбільш типові стадії успішного розвитку революційних рухів:

наростання глибокого соціального напруження і невдоволення протягом кількох років;

нездатність інтелектуалів успішно критикувати існуючі порядки так, щоб основна маса населення розуміла їх;

поява спонук до активних дій, до повстання, а також — соціального міфу або системи вірувань, які виправдовують ці спонуки;

революційний вибух, викликаний непослідовною політикою і слабкістю правлячої верхівки;

період правління поміркованих, яке поступово зводиться до спроб контролю за різними групами революціонерів або до вчинків, які мають на меті ліквідацію вибухів народного невдоволення;

вихід на активні позиції екстремістів і радикалів, які захоплюють владу і знищують опозицію;

період режиму терору;

повернення до спокійного стану, стійкої влади і до певних взірців колишнього дореволюційного життя.

За такою схемою загалом відбувалися французька, китайська, російська та інші революції.

Різновидом революційного руху є тероризм. Поняття «терору» (у перекладі з лат. — жах, страх) ввів Аристотель для позначення особливого типу страху, що опановував глядачів трагедії у грецькому театрі. Це був жах перед небуттям, представленим у формі болю, хаосу, руйнування.

Відповідно до типового в американській політології поняття, тероризмом є «загроза використання насильства в політичних цілях окремими особами чи групами, що можуть діяти як проти існуючого уряду, так і на його боці, і при цьому такі дії спрямовані на те, щоб вплинути на більше число людей, ніж ті, які стають безпосередніми жертвами». Таким чином, тероризм — це засіб психологічного впливу. Його головний об'єкт — не ті, хто став жертвою, а ті, хто залишився живий. Його ціль — не вбивство, а залякування і деморалізація живих. Цим тероризм відрізняється від диверсійних дій.

Існує страх розумний, коли людина правильно визначає джерело та величину небезпеки і вживає заходів, які її зменшують, а є страх неадекватний (невротичний), коли людина впадає в апатію, або вдається до дій, шкідливих чи навіть згубних для неї. Ціль терористів — створення саме невротичного страху. Деморалізовані та залякані люди роблять усе самі, вимагаючи від влади або хоча б схвалюючи дії, які цим людям зовсім не вигідні. Іноді ці дії вигідні терористам, частіше — замовникам, наймачам терористів. А іноді найбільший вигравш отримують політики, які безкоштовно користаються «чужим» терористичним актом.

Для розвитку широкомасштабного тероризму, такого, який можемо сьогодні спостерігати, наприклад, в Росії, Ірландії, Палестині, Перу та деяких інших країнах, необхідні певні передумови.

По-перше, потрібно багато надійних і вмілих людей. Для того, щоб залучити у ряди терористів сотню — тисячі повинні визріти для цієї ідеї. Такі умови виникають, коли відбувається масове і несправедливе збідніння раніше благополучних і досить освічених людей. Коли для багатьох молодих людей руйнується звичний світ, а вони виявляються «витісненими з життя» цим суспільством.

По-друге, зрушення в культурі. Тероризм обов'язково вимагає виправдання, легітимізації серед досить великої частини суспільства. Інакше ні за які гроші молодь не піде вряди бойовиків. Наймані убивці — зовсім інший тип. А терористи вбивають і вмирають за ідеал, а щоб його створити, треба спочатку зруйнувати домінуючу систему цінностей, переконати, що стосовно їхньої групи (соціальної, релігійної, етнічної та ін.) вчинено нестерпну несправедливість, яка може бути змита тільки кров'ю. Тоді людиною керує почуття помсти, яке немов би знищує несправедливість і відновлює рівновагу у світі.

Утопічні рухи — слово «утопія» означає місце, якого немає. Так називають нереальні плани, які неможливо впровадити в життя. Англійський підприємець і теоретик так званого утопічного соціалізму Роберт Оуен на початку XIX ст. заснував у США комуністичну колонію «Нова гармонія».

Там не було приватної власності й експлуатації. Але колонія не змогла існувати довго через внутрішні чвари. Утопічними у певному сенсі можна вважати контр культурні рухи 60—70-х рр. XX ст. — хіпі та інші. Вони прагнули створити досконаліше суспільство: позбавлене насильства, прагнення наживи, яке перебуває у гармонії з природним середовищем, але не мали чіткої програми досягнення поставленої мети.

Американський вчений Стівен Айєрман наголошує на різниці між «старими» і «новими» соціальними рухами. У минулому (приблизно до середини XX ст.) головним чинником колективної ідентичності та колективних дій виступали соціальні класи і класові інтереси.

Поступово класові представництва перетворилися в організації, що стали частиною інституту влади й управління, частиною структур, які приймають рішення.

Вони набули сили і впливу, але втратили динамізм і привабливість для мас.

«Нові» соціальні рухи багато в чому визначаються саме прагненням уникнути «інкорпорації» у державні структури, тобто не піддатися тим механізмам і не стати маніпульованими з боку держави.

Сучасні соціальні рухи керуються іншими інтересами, ніж «старі», що безпосередньо пов'язані з доходами й економічною безпекою.

Нові соціальні рухи концентруються навколо особистісних проблем, таких як: приватне життя, стиль життя, сексуальна орієнтація, стосунки з сусідами, з навколишнім середовищем та ін.

Ті вимоги, які висувують нові соціальні рухи переважно не вписуються в контур традиційної політики компромісу — політики, пов'язаної з ринком праці й представницькою демократією.

РУХИ СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНІ

Суспільно-політичний рух – це найактивніша частина суспільства, покликана виражати інтереси певних соціальних груп громадян і спрямована на досягнення значної політичної мети.

У рух включаються особи, не вдоволені діяльністю тих або інших партій, які не бажають обмежувати себе статутними нормами й

програмними устремліннями, а також які не мають чітко виражених політичних інтересів.

Можна виділити основні відмінності суспільно-політичних рухів від політичних партій:

- соціальна база рухів ширша, аморфніша, строкатіша (до того самого руху можуть належати представники різних соціальних, ідеологічних, національних, конфесійних та інших груп);

- суспільно-політичні рухи зазвичай дотримуються тільки однієї політичної концепції й домагаються розв'язання однієї великої політичної проблеми, мають одну мету, а не комплекс цілей, як партія (досягши цієї мети, рух припиняє своє існування);

- суспільно-політичні рухи не настільки довготимчасові як партії, їх існування має ситуативний характер;

- суспільно-політичні рухи, не прагнучи до влади, намагаються вплинути на неї, підштовхнути дану владу до розв'язання своїх проблем (при боротьбі за владу суспільно-політичні рухи часто трансформуються в політичні партії), наприклад, в Україні – Народний рух України;

- центром політичної активності в суспільно-політичному русі виступає його ядро (авангард) – ініціативні групи, клуби, спілки тощо.

- у суспільно-політичному русі відсутні формальна внутрішня ієрархія, чітко виражене постійне членство, членські внески, немає статуту.

Можна виділити такі види суспільно-політичних рухів:

- залежно від сфери діяльності: соціально-політичні, етнополітичні, конфесійні, економічні, екологічні, антивоєнні, наукові й т. д.;

- залежно від цілей: революційні й контрреволюційні, реформаторські й консервативні, націонал-демократичні й загальнодемократичні;

- залежно від кількості учасників: масові, елітарні;

- залежно від місця в політичному спектрі: ліві, праві, центристські;

- залежно від масштабу діяльності: міждержавні, загальнофедеральні, регіональні, місцеві;

- залежно від соціального складу: професійні, жіночі, ветеранські, молодіжні;

- залежно від характеру виникнення: свідомо організовані й стихійні;

- залежно від способу організації: фронти, асоціації, об'єднання тощо;

- залежно від методів дії: насильницькі і ненасильницькі.

Друга половина ХХ ст. стала часом бурхливого розвитку суспільно-політичних рухів.

До основних причин формування різноманітних рухів

можна віднести такі:

1) рівень освіти й культури, що зріс не тільки в індустріально розвинених країнах, але й у тих, що розвиваються, сприяв соціальній активності людей;

2) стрімке зростання різних видів комунікації (радіо, телебачення, комп'ютерні мережі) значно розширив можливості людей у передачі інформації, і в тому числі соціального досвіду в різних сферах життєдіяльності;

3) науково-технічний прогрес не тільки позитивно, але деякою мірою й негативно вплинув на життя людини. Наукові досягнення людства призвели до створення таких видів зброї масового знищення, застосування яких навіть в обмежених масштабах може призвести до загибелі людства взагалі.

Це стало основною причиною появи цілої низки пацифістських організацій і рухів. Крім того, розвиток нових видів виробництва вплинув на навколишнє середовище. Природа «скорилася» людині й почала гинути. Руйнування довкілля стало причиною появи «зеленого руху»;

4) у кризовій ситуації в цей період виявилися й тоталітарні режими. Це стало причиною активізації боротьби за права й свободи людини й появи різних правозахисних рухів;

5) рівень життя людей, що зріс, і демократизація політичних систем привели до руху найактивнішу частину жінок. Феміністки повели боротьбу за перегляд всієї існуючої системи соціальних відносин між статями й ліквідацію будь-яких проявів дискримінації жінок;

6) поширення й утвердження в реальній політичній і соціальній практиці гуманістичних цінностей і ідеалів вплинули на активізацію боротьби за їхнє втілення. Це привело до створення різних суспільних об'єднань, що прагнуть до втілення ідей гуманізму.

ДЖЕРЕЛА:

Абрамов Ю.К., Гловіна Т.Ю. Політичні партії та рухи Росії. -Л., Прес Лтд., 1996.; Азаров Н.І., Андріяш Г.С. Політологія - М., Вищ. Шк., 2001.; Бутенко О.П. Радянська багатопартійність: проблеми формування. - М., 1991.; В'юницька В. З другої спроби. Багатопартійність в Росії після виборів 1993 р. // Діалог, 1994. № 1.; Гаджієв К.С., Введення в політичну науку. - М., Логос, 1999 р.; Головін Ю.О., Ковшиков М.Ф., Янкевич П.Ф і ін Соціально-філософські вчення з проблем державного будівництва. Історія і сучасність. Книга 2. Політологія - Ярославль, Ремдер, 2002.

САКРАЛІЗАЦІЯ

САКРАЛІЗАЦІЯ (від лат. sacer — священний) — наділення людей, інших істот, предметів матеріального світу, явищ природи та суспільного життя надприродними, священними (іноді навіть містичними) ознаками і властивостями. Сакралізація політична означає релігійне тлумачення явищ політичного життя та причинно-наслідкових зв'язків між ними, діяльності політичних лідерів, структур та інститутів.

Сакралізація політична бере початок від стародавніх міфологічних уявлень про богів, яким належить найвища влада над людьми, зокрема про тих із них, що уособлювали засади справедливості та добра (Маат у давньоєгипетській, Шамаш — у давньошумерській міфології, Ормузд — у системі зороастризму та ін.). Подальшим розвитком сакралізації політичної було проголошення божественного походження монархів (богиня Сонця Амаатерасу — засновниця династії японських імператорів, Єгипетський фараон — син бога Ра і т. ін.) та їхньої влади, а згодом — і будь-якої влади взагалі, що є одним з постулатів практично всіх віросповідних систем.

Сакралізація політична надавала релігійну санкцію діям і рішенням влади, сприяла формуванню уявлення про її священний і недоторканий характер, зміцнювала її вплив та авторитет. З іншого боку, сакралізація слугувала звеличенню церкви та її ієрархів, обґрунтуванню їх претензій на землі, майно, податки (церковна «десятина» та ін.), вплив. Зокрема, традиція коронації монархів церквою тлумачилася на користь тези про зверхність церковної влади над світською.

У міру розвитку світської суспільно-політичної думки, утвердження наукового розуміння джерел і механізмів функціонування влади поступово скорочувався реальний вплив релігійних чинників на політичну сферу життєдіяльності людей, відбувалася її десакралізація, секуляризація.

У переважній більшості країн, в т. ч. і в Україні, церква офіційно відокремлена від держави. Сакралізація відбивалася також у численних обрядах та звичаях, частина яких зберігається досі (наприклад, присяга вищих посадових осіб на Біблії, спільна молитва перед початком роботи парламентів або деяких міжнародних форумів тощо).

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

САЛМАНАСАР IV (783 -773 рр. до н. е.)

Цар Ассирії, володарював, приблизно, у 783 - 773 рр. до н. е. Син Адад-Нірарі III. У правління Салманасара йде подальше ослаблення могутності Ассирії. Салманасар вів війни з царями Урарту Міну і Аргишті I і мало не щороку ходив походами проти Урарту (781, 780, 779, 778, 776 і 774 рр. до н. е.), але не мав значного успіху. У 777 р. до н. е. Аргишті захопив Мелід на верхньому Ефраті і вийшов у фланг Ассирії із заходу, перерізавши її комунікації до найважливіших джерел сировини, зокрема до запасів залізної руди. Області Комману (Мелід) і Цупані увійшли до складу Урарту.

Поступово на сторону Урарту перейшли і інші царства Північної Сирії: Гургум, Сам'ал, Ункі (Хаттіна), Арпад, Каркемиш, Куммух і Куе. У 775 р. до н. е. Салманасар IV здійснив похід на захід, в «гори кедра» (Ливан або Аман), але ліквідувати урартських загрозу з цієї сторони так і не зміг.

Після цього Аргишті багато років присвятив тому, щоб обійти Ассирію, також і зі сходу. У 775 р. до н. е., мабуть у відповідь на ассирійське вторгнення в попередньому, 776 р. до н. е., році, Аргишті вторгся через країну Манну, в Намар, який урартські джерела називають Бабіля (тобто «Виявлений»). Тут була захоплена область Арсита (це Харшиних, Харшиних, Харс шумерських, а пізніше ассирійських джерел, розташована на кордоні Манни і Парсуа). У своїх написах Аргишті каже, що він в поселеннях Ассирії, як у своїй країні збирав воїнів (мова, мабуть, йде про ассирійської провінції).

Мабуть, цей похід викликав відповідну реакцію – було підготовлено ассирійську експедицію у Намар у 774 р. до н. е.. Очолював ассирійське військо туртан Шамши-мулу (буквально «Бог – сонця»), намісник Тіль-Барсіпа називає себе переможцем Гутієв (мабуть, урартів) і Намара і розповідає у своїй написах на статуях левів у Тіль-Барсіпе про зіткнення з урартським царем Аргишті, «чия назва страшна, як важка буря». Судячи з тону напису, ассирійці фактично не мали успіху в цій битві. Аргишті ж зі свого боку повідомляє, що він «вигнав Ассирію зі своєї країни і розгромив її».

У тому ж 774 р. до н. е. урарти захопили важливу, що змагаються за значенням зі столицею Манни Ізіртой, фортецю Бушту, розташовану на кордоні Манни і Парсуа.

У 772 р. до н. е., у зв'язку зі своїм походом на Баруатту (що знаходиться по сусідству з Біт-Хамбаном і Елліппі, тобто, ймовірно, десь у верхів'ях Діяль; ассир. Біт-Барруа), Аргишті знову каже, що він дійшов до ассирійської кордону. Проте так, як ініціатива належала

Аргишті, то природно, що «Список епонімом» не згадує в цей рік асирійського походу в цю місцевість. Успіхам Аргишті сприяла пануюча в Ассирії розруха, внаслідок чого він часто мав справу не з царськими військами, а з військами напівсамостійних намісників.

У 773 р. до н. е. Салманасар почав похід проти Дамаска, який знову вийшов з під контролю, але експедиція завершилася безрезультатно. Останнім походом Салманасара в 772 р. до н. е. був похід проти Хатарікі.

З напису Салманасара III на моноліті в Карху (древній Тушхан) присвяченій головним чином походу у Сирію у 853 р. до н. е., видно, що в 50-х роках IX ст. до н. е. у Сирії існувало дві коаліції держав. Перша коаліція - Північно-сирійський союз, куди входили Каркемиш, Куммух, Біт-Агусі (Арпад), Мелід, Біт-Габбар (Сама), Хаттіна, Гургум і Біт-Адини. Друга коаліція - Південно-сирійський союз на чолі з Дамаском.

Цікаво, що члени Дамаської коаліції не надавали допомогу північно-сирійським містам, коли останні виступили єдиним фронтом на підтримку Біт-Адини, найбільш східного члена північної коаліції, що першим піддалося асирійському вторгненню, а у 853 р. до н. е. навпаки - північна коаліція не прилучилася до південної.

У 857 р. до н. е. Салманасар знову рушив свої війська за Євфрат і осадив Каркемиш. Місто було захоплено. Цар Каркемиша Сангаре сплатив величезну данину, що становила 3 таланти золота (90,9 кг.), 170 талантів срібла (2121 кг), 30 талантів (909 кг.) міді, 100 талантів (3030 кг) заліза і численні вироби з дорогоцінних металів і міді. Сплатили данину і союзники Сангаре.

Від Хайі, сина Габбара, правителя Самана асирійський цар отримав 10 талантів (303 кг) срібла, 90 талантів міді (2727 кг), 30 талантів (909 кг) заліза, а Хаттіна виплатила 3 таланти (90,9 кг) золота, 100 талантів (3030 кг) срібла, 300 талантів (9090 кг) міді і стільки ж заліза. Усього в 857 р. до н. е. Салманасар отримав 16 талантів (484,4 кг) золота, 206 (6241,8 кг) срібла, 420 (12726 кг.) міді і 430 (13029 кг) заліза.

13 дуuzu (червень -липень) 3-го року свого правління (856 р. до н. е.) Салманасар знову рушив проти Біт-Адини і нарешті захопив столицю цього царства Тіль-Барсіб і взяв у полон царя Ахун. Біт-Адина перестала існувати і набула статусу асирійської провінції.

Тіль-Барсіб був перейменований в Кар-Шульману-Ашареду («Колонія Салманасара») і став адміністративним центром цієї провінції.

Після чого асирійці спустилися вниз по Євфрату і, переправившись на інший берег захопили місто, яке хети називали

Пітра (ассир. Ана-Ашшур-асбат), потім Салманасар повів свою армію на північний схід в Біт-Замани, де була створена ще одна провінція з центром у Амуд. Продовжуючи похід ассирійці з Біт-Замани рушили на північ, пройшовши країни Намдану і Мерхісу, вступили в область Ензіте, що в країні Алзі. Напис Салманасара на моноліті з Тушхана оповідає про те, що він захопив всю область Ензіте.

Там же був виготовлений і величезний обеліск Салманасара, що свідчить про його подвиги, який був встановлений в поселенні салуре, недалеко від місця злиття річки Арацані з Євфратом.

Переpravившись через Арацані і пройшовши країну Сухму, де було підкорено місто Уашталь, ассирійці вступили в Дайаені (країна таохами). Розбивши царя таохами, Салманасар повернув і вдарив по Урарту з тилу. У горах Аддуру в ході запеклого бою ассирійці завдали нищівної поразки урартської армії. Урарти втратили убитими 3400 воїнів. Салманасар зруйнував військовий табір царя Араму, повів у полон його колісничих, вершників, коней, мулів, а також захопив багате майно. Араму втік у гори. Ассирійці також захопили тодішню столицю Араму фортецю Арзашкун (близько сучас. Адельджеваза на західному березі Вана) і спалили її.

За своїм звичаєм ассирійці, з метою залякування населення, спорудили гору з відрубаних голів ворога, одних людей звалили в купу, а інших - на колах посадили навколо куп.

Потім, обходячи озеро Ван з півночі, Салманасар, не поспішаючи, велів спорудити на горах Ерїта «величезне зображення своєї величності» з написом про свої подвиги, зруйнував міста Арамалі (пізніший Армарілі), Занзіуна й інші назви яких у тексті не збереглися.

Після чого «омивши зброю в море Наїрі» (оз. Ван), ассирійці продовжили шлях на південний схід і вступили в Гільзан (на західному березі оз. Урмія). Асау цар Гільзана разом з синами та братами поспішив назустріч Салманасару і сплатив йому данину у вигляді упряжних коней, дрібної і великої рогатої худоби і 7 двухгорбих верблюдів. Салманасар наказав встановити в столиці Гільзана своє зображення.

Продовжуючи похід, ассирійці підійшли до Шілайя, міцності царя Хубушкіі Кікія, обложили і захопили її. Перебили безліч його воїнів, 3 тисячі людей було захоплено в полон, як здобич ассирійцям дісталися худоба, коні й мули. Потім ассирійці через перевал країни Кіррурі вийшли до Ассирії на початок області Арбел.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

САЛМАНАСАР V (727 - 722 рр до н. е.)

Цар Ассирії, син Тиглатпаласара III. Одночасно Салманасар був царем Вавілонії під ім'ям Улулаем. У внутрішній політиці спирався на армію і прагнув до обмеження привілеїв ассирійської та вавілонської знаті і жрецтва. Салманасар скасував імунітети старовинних храмових міст - Ашшура, Сіппара, Вавилона і інших, обклав їх податками і ввів повинності.

Після смерті Тиглатпаласара в Сирії спалахнуло повстання під керівництвом енергійного царя Тіра і Сидону Елул, який припинив підкорятися Ассирії. Ледве проти Тіра повстала його кіпрська колонія Кітій, як ассирійці відправили туди для змови з повсталими своє посольство, і оголосили війну Тиру.

Однак швидка перемога Тіра над кітійцями змусила Салманасара знову укласти з ним мир на умовах сплати тиряни данини. Після цього, ледь ассирійське військо рушило на північ Сирії і південний схід Малої Азії, де завоювало і перетворило держави Сам'аль і Куе у провінції, отримало данину з Табала і початок підкорення Хілакку (Кілікії), як у 725 р. до н. е.. Тир знову повстав.

Салманасар негайно почав похід на захід. Від Тіра тоді відпали Сидон, Акко (або Акра) і навіть Ушу (берегової Тир). Але облога самого Тіра - неприступної фортеці, розташованої на острові у 300-х метрах від берега, затягнулася, незважаючи на сприяння з боку інших фінікійських міст - суперників Тіра. Фінікійські союзники ассирійського царя надали того свій флот, але тиряни знищили флот своїх ворогів і взяли 500 полонених яких негайно стратили.

У 724 р. до н. е.. ізраїльський цар Осія, до цього колишній слухняним васалом царя Ассирії, вступив в союз з Єгиптом і відмовився платити данину. Салманасар почав похід (4Цар. 18:9). Єгиптяни не прийшли на допомогу Осії; його армія була розбита, а сам Осія

потрапив у полон і був відправлений у Ніневії. У тому ж році ассирійці приступили до облоги столиці Ізраїлю Самарії.

Салманасар помер (або швидше за все був убитий) у 722 р. до н. е. У таборі ассирійців, появилось багато незадоволених, що облягали Самарію. Так і не взявши ні столиці Ізраїлю, ні Тіру ассирійці вимушені були завершити похід.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

САМІТ

САМІТ — це зустріч глав держав або голів урядів з потужним висвітленням в засобах масової інформації, підвищеними заходами безпеки та узгодженим попередньопорядком денним.

Назва походить від англійського слова *summit*, яке, згідно зі словником Merriam-Webster, виникло від середньовічного англійського слова «*somete*», що, в свою чергу, походить від латинського слова «*summum*» зі значенням «найвищий».

Видатні саміти

Найвидатнішими самітами в історії були зустрічі між Франкліном Д. Рузвельтом, Вінстон Черчилем та Йосипом Сталіним під час Другої Світової війни, між президентами США та СРСР та між лідерами СРСР і КНР.

Перелік конференцій:

- Перша Московська конференція (29 вересня — 1 жовтня 1941 р.);
- Друга Вашингтонська конференція (20-25 червня 1942 р.);
- Друга Московська конференція (12-17 серпня 1942 р.);
- Бермудська конференція (19 квітня 1943 р.);
- Третя Вашингтонська конференція (12-27 травня 1943 р.);
- Квебекська конференція (17-24 серпня 1943 р.);
- Третя Московська конференція (18 жовтня — 1 листопада 1943 р.);
- Каїрська конференція (22-26 листопада 1943 р.);
- Тегеранська конференція (28 листопада — 1 грудня 1943 р.);
- Друга Каїрська конференція (4-6 грудня 1943 р.);
- Конференція прем'єр-міністрів Співдружності (1-16 травня 1944 р.);

- Конференція ООН з питань грошової політики та фінансів (Бреттон-Вуд) (1-15 липня 1944 р.);
- Четверта Московська конференція (9 жовтня 1944 р.);
- Мальтійська конференція (30 січня — 2 лютого 1945 р.);
- Ялтинська конференція (4-11 лютого 1945 р.);
- Потсдамська конференція (17 липня — 2 серпня 1945 р.);
- Саміт тисячоліття;
- Світовий саміт у 2005 р.;
- Саміт в Словаччині у 2005 р.;
- Саміт Земля;
- 27-й саміт Великої вісімки;
- 31-й саміт Великої вісімки;
- Бейрутський саміт;
- Саміт у Рейк'явіку;
- Женевський саміт;
- Єрусалимський саміт;
- Саміт у Таба;
- Саміт країн Південної Америки 2004 р.;
- Саміт у Шарм-аль-Шейху у 2005 р.;
- Саміт Америк;
- 9-й саміт Великої сімки;
- Міжкорейський саміт.

Саміти «Україна-ЄС»

- 1997 р. — Перший Саміт Україна-ЄС (Київ), підписано угоду між Європейським Співтовариством по вугіллю та сталі та урядом України про торгівлю сталеливарними виробами.;
 - 1998 р. — набуття чинності угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, Україна офіційно заявила про прагнення набути статусу асоційованого членства в ЄС, прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 852 про запровадження механізму адаптації законодавства України до ЄС. Другий саміт Україна—ЄС (Відень).;
 - 1999 р. — Третій саміт Україна — ЄС (Київ), ЄС підтвердив намір сприяти вступу України до СОТ, початок роботи щодо запровадження зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.;
 - 2001 — Четвертий саміт Україна — ЄС (Ялта).;
 - 2002 — П'ятий саміт Україна—ЄС (Копенгаген).;
- У квітні 2004 р. на саміті Україна-ЄС евро-очікування України були підірвані у зв'язку з неотриманням статусу країни з ринковою економікою від ради міністрів ЄС. Однак це сталося до Помаранчевої революції.;

- 2005 — Рада Європейського Союзу надала Україні статус країни із ринковою економікою, черговий саміт.;
- 2006 — саміт ЄС-Україна, Гельсінкі.;
- 2007 — саміт ЄС-Україна, Київ.

САМОВРЯДУВАННЯ

САМОВРЯДУВАННЯ — надане законом право місцевих органів самостійно розв'язувати коло питань, що входять до їхньої компетенції; діяльність щодо реалізації цього права.

Самоврядування — автономне функціонування будь-якої організаційної структури (підсистеми), правомочне прийняття нею рішень з внутрішніх проблем, включення виконавців у процеси вироблення рішень; колективне управління як участь усіх членів організації, населення у роботі відповідного органу управління. До принципів самоврядування належать: повний демократизм, гласність, відповідальність за рішення, що приймаються, та виконання їх.

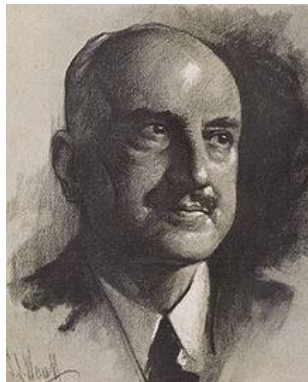
Розрізняють місцеве самоврядування, студентське самоврядування, робітниче самоврядування, адвокатське, суддівське самоврядування тощо.

ДЖЕРЕЛА

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; САМОВРЯДУВАННЯ /Юридична енциклопедія: У 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

САНТАЯНА ДЖОРДЖ

(16 ГРУДНЯ 1863 – 26 ВЕРЕСНЯ 1952 рр.)

Американський політичний філософ і письменник іспанського походження. Зберігаючи все своє життя іспанське громадянство, Сантаяна писав свою літературну спадщину англійською мовою, він

отримав освіту в Сполучених Штатах Америки і належить, насамперед, до американської культури, хоча більшу частину життя провів в різних країнах країн Європи.

Сантаяна викладав в Гарвардському університеті, був учителем Еліота і Ліпмана. Він належить до антиегалітаристських і антимодерністських політичних і соціальних теоретиків, праці якого мали серйозний вплив на традиціоналістське крило американського консервативного руху.

Для особи та праць Сантаяни характерна висока пошана до минулого контексту історії, він вважав за неохідне відрізнити новизну від свіжості й спонтанності. Політичний консерватизм Сантаяни мав опертя в загальнофілософському скептицизмі, якому він дав назву «критичного реалізму».

Відомий широкому колу читачів шеститомним філософським виданням «Сенс прекрасного» (1896 р.), «Життя Розуму» (1905-1906 рр.), роботами «Скептицизм и животная вера» (1923 р.), «Последний пуританин» (1935 р.) та іншими, а також ессе, віршами та романами.

Політична філософія Сантаяни має гуманістичну спрямованність. Згідно його філософським поглядам, основне завдання філософського знання і філософії як науки в цілому в тому, що во повиння не лишень пояснювати оточуючий світ, а формувати «моральну позицію» по відношенню до нього.

Головна ідея, яка прослідковується у філософії Сантаяни заключається в тому, що найбільш правдивим відношенням людини до світу є естетичне відношення і рівень розвитку суспільства можна визначати не виробництвом матеріальних благ, а кількістю енергії, яку людина витрачає на «влаштування життя і культуру уявлення».

Філософ бул переконаний, що «в науці завжди є всеохоплюючий, постійний і який має функцію завжди мінятися, елемент поезії. Наука є розумовим акомпонементом мистецтва».

У «Житті розуму» він розглядав науку, мистецтво, суспільство і релігію з точки зору «моральних благ», які досягає людство в його намаганні встановити рівновагу з оточуючим середовищем. Сантаяна вважав, що «сама природа формує свій ідеал і що прогресивна організація ірраціональних імпульсів створює раціональну думку».

В області політичної філософії Сантаяна бул прихильником ідеї «еліти» в супротив ідеї демократії, яку пропонували політичному світу переважна більшість його колег.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. –

САНКЦІЯ

САНКЦІЯ (від лат. Sanctio - найсуворіше постанову):

Санкція - елемент правової норми, що передбачає несприятливі наслідки для особи, яка порушила пропоноване у такій нормі правило. Санкція - міра впливу, що застосовується до правопорушника і тягне для нього несприятливі наслідки.

Радянська юриспруденція розрізняла:

кримінально-правові санкції (позбавлення волі і т. п.), що накладаються за рішенням суду;

адміністративно-правові (штраф, адміністративний арешт), що накладаються адміністративними органами;

дисциплінарно-правові (зміщення на нижчу посаду, звільнення), що накладаються посадовими особами щодо підлеглих;

майнові (неустойка), що застосовуються судом або арбітражем.

Санкція - акт дозволу, затвердження, вираження згоди посадовою особою із запропонованими діями і відповідними рішеннями. У кримінально-процесуальному праві санкція - дозвіл (згоду) прокурора на запровадження дізнавачем, слідчим процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень (пункт 39 статті 5 Кримінально-процесуального кодексу РФ).

Міжнародно-правові санкції - колективні або односторонні примусові заходи, що застосовуються державами або міжнародними організаціями до держави.

САРГОН II (722 – 705 рр. до н. е.)

Цар Ассирії у 722 — 705 рр. до н. е., цар Вавилонії у 710-705 роках до нашої ери. Ассирійське ім'я – Шаррукін, що означає «справжній цар».

Офіційно вважався молодшим сином Тіглатпаласара III, чи це дійсно так, чи ні, невідомо. Щоправда, в своїх надписах він не згадує батька, тож існують припущення, що насправді він був узурпатором, який силою чи обманом, захопив престол. Дуже промовитим є також його ім'я Шаррукін, тобто істинний цар. Як відомо Саргон Давній прийняв це ім'я аби зам'яти своє незнатне походження і незважаючи на те, що він став легендарною особистістю наступники це ім'я не використовували. Тож те, що через півтори тисячі років цим іменем назвався цар, щодо якого існують сумніви в законності, врят чи є випадковістю.

Саргон II вступив на престол після смерті Салманасара V в 722 р. до н. е. Найімовірніше влада дісталася йому внаслідок вдалого перевороту, під час якого і загинув Шальмануашаред. Про період правління Саргона II збереглися багато глиняних документів.

Зовнішньополітична ситуація на початку правління Шаррукіна була складною. Скориставшись переворотом в Ассирії у Вавилонії владу захопив халдейський вождь Мардук-апла-іддін II, правитель області Біт-Якін, який зміг об'єднати халдейські племена. На півночі отямилосся від розгрому при Тіглатпаласарі III Урарту. В Сирії виникла нова антиассирійська коаліція.

Розпочав Шаррукін традиційно з військової реформи. В перший же рік правління зруйнував столицю Ізраїльського царства Самарію, і увів у полон 27 тисяч родин, які розселив у Месопотамії, Ассирії та Мідії, що пізніша традиція описує як ассирійський полон 10 ізраїльських племен. На місце виселених було переселено колоністів з завойованих провінцій Нижнього Тигру, їх нащадки пізніше стали новим народом — самаритянами. Однак цим війна в Ханаані не завершилася — фінікійське місто Тір, розташоване на острові, запекло опиралося. Хоч підкорені ассирійцями міста суперники Тіра надали завойовникам великий флот, але тільки в 719 році до нашої ери, після трирічної облоги тірський цар Елулай визнав владу Шаррукіна і заплатив велику данину. У внутрішній політиці аби повернути до себе населення підтвердив та збільшив пільги стародавніх міст та храмів, яких позбавив його попередник Шальмануашаред V.

Мардук-апла-іддін II уклав угоду з Еламом і здійснив перший похід на Вавилонію в 720 р. до н. е, який був невдалий. В кривавій битві при Дері ассирійські війська зазнали поразки від об'єднаної вавилонсько-еламської армії і відступили. Ассирійському царю довелося на певний час відмовитися від претензій на південне Межиріччя. Однак Шаррукін отримав перемогу на іншому фронті — у Леванті. У 720 р. до н. е. там вибухнуло велике повстання, яке очолив Ілубіді цар Хамату, до нього приєдналися Дамаск, Арпад, Сімірра та

ізраїльтяни. Повстанців підтримували єгиптяни. Однак в другій битві при Каркарі, асирійці розгромили сили коаліції. Хамат було цзято штурмом, Ілубіді полонили і стратили, а місцеве населення було винищене з показовою жорстокістю. Пізніше асирійці при Рафії розбили армію фараона Шабака та філістимлянське військо царя Гази Ганона, а потім пройшли через усю Палестину, аж до єгипетського кордону. Наляканий фараон прислав Шаррукіну подарунки. Завдяки цьому успіхові цар знову приєднав до своєї держави південну Сирію. Війна в Леванті тривала до 718 р. до н. е. У 717 р. до н. е. Шаррукін розбив Пісіріса, царя Новохетського царства, зі столицею в Каркемиші, й перетворив цю державу на асирійську провінцію. Після цього основний напрямок походів змінився на північний - проти Урарту. Тим часом з-за Кавказу прийшли нові вороги — киммерійці. Однак для Урарту вони були значно небезпечніші, ніж для розташованої південніше Ассирії. Ймовірно Шаррукін скористався ослабленням урартів у війнах з кочівниками. Відомо, що в 715 р. до н. е. асирійський цар завоював 22 урартські фортеці. В 714 р. до н. е. Шаррукін повів свої війська на схід від Урарту, обійшовши зі сходу озеро Урмію. Урартський цар Руса вирішив скористатися з цього і зайти асирійцям в тил. Очевидно саме на це і розраховував Шаррукін. Завдяки добре організованій розвідці, він знав про рух та місцезнаходження урартського війська. Тож узявши задля мобільності лише колісницю та кінноту він вирушив на захід. Асирійцям вдалося захопити військо Руси зненацька і в запеклому, але короткому, бою розгромити його, так що сам урартський цар ледь втік. Після цього асирійське військо вже без опору розграбувало Урарту та вассальні йому князівства. Завдяки несподіванному маневрові через лісисті гори Шаррукін зненацька захопив Мусасір, де знаходився головний храм верховного божества урартів бога Халді. Асирійці захопили величезну здобич і угнали понад 20 тисяч полонених. Взнавши про розграбування Мусасіру урартський цар Руса заколовся чингалом. Державному культу Урарту та авторитету його царів який на нього спирався було завдано непоправного удару — Урарту назавжди втратило статус «великої держави» і почало хилитися до незворотного занепаду. Три роки, після того, полководці Шаррукіна ходили походами на захід та схід Сонця. Остаточо було підкорено Мідію де виникло кілька областей з асирійською владою та гарнізонами. Сам цар увесь цей час готувався до війни на півдні.

Найбільшим військовим досягненням Шаррукіна було остаточне підкорення Вавилонії. У 710 р. до н. е. асирійські війська посунули на південь двома групами — одна мала відрізати Вавилонію від головного союзника - Еламу, а інша на чолі з самим царем йшла

прямо на Вавилон. Готуючися до війни з Ассирією Мардук-апла-іддін будував фортеці та збільшував армію. Усе це вимагало грошей і заради цього були підняті податки, що викликало незадоволення населення. Тому багато хто у Вавилонії був радий приходу Шаррукіна. Міста Вавилонії перейшли на його сторону. Ассирійський цар мирно увійшов до Вавилону, де коронувався. Свого сина Сіннахеріба він одружив зі знатною вавилонянкою. Були звільнені з ув'язнення представники вавилонської знаті, які не визнавали у свій час владу халдейського вождя Мардук-апла-іддін. Після цього Шаррукін пішов на приморську область Біт-Якін і захопив її, а 90 тисяч жителів звідти виселив до Ассирії. У 707 р. до н. е. Шаррукін з величезною здобиччю повернувся до Ассирії і наказав збудувати собі нову столицю Дур-Шаррукіна (Фортеця Шаррукіна) на північ від Ніневії. У величезному будівниці брали участь десятки тисяч людей. В центрі нового міста знаходився палац царя з 200 приміщень прикрашений барельєфами та величезними статуями крилатих людиноголових биків. Помер Шаррукін в 705 р. до н. е. під час походу на Табал, за деякими відомостями загинув у бою. Однією з найцікавіших археологічних знахідок на території Давньої Ассирії залишається залізосховище, виявлене в резиденції царя Саргона II (VIII ст. до Р.Х.) у Дур-Шаррукіні. Приміщення мало розміри 5х2,5х1,5 м й було повністю заповнене залізними крицями. Їх форма нагадувала великих риб із наскрізним отвором на місці ока, в яке при транспортуванні просували ремінь й прив'язували до вантажного сідла. Ці свідчення розвинутої металургії Ассирії зараз можна побачити в експозиції Лувру.

**САРТОРІ ДЖОВАННІ
(НАРОДИВСЯ 13 ТРАВНЯ 1924 р.)**

Італійський і американський політичний філософ і соціолог. Автор книги «Переглядаючи теорію демократії» (1987 р.).

З 1976 р. Джаванні Сарторі проживає у Сполучених Штатах Америки. Джованні Сарторі – один з лідерів «флорентійської школи»

політичних досліджень. Він автор багатьох наукових праць, ряду порівняльних досліджень політичних систем Італії та інших західних країн. Праці Сарторі переведені на 30 іноземних мов. Протягом довгих років працював у США, є професором Колумбійського університету в Нью-Йорку, почесний доктор університетів Генуї, Джорджтауна, Гвадалахари, Буенос-Айреса, Бухареста та інших провідних наукових світових центрів з політичної науки. У продовження традиції Парето і Лассуелла розробляв концепцію «еліти» у демократичних країнах, яку розглядав одночасно як «контролююча меншість» і як «артефакт демократичних процедур».

Демократію розглядав як «стратархію» - «конфігурацію влади без вершини» (нестрога піраміда). Оскільки сучасна концепція «демократії» далека від античного ідеалу «влади народу», то Сарторі воліє її іменувати «селективною поліархією», при якій влада належить меншості, але на відміну отолігархії, влада не закрита від суспільства і допускає опозицію.

Не дивлячись на те, що в політичній науці термін «еліта» є загальноприйнятною категорією, Джовані Сарторі вважає, що цей термін має також альтернативний зміст. Будучи прихильником саме цього критерію, політолог наголошує: «Контролююча група є такою тому, що перебуває – збо вертикальним розрізом будови суспільств – «нагорі». Відповідно, ми можемо зазначити, що у будь-якому суспільстві влада є у вищого панівного класу. Відповідно до альтиметричного критерію вважають: «Хто нагорі, той і «панує» - це припущення, яке ґрунтується на тезі, що влада підносить нагору, а хто має владу, тому і володіє нею, оскільки знаходиться нагорі». Отже, коли заслуги і влада поєднані, простежується стан стійкої суспільної рівноваги. За інших умов, на думку Дж. Сарторі, настає дисбаланс, який спричинює кругообіг, за якого справжні еліти, тобто еліти «за якостями», витісняють еліти «де-факто». З цього і випливає твердження В.Парето: у підсумку, як свідчить історія, завжди переможцем виходить еліта «за якостями».

Як представник школи демократичного елітизму Сарторі визначає демократію як систему, де вплив більшості довірено владі конкуруючих еліт. Демократія, на думку вченого, забезпечується, якщо еліта являє собою ціннісний зріз суспільства, є прикладом для загалу.

Дослідник вважає, що для виділення еліти важливе значення мають передусім два критерії: альтиметричний та якісний.

Перший означає, що еліта (контролююча меншість) є такою тому, що за вертикальним розрізом суспільства перебуває вгорі.

Другий критерій свідчить про соціальні якості еліти. Саме останньому критерієві Дж.Сарторі віддає перевагу. Еліта, на його

думку, виражає ідею «гідний вибору», засвідчуючи тим самим на ціннісну, референтну групу.

Сокупність якостей, притаманних еліті, становить ціннісний образ, на який орієнтуються як представники еліти, так і решта членів суспільства. Елітність для вченого означає високе почуття відповідальності. Представники народу в своїй діяльності повинні керуватись почуттям обов'язку, а не лише страхом втратити в майбутньому підтримку виборців, хоча й цьому чиннику Дж.Сарторі віддає належне.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

САТЕЛІТ

САТЕЛІТ (від лат. *satelles*, родовий відмінок *satellit* — охоронець, супутник) — держава, формально незалежна, але яка перебуває під політичним та економічним впливом іншої держави і користується його протекціонізмом на міжнародній арені. У радянській історіографії термін застосовувався до держав, які воювали у Другій світовій війні на боці Німеччини і у цілому Антикомінтернівського пакту (Угорщина, Румунія, Болгарія, Фінляндія, Таїланд).

У західній геополітичній школі термін «держава-сателіт» застосовується, як правило, до всіх без винятку держав Варшавського договору, Куби, Північної Кореї та інших країн, які були тією чи іншою мірою підконтрольними Радянському Союзу. Стосовно держав, які потрапляли під вплив США (Південна Корея, Тайвань, дореволюційні Куба та Іран, Південний В'єтнам) застосовується більш політкоректний термін «держава-клієнт» (англ. *Client state*). Однак багато з таких «держав-клієнтів» США нерідко є звичайними державами-сателітами США (наприклад, дореволюційні Куба та Південний В'єтнам). Інші такі держави, як, наприклад, Тайвань та Південна Корея, дійсно є державами-клієнтами США.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична

САХУРА
(2487 – 2475 рр. до н. е.)
(ФАРАОН ІЗ V ДИНАСТІЇ)

Згідно легендам і інформації з папіруса Весткар, історичній традиції відомо, що всі три перших фараони з V династії, а саме – Сахура, його предок Усеркаф і спадкоємець Нефериркара Какаї були братами-близнюками. Народжені вони були жінкою жреця Ра із Геліополя. Єдиною відомою дружиною Сахура була Неферетханебті. Відомі також імена чотирьох синів фараона – Хоремсаф, Хакара, Нетджериренра і Небанхра, але хто їх мати – історія не вияснила ще і сьогодні.

Період перебування при владі Сахури вказаний на основі джерел і становить, приблизно, 12 – 13 років. Важливим документом, який проливає світло на роки правління Сахури є Палермський камінь. Не дивлячись на те, що мова тут ведеться лише про релігійну діяльність Сахури, однак тут перераховані земельні наділи і жертвопринесення різним божествам, а також виготовлення різноманітних статуй.

Щодо управління державою – на чолі земельних наділів стояли як мінімум два візиря (чаті): Сехемкара і Урбауба. Перший був сином фараона Хафра, що наглядно підкреслює передачу влади по спадковості. А якщо звернути увагу на Урбауба, то його і близько немає біля витоків царської сім'ї. Тобто, Сахура продовжив розпочату на початку У династії практику висування на відповідальні державні пости людей, які не мали родословної і були незнані в державі. Вони не могли похвалитися ні своїми номами, ні своїми родами, але, в

перспективі, надіялися на царську милість і відмінну службу. Царі піклувалися про їх урочисті поховання і посмертні саркофаги.

Щодо зовнішньої політики, то слід вказати, що вона у Сахури була досить активна. Він проводив постійні війни з лівійцями, були вдалі походи на синайський півострів і Фінікію. Мабуть важливим було те, що Сахура продовжив політику своїх попередників, щодо розвитку Єгипту як морської держави. До сучасника дійшла також інформація про подорож до країни Пунт, звідки були привезені казкові багатства. Особливо цінувалося в Єгипті сплав золота та деревина.

Піраміда Ха-Ба (Сакури)

Місцем свого погребального храму Сахура вибрав Абусир. Тут він наказав побудувати піраміду висотою у 50 метрів, площею 150 квадратних метра. Піраміда Сахури входить до десяти кращих будівельних споруд Античного Єгипту.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

**СВИДРИГАЙЛО
(БЛИЗЬКО 1370 – 10 ЛЮТОГО 1452 рр.)**

Князь вітебський (1393 р.), подільський і жидачівський (1400 – 1402 рр.), новгород-сіверський, чернігівський і брянський (1404 – 1408 рр., 1420 – 1430 рр.), великий князь литовський (1430 – 1432 рр.),

князь волинський (1434 – 1452 рр.). Син великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича від його другої дружини, товариської княжни Уляни, молодший брат великого князя литовського і короля польського Ягайла.

У православ'ї Свидригайло був хрещений під ім'ям Лев. Пізніше, в 1386 р. разом зі своїм старшим братом, великим князем литовським Ягайлом, Свидригайло Ольгердович їздив до Кракова, де прийняв католицьку віру під ім'ям Болеслав. Незважаючи на повторне хрещення за католицьким обрядом, сам Свидригайло до кінця свого життя зберігав відданість інтересам численного російськомовного і православного населення Великого князівства Литовського. Крім того, Свидригайло був одружений двічі тільки на російських православних княгинях. Згідно Леонтію Войтовичу, першим шлюбом Свидригайло Ольгердович одружився на дочці удільного князя смоленського Івана Святославича, а вдруге у 1430 р. одружився на Ганні Іванівні, дочці удільного князя Старицького Івана Івановича. Згідно з іншими відомостями, Свидригайло першим шлюбом був одружений з Оленою Юріївною, дочкою великого князя смоленського Юрія Святославича (1401 – 1404 рр.), а вдруге у 1430 рр. одружився на Ганні Борисівні, дочці свого союзника, великого князя тверського Бориса Олександровича (1426 – 1461 рр.). Внаслідок усього цього Свидригайло зображали старі польські письменники в найпохмуріших фарбах. Не підлягає сумніву, що Свидригайло відрізнявся крутою і жорстокою вдачею і не вмів користуватися обставинами, що склалися, навіть на його користь.

У 1393 р. новий великий князь литовський Вітовт (1392 – 1430 рр.) вирішив приєднати Вітебськ до литовських великокняжих володінь і призначити туди свого намісника. В обхід Свидригайло, молодшого сина Уляни Олександрівни, Вітовт відправив на князювання до Вітебська литовського намісника, сокольничого Федора Весну, улюбленця Ягайла. Свидригайло вважав Вітебське князівство своєї спадкової вотчиною. Згідно з повідомленням хроніки Биховця, після смерті свого батька Ольгерда Свидригайло отримав у володіння міста Вітебськ і Крево. Свидригайло, незважаючи на вимушене хрещення за католицьким обрядом, користувався популярністю серед православного і російськомовного населення Великого князівства Литовського. Він легко захопив Вітебськ і умертвив намісника, сокольничого Федора Весну. Оголосивши себе князем вітебським, відмовився йти під владу польського короля Ягайла і великого князя литовського Вітовта. Свидригайло підняв заколот проти верховної влади великого князя литовського Вітовта. На бік Свидригайло перейшли Друцьк і Орша. Великий князь литовський

Вітовт, дізнавшись про заколот свого двоюрідного брата і захоплення ним Вітебська, повідомив про цю подію своєму сюзерену, польському королю Владиславу Ягайлу. Сам же великий князь литовський Вітовт став збирати війська і зайнявся підготовкою до походу проти повсталого вітебського князя Свидригайла. Король Польщі Ягайло (1386 - 1434 рр.), котрий дізнався про повстання свого молодшого брата Свидригайла і вбивстві ним вітебського намісника, зажадав від великого князя литовського Вітовта, щоб той придушив заколот. Король Ягайло відправив на допомогу двоюрідному братові, великому князю литовському Вітовту, польське військо під керівництвом свого молодшого брата, князя Скиргайла Ольгердовича. Польсько-литовські війська під проводом самого великого князя литовського Вітовта виступили в каральний похід проти бунтівного вітебського князя Свидригайла Ольгердовича. Спочатку Вітовт з армією рушив на Друцьк, князі якого підтримували повстання Свидригайла. Друцькі удільні князі не змогли чинити опір військам великого князя литовського, вийшли зі своєї столиці і принесли Вітовту клятву про васальну покірність. За це Вітовт залишив за Друцькими князями всі їхні колишні спадкові вотчини і землі. Однак Друцькі князі отримали назад свої вотчини не як спадкове володіння, а як дарування великого князя литовського Вітовта. Потім Вітовт з військами рушив на Оршу, жителі якої перейшли на бік бунтівного вітебського князя Свидригайла. Орша не стала відкривати ворота новому великому князю литовському. Тоді Вітовт наказав своїм військам оточити і обложити місто.

Після дводенної облоги жителі Орші капітулювали і визнали над собою верховну владу великого князя литовського. Вітовт залишив у ній свого намісника. Великий князь литовський Вітовт, поповнивши свою армію загонами з Друцька і Орші, кинувся до центру повстання – Вітебська, де тоді перебував сам Свидригайло Ольгердович. Польсько-литовська армія під командуванням великого князя литовського Вітовта оточила і взяла в облогу Вітебськ. Під Вітебськом Вітовт об'єднався з великим князем смоленським Юрієм Святославичем, своїм подручником, який зі смоленським військом також взяв участь в облозі міста. Після чотиритижневої облоги війська Вітовта з великими труднощами зайняли Нижній замок. Повсталий вітебський князь Свидригайло із захисниками повинен був відступити в Верхній замок. Потім Вітовт, зробивши проломи в міських стінах і вежах, став готуватися до загального штурму Вітебська. Але вітебляне, у яких закінчилися продовольчі запаси, здали замок Вітовту. Після тривалої облоги вітебляне повинні були капітулювати і скоритися владі великого князя литовського Вітовта. Сам вітебський князь Свидригайло

Ольгердович вийшов зі своєї столиці і приніс присягу на вірність великому князю литовському Вітовту. Великий князь литовський Вітовт вступив до Вітебська і посадив у ньому литовського намісника. Вітебське князівство було ліквідовано і приєднано Вітовтом до Великого князівства Литовського.

За наказом великого князя литовського Вітовта Свидригайло був поміщений під варту і в кайданах відправлений до Кракова, до двору свого старшого брата, польського короля Ягайла. Але польський король Ягайло помилував свого бунтівного брата і звільнив його з-під варту. Кілька років Свидригайло проживав в «почесному полоні» при польському королівському дворі у Кракові.

У 1394 р. Свидригайло виїхав з польської столиці до Силезії, а звідти до Угорщини, розраховуючи на допомогу угорського короля Сигізмунда Люксембурзького (1387-1437 рр.), який ворогував з королем Польщі Владиславом Ягайло. Не отримавши допомоги від Сигізмунда Люксембурзького, Свидригайло виїхав з Угорщини в пруські володіння тевтонських лицарів. Великий магістр Тевтонського Ордена розраховував використовувати Свидригайла Ольгердовича в своїй війні з Великим князівством Литовським.

У 1396 р. Свидригайло Ольгердович відправився до Лівонії. Лівонський магістр Веннемар фон Брюггеное (1389 – 1401 рр.) надав йому невеликий загін лицарів. У тому ж році Свидригайло із загоном ливонських хрестоносців, пройшовши через псковські землі, вступив в північні литовські володіння і вдруге захопив місто Вітебськ. Свидригайло Ольгердович користувався великою популярністю серед місцевого вітебського боярства. Самі вітебляне відкрили перед ним замкові ворота і визнали своїм князем. Великий князь литовський Вітовт зробив новий похід проти вітебського князя Свидригайла Ольгердовича. Городяни знову відчайдушно обороняли своє місто. Після тридцятиденної облоги був узятий штурмом Нижній замок. Свидригайло із захисниками та мешканцями відступив у Верхній замок. Там зібралося багато народу, і Свидригайло вирішив вивести людей із замку. Поки вони покидали замок, литовське військо увірвалося у відкриті ворота. Великий князь литовський Вітовт захопив Вітебськ і стратив багатьох сподвижників Свидригайла, а самого князя відправив у кайданах до Кракова. Але польський король Ягайло в черговий раз помилував свого молодшого брата Свидригайло. У 1399 р. він брав участь у битві на Ворсклі, що завершилася розгромом армії Великого князівства Литовського.

У 1400 р. Свидригайло отримав у володіння Поділля і Жидачівську землю, принісши васальну присягу на вірність великому князю литовському Вітовту, але вже у 1402 р. втік до Пруссії і за

допомогою тевтонських лицарів-хрестоносців безуспішно намагався завоювати трон Великого князівства Литовського.

Свидригайло попросив у великого магістра військової допомоги у міжусобній боротьбі з Вітовтом за литовський великокняжий престол, а натомість віддавав Тевтонським лицарям-хрестоносцям Жемайтю і Полоцькуземлю. Конрад фон Юнгинген надав Свидригайлові військову допомогу. Влітку 1402 р. майже сорокатисячна армія під командуванням великого магістра вторглася в литовські землі і підійшла до Вільно. Разом з німецькими лицарями перебував Свидригайло. Свидригайло розраховував на своїх таємних сподвижників і союзників у литовській столиці. Але великий князь литовський Вітовт Кейстутович, який керував обороною Вільни, розкрив змову і стратив всіх змовників, однодумців Свидригайла. Великий магістр Тевтонського ордена Конрад фон Юнгинген, не бажаючи витратити свої сили на облогу неприступною литовської столиці, обійшов Вільно і спустошив довколишні литовські волості. Після повернення з походу Свидригайло отримав у володіння від великого магістра прикордонний замок Біслак, де він зміг приймати своїх прихильників. Взимку 1403 – 1404 рр. Свидригайло покинув пруські володіння Тевтонського ордена і повернувся на свою батьківщину, де знову примирився зі своїми братами, польським королем Ягайлом (1386 – 1434 рр.) і великим князем литовським Вітовтом (1392 – 1430 рр.). Свидригайло змушений був принести васальну присягу на вірність польського короля Ягайла і великого князя литовського Вітовта, а сам натомість отримав від них у спадкове володіння широке удільне князівство – Чернігово-Сіверську землю разом з містами Чернігів, Новгород-Сіверський, Трубчевськ, Стародуб і Брянськ. У 1404 р. князь сіверський Свидригайло брав участь у військовому поході великого князя литовського Вітовта на Смоленськ. Свидригайло, отримавши від братів широке удільне князівство, не відмовився від претензій на литовський великокняжий престол. Свидригайло Ольгердович і раніше підтримував таємні зносини з тевтонськими і Ливонським лицарями-хрестоносцями, що мали намір завоювати литовські землі. Він користувався великою популярністю серед численного російськомовного і православного населення Великого князівства Литовського. Деякі російські та литовські православні вельможі (князі та бояри), незадоволені насадженням римсько-католицької віри і введенням польських порядків, підтримували Свидригайла. Свидригайло, незважаючи на друге хрещення за католицьким обрядом, завжди зберігав відданість інтересам російськомовного населення Литовської держави. Свидригайло Ольгердович, претендуючи на литовський великокняжий

престол, виступав за повну незалежність Великого князівства Литовського від Польського королівства.

У липні 1408 р. Свидригайло Ольгердович разом з групою верховських князів від'їхав з Брянська до Москви до Василя І Дмитровичу. Його супроводжували чернігівський православний єпископ Ісакій, князі Федір Олександрович Путивльський, брати Патрік і Олександр Федоровичі Звенигородські, Михайло Іванович Хотетовській, Семен Іванович Перемишльський, Урустай Мінський зі своїми дружинами, а також чернігівські, сіверські, брянські, стародубські, Любутском і Рославський бояри. Свидригайло отримав від великого князя московського Василя Дмитровича (1389 – 1425 рр.) ряд міст в користування: Володимир, Переяславль-Залеський, Юр'єв-Польський, Волок Ламський і Ржев, а також половину Коломни.

Свидригайло розраховував за військовою допомогою великого князя московського Василя Дмитровича повалити свого двоюрідного брата Вітовта і захопити литовський великокняжий престол. Тому він довірливо розповів Василю Дмитровичу про свої таємні зв'язки з деякими знатними російсько-литовськими вельможами, хвалився за допомогою московського війська захопити все Велике князівство Литовське і обіцяв поступитися Москві чернігово-сіверські землі. Свидригайло зміг переконати великого князя московського Василя Дмитровича відновити військові дії проти великого князя литовського Вітовта. У вересні 1408 року московська рать під проводом великого князя Василя Дмитровича виступила в похід на прикордонні литовські володіння. Свидригайло з добірною литовською дружиною супроводжував у цьому поході великого князя московського. Великий князь литовський Вітовт Кейстутович з численною армією, до якої входили литовці, жмудіни, росіяни, поляки і пруські лицарі, негайно рушив назустріч великому князю московському. Московське і литовське війська зупинилися і розташувалися на берегах Угри. Свидригайло безуспішно намагався схилити на свій бік великих литовських і російських православних князів, які залишилися вірні васальної присяги на вірність Вітовту. Протиборчі сторони виявили обережність і не зважилися вступати в битву. Час від часу відбувалися окремі і невеликі сутички між передовими московськими та литовськими полками. Незабаром великий князь литовський і великий князь московський вступили в мирні переговори. 14 вересня 1408 р. між Василем Дмитровичем і Вітовтом був укладений так званий договір про вічний мир. Потім Вітовт настійно зажадав від великого князя московського видати Свидригайла, але Василь Дмитрович відмовився.

У тому ж 1408 р. під час нападу на московські землі татарських військ під командуванням мурзи Едигея Свидригайло проявив повну бездарність, залишив Володимир і разом з литовською дружиною ховався в лісах. На початку наступного 1409 р. Свидригайло разом зі своїми соратниками, російсько-литовськими князями і боярами, залишив московські володіння і повернувся в Велике князівство Литовське. По дорозі додому Свидригайло з литовською дружиною розорив московське місто Серпухов, захопивши велику здобич. Свидригайло, повернувшись на батьківщину, зміг примиритися з великим князем литовським Вітовтом. Однак насправді Свидригайло не збирався відмовлятися від своїх давніх претензій на литовський великокняжий престол і не припиняв вести таємні переговори з усіма ворогами двоюрідного брата Вітовта. Перебуваючи у Великому князівстві Литовському, вів переговори з хрестоносцями про можливе повалення Вітовта. Восени 1409 р. Свидригайло був схоплений за наказом Вітовта і ув'язнений у Кременецькому замку. За розпорядженням Вітовта двоє російських князів, соратників Свидригайло, були схоплені і страчені. У кременецькій в'язниці Свидригайло перебував протягом дев'яти років (1409 – 1418 рр.). Однак на волі залишилися численні литовсько-руські удільні князі, однодумці і соратники Свидригайла. Незважаючи на власний висновок у кременецькій в'язниці, він як і раніше залишався загально визнаним лідером так званої «російської» православної партії. Його прихильники, російсько-литовські удільні князі, незадоволені захопленням польськими магнатами прикордонних литовських земель, насадженням римсько-католицької віри і поширенням польських порядків в давньоруських землях Великого князівства Литовського, вирішили силою звільнити свого вождя з тюремного ув'язнення. Головну роль у звільненні Свидригайла з ув'язнення зіграли знатні князі Данило (Дашко) Федорович Острозький і Олександр Іванович Ніс Пінський.

У березні 1418 рр. князі Данило Федорович Острозький і Олександр Іванович Пінський захопили Кременець і звільнили з міської темниці Свидригайла Ольгердовича. Спочатку Данило (Дашко) Острозький відправив у Кременець двох вірних йому людей, які домоглися розташування кременецького воєводи Конрада і поступили до нього на службу. У призначений час вони повинні були відкрити ворота Кременця і впустити в місто сподвижників Свидригайла. Одного разу вночі князь Данило Федорович Острозький з великою дружиною таємно підійшов до Кременця і захопив місто. Кременецький воєвода Конрад Фракенберг був схоплений і вбитий, і всі литовські і польські пристави, які охороняли Свидригайла, перебиті.

Свидригайло, який перебував в ув'язненні дев'ять років, був негайно звільнений з темниці своїми прихильниками. Великий князь литовський Вітовт, дізнавшись про змову українських князів та звільнення ними Свидригайла, відправив проти них литовське військо. З Кременця Свидригайло разом зі своїми сподвижниками і дружиною рушив на Луцьк і захопив місто. Незабаром Свидригайло, дізнавшись про наближення литовського війська, покинув Луцьк і разом зі своїми соратниками вирушив до Угорщини, силою захопивши у волинських бояр півтори тисячі коней. Він розраховував на заступництво і допомогу німецького імператора і угорського короля Сигізмунда Люксембурга. Сигізмунд Люксембурзький (1410 – 1437 р.) став посередником у мирних переговорах Свидригайла зі своїм старшим братом, польським королем Владиславом Ягайлом.

На цей час Ягайло з Вітовтом досягли великих успіхів у боротьбі з Тевтонським Орденом – 1410 р. біля Грюнвальда об'єднані польсько-литовсько-руські полки завдали хрестоносцям нищівного удару, від якого ті вже не оклигали. Свидригайло ж вирішив після звільнення вступити з ними в боротьбу, знову, вже вкотре, не зваживши своїх сил. Захопивши було Луцьк, він змушений рятуватися в Угорщині від полків Вітовта. Пізніше угорському королеві Жигимонту (Сигмунду) вдалося залагодити чвари між братами, і Свидригайло отримав віддалений чернігівський стіл, терпляче чекаючи на свою годину.

І вона, нарешті, настала. У 1430 р. помирає Вітовт. Ягайло пускає чутку про те, що перед смертю він заповідав йому Литву. Але князі литовські, а тим більше українські та білоруські, й чути не хотіли про «ополяченого» Ягайла. Вони обирають великим князем Свидригайла. Старший брат, німецький старик, не міг (та й не дуже хотів) продовжувати боротьбу з молодшим. Польські пани на Сандомирському сеймі навіть запідозрили його у зраді. Вони примушують Ягайла розв'язати на Поділлі та Волині бойові дії. Влітку 1431 р. він на чолі польських військ (іронія долі — литовець, польський король іде війною на землі, що раніше належали йому) переходить Буг, захоплює Володимир-Волинський і бере в облогу Луцький замок. Кращий воєвода Свидригайла Юрша зумів відбити кілька штурмів, облога затяглася, і протиборствуючі сторони уклали дворічне перемир'я.

Великий князь литовський припустився головної помилки. Він просто спочивав на лаврах, не звертаючи уваги на зовнішні погрози. Вороги ж його, насамперед литовські феодали, роздратовані посиленням впливу православних побратимів Свидригайла – руських князів, не дрімали. Поляки вміло скористалися цими настроями. Їхній посланець до короля — Лаврентій Зоронба — організував класичну

середньовічну змову, на чолі якої поставив рідного брата Вітовта — Жигимонта (Сигизмунда) Кейстutowича, князя стародубського. Він несподівано напав на Свидригайла, якому ледь вдалося втекти з Вільна до Полоцька. Українські землі, Вітебськ і Смоленськ залишилися йому вірними. Власними силами узурпатор великокняжого стола триматися не міг, тому і став під корону Польщі, визнавши себе її васалом, як і Вітовт. Фактично Велике князівство Литовське розколося на дві частини. Попервах зустрітися зі Свидригайлом у битві Жигимонт побоювався, оскільки литовські князі зачали на нього образу за надмірні поступки полякам.

У 1434 р. помирає король польський Ягайло і на трон вельможі обирають його сина Владислава, який став продовжувачем роду і другим представником нової династії — Ягеллонів (звідси й назва Краківського університету). Свидригайло вирішив використати проблеми, пов'язані з перехідним періодом у Польщі, і нарешті повернутися до Вільна. Але в черговий раз він, загалом-то сміливий і самовідданий воїн, зазнав страшної поразки на річці Святій під містечком Вількомиром (1435 р.). Так безславно закінчився похід углиб Литви. На полі бою Свидригайлові фатально не щастило. 42 православні князі потрапили в полон до Жигимонта. Сам же невдаха экс-князь вже вкотре цілим і неушкодженим втік із місця битви.

Торжество Жигимонта сягнуло апогею тоді, коли й Волинь відмовила його противнику в допомозі через побоювання потрапити під владу польських феодалів, з якими вже домовився про взаємодопомогу нерозбірливий у способах Свидригайло.

Восени 1438 р. Жигимонт став майже повноправним господарем на землях Великого князівства Литовського. Він вирізнявся дуже крутою вдачею, був жорстоким і аморальним навіть за мірками XV століття, і незабаром відштовхнув від себе навіть найближчих сподвижників.

У вербну неділю 1440 р. прихильники Свидригайла князі Іван та Олександр Чарторийські «по волі всіх панів і князів», як говорять літописці, вбили в Тракайському замку Жигимонта Кейстutowича. Після вбивства останнього у литовських і руських князів розділилися думки. Хто ж тепер буде великим князем: Владислав Ягайлович, король польський, син Жигимонта, Михайло чи Свидригайло? Довго тривав період «міжцарствування», та й до того ж Владислав гине у знаменитій битві з турками під Варною 1444 р.

Литовці нарешті вибирають своїм великим князем молодшого сина Ягайла Казимира, який, об'єднавши у своїх руках неосяжні простори найбільшої держави Європи того часу, незабаром стає також і польським королем.

А Свидригайло залишився доживати свого віку на Волині, удільним князем волинським. Помер він своєю смертю у 1452 р., у вельми похилому віці, що було на той час доволі рідкісним явищем. Влада його на Волині була фактично одноосібною, але, звісно ж, не відповідала владолюбству й темпераменту Свидригайла.

Його історична невдача провела своєрідний рубіж. Україна за два із зайвим сторіччя перетворилася на безправну складову частину могутнього католицького Польського королівства, котре зуміло підім'яти під себе другого члена Унії – Литву.

Це стало можливим через явний занепад і деградацію славного у минулому князівства. Свою лепту в цей процес вніс, і чималу, сам того не бажаючи, неприборканий авантюрист Свидригайло Ольгердович.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СВІТОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТОРГІВЛІ (СОТ)

СВІТОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТОРГІВЛІ (СОТ) (англ. World Trade Organization, WTO) — це провідна міжнародна економічна організація, членами якої вже є 161 країна, на долю яких припадає більше 96% обсягів світової торгівлі; її функціями є встановлення правил міжнародної системи торгівлі і вирішення спірних питань -членами, що підписані під близько 30-ма угодами організації. Після приєднання ряду країн, які зараз є кандидатами на вступ, у рамках СОТ здійснюватиметься майже весь світовий торгівельний обіг товарів та послуг.

За останні роки значно розширилася сфера діяльності СОТ, яка на сьогодні далеко виходить за рамки власне торговельних стосунків. СОТ є потужною і впливовою міжнародною структурою, здатною виконувати функції міжнародного економічного регулювання. Членство у СОТ стало на сьогодні практично обов'язковою умовою для будь-якої країни, що прагне інтегруватися у світове господарство.

Процеси створення, становлення і розширення СОТ не були простими та однозначними. Хоча за останні 30 років масив загальних правил СОТ надзвичайно зріс, СОТ усе ще базується на принципі двосторонніх переговорів між членами з метою взаємного відкриття їх ринків. Члени СОТ, формулюючи вимоги до країн-претендентів стосовно доступу до їх ринків, відстоюють інтереси власних підприємств, захищаючи таким чином власне виробництво та робочі

місця. Тому переговорний процес є непростим і, як правило, тривалим.

Після закінчення Другої світової війни у світі під егідою ООН почалися переговори про створення Світової організації торгівлі (СОТ). У ході Конференції ООН у 1948 р. була прийнята Гаванська хартія, якою затверджувався Статут СОТ. Однак Гаванська хартія так і не набрала чинності, оскільки парламенти деяких країн, у тому числі США, відмовилися ратифікувати Угоду про Статут СОТ.

Виникла у 1945 р., коли США запропонували створити Міжнародну торговельну організацію (МТО). Створенням МТО займалася Економічна і соціальна рада ООН (ЕКОСОП), а розробка Статуту (Хартії) МТО здійснювалася на Лондонській (1946), Женевській (1947) та Гаванській конференціях (1947 — 1948 рр.)

Результат роботи був продуктивний. Наприклад, було прийнято 45 тис. тарифних знижок (еквівалентно 10 млрд дол. США), які у майбутньому стали принциповими ознаками лібералізованого ринку, базою для міжнародної торгівлі.

У 1947 р. ці знижки були затверджені у правилах міжнародної торгівлі та закріплені у Розділі IV статуту МТО, який отримав назву «Генеральна угода з тарифів і торгівлі» (від англ.: «General Agreement on Tariffs and Trade»), а статут МТО — «Гаванська хартія».

Статут також містив норми, що регулювали обмежувальну торговельну практику, використання міжнародних торгових угод як форм стабілізації сировинних ринків, закріплював принцип найбільшого сприяння (ПНБ) і принцип недискримінації при встановленні будь-яких заборон або обмежень у торгівлі. Статут був підписаний більш ніж 50 державами світу.

У той же час, наявність уже сформованої системи преференційної торгівлі у межах держав Британської співдружності не сприяли достатній підтримці проекту зі створення нової системи преференцій. У результаті дискусій до Гаванської хартії було внесено велику кількість виправлень і винятків, які не влаштували США.

Відповідно, у 1949 р. Президент США Гарі Трумен не став вносити Угоду про створення МТО на ратифікацію Сенату. У 1950 р. уряд США публічно відмовився від МТО.

Таким чином, ГАТТ у 1947 р. став єдиним міжнародним документом, що регулював торгівлю у післявоєнному світі на наступні 45 років!

У ході роботи над Статутом СОТ представники 23 країн почали шукати можливості зменшення протекціонізму у міжнародній торгівлі. Результатом такої роботи було прийняття 45 тисяч тарифних знижок, а також затвердження правил міжнародної торгівлі, що стали

називатися Генеральною угодою з тарифів і торгівлі. ГАТТ набрала чинності з 1 січня 1948 р.

Умовами ГАТТ спочатку не передбачалося створення міжнародної організації. Норми ГАТТ діяли як звичайний міжнародний договір.

Зміни й доповнення норм могли здійснюватися винятково у рамках міжнародних конференцій, що іменувалися раундами. Завдяки запровадженого зазначеною угодою механізму обмеження тарифів, процес лібералізації торгівлі просувався повільно, проте, впевнено.

Усього з 1946 - 1994 рр. було проведено вісім раундів багатосторонніх торговельних переговорів у рамках ГАТТ: 1947 (Женева, Швейцарія); 1949 (Аннесі, Франція); 1951 (Турки, Великобританія); 1956 (Женева, Швейцарія); 1960–1961 (Женева, Швейцарія), «Діллон-раунд»; 1964–1967 (Женева, Швейцарія), «Кеннеді-раунд»; 1973–1979 (Женева, Швейцарія), «Токіо-раунд»; 1986–1993 (Женева, Швейцарія), «Уругвайський раунд».

Результатом кожного з раундів було прийняття нових угод, що регулюють різні аспекти міжнародної торгівлі, зокрема, зменшують митні ставки.

Серйозним недоліком системи ГАТТ була відсутність інституційної основи, тобто міжнародної організації як такої. Угоди ГАТТ не носили обов'язкового характеру для країн-учасників ГАТТ. У подальшому кодекси, присвячені регулюванню субсидій і компенсаційних заходів, технічних бар'єрів у торгівлі, ліцензуванню імпорту, митної оцінки й антидемпінгових заходів, стали складовою частиною Угоди про утворення Світової організації торгівлі. Вони стали обов'язковими для всіх її членів.

Уругвайський раунд торговельних переговорів і створення СОТ

Останнім раундом багатосторонніх торговельних переговорів у рамках комплексу міжнародних угод ГАТТ був восьмий Уругвайський раунд, що почався у вересні 1986 р. у Пунта-дель-Есте (Уругвай). Прийнятий порядок денний включав питання, що розширюють рамки міжнародної торговельної політики і питання створення повноцінної міжнародної організації як такої. До обговорення були включені питання регулювання торгівлі послугами й інтелектуальної власності, здійснення міжнародних інвестицій. Найскладнішим на сесіях Уругвайського раунду переговорів залишалося питання допуску на ринки сільськогосподарської продукції.

У квітні 1994 р. більшість учасників переговорного процесу (123 учасників з 125), у Марракеші (Марокко) підписали Заключний акт Уругвайського раунду торговельних переговорів і Марракеську

декларацію, якою засновувалася Світова організація торгівлі. Переговори у рамках GATT 1947 р. були завершені. На сьогоднішній день, GATT 1994 р. як угода про торгівлю товарами є однією з основних угод у рамках СОТ. Її доповнюють «Генеральна угода з торгівлі послугами» та Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (англ. «Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights» — «TRIPS»).

Статус і сфера діяльності

Згідно зі статтею VIII Марракеської угоди про утворення Світової організації торгівлі, СОТ є міжнародною міжурядовою організацією, створеною згідно з нормами міжнародного права. СОТ може діяти незалежно від волі кожної країни-члена цієї організації. Проте така діяльність СОТ здійснюється винятково через створені нею органи (Міністерську конференцію, Генеральну раду і Секретаріат). Діяльність СОТ може здійснюватися винятково у рамках її компетенції, визначеної Марракеською угодою і прийнятими на її основі іншими документами.

Згідно з Марракеською угодою, СОТ забезпечує загальну інституційну основу для здійснення торговельних відносин між її членами, тобто утворює міжнародний форум з робочими органами. В його рамках можуть здійснюватися міжнародні переговори як між усіма членами СОТ, так і між окремими учасниками. Сфера регулювання СОТ може бути розширена за рахунок майбутніх угод, які будуть включені в загальну систему СОТ.

Цілі, які передбачає СОТ, визначено у преамбулі Марракеської Угоди про утворення СОТ. Основними з них є:

- підвищення життєвого рівня;
- забезпечення повної зайнятості;
- постійне зростання доходів і ефективного попиту;
- розширення виробництва товарів і послуг та торгівлі ними;
- оптимальне використання світових ресурсів згідно з цілями сталого розвитку;
- захист і збереження навколишнього середовища;
- забезпечення для країн, що розвиваються і найменш розвинених країн такої участі в міжнародній торгівлі, яка б відповідала потребам їх економічного розвитку.

Список країн-членів Світової організації торгівлі:

Станом на 26 грудня 2011 р. до СОТ входить 156 члена, з яких 152 — це держави, а 4 — митні території. 149 країн світу — членів СОТ (з 192) — це понад 97% обсягу світової торгівлі, близько 85% світового ВВП та понад 85% населення світу. При цьому майже 30 країн перебувають у стадії переговорного процесу про вступ до СОТ,

зокрема: Алжир, Андорра, Азербайджан, Багами, Білорусь, Бутан, Боснія і Герцеговина, Вануату, Ємен, Кабо-Верде, Казахстан, Лаоська Народно-Демократична Республіка, Ліван, Сейшельські острови, Сербія, Судан, Таджикистан, Узбекистан. Україна набула повноправного членства у СОТ 16 травня 2008 р.

Принципи

Регулювання міжнародної торгівлі у рамках СОТ здійснюється на базі основних правил і принципів, серед яких одним з найважливіших є принцип недискримінації. Він означає, що всі контрактні сторони-члени СОТ зобов'язані надавати одна одній однаково сприятливі умови. Таким чином, жодна країна не повинна робити винятки для іншої або застосовувати щодо неї дискримінаційний підхід. Принцип недискримінації поділяється на субпринцип режиму найбільшого сприяння, який застосовується до зовнішніх ринків, та субпринцип національного режиму, який стосується внутрішнього ринку.

Режим найбільшого сприяння передбачає надання однакових переваг всім країнам в разі надання певної переваги одній країні. Наприклад, держава-член СОТ надає окремій країні, яка не обов'язково є членом СОТ, деякі пільги в торгівлі певною послугою. Зазначена країна повинна згідно з режимом найбільшого сприяння встановити щодо інших держав — членів СОТ однаковий пільговий режим. Таким чином, викликається мультиплікаторний ефект, який забезпечує поширення пільг, наданих окремій країні, на всі держави — члени, що і сприяє подальшій лібералізації торгівлі. Допускаються також винятки із зазначеного принципу, термін дії яких обмежений до 10 років та які переглядаються через 5 років після впровадження з метою перевірки існування умов, що зумовили їхню необхідність.

Національний режим забороняє дискримінацію іноземних товарів та послуг, наприклад, якщо держава субсидіює вітчизняного оферента послуг, тоді право на субсидії повинен також отримати іноземний оферент. Оскільки такі положення стосуються, зокрема, аудіовізуальної продукції, державних університетів, дитячих садків тощо, вони вважаються проблематичними, тому що викликають примусову комерціалізацію певних сфер економіки.

Принцип взаємності, який в наш час особливо стосується України, зазначає, що країна, яка вступає в СОТ, отримує певні переваги, але і бере на себе певні зобов'язання. У зв'язку з цим важливо також зазначити, що жодна країна «де факто» не може відступити від попередньо взятих на себе зобов'язань у зв'язку з економічними наслідками для неї.

Принцип зобов'язання — тарифні зобов'язання створені членами СОТ пронумеровані у спеціальному списку. Цей список встановлює межу зобов'язань: країна може змінити свої зобов'язання, але лише після переговорів зі своїми торговими партнерами, що може також означати відшкодування їм грошових втрат. Якщо відшкодування не надано, то країна-позивач може ініціювати процедуру обговорення і вирішення даної проблеми на рівні СОТ.

Принцип запобіжних заходів — у певних випадках уряд має право ввести обмежувальні заходи щодо торгівлі.

Переваги торгової системи

Практично всі великі держави зараз є членами СОТ. Окрім суто економічних переваг, які досягаються шляхом зниження бар'єрів у торгівлі, система СОТ позитивно впливає на політичну і соціальну ситуацію у країнах, а також на індивідуальний добробут громадян.

Переваги СОТ для споживачів

Система СОТ заохочує конкуренцію і знижує торговельні бар'єри, внаслідок чого споживачі виграють. Найочевидніша вигода вільної торгівлі для споживача — це зниження вартості життя. У результаті зниження протекціоністських торговельних бар'єрів дешевшають готові імпортовані товари і послуги, а також вітчизняна продукція, у виробництві якої використовуються імпортні комплектуючі.

Як правило, митні тарифи, державні виробничі субсидії і кількісні обмеження імпорту ведуть не до захисту вітчизняного ринку, а до підвищення вартості життя. Так, у Великобританії споживачі платять на 500 мільйонів фунтів у рік більше за одяг через торговельні обмеження на імпорт текстилю; для канадців ця сума становить приблизно 780 млн канадських доларів. Показово, що лібералізація сектору телекомунікацій у Європейському Союзі призвела до зниження цін за послуги в середньому на 7-10%.

Ширший вибір товарів і послуг — також безсумнівна перевага вільної торгівлі. Зовнішня конкуренція стимулює ефективно вітчизняне виробництво, опосередковано знижує ціни і підвищує якість вітчизняної продукції.

У результаті активнішого товарообміну розвиваються нові технології, як це відбулося, наприклад, з мобільним зв'язком.

Збільшення експорту вітчизняної продукції також збільшує доходи виробників, податкові надходження у бюджет, а отже і доходи та добробут населення в цілому.

Вигоди СОТ для економіки країни в цілому

Економічні вигоди: Неможливо провести чітку межу між впливом вільної торгівлі на споживачів, виробників і державу.

Зниження торговельних бар'єрів сприяє росту торгівлі, що веде до підвищення як державних, так і особистих доходів.

У довгостроковій перспективі розвиток торгівлі веде до підвищення зайнятості в експортних галузях економіки, хоча короткострокове скорочення робочих місць у результаті конкуренції вітчизняних виробників із закордонними практично неминуче. Однак протекціонізм не вирішує проблеми зайнятості. Навпаки, підвищення торговельних бар'єрів викликає зниження ефективності виробництва і якості вітчизняної продукції, що за умови обмеження імпорту веде до зростання цін, негативно позначається на обсягах продажу та, з рештою, на кількості робочих місць. Така ситуація склалася, наприклад, у 1980-і рр. у США, коли були введені жорсткі обмеження на імпорт японських автомобілів.

Застосування принципів СОТ дозволяє підвищити ефективність зовнішньоекономічної діяльності держави за рахунок зменшення тарифних і нетарифних торговельних бар'єрів. Недискримінаційний підхід, передбачуваність і прозорість економіки приваблюють партнерів і підвищують товарообіг, сприяють оптимізації діяльності і зниженню витрат компаній, створенню сприятливого клімату для торгівлі та інвестицій, припливу капіталу у країну.

Політичні вигоди: Уряд має більше можливостей захищатися від дій лобістських груп, здійснювати державну політику в інтересах розвитку всіх галузей економіки, а не окремих її частин, що допомагає уникнути викривлень конкурентного середовища.

Створюються передумови для боротьби з корупцією і позитивних змін у законодавчій системі, що сприяє припливу інвестицій у країну. Застосування деяких форм нетарифних обмежень (наприклад, імпортних квот) пов'язано з можливістю корупції серед чиновників, що розподіляють ці квоти. Зараз у рамках СОТ ведеться робота щодо скорочення й усунення багатьох діючих квот.

Прозорість та відкритість інформації, чіткі критерії безпеки, регламентовані стандарти, застосування принципу недискримінації впливають на політичну ситуацію, знижуючи можливість лобіювання рішень і маніпуляцій.

Вигоди системи СОТ для взаємовідносин між країнами: СОТ надає рівне право голосу всім країнам, обмежуючи у такий спосіб можливість економічного диктату великих держав. Учасникам не потрібно вести переговори щодо торговельних угод з кожним із численних партнерів, тому що відповідно до принципу недискримінації досягнуті у ході переговорів рівні зобов'язань автоматично поширюються на всіх членів СОТ.

Система СОТ створює ефективний механізм для вирішення торговельних суперечок, що передбачає зобов'язання незастосування односторонніх дій. Кожна суперечка розглядається окремо з огляду на діючі норми і правила. Після ухвалення рішення країни концентрують свої зусилля на його виконанні, і, можливо, наступному перегляді норм і правил шляхом переговорів. Угоди СОТ створюють правову основу для прийняття чітких рішень.

Система СОТ допомагає безперешкодному здійсненню торгівлі і з допомогою конструктивного механізму вирішення суперечок зміцнює міжнародну стабільність і співробітництво.

Процедура вирішення спорів у рамках СОТ

Торговельні суперечки держав-членів СОТ є результатом порушених торговельних угод СОТ. Наприклад, суперечка виникає коли одна держава-член СОТ приймає законодавчий акт чи інші нормативно-правові документи, які розглядаються іншими державами-членами СОТ як протиправні відповідно зобов'язань які містяться в угодах СОТ.

Порушенням права СОТ розглядаються дії не лише керівництва держави, а й дії уряду, окремих державних органів та іноді і недержавних інституцій. Як приклад, порушенням права СОТ буде одноособове встановлення державою-членом СОТ проходження експортними/імпортними товарами (послугами) обов'язкових процедур (які не передбачаються окремими угодами СОТ) санітарного чи фітосанітарного контролю. Відповідно, кожна з держав-членів організації матиме право ініціювати процес вирішення спорів у рамках СОТ. Надалі, за результатами розгляду цього питання органом вирішення спорів СОТ такі обов'язкові процедури будуть визнані протиправними, а держава яка їх застосувала — порушником.

На відміну від ГАТТ 1947 р. коли розгляд торговельних суперечок міг тягнутися десятиріччями, Уругвайський раунд запровадив чіткі та умовно швидкі строки для кожного з етапів процедури вирішення суперечок чим безумовно сприяв підвищенню її ефективності. За результатами цього раунду переговорів ряд дослідників стверджує про перехід від політико-дипломатичного методу врегулювання торговельних спорів до адміністративно-правового.

До складу Органу вирішення спорів (ОВС) входять скоріш політичні представники держав-членів СОТ, а не професійні та об'єктивні судді, арбітри чи науковці. У той же час, на відміну від політичного представництва інтересів держав в СОТ, фактичний розгляд торговельних спорів і прийняття рішень за ними здійснює не ОВС як такий, а «панелі». Цим і обумовлюється по-перше

формальність «судейських» функцій ОВС, та по-друге, відповідно перехід від політичної до правової процедури вирішення спорів. Панелі утворюються згідно з положеннями «Домовленості про врегулювання суперечок».

'Процес вирішення спорів у рамках СОТ здійснюється у два етапи:' розгляд справи панеллю та розгляд справи апеляційним органом (за умов подання апеляції). Давайте зупинимось на аналізі цих етапів.

Розгляд справи Експертною групою

Приймаючи справу до розгляду, ОВС зобов'язує сторони пройти процедуру взаємних консультацій. Згідно зі ст. 4 Домовленості про врегулювання суперечок (надалі — «ДСА») консультації є обов'язковим етапом процесу вирішення спорів. Мета консультацій полягає в тому, щоб визначити чи можуть сторони по справі вирішити свої суперечки шляхом мирних переговорів. Якщо сторони по справі не здатні врегулювати суперечку на цьому етапі, впродовж 60 днів, то заявник (держава яка ініціювала процес вирішення суперечки) може вимагати, відповідно положень ДСА, заснування панелі для розгляду справи.

Заснування панелі для розгляду справи регламентується положенням ст. 6.1. ДСА. Панель засновується під час наступної зустрічі сторін після їх попередньої зустрічі на засіданні ОВД де заявник вперше вимагав про це. Така вимога повинна містити перелік спеціальних заходів чи процедур які на думку заявника порушила винна сторона. У вимозі також повинні бути зазначені норми права СОТ на яких заявник ґрунтує свої обвинувачення та стисло вказана суть спору. ОВС засновує панель в кожному такому випадку за одним можливим виключенням — якщо обидві сторони по справі будуть проти заснування панелі.

За загальним правилом ст. 8.5 передбачає наявність трьох пеналістів однак за погодженістю сторін можливе збільшення їх кількості до п'яти. Стаття 8.6 передбачає, що Секретаріат СОТ має запропонувати кандидатури членів панелі сторонам по справі, причому останні можуть ветоувати запропоновані кандидатури лише за наявності об'єктивних обставин. Однак, на практиці сторони по справі рідко мають можливість відхилити запропонований склад панелі. Крім того, якщо сторона чи сторони по справі не погоджуються з потенційним запропонованим їм складом панелі на протязі 20 днів з моменту коли була заснована панель то кожна зі сторін має право вимагати від Генерального Директора СОТ остаточно визначити склад панелі.

Члени панелі повинні мати достатню кваліфікацію та знання права СОТ, бути фахівцями у питаннях вирішення суперечок чи міжнародними торгівельними експертами. Наприклад, ними можуть бути люди які раніше були у складі панелі, представляли справу на розгляд панелі чи в минулому репрезентували держав-членів СОТ в процесі розгляду суперечок ще до створення ОВС, тобто відповідно загальним процедурам передбаченим ГАТТ 1947 р. Також до складу панелі можуть бути призначені відповідні представники держав-членів СОТ не зацікавлені по суті справи. Стаття 8.3. ДСА передбачає, що громадяни сторін по справі не можуть бути у складі панелі крім випадків коли обидві сторони по справі не погодяться на це.

Формально, рішення панелі по справі має рекомендаційний характер для ОВС, однак такі «рекомендації» можуть бути відхилені лише за умов «негативного консенсусу» усіх членів ОВС СОТ. Тобто, якщо усі члени СОТ будуть проти такої «рекомендації». По аналогії із судовим процесом, тут можна виділити два етапи: попередній розгляд справи панеллю та розгляд справи панеллю. Положення ст. 7.1 ДСА передбачає стандартний «мандат консультацій», якщо сторони не викажуть погодження на інший. Стандартний мандат консультацій включає право розгляду спірного питання на предмет його відповідності чи невідповідності угодам на порушення яких посилається заявник.

Правове регулювання процедури вирішення спорів в рамках розгляду справи панеллю закріплюється ст. 12 ДСА. Перед першим засіданням панелі, кожна зі сторін має надати їй свої письмові доводи. На першому засіданні сторони по справі та інші члени-СОТ які заявили свій інтерес у справі також надають свої доводи та аргументи однак зазвичай в усній формі. На другому засіданні сторони по справі надають свої доводи у письмовій формі. Мета надання доводів у письмовій формі, під час другого засідання панелі, полягає у необхідності як змістовного спростування аргументів наданих противною стороною під час першого засідання, так і фактичного підтвердження своїх власних аргументів.

Якщо якась із сторін під час розгляду справи панеллю підіймає наукові, експертні чи інші питання які потребують участі кваліфікованих спеціалістів то панель може запросити таких спеціалістів та/чи групу таких спеціалістів для надання висновку. Приймавши експертний висновок та заслухавши відгуки сторін на нього панель приймає рішення та надає сторонам для ознайомлення описову його частину (факти та аргументацію) відповідно до якої сторони мають два тижні щоб привнести свої коментарі та/чи аргументи. За результатами вказаного двотижневого періоду панель

надає сторонам уточнене рішення, яке має характер «проміжного відгуку», однак з уточненням виявлених порушень та відповідних висновків панелі.

Після цього сторони мають тиждень для надання своїх коментарів щодо цього проміжного відгуку панелі. Після вказаного періоду для надання сторонами своїх коментарів починається новий двотижневий період на протязі якого панель розглядає доводи сторін та за своїм рішенням може або додатково призначити засідання (у ці два тижні) або остаточно вирішити справу. Три тижні по тому, це рішення панелі розповсюджується поміж усіма іншим державам-членам СОТ для ознайомлення.

Згідно з положенням ст. 16.4 ДСА вказане рішення панелі стає рекомендацією чи рішенням ОВС якщо:

- 1) протягом 60 днів не буде відхилено консенсусом ОВС;
- 2) протягом 60 днів «винна» сторона офіційно не повідомить ОВС про своє рішення подати апеляцію до Апеляційного органу. Кожна зі сторін має право подати апеляцію.

Апеляційний розгляд

Кожна апеляційна заява розглядається трьома членами АО. АО складається з сіми членів якізначаються ОВС на чотири роки. Член АО може лише раз бути переобраним на другий строк. Крім того, членом АО може бути лише відома у професійних кругах людина, яка має достатній авторитет та довіру. Також члени АО мають бути фахівцями з права СОТ та добре розумітися у міжнародних торгівельних відносинах.

На відміну від члена панелі, який може бути представником незацікавленої у спорі держави, член АО не може бути якимось чином пов'язаним із державною службою, тобто не може бути на посаді держслужбовця жодної з держав.

Апеляційний розгляд справи не передбачає повністю новий її перегляд, а лише перевірку суто правових її аспектів та насамперед правильності інтерпретації панеллю тих чи інших положень угод СОТ. Потрібно відмітити, що АО не має компетенції розглядати нові факти чи переглядати вірність вже наданих доказів. Відповідно до положень ст. 17.5 ДСА апеляційний розгляд справи не повинен перевищувати 60 днів, однак у особливо складних випадках він може бути пролонгованим ще на 30 днів.

За результатами апеляційного розгляду готується рішення-відгук яке далі надається ОВС для затвердження.

Рішення-відгук АО вважається автоматично затвердженим ОВС якщо на протязі 30 днів воно не буде відхилено за консенсусом ОВС (тобто консенсусом представників усіх країн-членів СОТ).

Критика

Встановленою ціллю СОТ є підтримка вільної торгівлі та економічного зростання. Багато людей аргументують думку, що вільна торгівля не допомагає зробити життя звичайних людей процвітаючим, а лише робить багатих (країн та людей) багатшими. Узгодження СОТ звинувачуються у частковому та нечесному ухилі у бік міжнародних корпорацій та багатих націй.

Критики доводять, що малі країни у СОТ користуються незначним впливом, і всупереч цілі СОТ, замість допомоги країнам, що розвиваються, впливові нації у СОТ фокусуються на своїх власних комерційних інтересах. Вони також стверджують, що принципи здоров'я, безпеки та охорони довкілля стабільно ігноруються.

Світова організація торгівлі й медичні препарати

Спроба СОТ знайти баланс між інтересами виробників і споживачів товарів медичного призначення вбачається у Преамбулі до ТРІПС де вказується, що захист та контроль за дотриманням прав ІВ «повинні сприяти запровадженню технологічних нововведень та передачі і розповсюдженню технологій для обопільної вигоди виробників і користувачів» технологічних знань «у такий спосіб, що сприяє соціальному та економічному добробуту, а також балансу прав і обов'язків».

Тобто, базовий принцип — використовувати результати інтелектуальної діяльності у спосіб, який не призводить до надмірної матеріальної шкоди законним інтересам її власника.

Однак, не зважаючи на текст Преамбули, з моменту прийняття ТРІПС виникли побоювання, що більша цінова влада, яку отримали фармацевтичні компанії, позначиться на доступності ліків в особливо бідних державах-членах СОТ. Як свідчить історія, такі побоювання були ґрунтовними та виправдалися коли епідемія ВІЛ/СНІДу почала швидко поширюватись по територіях країн, що розвивалися, а вартість антиретровірусних препаратів робила їх недоступними для місцевого населення.

За умов стрімкого поширення епідемії, деякі члени СОТ, що розвиваються, зупинили процес патентування іноземних антиретровірусних препаратів, що дозволило їм копіювати та виробляти останні не сплачуючи ліцензійних виплат.

Це призвело до появи так званих «дженериків». Фактично, це копії запатентованих препаратів вартість яких у декілька разів менша вартості оригіналів. Поняття «дженеричні» препарати означає препарати які мають подібні з оригінальними препаратами властивості, але дешевші в середньому на 40 відсотків, за рахунок виключення з їх собівартості ліцензійних виплат, тобто виплат в тому

числі за їх інтелектуальну складову. Пізніше виробництвом дженеричних препаратів зайнялися і розвинені держави.

Так, наприклад США у 2001 р. під час епідемії «сибірки» погодилися надати примусові ліцензії на запатентований препарат «Ципрофлоксацин», що призвело до стрімкого падіння цін на нього.

Того ж року бразильська фармацевтична компанія «Рош» стала продавати антиретровіруси «Вірацепт» зі знижкою 40 відсотків після того, як було оголошено про видачу примусових ліцензій на його виробництво місцевій лабораторії. Так, у період з 2003 – 2010 р. щонайменше десять різних держав надали примусові ліцензії на виробництво тих чи інших лікарських препаратів.

Україна і СОТ

У радянському минулому Україна була членом Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) — аналога ГАТТ країн Варшавського пакту. У незалежній Україні приєднання до СОТ був одним з пріоритетів зовнішньоекономічної політики України і розглядався як системний фактор розвитку національної економіки, лібералізації зовнішньої торгівлі, створення передбачуваного та прозорого середовища для залучення іноземних інвестицій, що відповідає національним інтересам України. На початку 2005 р. Президент Віктор Ющенко проголосив приєднання України до Світової організації торгівлі одним із першочергових пріоритетів зовнішньоекономічної політики на 2005 р. Членство у СОТ було також умовою Європейської комісії для початку переговорів щодо створення спільної торгівельної зони.

Загалом процес приєднання України до СОТ передбачав дві головні складові:

проведення двосторонніх та багатосторонніх переговорів та підписання угод з доступу до ринків товарів та послуг з країнами-членами Робочої групи СОТ;

гармонізація законодавства України відповідно до вимог угод СОТ.

Процес приєднання України до системи ГАТТ/СОТ розпочався 17 грудня 1993 р., коли було прийнято рішення про створення Робочої групи (РГ) з розгляду заявки України щодо приєднання до ГАТТ/СОТ. Наступним кроком, відповідно до процедури приєднання, стало подання на розгляд Робочої групи 28 червня 1994 р. Меморандуму про зовнішньоторговельний режим України. Після ознайомлення членів РГ з Меморандумом та завершення етапу запитань та відповідей розпочалися переговори про вступ у багатосторонньому форматі.

З того часу у середньому раз у рік відбувалися офіційні засідання РГ, а з 1997 р. розпочався процес двосторонніх переговорів з країнами-членами РГ.

У цілому до складу РГ з розгляду заявки України щодо приєднання до СОТ увійшло 49 країн (країни ЄС вели переговори як один учасник РГ).

У 2003–2006 рр. було значно активізовано переговорний процес між Україною та СОТ. Зокрема, протягом цього періоду було забезпечено:

проведення 7-ти засідань Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ;

проведення двосторонніх переговорів з 35 країнами-членами СОТ.

Протягом 2003–2006 рр. підписано 35 з 49 двосторонніх протоколів з доступу до ринків товарів та послуг:

у 2003 р. з Бразилією, Болгарією, Естонією, ЄС, Ізраїлем, Кубою, Польщею, Словаччиною, Таїландом, Чехією, Угорщиною;

у 2004 р. з Аргентиною, Гондурасом, Домініканською Республікою, Литвою, Малайзією, Монголією, Парагваєм, Туреччиною, Швейцарією, Шрі-Ланкою;

у 2005 р. з Сальвадором, Молдовою, Норвегією, Індонезією, Японією, Ісландією, Хорватією, Еквадором та Китаєм;

у 2006 р. з США, Панамою, Австралією, Єгиптом та Колумбією.

Також завершено переговори із Перу, Вірменією та Тайванем. Тривали переговори з Киргизстаном.

Протягом 2005–2006 рр. було вирішено низку проблемних питань, які уповільнювали переговори між Україною та РГ СОТ.

Зокрема, було: усунуто податкові пільги, що надавались окремим підприємствам промисловості; встановлено однакові ставки акцизного збору на вітчизняні та імпортні транспортні засоби відповідно до принципу національного режиму; усунуто звільнення від ПДВ та податку на прибуток, платежів у Державний інноваційний фонд, від ПДВ та митних зборів на імпорт сировини, матеріалів, обладнання та товарів (не вироблених в Україні), які призначались для використання в межах технологічних парків; усунуто пільги у спеціальних економічних зонах та особливі режими для інвестиційної діяльності.

Зокрема, всі звільнення від сплати мита на імпорту, ПДВ, акцизних зборів, квот та ліцензій, податку на прибуток, платежів у фонд соціального страхування безробіття, збору у Державний інноваційний фонд та обов'язкового продажу валютних надходжень; скасовано вимогу продажу Національному банку України 50%

валютної виручки суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності при реалізації зовнішньоторговельних контрактів; скасовано дискримінаційний підхід до іноземних компаній щодо використання податкових векселів при розрахунках з бюджетом; скасовано режим ліцензування і квотування експорту деяких видів продукції; встановлено фіксовану плату за видачу експортних ліцензій, що відповідає вартості надання зазначеної послуги замість плати в адвалерному еквіваленті до вартості контракту; скасовано додатковий збір при імпорті нафтопродуктів.

16 січня 2008 р. Україна і ЄС на переговорах у Лондоні врегулювали питання експортних мит, знявши останню перешкоду на шляху України до СОТ.

За чотирнадцять років переговорів було завершено двосторонні переговори про доступ до ринків товарів та послуг з 52 країнами-членами СОТ, прийнято більше 50 законів необхідних для адаптації українського законодавства до вимог Світової організації торгівлі.

Найбільш відчутний і важливий прорив в переговорному процесі був досягнутий протягом 2005–2007 рр., коли Україна отримала статус країни з ринковою економікою з боку ЄС та США, була скасована поправка Джексона-Вейніка, завершені переговори з найважливішими країнами-членами СОТ.

Вступ України до СОТ

5 лютого 2008 р. на засіданні Генеральної Ради Світової організації торгівлі прийнято рішення про приєднання України до Марракеської угоди про заснування СОТ. Того ж дня Президент України Віктор Ющенко та керівники СОТ підписали угоду про вступ України до організації.

У Верховної Ради було 5 місяців для ратифікації цієї угоди. У цей же день було оприлюднено прес-реліз СОТ стосовно зобов'язань України.

10 квітня 2008 р. Верховна Рада ратифікувала протокол про вступ України до Світової організації торгівлі 411 голосами. 16 квітня МЗС України направило ноту генеральному секретареві СОТ, в якій повідомило керівництво СОТ про ратифікацію Протоколу про вступ України до цієї організації.

Також було ухвалено постанову Кабінету Міністрів. 16 травня Україна стала 152-им офіційним членом СОТ.

ДЖЕРЕЛА:

Чибісов Д. М. «Право Світової організації торгівлі як навчальна дисципліна: про необхідність уніфікації характеристик дисципліни» сс. 451–457 //

Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 62;— Одеса: Юридична література, 2011. — 756 с.; Чибісов Д. М. «Україна та Світова організація торгівлі: питання узгодження бізнес-інтересів та державної торговельної політики» сс. 220–222 // «Південноукраїнський правничий часопис» №.4. 2010. 233 с.; Чибісов Д. М. «Окремі теоретичні аспекти щодо переосмислення механізму управління фінансово-економічною безпекою підприємства в умовах вступу України до СОТ» сс. 109–110// Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фінансово-економічна безпека в Україні: стан та перспективи розвитку», 24 грудня 2010 р. — Одеса: ОДУВС, 2010. — 188 с.; Цанько Я. О. Основна мета та завдання створення СОТ та її роль у міжнародній торговельній системі / Я. О. Цанько, Ю. С. Козинець // Митна справа. – 2015. – С. 10-14.

СВІТОВИЙ КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ

СВІТОВИЙ КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ (СКУ) (англ. Ukrainian World Congress) — неприбуткова організація, позапартійне об'єднання, міжнародна координаційна надбудова над українськими громадськими організаціями у діаспорі.

Організація була заснована у 1967 р. у Нью-Йорку під назвою Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ). У 1993 р. назва була змінена на сучасну — Світовий Конгрес Українців.

Членами СКУ є крайові громадські надбудови, що представляють інтереси понад 20 мільйонів українців у діаспорі. Серед членів СКУ — УККА (США), КУК (Канада), Координаційний Осередок Українських громадських центральних установ (Європа), Союз Українських Організацій в Австралії, Українська центральна репрезентація Аргентини і Координаційний комітет українських організацій Бразилії всього понад 150 організацій із 33 країн. СКУ підтримує зв'язки з українцями ще 14 країн. У праці СКУ і його Секретаріату беруть активну участь представники українських церков, світового об'єднання жінок (СФУЖО) та молодіжних і студентських (ЦЕСУС) організацій.

Метою об'єднання є допомога українському народові у його змаганнях за волю і державну незалежність та координація діяльності своїх членів.

У 2003 р. СКУ був визнаний як неурядова організація зі спеціальним консультативним статусом Економічною та соціальною радою Організації Об'єднаних Націй.

Керівним органом є конгрес, який скликається через п'ять років, а між конгресами — секретаріат, очолюваний президією.

Раніше видавався друкований орган — «Вісник Світового Конгресу вільних українців». З 2003 щоквартально виходить «Бюлетень СКУ».

Основними цілями і завданнями СКУ є:

представляти інтереси українців у діаспорі; координувати міжнародний зв'язок своїх складових організацій, які підтримують і розвивають українську національну ідентичність, дух, мову, культуру та надбання українців у всьому світі; сприяти розвитку громадянського суспільства українців у країнах їх проживання і в той же час зміцненню позитивного ставлення до українців і Української держави; захищати права українців незалежно від місця їхнього проживання згідно із Загальною декларацією прав людини.

СКУ приділяв особливу увагу таким питанням, як: охорона і захист людських і національних прав українців; міжнародне визнання Голодомору 1932-1933 рр. як акту геноциду (що на сьогодні офіційно зробили 16 країн); демократизація України та її інтеграція до Європейського Союзу; зміцнення України як держави і непорушності її кордонів; спостереження за виборами, у тому числі й Міжнародна місія СКУ зі спостереження за парламентськими виборами в Україні 2012 р. (найбільша у своєму роді не спонсорована урядом місія); соціальні та економічні питання, що стосуються економічної міграції з України; сприяння розвитку української мови в Україні та в діаспорі; повернення українській громаді Польщі Народного дому у Перемишлі, який було конфісковано під час акції «Вісла», а також глобальна проблема людської торгівлі.

Від здобуття Україною незалежності у 1991 р. СКУ докладає зусиль до того, щоб вона стала справжнім світовим епіцентром українізації, що є в інтересах як тих українців, які проживають в Україні, так і тих, які мешкають за кордоном.

Члени СКУ

Українські Крайові Центральні Репрезентації:

- Канада, Конгрес українців Канади;
- США, Український Конгресовий Комітет Америки;
- США, Українська Американська Координаційна Рада;
- Австралія, Союз Українських Організацій Австралії;
- Аргентина, Українська Центральна Репрезентація в Аргентині;
- Бельгія, Головна Рада Українських Громадських Організацій і Український Допомоговий Комітет у Бельгії;
- Бразилія, Українсько-Бразилійська Центральна Репрезентація;
- Велика Британія, Союз Українців Великої Британії;
- Вірменія, Федерація Українців Вірменії «Україна»;
- Естонія, Конгрес українців Естонії;
- Греція, Товариство Української Діаспори в Греції «Українсько-грецька думка»;
- Грузія, Координаційна Рада Українців Грузії;

Казахстан, Асоціація «Українці в Казахстані»;
Латвія, Українське Культурно-Просвітне Товариство у Латвії
«Дніпро»;
Литва, Громада Українців Литви;
Німеччина, Об'єднання Українських Організацій в Німеччині;
Польща, Об'єднання українців у Польщі;
Португалія, Спілка Українців у Португалії;
Придністров'я, Спілка Українців Придністров'я (Молдова);
Росія, Об'єднання українців Росії;
Румунія, Союз Українців Румунії;
Словаччина, Союз русинів-українців Словацької Республіки;
Угорщина, Товариство Української Культури в Угорщині;
Узбекистан, Український Культурний Центр «Батьківщина»
(Узбекистан);
Франція, Репрезентативний Комітет Української Громади
Франції;
Хорватія, Союз русинів і українців Республіки Хорватія;
Чехія, Українська Ініціатива в Чеській Республіці;
Європейський Конгрес Українців (ЄКУ);
Світові Надбудови Українських Крайових Організацій;
Українські Крайові Організації.

Українська Католицька Церква, Українська Православна Церква та Українські Протестантські віроісповідні Церкви, які представляють в СКУ ними делеговані особи. Українські Церкви у своїх внутрішніх церковних справах є самостійні й незалежні від будь-яких дій і рішень СКУ.

Світовий Конгрес Українців має таку структуру:

Конгрес; Рада Директорів; Екзекутива; Екзекутивний Комітет; Контрольна Комісія.

Конгреси, які мали місце в історії СКУ:

I Конгрес СКВУ (12–19 листопада 1967) м. Нью-Йорк, США (1003 делегати): Президія СКВУ перебувала по чергово у таких країнах:

Канада (1967—1969) — 1-й президент о. Василь Кушнір, ген. Секретар Микола Плав'юк;

США (1969—1971) — 2-й президент Йосиф Лисогір, ген. секретар І. Білинський;

Європа (1971—1973) — 3-й президент Антін Мельник, заст. Президента Степан Мудрик-Мечник, ген. Секретар Святомир Фостун.

II Конгрес СКВУ (1–4 листопада 1973) м. Торонто, Канада (1047 делегатів): Президія перебувала у Канаді (Торонто) — 4-м президентом був о. В. Кушнір, М. Плав'юк — заступник президента,

Юрій Шимко — генеральний секретар, Ю. Даревич — інформаційний секретар, Ф. Мартинюк — скарбник.

Президія СКВУ організувала низку рад (Виховно-Освітню, Української Суспільної Служби) та комісій (Оборони Прав Людини, очолену сенатором Павлом Юзиком; Культури та інші) для координації діяльності української спільноти в діаспорі.

У 1974 р. СКВУ провів у вільному світі акцію оборони українських діячів культури (В. Мороз, Л. Плющ, Н. Строката та інших), ув'язнених радянською владою.

III Конгрес СКВУ (23–26 листопада 1978) м. Нью-Йорк, США;

IV Конгрес СКВУ (30 листопада — 4 грудня 1983) м. Торонто, Канада;

V Конгрес СКВУ (22–27 листопада 1988) м. Торонто, Канада;

VI Конгрес СКВУ (2–7 листопада 1993) м. Торонто, Канада. На VI-му Конгресі назва «Світовий конгрес вільних українців» була змінена на «Світовий Конгрес Українців»;

VII Конгрес СКУ (2–7 грудня 1998) м. Торонто, Канада;

VIII Конгрес СКУ (18–21 серпня 2003) м. Київ, Україна;

IX Світовий конгрес Українців відбувся 20–22 серпня 2008 р. у Києві в Українському домі. У Конгресі взяло участь 209 делегатів із 23 країн світу, крім них на конгресі були присутні почесні гості з України — Президент України Віктор Ющенко, Прем'єр-міністр Юлія Тимошенко, святійший Патріарх УПЦ КП Філарет, віце-прем'єр-міністр Іван Васюник, міністр закордонних справ Володимир Огризко, міністр культури і туризму Василь Вовкун, міністр у справах сім'ї, молоді і спорту Юрій Павленко, заступник міністра закордонних справ з питань закордонного українства Василь Боєчко, голова Служби безпеки України Валентин Наливайченко, представники українських церков різних конфесій, державних інституцій і громадських організацій та багато гостей з різних держав світу.

Під час триденної зустрічі представники світового українства прозвітували про виконану протягом 2003—2008 рр. працю, накреслили план роботи на наступний термін та обрали нове керівництво СКУ.

X Світовий Конгрес Українців (20–22 серпня 2013) м. Львів, Україна: 208 делегатів із 27 країн світу, 350 гостей, які приїхали з різних країн світу, включно з багатьох областей України.

Річні загальні збори Ради директорів

Щороку Рада директорів СКУ проводить річні загальні збори 17–18 серпня 2005 р., м. Харків

21–22 серпня 2006 р., м. Київ, Будинок Спілки письменників України

20–21 серпня 2007 р., м. Донецьк, готель «Київ», Донецька обласна універсальна наукова бібліотека

20 серпня 2008 р. пройшло засідання ради директорів у Києві у рамках IX Світового конгресу українців, на якому до складу СКУ було прийнято п'ять нових організацій з Латвії, Узбекистану, Республіки Хорватія, США та Канади

20–21 серпня 2009 р., м. Львів

22–23 серпня 2010 р., м. Перемишль, Польща

21–23 серпня 2011 р., м. Київ, Культурно-мистецький центр Національного університету «Києво-Могилянська академія»

7–9 вересня 2012 р., м. Анавссос, Греція

Євген Чолій — з 2008 р. і донині є чільним президентом СКУ

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Аскольд Лозинський. Світовий Конгрес Українців та ООН: заради справедливості. — Київ, 2013. — С. 220.

СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС

СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС — це сукупність дій та взаємовідносин суб'єктів політики на міжнародній арені. Поняття світовий політичний процес і міжнародні політичні відносини тісно взаємопов'язані, оскільки позначають в основному ту саму політичну реальність, але в різних аспектах. Коли йдеться про міжнародні політичні відносини, акцент робиться на суб'єктах цих відносин — державах, міжнародних організаціях, міжнародних рухах. Коли йдеться про світовий політичний процес, то маються на увазі функціональний аспект міжнародних відносин, дії цих суб'єктів на міжнародній арені. У ширшому значенні до світового політичного процесу долучають і ті національні чи внутрішньодержавні політичні явища і процеси, які мають міжнародне значення.

Світовий політичний процес – це сукупна діяльність народів, рухів, держав та їх інституцій, соціальних спільностей, які переслідують певні політичні цілі у царині міжнародного життя. Світовий політичний процес є формою комплексної глобальної політичної і соціальної взаємодії у сучасному світі.

Метою світового політичного процесу є боротьба за єдність світової цивілізації та подолання глобальних проблем сучасності.

До структури світового політичного процесу належать:

- зовнішньополітична діяльність суверенних держав;
- політична діяльність громадських організацій, політичних партій та етнічних груп на світовій арені;
- політично значима діяльність ООН та інших міжнародних організацій;
- політичні акції регіонального, міжрегіонального, міждержавного та наднаціонального характеру.

Світовий політичний процес пов'язаний зі створенням кращої системи міжнародного політичного порядку, враховуючи позитивний досвід окремих націй та держав.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СВІТОВИХ СИСТЕМ ТЕОРІЯ

Світових систем теорія — концепція, що пояснює генезис, структуру та особливості функціонування сучасного світу і розглядає його як систему економічних і політичних стратифікацій, у межах яких здійснюється міждержавне суперництво і співробітництво. Безпосереднім теоретичним джерелом даної концепції були погляди засновників «наукового соціалізму» щодо природи колоніалізму та колоніальної політики. Свій подальший розвиток це питання набуло у Т. Парсонса, Г. Моргентау, Р. Арона, Дж. Розенау, Й. Галтунга та інших соціологів і політологів різних наукових шкіл. Сучасна інтерпретація ролі та місця держав у світовій системі найповніше і концептуально викладена у працях американського історика і соціолога І. Уоллерстайна, який досліджував процеси становлення капіталістичної системи. У створеній ним теорії був використаний метод історично конкретизованого системного аналізу. Згідно з розробленою І. Уоллерстайном концепцією світова система складається з націй-держав трьох типів: центральних, периферійних і напівпериферійних.

До центральних належать країни, які контролюють основні засоби виробництва, мають високорозвинуту науково-технічну базу, потужну економіку та могутній військовий потенціал, а також є відносно автономними і стабільними суспільствами (США, Японія, Німеччина). До периферійних належать Нікарагуа, Уганда, Бангладеш тощо, котрі не мають значного промислового та військового потенціалу і в політичному аспекті є нестабільними. Напівпериферійні країни за своїми показниками посідають проміжне становище між державами перших двох типів (Бразилія, Єгипет, Південна Корея). Вони мають досить диверсифіковану економіку, військову промисловість і кваліфікований персонал. Прикметна риса — їх залежність від розвинених країн, яка продовжує зберігатись у торгівлі та інвестиціях.

За І. Уоллерстайном, світова система становить комплекс взаємопов'язаних держав, що будують свої відносини відповідно до принципів розподілу функціональних ролей. У такій замкнутій системі кожна держава створює свій добробут за рахунок іншої і її перехід до вищого рівня залежить, передусім, від досягнення економічної незалежності. Ключовим у концепції І. Уоллерстайна є положення про існування більш широких світових систем двох типів: централізовано-редистрибутивної системи світових імперій, що ґрунтується на суто політичних зв'язках (підпорядкуванні), і відносно децентралізованої системи держав ринкового типу, складовою якої є залежна периферія.

Таким чином, після розпаду останньої квазіімперії, тобто СРСР і «соціалістичної співдружності», нинішня світова система складається фактично з держав ринкового та перехідного типів.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СВІТЬСКА ВЛАДА

СВІТЬСКА ВЛАДА — це влада, відокремлена від церкви. У світській державі зовсім не процвітає атеїзм, як наріжний камінь державного устрою. Там всі конфесії мають рівні права. В ідеалі, вони повинні бути однаково віддалені від влади, що, на жаль, практикується далеко не скрізь. Більшість країн світу, зараз, є світськими державами. У Європі, лише Ватикан є теократичною державою. Серед мусульманських країн, відсоток теократическ держав досить високий. І, якщо Саудівська Аравія і Іран — безумовно теократичні держави, то, у багатьох арабських країнах, формально є

світськими, введення шариатських судів, було порушенням принципу відокремлення держави від церкви. Специфічний устрій держави Ізраїль дозволяє деяким дослідникам вважати, що це держава є частково теократичною.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СВІТЬСКА ДЕРЖАВА

СВІТЬСКА ДЕРЖАВА — держава з устроєм, де церква відокремлена від неї, і яка регулюється на основі громадянських, а не релігійних норм; рішення державних органів не можуть мати релігійного обґрунтування. Законодавство світської держави може відповідати (повністю або частково) релігійним нормам; «Світськість» визначається не наявністю суперечностей з релігійними установами, а свободою від таких.

Наприклад, заборона абортів є світським рішенням, якщо це обґрунтовується загальногуманістичними міркуваннями (а точніше — медико-біологічною доцільністю), а не релігійними передумовами.

У світській державі кожна людина має право розраховувати на те, що вона зможе жити, не звертаючись до релігійних інститутів. Наприклад, укладення шлюбів і здійснення правосуддя є у ньому прерогативою держави. У світській державі послідовники всіх конфесій рівні перед законом.

Більшість мусульманських країн не відповідають критеріям світськості.

Так, Іран і Саудівська Аравія офіційно є теократичними державами, у конституціях більшості арабських країн записано, що їх законодавство засноване на Корані і шариаті, релігійна форма шлюбу є єдиною можливою.

У Малайзії в останні роки відбувся відхід від світської держави (з'явилася релігійна поліція, що розглядає справи мусульман). Із держав, де переважає мусульманське населення, світськими є, наприклад, Туреччина та Азербайджан.

Крім того, бувають випадки, коли держава має державну релігію і разом з тим проголошує себе світською (Англія, Данія, Єгипет, Туніс, Бангладеш і т.д.). Чи не повністю релігія відділена від держави і в Ізраїлі.

Принцип світськості передбачає відокремлення держави від релігійних догм, але не означає видалення релігії з суспільного життя. Також він сприяє розмежуванню сфер впливу держави і релігійних організацій при збереженні ролі держави як основної форми організації суспільно-політичної влади.

Різні типи світських держав, існуючі у сучасному світі, є закономірним підсумком розвитку суспільства.

Формування певного типу світської держави обумовлено конкретними історичними, політичними, культурними та іншими особливостями суспільної динаміки.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СВОБОДА ПОЛІТИЧНА

СВОБОДА ПОЛІТИЧНА — право, можливість й змога самовизначення та право на вислів особистої волі.

Політична наука виробила різноманітні теоретико-методологічні підходи до інтерпретування категорії політична свобода. Шарль Луї Монтеск'є стверджував, що політична свобода може існувати тільки у державі, де всі відносини регулюються правомі де закони панують над волею правителів.

Український науковець І. І. Прокопенко, доцент НАУ, визначає політичну свободу як основний чинник, від якого залежить функціонування демократичної політичної системи; це можливість громадян реалізувати різноманітні інтереси завдяки участі у суспільно-політичному житті країни, володінню політичними правами.

Свободи політичні. Можливість здійснювати засадничі права людини, перш за все право на вільний розвиток особистості. До класичних політичних свобод, що зазначені у Загальній декларації прав людини й містяться у конституціях демократичних країн, належать: свобода об'єднань, свобода думки, свобода зборів, свобода волевиявлення (виборче право).

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

СВОБОДА ВИБОРУ

Свобода вибору — фундаментальне право всіх людей жити відповідно до своїх переконань та інтересів, самопізнання шляхів вибору індивідом себе як суб'єкта політичної і моральної дії; вільний вибір кожною суверенною країною свого політичного буття.

Свобода вибору означає: вибір суспільного ладу і форми правління; забезпечення захисту прав людини, задоволення основних потреб її життєдіяльності; формування державної влади шляхом народного волевиявлення; створення умов для утвердження в суспільстві норм гуманістичної моралі. Згідно із законами міжнародного права ніхто не має права вирішувати за інших їхню долю і нав'язувати масам ту чи ту модель політичної влади, а моделі «оптимальних суспільних станів» не можуть розроблятися згори, з будь-яких центрів. За цих умов свобода вибору виступає як категорія «відносного», опосередкованого суб'єктивною позицією, вільно обраного, що пов'язується з висуванням альтернативних моделей автентичного буття, самокорекцією власного розвитку.

Свобода вибору є імперативом єдиного і різноманітного світу, існує де-факто і виходить на рівень глибинних соціально-історичних детермінант. Неоглобалістські претензії на знання «рецептів», як повинні жити всі народи, спроби диктувати «правильне» суспільно-політичне впорядкування життя — непродуктивні і не сприяють усвідомленню нового політичного етносу, нового типу духовності і культури. До того ж навіть демократичні цінності в «експортному варіанті», як правило, дуже швидко знецінюються. Здійснення свободи вибору — процес непростий саме тому, що багато народів у всіх частинах світу тривалий час не мали цієї свободи.

Оскільки свобода вибору передбачає різні варіанти вибору, не виключено, що вона може утверджуватися в різноманітних формах, в т. ч. в таких, які не відповідають гуманістичним стандартам (наприклад, диктаторський, фашистський режими). У багатонаціональних державах, які становлять неповторні поєднання національних культур, традицій, психологій, багатоваріантність є необхідною умовою успішного розвитку. Кожен народ повинен знайти найефективніший шлях мінімізації втрат у справі створення суспільно-політичного середовища, яке відповідало б міжнародним гуманістичним стандартам.

У період переходу людства до третього тисячоліття концептуальні аспекти бачення світової цивілізації ґрунтуються на нових міжнародних відносинах. Свобода вибору поряд з пріоритетним характером загальнолюдських цінностей, деідеологізацією

міжнародних відносин, необхідністю співтворчості і співрозвитку народів належить до основних із них. Наростає тенденція багатоваріантності суспільного розвитку, до того ж така, що існує в різних площинах. Історію не можна повернути назад, звідси — відповідальність політиків за свій вибір, за свою політичну діяльність, за долю народу.

Прогресивно мисляча частина людства свій вибір зробила, утверджуючи філософію виживання людства та демократію як найфундаментальніший чинник життя багатомільйонних мас людей з властивими їй прагненнями задоволення життєвих потреб, роботи, освіти, гуманних стосунків між людьми, впевненості в майбутньому.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ

СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ - це і питання про свободу волі, і про вибір, і про взаємозв'язок різних компонентів структури особистості: вольового, раціонального, ціннісного. Свобода також тісно зв'язана з проблемою відповідальності. Тривалий період за певних умов у вітчизняній філософії панувала точка зору, що свобода є усвідомленою необхідністю. Джерела ідей йдуть до філософських концепцій свободи Спінози, Гольбаха, Фейєрбаха, Маркса. Свобода людини подавалася як чітко вписана в систему зовнішнього соціального і природного визначення, де особа мала лише право усвідомити необхідність і діяти у її межах. Адже саме свобода за внутрішньою суттю тільки й може надати можливість людині бути і залишатися самою собою і не підкорятися обставинам. У зв'язку з цим треба розглянути найбільш концептуальні філософські теорії свободи особи. Такими є концепції Іммануїла Канта і Миколи Бердяєва.

Концепція свободи особи Іммануїла Канта і досі у філософії має велике теоретичне і гуманістичне значення, впливає суттєво на дальший пошук напрямку. Іммануїл Кант майже першим в історії філософії обґрунтував принципову різницю між причинністю духовного світу особи і причинністю світу зовнішнього, природно-матеріального. Людина, за Іммануїлом Кантом, не є тільки чуттєво-природна істота, а, по-перше, істота розумна і моральна. І як раз такої якості людини притаманна незалежність від визначальних причин світу зовнішньої необхідності. Ця незалежність і складає свободу

людини. Іммануїл Кант розводить свободу і необхідність як суті різних рівнів буття, зараховує зовнішню необхідність тільки до світу явищ, а свободу людини - до речей самих по собі, і тим самим визнає два види причинності: зовнішню і вільну. Дійсно, свобода людини належить до складу речей у собі, з усіма притаманними їм філософськими характеристиками. Свобода має різні поняття належного, що є фактором, що зв'язує причинність різних рівнів. Іммануїл Кант так пояснює зв'язок: належне, що ніколи ще не відбувалося зовні, може визначати діяльність людини і бути причиною її вчинків. Проявляється взаємообумовленість двох світів, а не тільки їх розбіжність. Своєрідне поле діяльності свободи - це моральність людини. У моральності людини Іммануїл Кант бачить ту суттєву якість, що відрізняє і підносить особистість. Важливо, що філософ не моралізує і не вчить правилам моральності, а, навпаки, формулює принцип автономії моралі: все, що робить людина, повинно виходити, насамперед, від її власних волі і розуму.

Оригінальну концепцію свободи волі особи створив один з найві-доміших представників екзистенціального напрямку в філософії Жан Поль Сартр. На його думку, суть людини - це задум, проект, майбутнє. Людина є тим, ким намагається бути, сама визначає своє майбутнє, проектує долю. Речі, що оточують людину, в принципі не мають суттєвого значення для того, що станеться з людиною пізніше, бо її дії детермінуються не речами (суспільними відносинами, інститутами), а ставленням людини до речей. Людина - вільна істота. Все залежить від того, ким вона захоче бути. Немає такої умови, яка б завадила людині здійснити свій вибір. Скеля, яку я бачу перед собою, міркує Жан-Поль Сартр, буде моїм ворогом, чинитиме опір, якщо я захочу перенести її з місця на місце. Проте та сама скеля стане моїм співучасником, якщо я захочу використати її як підвищення для огляду ландшафту. Все залежить від того, який сенс, значення людина надає речам.

Свобода, за Сартром, єдиний фундамент суспільних цінностей. Люди посилаються на детермінізм, щоб виправдати свої вчинки, зняти свої гріхи, звільнитися від страху ризику за свій вибір, від тягаря відповідальності. У людини завжди є вибір, тому вона завжди вільна. Воля людини визначає її ставлення до ситуації. Людина - вільна істота, бо вона обдарована розумом. Проте свобода є не тільки благом для людини, але й важким знаменням долі. Людина не може позбавитися свободи, бо завжди мусить відповідати за свої дії і не може перекласти відповідальність на природу, на історію або на Бога. Людина приречена на свободу, робить висновок Сартр. «Буття в

свободі» викликає тривогу й почуття самотності, залишеності. Людина хоче втекти від своєї свободи. Існує лише один шлях втечі - смерть.

Філософія свободи Сартра трагедійна. І це не випадково. Абсолютна свобода «пожирає сама себе». Вона встановлює норми життя, які сама ж повинна подолати! Вона детермінує себе і водночас не визнає будь-якої детермінації. Вона обмежує себе кордонами і водночас руйнує їх. Тому смерть - єдиний вихід, що може подолати зазначену суперечність свободи. Сартр у цьому висновку, мабуть, правий. Помиляється він в іншому - в уяві про незалежне (від речей) буття людини у світі. Такого буття немає. Все в нашому житті пов'язане одне з одним. Людина існує в оточенні подібних до себе істот, в географічному і соціальному просторі. Її оточує її ж історія, традиції, культура. Вона не вільна у виборі об'єктивних умов життєдіяльності, які впливають на неї. Хіба залежить від людини те, що її народили ті, а не інші батьки, у тій, а не в іншій країні, в той, а не в іншій час тощо? Хіба можна змінити ці обставини свідомістю? Звичайно, людина має вибір, але ж і він певним чином обмежений. Можна відмовитися від батьків, зрадити батьківщину, кинути дітей. Але чи залишається тоді людина людиною?

Видатний філософ Микола Бердяев є відомим теоретиком свободи людини. У центрі філософської концепції - особа в усій різноманітності її духовного життя. Особа розуміється філософом не як мала частина соціального цілого (держави, роду, соціальної групи), а як всесвіт-універсум, мікрокосм. Важливо, що особа не просто маленька копія величезного понадчуттєвого світу, а й абсолютна цінність світу. Поняття особи у Миколи Бердяєва має концептуальний зміст: усі його роздуми починаються і закінчуються поняттям людина, вважається, що кожна людина є особистість, що основа її духовного буття і призначення людини полягає саме у можливості відкриття у собі особистості шляхом безкінечного самоутвердження. Суть людини полягає не в загальному і родовому, а в індивідуальному. Особа має свій неповторний образ. Індивідуальне буття людини, вважає Микола Бердяев, є первісним, визначальним. Зовнішня реалізація всього індивідуального і неповторного, що має людина, складає зміст творчості. Творчість - найважливіша характеристика людини як особистості. Свобода у Миколи Бердяєва безпосередньо зв'язана з суттю людини: основна якість духа особистості. Особа, насамперед, за духовною природою є істота вільна і творча. Свобода є позитивною, творчою потужністю, що нічим не обумовлюється і не обґрунтовується, - це потужність духу творити не з природного світу, а із самого себе. Свобода, вважає Микола Бердяев, є самоочевидною і не потребує зайвих філософських обґрунтувань і доказів.

Свобода особи у Миколи Бердяєва протиставляється світу необхідності, що підкоряє людину. Філософ негативно характеризує не тільки необхідність, а будь-яку форму визначення взагалі. Усі форми визначення вважаються видами рабства людини. Проблема суперечностей рабства і свободи набуває змісту вічної боротьби світу духовного, де панує свобода і творчість, і світу зовнішнього, об'єктивізованого, підкорюваного. Філософ виділяє різні рівні свободи людини: формальний, близький до свавілля; матеріальний і вищий, духовно досконалий рівень свободи. У формальній свободі воля взагалі не має предмета свого вибору. В матеріальній свободі такий предмет є. Але це ще замало мати предмет своїх прагнень: такий предмет може бути зовнішнім чи випадковим, і не відбивати суть самої особи. Досконалий, зрілий рівень свободи припускає зростання і підіймання внутрішньої людини, її органічне об'єднання з іншими людьми і космосом. Зміст теорії свободи Миколи Бердяєва полягає в усвідомленні того, що свобода людини є динамічний, що розгортається протягом життя, процес.

Структура свободи особи

В структуру свободи особи входить як необхідний компонент внутрішня свобода людини. Завдяки внутрішній свободі людина має свої власні принципи, погляди, переконання, цінності і здобуває духовну незалежність. У розумінні суті внутрішньої свободи важливим є аспект самовизначення людини навіть наперекір зовнішнім обставинам життя. Тільки внутрішня свобода забезпечує дійсно вільний вибір людини, і так закладається діюча, творча суть особи. Свобода у зовнішньому прояві є інтенціональною: особі притаманне прагнення до самореалізації. Але необхідні відповідні соціальні умови. Коли ж людина живе в суспільстві, де значно обмежені права і свободи особи, тоді в таких умовах неминуче загострюється проблема внутрішньої свободи людини. Внутрішня свобода стає тим майданом, де розгортається боротьба за збереження індивідуальної суті людини і духовної незалежності наперекір соціальним умовам життя. Якщо позитивний зміст свободи особи полягає у самореалізації людини як творчої і активної істоти, то значення внутрішньої свободи є необхідністю її збереження у власній особистості та індивідуальності.

У тісному зв'язку з внутрішньою свободою особи знаходиться такий важливий елемент свободи, як вибір. Мова йде не про зовнішній випадковий вибір, коли людина вирішує, наприклад, як провести вільний час, хоча це також важливе. У вільному виборі суттєвим є момент самовизначення особистості, коли вирішується власна позиція чи складна моральна проблема. Ситуація вибору виникає тільки при наявності кількох мотивів. Мотив становить певну

внутрішню силу, що впливає на поведінку людини. Особистість тільки тоді має свободу вибору, коли може протиставити один мотив іншому. Мова йде про боротьбу мотивів, про наявність кількох мотивів. Якщо мотив один, то нема і самого моменту вибору.

У процесі вибору і прийняття рішення важливе значення набуває воля особистості. Воля - усвідомлена цілеспрямованість людини на реалізацію власних намірів. Воля людини об'єднує у собі два основні компоненти: чуттєво-ціннісний і раціональний. Особистість постійно оцінює і обмірковує свої мотиви (раціональний компонент), також прагне до їх здійснення чи подолання небажаних мотивів (емоційний компонент). Воля виявляється переважно у самій практичній можливості вибору: воля діє у прийнятті рішення та здійсненні його, а саме рішення - це результат вибору.

Вибір і рішення - найважливіші прояви суті волі. Людина має свободу волі тоді, коли сама має можливість і здібність зробити власний вибір. А коли людина не може подолати зовнішні негативні фактори, не може обрати відповідний мотив, що йде від її власної індивідуальної суті, то така людина є залежною від іншої волі. Якщо поведінка людини обумовлюється дією іншої волі, то змістом волі діючого суб'єкта стає воля диктуючого суб'єкта.

Отже, незалежність від інших - суттєва характеристика буття і самотності волі. Воля існує тоді, коли сама визначає себе, володіє собою. Самовизначення і самоволодіння - це і є свобода волі. Свобода - суттєва якість волі особи.

Свобода слова — право людини вільно висловлювати свої думки – розглядається прихильниками лібералізму як одна з найважливіших громадянських свобод. Охоплює свободу вираження поглядів як в усній, так і у письмовій формі (свобода преси і ЗМІ); у меншій мірі стосується до політичної і соціальної реклами (пропаганди). Ідеологія лібералізму ставить державну цензуру, або будь-яку іншу форму державного примусу до висловлення поглядів або відмови від них, поза законом. Свобода слова виписана у низці міжнародних і українських документів, серед яких «Загальна декларація прав людини» (ст. 19), «Конвенція про захист прав людини і основних свобод» (ст. 10) і Конституція України, ст. 34 якої стверджує: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для

охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя».

Відповідно до норм міжнародного права, обмеження на свободу слова повинні відповідати трьом умовам: вони повинні строго узгоджуватись з законом, мати праведну мету і повинні бути необхідними і адекватними для досягнення цієї мети. Закони, які вводять обмеження, повинні намагатися бути недвозначними і не давати можливості для різних тлумачень. Легітимними цілями вважаються захист репутації, гідності особи, національної безпеки, громадського порядку, авторського права, здоров'я і моралі. Конституція України забороняє пропаганду соціальної, расової, національної чи релігійної ворожнечі, а також розголос відомостей, які містять державну таємницю. Тимчасові або часткові обмеження також можуть впроваджуватися за рішенням суду.

Утилітарний і ліберальний підходи

Свобода слова тісно пов'язана з питаннями встановлення істини, самоврядування, забезпечення гнучкості політичної системи, самореалізації особи, природних прав людини та їх захисту. Історично свобода слова витворилася як інструмент для забезпечення інформованості і підтримки високого рівня компетентності державних органів влади.

Наприклад, англійський «Білль про права 1689 р». гарантував членам Парламенту повну свободу обговорення справ королівства і чиновників, без чого його робота була б неефективною. Ця властивість свободи слова до сих пір ціниться навіть деякими авторитарними режимами. які залишають невеликі і безпечні для своєї стабільності «острівці свободи» (наприклад, позбавлені цензури малотиражні газети), щоб мати об'єктивні дані про те, що ж реально відбувається в регіоні ш за його межами. Ширше, ця свобода є однією з найважливіших умов для пошуку і встановлення істини. (Джон Мілль, «Про свободу»).

Іншим аспектом «Білля про права» 1689 р. було те, що у ньому Парламент розглядався як вищий представницький орган національного самоуправління, а це означає, що право на інформацію про роботу уряду виходить від народу. З розвитком демократії останнє набуло особливої актуальності.

З точки зору демократії як політичної системи, найважливішою ознакою свободи слова є поширення такої інформації, яка може вплинути на результат виборів чи на роботу уряду. У більшості сучасних ліберальних демократій законодавчі обмеження незначні і

запроваджуються тільки на час виборчих кампаній: публікації у ЗМІ повинні чітко давати зрозуміти, чи є їхньою метою вплив на вибори і хто реально несе за це відповідальність. Для того, щоб люди були достатньо поінформовані напередодні виборів, їм повинні бути доступні різні точки зору. Це насамперед відноситься до основних для виборців джерел інформації (на сьогодні це телебачення) і забезпечується або доступом до широкого ряду вільних від цензури і незалежних одне від одного джерел, або ж політикою плюралізму у ЗМІ, які займають монопольне становище. Зауважимо, що правило нейтральної точки зору, встановлене у «Вікіпедії», також дозволяє досягнути плюралістичного і безпристрасного висвітлення подій і висловлення думок.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СВОБОДА СОВІСТІ

СВОБОДА СОВІСТІ — природне право на умови, за яких можливе вільне самовизначення особистості у світоглядній сфері буття, її духовне становлення, розвиток, самоактуалізація. За своїм змістом поняття «свобода совісті» багатоаспектне, ширше ніж «свобода віросповідання». Його сутнісне навантаження нерідко визначається у залежності від предметного поля дослідження: філософія, етика (філософсько-етичне), політологія, право (політико-правове), релігієзнавство, теологія (релігієзнавче, теологічне).

У філософському (найзагальнішому) тлумаченні свобода совісті є внутрішньою здатністю особистості оцінювати, осмислювати різні світоглядні парадигми, вільно, без будь-якого примусу, лише керуючись власною совістю, самовизначатися щодо них і діяти, здійснювати вчинки, творчо самореалізуватися у системі координат свого світоглядного вибору.

У філософській інтерпретації свобода совісті постає як специфічно вибіркова й узгоджена активність свідомості, совісті та волі індивідуума, спрямованих на його самовизначення в духовній реальності щодо граничних життєвосмислових засад свого буття.

Духовне, зокрема світоглядне, самовизначення особистості повноцінне лише тоді, коли воно у своїй внутрішній сутності не спричинене зовнішніми спонукальними чинниками.

У філософському розумінні свобода совісті виявляє себе як атрибут особистості, адже визнання свободи совісті — це визнання цінності особистості, її духовного суверенітету, її підзвітності в контексті самовизначення лише своїй совісті, а для віруючої людини — і Богу, зв'язок з яким є для неї сенсом і метою життя.

правовий аспект:

Правовий аспект свободи совісті визначається сукупністю юридичних норм, які регулюють суспільні відносини в процесі реалізації свободи совісті. Свобода совісті може бути об'єктом цих норм лише в процесі самореалізації особистості, тобто в своєму публічному, суспільному вияві там, де дія свободи совісті одного «Я» перетинається з діями свободи совісті іншого «Я».

Держава законом установлює лише межі, можливості, гарантії зовнішнього вияву свободи совісті, однак право не може регулювати процес світоглядного вибору. Скажімо, для релігійного самовизначення особистості свобода совісті як право є формально зовнішнім. Совість у кожної людини вільна онтологічно — держава не дає, не «дарує» права на свободу совісті, вона лише окреслює правовий простір, у якому, наприклад, віруючий індивід мав би змогу вільної самореалізації згідно з вибором своєї совісті. Іншими словами, розумова діяльність, думка людини, сфера її совісті, які не виявляють себе у певних діях, вчинках, поведінці, не є предметом права і не регулюється ним.

Кожна людина сама собі визначає форми, способи, шляхи пізнання істини, сутності трансцендентного, свого єднання з Богом. Людина від народження має право бути вільною, суверенною і незалежною у вирішенні та захисті своїх ідей, переконань, суджень, свого погляду на світ, сенсу й призначення людського життя. Це справа власної совісті; сфера совісті — це приватна сфера особистості й держава не має втручатися у цю дуже тонку й делікатну царину людського буття.

Для чіткішого осмислення змісту свободи совісті, її структури, форм практичного вияву в релігієзнавчому та правовому аспектах важливо більш чітко визначитися щодо сутності окремих понять.

Релігійний аспект

Релігієзнавче осмислення свободи совісті дає змогу усвідомити її сутність саме у предметному полі релігійного самовизначення і самореалізації особистості. Потреба у релігії, релігійних цінностях, орієнтирах породжує потребу у духовній свободі, а отже, і у праві на її здійснення. Релігієзнавчий зміст свободи совісті, а саме свободи релігійної совісті, розкривається через поняття: «свобода релігії», «свобода віросповідання», «свобода в релігії», «свобода церкви».

Нерідко юристи, релігієзнавці, зокрема теологічно орієнтовані, розглядають поняття «свобода совісті» як тотожне поняттю «свобода релігії». Ці поняття взаємопов'язані, проте не тотожні.

Свобода релігії — це один з найважливіших елементів структури свободи совісті. Як релігієзнавча категорія саме в предметному полі свого вияву — ставлення людини до релігії — «свобода совісті» розкриває свій зміст через поняття «свободи релігії». Останнє містить основні аспекти свободи совісті: самовизначення індивіда щодо релігійних цінностей, орієнтирів, а також відповідне зовнішнє релігійне самовираження на їх основі.

Свобода релігії у зазначеному контексті виявляє себе у двох аспектах: як свобода вибору релігії і як свобода релігійного культу. Розглядаючи ці поняття у поєднанні їх внутрішнього і зовнішнього аспектів вияву, зауважимо, що перший з них розкриває свою сутність через поняття «свобода віросповідання», а інший стосується соціально-правових можливостей функціонування релігійних організацій і характеризується' поняттям «свобода церкви».

Свобода віросповідання — поняття, яке в релігієзнавчій і правовій літературі зустрічається частіше, ніж поняття «свобода релігії», важлива складова структура останньої, що характеризує можливості для особистості вільно, без зовнішнього примусу сповідувати у прийнятний для неї спосіб будь-яку релігію — предмет свого самовизначення.

Свобода церкви — поняття, що характеризує соціально-правові можливості функціонування релігійних організацій (церкви, релігійних асоціацій, громад віруючих). Якщо свобода віросповідання за своєю суттю — це вид індивідуальної свободи, то поняття «свобода церкви» репрезентує вид суспільної свободи.

Релігійна організація, як вільне суспільне утворення громадян-одновірців, має свою внутрішню структуру, статут, який регулює не лише проблеми, пов'язані з віросповіданням, культовими діями, а й питання дисципліни, господарської, фінансової діяльності. Релігійні об'єднання вступають у певні відносини з державою, іншими світськими організаціями, іншими конфесіями. Ці відносини, як і позакультова діяльність церкви (релігійних організацій), виходять далеко за межі предметного поля свободи совісті. Однак вони є невід'ємним елементом «силового поля» свободи релігії, свободи церкви. Останнє характеризує ступінь автономності, незалежності її внутрішнього устрою, структури, управління, канонічної діяльності від державних чинників, а також відбиває суспільні, економічні, політичні, правові можливості діяльності церкви та її структурних підрозділів.

Свобода церкви містить у своїй структурі свободу створення релігійних груп, об'єднань; свободу діяльності церковних організацій та управління; свободу господарської і фінансової діяльності; повну рівність у правовому відношенні всіх релігійних спільностей, які функціонують у державі.

Свобода в релігії — поняття, яке визначає міру свободи, яку допускає будь-яка релігійна організація для своїх громадян-одновірців у тлумаченнях окремих положень релігійного вчення, рішень вищого релігійного органу щодо необхідності тих чи інших культових дій. Йдеться про свободу думки віруючих, можливість релігійної самореалізації їх у певній релігійній спільноті. Цей аспект свободи релігії — свобода в релігії — постає безпосередньо як вияв свободи совісті. Слід зазначити, що реалізація принципу свободи релігійної думки майже в усіх конфесіях, за винятком окремих протестантських церков та неорелігійних утворень, є дуже проблематичною.

Фома Аквінський виділив чотири типи законів:

- вічний закон (lex aeterna);
- природний закон (lex naturalis);
- людський закон (lex humana);
- божественний закон (lex divina).

Вічний закон - джерело всіх інших законів, загальний закон світопорядку, що визначає перебіг всіх процесів природних і суспільних.

Природний закон - безпосередній прояв вічного закону. Згідно з природним законом людина, і вся природа рухаються до свого природного призначення. Людина за своєю природою наділена здатністю розрізняти добро і зло, схильна до дій в ім'я суспільного блага. Фома Аквінський стверджував, що у сфері практичної поведінки людина діє через природний закон, що визначає порядок взаємин людей у суспільстві.

Людський закон - закон, що забезпечується примусовими санкціями для його виконання. Досконалі і добродійні люди можуть обходитися і без людського закону, для них достатньо природного закону.

Божественний закон — закон (правила сповідання), даний людям в божественному одкровенні.

Термін «свобода совісті»

В українській мові термін «свобода совісті» не зовсім адекватно передає сенс природного закону. В англійській мові «Свобода совісті» звучить як «liberty of conscience», тобто свобода усвідомлення, пізнання Бога, вічного закону.

Згідно з етимологічним словником Фасмера слово «совість» тотожне слову «відати», тобто «звістка», знання. Свобода совісті — природне право, дане людині від народження пізнавати вічний закон.

Реформація: Початок Реформації поклав виступ у 1517 р. у Німеччині Мартіна Лютера. Ідеологи Реформації висунули тези, якими фактично заперечувалася необхідність католицької церкви її ієрархією і духівництвом взагалі. Оскільки вічний закон і природний закон не написані людиною, то для пізнання (усвідомлення, conscience) вічного закону посередник у вигляді церкви, або священика не потрібний.

Біль про права: Біль про права 1689 р. став продовженням ідей Фоми Аквінського про розділення природних прав людини і людських законів. Біль визнавав за особою права: мати свою власну думку і переконання; слідувати своїм переконанням, незважаючи, що радять оточуючі і так далі.

Декларація прав людини і громадянина: У Франції принцип свободи совісті був уперше проголошений у статті 10 Декларації прав людини і громадянина (1789 р.), у якій мова йде про те, що «ніхто не може переслідуватися за свої переконання, навіть релігійні, за умови, що їх обнародування не загрожує громадському порядку». У Конституції була проголошена «свобода релігійних культів» (вересень 1791 р.). Французький Цивільний кодекс 1804 р. — кодекс Наполеона, взагалі не розглядає релігійних питань, демонструючи таким чином, що держава у своїх фундаментальних основах є світською.

Декларація незалежності США 1776: Біль про права 1689 р. став основою для Декларації прав Вірджинії 1776 р., що проголосила: «Всі люди за природою є в рівній мірі вільними і незалежними і володіють певними природженими правами, яких вони — при вступі до суспільного стану — не можуть позбавити себе і своїх нащадків якою-небудь угодою, а саме: правом на життя і свободу із засобами придбання і володіння власністю, правом на прагнення на щастя і безпеці і їх придбання».

Ідеї Декларації прав Вірджинії були розвинуті у Декларації незалежності США 1776 р., яка проголошувала: «Ми виходимо з тієї очевидної істини, що всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невідчужуваними правами, до числа яких відносяться життя, свобода, прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав людьми засновуються держави, які черпають свої законні повноваження у згоді керованих». Тобто на першому місці людина з його природними правами, на другому місці держава, що забезпечує виконання природних прав громадянина.

Конституція США 1787 р. не містила переліку невідчужуваних прав, оскільки засновники виходили з того, що права, які природно

належать людині, не потребують підтвердження у тексті основного Закону. Їх перерахування могло бути сприйняте як вичерпний перелік прав і свобод, що могло привести до утиску прав, які не увійшли до переліку. Відсутність у конституції переліку федерально закріплених прав і свобод, викликало критику цього документа. Новообраному конгресу США у 1789 р. були запропоновані проекти поправок, що містять положення про політичні і особисті права. Десять перших поправок до конституції, що склали федеральний Білль про права, були ратифіковані до кінця 1791 р. Були прийняті поправки, що передубачали свободу віросповідань, свободу слова і друку, право народу мирно збиратися і звертатися до уряду з петиціями, недоторканність особи, житла, паперів і майна та інші права.

Загальна декларація прав людини: Загальна декларація прав людини була прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III) від 10 грудня 1948 р., визначаючи найбазовіші права людини.

У статті 18 сказано: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів».

Сьогодні: У Франції діє принцип невизнання державою жодної з релігій.

Свобода совісті починається з визнання права на «внутрішні переконання»: нікого не можна зобов'язати обнародувати свої релігійні або філософські переконання. Наприклад, згадка про релігійну приналежність при переписі населення є забороненою.

Свобода совісті припускає і свободу атеїзму, а також можливість індиферентизму, змішування різних вірувань, ухвалення старих і визнаних нових культів.

Але якщо, з одного боку, ніхто нікого не повинен примушувати до обнародування релігійних поглядів, то, з іншого боку, нікому не заборонено робити це за власним бажанням. У той же час закон захищає державних чиновників: у всіх адміністративних документах заборонені посилання на їх релігійні або філософські переконання.

Французьке право ставить всі культу, сучасні, а також ті, які з'являться у майбутньому, у положення юридичної рівності.

Свобода совісті і відділення церкви від держави: Зв'язок між свободою совісті й відділенням церкви від держави, мабуть, неоднозначний. З одного боку, існує позитивна кореляція між

відділенням церкви від держави і забезпеченням в цій державі свободи совісті.

Наприклад, шаріат включає норми і правові, і релігійні: у 2006 р. шаріатський суд Афганістана засудив до страти мусульманина, що змінив релігію. З іншого боку, відокремлення церкви від держави не гарантує свободи совісті, а невідокремлення її не виключає: відомі країни з державною церквою (наприклад, Великобританія і більшість інших монархійних держав Європи) забезпечують своїм підданим право сповідати релігію за вибором або не сповідати жодної. Навпаки, у деяких державах з відокремленою церквою (усі комуністичні, Ірак за Саддама Хусейна) адепти багатьох релігій (за комуністів — усі віруючі, за Саддама Хусейна — шиїти) піддавалися дискримінації.

Відокремлення церкви від держави відбувалося: у Росії — 1918 р., Франції — ратифіковано 1905 р. Колумбія — 1853 р.. США — 1787 р.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СВОБОДИ ПОЛІТИЧНІ

СВОБОДИ ПОЛІТИЧНІ — різновид соціальних свобод, що означає здатність і можливість особи і суспільства діяти відповідно до своїх інтересів і цілей. Свободи політичні передбачають визнання за кожною людиною права користуватися свободами, які становлять продукт культурно-історичної екзистенції (суспільної моралі, політики, права), умову самоствердження індивіда у політичному житті, ступінь відображення духовного стану цивілізації, сумарний вираз загальної атмосфери сучасної політичної ситуації. До таких свобод належать: свобода совісті, слова, думки, переконань, проголошення думок; свобода мирних зборів, асоціацій; свобода отримання інформації, участі у рухах, мітингах, демонстраціях; свобода вільних виборів наявних інститутів влади. Свободи політичні справляють істотний вплив на все буття людини, відбивають поведінку індивіда, самоосмислення ним політичного досвіду і власного стану. Найповніше свободи політичні сформульовані у Загальній декларації прав людини. Концептуальною основою свобод політичних є закріплена в цьому документі формула: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах».

Із усіх політичних мотивів проблема свобод політичних — першочергова умова для існування цивілізованого суспільства.

Свободи політичні є передумовою «прояснення» політичного характеру дійсності. В умовах становлення стабільної правової держави і громадян, відкритого суспільства вони повинні забезпечити демократизацію суспільства, суспільно-політичного життя. Однак властиві державі порядки і організація тією чи іншою мірою обмежують особисту свободу. Абсолютних свобод політичних, як і будь-яких інших соціальних свобод, не може бути. Свободи політичні починаються з того часу, коли набувають чинності прийняті в державі закони, коли людина самопізнає шляхи індивідуального вибору як суб'єкт політичної дії. Мається на увазі самовизначення особи стосовно держави і влади, її законів, що зумовлюють раціоналізм політичного життя, забезпечують громадський правопорядок.

Таким чином, свободи політичні з погляду політології спрямовані: на визначення субординації людини, її свободи у державі; на характеристику людини як суб'єкта політичного життя, з'ясування того, як відбувається політична соціалізація індивіда, які існують резерви для становлення нового типу політичної свідомості; на визначення політичної поведінки особи, способів і напрямів її дії у системі владних відносин у сфері політичного життя.

У демократичному суспільстві влада в жодному разі не повинна посягати на свободу слова, совісті, право укладати договори, підтримувати життєдіяльність демократичних інститутів у напрямі до відкритого суспільства. Свободи політичні необхідні для пошуку форм і засобів стимулювання політичної активності народу, здійснення глибинних державотворчих процесів, сприяння духовному оновленню суспільства.

Широке залучення громадян до політичного процесу, децентралізація і контроль над прийняттям найважливіших рішень поліпшують перспективу досягнення дійсної свободи.

Проблема взаємин особи і держави розв'язується в демократичному суспільстві на основі положення про право як реалізацію природного прагнення людини захистити свободи політичні як основу людського самовизначення онтологічних процесів буття.

Політична наука виробила різноманітні теоретико-методологічні підходи до інтерпретування категорії політична свобода. Шарль Луї Монтеск'є стверджував, що політична свобода може існувати тільки у державі, де всі відносини регулюються правомі де закони панують над волею правителів.

Український науковець І. І. Прокопенко, доцент НАУ, визначає політичну свободу як основний чинник, від якого залежить функціонування демократичної політичної системи; це можливість

громадян реалізувати різноманітні інтереси завдяки участі у суспільно-політичному житті країни, володінню політичними правами.

Проголошені західними демократіями свободи політичні залишаються ще формальними для переважної частини народу через відсутність достатньої соціальної і політичної рівності. Основна мета прогресивних політичних режимів — перетворення свобод політичних із формальних у реальні. Відтак важливим політичним важелем демократизації українського суспільства є забезпечення свобод політичних як основного інституту громадянського суспільства, атрибуту демократичного устрою, що дає змогу людині бути активним співучасником політичного процесу.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

СВЯТОПОЛК-МИХАЇЛ (1093–1113 рр.)

Правління Святополка позначилося передусім жорстокими нападами половців, які сплюндрували південні землі Київщини, Переяславщини, Київ, його монастирі і заходили на Чернігівщину, Сіверщину. Тоді втратила Україна свої колонізаційні здобутки на півдні.

На чолі половецької орди стояв Боняк, що довгий час уособлював в очах українців половецьку навалу («Боняк шолудивий»). Ця страшна трагедія українського народу відбувалася на тлі невгамованої міжусобної боротьби князів, які, замість об'єднання, використовували ворогів України для зведення своїх рахунків. Не допомагали ні відкупи, що їх давали князі половцям, ні шлюби князів з половецькими князівнами. Сам великий князь Святополк одружився був з дочкою Тугорхана в надії забезпечити спокій, але марно.

Це була оргія половецьких нападів: одночасно три великі орди під проводом Боняка, Курі та Тугорхана пустошили Україну. Тесть Святополка обложив Переяслав. Становище характеризує такий факт: 1094 р. мешканці Юр'єва в Пороссі з єпископом утекли до Києва, і Святополк заснував для них місто коло Витечева.

Бояри «розважні», – як пише літописець, – переконували князів припинити «котори». «Потім порозумієтеся між собою, а тепер кінчіть справу з половцями», – казали вони. Нарешті князі погодилися з'їхатися восени 1097 р. в Любче, урочище біля Києва. Приїхали Святополк II, Володимир Мономах, Давид та Олег Святославичі, Давид Ігорович, Василько Ростиславич. Полоцьке князівство не було представлене, бо фактично зібралися на нараду тільки князі-Ярославичі.

Головною ухвалою Любецького з'їзду було таке: кожен володіє своєю «отчиною»: Святополк – по Ізяславові, Володимир – по Всеволодові; Давид, Олег та Ярослав – по Святославові, а решта – волостями, що їх дістали від Всеволода: Давид Ігорович – Володимиром, Володар та Василько Ростиславичі – Перемишлем та Теревовлею. Ця ухвала покладала в теорії кінець концентраційній політиці, кінець «збиранню» земель, виявленому Ярославичами. Але принцип не був доведений до кінця, і Новгород залишився в Мономаха, а не повернувся до Святополка.

Друга ухвала – встановлення союзу князів для оборони й відповідальність за його порушення покладалася на весь союз князів.

Третя ухвала – союз князів проти половців і заборона приватних союзів князів з половцями.

Проте дружні ухвали Любецького з'їзду були негайно порушені. За підмовою Давида, князя Волинського, нібито Василько Теревовлянський хоче забрати Волинь, Турово-Пинське князівство та волинські землі Святополка – Святополк захопив Василька й наказав його осліпити. Це викликало трилітню війну, в якій узяли участь Угорщина та Польща (1097–1100 рр.). На з'їзді у Витечові в 1100 році ухвалено покарати Давида, відібравши в нього Волинь і передавши її Святополкові, співучасникові у злочині. Але кару для Давида визначено не надто тяжку, бо йому дано замість того Бозьку та Острозьку волості, Дубен і Чарторийськ, крім того 400 гривень, а згодом – Дорогобузьку волость.

Під час цієї війни були моменти, коли знов забиравало голос віче. Наприклад, 1098 року, після осліплення Василька, віче у Володимирі поставило Давидові вимогу назвати бояр, які намовили його проти Василька; бояр віддано Ростиславичам, які стратили їх.

Почувши про осліплення Василька, Володимир Мономах, разом зі Святославичами, пішов на Київ. Святополк хотів був утекти, але справу взяла у свої руки київська громада, яка вислала до Володимира митрополита, а з ним княгиню Ганну, мачуху Володимира, яку він дуже шанував. Вони умовили Володимира не воювати і тим самим не йти на поводу в половців. Тут активно проявила себе і взяла участь у переконанні князя людність Києва. Значною була і сама роль княгині Ганни, популярної в народі.

Після Любецького та Витечівського з'їздів Україна являла собою таку картину: Правобережжя належало Ростиславичам та Ізяславовичам, Лівобережжя – Святославовичам і Володимирові Мономахові, який правив Переяславом, Смоленськом, Новгородом та Поволжям; його володіння було значно більше, ніж Святополка. Але Святополк спирався на Святославовичів, Польщу та Угорщину, і перше місце наприкінці XI та на початку XII ст. належало йому.

Після Любецького з'їзду у князівську практику входить новий елемент: з'їзди, або знеми, до яких досить часто, майже щороку, стали вдаватися князі, віддаючи на їх рішення питання внутрішньої політики, боротьби з половцями.

По закінченні, з ініціативи Святополка та Володимира, міжусобної війни на Витечівському з'їзді, князі збиралися ще кілька разів: на Золотчі, в Сакові, над Долобським озером 1103 р., переважно у справі спільної боротьби з половцями. Ціле десятиліття XII ст. було присвячене боротьбі з половцями, і героєм її став Володимир Мономах. Велася вона зі змінним успіхом, коштуючи величезних жертв. За кожний успіх українських князів половці відплачували ще жорстокішими нападами й руйнаціями. Нарешті, з ініціативи Володимира в 1111 році силами всіх князів зорганізовано похід до Сіверського Дінця, де половців остаточно розбито, взято багато полонених, коней, худоби. Хан Отрок з рештками орди втік до Грузії – «за залізні ворота».

Боротьба з половцями й перемога над ними викликала захоплені описи її в літописах, оспівана в піснях, переказах. Літописець зазначає, що слава про похід 1111 року поширилася «в далекі краї, до греків, угрів, ляхів і чехів, аж нарешті пройшла й до Риму».

На деякий час в Україні настав спокій. Фактично перше місце протягом цього часу посідав Володимир, який здобув велику популярність, і ореол слави оповив його постать. Протягом наступних 50 роках лише час від часу притягали князі половців у своїх сварках. Особа Святополка відходить у тінь, порівнюючи з блискучою діяльністю Володимира Мономаха, що цілком відповідала народним прагненням. Святополк не тішився популярністю. Пам'ять про нього

пов'язана з якимись сумнівними грошовими операціями, участю в спекуляції сіллю, конфіскацією майна заможних людей. Як правитель – він був нездатний й аморальний, що показала сумна справа з Васильком. Ставлення до Святополкового правління виявили кияни, як тільки він помер: вони розгромили двори тисяцького Путяти, соцьких та багатих жидів – лихварів.

Боярство, настрашене погромом, удалося до Володимира Мономаха. Віче на другий день по смерті Святополка ухвалило просити Володимира взяти під свою руку Київ. Ситуація була дуже складна, і жодних законних прав Володимир не мав: Київ не робив винятку з ухвали Любецького з'їзду – спадкоємцем Святополка був його син Ярослав; якби Київ, як столиця, переходив до старшого в роді, такими були сини Святослава, а не Всеволодович Володимир. Очевидно, віче, додержуючи традицій, зробило таку мотивацію, закликаючи Володимира: «поиде, княже, на стол отен и деден».

СВЯТОПОЛК ОКАЯННИЙ (1015–1019 рр.)

Святополк, перебуваючи в Києві, скористався з наглої смерті батька й оголосив себе його спадкоємцем. Прагнучи захопити владу над усією державою, він підіслав вишгородських убивць до улюбленого Володимирового сина Бориса Ростовського, в розпорядженні якого була батьківська дружина і київське ополчення та який користувався авторитетом у киян.

Після Бориса було вбито молодших братів Гліба муромського та Святослава, князя древлянського. Київська драма у формі розправи над родичами справила гнітюче враження на його жителів. Тому вони дали Святополку прізвисько Окаянний. Таким чином, у руках Святополка опинилася більша частина держави Володимира: крім Київщини, Сіверщини з Черніговом та Любечем, до неї входили землі Волинська, Древлянська, Туровська, Ростовська та Муромська.

Стероризовані вбивством братів, інші діти Володимира Великого не виявляли особливої активності, щоб помститися за смерть близьких родичів. Тільки Ярослав Новгородський зібрав військо, найняв варягів і рушив походом проти Святополка. У 1016 р. Ярослав розбив Святополка під Любечем, і у 1017 р. заволодів Києвом. Тоді Святополк попросив допомогу у тестя Болеслава. Улітку 1018 р. Болеслав з військом, у якому були поляки, німці, угри, спільно зі Святополком, який привів печенігів, подолав Ярослава з новгородцями та варягами і здобув Київ, захопивши велику здобич; серед полонених була Володимирова родина – дружина й 9 дочок. Переможців урочисто зустрічали кияни з митрополитом Іваном.

Святополк та Болеслав надали перемозі всевітнього характеру, виславши посольства до Німеччини та Візантії. Так, у 1018 р. Святополк об'єднав більшу частину Володимирової держави і поновив дипломатичні стосунки з двома названими імперіями. За допомогу в завоюванні київського столу він передав Болеславу червенські міста, Забужжя, а пізніше й Галичину. Болеслав через деякий час повертається додому. Новгородці знову посилають Ярослава помститися за братів. Він іде на Київ, розбиває Святополка, який тікає в степ до печенігів і приводить їх на Русь проти Ярослава. Вирішальна битва відбулася на березі річки Альти, де свого часу прийняв мученицьку смерть Борис. Святополк був розгромлений, він тікає в Польщу і по дорозі, в сутичці з чехами, гине.

СВЯТОСЛАВ (964–972 рр.)

Наступником Ольги був її син Святослав – одна з найцікавіших постатей давньої доби історії України. М. Грушевський, який називав його «запорожцем на престолі», почасти мав рацію: Святослав був

мужнім, войовничим князем, з лицарською вдачею. Але водночас він глибоко включився в міжнародні відносини й відіграв у них величезну роль. Він воював протягом усього свого правління, і походи його охоплювали величезну територію: ім'я його гриміло по всій Східній Європі та Західній Азії. Його знали письменники та історики Візантії та арабського світу.

Святослав розпочав князювання походами на Оку та Волгу, де розгромив в'ятичів, камських болгар у 964 р. і перейшов до Хозарського каганату; у 965 р. він знищив його, і хозари розбіглися хто куди. Він зруйнував міста Саркел, Ітіль, Семендер. Після того пішов на Кавказ, розбив ясів (колишніх аланів, осетинів) і касогів (черкесів). Людність тікала, коли наближалось руське військо, але Святослав уживав усіх заходів, щоб поновити життя та порядок у завойованих краях. Однак скористатися зі своїх східних походів він не встиг: його було втягнуто у військові справи Візантії та Балканського півострова.

Візантія вела боротьбу з новим Болгарським царством, яке у IX–X ст. значно зросло; межі Болгарії доходили до Костянтинополя, і Візантія примушена була платити їй данину. Але в половині X ст. Болгарія стала підупадати і поділилася на дві частини – східню та західню. Візантійський цісар Никифор Фока вирішив скористатися з її ослаблення і втягнув у боротьбу Святослава, обіцяючи йому за допомогу багато золота і спокушаючи можливістю заволодіти тією країною.

З великим військом – до 60000 вояків – Святослав напав на Болгарію, здобув Дорістол (Силістрія), ще 80 міст і вирішив перенести свою столицю до Переяславця. Там, казав він, «вся блага сходяться: від греків – золото, паволоки, вина, овочі, з Чехів і Угрів – срібло та коні, з України – хутра, мед, віск і раби». Болгари пішли на порозуміння зі Святославом. Тоді Візантія напустила на Україну печенігів, які обложили Київ, де була Ольга з онуками. Лише завдяки випадкові вона уникнула полону. Святослав примушений був покинути Болгарію й рятувати столицю. Розбивши печенігів, він вернувся до Болгарії.

У спілці з болгарами та уграми Святослав пробував вигнати греків з Європи і загрожував самому Царгородові, але новий цісар Іван Цимісхій, зібравши великі сили, примусив Святослава до капітуляції, і у 972 р. знову укладено договір з Візантією. Святослав вирушив на Русь, сподіваючись повторити похід з новим військом, але по дорозі, біля Дніпрових порогів, його забили печеніги.

Святослав був політичним діячем, який брав участь у великих подіях на Сході Європи. Однак у справах України він грав скоріше негативну роль, і мали рацію бояри, які закидали, що, шукаючи чужих

земель, той нехтував своїми. Знищення Хозарського каганату принесло Русі тільки шкоду, бо вона сама неспроможна було боротися проти кочовиків, які протягом чотирьох століть панували в степах. Балканська політика Святослава також не дала нічого Русі. Болгарська війна була програна з тяжкими втратами (у вирішальній битві під Доростолом загинуло близько 15000 русів). Не зміг Святослав відступити на Русь – візантійський флот перекрив гирло Дунаю. Наприкінці липня 971 р. почалися переговори Святослава з імператором Іоанном I Цимісієм. Вони завершилися підписанням не вигідної для Русі угоди. Текст її можна знайти в «Повісті временних літ». Договір позбавляв Русь майже всіх переваг, здобутих попередніми князями: зокрема, Київ повинен був відмовитися від претензій на візантійські володіння у Криму, Чорне море перестало бути «Руським», хоч імператор обіцяв відновити торговельні стосунки між двома державами і гарантував Святославовій дружині безперешкодний шлях додому.

У цьому періоді можна констатувати важливий факт: зміцнення поганської реакції серед княжої дружини. Літопис оповідає, що Святослав відмовився хреститися, мотивуючи свій учинок ворожим ставленням дружини до християнства: вона глузуватиме з князя-християнина. Проте серед його дружинників було багато християн. Поховавши княгиню Ольгу, Святослав дає волю антихристиянським настроям. Розпочинається період жорстоких репресій, причому – масових, об'єктами яких стали і християни-іноземці і християни-русичі. Серед загиблих був князь Гліб, якого вважали нерідним братом Святослава.

Є версія, що саме він супроводжував Ольгу в подорожі до Константинополя й був тим таємничим небожем, який згадується в ряді історичних джерел. За віру Святослав переслідував як високо посадовців, у тому числі і своїх родичів, так і пересічних християн; кількість знищених сягала кількох тисяч. Ненависть князя поширювалася також на християнські храми, зокрема, у Києві було зруйновано церкву святої Софії та церкву Святого Миколи на Аскольдовій могилі.

Після складення договору Святослав під осінь 971 р. вирушило до Києва.

Дорогою військо поділилося: одна частина на чолі з воєводою Свенельдом рушила суходолом, інша із Святославом Дунаєм у Чорне море до Дніпра.

Але на дніпрових порогах русичів чекали печеніги, яких попередив посланець Цимісія Феоділ Євхейський. Після зимівлі виснажене військо Святослава прийняло останній бій. Святослав загинув і, за переказом, хан Куря наказав зробити з його черепа чашу,

в надії, що, п'ючи з неї, до нього перейдуть і найкращі якості переможеного ворога.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

**СВЯТОСЛАВ II ЯРОСЛАВИЧ
(1073–1076 рр.)**

Святослав правив надто короткий час, і відомості про нього дуже бідні. Серед них можна виділити дві важливі групи фактів. Насамперед – пробудження громадської думки, з якою Святослав мусів рахуватися. Носієм такої думки виступив Києво-Печерський монастир, де зібралася розумова еліта України. Найбільше значення в тому монастирі мали його основоположники – Антоній і Феодосій. За правління Ізяслава його прихильником був Феодосій. Антоній, як видно, був в опозиції до Ізяслава; він був на боці Всеслава, і коли 1069 р. Ізяслав повернувся до Києва, Антонія переховував у Чернігові Святослав. М. Грушевський припускав, що за тих часів до Святослава могло перейти більше людей, незадоволених Ізяславом.

Позбавлення Ізяслава престолу викликало у Києво-Печерському монастирі реакцію проти Святослава. Ігумен Теодосій, запрошений Святославом, не прибув до нього на трапезу, він писав «епістолиї», виступав усно, порівнюючи Святослава з Каїном, і вимагав повороту престолу Ізяславові. Святослав змушений був рахуватися з Теодосієм, запобігав його ласки, виявляв до нього пошану і досягнув того, що Теодосій дозволив поминати на ектеніях Святослава, але після Ізяслава. Ці факти свідчать про те, яке місце належало Києво-Печерському монастиреві та його ігуменові в Українській державі. З

другого боку, відчувалася опозиція в київській дружині, зокрема у зв'язку з переходом до Києва чернігівської дружини.

До історії перейшов він як книголюб, подібно до Ярослава, і з його ім'ям пов'язані два Ізборники – 1073 - 1076 рр. Обидва Ізборники переписав якийсь легендарний Іван, а може, їх було два. На другому є примітка, що переписано його «из многих книг княжих». Зміст їх – переклади різного роду статей з болгарських та грецьких оригіналів. Ізборник 1076 р. прикрашений чудовими мініатюрами, серед них – портретне зображення Святослава з родиною. Ізборник 1073 р. укладений був власне не Святославом, а ще Ізяславом.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СЕГРЕГАЦІЯ

СЕГРЕГАЦІЯ (лат. *Segregatio* — відділення) — різновид дискримінації, який полягає у фактичному чи юридичному відокремленні в межах одного суспільства тих суспільних груп, які вирізняються за расовими, гендерними, соціальними, релігійними чи іншими ознаками, та у подальшому законодавчому обмеженні їхніх прав.

Така політика була виражена у США у післявоєнний період щодо афроамериканців (шляхом вчинення різних соціальних перепон: роздільного навчання і виховання, розмежування посадкових зон (білі сидять попереду) у громадському транспорті і т. д.), або у режимі апартеїду у ПАР. Ще один приклад — гендерна сегрегація на ринку праці, яка у тій чи іншій мірі простежується фактично у всіх розвинутих сучасних суспільствах, зокрема і в Україні.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СЕКТАНТСТВО ПОЛІТИЧНЕ

Сектантство політичне (від лат. *secta* — учення, напрямок, школа) — сукупність опозиційних політичних поглядів і дій певних груп однодумців, котрі замикаються у своїх вузькогоспідничних інтересах, втрачають зв'язки із союзниками й соціальною базою,

відокремлюються від загальнообраного курсу того чи іншого політичного руху, партії, громадської організації й перетворюються у замкнені самоізолювані структури. Ідейною основою сектантства політичного є догматизм, тобто сліпе дотримання заздалегідь сформульованих положень, невміння й небажання творчо ставитись до політичної теорії, враховувати потреби політичної практики. Хибність сектантства політичного полягає в нерозумінні мінливих умов історичного розвитку, у невмінні пристосовувати до них практичну діяльність, у зневажливому ставленні до народних мас.

Політичне використання терміна «сектантство» є переносним. До Великої французької революції (1789—1794) процес утворення сект як вчень або ідеологічних напрямів був тільки релігійним. У наш час цей процес є відображенням багатьох соціальних, економічних і політичних змін у житті суспільства. Звинувачення у сектантстві політичному завжди було і залишається поширеним засобом політичної боротьби.

Опоненти, як правило, звинувачують один одного у вузькості політичної програми, відсутності соціальної бази, бажанні розколу. Так, за радянських часів у СРСР усі опозиційні політичні течії визнавалися сектантськими, антинародними. Історія знає чимало прикладів, коли політичні рухи і партії, кваліфіковані своїми опонентами як «сектантські», забезпечували собі значну соціальну базу і одержували перемогу над своїми політичними супротивниками на певному етапі боротьби (якобінці у Франції, більшовики у Росії тощо).

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ (фр. *sécularisation*, від лат. *saecularis*) — це вид змін у взаємовідносинах релігії з суспільством у напрямку звільнення від релігійного впливу.

Зокрема: Перетворення церковної і монастирської власності (головним чином земельної) на власність світську, державну.; Вилучення чого-небудь з церковного відання й передача у світське, цивільне.; Звільнення від впливу церкви (наприклад шкільної освіти).

У сучасному розумінні секуляризація — це процес, внаслідок якого всі сектори суспільства, культури, різні суспільні групи та окремі індивіди звільняються від релігійного світогляду та впливу.

Релігія втрачає монополію на пояснення дійсності, перестає бути загальним світоглядом, який інтегрує суспільство, і вже не становить єдиного джерела цінностей, ідеалів і норм. Процес секуляризації нерідко супроводжується і релігійним відродженням, інколи й у формі крайнього традиціоналізму (наприклад ісламський фундаменталізм у країнах Сходу).

Навернення до секуляризму: Побутує думка, що цей термін носить нечіткий характер, оскільки поняття секуляризації часто описується словом секуляризм.

Секуляризація зовсім не обов'язково заперечує ідею Бога або релігію, навпаки, вона може позитивно ставитися до релігії, традицій та обрядів, навіть бути підкреслено релігійною.

Але в її суті — поділ людського буття на дві сфери: світську та релігійну, що не перетинаються одна з одною. Секуляризм — цей пасинок християнства — є сьогодні, за словами О.Шмемана, справжньою єрессю, викривленням, перебільшенням й тому ушкодженням у своїй основі чогось справжнього, настоюванням на своєму виборі (airesis — грецькою «вибір»), на одному елементі за рахунок інших, порушенням кафолічності істини. Хоча чітких і офіційних думок про це ніхто особисто не висловлював. Більше того, багато Церковних Отців використовують цей термін у негативному значенні.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х . Право, 2015. Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

СЕЛЯНИ

СЕЛЯНИ — жителі сіл і сільських місцевостей, а також люди, чиїм джерелом існування є праця на землі, зайнятість у фермерському господарстві; представники класу фермерів, або працівників або власників невеликих господарств, особливо у середні століття при феодалізмі; або, більшість населення у будь-якому доіндустріальному суспільстві. (див.: історичний суспільний стан, абопрошарок — «Селянство»)

У середньовічній Європі селяни були розділені на два класи відповідно до їх особистого статусу: кріпаки (або іноді їх також зовутьраби) і вільні селяни. Селяни або мали право власності на землю (Безумовне право власності), або тримали землю у будь-якому з

декількох форм землекористування (Володіння землею на засадах надання послуг власникові з її обробки).

Селяни, як правило, складають більшість сільськогосподарської робочої сили у доіндустріальному суспільстві. Більшість людей всередні століття були селянами.

Наприклад, у Угорщині на початок першої половини XVIII ст. абсолютна більшість населення перебувала у тій чи іншій формі залежності від світських і духовних феодалів або держави. Такі категорії селян, як удворники, лібертіни, сабодаші користувалися земельними наділами, виконуючи натуральні та грошові повинності на користь землевласників і держави. Желярі і таксалісти мали присадибне господарство без орної землі, за що також виконували різні повинності нерегламентовані законом.

У 1920-х рр. селяни становили 81,5% населення УРСР.

Хоча «селянин» є вільним словом-додатком, однак у ринковій економіці (англ. market economy) прижився термін селянин-власник часто використовується для опису традиційного сільського населення у країнах, де дрібними ділянками (англ. Smallholding) сільського господарства обробляють багато землі. Наприклад, основне виробництво картоплі в Україні зосереджено у домогосподарствах населення, і лише незначна частка виробництва припадає на фермерів.

Слово-додаток «селянин» використовується людьми в якості принизливого позначення, оскільки перші вважають себе:

більш високого класу (як це були дворянство і духовенство, і на самому верху був монарх),

та для людей з низьким рівнем доходу на цьому тлі.

радянські люди відповідно до теорії класової боротьби,

люди, які відкидають немарксистський аналіз селянства,

оскільки слово «селянин» походить від звичайного слова «селитись».

У народному господарстві

Наприклад, економіка Данії спирається на високотехнологічне сільське господарство (лісові виробничі площі, рослинництво і тваринництво), яке виробляє продукцію, достатню для забезпечення 15 млн осіб, що втричі перевищує кількість населення Данії, при тому, що у промисловості переважають дрібні і середні підприємства (безвеликих будівель комунізму), а у сільському господарстві — сімейна ферма.

Олександр Чаянов був одним з перших прихильників важливості розуміння селянської поведінки, стверджуючи, що селянська економіка (синонім: сільське господарство) не є чимось

відмінним від фермерства, і селяни можуть і будуть працювати настільки тяжко, наскільки це їм необхідно для задоволення власних потреб, і коли не буде стимулу виходити за межі цих потреб — це може привезти до уповільнення і припинення бажання працювати, коли вони будуть задоволені.

ДЖЕРЕЛА:

Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 — 1927 рр.) / НАН України. Інститут історії України. — К., 2000. — 208 с.; Український Радянський Енциклопедичний Словник: в 3-х т. / Редкол.: ...А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін.— 2-е вид.— К.: Голов. ред. УРЕ. 1987.— 736 с. Т. 3.: Портулак — Ї. С.187.; Т. І. Лазанська. Вільні хлібороби // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2003. — Т. 1 : А — В. — С. 560.

СЕЛЯНСЬКА ПАРТІЯ УКРАЇНИ (СЕЛПУ)

СЕЛЯНСЬКА ПАРТІЯ УКРАЇНИ (СЕЛПУ) — сучасна політична партія України.

Селянська партія України була заснована 25 січня 1992 р. у Херсоні, зареєстрована 3 березня 1992 р. Міністерством юстиції України, перереєстрована 12 січня 1993 р. Головою партії був обраний Сергій Довгань, першим заступником — Олександр Ткаченко.

На парламентських виборах 1998 р. партія брала участь у складі блоку «За правду, за народ, за Україну!» разом із СПУ. Блок набрав близько 8,5 % голосів виборців (3 місце), отримавши 29 мандатів, 6 кандидатів від блоку було обрано за мажоритарними округами. Фракція СелПУ у Верховній раді 3-го скликання налічувала 14 депутатів.

На президентських виборах 1999 р. партія висунула кандидатуру Олександра Ткаченка, проте незадовго до виборів зняв свою кандидатуру.

У 2001 р. СелПУ ініціювала акцію «Слободану Милошевичу — свободу!» на підтримку тодішнього голови Югославії Слободана Милошевича.

На парламентських виборах 2002 р. партія брала участь самостійно і набрала 0,37 % голосів виборців. Жоден з кандидатів від партії не був обраний і на мажоритарних округах.

На президентських виборах 2004 р. партія підтримала кандидатуру Віктора Януковича. У 2005 р. з партії був виключений її перший очільник Сергій Довгань. Партію очолив Олександр Яворський. На парламентських виборах 2006 р. партія брала участь самостійно і набрала 0,31 % голосів виборців, не потрапивши до

парламенту. З 30 червня 2007 р. партію очолює Поречкіна Лідія Степанівна.

22 листопада 2008 р. керівником партії обрано Холоднюка Зеновія Васильовича (нар. 1961 р.).

Відповідне рішення було ухвалене на третьому етапі ІХ позачергового з'їзду Селянської партії України.

18 грудня 2011 р. Селянська партія України на чолі з Зиновієм Холоднюком разом із ще чотирма партіями оголосила про приєднання до СПУ шляхом підписання Меморандуму про об'єднання лівих і лівоцентристських партій.

8 вересня 2012 р. ХІ позачерговому з'їзді Селянської партії України на чолі з керівником партії Зиновієм Холоднюком прийнято рішення про вихід з об'єднання із Соціалістичною партією України. Було прийнято рішення про підтримку Селянською партією України на парламентських виборах 2012 р. Української партії «Зелена планета».

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

СЕМЮЕЛЬСОН ПОЛ (15 ТРАВНЯ 1915 – 13 ГРУДНЯ 2009 рр.)

Американський економіст, що зробив фундаментальний внесок майже в усі сфери сучасної економічної теорії. Пол Семюельсон народився 15 травня 1915 р., у Гері, штат Індіана.

У 1932 р. вступив до Чиказького університету, який залишив у 1935 р. заради завершення навчання в знаменитому Гарварді, де в той час ідеї «кейнсіанської революції» були з

ентузіазмом прийняті професорським та студентським середовищем.

Досить згадати його вчителів Елвіна Хансена, Василя Васильовича Леонтєва, Йозефа Алоїза Шумпетера. Особливо великий вплив справив на майбутнього вченого Хансен.

У 1940 р. Семюельсон назавжди пов'язав своє життя з Массачусетським технологічним інститутом, де став викладати економічну теорію.

Перші теоретичні роботи Семюельсона, перш за все «Основи економічного аналізу», (1947 р.) були пов'язані з розвитком неокласичної мікроекономічної теорії в таких її сферах, як теорія корисності та споживання, добробуту, капіталу, а також теорія загальної рівноваги. Проте, з часом, його все більше стали займати проблеми макроекономіки.

Ще у 1939 р. під впливом теорії економічного циклу Хансена він опублікував статтю «Модель мультиплікатора-акселератора», в якій розглядалися різні варіанти цієї моделі з різними значеннями мультиплікатора (тобто коефіцієнта, що характеризує вплив інвестицій на приріст національного доходу) і акселератора (характеризує зворотний вплив приросту національного доходу на інвестиції).

Дослідження показали, що тільки при певних значеннях цих коефіцієнтів виникають циклічні коливання навколо лінії рівноваги. В інших випадках має місце або різке відхилення вгору, або стійкий рух вниз від графіка рівноважного розвитку.

Уже тоді Семюельсон впевнено приєднався до кейнсіанству, згідно з яким економіка, заснована на приватній власності, потребує державного регулювання з метою запобігання безробіттю і недовантаженню виробничих потужностей.

Однак найбільшим внеском у розвиток макроекономічної теорії вважається його концепція неокласичного синтезу, втілена в підручнику «Економіка» (1948 р.), яка надалі неодноразово перевидавалася.

У цій роботі Пол Семюельсон спробував поєднати кейнсіанську теорію як основу макроекономічного розділу сучасної економіки з неокласичною мікроекономією.

Протягом 1960 – 1970 рр. цей синтез був настільки загально визнаний, що став стрижнем основної течії економічної

думки і теоретичною базою економічної політики, що відповідає за регулювання капіталістичної економіки за допомогою тандему бюджетної та кредитно-грошової політики. Питаннями політики Семюельсон цікавився завжди.

Він брав участь у всіх великих дискусіях з цієї проблеми - і на наукових конференціях, і під час слухань у Конгресі. В якості консультанта він нерідко притягувався до роботи міністерства фінансів, Федеральної резервної системи, був радником президентів (зокрема, Джона Кеннеді) та кандидатів у президенти.

У 1966-1981 рр. його статті регулярно з'являлися в журналі «Ньюсуїк».

Семюельсон користувався загальним визнанням як серед американських економістів, так і на міжнародному рівні, як політик. Він обирався президентом Економетричного суспільства у 1951 р., Американської економічної асоціації у 1961 р. і Міжнародної економічної асоціації у 1965-1968 рр.

Нагороджений багатьма почесними нагородами, у тому числі медаллю Джона Бейтса Кларка (1947 р.).

У 1970 р. був удостоєний Нобелівської премії з економіки. Пол Семюельсон помер 13 грудня 2009 р.

СЕНДЕЛ МАЙКЛ

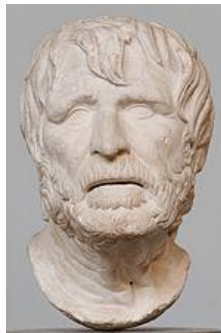
Американський політичний теоретик, професор Гарвардського університету, спеціалізується в галузі політичної філософії і політології. Нині працює професором на факультеті мистецтв і наук в Гарвардському університеті, а також читає курс із сучасної політичної філософії та історії політичної думки. Сендела добре знають в Гарвардській школі права, де вчений – політолог читає курс «Ринки, мораль і право». Особливої

популярності і розголосу набув курс лекцій «Справедливість», який відвідало на сьогодні понад 1000 слухачів. Сендел виступає основоположником сучасної комунітаристської критики лібералізму. З даної проблеми він автор багатьох книг, учасник безлічі конференцій різноманітного рівня, круглих столів, дискусійних клубів. Особливо популярною стала тема з проблем лібералізму за якою Сендела знає весь науковий світ. Це - «Моральний суб'єкт: лібералізм і межі справедливості».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

**СЕНЕКА АННЕЙ ЛУЦІЙ
(4 ДО Н. Е. — 65 РР.)**

Давньоримський філософ, поет, державний діяч і оратор. Син філософа Сенеки Старшого. Дядько поета Лукана.

Сенека Анней Луцій народився бл. 4 р. до н. е. у Кордубі (Кордова, Іспанія) у заможній родині. Його батько, відомий як Сенека Старший, був видатним ритором. Він був упевнений у перевазі практичної діяльності над філософією і мріяв про політичну кар'єру для синів. Заради дітей він переїхав до Риму, тут і минули молоді роки Сенеки Молодшого.

Філософією Сенека захопився з юності, його наставники належали до школи римського стоїка Секстія. Але батькові вдалося впевнити його стати державним діячем. За імператора Калігули Сенека, вже відомий письменник і оратор, отримує першу державну посаду — квестора — і входить до сенату. Одна з його промов у сенаті викликала таку заздрість Калігули, що той наказав убити Сенеку. Він залишився живим лише тому, що імператора завірили, неначе Сенека хворий і проживе недовго.

За Клавдія філософ був відправлений у вигнання на Корсику (у 41 р. н. е.) за звинуваченням, пов'язаним з племінницею імператора; там він пробув вісім років. Сенеці допомогла повернутися Агриппіна Молодша, що стала імператрицею. У 50 р. він був обраний претором і оженився на Помпеї Пауліні, заможній і впливовій жінці. Агриппіна доручила йому виховання свого єдиного сина Нерона, якому тоді було дванадцять років. Він погодився, сподіваючись виховати правителя-мудреця і втілити у життя ідею «вселенського граду». Протягом п'яти років Сенека був одним з його вихователів, він був автором інаугураційної промови Нерона й у період його правління досяг вершин влади й багатства. У 55 р. стає консулом-суфектом.

Після вбивства Агриппіни й смерті друга — воєначальника Бурра (у 62 р.) Сенека відійшов від справ і хотів повернути Нерону всі отримані від нього багатства, але Нерон відмовився прийняти їх назад. Відхід від справ уже не міг врятувати філософа. Нерон відчував, що сама особа Сенеки, яка завжди втілювала для нього норму й заборону, є певною перешкодою на його шляху. І коли у 65 р. було розкрито змову Пізона, Нерон, незважаючи на майже доведену непричетність Сенеки, наказує своєму наставнику померти. Виконуючи наказ імператора, Сенека вчинив самогубство; його смерть нагадала сучасникам смерть Сократа.

Творчий шлях

Виконання обов'язку перед державою нічого не приносить, крім тривоги і хвилювань, воно віднімає можливість звернути погляд на себе. Вигнання Сенеки закінчилося у 48 р., коли дружиною Клавдія стала Агриппіна, яка домоглася повернення Сенеки зі заслання, і запропонувала, зробити його наставником її сина — майбутнього імператора Нерона. У 54 р. Клавдій був отруєний і до влади прийшов шістнадцятирічний Нерон.

Слідом за стоїками Сенека думав, що монархія за умови управління справедливою царя, носія розуму, може бути запорукою добробуту держави. Йому випадало боротися з впливом Агриппіни. У цій боротьбі Сенека переміг, але ця перемога була гіршою за поразку: у 59 р. Нерон наказав убити Агриппіну, і Сенека був змушений не тільки санкціонувати матеревбивство, але й виступити з його виправданням перед сенатом. На своє ж виправдання Сенека пише трактат «Про блаженне життя». Це — найрішучіша спроба Сенеки примирити стоїчну доктрину і дійсність. Мова у ньому йде про свідомість моральної норми, тобто про совість, що і відрізняє людей моральних (філософів) від натовпу. Поняття совісті як усвідомленої розумом і пережитої почуттям моральної норми було введено в стоїцизм Сенекою.

У 62 р. Сенека пише наступний трактат — «Про спокій душі». Діяння залишається для нього щирим поприщем чесноти і прихильних до неї, насамперед, діянням на благо держави. Сенека демонстративно відсторонюється від громадського життя. Людина має право на дозвілля, навіть не відслуживши визначений термін державі, — доводить він у книзі «Про дозвілля».

«Моральні листи до Луцілія» — останній твір Сенеки. Сенека був духовним вождем Луцілія, який жагуче прагнув стати філософом. Улюбленою формою наставлення з часів Сократа став філософський діалог (діатриба). З усного мовлення діатриба легко переходила у письмову форму: у невеликі трактати (у Сенеки вони так і називаються «Діалоги», хоча у них і немає співрозмовників) і, тим більше, у листи: лист, будучи й у життєвій практиці заміною безпосередньої бесіди, у літературі виявився природною її іпостассю.

Світогляд

Дотримуючись доктрини стоїків, Сенека вважає, що все складається з матерії й Бога. В основі природи лежить Логос — розум, розлитий у всьому сущому, який забезпечує бездушним предметам «стійкий стан», рослинам — «проростання», тваринам — «саморух», а в людях і богах виступає як розум у власному смислі.

Братство людей

Як істота розумна людина входить в один розряд з богами й виникає «спільнота богів і людей», обитель якої — весь всесвіт. У ній всі рівні, адже всім дісталася душа — частинка божества. Сенеці був близький ідеал людської спільності: «Ми тільки члени величезного тіла. Природа, яка з одного й того ж нас створила й до одного й того ж визначила, народила нас братами».

Про душу

В людині, як і у всесвіті, є матерія — тіло й душа, причетна Богу: «Хвали в людині те, що не можна ні відняти, ні дати, що належить самій людині. Ти запитаєш, що це? Душа, а в ній — досконалий розум». Душа скеровує моральнісний розвиток людини, веде її до доброчесності, до блага, до щастя. Мета людини — через удосконалення своєї природи прийти до доброчесності, стати «людиною добра», а потім і мудрецем.

Про мудрість

Тільки мудрець у силах втілити ідеальну норму поведінки, але совість, усвідомлення моральнісної норми, відрізняє людину моральнісну, філософа, від натовпу: «Я навчу тебе, як дізнатися, що ти ще не став мудрим».

Мудрець повний радості, веселий і непохитний, безтурботний, він живе нарівні з богами... Але якщо ти прагнеш звідусюди

отримувати всілякі задоволення, тоді знай, що тобі так само далеко до мудрості, як до радості».

Про філософію

Недосконалість людини долається заняттями філософією, що уподібнюється лікуванню, зціленню від пороків: «Ліки для душі винайдені древніми, але наша справа відшукати, як їх застосовувати і коли». Той, хто шукає істину, повинен спиратися на досвід «людей обізнаних, тих, що дослідили шлях, який попереду в нас». Люди ці — філософи, чиє вчення здатне дати знання істинного блага: «Адже людина — розумна істота; отже для неї вище благо — виконувати те, заради чого вона народжена».

Про дружбу

«Людина добра» — та, яка ще не стала мудрецем, але вже «знаходиться в гавані», спогляда доброчесність. Вона не шукає щастя у зовнішніх речах і їй нічого не потрібно, навіть друзів. Не тому, що вона хоче жити без друзів, а тому, що може. Тим не менш, вона знає, що таке справжня дружба й цінує своїх друзів. Друзям не страшна розлука, вони завжди можуть бути разом: «Друг повинен бути в нас в душі, а душа завжди з нами».

Друзів не може розлучити навіть смерть: «І можливо, — якщо правдиві розмови мудреців, і на нас чекає певне спільне для всіх місце, — ті, кого ми вважаємо зниклими, тільки пішли вперед».

Про смерть

Як частину божественної волі «людина добра» сприймає й смерть. Смерть напередвстановлена світовим законом і тому не може бути безумовним злом: «Боятися смерті так само безглуздо, як боятися старості... Хто не хоче вмирати, той не хотів і жити. Адже життя нам дане за умови смерті й саме є лише шляхом до неї». Але й життя не є безумовним благом: «Всі піклуються не про те, чи правильно живуть, а про те, чи довго проживуть; між тим, жити правильно — це всім доступно, жити довго — нікому».

Кожен свій крок, кожен вчинок Сенека так чи інакше прагне осмислити, співвіднести з обраним ідеалом, з моральною нормою, він ні на мить не втрачає почуття внутрішньої відповідальності за вчинене. Він говорить: «Прочитай мої книжки, побач у них пошук істини, якої я не знаю, але шукаю наполегливо».

Сенека сам розбирає питання про те, яким варто бути повчанням філософа. На його думку, воно повинно бути доступним, таким, що легко запам'ятовується, але головне — «вражаючим душу». І коли у 65 р. була розкрита змова Пісона — змова, що не мала позитивної програми, яка об'єднала учасників тільки страхом і особистою ненавистю до імператора, — Нерон не зупинився перед

вибором і вирішив покарати свого наставника смертю. Філософ разом з дружиною розрізав собі вени.

Остаточні висновки філософії Сенеки показали, що, не зумівши на практиці примирити філософію як моральну норму і служіння спільноті людей у державі, у теорії, він знайшов вихід з цього протиріччя, вказавши на нього.

**Нерон та Сенека, пам'ятник у Кордові, Іспанія.
Скульптор — Едуардо Баррон**

Слава Сенеки не щезла зі смертю філософа. Творам Сенеки пощастило. Їх переписували ще у Середньовіччі. Сенека не зник з обрії європейської культури і в добу книгодрукування. Серед українських вчених особливу увагу йому приділяв Еразм Сикст у праці «Медичний коментар до творів Л. Анея Сенеки».

До особи Сенеки та його творів звертатимуться постійно, бо вони більш цілісні, ніж його життя, замішане на компромісах. В Кордові (Іспанія) встановлено монумент вихователю одного з римських імператорів — філософу Сенеці (скульптор Едуардо Баррон).

ДЖЕРЕЛА:

Асмус В. Ф. Сенека.; Целлер Э. Очерк истории греческой философии. М., 1996.; Марта Б. К. Философы и поэты-моралисты во времена римской империи, М., 1879.; Краснов П. Л. Анней Сенека, его жизнь и философская деятельность. (Серия «Жизнь замечательных людей. Биографическая б-ка Ф. Павленкова»). — СПб., 1895. — 77 с.; Фаминский В. И. Религиозно-нравственные воззрения Л. А. Сенеки философа и отношение их к христианству. В 3 ч. — Киев, 1906. — 220+196+196 с.;

Грималь П. Сенека, или Совесть империи. / Пер. с фр. (ЖЗЛ). — М., Молодая гвардия, 2003. Титаренко И. Н. Философия Луция Аннея Сенеки и её связь с учением Ранней Стои. — Ростов-на-Дону, 2002.

СЕНУСЕРТ I
(1971 - 1926 РР. ДО Н. Е.)
(ФАРАОН ІЗ ХІІ ДИНАСТІЇ)

Сенусерт I був сином Аменемхета I і Нефертатенен. Одружений був Сенусерт на своїй рідній чи зведеній сестрі Неферу, яка була матір'ю його сина і спадкоємця престолу Аменемхета II.

Ще будучи соправителем батька, він очолював походи в Нубію і Лівію. Якщо вірити «Подорожам Сінухета», юний спадкоємець престолу воював з лівійцями в західній пустині, коли прийшла звістка про смерть батька.

Він повертається в столицю, бере управління в свої руки, попереджує спробу змови і перевороту в державі і робить розпорядження, щоб його батька похоронили в Лішті.

Першою його реформою була систематизація всіх царських звань і титулів в Єгипті. Всі наступні династії фараонів претримувалися рекомендацій Сенусерта I. Він перший вводить термін і пояснення до нього «титулатура».

Сенусерта I офіційна єгиптологія вважає одним із значимих історичних фігур Стародавнього світу – Середнього царства і Єгипту в цілому. Хоча засновником XII династії вважають його батька, але часто дійсним родоначальником династії вважають і його. У зв'язку з цим стає зрозумілим історичний факт, чому Манефон відносив Аменемхета I до кінця XI династії, в Санусерта ставив на чолі XII.

Сенусерт I особливо приділяв увагу розробці корисних копалин. При ньому добували аметист, золото. Надписи розповідають, що єгиптяни були на рудниках Пунта, добували камінь в Ваді-Хаммамат.

Єгиптологи намагаються доказати, що цар змінив зовнішньополітичний курс Єгипту. Саме з нього почалося активне завоювання нових земель. Тому, не дарма, він носив титул «Той, хто розширює кордони». Особлива увага фараона була прикута до Нубії. Стела, яка збудована полководцем Ментухотепом в Бухені, згідно написів, підтверджує похід царя у Верхню Нубію на 18 році його владарювання. Регулярні походи в Нубію, говорять про те, що Сенусерт I вирішив остаточно завоювати Куш і примусити цей район Нубії платити данину. Заслугою царя було і те, що він дбав про створення системи фортець в Нубії, які були заселені єгипетськими гарнізонами. До таких фортець, які побудував Сенусерт I слід віднести – Бухен, Іккур, Кубан, Кумма. У зв'язку зі змінами у орієнтації зовнішньої політики Єгипту був введений новий адміністративний поділ в південній його частині. Насамперед, був створений окремий округ «Глава півдня», який об'єднав кілька південних номів. Царських послів можна було зустріти далеко за межами Єгипту. Вони добиралися до Передньої Азії, Східного Середземномор'я, в країнах Егейського моря. Сенусерт I встановив торгові і дипломатичні стосунки з Сирією і Палестиною. Він був першим фараоном, який перебудував всі храми країни. Він відмовився будувати їх з глиняної цегли, а вперше використовує будівельний матеріал з каменю.

На сьогодні в науці прийнято вважати, що Сенусерт царював повних 45 років і помер на 46 році. Перші 10 років він ділив владу з батьком Аменемхетом I. За три роки до кончини він робить соправителем Аменемхета II, свого сина від головної своєї дружини, цариці Неферу.

СЕНУСЕРТ II (1897 – 1878 рр. до н. е.) (ФАРАОН ІЗ XII ДИНАСТІЇ)

Сенусерт II став спадкоємцем свого батька Аменемхета II біля 1895 р. до н. е. Останні три роки вони правили разом. В цей час особливу увагу вони приділяли Нубії. Це відбито в записях царського

документаліста, який підкреслював: «На шостому році царювання Сенусерта II була дана відповідь з приводу аму, які княжому сину Хнумхотепу, коли він був живий, приносили ліки для очей із землі Пітчу. Число їх було тридцять і сім». Із цієї записі видно, що азійські племена (аму) отримували дозвіл на поселення на землях Єгипту. За це вони платили данину до царської казни, а також чиновникам, які слідкували за порядком серед переселенців.

Усі єгиптологи єдині в думці – царювання Сенусерта II було мирним, він продовжував осваювати Фаюмський оазис. Займався вихованням дітей номархів, запроваджував сумісне навчання їх дітей з княжими дітьми. Це впливало на формування єдиних політичних поглядів на місцях проживання намархів. Коли вони поверталися додому, то намагалися встановити подібні порядки і по місцю проживання. У Сенусерта II склалися гарні стосунки з елітою держави. Це сприяло розвитку мистецтв, відомих зодчих цар осипав нагородами і повагою в суспільстві.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СЕНУСЕРТ III (1878 – 1842 рр. до н. е.) (ФАРАОН ІЗ XII ДИНАСТІЇ)

Ім'я, яке займав Сенусерт II на троні – Ха-Кау-Ра – «сяючі душі Ра». На троні перебував майже 37 років. Про його мудре владарювання залишилися гарні згадки, а після його смерті йому поклонялися як божеству.

Він відмовився від будівництва величезних погрібальних пірамід. Більше уваги приділялося зрошувальній системі. На 8-му році свого владарювання цар послав заматися торговими стосунками із заморським світом.

Сенусерт II досить успішно проводив реформаторську діяльність. Він обмежує владу номархів, він вважав, що надмірна їх незалежність, кидає виклик фараону. Сенусерт II створює нову систему управління, результатом якої був поділ Єгипту на три адміністративні центри – Північ, Південь і Глава Півдня (Елефантина і Нижня Нубія). Кожен з центрів був підвладний раді старшин, а старшини звітували про свою діяльність візирю царя.

Після наведення порядку в країні, Сенусерт II вдався до вирішення зовнішньополітичних питань. Він робить кілька успішних походів в Нубію. Він гордився тим, що підкорив непокірне плем'я своїй владі. По його наказу була збудована стела з надписом: «Я полонив їх жінок, я захопив їх власність, увійшов силою в їх будинки, розрушив їх житла. Я зібрав їх врожай зерна і спалив».

Він посунув кордони Єгипту на південь, до других порогів Нілу і залишив стелу, яка попереджувала наступні покоління: «Тепер кожен мій син, який буде захищати цей кордон, яку встановив я його величність, він буде вважатися моїм сином народженим його величністю, подібним любимим сином свого батька, який встановлює кордони. Тепер той із них, хто послабить їх і не буде відвойовувати їх, він – не мій син, він не був народжений мною». Всі багатства, які Санусерт II завоював в Нубії, були спрямовані на будівництво храмів Єгипта. Цар відтворює барку Осіріса, будує храм старому богові фіванської області Монту.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СЕПАРАЦІЯ ЕТНІЧНА

До процесів етнічного поділу належать етнічна парціація і сепарація. За етнічної парціації відбувається поділ етносу на кілька рівних частин, причому жодний із новоутворених етносів не ототожнює себе зі старим. На ранніх етапах історії етнічна парціація виявлялася у поділі племен на територіально відособлені частини, з часом парціацію зумовлювало розмежування різних частин етносу державними кордонами. Так, у результаті появи державно-політичних кордонів з'явилися різні арабські народи.

Етнічною сепарацією називають відокремлення певної частини народу від основної, що зумовлює утворення самостійного етносу. Якщо за етнічної парціації вихідний етнос фактично припиняє своє існування, то за сепарації — продовжує. Причинами етнічної сепарації є: переселення частини вихідного етносу; державно-політичне відокремлення частини народу, релігійне відокремлення групи етносу.

Іноді сепарацію зумовлювали політичне відокремлення частини певного народу (наприклад, валлонів від французів), релігійні розбіжності (харарі (мусульман) від амхара (християн)).

Аналізуючи етнічні процеси, слід враховувати тенденцію до відродження національних рухів, традицій, культури.

ДЖЕРЕЛА:

Юрій М. Ф. Етнологія: Навчальний посібник. — К.: Дакор, 2006. — 360 с.;
Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект. Монографія. — Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2007. — 264 с.,

СЕПАРАТИЗМ ЕТНІЧНИЙ

СЕПАРАТИЗМ ЕТНІЧНИЙ (англ. separatism, від лат. separatus — відокремлення) — ідеологія та практика дій суспільно-політичного руху, що спрямовані на встановлення суверенітету етнічної спільноти на території її проживання в межах існуючої держави, відокремлення території і створення власної держави або її приєднання до іншої (іредентизм). Сепаратизм етнічний являє собою найпоширеніший в історії людства тип сепаратизму. Такий його характер зумовлений тим, що абсолютна більшість етносів не є розсіяними, їх життєдіяльність відбувається у тісному зв'язку з територією. Крім того, етнічні інтереси здатні інтегрувати та виражати будь-які інші колективні соціальні інтереси, а етнічні почуття — стимулювати та емоційно підтримувати тривалу політичну боротьбу.

За своєю специфікою Сепаратизм етнічний є формою вияву міжетнічного конфлікту і виникає у результаті зіткнення інтересів двох і більше етнічних спільнот, що живуть у межах території однієї або сусідніх держав. Основним питанням міжетнічного протистояння є боротьба за владу за допомогою різноманітних мирних та збройних методів, а також шляхом створення форм, механізмів та інститутів суверенності повноважень представників етнічної групи у забезпеченні її інтересів у межах певної території.

З точки зору основної мети сепаратизму етнічного, найпоширенішими у сучасній політичній практиці формами встановлення етнічного контролю над територією свого проживання в межах існуючої держави є такі: національно-культурна та адміністративна територіальна автономія; статус рівноправного політико — правового суб'єкта федерації (кантон, штат).

Формами етнополітичних новоутворень є приєднання до території іншої держави та створення власної незалежної держави. Більш складними та відносно нестійкими, часто перехідними

наслідками практики сепаратизму етнічного можуть бути федерації та конфедерації. Причому історію сепаратизму етнічного характеризують не лише процеси реального створення інститутів етнічної влади над територією (особливо її відокремлення), а й використання сепаратистських гасел та акцій з метою політичного тиску та отримання політичними лідерами, елітами, населенням необхідних (рівних з іншими або більших ніж для інших етнічних груп) економічних, політичних, інформаційних та інших ресурсів. Системною соціально-історичною та політичною передумовою, комплексною причиною сепаратизму етнічного є те, що більшість існуючих кордонів між державами (включно з міжнародно-визнаними) є випадковими, довільними, вони постійно змінюються та зовсім не збігаються із хоча б умовними межами розселення етнічних спільнот, у тому числі великих за кількістю націй.

У сучасних умовах до цього додається своєрідний каталізатор сепаратистських процесів — світовий ідейний тріумф принципу «права націй на самовизначення» та проголошених для його захисту абстрактних норм міжнародного права. Як правило, причинами сепаратизму етнічного є політико-правова дискримінація через: позбавлення етнічних меншин права участі її представників у роботі центральних органів державної влади або можливості формування органів місцевого самоврядування на території її проживання, заниження статусу етнічної спільноти у національно-територіальній структурі держави; ігнорування/ заперечення її права на форму національного самовизначення, що відповідає кількості населення.

До причин сучасного сепаратизму етнічного також належать попередні та несправедливі (частіше справжні, іноді уявні) державно-територіальні утворення, що ґрунтувалися на примусовому приєднанні (об'єднанні) територій, особливо внаслідок знищення держав, що існували раніше, зміни етнічного складу територій, перетворення адміністративно-територіальних кордонів тощо. Серед економічних чинників сепаратизму етнічного впливовими у сучасних умовах стають: економічна нерівність у стані та темпах розвитку різних етнічних територій держави; тривалий несправедливий перерозподіл державних витрат порівняно з податковими надходженнями від територій, і навпаки, надання їм податкових пільг, дотацій, фінансової і технологічної допомоги тощо. В економічному вимірі найнестабільнішою поліетнічною державою, як правило, є та, в якій виникає система «етнічного колоніалізму» або поділ на «центр» та «периферію», що стимулює більш розвинені периферійні етнічні/національні спільноти до відокремлення (наприклад, республіки Прибалтики у СРСР).

До найпоширеніших у світі культурно-лінгвістичних причин сепаратизму етнічного належить невідповідність законодавчо встановлених сфер використання мов (освіта, судочинство, держслужба тощо) «мовній мапі» та уподобанням основних етнічних груп населення. Найчастіше це виявляється у впровадженні державної монополії однієї з мов населення на всій території країни, що фактично породжує на практиці обмеження використання інших мов, а опосередковано перетворюється на чинники порушення соціальних та політичних прав людини (таких, як право на громадянство, працю, освіту, обрання на державну посаду).

У цьому разі державну національну політику у мовній сфері представники етнічних/національних меншин країни сприймають як політику насильницької асиміляції або поштовху до еміграції. Аналогічно до культурно-мовної дискримінації діє фактор етнорелігійної нерівності статусів та світоглядних орієнтацій груп населення в межах спільної території проживання. Однак суміш етноцентризму, політизованої етнічності та релігійних переконань може породжувати вкрай загрозливі форми сепаратизму, що орієнтуються на використання екстремістських та терористичних засобів боротьби (наприклад, Північна Ірландія). У світовій історії не рідкісні випадки, коли сепаратистські настрої та тенденції, включаючи «експорт тероризму», інспіруються та підтримуються з-за кордону. В цьому разі причиною стають передусім міждержавні протиріччя, наміри правлячої еліти однієї чи групи держав послабити соціально-політичну стабільність її регіонального або стратегічного конкурента. Однак така політика штучної зовнішньої підтримки сепаратизму етнічного в окремих державах часто призводить до неочікуваних негативних наслідків, дестабілізації ситуації не в одній країні, а у цілому регіоні, переростаючи у війни між державами чи їх політичними коаліціями.

У минулому та сьогодні найактивнішим творцем сепаратизму етнічного є економічні та політичні еліти. У своїх інтересах вони використовують об'єктивні та суб'єктивні складові ситуації міжетнічного протистояння і конфронтації, спрямовуючи їх на необхідну форму і рівень політизації етнічності. Еліти виконують основні функції з ідеологічного, кадрового, фінансового забезпечення сепаратистського руху, політичну мобілізацію етнічної спільноти, моральну легітимацію цілей і методів її боротьби. Унаслідок перемоги сепаратизму етнічного еліти одержують і основні його здобутки у вигляді різноманітних благ, які надають владні повноваження в межах суверенної території. Відносно новими причинами Сепаратизму етнічного сучасності стала екологічна дискримінація. Здебільшого це

активна експлуатація природних ресурсів території проживання етнічних меншин (наприклад, вирубка лісів на землях автохтонного населення у Бразилії), внаслідок чого руйнуються традиційні умови відтворення їх культури, з'являється загроза виживанню самої етнічної групи. Основними підходами для подолання сепаратизму етнічного є силовий та політико — правовий. Перший шлях передбачає ведення військових дій проти сепаратистського руху, арешт його учасників, депортацію (іноді більшої частини етнічної спільноти), різні форми блокади території проживання «сепаратистів», розпалювання збройних конфліктів між угрупованнями сепаратистів, проведення терористичних акцій проти їх лідерів. У широкому значенні сутністю політико — правового шляху подолання сепаратизму етнічного є те, що це сукупність різноманітних форм переговорного процесу, переведення діяльності учасників сепаратистського руху у відносно «правове» русло вирішення проблем. Цей шлях передбачає використання існуючої міжнародної правової бази (хоча вона і є суперечливою), залучення до вирішення задекларованих сепаратистами проблем як арбітрів та контролерів міжнародних організацій, вдосконалення внутрішнього законодавства як основи для захисту інтересів та прав етнічних меншин, а в разі необхідності і внесення змін до державно-територіального устрою. Останнє стосується не лише реалізації права народу на самовизначення і відокремлення, а й інших форм встановлення суверенітету народу в межах території його проживання.

В умовах поліетнічної держави магістральний політико — правовий шлях запобігання та подолання сепаратизму етнічного — практичне втілення не так принципів ліберальної (часто-густо лише електоральної) або елітарної демократії, як демократії плюралістичної. Це передбачає створення різноманітних інститутів політичного представництва та механізму переговорного процесу різноманітних етнонаціональних груп населення задовго до виникнення відкритого етнічного протистояння та конфлікту між ними. Такими ефективними формами інституціоналізованого політичного діалогу між різними етнічними групами населення можуть бути урядові коаліції (є квота від етнічних територій), право взаємного вето, референдуми, політичні партії та суспільно-політичні організації, національно-культурні товариства, територіальне самоврядування тощо. Незважаючи на багатоетнічний склад населення, Україна змогла уникнути гострих та масових міжетнічних конфліктів, переростання сепаратистських настроїв національно-етнічних меншин на різних територіях країни в сепаратистські рухи.

За роки незалежності України основною тенденцією сепаратизму етнічного було протистояння між центральним урядом та етнополітичними рухами з метою підвищення державного статусу автономії АРК або створення органів влади для представництва інтересів власної етнічної групи (російське та кримськотатарське населення в АРК). Найбільш радикально сепаратистські гасла іредентистського характеру були проголошені в ході президентської виборчої кампанії 2004 р. органами місцевого самоврядування в східних областях України.

ДЖЕРЕЛА:

Абашидзе А. Х. Национальные меньшинства и право на самоопределение (международно-правовые проблемы) // Этнографическое обозрение. — 1995. — № 2; Аренд Х. Джерела тоталітаризму / Пер. з англ. — К., 2002; Гелнер Е. Нації і націоналізм. Націоналізм / Пер. з англ. — К., 2003; Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред В. С. Крисаченка. — К., 2003; Майборода А. Н. Теория этнополитики в западном обществоведении: структура и принципы исследования. — К., 1993.

СЕПАРАТИЗМ ПОЛІТИЧНИЙ

СЕПАРАТИЗМ ПОЛІТИЧНИЙ (франц. *separatisme*, від лат. *separatus* — окремий) — рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними, мовними чи релігійними ознаками.

Сепаратизм політичний характерний для внутрішньодержавного рівня політичних стосунків. Об'єктивною передумовою його є переважно факт розбіжності етнічних одиниць та державно-політичних утворень. Більшість сучасних держав є поліетнічними. Це часто призводить до соціальних та етнічних конфліктів. Тому сепаратизм політичний можна також розглядати і як форму політичної опозиції, суб'єктом якої є етнічна одиниця, котра становить меншість населення, а об'єктом — політична влада держави, що одночасно репрезентує домінуючий етнос. Сепаратизм політичний припускає розв'язання суперечностей між етнічною меншістю та політичною владою шляхом виведення частини території, населенням якої є ця меншість, з-під юрисдикції даного державного утворення.

Виникнення сепаратистського руху можливе за наявності

двох умов:

по-перше, дискримінація етнічної меншості з боку державної влади,

по-друге, активна національна політична протоеліта, яка здатна очолити цей рух.

Щодо дискримінації, то вона може мати різноманітні форми: політичні, економічні, культурно-лінгвістичні, релігійно-конфесійні і навіть екологічні. Політична дискримінація означає, що дана етнічна одиниця позбавлена політичних прав, на відміну від домінуючої більшості. Економічна призводить до т. зв. ситуації «внутрішньої колонії», коли певна частина території перетворюється на своєрідного економічного донора. У випадку екологічної дискримінації дана територія виступає як постачальник природних ресурсів або як територія складування промислових відходів, небезпечних для людини речовин.

Можлива ще одна форма дискримінації — культурний імперіалізм, суть якого полягає в тому, що культура так званої великої нації репрезентується як прогресивна, модерна, а культура етнічної меншості розглядається при цьому як примітивна, премодерна. Вплив культурної дискримінації на виникнення сепаратистських настроїв значно зростає в сучасних умовах, що пов'язано не тільки з наявністю культурного імперіалізму, а й зі своєрідною реакцією на поширення споживацького стилю буття, який нівелює національно-культурну самобутність народів. Бажання її зберегти все більше стає передумовою сучасного сепаратизму політичного; при цьому у територіальному відокремленні вбачається єдиний засіб самозбереження етносу як самостійної етнічної одиниці. Будь-якої з перелічених форм дискримінації достатньо для виникнення сепаратистських настроїв, але лише сепаратизм політичний порушує питання про відокремлення території як засобу усунення цих форм дискримінації. Трансформування в політичний рух неможливе без наявності національної політичної протоеліти, яка б очолила цей рух і висунула лозунг територіального відокремлення.

Як засвідчує світовий досвід, сепаратизм політичний часто виражає вузькі інтереси певних політичних кіл і не є масовим, народним прагненням. Реалізація сепаратистських програм найчастіше супроводжується, всупереч бажанням ініціаторів сепаратизму політичного, господарськими збитками, оскільки сепаратисти не зупиняються й перед крайніми формами боротьби, аж до революції.

Деструктивна роль сепаратизму політичного полягає насамперед у тому, що він підігрує почасти нічим не виправдані національні емоції, міжнаціональні конфлікти, безкомпромісність здійснення політики, широкомасштабні війни (ряд регіонів Закавказзя, колишня Югославія та ін.).

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х.: Право, 2015.; Сепаратизм / Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.; Щупак І. Я. Всесвітня Історія 11 клас 2011., 90 с.; Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

СЕРЕДНІХ ВІКІВ ПОЛІТИЧНА ДУМКА

СЕРЕДНІХ ВІКІВ ПОЛІТИЧНА ДУМКА — сукупність суспільно-політичних і релігійних ідей, поглядів і підходів середньовічних мислителів, ідеологів і діячів церкви.

Незважаючи на деяку протидію єресей альбігойців, вальденсів, катарів, політичну ідеологію виправдання феодального устрою, запровадження формули «церква — сонце, держава — місяць», у другій пол. 1 тисячол. і пізніше проповідувались теократичні теорії схоластів. Розробляючи проблеми відносин між знанням і вірою, йдучи у фарватері церковних авторитетів минулого, вони не залишали поза увагою і деяких інших питань сутності людини, держави, суспільства. Більшість із них, зокрема, вважали, що людина взагалі як родове узагальнення не існує, бо реальністю є лише окремі особи. Ірландець Іоанн Скот (IX ст.) всі сподівання покладав на перспективу і обожнення людини. Англієць Ансельм Кентерберійський — батько схоластики (XI ст.), використовуючи постулати логіки, доводив необхідність втілення Бога у людині. Француз Іоанн Солсберійський (XII ст.) високо оцінював роль римського права у вихованні людини, виправдовував тирановбивство. Італієць Йоахим Флорський (XII ст.) рішуче засуджував будь-яке насильство щодо особи, був упевнений, що дух свободи й миру переможе насильство і назавжди відкине саму його можливість. Німець Альберт Великий (XIII ст.) вважав найвищим досягненням величчя людини її сумління, завдяки якому особа від природи втілює універсальні принципи моральної поведінки. Шотландець Дуне Скот (XIII ст.) поставив проблему свободи волі у центр свого політичного вчення: тільки в умовах абсолютної свободи можна створювати щось велике.

Найпомітнішою постаттю у цей період був «князь теології», п'ятий «батько церкви» монах-домініканець Тома Аквінський (1224—1274 рр.) з його видатними працями «Сума проти язичників» та «Сума теології». Особистість, як твердить Тома, — це найблагодійніше з усієї

розумної природи. Якщо інтелект у Богові — це сутність, то інтелект у людини — це потенція сутності. Систематизатор ортодоксальної схоластики, засновник томізму відкидає августіанство, тобто пріоритет інтуїції, і, залишаючись на позиціях релігійного догматизму, звертається до розуму людини, її здорового глузду і у той же час поділяє населення на вищий клас — правителів, середній — вояків, суддів, чиновників, учених, священників і дворян, і нижчий клас — найманців, ремісників, «брудний люд». Останній клас не повинен брати участі у політичному управлінні. Головний авторитет для Томи — Арістотель з його вченням про чесноти особи і природне право. Мислитель впевнений, що природні закони, які водночас визначають і моральні норми, поступаються і підпорядковуються законам вічним, божественному розуму, але не суперечать йому. Людські закони, тобто право народів і позитивне право, можуть розходитися з природними, а божественні, відображені у Святому Письмі, виправляють таку недосконалість людських законів. Мета державної влади — забезпечити благо суспільної істоти — людини. Ідеал форми державного правління — влада одного, монархія. Тома Аквінський обґрунтовує право народу на скинення тирана, який порушує принципи справедливості. Церква повинна стояти вище громадянського суспільства. Головний володар на небі — Ісус Христос, на землі — римський папа, а тому світська влада підпорядковується владі духовній. Єретики підлягають смертній карі, а монахи-домініканці перетворюються у «псів Господа». Тома теоретично обґрунтував необхідність інквізиції і розробив учення про індульгенції. Традиції класичної схоластики у релігійних та політичних доктринах продовжували згодом монах-францисканець Вільям Оккам (1285—1349 рр.), але з гаслами проти абсолютизації церковної влади і на захист принципу «євангелічної бідності», Жан Бурідан (1300—1358 рр.) (з ученням про свободу волі, яке виходило з того, що душа від природи вільна, а якщо вона вільна, то вільні й усі її здібності, значить, вільні і воля, й розум) та інші мислителі.

Провісником свободи совісті й права народу на законодавчу владу став у 14 ст. Марсилій Падуанський (1280—1343 рр.), який був переконаний, що Євангеліє — не закон, а повчання, і тому у справах віри не може бути примусу, цебто вона була, є і буде справою сумління людини. Марсилій першим у середньовічній політичній думці у трактаті «Захисник миру» чітко розрізняв владу законодавчу і владу виконавчу, розвивав ідею суспільного договору, народного суверенітету, але все ж виявився прихильником станової монархії й розподілу суспільства на відмінні за правовим становищем дві станові категорії та шість суспільних груп: правляча категорія — духівництво,

адміністрація і військові, до компетенції якої належать керівні суспільні функції; підлегла категорія — землероби, ремісники і торговці, які повинні турбуватись лише про особисті інтереси. Державний організм, з погляду Марсилія, складається з матерії — людей — і форми — законів, а римський папа не може претендувати на світську владу. У XIV— XV ст. свій внесок у розвиток політичної ідеології зробили проповіді Яна Гуса із закликами проти привілеїв священнослужителів, за їх урівняння з правами мирян; чашники чи утравісти, які підтримували Яна Гуса і вимагали свободи проповіді Слова Божого; таборити із засудженням аристократичних привілеїв, станового розмежування людей, смертної кари; міленарії з їхніми мріями про Царство Боже на землі, де будуть втілені ідеї справедливості, рівності, свободи і братерства первісного християнського комунізму, і про скасування приватної власності.

Леон-Баттіста Альберті (18 лютого 1404 - 25 квітня 1472 рр.) — італійський архітектор, вчений, письменник і музикант епохи Відродження

Початок занепаду феодалізму (XVI ст.) супроводжувався процесами первісного накопичення капіталу, значним зростанням селянських рухів проти обезземелювання з боку молоді буржуазії та міської бідноти — проти новонародженого патриціату. Аскетизм крок за кроком поступається культу людини, її інтересів і потреб, божественне — природному, людському, тобто гуманізму, який ще далеко не став масовим, а охопив лише політико-правову думку частини суспільства, переважно мешканців міста. Ця епоха увійшла в історію під назвою культури Відродження, періоду Ренесансу, що мала на увазі насамперед відродження і широке використання досягнень античної цивілізації та заперечення церковно-феодальної культури. Естафету родоначальника гуманізму Ф. Петрарки вже у XIV ст. підхоплюють К. Салутаті й Л. Бруні (Аретіно), які засуджують політичний аскетизм, захищають ідею всебічного розвитку особи,

відкидають тиранію. Леонардо Бруні хоч і не полюбляє міські низи, але на прикладі владування пополанів у Флоренції, Болоньї, Сієні створює теорію республіканізму — найсправедливішого, на його думку, устрою суспільства, що є найголовнішою умовою реалізації свободи волі як свободи особи. У XV ст. політичну ідеологію раннього гуманізму розвивають М. Пальмієрі, Л. Валла, Л. Альберті, А. Рінуччіні та інші італійські мислителі. Але республіки пополанів у Пн. і Середній Італії на той час уже переживали відчутну кризу: відбувалось розчленування їх мешканців на «жирних котів» і «худорлявий люд». Незважаючи на це, під впливом республіканських ідеалів згадані гуманісти поглиблюють поняття свободи особи як громадянські свободи, як політичні права обирати і бути обраним до владних структур, як рівність громадян перед законом, як визнання необхідності існування представницьких органів, виконавчої системи і авторитету суду. Та найвидатніший внесок у італійську і загальнолюдську політичну думку зробив тоді Н. Макіавеллі.

Ідеї введення усезагальної рівності людей, примітивного зрівняльного комунізму, негайного встановлення Царства Божого на землі, усупільнення майна, нищення приватної власності захищали Томас Мюнцер (1493—1525 рр.) і німецькі анабаптисти. Вимоги свободи мислення, свободи переконань, свободи совісті, рівності мирян і духівництва активно висував Мартін Лютер (1483—1546 рр.). Але засновник німецького протестантизму при цьому відкидав тезу про свободу волі, протиставляючи її власному гаслу про рабство волі. У жорстоку полеміку з Лютером вступив започатковувач христичнського гуманізму Еразм Роттердамський (1469—1536 рр.) з його працями «Про свободу волі», «Похвала глупоті», «Заступник» та ін. Ідеали Еразма — освічена і гуманна монархічна влада, свобода і ясність духу, самовладні міські громади, здоровий глузд, стриманість, миролюбство, простота.

В Англії ідеї майнової рівності людей, скасування приватної власності як причини їх нерівності, урівняльного розподілу, засудження багатства і експлуатації людини людиною, обов'язковості праці для всіх, виборності органів влади, віротерпимості, свободи совісті проповідував лорд-канцлер Генріха VIII Томас Мор (1478—1535 рр.). Аналогічні погляди на межі XVI—XVII ст. висловлював і італійський мислитель Томмазо Кампанелла(1568—1639 рр.).

Що стосується Франції, то після закінчення Столітньої війни з Англією тут на початок XVI ст. встановився абсолютизм, який зазнав опору з боку певної частини дворянства. Провідниками політичної ідеології французького суспільства стають переважно юристи, один з них увійшов в історію як засновник пуританства. Це Жан Кальвін

(1509—1564 рр.), який систематизував вчення Лютера і запровадив нову форму церковної організації, а проголошену його попередником свободу совісті звів до рівня свободи від католицизму. Послідовники Кальвіна у Франції стали називати себе гугенотами, виступили як опозиція королю і католицькій церкві. Розпочались релігійні війни, під час яких народжувалась політична ідеологія кальвіністів — монархомахів або тираноборців, — котра, виходячи з ідеї народного суверенітету і договірного походження влади, обґрунтовувала право народів на опір тиранам, право міських магістратів на відсіч монарху-тирану. Одним з виразників таких поглядів «третього стану» у XVI ст. був ще один відомий французький юрист Франциск Готман, який доводив, що з давніх-давен народ обирає і скидає своїх королів і саме народу належить верховна влада.

Ідеї народного суверенітету, права народу на збройне повстання, несумісності тиранії з природною рівністю і природною свободою проводять у цей час і Теодор Без, і Юній Брут, і Етьєн де Ла Боезі, і єзуїти Беллармін, Моліна, Суарез та ін. Хоча останні проповідували такі погляди лише у разі боротьби проти «непідходящого» єзуїтам того чи іншого монарха, загалом вони впроваджували у своєму ордені не рівність, а беззаперечне підпорядкування молодших за станом старшим, свободу розуміли як суцільний аморалізм, аж до виправдання будь-якого злочину в ім'я слави Божої.

З іншого боку, ті ж самі юристи використовували доктрину суверенітету для захисту королівського абсолютизму. Найвідоміший з теоретиків цього напрямку Жан Боден (1530—1596 рр.), який вважав, що суспільство формується під впливом природного середовища і становить суму кровногосподарських союзів. Боден заклав наріжні камені у вчення про суверенітет: він у нього єдиний, неподільний, необмежений, надзаконний. Суверенітет не може бути «змішаним», бо належить або королю, або аристократії, або народу. Суверенітет, на думку Бодена, — це вільна від підпорядкування законам влада над громадянами і підданими, тобто суверен-монарх не підлягає законам, які видає сам. Він зобов'язаний лише поважати божественні й природні закони і дотримуватись недоторканності приватної власності.

Демократія для Бодена ненависна, але й тиранію він не поважає і визнає право народу на опір тиранові аж до його вбивства. У різкій майновій нерівності людей Боден вбачає загрозу державних переворотів, які монарх-суверен повинен передбачати і запобігати їм.

СЕРЕДНЬОВІЧНА УКРАЇНСЬКА ЦЕРКОВНА ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ

Середньовічна українська церковна політична ідеологія — сукупність вітчизняних політичних уявлень, ідей і вчень релігійного характеру. Як і у всій Європі, вітчизняна політична думка після хрещення Русі еволюціонізувала переважно у вигляді богословських догматів.

Значний вплив на її розвиток справила офіційна доктрина константинопольської церкви, автором якої виступив систематизатор ісихазму візантійський церковний діяч Григорій Палама (1296—1359 рр.), що пропагував аполітичність, досягнення свободи в аскетизмі, послуху та спокої. Його послідовники в Україні Кипрія́н Святитель (?—1406 рр.), Григорій Цамблак (1364—1420 рр.) та інші поширювали перекладені слов'янською мовою політичні висловлювання Григорія Богослова та Іоанна Златоуста, у своїх похвальних словах пропагували зверхність божественної влади над світською, церкви над державою, неприпустимість втручання князів і королів у церковні справи, підносили роль ченців у суспільно-політичному житті, готували основи для єднання грецьких і римських церков. У цій справі їм допомагав митрополит Мисаїл (1445—1474 рр.) — автор «Послання» до папи Сікста IV з відповідними пропозиціями, а завершили політико-ідеологічне обґрунтування Брестської унії єзуїтські поводитирі — вчитель із Львова Б. Гербест (1531—1593 рр.), львівський канонік П. Скарґа (XVI ст.) і православні духовні служителі М. Рогоза (?—1599 рр.), К. Терлецький (?—1607 рр.), І. Потій (1541—1613 рр.) та деякі ін. Названа унія поклала початок жорстоким політичним чварам і бійкам, багатовіковому національному розбрату, політичній і релігійній ворожнечі, що не вщухає вже понад 400 років.

У цей же час на захист прав православних активно виступили К. Острозький (1526—1608 рр.), Г. Балабан (1530—1607 рр.), М. Копистенський (кінець XVI — поч. XVII ст.) та інші політичні і церковні діячі, які надали нового дихання особливому жанру політичної ідеології — полемічній літературі. Одним з найяскравіших представників цього напрямку літературно-політичної творчості виявився І. Вишенський (1550—1620 рр.). Полемізуючи з П. Скарґою, він зображав суспільство як засновану на принципах первісного християнства соборну громаду, гостро критикував політичний лад своєї доби, закликав до боротьби з тиранією, пропагував природну рівність людей, колективізм, висував ідею усупільнення майна, бачив головне призначення влади, яка належить Богові, а не царям і королям, в утвердженні законності і справедливості. Невідомий богослов, котрий називав себе Христофором Філалетом (кінець XVI —

поч. ХУІІ ст.), в «Апокрисисі» (1598) домагався скасування станового поділу суспільства, налагодження стосунків між королем і підданими на ґрунті природних прав і суспільного договору, визнання шляхтою дійсних політичних прав людей, а не хизувань удаваною демократією. Сучасники Христофора, також невідомі полемісти Клірик Острозький (підготував у 1598—1599 рр. два «Описи») і творець [на думку І. Франка, ним міг бути Ю. Рогатинець (?—1605 рр.)] антиуніатської публіцистичної «Перестороги», давали гідну відповідь на потуги І. Потія обмежити вольності і політичні права прихильників православ'я.

Збагачували богословську політичну думку ХУІ—ХУІІ ст. і численні православні братства і братські школи, які до того ж дали практичні зразки організації громад на засадах рівності, свободи і дійсного братерства. Згодом з них постали колегії, академії, тобто центри розвитку національної культури, освіти і науки. Братські школи виховували для української політичної думки таких мислителів, як Й. Борецький (?—1631 рр.), котрий підготував «Аполлею Апології» і разом із З. Копистенським (?—1627 рр.) — автором «Палінодії», «Книги о вірі», «Книги о правдивой єдності», один з перших почав усвідомлювати категорію етнічної свободи українства, шукати звільнення з-під польського гніту у політичному союзі з Росією; брати Степан (1570—1600 рр.) та Лаврентій (?—1634 рр.) Зизанії-Тустановські, які виступали за природну рівність людей, відокремлення церкви від держави, свободу совісті тощо; К. Транквіліон-Ставровецький (?—1646), котрий у творі «Зерцало богословії» змалював «золотий вік» людства у минулому, доки диявол не посіяв гординю і не позбавив людей природної й божественної рівності. У 1620 р. зусиллями П. Сагайдачного було відновлено київську православну митрополію, яку очолив спочатку Й. Борецький, а після нього — П. Могила (1596—1647 рр.).

Останній у політичних творах «Анфологійон», «Літос або камень» та ін. закликав світських можновладців до турботи про підданих, підпорядкування законам і чеснотам, рівноправності православ'я і католицизму. Найвидатнішою його заслугою стало заснування Лаврської школи, Київської колегії, що згодом перетворилася на Києво-Могилянську колегію (академію) — кузню українських політичних мислителів і державних діячів. Якщо один з перших ректорів Києво-Могилянської колегії С. Косів (?—1657 рр.) виявив себе противником політичної орієнтації на Москву (головний твір «Патерікон»), то його наступники І. Гізель (1600—1683 рр.), Л. Баранович (1620—1693 рр.), І. Галятовський (?—1688 рр.), Ф. Сафонович (?—1677 рр.) та ін. стали політичними прибічниками союзу з Росією, авторами політичних обґрунтувань єднання

східнослов'янських народів. І. Гізель у праці «Мир з Богом людині» та ін. обумовлював такий союз вимогами до російського царя надати політичні права і свободи пригнобленому люду та церковну автономію Україні. Щодо приписування йому авторства «Синопису», який містить чимало постулатів з позицій великодержавної монархістичної політичної ідеології, то таке твердження сумнівне. Л. Баранович (твори «Меч духовний», «Труби словес проповідних» та ін.) виправдовував становий політичний устрій і соціальну нерівність у суспільстві. І. Галятовський (твори «Ключ розуміння», «Небо нове», «Скарбниця потрібна» та ін.) засуджував уніатство, іслам, іудаїзм та інші релігії, тобто виявляв себе рішучим противником свободи совісті. Ф. Сафонович — автор знаменитої «Хроніки з літописів стародавніх», що й лягла в основу згаданого «Синопису», відстоював політичні ідеї договірного походження держави і пріоритету природних прав людини.

За 200 років до скасування кріпацтва за повне звільнення селян від панщини, за заборону смертної кари, за мир між народами, свободу совісті, свободу творчості виступав проповідник соцініанства в Україні А. Вишоватий (1608—1678 рр.). Ігумен Афанасій Берестейський (1592—1648 рр.) з трибуни польського сейму вимагав у короля Володислава IV повернення повних прав православної церкви, свободи православ'я, за що ляхи скарали його лютою смертю. За тверду оборону православ'я по-звірячому був замордований татарами київський митрополит Макарій (?—1497 рр.), а турками — архімандрит М. Токаревський (1620—1678 рр.). Природні позитивні права людини, зафіксовані у Біблії, відстоювали київські митрополити — політичні прихильники гетьмана І. Виговського Д. Балабан (?—1663 рр.), політичний радник Ю. Хмельницького, ідейний натхненник Слободищенського трактату 1660 р., а згодом прихильник П. Дорошенка і турецької політичної орієнтації Й. Нелюбович-Тукальський (?—1675 рр.), екзарх царгородського патріарха в Україні, захисник політичної реформи П. Тетері А. Винницький (?—1679 рр.), один із засновників політичної філософії в Україні, прихильник союзу з Росією, звинувачений згодом як політичний опозиціонер Петра І Й. Кроковський (?—1718 рр.) та ін. Довго сидів за ґратами за пропаганду ідеї возз'єднання Закарпаття з усіма українськими землями священник-полеміст, політичний в'язень М. Андрелла (1637—1710 рр.). Політичної ідеології соціальної рівності дотримувався прославлений опікун убогих і бідних, засновник Чернігівської колегії єпископ Іоанн Святитель — Іван Максимович (1651—1715 рр.). Палким проповідником високої політичної моралі, необхідності втілення у свідомість політичних діячів чеснот скромності, лагідності, доброзичливості, безсрібництва виявив

себе автор понад 20 праць, найвідомішою з яких є «Книга житій святих (Четї Мінеї)», Дмитрій Святитель — Данило Туптало (1651—1709 рр.). Його добрим приятелем був митрополит С. Яворський (1658—1722 рр.), який у творах «Камінь віри», «Знаменіє пришествя антихриста та кінця світу» та ін. виявив себе палким прихильником україно-російського політичного єднання, реформ Петра I, рішуче відкидав ідеї державності України, протестантизм, пропагував стану нерівність. Суспільство у Яворського поділяється на чотири колеса: колесо князів, бояр, вельмож і царських радників; колесо військових; колесо священнослужителів; колесо селян-землеробів, міщан, купців, художників, ремісників. Самодержавна влада, прибічником якої був митрополит, тримається на перших трьох колесах, а четверте — «скрипляче, ледаче і скигляче» — хвилює його дуже мало. Царя Яворський закликав панувати над тілом людини і надати можливість церкві контролювати душу. В останні роки життя мислитель почав відходити від авторитаристських політичних концепцій і схилитися до етико-гуманістичних поглядів.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СЕТІ I

(1337 - 1317 рр. до н.е.)

(фараон із XIX династії)

Син Рамзеса I та цариці Сатра. Ім'я Сеті означає «Що належить (богу) Сету» або «Прибічник Сета». Поновлює володіння в Ханаані, захоплює у хеттів Кадеш.

Сеті I офіційно став на престол на 24-й день третього місяця сезону шему вже зрілим чоловіком. Вже в 1-й рік свого царювання він взявся за повернення азіатських володінь Єгипту, втрачені царем Ехнатомом. Про перші війни Сеті I в основному відомо завдяки рельєфам, що покривають стіни великого залу храму Амона в Карнаці.

Тут же зберігся топографічний список підкорених земель. Кожна назва, обрамлена овалом, увінчаний головою полоненого, представника даного народу.

Сеті I свій перший військовий похід здійснив в Сирію. Йому вдалося вторгнутися на рівнину Мегіддо, захопити ряд міст, підкорити своїй владі ліванських князів, зайняти великий фінікійський порт Тір. Тобто, Сеті I зміг забезпечити водний шлях в Сирію, що дало можливість уряду Єгипту перевозити війська і спорядження до Сирії морем. Особливо успішно провів Сеті I воєнну операцію проти об'єднаних військ повсталих князів Палестини. Було не лишень розгромлено повстанців, але захоплено три важливих міста: Ієноам, Хамат і Бет-Шан. Єгипетські війська взяли також ряд фотець країни Канан, а також галілейське місто Кадеш. Сеті I зіткнувся з хеттськими авангардами і відтіснив їх на північ. За Єгиптом був закріплений північний кордон Палестини.

Мабуть самим прекрасним пам'ятником будівлі Сеті I є абідоське святилище, збудоване фараоном на честь Озіріса.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СИГІЗМУНД II ВАЗА (20 ЧЕРВНЯ 1566 – 30 КВІТНЯ 1632 рр.)

Король польський і великий князь литовський з 27 грудня 1587 р., король шведський з 27 листопада 1592 р. по липень 1599 р., онук Густава Ваза і Сигізмунда Старого, син шведського короля Юхана III і Катерини Ягеллонки.

Будучи обраний на престол Речі Посполитої, Сигізмунд прагнув об'єднати під своєю владою Річ Посполиту та Швецію. На короткий час йому це вдалося. У 1592 р. він об'єднав під особистою унією обидві держави, але в 1595 р. шведський парламент обрав герцога

Седерманландського регентом Швеції замість відсутнього короля. Сигізмунд витратив більшу частину свого життя, щоб повернути собі назад втрачений престол.

Сигізмунд залишився досить суперечливою фігурою в історії Польщі. З одного боку, його довге правління співпало з найвищою точкою могутності Речі Посполитої. З іншого, при ньому проявилися перші ознаки занепаду, які в майбутньому призвели до загибелі польсько-литовської держави.

Народився 20 червня 1566 р. в замку Гріпсхольм, де його мати Катерина Ягеллонка супроводжувала свого чоловіка - Юхана, осуженого на поселення своїм братом Еріком XIV.

Як нащадок Ягеллонів по жіночій лінії, 21-річний принц Сигізмунд в 1587 р. був обраний польським королем, завдяки старанням своєї тітки Ганни Ягеллонки і великого коронного гетьмана Яна Замойського. Запрошуючи останнього Ягеллона і спадкоємця шведської корони на трон, польська сторона розраховувала залагодити зі Швецією територіальні проблеми і отримати спірні землі на півночі країни.

Незабаром після коронації Сигізмунд виступив проти свого суперника, ерцгерцога австрійського Максиміліана; останній був розбитий під Бічиной і взято в полон (1588 р.), але відпущений на свободу за договором 1589 р., за яким відмовився від усяких домагань на польський престол. Сигізмунд ні своєю зовнішністю, ні характером не сподобався полякам; неприхильність до нього ще більше посилювалося, коли, виїхавши в Ревель (1589 р.) для побачення з батьком, він таємно вступив у переговори з Ернестом, герцогом австрійським, і на відомих умовах готовий був зректися на його користь від польської корони. Молодий король не схиляв на свою користь і могутнього Замойського. Першим приводом до розбрату між ними послужила Естляндія, яку Сигізмунд обіцяв у договірних пунктах приєднати до Польщі, але не виконав обіцянки. Результатом цього був інквізиційний сейм проти короля (1592 р.) та послаблення королівської влади. Місце Замойського, який розраховував керувати королем, зайняли єзуїти.

Головним своїм завданням Сигізмунд поставив зміцнення в Польщі католицизму, знищення протестантизму і придушення православ'я; при ньому відбулася Брестська унія. Поряд з цими завданнями Сигізмунд керувався лише династичними інтересами.

У внутрішньому житті Польщі царювання Сигізмунда є початком епохи розкладання держави. Найбільшими подіями були рокош Зебжидовського та затвердження на сеймах початку однастайності.

Головною причиною рокоша з'явилися систематичні спроби Сигізмунда до утвердження абсолютизму, які, втім, постійно відкидалися сеймами. Сигізмунд прагнув обмежити права сеймів, перетворити колишні посади в залежні від короля чини і організувати польське можновладство за допомогою майоратів, володіння якими давало б голос у Сенаті. При всіх своїх прагненнях до абсолютизму Сигізмунд, однак, сам сприяв торжества принципу одноголосності на сеймах, яким докорінно підривалася можливість реформ. Коли Замойський на сеймі 1589 р. виступив з пропозицією, щоб рішення сейму ухвалювалися по більшості голосів, то противником цього проекту був сам король, який виставив проти Замойського. Урядова анархія, утвердилася за Сигізмундом і знайшла собі теоретичне обґрунтування в теорії «золотої свободи». У 1592 р. Сигізмунд одружується на дочці ерцгерцога австрійського Карла і внучці імператора Фердинанда I - Анні, яка народила у 1595 р. майбутнього короля – Владислава.

Після смерті свого батька Юхана III (1592 р.) Сигізмунд поїхав до Швеції і коронувався шведською короною (1594 р.), але після повернення до Польщі змушений був призначити регентом Швеції свого дядька Карла, герцога Седерманландського, який, підтримуючи протестантизм, придбав прихильність народу і явно прагнув до престолу.

При другому своєму перебуванні у Швеції (1598 р.) Сигізмунд відштовхнув від себе багатьох прихильників: він був остаточно усунений від престолу (1599 р.), а його дядько оголошений королем Швеції на сеймі в Норчепінгу у 1604 р., під ім'ям Карла IX. Сигізмунд не хотів відмовлятися від своїх прав на шведський престол і втягнув Польщу в 60-річну і притому, досить невдалу, для неї війну зі Швецією.

Після смерті першої дружини Ганни Габсбурзької (Ракуской) у 1598 році Сигізмунд у 1605 році одружується на її сестрі Констанції, яка народила в 1609 р. сина, названого Яном Казимиром. Виношуючи плани експансії на схід, Сигізмунд підтримав Лжедмитрія I, уклавши з ним таємний договір. За воцаріння у Москві самозванець обіцяв віддати Польщі Чернігово-Сіверську землю. Після смерті Лжедмитрія I Сигізмунд в 1609 р. очолив облогу Смоленська.

Польські війська під командуванням Жолкевського в 1610 р. зайняли Москву. Російські бояри вирішили обрати на московський престол сина Сигізмунда III королевича Владислава. Після звільнення Москви земським ополченням в 1612 р. війна продовжилася до 1618 р., коли в Деуліно було укладено перемир'я, за яким за Польщею залишилися Смоленська, Чернігівська та Сіверська землі.

Польські війська під командуванням Жолкевського в 1610 р. зайняли Москву. Російські бояри вирішили обрати на московський престол сина Сигізмунда III королевича Владислава. Після звільнення Москви земським ополченням в 1612 р. війна продовжилася до 1618 р., коли в Деуліно було укладено перемир'я, за яким за Польщею залишилися Смоленська, Чернігівська та Сіверська землі.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

**СИГІЗМУНД КЕЙСТУОВИЧ
(БЛ. 1365 – 20 БЕРЕЗНЯ 1440 рр.)**

Князь мозирський (1385 – 1401 рр.), новогрудський (1401 – 1406 рр.) і стародубський (1406 – 1432 рр.), великий князь литовський з 1432 по 1440 р. Син князя трокського і жемайтського Кейстута від шлюбу з Бірута, молодший брат великого князя литовського Вітовта.

Під час боротьби за владу між Вітовтом і Ягайлом був полонений останнім (1382 – 1384 рр.). У 1384 р. у Кенігсберзі разом з Вітовтом уклав договір з Тевтонським орденом проти Ягайла, але у 1386 р. присягнув йому. У 1389 р. був відряджений Вітовтом до Пруссії для проведення переговорів про спільні з Орденем виступи проти Ягайла. До 1398 р. був заручником у великого магістра в Марієнбурзі.

Після повернення отримав від Вітовта Стародубське князівство. Брав участь у переговорах та укладенні угод з Тевтонським орденом в 1398 р., 1411 р., 1422 р., 1431 р., а також у підписанні унії з Польщею. Брав участь у битві на Ворсклі (1399 р.), Грюнвальдській битві (1410 р.).

При правлінні Вітовта не мав вирішального політичного впливу, але підтримував брата. Після смерті Вітовта і обрання великим князем Свидригайло у 1432 р. Сигізмунд брав участь у змові проти

нього, але Свидригайло зумів втекти в Полоцьк. За підтримки поляків Сигізмунд був обраний великим князем, його владу визнали Вільна, Троки, Ковно, Жемайтія, Гродно, Мінськ, Новогрудок, силою був підпорядкований Брест. Решта земель залишилися вірними Свидригайлу, який закріпився у Вітебську.

Між Свидригайлом і Сигізмундом почалася міжусобна боротьба. Щоб залучити на свій бік феодалів з антипольської партії, Сигізмунд розширив всі права дані феодалам, прийняв католицизм на всіх феодалів Великого князівства Литовського незалежно від їх віросповідання. Але значна частина бояр все одно не підтримувала Сигізмунда, оскільки він вів політику на підпорядкування Великого князівства Литовського Польщі. Незабаром Свидригайло зазнав тяжкої поразки у битві під Вількомиром (1435 р.).

Битва під Вількомиром відбулася у 1435 р. між польсько-литовськими військами великого князя Литовського Жигимонта I Кейстуовича (Сигізмунда) і військами великого князя Руського Свидригайла Ольгердовича та союзників; битва скінчилася перемогою військ Жигимонта Кейстуовича і поклала кінець боротьбі за престол у Великому князівстві Литовському, Руському і Жемайтійському 1432 – 1435 рр.

27 жовтня 1430 р. помер великий князь Литовський і Руський Вітовт. Литовська і руська (українська та білоруська) знать посадила на великокняжий стіл Свидригайла Ольгердовича, двоюрідного брата Вітовта. Згідно з актами польсько-литовської унії, знать Литовсько-Руської держави зобов'язувалася погоджувати обрання великого князя з Королівством Польським.

Король Ягайло, прибувши до столиці Великого князівства, дав згоду на проголошення Свидригайла великим князем. Тієї ж осені 1430 р. між Ягайлом і Свидригайлом почався конфлікт через Західне Поділля, яке після смерті Вітовта окупувала польська шляхта на підставі домовленостей 1411 р. Свидригайло, утримуючи Ягайла у Вільно, оголосив Велике князівство незалежним од Польської корони, вимагав од польського короля повернення Західного Поділля. Відпустивши, зрештою, Ягайла до Польщі, Свидригайло почав готуватися до війни. Великий князь заручився підтримкою Тевтонського ордену, Золотої орди, Молдавського князівства, зав'язав зносини із Священною Римською імперією, так що імператор Сигізмунд Люксембург обіцяв коронувати литовсько-руського правителя. У 1431 р. між Польським королівством та Литовсько-Руською державою почалася війна: король Ягайло з військом вирушив у похід на Волинь, здобув Володимир-Волинський та взяв в облогу Луцьк. Але безуспішний штурм луцького замку та вторгнення у Польщу

тевтонських рицарів змусило польського короля укласти з Свидригайлом дволітнє перемир'я.

Свидригайло Ольгердович у своєму правлінні однаково спирався як на литовську, так і на руську знать Великого князівства – що одначе спричинило невдоволення литвинів, які за унією 1413 р. мали привілейоване становище в державі. У 1432 р. литовська знать за допомогою Польського королівства здійснила державний переворот у Литовсько-Руській державі, у результаті якого великим князем був проголошений Жигимонт Кейстутович. Литва визнала владу Жигимонта, але Русь підтримала Свидригайла, посадивши його на «велике княжіння Руське». Так Литовсько-Руська держава розкололася на Велике князівство Литовське і Велике князівство Руське. Почалася війна. 8 грудня 1432 р. під Ошмянами Жигимонт Кейстутович на чолі польсько-литовського війська одержав перемогу над військами Свидригайла. У січні-лютому 1433 р. Свидригайло Ольгердович з союзниками – лівонськими рицарями – сильно спустошили Литовську землю. Літом того ж року Свидригайло і лівонські рицарі знов спустошили Литву, захопили городи у східних володіннях Жигимонта. У 1434 р. Жигимонт Кейстутович видав привілей, яким зрівняв у правах католиків литвинів та православних русинів, і таким способом перетягнув на свій бік окремих православних прибічників Свидригайла. Тоді у 1435 р. Свидригайло вирішив дати генеральну битву.

Війська Свидригайла і Жигимонта зійшлися у Вількомира на річці Святій 29-30 серпня 1435 р., вирішальна битва відбулася 1 вересня.

Військо Свидригайла чисельністю до 15 тисяч, серед них було 6 тисяч ратників великого князя, більше 50 дружин удільних князів, 3 тисячі лівонських рицарів, 1,5 тисяч чеських таборитів і 500 ординців.

Це різнорідне військо мало трьох полководців: самого Свидригайла Ольгердовича, лівонського магістра Франка Керскорфа і князя Жигимонта Корибутовича. З них талант полководця мав тільки Жигимонт Корибутович, учасник Гуситських війн.

Жигимонт Кейстутович мобілізував до 5 тисяч литовського війська, яке доручив очолити своєму синові Михайлу. Польща вислала своєму васалу в поміч 4-12 тисяч війська на чолі з Якубом із Кобилян.

Цей Якуб був досвідченим полководцем, учасником Грюнвальдської битви та Великої війни з Тевтонським орденом, він і прийняв командування над польсько-литовським військом.

29 – 30 серпня війська Свидригайла Ольгердовича і Жигимонта Кейстутовича зайняли позиції біля річки Святої за 9 км на південь од

фортеці Вількомир. Через два дні Свидригайло, переконавшись у невивідності своєї позиції, вирішив перейти обозом під Вількомир.

Коли Свидригайло з військом рушив — ударило польсько-литовське військо, розділивши свидригайлові війська на дві частини. Битва скоро скінчилася страшним погромом військ Свидригайла.

Сам Свидригайло Ольгердович встиг утекти до Полоцька. Магістр Керскорф, ландмаршал і більшість лівонських рицарів загинули. Жигимонт Корибутович був важко поранений і помер у полоні.

У битві загинули мстиславський князь Ярослав Семенович, київський князь Михайло Семенович Болобан, вяземський князь Михайло Львович, князь Данило Семенович Гольшанський.

42 князі попали у полон, серед них – Федір Корибутович та Іван Володимирович, син Володимира Ольгердовича Київського.

Після перемоги під Вількомиром, з просуванням литовських військ у володіння Свидригайла Жигимонт Кейстутович сів на «велике княжіння Литовське і Руське» – боротьба за престол у Великому князівстві Литовському, Руському і Жемайтійському скінчилася.

Із смертю магістра Керскорфа погіршилися позиції хрестоносців в Лівонії. Лівонське ландмейстерство Тевтонського ордену вийшло із союзу з Свидригайлом. Тевтонський орден 31 грудня 1435 р. уклав «вічний» мир з Польським королівством та Великим князівством Литовським.

Свидригайло Ольгердович після поразки під Вількомиром лишився без війська, союзників хрестоносців і своєї опори — руської знаті (більшість удільних князів, що попали у полон під Вількомиром, залишалися в ув'язненні до самої смерті Жигимонта Кейстутовича.

Хоча Свидригайло і зміг утриматися у Київській, Чернігово-Сіверській та Волинській землях, з поміччю татар повернути Брацлавщину, але протистояти Королівству Польському та Великому князівству Литовському у князя уже не було можливості.

У 1436 – 1437 рр. Свидригайло спробував розладити союз Польського королівства та Великого князівства Литовського, запропонувавши Польщі договір, згідно з яким: за Свидригайлом мали лишитися Київська земля, а також, імовірно, Чернігово-Сіверська земля та Брацлавщина; Волинська земля мала бути інкорпорована Королівством Польським; після смерті Свидригайла, всі його землі мали перейти під протекцію Королівства Польського. Але Польща у зв'язку з протестом Жигимонта Кейстутовича не прийняла цей договір. Свидригайло був змушений утекти до Валахії. У 1437 р. Сигізмунд став єдиновладним великим князем. Сигізмунд був занадто підозрілим, ймовірно знаючи, що антипольська партія все одно рясніє

прихильниками, тому весь час шукав змовників, навіть уявних, жорстоко карав їх, конфіскував маєтки, виносив смертні вироки. Від цього навіть пішли чутки, що він бажає винищити всіх князів і бояр. Мабуть тому проти нього була організована змова князів Івана та Олександра Чарторійських, віленського воєводи Яна Довгерда і троцького воєводи Петра Лялюша - всі четверо католики, які належали до антипольської партії і були пов'язані зі Свидригайло. У результаті змови Сигізмунд був убитий у Троцькому замку у 1440 р.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СИГІЗМУНД I СТАРИЙ (1 СІЧНЯ 1467 — 1 КВІТНЯ 1548 РР.)

Король польський і Великий князь Литовський, пан і дідич Русі з династії Ягеллонів (з 1496 р.), переможець Тевтонського ордену (1519 – 1521 рр.).

Повний титул: Божою Ласкою король Польщі, а також землі Краківської, Сандомирії, Сирадії, Лехії, Куявії, Великий князь Литовський, пан і дідич Русі, Прусії, земель Хелмна, Ельблонга, Помор'я, князь Мазовецький.

Син Казимира IV Ягеллончика та Ельжбети (Елізабет) Ракушанки – доньки короля Німеччини та Угорщини Альбрехта II Габсбурга. У 1507 – 1537 рр. (з перервами) вів війну проти Московської держави. Східна експансія Польщі за правління Сигізмунда I Старого призвела до послаблення її позицій та приєднання до Московського князівства північно-східних українських земель – Чернігово-Сіверщини.

У 1508 р. уряд Сигізмунда I Старого придушив національно-визвольне повстання під проводом М. Глинського. В 1519 – 1521 рр.

вів боротьбу проти Тевтонського ордену. За Сигізмунда I Старого відбулося приєднання Мазовії до Польщі. Спроби Сигізмунда I Старого зміцнити королівську владу з допомогою воєнних і фінансових реформ не мали успіху. За Сигізмунда I Старого були зроблені перші спроби створення реєстрового козацтва. Довге правління Сигізмунда I Старого називали «золотим віком» польської Корони.

Завдяки перемозі у війні з Тевтонським орденом (1519 – 1521 рр.) згідно з мирною угодою у Пруссії постала світська держава. Сигізмунд I у Кракові прийняв васальні умови князя Альбрехта Гогенцоллерна. Згідно з угодою після вигасання чоловічої лінії спадкоємців князя Альбрехта Корона отримувала право анексії Пруссії. У січні 1525 р. в Гданську вибухнуло повстання проти юрисдикції польського кліру в місті, 17 квітня 1526 р. воно було придушене 8000 військом Сигізмунда I, який стяг голови керівникам повстання. Після смерті князя Івана III Сигізмунд I атакував московське князівство разом з ханом Менглі Гереем. Війна завершилась укладенням вічного миру, що зафіксував «status quo ante». Чамбули татар атакували Московське князівство, дійшовши до Рязані. При поверненні в Києві віддали литвинам 1/3 здобичі, що стало причиною війни. Князь Василь III осадив Полоцьк, Вітебськ, Оршу, Мінськ, Борисов, Друцьк, Смоленськ, який у 1514 р. здався. 8 вересня 1514 р. московське військо зазнало розгрому у битві під Оршею, що не допомогло відбити Смоленськ. Король уклав союз у 1515 р. з ханом Мегмедом I Гіреем, який здійснив похід на Москву. Московське військо невдало здійснило оточення у 1518 р. Полоцька, а після укладення союзу з татарами польсько-литовське військо 1519 р. було розбите під Сокалем.

Битва під Сокалем – перемога татарської орди над польсько-литовсько-руським військом під проводом князя Костянтина Острозького, великого гетьмана Литовського, 2 серпня 1519 р.

В 1519 р. 20-тисячна орда із сином кримського хана Мехмед Герая Багатур Гераєм на чолі вторглася на Галичину, грабуючи воєводства Руське, Белзьке і Люблінське. Три тисячі коронного війська (посполите рушення під проводом великого маршалка коронного Станіслава Ходецького та подільського воєводи Мартина Каменецького) не змогли її стримати.

До поляків приєдналося посполите рушення («служба земська») з Волині під проводом князя Острозького та коронні війська на чолі з великим гетьманом коронним Миколаєм Фірлеем, так що загальна кількість польсько-литовсько-руського війська зросла до семи тисяч.

Острозький і Фірлей зустріли ворога під спаленим татарами Сокалем, що в Белзькому воєводстві. Князь не хотів давати бою,

зважаючи на велику чисельну перевагу супротивника та на те, що довелося б давати бій у незручному, тісному місці. Поляки відкинули його пораду, і серед руїн Сокаля 2 серпня відбулася битва, у якій татари здобули перемогу.

Острозький радив почекати, поки частина татарських військ переправиться за Буг, щоб побити татар по частинам, або принаймні почекати з битвою до приходу військ оборони поточної, які вів до Сокаля Ян Творовський.

Проте польські командувачі вирішили провести битву на лівому березі Бугу, не чекаючи на переправу татар. Польські війська, засипані градом татарських стріл не змогли розвернутися у бойовий порядок і понесли при тому серйозні втрати. Побачивши це, князь Острозький переправив своїх солдатів іншим бродом і зв'язав татар боєм, що дозволило нарешті польським військам розвернутися до битви.

Оскільки татари мали значну кількісну перевагу, а терен був важким для дій лицарської кінноти, польсько-литовські війська були обійдені з флангу. Наприкінці більшості польських і литовських вояків удалося пробитися з оточення і відійти, але це не змінює факту, що вони були чутливо побиті. На польсько-литовському боці полягло аж 1200 солдатів, у тому числі загинув син гетьмаа Фірлея. Переможці також понесли значні втрати.

На відміну від попередніх татарських набігів, коли кримський хан відмежовувався від дій його підданих (як, наприклад, після битви під Лопушним), цього разу хан Мехмед I Ґерай визнав, що розірвав союз із королем Сигізмундом, виправдовуючи свої дії збитками, завданими Криму від походів українських козаків, що доходили аж під Очаків.

Для відновлення миру хан зажадав нових «упоминків» та пропонував свої послуги проти Московського князя, з яким Литва вела війну. Після поновлення союзу з ханами у 1520 р. польсько-татарське військо атакувало Москву, звідки навіть втікає великий князь. За 5-річним перемир'ям 1522 р. зберігається кордон за попереднього миру 1508 р., але Смоленськ залишається у руках московського князя.

Після смерті Василя III залишився 3-річний син Іван IV. Цим вирішило скористатись литовське військо, безуспішно атакуючи Сіверську землю. У відповідь військо Москви спустошило землі до Вільна. Наймане військо від командування Яна Тарновського 1534 р. знову займає Сіверщину, але у зв'язку з неоплатою воєнних послуг військо повертається назад і до 1536 р. московське князівство повертає Польщі всі міста крім Гомеля. За мирним договором 1537 р. Литва отримала Гомель, а Москва Себез у Псковській землі. Через

образу на короля Польщі господар Молдавії Богдан III Сліпий напав на Поділля, Руське воєводство, облягаючи Кам'янець, Львів, а польське військо у відповідь атакувало Молдавію, спалило Чернівці. Битва біля Хотина не виявила переможця. Згідно з мирною угодою 1510 р. анулювались заручини господаря з Єлизаветою Ягайлівною, питання приналежності Покуття віддавалось на суд короля Владислава Угорського.

Зі згоди султана Сулеймана I Пишного і відповідно до домовленості з московським князем Василем III господар Петро Рареш у 1530 р. зайняв Покуття. Сигізмунду I вдалось у 1531 р. замиритись з султаном і у битві під Обертином гетьман Ян Тарновський розбив військо господаря, але не мав права його переслідувати на теренах Молдавії — ленних володіннях султана. У Константинополі у 1533 р. був підписаний мир терміном до смерті султана і короля, за яким Сигізмунд I зрікся права сюзерена для Молдавії і Валахії.

Битва під Обертином (22 серпня 1531 р.) сталася між військами молдовського господаря Петра Рареша (Петрила) та польського короля Сигізмунда Ягеллона біля містечка Обертин на Покутті, зараз Івано-Франківська область. Переконлива перемога поляків зумовила поверненню Покуття до складу Польщі.

У 1490 р. Стефан III Великий захопив Покуття у Польщі. Він намагався добитися міжнародного визнання належності Покуття до Молдови, заручившись підтримкою короля Угорщини, що саме знаходився у конфлікті із своїм родичем - польським монархом. Після смерті Стефана в 1504 р. Покуття повернулося до Польщі. Між 1529 р. та 1530 р. молдовани почали нападати на Покуття знову. Оскільки Молдова була залежним від турків князівством, польський король Сигізмунд I разом із своїм секретарем Яном Оцеським направив листа до турецького султана Сулеймана з проханням висловити офіційну турецьку точку зору щодо конфлікту. Султан дав дозвіл полякам відвоювати Покуття при умові, що вони не перенесуть воєнні дії на територію власне Молдови, що буде розглядатися султаном як казус беллі.

Польське військо очолив гетьман Ян Амор Тарновський, польський сейм ухвалив рішення про нові податки на наймане військо. Під кермом Тарновського було 4,800 кінноти, 1,200 піших жовнірів, 12 гармат і табір із возів. Тарновський рушив до Обертин, що на південь від Дністра.

Між 3 і 5 червня Тарновський вислав кінний аваншард із 1,000 вояків, що мав очистити навколишні терени від молдован, після чого кіннота повернулася під Обертин. Тарновський залишив 186 піших жовнірів в укріпленому містечку Гвіздець, кілька кілометрів на південь

від Обертина. 6 серпня господар Молдавії Петро Рареш вислав 6,000 кінноти до Гвіздця. Їхній 2-тисячний авангард 15 серпня розпочав облогу містечка. Головні сили поляків рушили від Обертина до Гвіздця та 19 серпня розбили 6-тисячний молдовський загін, причому 2 тисячі молдован загинули.

Господар Петро Рареш особисто очолив 20 000 кінного війська із 50 гарматами та невеликим невідомим числом піхоти проти 6,000-тисячної польської армії. Тарновський знову залишив жменьку піших жовнірів захищати Гвіздець, а сам відступив до оборонної позиції на узбіччі лісу біля Обертина, де він наказав розбити укріплений табір. У трьох кутках табору стояли гармати, піхота зайняла позиції на возах, а загони кінноти було сконцентровано у центрі табору.

22 серпня Петро Рареш послав легку молдовську кінноту атакувати польський табір. Ця атака була відбита. Тоді молдовські гармати почали обстріл табору. У артилерійській дуелі, що відбулася внаслідок цього, польські гармаші виявилися вправнішими та нанесли втрати молдовській артилерії. Після цього третина польської кінноти атакувала ліве крило молдован, що змусило Рареша послати туди підкріплення. На правому фланзі залишилися гармати та молдовська піхота.

Тоді вся решта польської кінноти вдарила на праве крило молдован і розстрожила його, незважаючи на втрати від гарматного вогню. Захоплені молдовські гармати були розвернуті проти лівого крила війська Рареша, що опинилося в оточенні. Після нової польської атаки з двох боків молдовани кинулися тікати.

Молдовани втратили близько 7 тисяч убитими та тисячу полоненими. Було захоплено всі їхні гармати. Поляки втратили вбитими 256 чоловік.

Турецький султан усунув Петра Рареша від влади у Молдові за те, що той «потурбував нашого кращого приятеля польського короля». Остання, так само невдала, спроба захопити Покуття була зроблена молдованами у 1538 р.

Гетьман Ян Тарновський згодився зняти облогу Хотина в обмін від зречення господаря від прав на Покуття.

Пруський князь Альбрехт Гогенцоллерн задля зменшення залежності від Корони намагався укласти союз з німецьким імператором Максиміліаном I Габсбургом і великим московським князем. Загрозу зі сторони імператора відчував і король Чехії і Угорщини Людовик II Ягайлович. Тому у 1515 р. відбулось укладення Віденської угоди, за якою імператор брав зобов'язання не підтримувати Прусію і Москву у війнах проти Корони в обмін на успадкування тронів Чехії і Угорщини при вигасанні спадкоємців

Людовика II, з двома доньками мали одружитись два сини імператора. Оскільки вже у 1526 р. Людовик II загинув у битві під Могачем, то два трони перейшли до Габсбургів.

Битва при Могачі відбулась 29 серпня 1526 р., в якій Османська імперія завдала нищівної поразки об'єднаному угорсько-чесько-хорватському війську. Переможна Османська імперія зайняла Середньодунайську рівнину, включивши до складу своїх володінь саме серце Європи, яке турки планували перетворити на плацдарм для підкорення нових територій та подальшого розповсюдження ісламу.

Як і багато інших балканських національних держав, підкорених османами у XIV – XV століттях, Угорське королівство вступило у XVI століття у надзвичайно послабленому стані через низку зовнішніх та внутрішніх причин. Зсередини його розривали феодалні суперечки, що фактично призвели до встановлення феодалної роздробленості, селянські повстання, опір з боку національних меншин, які противились мадяризації (словаки, румуни, хорвати), а ззовні — амбіційні спроби австрійсько-німецьких володарів включити Угорщину до складу своїх володінь. Смерть Матвія Корвіна (1490 р.) спричинила анархію в Угорщині і, здавалось, сприяла задумам османів проти цієї держави. Тривала війна, що велась із декотрими перервами, скінчилась, однак, не надто сприятливо для турків. За миром, укладеним у 1503 р., Угорщина відстояла усі свої володіння й хоча мала визнати право Османської імперії на дань з Молдавії й Валахії, але не відмовилась від верховних прав на ці дві держави (скоріше в теорії, ніж у реальності).

Поступовому занепаду Угорщини у подальшому сприяв й олігархічний режим, встановлений династією Ягеллонів, відчуження придушеного угорського селянства від національно-оборонних рухів після подій 1514 р., географічна замкненість та віддаленість Угорщини від торгових шляхів, що проходили через Середземне море та світовий океан, в тому числі Атлантичний океан, зниження значення дунайського торгового шляху й посилення тиску з боку Габсбургів.

29 серпня 1526 р. поблизу міста Могач у Південній Угорщині, на правому березі Дунаю сталась битва між армією турецького султана Сулеймана I Пишного (100 тисяч чоловік і 300 гармат) і дворянським військом короля Угорщини, Чехії та Хорватії Лайоша II (25 тисяч чоловік і 80 гармат).

Величезна перевага турків відбилась на результатах битви: армія короля Лайоша II зазнала нищівної поразки, сам король загинув під час відступу. В результаті битви територія сучасної Угорщини перейшла під турецький контроль, до соборів було прибудовано

мінарети, а угорську столицю довелось на півтора століття перенести на північ, до Братислави.

Чисельна перевага турків призвела до того, що перемога була досягнута лише за 2 години. В лавах турецької армії переважали отурчені слов'яни-мусульмани (яничари) з балканських володінь Османської імперії.

Турецька перемога мала ряд прямих наслідків як для угорців, так і для багатьох інших сусідніх народів. Як і у випадку битви під Гвадалете 711 року для арабів, битва при Могачі відкрила перед турками широкі можливості для підкорення всієї Центральної Європи. Султан Сулейман I у 1529 р. почав облогу Відня, але через наближення зими змушений був відступити.

На місці підкорених османами угорських земель утворилась нова область – Османська Угорщина, що існувала у 1526 – 1699 рр. Більше того, далеко не всі угорці чинили опір турецькій владі. Частково це пояснювалось історико-культурною єдністю обох народів. Справа у тому, що до свого приходу в Європу близько 1000 року, фіно-угорські за походженням угорці проживали в оточенні тюркських народів, у яких вони запозичили значну частину сільськогосподарської лексики. Угорське селянство південного сходу країни поставилось до приходу турків як до звільнення від засилля місцевих феодалів, що наклали на них непосильні побори. Прагнучи залучити угорських селян на свій бік, турки лібералізували багато із сфер життя угорського селянства.

На відміну від кривавих суперечок між католиками й протестантами Європи тих часів, турки не забороняли жодну з релігій, хоча навернення до ісламу усіляко заохочувалось. Скориставшись хаосом повоєнних років та зародженням нового мусульманського суспільства, багато простих угорців, що прийняли іслам (магьяраби), зуміли піднятися кар'єрними сходами воєнних станів Османської імперії. Жителі північних угорських земель чинили туркам великий опір, створюючи загони гайдуків. Багато-хто також тікав до сусідніх словацьких земель на північ. Слід також враховувати, що турки підкорили тільки Центральну Угорщину, периферійні західні та північні регіони з новою угорською столицею — містом Пожонь (сучасна словацька Братислава) були анексовані австрійськими Габсбургами, які перетворили їх на буфер між німецькими й османськими територіями. Таким чином, в угорців початку XVI століття фактично не було вибору. Якщо б угорців не підкорили турки, то це зробили б німці. Після невдалої облоги Відню, австрійські німці приступають до рішучіших дій проти турків, починається поступова «реконкіста» Балканського півострова.

Після битви при Могачі європейські нації, почали вживати спроб об'єднання з метою протистояння загрозі ісламізації Європи. Ця стратегія принесла перший успіх у битві при Лепанто.

Бітва біля Лепанто (Патраська затока, мис Скрофа, Іонічне море) – морський бій, який відбувся 7 жовтня 1571 р. Флот Святої ліги, коаліція південних європейських католицьких держав (Іспанія, Венеціанська республіка, війська Папи Римського, Мальтійського ордену, Генуї, Сицилії, Неаполя, Савойї, Тоскани та Парми), який прибув з порту Мессіна (Італія), завдав поразки основному флоту Османської імперії, який базувався на захід від військово-морської бази в Лепанто. Перемога Священної ліги завадила перетворенню Середземного моря у морські ворота до Європи, захистила Італію від османського нашествия і запобігла від подальшого просування османів на південь Європи.

Окрім того, незважаючи на свій первинний успіх, саме в Угорщині турки вперше стикнулись із західноєвропейською соціально-політичною структурою, яка мала сильний німецький вплив та вже істотно відрізнялась від орієнталізованих греко-слов'янських держав балканського регіону, з такою легкістю підкорених турками. Хоча європейські цінності в Угорщині в цілому й не відповідали західним стандартам, близькість Османської Угорщини до німецьких земель створювала для них пряму загрозу і викликала гнівний опір з метою підтримання імперських амбіцій самих Габсбургів.

За Сигізмунда I відбулось становлення українського козацтва для оборони краю від регулярних нападів татар. Першим гетьманом козаків називають Предслава Лянцкоронського, який побував у Франції, Італії, Німеччині, Угорщині, у Палестині став Кавалером Гробу Господнього. За послуги у війні з Прусією король дозволив йому у 1512 р. викупити староство у Хмільнику, де він займався захистом Поділля від татар, організовуючи з козаками напади на поселення татар. Разом з козаками ходив під Аккерман (1516 р.), Очаків (1528 р.). Іншим організатором загонів козаків був Остафій Дашкевич – староста канівський і черкаський. Він був одним з перших гетьманів, яких озброїв козаків вогнепальною зброєю, у 1523 р. вперше напав на Очаків, куди привів у 1528 р. разом з Лянцкоронським 1200 козаків. Разом з князем Константином Острозьким у 1527 р. розбив татар у битві під Ольшаницею. На Сеймі 1533 р. запропонував закласти на Поділлі систему фортець для захисту від татар. Третім відомим оборонцем України від татар був німець Претвіч Бернгард – ротмістр оборони поточної, староста барський і теробовельський. Був придворним Сигізмунда I, беручи участь у молдавських війнах короля. Королева Бона 1540 р. поставила його старостою у своїм місті Бар,

звідки він організовував походи проти татар до Криму та Очакова (1536 р., 1549 р., 1552 р.). Розробив свою систему оборони задля швидкої організації відсічі, використовуючи загони козаків, обсадив численні замки гарнізонами. За легендою, татари лякали ним своїх дітей, а у Короні його називали Муром Польщі, Пострахом татар (Terror Tartarorum). Збереглося тогочасне прислів'я «За пана Претвіча вільний від татар кордон».

Сигізмунд I під впливом дружини Бони Сфорца намагався посилити владу монарха, зменшити значення шляхетського Сейму, опираючись на поради королівської Ради магнатів — сенаторів. Він відділив загальні податки від королівських, дбав про розвиток королівських міст, повернув неправедно набуті королівські маєтності, а королева Бона використовувала кошти для збільшення маєтностей, викуповуючи заставлені маєтки Королівщини. Також намагався впорядкувати прибутки з копалень солі. Після вигасання лінії князів Мазовії у 1526 р. утворив воєводства Мазовське і Белзьке. Його проект уніфікації судового кодексу 1532 р. відкинув Сейм 1540 р.

Королева Бона вмовила його для створення спадкової монархії коронувати у 1529 р. за свого життя сина Сигізмунда Августа на молодшого короля. Це обурило шляхту, яка виступала за виборність короля, впливів сенаторів, королеви Бони і викупівлі нею маєтків, призначення на посади осіб з інших земель, оминаючи ценз осідлості. Зрештою зібране у 1537 р. під Львовом посполите рушення шляхти підняло рокош, званий «кокошою війною», оскільки вони з'їли всіх курей в околицях. Зрештою Сигізмунд I упокорився у Низькому замку Львова перед шляхтою, що призвело до послаблення королівської влади і посилення анархічної ролі Сеймів.

За правління Сигізмунда I з реконструкції палацу на Вавелі розпочалось поширення ренесансного стилю у будівництві. Після руйнівної пожежі 1527 р. Львів відродився як ренесансне місто завдяки наданим королем привілеям, звільненню міщан на 20 років від сплати податків. Львів отримав модерну третю лінію оборони завдяки наданню Сигізмундом I коштів з податків. Зокрема з власних коштів короля і королеви Бони профінансували будівництво Королівського і Зміїного бастионів..

Король надав місту декілька привілеїв на торгівлю, збори податків, розширив права купців, що сприяло росту заможності міщан, міста, зокрема іноземні купці були віддані під юрисдикцію магістрату.

Також він затвердив правила вибору бургомістра, райців, право шинкування горілкою, підтвердив монополії міста на постригальню сукна, міську вагу. Сигізмунд I затвердив у 1526 р.

давній герб міста і дозволив використовувати печатки з червоного воску.

Львівському братству вдалось за підтримки короля відновити у 1539 р. кафедру львівського православного єпископа, підпорядкованого київським митрополитам, затвердити владикою Макарія Тучапського, звільнивши його від опіки католицьких архієпископів Львова. Завдяки цьому Львів став єдиним містом – резиденцією трьох єпископів.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СИГІЗМУНД II АВГУСТ (1 серпня 1520 – 7 липня 1572 рр.)

Великий князь литовський з 18 жовтня 1529 р., король польський з 20 лютого 1530 р. До 1548 р. правив спільно зі своїм батьком Сигізмундом I. За його правління, в 1569 р., була прийнята Люблінська унія, за якою Велике князівство Литовське і Королівство Польське об'єднувалися в конфедеративну державу – Річ Посполиту, правителем якої з титулом короля польського і великого князя литовського і став Сигізмунд Август. Був останнім представником династії Ягеллонів на троні Великого князівства Литовського та Королівства Польського.

У справах зовнішніх Сигізмунд Август намагався підтримувати мир, залишався в хороших відносинах з Австрією і Туреччиною, але не міг уникнути війни з Іоанном Грозним внаслідок домагань останнього на деякі частини Лівонії, з якою Сигізмунд Август уклав оборонний і наступальний союз.

Довгі переговори про перемир'я з Москвою і про шлюб Іоанна з сестрою великого князя литовського Катериною не увінчалися успіхом, і після приєднання Лівонії до Литви (1561 р.) почалася російсько-литовська війна (1561-1570 рр.), що закінчилася для Литви тимчасовою втратою Полоцька. Після підписання Люблінської унії (1569 р.) Руській державі довелося воювати з силами вже не тільки Великого князівства Литовського, а й Польщі; до того ж, в 1569 р. турецько-татарські війська здійснили похід на Астрахань. Однак Велике князівство Литовське до того часу було занадто виснажене тривалою війною, тому наприкінці 1569 р. до Москви виїхало нове «велике посольство», – цього разу від Речі Посполитої. Згідно умовам 3-річного перемир'я (1570 р.), до Москви відходили Полоцьк, Ситня, Езерище, Усвяти і ще кілька замків.

Тим часом громадські справи вимагали від короля самого напруженого впливу. Реформаційний рух досяг свого zenіту і став предметом державного обговорення на цілому ряді сеймів, починаючи з Петроковського (у травні 1550 р.).

У боротьбі католицизму і протестантизму король не приймав активної участі і навіть не ставав рішуче на бік тієї чи іншої групи. Коли Рим зав'язав зносини з Іоанном Грозним, Сигізмунд Август вважав себе чомусь скривдженим, а курію - невдячною, і схилився до заступництва протестантам; але цей хвилиний спалах не мав серйозних наслідків. Коли почалася католицька реакція, керівниками внутрішньої політики були папські нунції, а не король. Набагато більше уваги приділив Сигізмунд Август законодавчим роботам ряду сеймів, він піднімає найрізноманітніші питання внутрішнього державного ладу.

На сеймах Варшавському (1563 – 1564 рр.) і Петроковському (1567 р.) вирішено було питання про коронні маєтки, які розділені були на дві категорії: одні цілком призначені були на утримання двору, інші роздані в довічне володіння шляхті, причому четверта частина доходу з них призначена на утримання війська. Король майже одноосібно виніс на своїх плечах всю справу Люблінської унії.

7 червня 1563 р. Сигізмунд II Август підписав новий привілей про зрівняння в правах православних і католиків (текст привілею включений в якості преамбули в Статут Великого князівства Литовського 1566 р.).

Час правління Сигізмунда Августа становить епоху найвищого розквіту шляхетського стану в сенсі розвитку в ньому національної самосвідомості; бажаючи йти в руку з королівською владою, шляхта запропонувала вельми розумний проект установи в кожному повіті королівських прокурорів, які спостерігали б за діями інших чинів,

доповідали б королю про всі зловживання їх і в той же час підтримували б всі королівські розпорядження військовою силою. Проект цей не був прийнятий.

Сигізмунд Август був любителем і покровителем витончених мистецтв, науки і літератури, які досягнули при ньому, головним чином під впливом реформації, квітучого стану.

Він був сином Сигізмунда I і Бони Сфорца. Ще в 1529 р. був обраний великим князем литовським, потім королем польським і коронований у Кракові в 1530 р. Виховання під керівництвом матері послабило його душевні сили і розвинуло в ньому мрійливість і нерішучість.

Сигізмунд Август був одружений тричі і ні в одному з шлюбів не мав дітей. У 1543 р. він одружився на Єлизаветі Австрійської (1526-1545 рр.), дочці імператора Фердинанда I. Побоюючись впливу її на сина, Бона постаралася розлучити молоде подружжя і, залишивши невістку при собі, відправила Сигізмунда Августа в Литовське князівство, яким він і керував з 1544 р.

Після раптової смерті Єлизавети в червні 1545 р., отруєної, як вважають, Боною, Сигізмунд Август таємно одружився на Барбарі Радзивілл (вдові Гаштольда), чим накликав на себе страшний гнів Бони. Питання про це подружжя поставлено було на першому ж сеймі (Петроковському), скликаному після вступу Сигізмунда Августа на престол (1548 р.).

Майже всі земські послы вимагали, щоб король розірвав образливий для його сану сімейний стан, укладений без відома державних чинів. Примас Дзержговский обіцяв дати йому відпущення гріхів, а вину злочину шлюбної клятви покласти на совість всіх громадян. Король, однак, залишився непохитним і згодом (1550 р.), хоча і без згоди сейму, урочисто коронував Варвару в Кракові.

Проте рік потому Барбара померла, теж, як вважають деякі, будучи отруєною за намовою Бони. У 1553 р. Сигізмунд Август набув третій шлюб з Катериною Австрійської (1533 – 1572 рр.), рідною сестрою його першої дружини. З нею він незабаром почав клопоти про розлучення. Нещасливий в сімейному житті, зневірившись залишити після себе законного спадкоємця, король віддався безладному життю і оточив себе відьмами, сподіваючись, що вони відновлять його зруйноване від нестриманості здоров'я.

Помер у 1572 р. у Книшіне; з ним припинилася династія Ягеллонів. Передбачаючи розбрати і смуту без королів'я, Сигізмунд Август у духовному заповіті переконував підданих зберігати мир і злагоду і закликав прокляття на тих, хто почне сварку і посіє громадський розбрат.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СІМА ЦЯНЬ (145 - 86 рр. до н. е.)

Китайський історик («батько китайської історіографії») і письменник. Був, як і його батько Сима Тань, придворним історіографом та астрологом династії Хань.

Сима Цянь є автором «Історичних записів» («Ши-цзі»), до складу яких входять біографії та вислови видатних історичних діячів (імператорів, чиновників, філософів і др.), вірші та ін. У цьому збірнику (із 130 сувоїв) він вперше окреслив більш як двотисячолітню історію Китаю — від часів легендарного Жовтого Імператора (Хуанді) до династії Хань включно. «Історичні записи» Сима Цяня мали великий вплив на китайських істориків наступних поколінь.

Батько Сима Цяня, Сима Тань, був історіографом при імператорі У (Хань У-ді): у його обов'язки входило завідування імператорською бібліотекою і спостереження за календарем. Під впливом батька Сима Цянь вже до десяти років вивчив стародавні твори. Його вчителями були відомі конфуціанці Кун Аньго і Дун Чжуншу. У 20 років при батьківській підтримці він відправився у подорож володіннями Хань з метою збору місцевих історичних свідчень, переказів та легенд. Його подорож, що стала можливою завдяки політичній стабільності держави Хань, яка на той час охоплювала територію сучасних провінцій Шаньдун, Юньнань, Хебей, Цзянсу, Цзянсі і Хунань.

Після повернення він був призначений на посаду супроводжувача при імператорських інспекційних експедиціях. У 110 до н. е., у віці 35 років, Сима Цянь був посланий у військову експедицію проти західних «варварів», проте звістка про смертельну

хворобу батька змусила його повернутися до столиці. Сима Тан заповідав синові завершити його історичні дослідження. Сима Цянь взявся за цю роботу у 109 до н. е. У 105 до н. е. він був обраний одним із учених, покликаних провести реформу календаря. Як чиновник вищого рангу він також виконував функції радника при імператорі.

У 99 до н. е. Сима Цянь виявився замішаний у справі Лі Ліна і Лі Гуанле, двох полководців, що звинувачувалися у провалі кампанії проти хунну. Як обвинувач виступив сам імператор, а Сима Цянь, єдиний у всьому чиновницькому корпусі, наважився подати голос на захист звинувачених. Імператор засудив Сима до смертної кари. В якості альтернативи, згідно із законами того часу, засудженому пропонувалися відкуп або кастрація. Через брак грошей, страждаючи від ганьби, пов'язаний боргом перед батьком, Сима Цянь вибрав останнє.

Звільнившись із в'язниці, Сима Цянь продовжував жити при дворі євнухом, щоб завершити свою історію й виконати батьків заповіт, тоді як від шляхетного вченого очікувалося самогубство.

Перша сторінка «Шицзі»

Новаторство історіографічного підходу Сима Цяня полягає у тому, що він виходить за межі «придворної» історії династичного характеру. Ця форма була закладена ще до нього і, природно, продовжувала існувати. Офіційна історія династії Хань, Ханьшу, була написана Бань Гу у I ст. Вона оформлена за династичним принципом і переслідує вужчі завдання.

Сима Цянь прагнув зрозуміти логіку підйому і падіння династій і пояснити принцип буття Піднебесної. З точки зору композиції «Історичні записи» складний твір: матеріал одних розділів (бень цзи, ши цзя) розподілений з урахуванням хронологічної послідовності, інших (чжі) — використовує тематичну розбивку й містить розділи з музики, церемоній, календарів, вірувань, економіки, а також докладні біографії (ле чжуань). Серед таких, наприклад, перші відомі біографії Лао-Цзи та Конфуція. «Ши цзі» були приватним історичним дослідженням (а не офіційною хронікою) і це дозволило авторові використовувати легшу форму та барвисту мову, що залишилася для нащадків найвищим зразком художнього слова.

Крім «Ши цзі» відомі також 8 од (творів у жанрі «фу») Сима Цяня, записаних у «Ханьшу». Найвідоміша серед них — «Про злосчастя скорботного вченого».

Онук Сима Цяня був Ян Юнь, помер у 54 до н.е.). На честь Сима Цяня названий астероїд 12620 Симацянь.

ДЖЕРЕЛА:

Сима Цянь. «Історичні записки». Життєпис вейського принца.; Конрад Н. И. Полибий и Сыма Цянь. / Запад и Восток. — М.: Главная редакция восточной литературы, 1972. — С. 47-76.; Бойченко І. В. Філософія історії // Підручник.;— К.: Знання, 2000.; Сыма Цянь. Исторические записки (Ши Цзи): В 7 т. — Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1972—1996.

СИМВОЛІКА ДЕРЖАВНА

ДЕРЖАВНА СИМВОЛІКА — офіційні емблеми держави, що зображуються на печатках, бланках державних органів, грошових знаках тощо; встановлюються конституцією держави.

Невід'ємним елементом суверенної держави є державні символи. Державні символи — це встановлені Конституцією або спеціальними законами особливі розпізнавальні знаки конкретної держави. Державна символіка уособлює державний суверенітет України, верховенство та незалежність влади. Образи Державного Прапора, Державного Герба та Державного Гімну символізують українську державність і конституційні цінності України, традиції та культуру українського народу. Вони є основою історичної свідомості українців, процесів українського державотворення.

Згідно з Конституцією України, державними символами

України є:

- Державний Прапор України
- Державний Герб України
- Державний Гімн України

Державний Прапор України

Прапор — це певного кольору тканина, піднімається на щоглі, просто вивішується чи розстеляється. Кольори Державного Прапору України — синій і жовтий. З давніх-давен українська земля була хліборобським краєм. Синє море або небо над золотою нивою — зміст, який нині вкладають у кольори Державного Прапору України. Державний Прапор України не є «жовто-синій» чи «жовто-блакитний», оскільки за правилами геральдики кольори «читаються» згори донизу. До Державного Прапора України виявляють пошану, схилиючи голову чи вклоняючись, а часом і стають на одне коліно. Військові віддають прапоріві честь.

Державний Герб України - Тризуб

Великий Державний Герб України, згідно зі статтею 20 Конституції України, встановлюється з урахуванням малого Державного Герба, як його головного елемента, і герба Війська Запорізького, і затверджується не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

19 лютого 1992 р. Верховною Радою України ухвалена постанова «Про Державний Герб України», якою було затверджено «Тризуб, як малий герб України» та, відповідно, головний елемент великого герба.

Державний Гімн України

Державний гімн України — один з головних державних символів України поряд з прапором і гербом. Державним гімном є перший куплет та приспів пісні «Ще не вмерла України і Слава, і Воля» слова Павла Чубинського, музика Михайла Вербицького. Офіційно його «Музичну редакцію» ухвалила Верховна рада України 15 січня 1992 р.; слова гімну затверджено законом «про Гімн України» 6 березня 2003 р.

Ще не вмерла України ні слава, ні воля,
Ще нам браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Приспів:
Душу й тіло ми положем за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СИМВОЛІКА ПОЛІТИЧНА

СИМВОЛІКА ПОЛІТИЧНА — невіддільний атрибут політики, ідеології, культури, що являє собою сукупність виразних засобів, різноманітних знаків, символів, предметів або актів людської діяльності і поведінки, які є культурною пам'яттю певних соціальних груп чи всього суспільства і надають політичному життю, політичним діям, різним формам матеріалізації політики явний, надто очевидний, підкреслений чи, навпаки, прихований зміст. Символіка політична доповнює, оформляє, робить більш виразним основне політичне значення політичного акту і безпосередньо пов'язана з політичною владою та підтриманням ієрархії в суспільстві.

У сфері політики символіка поєднує ідеальне поняття влади і суспільної діяльності з конкретними діями людей і матеріальними об'єктами та предметами і використовується як інструмент управління і маніпулювання свідомістю мас з метою підпорядкування владі. Як образне втілення тієї чи іншої ідеї, що впливає не тільки на свідомість, а й на почуття людей, символіка політична спрямована на їх пробудження і стимуляцію активності у політичному житті.

Суть символіки політичної, її ефективність полягає в гармонії з буквою і духом політики. Стан і характер символіки політичної справляють істотний вплив на формування і функціонування політичної системи та її інститутів, на особливості політичного режиму, взаємовідносини між громадянами і владою, на формування соціальних установок, які регламентують поведінку і ціннісні орієнтації людей у політичній сфері та їх громадсько-політичних організацій. Як основа ідеології, засіб ідентифікації і консолідації суспільства, символіка політична розвивається відповідно до розвитку матеріальної та духовної культури. Тому її характерні риси й особливості зумовлені конкретно-історичними, економічними, соціально-класовими, національно-етнічними, регіональними, професійними та іншими чинниками. Зміст і спрямованість символіки політичної обґрунтовуються, визначаються та впроваджуються державою, політичними партіями, суспільними рухами, громадськими організаціями.

Символіка політична складається із різного роду знакових систем, які мають різне політичне значення і обслуговують політичний процес властивими їм засобами. Політичними символами можуть бути люди, речі, явища тощо. Властивістю таких символічних знаків є лаконічність, однозначність, виразність, простота, ясність, доступність, розрахунок на масове сприйняття. Символіка політична має складну структуру і включає кілька основних знакових систем політичного процесу.

Згідно з функціональним призначенням і структурними особливостями в ній можна виокремити: національно-державні та партійні символи і емблеми (герб, прапор, гімн тощо); архітектурно-скульптурні символи (важливі будівлі, архітектурні комплекси, споруди, що мають значення в політиці, пам'ятники політичним діячам, меморіали тощо); відзнаки (знаки влади, рангів, політичної ієрархії, ордени, медалі, значки, титули, форма одягу тощо); грошові знаки (гроші є важливим чинником політики і їхнє місце серед інших валют символізує могутність держави); наочно-агітаційні символи (плакати, гасла, листівки, політичні портрети і фотографії, політична карикатура, теле- і радіореклама тощо); ритуально-процесуальні символи (надають політичному життю ритм, встановлюють послідовність подій, зумовлюють порядок і неминучість дій, надають політичним діям емоційного забарвлення — це паради, демонстрації, вшанування, порядок ділових і урочистих прийомів, вручення нагород, заміщення посадових постів, присяги, присвоєння звань, урочисте поховання та ін.); предметно-об'єктні знаки (різноманітні предмети і об'єкти, які мають особливе значення для певної спільноти і часто використовуються на гербах і прапорах); політичну топоніміку (пов'язана з назвами національно-державних утворень, населених пунктів, вулиць, площ тощо); політичну моду (одна із складових зовнішнього прояву політики); політико — музикальні символи (гімни, музичні твори, святкові концерти, траурні марші, революційні пісні тощо); політичну мову (особливі мовні конструкції, що застосовуються в політиці, — мова законодавства та адміністративно-правова, управління, спілкування та переговорів, політичного виховання, політичної пропаганди, політична риторика, лозунги тощо); людей — політичних символів; умовно-графічні знаки (зірки, хрести, тризуби, звірі, птахи, грифони, дубові, лаврові та маслинові гілки тощо); математичні величини (що вносять певну конкретність в політику для більш переконливої аргументації, це матеріали статистики, результати голосування, дані переписів, обсяг внутрішнього валового продукту тощо); символи простору і часу (місця політичних подій, терміни обрання президентів, законодавців, пам'ятні дати, протиставлення Захід — Схід, Північ — Південь, Європа — Азія тощо); понятійні символи (групи слів політичного лексикону, які мають певне політичне значення: держава символізує країну, владу, народ; система — тип політичних і суспільних відносин; назви держав, партій, політичних рухів, політичних лідерів (король, президент, вождь) — політичну систему, тип влади, характер політичного режиму; назва документа (закон, декрет, указ, постанова тощо) є символом політичної волі, влади, підпорядкування, тощо). Слід наголосити, що значна частина

видів політичних символів належать одночасно до різних типів символіки в наведеній класифікації і можуть вільно поєднуватися між собою. Більшість символів має візуальний характер: колір, зображення, що символізують почуття, комбінуються як національні символи; слухові символи, які впливають на слух, — гімни, пісні, марші; рухові символи — салюти, паради, прийоми, процесії тощо.

Символи бувають: неприховані (просте і очевидне значення); приховані (прихований зміст); нейтральні (набувають політичного значення залежно від конкретної ситуації).

У політичному житті символіка політична виконує: пізнавальну, виховну, комунікативну, мобілізуючу функції і виступає як засіб ідентифікації та ідеологічного впливу. Основне її функціональне призначення — згуртовувати людей, прихильників тієї чи іншої ідеї і вести їх до нових звершень. У найзагальнішому значенні символіка політична є основною формою комунікації між владою і суспільством, засобом зовнішньої і внутрішньої легітимації політики. Допомагає підтримувати групові зв'язки, репрезентувати певну групу в інших системах зв'язків. Через символіку політичну політичні суб'єкти індивідуалізуються, а також відбувається їх об'єднання (консолідація) або роз'єднання. Завдяки символіки політичної можна судити про спрямованість політичного життя в цілому, діяльність політичних партій і рухів.

Вона активно використовується у передвиборних кампаніях і є засобом ідентифікації та розрізнення партій і суспільно-політичних рухів в умовах боротьби за політичну владу. За ставленням до символіки політичної можна судити про погляди і стан політичної культури в суспільстві, про підтримку існуючого суспільно-політичного ладу і ефективність ідеології. Важливою умовою успішного використання символіки політичної є визнання її народом.

Як свідчить досвід розбудови незалежної держави в Україні, особливо гостра потреба у символіці політичній виникає в період трансформації суспільства, конституювання соціальних груп, що спираються на психологічний механізм ідентифікації.

Слід наголосити, що символіка політична — це лише інструмент у руках людей, проте інструмент дуже важливий, і перебільшувати його можливості, як і принижувати його значимість небажано.

ДЖЕРЕЛА:

Поцелуев С.П. Символическая политика: констелляция понятий для подхода к проблеме / С.П. Поцелуев // Полис. — 1999. — № 5. — С. 62–76. 7. Полянська В.Ю. Символічна політика: сутність, структура, умови реалізації / В.Ю. Полянська // Політичний менеджмент. — 2004. — № 3. — С. 69.; Мисюров Д. А. Политика и символы. — М., 1999.;

СИНДИКАЛІЗМ

Радикальний профспілково-політичний рух, яким є синдикалізм – зразок найбільш вдалого практичного втілення революційних ідей. З-поміж всіх інших методів, таких як партійне будівництво чи підпільна боротьба, він відрізняється універсальністю та дієвістю. Так, синдикалізм уособлює в собі усі найпрактичніші моменти, що колись мали місце в інших революційних методах і рухах. Це одночасно й інструмент боротьби за покращення матеріального та правового стану робітничого класу, й ідейно-політична спілка, яка працює над поширенням революційних поглядів, й інструмент силового протистояння в переламних моментах класової боротьби. Іншими словами, синдикалізм це метод, який має роботу за будь-яких суспільних обставин – чи то у період застою, чи то у розпал владного свавілля, чи то у час загострення класових протиріч.

Виходячи саме з цих причин ми обрали синдикалізм як основний метод організаційної роботи. У період наступу на права і свободи, урізання соціальних витрат та розгул інших ініціатив з посилення державного автоитаризму та жорсткої економії за рахунок трудящих, синдикалісти виступають суспільно-політична сила, яка відстоює інтереси та свободу простих громадян.

Під час трудових чи навчальних конфліктів синдикалісти діють як радикальна профспілкова сила, яка згуртовує робітників або студентів навколо їх життєвих інтересів та бореться за радикальні зміни порядків на робочому місці чи в університеті.

Коли набирають силу ультраправі рухи, синдикалізм стає рупором послідовного антифашизму, який закликає суспільство чавити фашистів, а також будь-яке націоналістичне, расистське та авторитарне мислення.

У переламні періоди класової боротьби синдикалізм виступає як вогнище прямої дії, направленої на страйки, окупації, експропріації та силове повалення державної влади.

Під час побудови нового суспільства синдикалізм вже здатний запропонувати тимчасові порядки, встановлені за час росту й об'єднання профспілок.

Часто синдикалізм критикують за те, що його основне заняття це профспілкова робота, а вона, як відомо, зводиться до відстоювання зарплатні чи покращення умов праці. Мовляв, це немає жодного відношення до анархізму та революції. Дійсно, участь у трудових конфліктах це не революція, так само як і просто пропагування анархістських ідей. Але об'єднавши зусилля, класова дія та пропаганда роблять значно більше і якісніше, аніж окремо, а ще й відстоює наші життєві інтереси тут і зараз.

Мало хто з необізнаних у революційних ідеях людей буде готовий до боротьби за анархо-комунізм, який настане колись у майбутньому, але багато хто візьметься за відстоювання своїх матеріальних та правових інтересів, а в разі перемоги зверне увагу на їх політичний аспект. Необхідно завжди пам'ятати про те, що класова боротьба розпалюється за право на гідне життя, і переростає у революцію лише тоді, коли вбачає у ній своє логічне завершення. То ж ми демонструємо людям силу колективної прямої дії, яка підводить їх до усвідомлення необхідності соціальної революції та анархо-комуністичного порядку, як гарантії їх свободи і добробуту.

Отже, ми бачимо, що синдикалістська форма боротьби поєднує як політичні, так і економічні інтереси трудящих. Вона ставить між ними знак рівності та поєднує інтереси всіх представників класу, підводячи їх до анархо-комуністичної етики та проекту майбутнього суспільства.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СИНЕРГЕТИКА

СИНЕРГЕТИКА (англ. Synergetics, від грецького. Син — «спільне» і ергос — «дія») — міждисциплінарна наука, що займається вивченням процесів самоорганізації і виникнення, підтримки стійкості і розпаду структур (систем) різної природи на основі методів математичної фізики («формальних технологій»). Синергетичний підхід також застосовується при вивченні такої складної і неструктурованої системи, як мережний інформаційний простір.

Синергетика — це теорія самоорганізації у системах різноманітної природи. Вона має справу з явищами та процесами, у результаті яких у системі — у цілому — можуть з'явитися властивості, якими не володіє жодна з частин. Оскільки йдеться про виявлення та використання загальних закономірностей в різних галузях, тому такий підхід передбачає міждисциплінарність. Останнє означає співробітництво в розробці синергетики представників різних наукових дисциплін. Тому термін синергетика використовується як в природничих науках, так і в гуманітарній сфері.

Синергетика вивчає нелінійні відкриті дисипативні системи. Такі системи перебувають далеко від термодинамічної рівноваги і обмінюються енергією чи речовиною із навколишнім середовищем.

Для перехідних процесів, що відбуваються у таких системах, не виконується закон неспадання ентропії, що призводить до утворення різноманітних дисипативних структур: автоколивань, автохвиль, може виникнути детермінований хаос.

Засновником синергетики вважається Герман Хакен, який ввів це поняття в своїй книзі «Синергетика».

Синергетичний підхід у природознавстві

Основа синергетики у природознавстві – термодинаміка нерівноважних процесів, теорія випадкових процесів, теорія нелінійних коливань і хвиль.

Основні принципи

Природні системи є нелінійними, різних видів організації: динамічно стабільні, адаптивні, і найскладніші — еволюціонуючі системи.

Зв'язок між ними здійснюється через хаотичний, нерівноважний стан систем сусідніх рівнів.

Нерівноважності є необхідною умовою появи нової організації, нового порядку, нових систем, тобто — розвитку.

Коли нелінійні динамічні системи об'єднуються, нове утворення не дорівнює сумі частин, а утворює систему іншої організації.

Загальними для всіх еволюціонуючих систем є нерівноважності, спонтанне утворення нових локальних станів, зміни на макроскопічному (системному) рівні, виникнення нових властивостей системи, етапи утворення, самоорганізації та фіксації нових якостей системи.

Системи, що розвиваються завжди відкриті (обмінюються енергією, інформацією та речовиною із зовнішнім середовищем), за рахунок чого і відбуваються процеси локальної впорядкованості і самоорганізації.

У сильно нерівноважних станах системи починають сприймати ті зовнішні фактори впливу, які вони б не сприйняли у більш рівноважному стані.

У нерівноважних умовах відносна незалежність елементів системи поступається місцем корпоративній поведінці елементів: поблизу стану рівноваги елемент взаємодіє тільки із сусідніми, далеко від рівноваги — «бачить» всю систему цілком і узгодженість поведінки елементів зростає.

У станах, далеких від рівноваги, починають діяти біфуркаційні механізми — наявність точок біфуркації переходу до того чи іншого щодо довготривалого режиму системи — атрактора. Заздалегідь неможливо передбачити, який з можливих атракторів займе система.

Синергетика пояснює процес самоорганізації в складних системах. Система повинна бути відкритою. Закрита система відповідно до законів термодинаміки повинна у кінцевому результаті прийти до стану з максимальною ентропією і припинити будь-яку еволюцію.

Відкрита система повинна бути досить далека від точки термодинамічної рівноваги. У точці рівноваги як завгодно складна система має максимальну ентропією і не здатна до якої-небудь самоорганізації. У положенні, близькому до рівноваги і без достатнього припливу енергії ззовні, будь-яка система з часом ще більше наблизиться до рівноваги і перестане змінювати свій стан.

Фундаментальним принципом самоорганізації є виникнення нового порядку і ускладнення систем через флуктуації (випадкові відхилення) станів їх елементів і підсистем. Такі флуктуації зазвичай придушуються в усіх динамічно стабільних і адаптивних системах за рахунок негативних зворотних зв'язків, що забезпечують збереження структури і близького до рівноваги стану системи. Але у складніших відкритих системах, завдяки притоку енергії ззовні і посилення нерівноважності, відхилення з часом зростають, накопичуються, викликають ефект колективної поведінки елементів і підсистем і, врешті-решт, призводять до «розхитування» колишнього порядку і через відносно короткочасний хаотичний стан системи призводять або до руйнування колишньої структури, або до виникнення нового порядку. Оскільки флуктуації носять випадковий характер, то поява будь-яких новацій у світі (еволюцій, революцій, катастроф) обумовлено дією суми випадкових факторів. Про це говорили античні філософи Епікур (341–270 рр. до н.) і Кар Лукрецій (99-45 рр. до н. е.)

Етап самоорганізації настає тільки у випадку переважання позитивних зворотних зв'язків, що діють у відкритій системі, над негативними зворотними зв'язками. Функціонування динамічно стабільних, неволюціонуючих, але адаптивних систем — а це і гомеостаз живих організмів і автоматичні пристрої — ґрунтується на отриманні зворотних сигналів від рецепторів або датчиків щодо положення системи і подальшого коректування цього положення до вихідного стану виконавчими механізмами. У системі на шляху самоорганізації дані зміни не усуваються, а накопичуються і посилюються внаслідок загальної позитивної реактивності системи, що може призвести до виникнення нового порядку і нових структур. Такими є, наприклад, механізми фазових переходів речовини або утворення нових соціальних формацій.

Самоорганізація в складних системах, переходи від одних структур до інших, виникнення нових рівнів організації матерії

супроводжуються порушенням симетрії. При описі еволюційних процесів необхідно відмовитися від симетрії часу, характерної для повністю детермінованих і оборотних процесів в класичній механіці. Самоорганізація у складних і відкритих дисипативних системах, до яких належить і Життя, і Розум, а згідно з загальною теорією відносності і увесь Всесвіт у цілому, призводять до необоротного руйнування старих і до виникнення нових структур і систем, що поряд з явищем зростання ентропії у закритих системахобумовлює наявність «стріли часу» у Природі.

Синергетика і мехатроніка

Принципи синергетики лежать в основі побудови мехатронних систем (див. мехатроніка) – поєднання в одному агрегаті компонент різної технічної природи (механічних, електротехнічних, комп'ютерних), які адаптивно взаємодіють із зовнішнім середовищем як єдиний функціональний і конструктивний організм.

Синергетичну інтеграцію у мехатроніці при проектуванні здійснюють двома способами:

1) шляхом функціонально-структурної інтеграції (ФС-інтеграції), задачею якою є пошук мехатронних структур, що реалізують задані функціональні перетворення за допомогою мінімального числа структурних блоків і суміжних з ними інтерфейсів на основі програмно-апаратних елементів або у вигляді механічних перетворювачів руху, електротехнічних або гідравлічних перетворювачів енергії;

2) структурно-конструктивної інтеграції (СК-інтеграції), що полягає в мінімізації конструктивних рішень для реалізації необхідної структури.

Синергетична інтеграція повинна виконуватися тільки на основі паралельного проектування, методологією якого (на відміну від традиційного послідовного) є одночасний і взаємопов'язаний синтез всіх компонент (традиційних і інтелектуального характеру) технічної системи мехатронного класу.

Синергетика в психології застосовується для моделювання динаміки психофізіологічного статусу людини, проектування закономірностей розвитку соціуму та суспільства. Вперше до плану фундаментальних та прикладних досліджень Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України «синергетичну» тему було включено у 2005 р. за ініціативи завідувача лабораторії загальної та етнічної психології М.-Л.А. Чепи.

Передбачалося вивчити «Теоретико-методологічні засади синергії психологічної теорії і практики» (державний реєстраційний номер 0105U001106, інвентарний № 0209U008072).

По завершенні вказаної теми у 2008 р. виникла необхідність у дослідженні «Парадигмальних змін основ загальної психології в синергетичному контексті» (2009-20013 рр).

Робота отримала державний реєстраційний номер 0109U000170. Вивчення синергетики в Україні: «Самоорганізація і культура» А. Свідзінського — праця з культурології, де для вивчення таких складних процесів, як культура, використано методи синергетики.

ДЖЕРЕЛА:

Сугаков В. Й. Основи синергетики. — К.: Обереги, 2001. — 287 с.; Синергетика. Сборник статей / Ред. Б. Б. Кадомцев. — М.: Мир, 1984. — 248 с.; Лоскутов А. Ю., Михайлов А. С. Введение у синергетику. — М. : Наука, 1990. — 272 с.; Николис Г., Пригожин И. Познание сложного. — М. : Мир, 1990. — 344 с.; Николис Г., Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных системах. — М. : Мир, 1979. — 512 с.; Пригожин И. От существующего к возникающему: Время и сложность в физических науках. — М. : Наука, 1985. — 328 с.; Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам. — М. : Мир, 1991. — 240 с.; Хакен Г. Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности. — М. : ПЕР СЭ, 2001. — 353 с.; Хакен Г. Синергетика. — М. : Мир, 1980. — 406 с.

СИСТЕМА ДВОПАРТІЙНА

СИСТЕМА, ДВОПАРТІЙНА, БІПАРТИЗМ — домінування у політичному житті двох потужних політичних партій які змагаються за владу, одна з них перебуває при владі, а інша — в опозиції. Перемога однієї з партій забезпечує гомогенну парламентську більшість, стабільність уряду, робить ефективною його працю, створює умови для громадянської єдності. Партія, що програла на виборах, становить основу опозиції. Типовими прикладами біпартизму є партійні системи Великобританії та США.

Формальна (штучна) двопартійність

Термін, який застосовується для визначення такого типу двопартійних систем, існування яких засноване на примусі й забороні діяльності політичних партій. Так, наприклад, у Нігерії після одного з військових переворотів державою офіційно було декларовано створення двох політичних партій і на період «стабілізації демократії» у країні заборонялась діяльність будь-яких інших партій. У Бразилії (з 1964 - 1979 рр.), Уругваї (з 1973 - 1985 рр.) після військових переворотів законодавство дозволяло лише діяльність двох партій. При тому одна з них розглядалась як правляча, а друга — як опозиційна. У Колумбії у 1957 р. дві традиційні партії — Консервативна та Ліберальна — підписали угоду про паритетне правління. Ще одним специфічним прикладом формальної двопартійності була Болгарська

Народна Республіка, в якій існували дві легальні партії — правляча комуністична партія та її «молодший партнер» Болгарський землеробський народний союз. Характерною особливістю цих двопартійних систем є обмеження рівня політичної конкуренції та свободи. Такі партійні системи отримали назву «обмежених (штучних) партійних систем».

ДЖЕРЕЛА:

Система двопартійна // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Шведа Ю. Р. Політичні партії. Енциклопедичний словник. — Львів: Астролябія. — 2005. — 488 с.; Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій та партійних систем: Навчальний посібник. — Львів: Тріада плюс. — 2004. — 528 с.; Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навчальний посібник / За ред. М. І. Обушного. — К.: Арістей. — 2006. — 432 с.

СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН — сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних, гуманітарних зв'язків і взаємостосунків між народами, державами і об'єднаннями держав, між основними соціальними, економічними і політичними силами та організаціями, що діють на світовій арені. Історично система міжнародних відносин зазнала еволюції від перших намагань створення «європоцентристської системи» на основі Вестфальського миру (1648) і «концерту європейських держав» періоду Віденського конгресу 1812 р. — до структури Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин між двома світовими війнами і до післявоєнної глобальної системи міжнародних відносин.

Серцевиною системи міжнародних відносин є міждержавні відносини, проте широкий спектр недержавних міжнародних зв'язків і взаємостосунків, особливо в гуманітарній галузі — охорона навколишнього середовища, громадські рухи і організації, «народна дипломатія» та інші — набуває усе більших масштабів і значення. На основі системно-історичного підходу можна визначити ключові фактори розвитку системи міжнародних відносин, з'ясувати механізм функціонування системи, у тому числі й дію закону динамічної рівноваги системи, вивчити рушійні сили її розвитку. Головним ключовим фактором існування і розвитку системи міжнародних відносин є співвідношення сил на світовій арені, як сукупний і комплексний критерій, що визначає баланс сил держав, і недержавних рухів і організацій, які існують у світі.

Важливим самостійними факторами, що впливають на життєдіяльність та стан системи міжнародних відносин, є масові рухи

інтернаціонального характеру, релігії і церкви різних релігійних напрямків, політичні партії та громадські рухи. У повоєнний період помітно посилюється вплив на світову систему міжнародних відносин численних міжнародних організацій як міжурядових, так і неурядових, яких нараховується понад 500. Зростаючий вплив на систему міжнародних відносин і зовнішню політику держав у сучасних умовах здійснюють засоби масової інформації, які формують громадську думку, настрої світової громадськості з кардинальних питань світового розвитку, найгостріших політичних проблем сучасності.

Система міжнародних відносин не має централізованого управління, вона належить до складноорганізованих систем стихійного саморегулювання. Однак її функціонування підпорядковується дії закону динамічної рівноваги, який через усі «нерівноважні» стани систем орієнтує її на «вирівнювання», на новий рівноважний стан. Така рівновага може бути досягнута шляхом переплетіння протилежних процесів, що відбуваються на світовій арені, зіткнення різних державних, національних, інтересів, цілей, намірів, бажань, зовнішньополітичних та інших дій держав, протиборствуючих міждержавних блоків і союзів, інтеграційних і дезінтеграційних процесів у світовій політиці, економіці, культурі, військовій галузі. У реальному міжнародному житті закон динамічної рівноваги пробиває собі дорогу як постійно діюча тенденція і знаходить своє відображення в суспільній свідомості у формі відповідних зовнішньополітичних доктрин, принципів міжнародного права, за допомогою яких держави намагаються регулювати свої відносини. Знання закону динамічної рівноваги системи міжнародних відносин не звільняє від необхідності проведення цілеспрямованої зовнішньої політики держави. Навпаки, воно дає чітке уявлення про тенденції світового розвитку, відчуття історичної перспективи і страхує державних діячів як від далекосяжних ілюзій у політиці, так і від невиправданої паніки.

Система міжнародних відносин має відповідну структуру як засіб об'єднання підсистем і елементів, що входять до системи. Залежно від обраного критерію (географічний, політичний, військово-стратегічний, соціально-економічний і т. ін.) і загальної типології міжнародних систем можна систематизувати і класифікувати системи й підсистеми міжнародних відносин у глобальному, регіональному, локальному вимірах, а також у різних функціональних значеннях (наприклад, «глобальна система міжнародних військово-стратегічних відносин» чи «регіональна (близькосхідна) система міжнародних політичних відносин» і т. ін.). Системи міжнародних відносин можуть

бути також «однорідні», «неоднорідні» і «змішані», залежно від рівня розвитку цивілізації сторін.

Місце України у сучасній системі міжнародних відносин визначається її питомою вагою в світовій економіці й політиці, станом її наукового і культурного потенціалу, рівнем демократизації внутрішньополітичного життя, матеріальним добробутом її населення.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СИСТЕМА ОДНОПАРТІЙНА

ОДНОПАРТІЙНА СИСТЕМА (монопартійна система) — тип політичної системи, що характеризується монопольним правом однієї партії брати участь у державному будівництві.

Пайпс зазначає, що сам термін «партія» погано підходить до опису системи, при якій існує тільки одна правляча партія. Слово «партія» походить від латинського *pars* або «частина», що за визначенням не може бути єдиним, як і не може бути тотожним цілому. Ла Паломбара зазначає, що партійна система являє собою ситуацію, коли є дві або більше партій, що конкурують між собою. Він вважає, що країни лише з однією партією не можуть розглядатись як такі, що мають партійну систему. Проте, така точка зору не підтримується більшістю дослідників партійних систем. Дюверже, Джованні Сарторі, Джеймс зазначають, що в ряді держав соціально-класова структура об'єктивно визначає однопартійний тип політичної системи. Це дає підстави розглядати однопартійність як особливий тип партійної системи.

У цих системах партія злилася з державою, виходячи з цього держава забороняє діяльність інших партій, вважаючи їх непотрібними. Партія має сильний контроль наддержавним апаратом (як це мало місце у комуністичних державах), чи створюється для того, щоб перебрати на себе функції державного апарату. Партії в однопартійних системах концентрують свою діяльність на мобілізації мас, комунікації та контролі. Вони не можуть розглядатись як альтернативні джерела політичних ідей тому, що надзвичайно пов'язані з тими, хто керує державою. Однопартійні країни вважаються деспотичними та нетолерантними. У таких державах

змінюється лише інтенсивність репресій та сила примусового контролю.

Різновиди однопартійної системи

Сарторі вибудовує свою класифікацію однопартійних систем на основі інтенсивності репресій та контролю. Він розрізняє: однопартійну тоталітарну систему, однопартійну авторитарну систему, однопартійну догматичну систему. **Серед класичних різновидів**

однопартійних систем розрізняють

два їх основні різновиди:

системи, в яких всі партії, крім правлячої, офіційно заборонені або їх існування є формальним, заснованим на визнанні провідної ролі партії-гегемона;

системи, в яких в умовах плюралістичної демократії, але за переважання непартійної політичної культури існує лише одна партія, а спроби сформувані інші партії ще не робились або зазнали поразки (але не через протидію їм з боку політичної влади).

Зазвичай принцип однопартійного правління закріплюється в конституційному порядку. У більшості держав цього типу основний закон безпосередньо вказує єдину легально існуючу партію. Порівняно рідко зустрічається формула однопартійності, яка не вказує конкретну партію й відсилає до рішення відповідного органу влади (наприклад у Сьєрра-Леоне таке рішення приймається 2/3 парламенту).

Нарешті, у деяких країнах (Камерун, Кот-д'Івуар) конституція формально проголошує принцип свободи утворення й діяльності політичних партій, тоді як на практиці у цих країнах склались та функціонують однопартійні системи.

На підставі цього Блондель запропонував свою класифікацію однопартійних систем. Він розрізняє:

однопартійну систему конституційного (законного) правління;
однопартійну систему з неконституційними репресіями проти опозиції;

однопартійну систему природного характеру.

Дюверже в рамках однопартійності розглядає її комуністичний та фашистські типи, а також турецький (авторитарний) варіант однопартійності (1923–1946 рр.).

Приклади однопартійних систем

Монопартійна система в основному була явищем ХХ ст. Вона була надбанням тоталітарних режимів. Перші однопартійні режими з'являються у 20-30-х рр. у СРСР, Італії, Німеччині. У кінці 40-х рр. однопартійні системи були або комуністичними (13 з 23) або авторитарно-консервативними як Іспанія, Португалія, Тайвань. Два

десятиріччя пізніше кількість однопартійних популістських систем збільшилась, особливо у південній Африці. Найбільша група однопартійних систем виникла у рамках тих популістських режимів, які з'явилися у другій половині 80-х рр. Наприкінці 80-х рр. 2/5 країн світу були однопартійними, та вже з середини 90-х рр. ця пропорція дещо зменшилась.

Лише члени правлячої партії могли обіймати державні посади. Тут проявляється ще один феномен тоталітарної держави, такий, як злиття партійних і державних органів.

Однопартійність ідеологічно виправдовувалася тоталітарними режимами.

Правлячу партію називали носієм всіх політичних і моральних чеснот. Так, комуністичну партію називали провідною і спрямовуючою:

«Провідною і спрямовуючою силою радянського народу як в роки мирного будівництва, так і у дні війни була партія Леніна, партія більшовиків.

Ні одна партія не мала і не має такого авторитету серед народних мас, як наша більшовицька партія. Більшовицька партія є передовим загonom робітничого класу та інших прошарків трудящих.»

Інші політичні партії були непотрібними комуністичному режимові, а тому визнавалися ворожими. Так, Молотов, виступаючи 29 листопада на з'їзді, заявив:

«Все краще у демократичному ладі інших держав ми беремо і переносимо в нашу країну і застосовуємо до наших умов радянської держави.

За бортом залишається лише умовна нелегальність для політичних партій, крім партії комунізму.

У нашій країні інші політичні партії, як показав весь наш досвід, є агентурою реставраторів капіталізму, не може бути місця для їхньої легалізації.»

На відміну від Радянського Союзу у нацистській Німеччині однопартійність була закріплена юридично майже відразу. Декрет від 14 липня 1933 р. говорить:

«Націонал-соціалістична німецька робітничка партія є єдиною партією у Німеччині.

Будь-хто, хто зробить кроки до збереження організаційної структури якої-небудь іншої політичної партії або до створення нової політичної партії, буде підданий покаранню у вигляді каторжних робіт строком до трьох років або тюремному ув'язненню терміном від шести місяців до трьох років, якщо його діяння не зажадають більш тяжкого покарання відповідно до інших розпоряджень.»

Введення однопартійної системи було необхідним для уніфікації всього суспільного життя. Проголошення однопартійності стало першим кроком до тотального контролю над державою і суспільством і насадження їм своїх принципів та ідеалів. Існування інших партій не допускалось, оскільки вони могли б перешкоджати рухові суспільства «єдино правильним» шляхом.

У XXI ст. спостерігається відчутна криза однопартійної політичної системи.

Сьогодні однопартійна система вважається родовою ознакою недемократичних політичних режимів, передусім тоталітарних (комуністичних і фашистських) і продовжує існувати у Північній Кореї, на Кубі, деяких країнах Африки.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енциклопедичний словник. – Львів: Астролябія, 2004. – 500 с.; Дмитрий Волкогонов. Триумф и трагедия. Политический портрет И. В. Сталина (книга 2). М., 1989.; Ханна Арендт. Джерела тоталітаризму. К., Дух і літера, 2005.

СИСТЕМА ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

СИСТЕМА ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ — сукупність наук, дисциплін, концептуальних і методологічних підходів, зорієнтованих на вивчення політики.

У сучасному світі немає єдиної всеосяжної науки про політику. Вона існує швидше у системному розумінні, оскільки диференційована на велику кількість дисциплін, що дістали у різних країнах різне визначення і статус, або виступає як загальнополітична теорія.

Систему політичної науки, або політологію, в широкому розумінні становлять: політична філософія як наука і теоретична основа політичної науки, політологія (у традиційному розумінні), політична соціологія, політична психологія, політична економіка, теорія й історія держави і права, політична історія, теорія й історія міжнародних відносин, міжнародне право, політична географія і геополітика, етнополітологія і етнодержавознавство, політична лінгвістика та інші наукові галузі.

У США політологія у широкому розумінні нараховує бл. 30 самостійних галузей-спеціалізацій.

Як самостійні розвинулись чотири розділи політичної науки: історія політичних ідей і політична філософія; дослідження міжнародних відносин; вивчення американської політики (охоплює, як правило, 18—20 логічно пов'язаних між собою проблем); порівняльна політологія зарубіжних політичних систем і процесів.

Прихильник структурного варіанту «блоків» політичної науки російський політолог К. Гаджієв вважає, що всю сукупність проблем можна викласти у таких великих розділах:

1) соціально-філософські та ідейно-теоретичні основи політики; системоутворюючі ознаки і характеристики політичного як підсистеми суспільного; політичні парадигми, що відповідають тому чи іншому конкретному історичному періоду;

2) політичні системи і політична культура, ознаки відмінностей і схожостей між ними, їхніх переваг і вад; політичні режими, умови їх зміцнення і заміни;

3) політичні інституції, політичний процес, політична поведінка.

Німецький соціолог О. Штаммлер запропонував чотири головні параметри політичної науки: до першого належать нормативні ідеї і програми, декларації, інструкції; до другого — відносини влади і політичного панування; до третього — суб'єктивні установки й орієнтації; до четвертого — політичні інституції й організації.

Вище зазначена диференціація структурних розділів у політичній науці допомагає краще зрозуміти співвідношення між різними політичними дисциплінами, ефективніше застосовувати різні методи їх дослідження, а головне — виходити з розуміння необхідності врахування принципу єдності й нерозривності політичних знань, зіставлення їх із політичною реальністю, політичним буттям. Із цим пов'язана проблема визначення певних загальних напрямів у розвитку політичної науки.

Так звана традиційна наука про політику поєднує політико-філософські проблеми з переважно інституційним підходом до політичних реалій з використанням порівняльно-історичного, проблемно-тематичного та герменевтико-філософського методів дослідження.

Так, наприклад, у Німеччині ця нормативно-онтологічна наука про політику увібрала у себе висновки і погляди суміжних дисциплін, особливо сучасної історії, філософії й теорії держави.

Емпірико-аналітичний напрям, його різні форми, в основі яких лежить політичний біхевіоризм, найрозвинутіший у США. Він передбачає орієнтацію на такі розвинені дисципліни, як психологія людини, соціальна психологія, емпірична соціологія і, частково, економічна наука, до методів і моделей якої вдається політична наука.

Критико-діалектичний напрям досліджує суспільні умови діяльності політичних інституцій і розгортання політичних процесів. У його основі лежать неомарксистські політичні, економічні і філософські засади.

Висування на перший план того чи іншого напряму, підходу, тієї чи іншої політичної дисципліни залежить також від домінування певних наук, шкіл, історичних умов розвитку політичної науки у різних країнах, наукових кадрів тощо. Кожна зі шкіл може мати ті чи інші вади: концентрація уваги на офіційних сферах політики, пріоритет методу перед теорією, класові та економічні орієнтації в інтерпретації політики і таке інше. Але все це забезпечує необхідний науковий плюралізм у дослідженні політики і відповідає змістові її як складного і системного явища.

Таким чином, у різних країнах єдиної академічної політичної науки не існує, а існують різні сфери інтересів, ті чи ті напрями, галузі, дослідження, сукупність методів вивчення політики. Водночас більшість політологів прагнуть до узагальнених визначень науки про політику, що дає можливість збереження її цілісності, системності у дослідженні політики, широкого використання комплексного підходу до політики, виходячи із сукупності аналітичних досягнень конкретних політологічних дисциплін.

Тому у сучасній політичній науці широку підтримку одержує ідея формування єдиної глобальної політичної науки. Ідея глобалізації політичної науки є, по суті, заклик до єдиної політичної науки й базується на таких аргументах: загроза політичній науці, пов'язана з її розділенням за географічними ознаками і функціональною спеціалізацією; зростаюча міжнародна взаємозалежність; існування універсальних норм наукових процедур і методів дослідження. Отже, процес інтеграції політичних знань тією мірою, якою вони стосуються загальнолюдських інтересів, глобалізація політичної науки — явище неминуче.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СИТУАЦІЯ ПОЛІТИЧНА

Ситуація політична (від лат. situs — становище) — сукупність конкретних обставин у політичному житті суспільства в певний період часу, політичного розвитку, яка становить живу, динамічну картину соціально-політичного буття.

Ситуація політична завжди конкретна для суб'єктів і об'єктів політичної діяльності.

Вона визначається розстановкою і взаємодією політичних сил, їхньою діяльністю, мотивами, характером їхнього руху, системою

розподілу і перерозподілу ресурсів і цінностей, рівнем впливу або рівнем опору.

Як невід'ємний складник політичного процесу ситуація політична складається із взаємодії різних політичних суб'єктів, раціональної та нераціональної діяльності, інституалізованих та неінституалізованих дій, незалежно від волі її учасників. Переважно вона має неоднозначний і суперечливий характер. Розрізняють такі типи ситуацій політичних: нестандартні, невизначені, неоднозначні, напружені, вибухонебезпечні, критичні, некеровані, панічні, кризові, конфліктні, екстремальні, проблемні; ситуації вибору і ситуації ризику; стабільні ситуації політичні (стійкі й нестійкі) тощо. Визначення характеру і типу ситуації політичної є необхідним елементом прийняття політичного рішення, вироблення стратегії й тактики, важливою складовою політичної діяльності та політичного прогнозування.

Аналіз будь-якої ситуації політичної, як правило, передбачає врахування таких головних параметрів: демографічна структура; соціальна структура; головні соціально-психологічні групи; організованість та інституалізованість груп; система головних групових інтересів; домінуючі групові та громадські думки; головні джерела й канали поширення інформації; ставлення населення до влади, рівень підтримки її політичного курсу; міра задоволеності і незадоволеності різних груп населення наявною ситуацією політичною взагалі та її окремими параметрами, зокрема домінуючі уявлення про можливі й належні рішення, здатні розв'язати проблему; ресурсне забезпечення опонентів (опозиції). Необхідними умовами адекватної оцінки ситуації політичної є її всебічний соціально-політичний і економічний аналіз, знання традицій даного регіону, володіння численними методологічними підходами та наявність високої методологічної культури дослідника. Що ж до практично-політичного оволодіння певною ситуацією, то мистецтво політичного керівництва полягає насамперед у тому, щоб контролювати її у процесі розвитку.

Це означає, що політичний суб'єкт повинен впливати на інші політичні суб'єкти і політичні сили таким чином, щоб не допустити кризових явищ і екстремістських дій, спрямувати ту чи іншу ситуацію політичну у потрібному напрямі.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СІММОНС ВІЛЬЯМ
(6 ТРАВНЯ 1880 – 18 ТРАВНЯ 1945 рр.)

Був засновником другого Ку-клукс-клану на День подяки в ніч 1915 р.

Сіммонс народився у штаті Алабама. Служив під час іспано-американської війни в армії США, пізніше вивчав медицину в Університеті Джонса Хопкінса. Він став проповідником методистської єпископальної церкви, Південна, хоча пізніше, його діяльність, у церкві, було призупинено (у 1912 р.), як неефективну. Протягом життєвої проповіжницької практики, Сіммонс став членом двох церков і дванадцяти різних братніх організацій. Він був відомий як людина, що зв'язана з медициною «Док», «Док» (по відношенню до його медичної підготовки) або «полковник» (маючи на увазі його ранг в армії США. Залічивни рани після попадання в автомобільну катастрофу у 1915 р., Сіммонс зайнявся відновленням клану, який він бачив на недавно випущену фільмі «Народження нації». Він отримав копію реконструкції Клану, і використовував її, щоб написати свій власний проспект реінкарнації організації. Сіммонс вводить символ палаючого хреста, якого не було в оригінальному клані, але вперше появився у фільмі «Народження нації». Фільм його отримав, у свою чергу, з праць Томаса Діксона – молодшого. Останній запозичив його з шотландського клану, який спалив хрест як метод сигналізації, з приводу передачі інформації, з одного пагорба на інший.

Сіммонс організував групу чоловіків, включаючи багатьох з лицарів клану Марії, доповнив двома літніми чоловіками, які були членами оригінального клану. П'ятнадцять членів нової організації відправилися, разом з ним, в Стоун-Маунтін на День подяки у ніч 1915 р., щоб спалити хрест і відкрити новий клан на горі Камінь. Саме тут

Сіммонс заявив, що він є Імператорський Майстер Невидимої імперії Лицарі ку-клукс-клану.

У перші роки нового клану всього кілька тисяч членів було зареєстровано, але врешті-решт він став більш популярним, ніж часів першої хвилі, сотні тисяч нових членів клялися у вірності Клану. Його основними ворогами були негри, євреї, католики чи хтось ще, хто не був по народженню англо-саксонських або кельтських протестантських вірувань. Сіммонс неодноразово викликався для дачі свідчень перед комітетом Палати за правилами. Останні слухання розпочалися у жовтні 1921 р. і тривали більше тижня. Слухання у Конгресі закінчилося без прямих наслідків для клану, хоча Сіммонс втратив свій авторитет у США і вплив на створену ним організацію. Хоча у листопаді 1922 р. Сіммонс був, у той же час, обраний імператором на все життя. Він помер в Атланті 18 травня 1945 р.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СІНАХЕРІБ (705 – 681 РР. ДО Н. Е.)

Цар Ассирії, син Шаррукіна II, цар Вавилонії у 705 – 703 рр. до н. е., 689 – 681 рр. до н. е.

Зайнявши батьківський трон, Сінахеріб відмовився жити в старій царській резиденції Дур-Шаррукін і заснував нову столицю Ассирії. Нею стало місто Ніневія, яке при ньому перетворилося в одне з найбагатіших і красивих міст Древнього Сходу.

Але Сінахеріб був народжений полководцем і тому все його царювання пройшло у військових баталіях. Так як за Шаррумкена II від Ассирії від'єднався Вавилон, свій перший похід новий цар здійснив саме в цю країну. У 703 р. до н. е. він перемагає вавилонського князя

Мардукаплаїддіна і його союзника еламського царя. Майже 200 тисяч арамеїв було переселено у країни Ассирії. Другий похід, і також успішний, був здійснений в країни Кашшу, у саму гористу місцевість Загра. Кассити були розгромлені, а міста розграбовані ассирійцями. Після цього були розгромлені війська царя Екрона і єгиптян. Потім Сінахеріб захопив 46 іудейських міст, сам цар Іудеї заховався в неприступному Іерусалімі. Завершити успішно іудейсько компанію завадила епідемія чуми і нове повстання у Вавилоні. Цар повернув війська на Вавилон і вдруге загарбує його. Цього разу він посадив на престол свого сина Ашшурнадіншуми. Потім ассирійську армію чекала Перська затока, населення якої втекло в Елам. Починаючи з 694 р. до н. е. почалася підготовка до війни з Еламом. По наказу царя на Тигрі і Євфраті були облаштовані верфи, почав надходити ліс з Лівану і Курдистану. За короткий час було побудовано кілька десятків бойових дієр з двома рядами весел і велика кількість транспортних кораблів. Загрузивши в них колісниці, коней, різні необхідні припаси і облогу зброю ассирійці несподівано появилися біля берегів Елама. Поступово були знищені всі приморські області Елама. Навдовзі помер еламський цар Кутер-Наххунте і завоювати всю еламську державу завадили сильні снігопади і проливні дощі. У 691 р. до н. е. Сінахеріб остаточно розгромив об'єднані еламські і вавилонські війська, хоча переможний настрій був порушений черговими військовими діями проти Іудеї.

Сінахеріб жорстоко розправився з іудеями і їх союзниками єгиптянами. Уже у 689 р. до н. е. він піддає тотальному знищенню Елам, бере в облогу Вавилон і після кровопроливного бою загарбує це непокірне місто. Розгніваний цар наказав знищити місто повністю, а потім затопити те місце, де він стояв. Всі жителі Вавилону були передані в рабство. В одному із своїх надписів, Сінахерід писав, що «Вавилон був знищений повністю згідно його наказу, а місце де він стояв, було затоплене водою з Євфрату». Така жорстокість царя викликала хвилю протесту проти його зовнішньої політики. Проти нього, в першу чергу, виступили жреці. Повелитель Ассирії повернув статуї вавилонських богів у Вавилонію. Мабуть не випадково спадкоємцем ассирійського престолу був призначений син Сінахеріба від вавилонянки – Асархаддон. У 681 р. до н. е. проти Сінахеріба була вчинена змова. Пристарілий цар був убитий під час жертвоприношення. Його спадкоємцем став Асархаддон, той син, який відмовився брати участь у змові.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СІОНІЗМ

СІОНІЗМ (івр. ציוניזם, ційонут - від назви гори Сіон в Єрусалимі) - політичний рух, метою якого є об'єднання і відродження єврейського народу на його історичній батьківщині - в Ізраїлі (Ерец-Ісраель), а також ідеологічна концепція, на якій цей рух ґрунтується.

Ідеологія сіонізму об'єднує різні за своєю орієнтацією руху - від ліво-соціалістичних до ортодоксально-релігійних. До Другої світової війни (см.Холокост) сіонізм був одним з найбільш великих суспільно-політичних рухів єврейського народу (поряд з ратував за культурну автономію робочим рухом Бунд і територіалізма). Після Другої світової війни він став єдиним рухом єврейського націоналізму.

Слово «сіонізм» є похідним від топоніма Сіон (івр. - Ціон), при цьому Земля Ізраїлю (Ерец-Ісраель) нерідко іменувалася «дочкою Сіону», а єврейський народ - «синами Сіону».

З часу вавилонського полону Сіон став для єврейського народу в діаспорі символом втраченої батьківщини. У цьому значенні він часто згадується в релігійних текстах і світської літератури: «Над річками Вавилону, там сиділи ми і плакали, коли згадували про Сіона» (Пс. 136: 1); «Сіон, невже ти не запитаєш про долі в'язнів твоїх» (Іехуда Галеві).

У другій половині XIX ст. ця ж семантика топоніма була використана в назві палестінофільського руху «Ховевей Ціон».

Сам термін «сіонізм» був введений у вжиток одним з ранніх теоретиків сіонізму, лідером ортодоксально-релігійного руху «Агудат Ісраель» іїдішізма Натаном Бірнбаумом. Єврейська енциклопедія стверджує, що вперше термін з'явився у 1890 р. на сторінках редагувати Бірнбаумом журналу «Selbstemanсірасіон» (з травня 1893 р. виходив з підзаголовком «Орган сіоністів») як назва «партії», яка, на протигагу чисто практичної поселенської програмі «Ховевей Ціон», прагнула б забезпечити повернення єврейського народу у в Ерец-Ісраель політичними методами. Однак, на думку Вальтера Лакер, поява терміна у пресі у 1890 - 1891 рр. відбувалося без будь-яких політичних конотацій. А в загальноприйнятому сенсі Бірнбаум вперше вжив цей термін 23 січня 1892 р. до дискусійному зборах у Відні.

Проте, до кінця XIX ст. під сіонізмом частіше мали на увазі саме практичну діяльність, спрямовану на створення єврейських сільськогосподарських поселень в Ерец-Ісраель. У такому значенні спочатку вживав це слово Теодор Герцль. Лише після Першого Сіоністського конгресу, який прийняв Базельську програму, що з'єднала «політичний» і «практичний» аспекти руху, зі створенням

Сіоністської організації, в яку влилося більшість Ховевей Ціон, термін набув сучасного значення.

У деяких джерелах сіонізм оцінюється як національно-визвольний рух єврейського народу в контексті європейських національно-визвольних рухів XIX століття. У той же час, деякі критики сіонізму розцінюють його як «форму расизму і расової дискримінації».

Помилкове використання терміну

Часто сіонізмом помилково називають будь-єврейський рух, що має національний характер. Наприклад, вимога культурно-національної автономії, проект створення єврейської автономії у Криму, право на еміграцію в інші країни, крім Ізраїлю, навіть будь-яку боротьбу за рівноправність євреїв.

Термін «сіонізм» використовується також прихильниками конспірологічної теорії «жидо-масонської змови» (див. Сіоністський окупаційний уряд), яка носить антисемітський характер.

Також сіонізм слід відрізнити від територіалізму - прагнення частини євреїв мати свою державу незалежно від конкретного місця знаходження. У той час як сіонізм - це прагнення євреїв відродити свою державу саме на Землі Ізраїлю.

Цілі і ідеологія

Сіоністський рух поставив собі за мету вирішити «єврейську проблему», розглядаючи її як проблему національної меншини, безпорадного народу, долею якого є погроми і переслідування, у якого немає власного будинку, якого всюди піддають дискримінації, вказуючи на його чужість. Сіонізм намагався домогтися вирішення цієї проблеми шляхом повернення євреїв в «історичний будинок» у країну Ізраїль. У сіонізмі мав місце синтез цілей: звільнення і єдності, бо мета полягала як у звільненні євреїв з-під гнітючої їх влади, так і у відновленні єдності євреїв через збирання єврейських діаспор з усього світу на їх Батьківщині.

Вальтер Лакер виділяє 13 тез сіонізму:

1. Сіонізм - це реакція на антисемітизм.
2. Антисемітизм в своїй найбільш смертоносною формі досяг кульмінації в Центральній Європі, де відносно нечисленні єврейські громади максимально асимілювалися.
3. Сіонізм завжди вважав асиміляцію євреїв головним ворогом.
4. Сіоністи отримали свій шанс на успіх після I світової війни.
5. Сіонізм виник набагато пізніше інших національних рухів, часу і ресурсів на реалізацію цілей було надзвичайно мало.
6. Сіонізм не мав ні грошей, ні військової сили, ні політичного

впливу, в розпорядженні сіоністів були в основному моральні аргументи.

7. Єврейська держава виникла у той час, коли рятувати тих, хто гине в Європі євреїв було вже пізно.

8. Аж до 1930-х років сіоністські лідери не розуміли чітко, у чому полягає кінцева мета руху.

9. Арабо-єврейський конфлікт був неминучий, оскільки араби не могли змиритися зі створенням єврейської держави.

10. З арабської точки зору сіонізм представляв агресію, а єврейська імміграція - вторгнення.

11. Сіонізм піддається критиці також з боку єврейських ультраортодоксів, прихильників асиміляції і вкрай лівих.

12. Основним джерелом слабкості сіонізму був той факт, що умови для реалізації сіоністської мрії ніколи не були сприятливими.

13. Основна мета сіонізму була подвійною: повернути єврейське самоповагу і гідність в очах не євреїв і відновити єврейський національний осередок для євреїв, щоб «жити як вільні люди на своїй землі, спокійно померти в своїх власних будинках» (Герцль).

Історія сіонізму

Сіонізм виник у контексті масової національної емансипації в Європі - самовизначення націй і національно-визвольної боротьби. При цьому у Західній Європі ця емансипація спиралася на державність, а Східної - на етнічність. Як зазначає Михайло Членів, етнічний націоналізм зміцнився саме у Східній і Центральній Європі на схід від Німеччини. І етнічна форма самоідентифікації проявилася в середовищі східно-європейських ашкеназі.

Незважаючи на масову асиміляцію євреїв, яка особливо яскраво проявилася з кінця XVIII ст. у Західній Європі, у XIX ст. у багатьох країнах Європи посилювалися націоналістичні та антисемітські настрої. Крім релігійного антисемітизму в другій половині XIX ст. з'явився расовий антисемітизм, який заперечував асиміляцію і концентрувався на етнічному походженні, а не на приналежності до іудаїзму.

Одним з проявів цієї тенденції стало так звана справа Дрейфуса - помилкове звинувачення єврейського офіцера французької армії у шпигунстві. У Росії з 1821 р. почалися єврейські погроми. Сіонізм багато у чому виник як реакція на антисемітські тенденції в європейській політиці. Соціальною опорою сіонізму була середня і дрібна буржуазія, саме зазначений шар піддавався поряд з трудящими євреями, найбільшою дискримінації, страждав від антисемітизму.

Прагнення євреїв в Сіон

Серед євреїв, що жили у діаспорі, завжди було поширено сильне прагнення повернутися до Сіону. Сіон, Земля Ізраїлю і Єрусалим були присутні в єврейській культурі та традиційних ритуалах як символи Батьківщини. Це прагнення проявилось у тому числі в появі безлічі месій: від Давида Алроя до Шабтая Цві.

З XII ст. на тлі переслідування євреїв у християнських країнах виникла течія повернення на давню Батьківщину. У 1492 р. цей потік поповнився єврейськими вигнанцями з Іспанії, які заснували єврейську общину у місті Цфат. Протягом доби середньовіччя великі єврейські громади були в Єрусалимі і Цфате, менші - у Наблусі (Шхемі) і Хевроні.

На початку XVIII ст. була зроблена одна з найзначніших спроб репатріації з Європи і поновлення єврейського національно-релігійного центру в Єрусалимі. На чолі цього руху стояв раббі Іехуда Хасид, який прибув до Єрусалиму у 1700 р. на чолі близько тисячі своїх послідовників з різних країн Європи. До їх прибуття єрусалимська громада налічувала 1200 осіб, у тому числі 200 ашкеназі. Сам Іехуда Хасид, прибувши у країну, незабаром помер. Між його послідовниками і заборгувала арабам ашкеназійської громадою Єрусалиму виникли тертя, а араби-позикодавці спалили ашкеназійську синагогу (1720) і вигнали євреїв-ашкеназі з міста. Довгий час після цих подій євреї, що прибували з Європи, селилися головним чином у Хевроні, Цфате і Тверії.

У XVIII-XIX ст. було безліч різних публікацій з ідеєю повернення євреям історичної батьківщини. Такі ідеї оприлюднили французький імператор Наполеон Бонапарт, російський декабрист Павло Пестель, голландський принц Карл де Лінь і багато інших.

До 1880 р. населення Палестини досягло 450 тис. Чоловік, з яких 24 тис. становили євреї. В Єрусалимі євреї становили більше половини всього 25-тисячного населення. в Цфате жили 4 тис. євреїв, у Тверії - 2,5 тис., Яффі - 1 тис., в Хевроні 800 чоловік і у Хайфі - 300. Єрусалим став найбільшим містом в країні. Палестина в цей період була відсталою османської провінцією навіть без окремого адміністративного статусу. Вона перебувала в стані повного занепаду, що робило еміграцію туди малопривабливою для європейських євреїв.

Діяльність в XIX столітті

Перші практичні плани створення єврейської держави були викладені в 1862 році в книгах рабина Цві-Гірша Калишера «У пошуках Сіону» і Мозеса Гесса «Рим і Єрусалим». Хоча Ісайя Берлін і назвав книгу Гесса «вибухом бомби», ці заклики не справили

очікуваного ефекту, оскільки, як пише Лакер, поширювалися «поза опори на політичні та соціальні сили, які могли б забезпечити керівництво в боротьбі за їх реалізацію». В єврейському середовищі не спостерігалося піднесення національної самосвідомості.

Однак у 1880-х рр. ці праці стали основою до початку практичного (поселенського) сіонізму, руху «Ховевей Ціон» («Палестінофіли»). Один з ранніх палестінофілов Натан Фридланд почав політичну діяльність - на аудієнції в імператора Франції Наполеона III просив його сприяння у справі переселення євреїв у Палестину. Перша велика хвиля сучасної імміграції, відома як Перша алія, почалася у 1881 р., коли євреї були змушені рятуватися втечею отпогромов у Східній Європі.

Виникнення політичного сіонізму. Діяльність Т. Герцля (1897-1904 рр.)

Засновником політичного сіонізму - руху, яке ставило собі за мету підстава єврейської держави на землі Ізраїлю, піднімаючи єврейське питання на міжнародній арені, - вважається Теодор (Беньямін-Зеев) Герцль. У 1896 р. Герцль опублікував свою книгу «Єврейська держава», в якій виклав своє бачення майбутнього єврейської держави. Уже у наступному році Герцль керував першим Світовим сіоністським конгресом у Базелі, де була заснована Всесвітня Сіоністська Організація (ВСО).

Становленні розвиток руху (1904-1917 рр.)

Друга алія (1904-1914 рр.) почалася після Кишинівського погрому. Приблизно 40 тисяч євреїв оселилося в Палестині. Більшість іммігрантів першої та другої алії були ортодоксальними євреями, але друга алія включала також і соціалістів, які заснували кіббуцное рух.

Від Декларації Бальфура до Білтморской програми (1917-1942 рр.)

Під час Першої світової війни секретар закордонних справ Великобританії Артур Бальфур видав документ, що отримав згодом назву Декларації Бальфура. У ньому декларувалося, що Британія "дивиться позитивно на підставу у Палестині національного дому для єврейського народу». Як наслідок цього, єврейські добровольці-сіоністи сформували єврейський легіон, який надав британським військам допомогу в завоюванні Палестини.

У 1919-1923 рр. (Третя алія) до Палестини прибутку 40 тисяч євреїв, в основному зі Східної Європи. Поселенці цієї хвилі були навчені сільському господарству і могли розвивати економіку. Незважаючи на квоту імміграції, встановлену британською владою, єврейське населення зросло до кінця цього періоду до 90 тисяч. Болота Ізреельской долини і долини Хефер були осушені і земля

зроблена придатною для сільського господарства. У цей період була заснована федерація профспілок, Гистадрут.

Арабські протести проти єврейської імміграції привели до Палестинським бунтів, і у 1920 р. на основі єврейської організації самооборони Ха-Шомер була сформована нова єврейська військова організація - "Хагана" (на івриті «Оборона»).

У 1922 р. Ліга Націй вручила Великобританії мандат на Палестину, пояснюючи це, крім іншого, необхідністю «встановлення в країні політичних, адміністративних і економічних умов для безпечної освіти єврейського національного дому». Через яфський бунт на самому початку Мандата, Британія обмежила єврейську імміграцію і частина території, що планувалася для єврейської держави, була віддана під утворення Трансйорданії.

У той час країну населяли переважно араби-мусульмани, однак найбільше місто, Єрусалим, був переважно єврейським.

У 1924-1929 рр. (Четверта алія) до Палестини приїхали 82 тисячі євреїв, в основному у результаті сплеску антисемітизму в Польщі і Угорщині. Ця група складалася багато в чому з сімей середнього класу, які переїхали в зростаючі міста, заснувавши малі підприємства торгівлі та громадського харчування і легку промисловість. Згодом, однак, приблизно 23 тисячі емігрантів цієї хвилі покинули країну.

Підйом нацистської ідеології у 1930-х рр. у Німеччині призвів до П'ятої Алії, яка складалася у репатріації чверті мільйона євреїв, які рятувалися від Гітлера. Цей період закінчився Арабським повстанням у 1936-1939 рр. і виданням Британією у 1939 р. «Білої книги», яка фактично зводила нанівець імміграцію євреїв у Палестину.

Боротьба за створення єврейської держави (1940-1948 рр.)

Країни світу відмовлялися приймати євреїв, які рятувалися від Голокосту, що разом із забороною Великобританії на переселення до Палестини фактично означало смерть для мільйонів. Для обходу заборони на імміграцію в Палестину була створена підпільна організація «Моссад ле-Алія Бет», яка допомагала євреям нелегально дістатися до Палестини і врятуватися від загибелі.

Після закінчення Другої світової війни, єврейське населення Палестини становило 33% у порівнянні з 11% у 1922 р.

Після 1945 р. Великобританія виявилася залучена у наростаючий конфлікт з єврейським населенням. У 1947 р. британський уряд заявив про своє бажання відмовитися від мандата на Палестину, аргументуючи це тим, що воно не здатне знайти прийнятне рішення для арабів і євреїв. Створена незадовго до того Організація Об'єднаних Націй на Другій сесії своєї Генеральної

Асамблеї 29 листопада 1947 р. прийняла план розділу Палестини (резолуція Генеральної асамблеї ООН № 181). Єрусалим мав стати міжнародним містом під управлінням ООН, щоб не допустити конфлікту з його статусом. Єврейський «ишува» прийняв цей план, але Ліга арабських держав і Вищий арабський рада відкинули його.

Період становлення і зміцнення Держави Ізраїль (1948-1967 рр.)

Єврейська держава була проголошена 14 травня 1948 р. народження, за один день до закінчення британського мандата на Палестину.

Згідно з оцінкою ООН, у ході Війни за незалежність з Ізраїлю переселилося близько 711 000 арабів. У той же час, близько 400 тисяч євреїв були вигнані за період 1948-1951 рр. з арабських країн, а всього мусульманські країни за період з 1948 і до 1970-х років покинули за різними даними від 800 тисяч до мільйона євреїв. Тим не менш, тільки доля арабських біженців стала основним предметом розбіжностей в арабо-ізраїльському конфлікті.

Юридичним підтвердженням доктрини сіонізму 5 липня 1950 р. Кнесетом був прийнятий Закон про повернення, що проголошує право кожного єврея переселятися до Держави Ізраїль.

У перші роки існування держави на політичній арені Ізраїлю домінував рух соціалістичного сіонізму (МАПА), очолюваний першим прем'єр-міністром Ізраїлю, Давидом Бен-Гуріоном. Ці роки були відзначені масовою імміграцією євреїв, що вижили у катастрофі і рятуються від переслідувань в арабських країнах. З 1948 - 1958 рр. населення Ізраїлю зросло з 800 000 до 2 000 000. Більшість іммігрантів були біженцями і практично не мали при собі майна. Вони були розміщені у тимчасових наметових таборах, «маабарот». До 1952 р. у подібних наметових містечках проживали понад 200 000 іммігрантів

Необхідність вирішення цієї кризи змусила Бен-Гуріона піти на підписання договору з ФРН про репарації, що викликало масові протести євреїв, обурених ідеєю співпраці з Німеччиною.

Ідеологічні течії сіонізму

У першій половині ХХ ст. в ідеології сіонізму виділилися кілька великих течій, найпомітнішими з яких є соціалістичний сіонізм, ревізіоністський сіонізм і релігійний сіонізм.

Рух соціалістичного сіонізму

Рух соціалістичного сіонізму, що домінував з моменту свого виникнення аж до кінця 1970-х рр., вважав, що економіка єврейської держави повинна будуватися на принципах соціалізму. До цього напрямку можна умовно віднести і «предтечі засновників» сіонізму

Мозеса Гесса і Теодора Герцля.

Засновником цього ідеологічного напрямку вважається Нахман Сиркін, що розвинув ідеї М. Гесса у статті «Єврейське питання і єврейське соціалістична держава» (1898 г.), в якій доводив, що сіоністський рух зможе домогтися успіху лише у тому випадку, якщо єврейська держава буде «заснована на справедливості, розумному плануванні та соціальній солідарності». Подібні погляди сповідували в діаспорі Цеірей Ціон, в Ерец-Ізраель - члени ха-Поель ха-Цаіру, видавши у поверненні євреїв в Ерец-Ізраель і їх перехід до продуктивної праці перш за все засоби морального самовдосконалення народу і окремих його представників. Ці погляди знайшли відображення в роботах А. Д. Гордона.

Інший теоретик соціалістичного сіонізму, Бер Борохів, намагався побудувати концепцію єврейського національного руху, заснованого на марксистському історичному матеріалізмі. На відміну від Н. Сиркіна, вчення якого носило етико-утопічний характер, Б. Борохів вважав, що «нормалізація соціальної структури єврейського народу у результаті переселення більшої його частини в Ерец-Ізраель створить відсутні у діаспорі умови для розвитку класової боротьби, результатом якої і стане виникнення незалежного або автономного соціалістичного єврейської держави ». Ідеями Б. Борохова керувалися учасники руху Поалей Ціон.

Прихильники соціалістичного сіонізму склали кістяк другої і третьої алії; з їхніх лав вийшли майже всі лідери ишува 1920-1940-х рр., багато засновників Держави Ізраїль і його перші керівники.

Партія «МАПА» (пізніше «Авода», потім «Ізраель Ахат»), очолювана Бен-Гуріоном і була головним виразником цієї ідеології, з плином часу втратила популярність і сама у значній мірі відійшла від соціалістичної ідеології. Проте, спадщина ідей соціалізму (як, наприклад, кібуци, державний контроль над економікою і важлива роль профспілок) проявляється в Ізраїлі до теперішнього часу. Однією з провідних соціалістичних партій в Ізраїлі була партія МАПАМ (Об'єднана робоча партія), яка намагалася об'єднати марксист-ленінізм і комуністичну риторику з ідеологією сіонізму. Пізніше ця партія увійшла у блок «Мерец-Яхад».

Рух «ревізіоністів»

Ідеологічне спрямування у сіонізмі, що отримало назву «ревізіонізм» (мається на увазі, що прихильники цього ідеологічного напрямку в сіонізмі здійснили ревізію ідеології сіоністів-соціалістів, яка на початку ХХ ст. була панівною у сіоністському русі), заснував і очолив Володимир (Зеєв) Жаботинський (1880-1940 рр.).

Згідно поглядам сіоністів-ревізіоністів, економіка єврейської

держави повинна будуватися виключно на принципах вільного ринку.

До середини ХХ ст. цей напрям у сіонізмі було другорядним, але згодом вплив сіоністів-ревізіоністів значно зріс, і представляє цю ідеологічну течію партія «Херут» (пізніше «Лікуд») довгий час була однією з правлячих партій Ізраїлю.

Релігійний сіонізм

Ще одна ідеологічна течія у сіонізмі, що отримала назву «релігійний сіонізм», сформулював її рабин Авраам-Іцхак Кук (1865-1935 рр.), найбільший релігійний авторитет початку ХХ ст., колишній головний рабин Країни Ізраїлю у 1921-1935 рр. Він вважав, що сіонізм не тільки не суперечить ортодоксальному іудаїзму (як вважали тоді багато, і до цих пір вважають деякі ультра-ортодоксальні рабини) - але навпаки, повинен стати основою для відродження іудаїзму. Виразником цієї ідеології протягом багатьох років була національно-релігійна партія «Мафдаль», пізніше увійшла до складу блоку «Іхуд леумі» («Національна єдність»).

Розвиток сіоністської ідеї після 1948 р

Постсіонізм - Ідеї постсіонізма спираються на думку деяких ізраїльських інтелектуалів з наукових і навколополітичних кіл, про те, що сіонізм виконав свою головну ідеологічну місію. Оскільки Держава Ізраїль вже створено, сіоністська ідеологія повинна піти зі сцени.

Тепер ізраїльтяни, як все нації, які в достатній безпеці проживають в своїх державах, повинні ставити перед собою «нормальні» цілі, такі, як підвищення рівня життя і соціального і культурного добробуту населення. Явище постсіонізма вельми складно і не однопланово - це соціальний і соціологічний процес. Часто критики схильні асоціювати постсіонізм з антисіонізмом.

Ідеологія і політика постсіонізма: слово замість сили, переговори замість протистояння, права людини замість прав єврейського народу повинні були привести до нового Близького Сходу.

Втіленню ідей постсіонізма в життя значною мірою перешкоджають безперервні теракти по відношенню до євреїв і ізраїльтянам взагалі.

Солідарність з сіонізмом серед не євреїв

Поняття сіонізму як політичного руху утворилося у сучасному сенсі у кінці ХІХ ст. Проте, з різних причин не тільки євреї підтримували і підтримують цю ідею.

Деякі християнські течії, наприклад діспенсціоналісти, бачать у створенні єврейської держави звершення біблійних пророцтв.

Баптистський проповідник, лідер Руху за цивільні права чорношкірих в США, лауреат Нобелівської премії миру Мартін Лютер Кінг говорив: «Як легко повинно бути будь-якого зрозуміти і підтримати право єврейського народу жити у своїй древній Землі Ізраїлю. Всі люди доброї волі будуть щасливі, виконуючи обіцянку Бога, що Його Народ повернеться і у радості відбудує свою розграбовану землю. Це і є сіонізм. Не більше, але й не менше цього».

Деякі мусульманські громадські діячі співчують ідеям сіоністського руху. Наприклад, глава Ісламської асамблеї Італії, шейх Абдул Хаді (Массімо Палацці), і деякі інші. Інші ісламські діячі, публічно висловлюються за сіоністські ідеї: Магді Аллам, Тауфік Хамід, Ташбі Саїд і деякі інші.

1 січня 2006 р. о р Рішон ле-Ціон створена громадська організація «Татари за Ізраїль», яка виступає у підтримку права держави Ізраїль на існування і ставить за мету сприяння зміцненню його безпеки і процвітання.

Канцлер Німеччини Ангела Меркель, в інтерв'ю єврейському виданню «JewishVoice from Germany» на питання про те, чи є антисіонізм законним, відповіла:

«Для тих, хто поділяє мою думку про те, що євреї як народ мають право на самовизначення, сіонізм як національний рух єврейського народу є втіленням цього самого права, яке його противники намагаються заперечувати».

Критика і неприйняття сіонізму

З самого початку існування сіоністського руху у нього з'явився ряд ідеологічних супротивників, послідовники яких продовжують виступати проти ідеології сіонізму і після створення єврейської держави.

З поняттям «антисіонізм» зв'язуються погляди ряду релігійних груп, політичних рухів і громадських інститутів, у тому числі і єврейських, відкидають і критикують мету сіонізму або методи її досягнення.

Через різницю бачення суті сіонізму, а саме «об'єднання і відродження єврейського народу на його історичній батьківщині», а також включення в поняття «сіонізм» його критиками безлічі інших концепцій (аж до теорії всесвітньої змови) «антисіонізм» також має ряд визначень:

- Протест проти існування суверенної єврейської національної освіти на території Ізраїлю;
- Протест проти права євреїв на самостійну політичну активність (у тому числі і з релігійних мотивів);
- Перевага політичної (як правило, космополітичної,

інтернаціональної, мультикультурної) або іншої активності на благо єврейського народу методам сіоністського руху.

Негативне ставлення до сіонізму окремих груп і ідеологів антисіонізму пояснюється рядом різних мотивів:

- протестом (всередині Ізраїлю і за кордоном) проти визначення Ізраїлю як єврейської держави, яке породжує дискримінацію щодо неєврейського населення;
- запереченням права на існування єврейської держави в наш час з релігійних мотивів деякими групами в ортодоксальному іудаїзмі;
- політичними і / або расистськими (антисемітськими) мотивами.

У наш час антисіонізм виражається, головним чином, в антиізраїльській позиції, яка часто характеризується протестом проти існування Ізраїлю як єврейської держави, або проти деяких аспектів його зовнішньої і внутрішньої політики. Подібну позицію поділяють також деякі внутрішні противники ідеології сіонізму.

В ООН: У 1947 р. Генеральна асамблея ООН прийняла резолюцію № 181, що передбачає створення на території Палестини двох держав - єврейської і арабської, забезпечивши таким чином досягнення основної мети сіонізму.

11 травня 1949 р. Держава Ізраїль було визнано в якості члена ООН. Однак, 10 листопада 1975 р. XXX сесія Генеральної Асамблеї ООН зусиллями СРСР (за підтримки арабських і «не приєднався» країн) прийняла (72 голосами при 35 проти і 32 утрималися) Резолюцію 3379, яка кваліфікувала сіонізм як «форму расизму і расової дискримінації». Цю резолюцію підтримали соціалістичні і арабські країни. США категорично висловилися проти цієї резолюції.

16 грудня 1991 р., на вимогу Ізраїлю (що поставив скасування резолюції 3379 умовою участі країни в Мадридській конференції) і США, ця резолюція була скасована резолюцією 46/86 Генеральної Асамблеї ООН. За ухвалення резолюції проголосували 111 держав, проти - 25, утрималось - 13.

Разом з тим, у декларації конференції ООН по боротьбі проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії і пов'язаної з ними нетерпимості (англ.), що проходила у Дурбані (ПАР) у вересні 2001 р., незадовго до початку інтифади Аль-Акса, єдиним народом, що страждають від окупації, був названий палестинський народ.

Атмосфера самої конференції та її результати викликали неоднозначну реакцію в світі.

Ряд джерел назвав її трибуною для висловлення

антисемітизму і ненависті до Ізраїлю. В результаті, США і Ізраїль покинули конференцію в знак протесту проти її підсумкової резолюції.

Державний секретар США Колін Пауелл, який відмовився від участі у конференції, назвав мову, прийняту на конференції, «жахливим». У 2009 р. «Джессіка Ньюрайт, директор нью-йоркського офісу Верховного комісара ООН з прав людини, визнала, що конференція 2001 р. у Дурбані була затьмарена актами антисемітизму, і пообіцяла, що Женевська конференція («Дурбан-2009») не повторить цієї помилки».

Проте, оцінивши ситуацію напередодні її відкриття, рішення Конференції 2009 р. бойкотували такі країни, як Австралія, Канада, Німеччина, Ізраїль, Італія, Нідерланди, Нова Зеландія, Польща і США. Багато країн Європейського союзу, включаючи Францію і Великобританію, у кінцевому рахунку відвідали конференцію, але послали делегації низького рівня, а Чехія її покинула.

У СРСР: Ставлення СРСР до сіонізму з плином часу змінювалося, але у цілому завжди залишалося негативним: сіоністська діяльність переслідувалася владою, починаючи з 1920-х рр., і аж до перебудови.

Відповідно, термін «сіоніст» мав негативне значення у СРСР. Офіційно їм позначали дотримуються ідеології крайнього націоналізму, шовінізму і расизму серед євреїв. На практиці радянська влада і пересічні антисеміти, як правило, його вживали не за призначенням, у нападках на євреїв, від сіонізму далеких.

Радянські критики сіонізму заявляли, що сіонізм спочатку «був покликаний відвернути єврейські трудящі маси від революційної боротьби, зберегти панування буржуазії над трудящими».

У Радянській Росії і СРСР у 1919-1989 рр. викладання івриту (за винятком немасового наукового вивчення на кафедрах сходознавства) було заборонено, багато викладачів івриту були заарештовані.

Виїзд євреїв на постійне місце проживання до Ізраїлю був вкрай складний.

При створенні єврейської держави Радянський Союз надав активне сприяння її визнанню.

Підтримка СРСР, ймовірно, була обумовлена розрахунком радянського керівництва на те, що при владі в Ізраїлі виявляться соціалістичні і комуністичні партії прорадянської спрямованості.

У 1947 р. радянський представник А. А. Громико на пленарному засіданні 26 листопада рішуче висловився за «варіант

розділу Палестини на дві самостійні демократичних держави - арабське і єврейське».

У результаті, 29 листопада 1947 р. в ООН було прийнято план розділу Палестини .

17 травня 1948 р. (через три дні після проголошення) Радянський Союз, першим серед всіх країн світу, визнав державу Ізраїль де-юре.

Після активізації антисемітської кампанії у СРСР його відношення до Ізраїлю різко погіршались і соціалістичне коріння сіонізму було забуто.

Сіонізм став визначатися офіційною радянською ідеологією як «найбільш реакційний різновид єврейського буржуазного націоналізму, що набув поширення у ХХ ст. серед єврейського населення капіталістичних країн, націоналістична ідеологія і політика, що виражає інтереси великої єврейської буржуазії, тісно пов'язаної з монополістичною буржуазією імперіалістичних держав. Основний зміст цієї ідеології – войовничий шовінізм, расизм, антикомунізм і антирадянщина».

21 квітня 1983 р. був створений Антисіоністський комітет радянської громадськості (аксо). Його незмінним керівником був двічі Герой Радянського Союзу, генерал-полковник Давид Драгунський.

З приходом до влади у СРСР Горбачова і під тиском уряду США (і особисто президента Рейгана) були полегшені правила на еміграцію з СРСР. У 1989 р. почалася масова репатріація з СРСР до Ізраїлю.

Велику роль зіграв той факт, що з жовтня 1989 р. у США був обмежений прийом єврейських біженців з СРСР. Чималому зростанню репатріації сприяв і прояв антисемітизму. Організація «Пам'ять» проводила у 1987-1990 рр. численні акції проти так званої «жидо-масонської змови». Навесні 1990 р. набули поширення провокаційні, нічим не підтверджені чутки про прийдешні єврейські погроми.

Розпад СРСР, економічні та політичні проблеми у країнах СНД привели до високого рівня репатріації. У 1989-1990 рр. в Ізраїль прибуло понад 200 тис. Репатріантів з СРСР.

Всього за період «Великий Алії» в Ізраїль прибуло понад мільйон євреїв з СРСР і СНД.

Перші ідеологи сіонізму, у тому числі і сам Герцль, не розглядали арабське питання як істотне. Це було обумовлено, зокрема, тим, що до початку сіоністського руху у ХІХ ст. арабське населення країни було нечисленним.

Так, наприклад, Марк Твен, який відвідав Святу Землю у 1867 р., пише «їдеш годинами, скрізь порожньо і голо, немає ні будинку, ні деревця, ні кущика ...».

Саме в цей час виникло гасло сіоністів «Земля без народу - для народу без землі».

Після початку заселення Палестини євреями, у першу чергу європейськими, які привезли сюди свої знання і майно, у ній з'явилася потреба у некваліфікованих кадрах, і араби з сусідніх районів Османської імперії також почали переїжджати сюди. У липні 1922 р., коли Ліга Націй офіційно затвердила мандат на управління Палестиною, наданий британцям на міжнародній конференції у Сан-Ремо двома роками раніше, в країні проживало близько 600 тисяч арабів і 80 тисяч євреїв.

З самого початку політичного сіонізму його основні ідеологи проголосили, що арабське населення, яке у той час проживало у Палестині, має отримати всі цивільні і політичні права і стати національною меншиною в майбутньому державі. У 1916 р. глава Всесвітньої сіоністської організації, Хаїм Вейцман, уклав з шейхом Фейсалом, лідером арабського руху, угоду про мир і добросусідство. 14 травня 1948 р. ці принципи були проголошені в Декларації незалежності Ізраїлю.

СІРИЙ КАРДИНА́Л

СІРИЙ КАРДИНА́Л — так називають впливових людей (особливо у політиці), які діють негласно і зазвичай не обіймають формальних посад з такими повноваженнями. Владу «тіньового уряду» іменують криптократією.

Походження поняття

Францією у часи формального правління монарха Людовіка XIII насправді фактично керував Рішельє (якого називали «червоним кардиналом» через колір шапочки, яку належало носити кардиналові), за котрим стояв отець Жозе́ф, хто не обіймав формальної посади, котрого й прозвали «сірим кардиналом» («Сіра Велебність»), бо він був ченцем (монахом) Ордену капуцинів, які носили рясу сірого кольору. У романі «Три мушкетери» говориться, що «його ім'я вимовляли не інакше як пошепки».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СКІННЕР БЕРРЕС ФРЕДЕРІК
(20 БЕРЕЗНЯ 1904 – 18 СЕРПНЯ 1990 рр.)

Американський психолог, соціолог, винахідник і письменник. Вніс грандіозний вклад в розвиток і пропаганду біхевіоризму – школи психології, яка розглядала поведінку людини як результат попереднього впливу оточуючого середовища. Скіннер мабуть найбільше знайомий читачу своєю теорією оперантного навчання, менше його знають ті, але знають, дякуючи його працям як письменника.. Саме в них автор висуває ідеї широкого впровадження розвинутих біхевіоризмом технік модифікації поведінки індивідів для покращення суспільства, як форму соціальної інженерії.

У 1972 р. Американська психологічна асоціація (в якій на той час було вже біля ста індивідів) назвала самих видатних психологів ХХ ст. За їх єдиною думкою, почесний список очолив Б.Скіннер, який на другий план відсунув навіть Фрейда.

Народився 20 березня 1904 р. у Саскуеханні, штат Пенсильванія. Освіту розпочав здобувати в коледжі Гамільтона, намагався писати прозаїстичні і поетичні твори, але прийшов до висновку, що його талант знаходяться зовсім в іншій сфері життя. Але все таки у 1948 р. світ побачив його романн «Уолден-два» (Walden Two), де описується утопічна община, все життя якої ґрунтується на принципах біхевіоризму. Суттєвий вплив на молодого вченого зробив біолог У.Дж. Крозье, який запропонував йому взяти участь в його експериментах на тваринах.

У 1931 р. Скіннер отримує докторську ступінь з психології у Гарвардському університеті, де він залишається до 1936 р. проводити дослідження. У 1936 р. Скіннер переїхав до Миннеаполіса викладати в Миннесотському університеті. З 1945 р. він викладач в університеті Індіани, а у 1948 р. став професором Гарвардського університету.

Основна праця Скіннера – «Поведінка організмів» (The Behavior of Organisms, 1938 р.), де він розробив принципи «оперантного обумовлення». Їх саме краще зрозуміти, розглядаючи типічний експеримент Скіннера. Криси, вага якої доведена до 80 – 90 % від нормального, поміщена в препарат, який Скіннер назвав «скіннерівським ящиком». Ця тісна клітка, надає можливість тільки для тих дій криси, які експериментатор може контролювати чи спостерігати. Ящик має отвір, через який подається їжа, і ричаг. Криси повинні кілька разів натиснути на ричаг, щоб отримати порцію їжі. Ці дії на ричаг Скіннер назвав оперантною реакцією. Яким чином криси нажимає на ричаг – лапою, хвостом, носом, не має значення – оперантна реакція залишається тією самою, оскільки наслідок викликається один і той же, так як наслідок також один – поява їжі.

У своїй праці «По той бік свободи і гідності» Скіннер обґрунтував засади біхевіористської соціології. Методи вивчення поведінки тварин соціолог переносить в соціальну сферу. Він висуває ідею «оперантної поведінки», але полем дослідження і впровадження є вже не клітка, а соціум. Соціолог переконаний, що всяку поведінку, можна запрограмувати шляхом багаторазового повторення певних дій (операцій).

Основні положення біхевіористської соціології Б.Скіннера

наступні:

- 1) індивід прагне повторити дії, які винагороджуються;
- 2) якщо з'являються ті самі стимули, що й раніше, то поведінка буде такою самою, як і раніше;
- 3) чим більше цінується дія, тим більше вона ймовірна;
- 4) чим частіше дія винагороджується, тим менше вона цінується (насичення);
- 5) якщо дія не отримує очікуваного стимулу, можливі прояви агресивності, якщо навпаки – то зацікавленості.

Скіннер є одним із перших ініціаторів навчання людей за допомогою спеціальних машин, які створив він сам і його співробітники. Навчальні машини роблять оцінку відповідей учнів на запропоноване питання. Таким чином, бажана поведінка людей отримує очікувану підтримку.

Згідно Скіннеру, оперантне обумовлення може застосовуватися не тільки для контролю поведінки інших людей, але і для контролю власної поведінки.

Помер Скіннер від лейкемії 18 серпня 1990 р. у Кембріджі, штат Массачусетс. У 1990 р. за кілька тижнів до своєї смерті Скіннер дав радіо інтерв'ю CBS. Коли репортер запитав Скіннера, чи боїться він

смерті, Скіннер відповів: «I don't believe in God, so I'm not afraid of dying» («Я не вірю в Бога, тому я не боюся смерті»).

Згідно соціологічного опитування, проведеного соціальними психологами в 90-ті роки ХХ ст., Скіннер був одним із найбільш впливових психологів ХХ ст. Він отримав багато професійних нагород, а перед самою смертю був удостоєний беспрецедентної почесності: прижиттєвого занесення в почесний список всіх, хто вніс великий внесок в психологію Американської асоціації психологів (1990 р.).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

**СКОВОРОДА ГРИГОРІЙ САВИЧ
(22 ЛИСТОПАДА 1722 — 29 ЖОВТНЯ 1794 рр.)**

Український просвітитель-гуманіст, філософ, поет, педагог.

Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. Переслідуваний світськими та духовними властями, з 1770-х рр. вів життя мандрівного філософа. У філософських діалогах і трактатах біблійна проблематика переплітається з ідеями платонізму та стоїцизму. Сенс людського існування — подвиг самопізнання.

Григорій Сковорода народився у сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку, що нині на Полтавщині, у небагатій козацькій родині. Після здобуття початкової освіти у сільській школі з 1734 р. (Григорію 12) навчався у Києво-Могилянській академії. Його навчання в Академії, з перервами, тривало до 1753 р. Її бібліотека стала для нього джерелом знань. У навчанні був перший, і всі найкращі похвали належали йому. Протягом навчання в Академії вивчив латинську, грецьку, церковнослов'янську, польську, німецьку та інші

мови, ознайомився з творами багатьох філософів та письменників, від античних до його сучасних. У 1741 р. Григорія забрали до Петербурга для співу у придворній капелі, звідки він повернувся у 1744 р. Згодом, у 1745–1750 рр., Сковорода їде до Європи: спершу до Угорщини у складі царської місії під проводом Ф. Вишневського, далі — до Словаччини (Братислава) й Австрії (Відень). Перебування Сковороди в Італії, Німеччині й Польщі не підтверджено документами. Після мандрівки він повернувся в Україну, працював професором у Переяславі, у Харкові, приватно перекладав Плутарха, писав свої твори. З 1754 - 1759 рр. жив у с.Коврай на Черкащині, тут він написав низку віршів до своєї славнозвісної збірки «Сад божественних пісень». Саме у цей час мислитель зустрічає одного з найвідданіших учнів, Михайла Ковалинського, який після смерті вчителя написав його біографію, докладну, ґрунтовну, на яку посилалися й посилаються всі дослідники творчості мудреця. Саме у листах до нього Григорій Савич висловлював найважливіші ідеї, що згодом ставали основою філософських трактатів. Про стиль його життя з харківського періоду його перший біограф пише: «Уставав дуже рано, їв раз на день, без м'яса і риби, був завжди веселий, сильний, рухливий, з усього задоволений, до всіх добрий, усім готовий послужити. Поважав і любив добрих людей без різниці їх стану, навідувався до хворих, розважав сумних, ділився останнім з тим, хто нічого не мав» («Житіє Сковороди»).

Під кінець 70-х рр. XVIII ст., після різних конфліктів з владою, Григорій Сковорода обрав зовсім новий і незнаний до того стиль життя, а саме — мандрівку. І ця мандрівка тривала до самої смерті, майже тридцять років. Була вона повна пригод, оповита переказами й легендами. У ній ніколи не розлучався філософ із Біблією, сопілкою або флейтою і своїми писаннями. Слава про нього йшла всюди, і кожний, чи то пан, чи то селянин хотів його побачити й почути. Тож аудиторія його була дуже численна і різноманітна, і всі розуміли його — речника великої правди.

Слава про Сковороду йшла так далеко, що про нього довідалась і цариця Катерина II, і забажала його побачити. Через свого поручника Потьомкіна вона послала Сковороді запрошення переселитись з України у Петербург. Посланець цариці застав Сковороду на краю дороги, де він відпочивав і грав на флейті, а недалеко нього паслася вівця того господаря, в якого філософ затримався. Посланець передав йому запрошення цариці, але Сковорода, просто й спокійно дивлячись в очі посланцеві, заявив: «Скажіть цариці, що я не покину України — мені дудка й вівця дорожчі царського вінця.»

Приятель і біограф Сковороди Ковалинський теж засвідчував:

«Коли писав Сковорода для свого краю, то і вживав деколи української мови та правопису, вживаного в українському виговорі. Він любив завжди свою природжену мову. Дуже любив свій рідний край, свою любу Україну й коли відлучався за її межі, обов'язково прагнув скоріше туди повернутися і бажав там померти. Він висловлює це в багатьох місцях своїх творів. «Всяк должен узнать свой народ і в народі себе».

Помер 9 листопада 1794 р. в селі Пан-Іванівка (зараз Сковородинівка) Золочівського району Харківської області.

Про смерть Сковороди записав Срезневський так:

«Був прегарний день. До дідича з'їхалось багато сусідів погуляти й повеселитись. Мали також на цілі послухати Сковороду... За обідом був Сковорода незвичайно веселий і говіркий, навіть жартував, оповідав про своє минуле, про свої мандрівки, досвіди. Зачаровані його красномовством повставали всі від обіду, Сковорода щез.. Він пішов у садок. Довго ходив він по перехресних стежках, зривав овочі й роздавав їх хлопчикам, що працювали у садку. Над вечір пішов сам господар шукати Сковороду й застав його під гіллястою липою. Вже заходило сонце: останні його проміння пробивалися крізь гущу листя. З рискалем у руці копав Сковорода яму — вузьку, довгу яму. — «Що це, друже Григорію, чим то ти зайнятий?» — спитав господар, підійшовши до старого. «Пора, друже, закінчити мандрівку!» — відповів Сковорода — «і так усе волосся і злетіло з бідної голови від мордування, пора непокоїтися!» «І, брате, дурниця! Досить жартувати, ходімо!» — «Іду! Але я прохатиму тебе попереду, мій добродію, хай тут буде моя остання могила». І пішли у хату.

Сковорода недовго у ній лишився. Він пішов у свою кімнатку, перемінив білизну, помолився Богу і, підложивши під голову свої писані праці і сіру свитку, ліг, зложивши навхрест руки. Довго чекали на нього з вечерею.

Сковорода не з'явився. Другого дня вранці до чаю теж, до обіду так само. Це здивувало господаря. Він насмілився увійти до Сковороди, щоб розбудити його; однак Сковорода лежав уже холодний закам'ячений».

Це було 9 листопада 1794 р. На хресті над його могилою, на прохання самого Сковороди, написано: «Світ ловив мене, та не впіймав...». Сьогодні його могила стоїть у селі Сковородинівка (ран. Пан-Іванівка, колишня садиба Андрея Ковалівського). До нього можна потрапити, з'їхавши з дороги Харків-Суми біля селища

Максимівка (60 км від Харкова). Далі треба їхати 18 км до села Сквородинівка.

Ставлення до релігії

Твори Сквороди за життя друкувались сотнями екземплярів, бо тодішня цензура знайшла їх «противними Святому Писанію і образливими для чернецтва». Вихований у дусі філософічно-релігійного навчання, Скворода повставав проти мертвої церковної схоластики та духового гноблення московського «православ'я», спираючись у своїй філософії на Біблію. Скворода повчав, що царство людини знаходиться всередині неї і Щоб пізнати Бога, треба пізнати самого себе. Поки людина не знає Бога у самім собі, годі шукати Його у світі. Вірити в Бога не значить — вірити в Його існування, а значить — віддатися Йому та жити за Його законом. Святість життя полягає у робленні добра людям.

Офіційна московська релігія ділила людство на більш благословенних Богом і менш благословенних, а навіть і таких, що перебувають ніби під прокляттям, себто кріпаків. А Скворода вчив, що «всяка праця благословенна Богом», а розподіл місць коло Бога називав непростимим гріхом. Московське православ'я і взагалі все московське духовенство було нетерпимим до всього чужого як єретичного, «неправославного». Скворода навчав, що найбільше й фактично єдине завдання філософії — шукати правду і прагнути до неї. Але в умовах людського життя ця мета недосяжна, і щастя людини полягає саме в тому, що вона все мусить шукати правди. До цієї мети можна йти різними шляхами, і тому нетерпимість до тих, хто інакше думає, не знаходить виправдання. Так само й релігійна нетерпимість не знаходить виправдання, бо вічна правда проявляється на цьому світі в різних формах. Будучи у ставленні до себе самого цілковито безкомпромісним і досягнувши внаслідок цього повну гармонію між своєю наукою та своїм життям, Скворода був надзвичайно лагідний і оглядний у ставленні до інших.

Тема свободи

Скворода обстоював права людської особистості у кожній людині, а, у перекладі на конкретну політичну мову того часу, це означало сильну демократичну тенденцію, що була поєднана зі співчуттям до закріпачених селянських мас, з гострою неприязню до московських гнобителів. В одному своєму вірші, що має багатозначний заголовоклат. «Про свободу» він писав тодішнім жаргоном, винесеним із Академії.

Згадка про Богдана та й самий заголовок вірша не залишають сумніву, про яку саме «вольність» думав тут Скворода. На особистій моралі, як писав С. Єфремов, він очевидно не спинявся, а зв'язував її

з громадським і національним ладом — «сопрагаючи, — як сам висловлювався, — сродную собі частную должность (обов'язок) з общею (загальною)». Такі думки не подобались московській цензурі.

Тема дружби

Як на джерело радощів, а звідси — душевного здоров'я, Сковорода вказує на дружбу. Однак вибирати друзів треба дуже обачно, оминаючи підлабузників і криводушних. Бо нерідко нещирі друзі залучають молоду людину до непомірності, спокушаючи запевненнями, що для чистого все чисте; у таких випадках треба рішуче побороти соромливість і твердо відмовити, а надалі і взагалі відмовитися від спілкування з такими людьми, — застерігає наставник. Якщо «ми охоче підтримуємо зносини з людьми, які ще досі здорові, але розум яких пошкоджений і насичений отруйним вченням», ми ризикуємо втрапити у їхнє становище.

Ставлення до життя

Прикметним є те, що, на відміну від багатьох мудреців, Григорій Сковорода не протиставляє душу й тіло, усвідомлюючи, що людина — це поєднання одного та іншого, а отже, вона мусить ставитися однаково дбайливо до обох частин своєї натури. У багато напучуваннях Сковорода порівнює душу й тіло та їхні функції: «обов'язково і саме щоденно підкидай у душу, як у шлунок, слово або вислів», «...те, що побачиш і почувеш, перетворюй у споживний і рятівний сік, як тварина, що повинна бути принесена у жертву Богові» про спілкування з різними людьми він каже: «їжа добра, але що з того, якщо вона не подобається твоєму шлунку» тощо.

Сам Сковорода виявляє неабияку обізнаність з медичними теоріями античних лікарів: він зазначає, Гален, міркуючи про здоров'я, радив хлопчикам і юнакам вживати холоднішу, а старим — теплішу їжу, і тлумачить цю думку так: з гарячої їжі розвивається зайва вологість, а звідси — катар, нежить, гній, вологість, згущена жаром. Плутарх так само вважав причиною всіх хвороб надлишок вологи в тілі: «хвороба, всяка зараза і запалення не можуть прищепитися, коли тіло холодне, позбавлене слизу і легке, як корок, то зроби його тоншим, скорочуючи надмірну їжу й уникаючи вогню, породженого вином, звідки всі пороки душі, а з останніх, у свою чергу, — всі хвороби тіла».

Сковорода конкретизує зв'язок між духовними та тілесними недугами: людина, яка зловживає м'ясом та алкоголем, довго зупиняється на тривожному роздумі — «звідси передчасне старіння, коли не щось гірше». У 26-му листі до Михайла Ковалинського, вміло користуючись латинською клінічною термінологією, він перелічує хвороби та стани, які, за його спостереженнями, найпоширеніші

серед людей: короста, пропасниця, водянка, епілепсія, кашель, виснаження тощо.

Лише у 1798 р. вийшов друком його «Нарциз, або пізнай самого себе», та і то без його прізвища. У 1806 р. журнал «Сіонський Вестник» видрукував ще деякі його твори. Потім у Москві у 1837–1839 рр. вийшли окремо деякі його твори, і лише у 1861 р. видруковано першу, але зовсім неповну збірку його творів. Краща й більша збірка, але теж не повна, вийшла у 1896 р. у Харкові під редакцією професора Д. Багалія. Тут видруковано 16 творів, причому з них 9 уперше. Крім того, надруковано тут біографію Сковороди та деякі його вірші. Ще одне видання творів Григорія Сковороди вийшло у 1912 р. у Петербурзі під редакцією В. Бонч-Бруєвича. Тут видруковано кілька творів філософа і його біографія пера М. Ковалинського, що був учнем Сковороди. Але повного видання творів філософа й досі нема, бо різні його рукописи знаходяться по різних архівах та бібліотеках.

Григорій Сковорода мав величезний вплив на своїх сучасників і на даліше українське громадянство, і то не лише своєю етичною наукою, а головним чином своїм життям, в якому слово ніколи не розходилося з ділом: його вчення було в повній згоді з його життям. Щоб оцінити цей вплив, як писав С. Єфремов, ...досить буде сказати, що сучасники бачили в ньому «мандровану академію» і його самого вважали вартим за університет; досить сказати, що коли треба було тоді знайти в Україні ідейну, чесну та чисту людину, шукали її між «сковородинцями», тобто учнями цього чудного чоловіка та прихильниками його науки. І навіть перший на території України університет Харківський не дурно постав на Слобідській Україні, де найбільше жив і навчав Сковорода... Жертви на новий університет, після закликів і «драматичних жестів» Каразіна (р. 1802). посипались головним чином од учнів Сковороди, знайомих та приятелів його, і тих жертв зразу ж набралось на велику, як на той час, суму — 400.000 карб. Впливу од Сковороди безперечно зазнав і батько нового українського письменства Котляревський, і батько української повісти Квітка — (Іст. укр. письменства, I, ст. 255).

Невважаючи на те, що твори Сковороди не друкувалися, вони ширилися через переписування. «Сковороді не треба було шукати читачів, — вони його шукали: у нього знаходились такі гарячі прихильники і пропагатори, що навіть через газети сповіщали, закликаючи до себе охочих читати твори українського філософа... Ці твори заходили й під сільську стріху: Згадаймо Шевченкову згадку з дитячих літ: Зроблю Маленьку книжечку. Хрестами і візерунками з

квітками Кругом листочки обведуТа й списую Сковороду, Або «Три царіє со дари»...

Як бачимо, Сковорода стоїть тут поруч дуже популярних творів напівнародної музи, і, справді, багато псалмів його й тепер ще співають сліпці та лірники, не знаючи й не відаючи нічого про автора» (там же).

Про народний характер творчості Сковороди писав і Микола Костомаров: Мало можна вказати на таких народних осіб, яким був Сковорода і яких би так пам'ятав і поважав народ. На усьому просторі від Острогозька (Воронізької губернії) до Києва, у багатьох будинках висять його портрети; всякий грамотний українець знає про нього; ім'я його відоме дуже багатьом з неписьменного народу; його мандрівницьке життя — предмет народних оповідань; у деяких місцевостях нащадки від батьків і дідів знають про місця, які він відвідував, де любив перебувати, і вказують на них з повагою; добра прихильність Сковороди до деяких з його сучасників складає сімейну гордість онуків; мандрівні співаки засвоїли його пісні — на храмовім святі, на торговищі нерідко можна зустріти натовп народу, що оточує цих рапсодів і зі сльозами розчулення слухає: «Всякому городу нрав і права»... — (Слово о Сковороде. «Основа», 1862, № 8.

ДЖЕРЕЛА:

Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. — Т. 1: Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди. — К. : Смолоскип, 2005—402 с.; Глива Є. Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковороди. — К.: ТОВ «КММ», 2006. — 256 с.; Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. — К.: Факт, 2007. — 552 с. — (Сер. «Висока полиця»);

СМЕЛЗЕР НЕЙЛ ДЖОЗЕФ (НАРОДИВСЯ У 1930 р.)

Один із патріархів сучасної американської соціології та філософії політики. Представляє теорію еволюційного функціоналізму, послідовник та учень Т.Паргсона. Його основні

соціологічні праці присвячені дослідженню соціально-психологічних аспектів колективної поведінки, проблемам соціальної нерівності в суспільстві, а також взаємодії соціальних інститутів і економічної сфери, особистості і соціальної системи.

Останнім часом Смелзер досліджує проблеми глобалізації сучасного світу і відзначає, що майбутні зміни матимуть поступовий, а не революційний характер, причому світ постійно буде ускладнюватися.

Смелзер автор праць «Економіка і суспільство» (1956 р.); «Соціальні зміни в індустріальній революції» (1959 р.); «Теорія колективної поведінки» (1962 р.); «Порівняльні методи соціальних наук» (1976 р.); Обгрунтувавши чотири соціологічні рівні: мікро -, мезо -, макро -, і глобальний, Смелзер запроваджує до наукового обігу глобальний рівень соціологічного аналізу, який втілюється у соціології міжнародних стосунків. Смелзер описує міжнародну, або глобальну, соціологію, зосереджену на стосунках між націями – державами, характеризує основні напрями і підходи в її межах, називає головні тенденції, що вимагають подальшого осмислення вчених – соціологів.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

СМІТ АДАМ

(5 ЧЕРВНЯ 1723 — 17 ЛИПНЯ 1790 рр.)

Шотландський економіст і філософ-етик; засновник сучасної економічної теорії. Головна праця — «Дослідження про природу і причини багатства народів» (англ. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations), видана 1776 р.

Адам Сміт народився у червні 1723 р. (точна дата народження невідома) і хрещений 5 червня 1723 р. у містечку Керколді у шотландському окрузі Файф у родині митного чиновника. Його батько, якого також звали Адам Сміт, помер за 2 місяці до народження сина, мати — Маргарет Дуглас. Передбачається, що Адам був єдиною дитиною в сім'ї, оскільки ніде не знайдено записів про його братів і сестер. Вважалося, що школа в Керколді була одна з найкращих тогочасних шкіл Шотландії, і Адама з дитинства оточували книги.

У віці 14 років вступив до Університету Глазго, де два роки вивчав етичні основи філософії під керівництвом Френсіса Хатчісона. На першому курсі він вивчав логіку (що було обов'язковою вимогою), далі перейшов до класу моральної філософії; вивчав давні мови (особливо давньогрецьку), математику, астрономію, мав репутацію дивної, але розумної людини. У 1740 р. Адам виграв стипендію на продовження навчання у Бейлліол-коледжі одного із найстаріших коледжів Оксфордського університету. Сміт критично відгукувався про якість навчання в Оксфорді, вважаючи її значно гіршою, ніж в Глазго. У «Багатстві народів» Адам Сміт писав, що «В Оксфордському університеті більшість професорів вже протягом багатьох років відмовились від всього, навіть від видимості викладання». В Оксфорді, Адам отримав доступ до величезної бібліотеки, тому присвячував свій час читанню книжок. Ближче до кінця навчання, через нервові зриви, Адам серйозно захворів. Він кидає навчання у Оксфорді у 1746 р., не чекаючи закінчення своєї стипендії. Влітку 1746 р. після повстання прихильників Стюартів він поїхав в Керколді, де два роки займався самоосвітою.

Будучи протеже лорда Кеймса (Генрі Хьюмен), з яким познайомився під час однієї з поїздок в Единбург, у 1748 р. Адам Сміт починає читати лекції в Единбурзькому університеті. Адам читав лекції по риториці, мистецтву написання листів і пізніше по предмету «досягнення багатства», де він вперше детально виклав економічну філософію «очевидної і простої системи природної свободи», що знайшло відображення у його найвідомішій роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів». Саме підготовка лекцій для студентів цього університету і нашоувнула Адама Сміта до формулювання його уявлень про проблеми економіки та його ідеї вільного ринку.

Основою наукової теорії Адама Сміта було прагнення поглянути на людину з трьох сторін:

- з позицій етики та моральності,
- з громадських і державних позицій,

з економічних позицій.

Близько 1750 р. Адам Сміт знайомиться з Девідом Юмом, котрий був старший за нього майже на десять років. Подібність їх поглядів, відображених у їхніх працях з історії, політики, філософії, економіки і релігії, вказує, що разом вони формували інтелектуальний альянс, який грав важливу роль у період виникнення так званого Шотландського просвітництва.

У 1751 р. Сміта призначено професором логіки в університеті Глазго. Читав лекції з етики, риторики, юриспруденції і політичної економії. У 1759 р. опублікував працю «Теорія моральних почуттів», в якій здійснив соціально-психологічний аналіз етичної поведінки людини, яка дозволяє їй жити з іншими у суспільстві. Після публікації «Теорії моральних почуттів», Сміт почав приділяти більше уваги в своїх лекціях юриспруденції та економіці, і в меншій мірі теорії моралі. Наприклад, Сміт читав лекції про те, що причиною збільшення національного багатства є праця, а не кількість золота та срібла, що було основою меркантилізму, панівної на той час у Західній Європі економічної теорії.

Джерелом інформації про розвиток ідей Сміта є записи лекцій Сміта, зроблені приблизно у 1762-1763 рр. одним з його студентів і знайдені економістом Едваном Кенаном. Згідно з лекціями, курс моральної філософії у виконанні Сміта до того моменту був швидше курсом соціології та політичної економії; висловлювалися матеріалістичні ідеї, а також початок ідей, які отримали розвиток в «Багатстві народів». До інших джерел належать знайдені у 1930-х рр. начерки перших розділів «Багатства»; вони датуються 1763 р. У цих начерках містяться ідеї про роль поділу праці, поняття продуктивної праці, і так далі; критикується меркантилізм у дається обґрунтування Laissez-faire.

У Глазго Сміт прожив 13 років, регулярно переїжджаючи на 2-3 місяці в Единбург; тут він користувався повагою, завів собі коло друзів, вів спосіб життя клубного холостяка Збереглися відомості, що Адам Сміт двічі, в Единбурзі та в Глазго, ледь не одружився, але з якихось причин цього не сталося. Ні в спогадах сучасників, ні в його листуванні не збереглися докази того, що це сталося насправді. Сміт жив з матір'ю (яку пережив на 6 років) і незаміжньою кузиною (померла за два роки перед ним). Один із сучасників, який відвідав будинок Сміта, зробив запис, згідно з яким в будинку подавалася національна шотландська їжа, дотримувалися шотландські звичаї. Сміт цінував народні пісні, танці та вірші, одне з його останніх книжкових замовлень — кілька примірників першого тому віршів Роберта Бернса (який сам високо цінував Сміта, і неодноразово

посилявся на його роботи в своєму листуванні). Попри те, що шотландська мораль не заохочувала театр, сам Сміт любив його, особливо французький театр.

У 1762 р. в Університеті Глазго Адам Сміт отримав звання доктора юридичних наук (Doctor of law). У кінці 1763 р. він отримав пропозицію від Чарльза Тауншенда, за рекомендацією Девіда Юма, стати вихователем для свого пасинка, Генрі Скотта, молодого герцога Баклю. Сміт погоджується на пропозицію і подає у відставку з посади професора.

У 1763-1766 рр. Сміт прожив у Франції, будучи вихователем герцога Баклю. Дане наставництво сильно поліпшило його положення: він повинен був отримувати не тільки платню, але й пенсію, що надалі дозволило йому не повертатися в університет Глазго, і працювати над книгою. У Парижі він був присутній в «антресольному клубі» герцога Кене, тобто особисто познайомився з ідеями фізіократів; втім, за свідченнями, на цих зборах він більше слухав, ніж говорив. Однак, вчений і письменник Аббат Морель у своїх мемуарах говорив, що талант Сміта вразив мес'є Торго; він неодноразово розмовляв зі Смітом про теорію торгівлі, банки, державний кредит та інші питання «великого твору, який він замислив». З листування відомо, що Сміт спілкувався також з Д'Аламбером і бароном Гольбахом, крім того, він був введений у салон мадам Жоффрен, мадемуазель Леспінасс, бував у Гельвеція. До поїздки у Париж (з грудня 1765 - жовтень 1766 рр.) Сміт і Баклю півтора року жили у Тулузі, і кілька місяців — у Женеві. Тут Сміт відвідав Вольтера в його женевському маєтку.

Після повернення з Франції Сміт півроку прожив у Лондоні в якості неофіційного експерта при міністрі фінансів, а з весни 1767 р. він шість років безвилазно прожив у Керколді, працюючи над книгою. Він скаржився, що напружена одноманітна робота підриває його здоров'я, і у 1773 р., їдучи у Лондон, навіть вважав за потрібне оформити права на книгу в якості спадщини для Юма у разі його смерті. Сам він вважав, що їде у Лондон з готовим рукописом, однак насправді в Лондоні йому знадобилося три роки на доопрацювання, додаткову вичитку і вивчення статистичних звітів. При цьому книгу він не писав сам, а диктував писареві, після чого правив і обробляв рукопис і давав переписувати її остаточно. Частиною доопрацювання було включення в книгу деяку інформацію замість посилань на публікації інших авторів.

Надзвичайну популярність Сміт здобув у 1776 р. після публікації праці «Дослідження про природу і причини багатства народів», в якій у деталях описує наслідки економічної волі. У книзі

обговорено такі концепції як *laissez-faire*, роль егоїзму, поділ праці, функції ринку і міжнародне значення вільної економіки. «Багатство народів» відкрило економіку як науку, сформулювавши доктрину вільного підприємництва. Сміт виклав інтелектуальну систему, що пояснила роботу вільного ринку і дотепер є основою економічного укладу. Найвідоміший афоризм Сміта — невидима рука ринку — фраза, яку він використовував для пояснення того як егоїзм стає ефективним важелем у розподілі ресурсів.

У 1778 р. Сміта призначено главою митного управління Единбурга, Шотландія, де він і помер після тривалої хвороби 17 липня 1790 р. Він отримував оклад у 600 фунтів стерлінгів, вів скромний спосіб життя у орендованій квартирі, витрачав гроші на благодійність, єдиною його цінністю була бібліотека. До роботи він ставився серйозно, що заважало науковій діяльності. Проте, він планував написати третю книгу, загальну історію культури і науки. Після його смерті були знайдені і опубліковані замітки про історію астрономії та філософії, а також про витончені мистецтва. За життя Сміта «Теорія моральних почуттів» була видана 6 разів, а «Багатство народів» — 5 разів. Третє видання «Багатства» було значно доповнено, була включена глава «Висновок про меркантилістичну систему». В Единбурзі у Сміта був свій клуб, по неділях він влаштовував вечері для друзів. Адам Сміт помер після тривалої хвороби 17 липня 1790 р. у Единбурзі.

«Теорія моральних почуттів»

У даній праці, опублікованій у 1759 р., Сміт розбирає людську природу та її відношення до суспільства. Він вважає, що не суспільство, а сама людина накладає на себе обмеження. Пояснює, чому людина може відчувати симпатію до іншої. Висловлює тезис, що моральні правила потрібні для практикування цієї сутності людини у житті. Сміт виходить із позиції «нейтрального спостерігача», припускаючи, що люди спостерігають один за одним. У відносинах передається досвід, що мораль походить із схожості обидвобоких почуттів бажання, страждань та відчуття обов'язку. Поведінка людини оцінюється позитивно при таких відносинах, тому що вона базується на правильних та чесних мотивах, а не тому, що вона для людини є корисною (на відміну егоїстичного підходу у «Добробуті народів»). Люди уявляють, що вони спостерігають одне за одним, що й примушує їх поводитися як цього очікує інша сторона. При цьому вони повинні пересилити свій егоїзм. Сміт вважає, що люди приймають ту роль, якій вони найбільше симпатизують. Таким чином, рольова гра викликає у людей мотив поводити себе між

собою саме так, як вони цього бажають. Проте, для цього потрібна відповідна воля обох акторів.

Проблема Адама Сміта полягає у тому, що симпатія як мотив етичної поведінки людини не відповідає праобразу «гомо оекономікуса» із пізнішої праці Сміта. Такий дисонанс пов'язують із початковим використанням Смітом поняття симпатія у нейтральному сенсі «позитивних та негативних афектів», проте, пізніше він використовує це поняття в загальноживаному сенсі слова. Деякі автори пояснюють це тим, що Сміт чудово розумів, що економічний аналіз здатний виявити тільки окремий аспект людської діяльності, який необхідно доповнити соціо-психологічним. Інші вважають, що «Теорія моральних почуттів» пояснює, чому люди зі «здоровим» інстинктом самозбереження (егоїзмом) здатні виявити любов до ближнього та альтруїзм.

Таким чином, Сміт відвертається від індивідуалістичного погляду на людину в стилі Гоббса.

Підтвердженням останнього пояснення можна вважати той факт, що Сміт переглянув коротко перед смертю цю працю, але при цьому не вніс в неї особливих змін.

«Дослідження природи та причин багатства народів»

У своїй найвідомішій праці 1776 р. Сміт з високою деталізацією систематизує сучасні йому ідеї. «Поділ праці повинен сприяти та розвивати продуктивність робочої сили найкраще», так розпочинає Сміт свою працю об'ємом понад 1000 сторінок. Особлива увага приділяється розгляду наступних питань:

Перевага поділу праці

Причиною багатства окремого народу автор вважає розповсюдження поділу праці. Отже, на відміну від фізіократів, які вважали продуктивність властивістю тільки землі/природи, саме працю Сміт вважає тим, що забезпечує добробут народу, оскільки забезпечення товарами та послугами стало кращим, проте, якість землі та клімат не змінилися протягом часу. Такий феномен пояснює економічний ріст (див. також пізнішу модель Солоу). Кращими стають уміння, розуміння при здійсненні певного виду роботи. Це, в свою чергу, уможлиблює тільки поділ праці.

Він наводить приклад з голками, згідно з яким один працівник може максимально в день виготовляти 20 голок, а 10 працівників, кожний з яких спеціалізується на певному відрізку праці — 48 000 за той самий проміжок часу.

Переваги поділу праці можна реалізувати тільки в обмінній економіці настільки ефективно, наскільки функціонує ринок. Сміт резюмує: чим більший розмір ринку, тим розвинутішим є поділ праці.

Теорія рівноваги на ринку

Яку вартість та ціну мають товари на ринку? Сміт з'ясовує, що необхідно розрізнити дві характеристичні вартості: вартість обміну та споживчу (див. також Аристотель). Речі, які мають велику ціну обміну, не мають споживчої вартості (діамант), і навпаки (наприклад, вода), оскільки обмінна вартість є визначальною для ціноутворення на ринку. При цьому, робота є справжнім масштабом для обмінної вартості товару (пізніше її розвинули Рікардо та Маркс). Як вважає, Шумпетер, цю теорію можна розуміти тільки в сенсі *pars pro toto*, тобто не в повному сенсі робочої вартості. Тільки у погано розвинутому суспільстві робоча теорія як база ціноутворення мала би значення. На вищому рівні розвитку додатково враховуються рента за землю та прибуток.

Таким чином, ціна, прибуток та рента на землю визначають ціну товару і тільки зміна рівноваги між попитом та пропозицією може на короткий час змінити її, проте, довгостроково буде конвертувати до природної ціни. Втручання в ринок тільки дестабілізують цей баланс. При цьому, в разі збільшення конкуренції серед покупців збільшується ціна та робить збільшення виробництва певного товару цікавим для оферентів, аж поки ринок не повернеться в рівновагу. Чисельність населення регулюється також ринком: попит на робочу силу збільшується, у працівників є більше грошей, для того щоб прогодувати дітей (якщо забагато дітей, останні помирають).

Теорія розподілу доходів

Теорія розподілу доходів є нічим іншим для Сміта як дзеркальним відображенням теорії ціни. Природну ціну на товар визначають доходи із факторів виробництва, проте, пояснення про середню величину факторів виробництва він не надає. Про з/п він говорить, що вона повинна бути більшою за мінімальний рівень прожитку.

Для Сміта «теорія резидуальності» є найкращим поясненням: в першому стані суспільства все виникнення вартості пов'язані із фактором праці, таким чином — працівник отримує увесь ВНП. Що стосується земельної ренти, тут Сміт вважає, що її розмір є наслідком цін.

При цьому, земля, яка є близькою до ринку, має тим більшу ренту. Теорія відсотка Сміта не набула особливого розповсюдження, оскільки він не розрізняв між доходом на капітал та з/п підприємця, а називав все просто прибутком. Вважав, що при збільшенні конкуренції між оферентами їх прибуток зменшуватиметься (див. далі Рікардо — аж до нуля).

Економічно-політичні наслідки

Вимагається відсутність втручання у ринок. Проте, будь-які недосконалості, наприклад, монополізацію ринку необхідно усувати. Держава є охоронцем природного порядку та приватної власності (у зв'язку з цим німецьких ордолібералістів та Фрайберзьку школу можна вважати більшими спадкоємцями Сміта ніж радикальних лібералістів). Окрім суверенних завдань, зокрема, забезпечення синного права в країні та захист зовнішніх інтересів, держава не може нічого зробити краще за ринок. Вважається, що Сміт передбачав негативні наслідки спеціалізації й тому вимагав примусове «освічення» простого населення таким чином, щоб людина із найнижчого прошарку суспільства мала можливість піднятися на більш вищий, отже, він не був прихильником держави-нічного сторожа. «Жодне суспільство не може квітнути та бути щасливим, якщо більшість людей є бідними».

Вільна торгівля повинна бути забезпечена — таким чином вона сприяє кращому поділу праці. Проте, він погоджується із певною необхідністю мит та управління експортом та імпортом (як у меркантилізмі, оскільки, захист країни є важливішим ніж короткострокові економічні переваги).

Основні праці

Лекції з риторики та написання листів (1748);

Теорія моральних почуттів (1759);

Лекції з риторики та написання листів (1762–1763 рр., опубліковані 1958 р.)

Лекції з юриспруденції (1766);

Дослідження про природу і причини багатства народів (1776);

Повідомлення про життя і роботах Девіда Юма (1777);

Думки про стан змагання з Америкою (1778);

Есе на філософські теми (1785);

Система подвійного вкладення (1784).

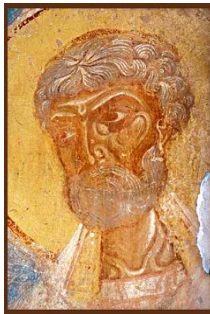

Дзиґа Адама Сміта, скульптура Джима Санборна у Клівлендському державному університеті

У 2009 р. у голосуванні шотландського телеканалу STV був названий серед найвидатніших шотландців всіх часів. У 2005 р. «Багатство народів» було включено в список 100 найкращих шотландських книг. Маргарет Тетчер стверджувала, що носила примірник цієї книги з собою. Сміт у Великобританії був увічнений на банкнотах двох різних банків: його портрет з'явився 1981 р. на облігації у 50 фунтів стерлінгів, випущеної Банком Клайдсдейл у Шотландії, а у березні 2007 р. Сміт потрапив на нову серію у 20 фунтів, випущених банком Англії, що зробило його першим шотландцем, зображеним на англійській банкноті.

Великий пам'ятник Сміту авторства Олександра Стоддарт було відкрито 4 липня 2008 р. в Единбурзі. Він 3 метрів у висоту, зроблений з бронзи і розташований на площі Парламенту. Скульптор ХХ ст. Джим Сенборн створив кілька пам'ятників робіт Сміта: в Центральному університеті штату Коннектикут розташований «оборотний капітал», високий циліндр, в нижній половині якого розташована виписка з «Багатства народів», а у верхній частині — той же текст в двійковому коді. В Університеті Північної Кароліни в Шарлотті розташована «Дзига Адама Сміта», і ще один такий пам'ятник Сміту стоїть у Клівлендському університеті. На честь вченого названо астероїд 12838 Адамсміт.

СМОЛЯТИЧ КЛИМЕНТІЙ МИТРОПОЛИТ РУСЬКИЙ

У середині XII ст. одним із визначних проповідників-риторів був другий руський митрополит Клим Смолятич, про якого літописець писав: «І був книжник і філософ, яких у Руській землі не бувало». Клим Смолятич народився на Смоленщині. Свій релігійний шлях починав схимником, а у 1147–1155 рр. був київським митрополитом, поставленим князем Ізяславом Мстиславовичем без згоди на це Константинопольського патріарха. По смерті князя Ізяслава Клим Смолятич змушений був залишити митрополичу кафедру.

До нас дійшов тільки один твір, що, безперечно, належить його перу. Це – «Послання, написане Климом митрополитом руським Хомі Пресвітеру, витлумачено Афанасієм монахом», яке має полемічну спрямованість. Після відставки Кліма Смолятича звинуватили у чванливості та марнолюбстві. У «Посланнях...» автор поставив питання про те, якою мірою можна інтерпретувати Святе Письмо, про його символічну природу, про сенс історії, свободу волі, сутність людини, співвідношення матеріального та духовного. Постановка питань свідчить про надзвичайну обізнаність Кліма Смолятича, про глибоке розуміння ним духу Біблії та Євангелія, про знання поем Гомера, філософських праць Платона та Аристотеля, вчення візантійських богословів Теодорина Кірського та Микити Гераклійського.

З точки зору політичної науки Клим Смолятич висуває ідею цілковитої незалежності Русі, її церкви, започатковану ще Іларіоном.

«Послання» Кліма Смолятича непересічний взірць проповідей визначних авторів візантійського середньовіччя.

**ПОСЛАННЯ, НАПИСАНЕ КЛИМОМ МИТРОПОЛИТОМ РУСЬКИМ
ХОМІ ПРЕСВІТЕРУ, ВИТЛУМАЧЕНО АФНАСІЕМ МОНАХОМ**

Господи, благослови, Отче!

Прочитавши писання твоєї любові, хоча і з запізненням, зачудувався і у пам'ять свою вельми заглибившись, здивувався розсудливості твоїй, улюблений мені у Господі, брате Хомо. Є у листі твоєму осуд з любов'ю нашого марнославства, і так про це з радістю зачитав я перед багатьма слухачами і перед князем Ізяславом твоє преславне до мене писання. І хоча усвідомив вину, про яку мені ти пишеш, ти, улюблений, не суди суворо грамоту, що написав тобі.

Речеш мені: «Вихваляєшся, коли пишеш, філософом себе виставляючи», та перш за все себе викриваєш. Коли до тебе я так писав? Не писав і не мав писати, речеш мені: «Філософією пишеш», та це вельми криво пишеш, ніби полишив я поважні писання та писав од Гомера, і од Аристотеля, і од Платона, що серед грецьких стовпів уславлені були. Тож як писав, та не до тебе, а до князя, та й до нього не часто. А те що бідкаєшся ти, що тебе зачепив, Бог свідок, не спокутував твого благого розуму, а лише просто писав про те, що не спроможний був зрозуміти. Тож даремно посилаєшся ти на вчителя твого Григорія, кажучи: «З Григорієм бесідував, про спасіння душі», а хіба гудив коли або докоряв я Григорієві? То ще сповідаю, що не лише праведний, але й преподобний він. А як не буде це зухвалістю, то святий він. Опріч того, як не він учив тебе, то не знаю, звідки ж хочеш душі, що доручені тобі наставляти, адже Григорію і тобі невідомо багато чого. Та дивно говориш про мене, що «Слави

шукаю», тож скажу тобі про марнолюбців, які долучають дім до дому, і село до села, ізгоїв і сябрівб, і борті, і покоси, і лани, і пустища. Та од усього цього я, окаянный Клим, вільний цілком, та замість домів та сіл і бортів, і покосів, і ланів, і сябрів, і ізгоїв – землі чотири локті у мене, щоби могилу викопати. І у цієї могили самовидців багато. Тож як могилу свою бачу по сім разів кожного дня, нащо ж марносластво мені? Немає шляху іншого до Церкви, опріч могили!

Схотів би слави, то не було б дива у цім, за словами великого Златоуста, багато хто хотів до багатства з презирством ставиться, а до слави – жоден, і передусім шукав би я владу по силі своїй. Та лише Той, хто збагнув серця і утроби. Він один знає, як молився я, щоби позбавитись влади! Знову ж, усе за його велінням, і коли трапиться що, противитися цьому марно є.

Тому, улюблений, не даю тобі відповіді, та на питання твоє благий розум твій спрямовую: чи належить ретельно додивлятися Божественних Писань?

Йдемо за блаженним Соломоном, що сказав притчами: «Як обіпреш око своє на Нього, ні з ким не зрівнятиш тебе». Що й Соломон, слави пошукуючи, так пише? Або: «Премудрість сотворила храм і поставила сім стовпів» (Пр. 9, 1). «Премудрість» є божество, а «храм» – людство, як у храм, вселився у плоть, яку прийняв її от Пречистої Владичиці нашої Богородиці Істинний наш Христос Бог. А «поставила сім стовпів» – це сім соборів святих і богоносних наших отців.

Або ж знову, як каже той, хто Соломона породив: «бо полюбили раби твої каміння і порох його жаліють» (Пс. 101, 15). То хіба про камінь чи прах Бог Отець говорить? Ото, коли звелиш, улюблений, вважатиму, що про каміння і прах ідеться. Се Бог Отець про апостолів говорить. Як прочитати книги Буття, боговиддя Мойсея:

«Рече Господь Бог: «Ось став Адам, як і ми, і як один од нас, і нині най не протягне руки взяти от дерева життя» (ІМ. 3, 22), тож чи читаю я марновірства заради?

Ось бо і в Євангелії наказує Господь наш Ісус Христос, промовляючи: «Чоловік один спускався з Єрусалиму до Єрихону і розбійникам попався, і роздягли його і ран завдали» (Ак. 10, 30).

Єрусалим розуміємо як Едем, Єрихон же – світ. Чоловік це – Адам. Розбійники – біси, звабою тих багатотканного одягу лишився. Рани ж, розумій, – гріхи. Що філософією писав, – не відаю.

Христос промовляв до святих учнів і апостолів: «Вам дано відати тайни царства, а іншим в притчах» (Лк. 8, 10). Чи це, улюблений, філософія, що нею слави шукав у людей? Як описали євангелісти дива Христові хочу зрозуміти праведно і духовно. Що

вбачати мені у дочці Яіра князя? Питаю правдиво і каже мені: те і те є. Що вбачати мені в дочці хананеянки» – хочу звідати духовно. Що є кровоточива? Шукаю я значення слова. Що є «п'ятьма хлібами і двома рибами» – питаю Євангеліста. Що є «всохла смоковниця» – питаю про значення слова .

Усі ж оці божественні Господа нашого Ісуса Христа знамення і чудотворення, що у Святім Євангелії поминаються, по волі своїй спом'янув я, ті, що святі та божественні Отці наші, наслідуючи слова Господні, додали, щоби пояснити і витлумачити, що те і те є. Вельми корисно і гарно, і похвально, і не так дивно і славно, як істинно, що Господь наш, ділом чудеса і знамення сотворивши, показав, воскресивши дочку Яіра князя, що мертвою і повністю душі позбавленою була. А як хананеянку спом'янемо і кровоточиву, і п'ять хлібів, і дві риби, і всю смоковницю, або ту вдовицю, що вкинула два мідяки у святилище, або ловитву риби¹⁶, про що у Луки йдеться, і про зцілення хворого на водяницю – усе це дійсно так було, як Євангеліст каже, що Господь наш не притчею, а ділом божественним свої знамення і чудеса показав .

Усе, що сказав я тобі, Соломон прорік: Давай сім частин, або й вісім (Екл. 11, 2), то пошуку усього цього зі старанням називати марновірством звелиш, улюблений? Пригадую знову названого тобою вчителя Григорія, якого я святим нарік, не соромлячись. Та не засуджуючи його, сказати хочу по істині. Григорій знав альфу, як і ти, і віту, хоча й усю, письмо у двадцять чотири літери. А чи знаєш ти, що є мужі, я самовидець, які можуть сказати альфу, щоб правдивим бути, на сто, або двісті, або триста, або чотириста, і віту також. Роздивляйся, улюблений, вдивляться належить і розуміти, як усе існує і утримується та вдосконалюється силою Божою: жодної немає допомоги, окрім допомоги Божої, ніякої немає сили, окрім сили Божої, бо все, як сказано, все, що схотів, Він сотворив на небесах і на землі, і у морі, і в усіх безоднях, і решта .

Дуже дивуюся, брате, чого сягнув з тобою Григорій, як про все оце не дав тобі подивитись, ото ж дивуюсь.

Написав я шістнадцять оповідей, що дивні суть і похвали гідні, що не подані у церковнім читанні із-за величі думки і глибини потаємної та дивних слів.

СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ

ДЕНЬ СОБОРНОСТІ — свято України, яке відзначають щороку 22 січня в день проголошення Акту Злуки Української Народної

Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки, що відбулося у 1919 р.

Офіційно в Україні День соборності відзначають з 1999 р.

Свято встановлено в Україні «...враховуючи велике політичне та історичне значення об'єднання Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки для утворення єдиної (соборної) української держави...» згідно з Указом Президента України «Про День соборності України» від 21 січня 1999 р. № 42/99.

У цей день також прийнято згадувати іншу подію, яка відбулась рівно на рік раніше 22 січня 1918 р. – прийняття IV Універсалу УЦР, яким проголошувалася повна незалежність УНР.

Деякий час, з 30 грудня 2011 р., указом на той час Президента України Віктора Януковича День соборності на офіційному рівні було скасовано і натомість встановлено «День Соборності та Свободи України». Однак 13 листопада 2014 р. указом Президента України Петра Порошенка свято було відновлено.

Ідея соборності бере свій початок від об'єднання давньоруських земель навколо князівського престолу в Києві, а її філософське коріння сягає часів Візантії. Протягом віків її практичним втіленням займались українські гетьмани Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Петро Дорошенко, Пилип Орлик.

У XVIII — початку XX ст., коли українські землі були поділені між сусідніми державами: Польщею, Московією, Румунією, Австро-Угорщиною, ця ідея знайшла своє відображення у працях найкращих вітчизняних мислителів, оскільки для боротьби за свої національні інтереси Україні була вкрай важливою територіальна єдність.

Території, на які претендувала Українська Народна Республіка.

У результаті ухвалення III-го Універсалу Української Центральної Ради 7 листопада 1917 р. була проголошена Українська Народна Республіка, до складу якої увійшло 9 українських губерній.

Під впливом цих подій у жовтні 1918 р. у Львові представники західноукраїнських політичних партій створили Українську Національну Раду, а 19 жовтня того ж року було проголошено утворення Західноукраїнської Народної Республіки. Відтоді між урядами УНР і ЗУНР велися переговори про втілення ідеї соборності.

1 грудня 1918 р. у Фастові був підписаний «Передвступний договір» про об'єднання УНР і ЗУНР, у якому було заявлено про непохитний намір в найкоротший строк створити єдину державу. Восени 1918 р. після перемоги революції в Австро-Угорській імперії, на уламках монархії утворилися незалежні держави: Чехословацька Республіка, Королівство сербів, хорватів і словенців, Польська Республіка, Австрійська Республіка, Угорщина, а також (як наслідок збройного повстання 1 листопада 1918 р. у Львові та інших містах цього краю) Західноукраїнська Народна Республіка.

Уряд Західноукраїнської Народної Республіки — Державний секретаріат — у своїй зовнішній політиці під тиском народних мас та Української Галицької армії на перше місце поставив питання державного об'єднання з Наддніпрянською Україною. Досягнення державного об'єднання розглядалося, по-перше, як втілення в життя вікового прагнення українського народу до державної єдності, а по-друге, як засіб об'єднати сили в боротьбі проти зазіхання Польщі на українські землі.

Проте голова Української Національної Ради Євген Петрушевич застерігав, що об'єднуватися з гетьманською Україною на цьому етапі недоцільно, бо у «14 пунктах», оголошених американським президентом Вудро Вільсоном, народам Австро-Угорщини забезпечувалося право самовизначення, а Росія у той час розглядалася як єдина держава. Отже, злука з гетьманською Україною загрожувала б Східній Галичині також опинитися в складі «єдиної Росії».

В умовах політичної і дипломатичної ізоляції уряд Західноукраїнської Народної Республіки звернувся за допомогою до демократичних утворень на східних землях України.

Зазбручанська Українська національна рада надіслала до Києва свою делегацію для переговорів із гетьманом Павлом Скоропадським. Після зміни влади переговори велися з Директорією. Вже 1 грудня членами Ради державних секретарів ЗУНР Лонгином Цегельським і Д. Левицьким у Фастові було укладено «передвступний договір» з Директорією УНР про «злуку обох українських держав в одну державну одиницю». 3 січня 1919 р. Українська Національна Рада Західноукраїнської Народної Республіки у місті Станіславі схвалила закон про об'єднання Західноукраїнської

Народної Республіки з Наддніпрянською Українською Народною Республікою в Народну Республіку.

21 січня 1919 р. у Хусті Всенародні збори ухвалили приєднати до Української Народної Республіки Закарпаття. Наступного дня у Києві в урочистостях з нагоди свята Злуки брала участь делегація — тридцять шість чоловік — ЗУНР.

Проголошення злуки

Проголошення злуки було призначено на 12:00 годину 22 січня 1919 р., тобто першу річницю проголошення четвертого універсалу про повну незалежність України.

22 січня було проголошено всенародним і державним святом. День видався погідний та гарний, з легким морозом. Київ був прикрашений національними синьо-жовтими прапорами, гербами. О 9:00 годині ранку в усіх церквах відправляли богослужіння.

Головні урочистості проголошення злуки проходили на Софійській площі. При вході з вулиці Володимирської на Софійську площу було зведено тріумфальну арку, прикрашену старовинними гербами. Рівно о 12:00 годині розпочалася урочиста церемонія проголошення Акта злуки. На масовому вічі посол Західноукраїнської Народної Республіки Л. Цегельський передав грамоту Національній Раді «Про об'єднання Західноукраїнської Народної Республіки з Великою Східною Україною» голові Директорії Володимир Винниченку.

Член Директорії Федір Швець урочисто зачитав Універсал Директорії:

«...Віднині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України — Галичина, Буковина, Закарпаття і Наддніпрянська Україна. Здійснилися віковічні мрії, для яких жили і за які вмирали найкращі сини України. Віднині є тільки одна незалежна Українська Народна республіка. Віднині український народ увільнений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної, незалежної української держави, на добро і щастя українського народу.»

Після урочистого проголошення злуки на Софійській площі відбувся молебень, а потім — військовий парад під керівництвом полковника Івана Чмоли. Приймав парад полковник Євген Коновалець.

22 січня 1919 р. у Києві на Софійській площі відбулися урочисті збори, на яких був проголошений Акт Злуки (об'єднання) українських земель, засвідчений Універсалом про об'єднання УНР і ЗУНР в єдину Велику Україну. Ним стверджувалось об'єднання двох

тодішніх держав, що постали на уламках Російської і Австро-Угорської імперій в єдину соборну Українську державу, яка відтоді ставала гарантом загальнонаціональних інтересів українців. Століттями розірваний український народ визволився з неволі і возз'єднався на своїй землі в єдиній Українській державі.

Акт Злуки був глибоко детермінований історично і спирався на споконвічну мрію українського народу про незалежну, соборну національну державу. Він став могутнім виявом волі українців до етнічної й територіальної консолідації, свідченням їх самовизначення, становлення політичної нації. Уперше за 600 років він став реальним кроком до об'єднання українських земель, що вплинув на подальші національно-політичні процеси в Україні.

Наступного дня, 23 січня, розпочався Трудовий конгрес України, який мав виконувати функцію всеукраїнського парламенту. Акт злуки було затверджено вищим законодавчим органом України. На основі цих рішень Західноукраїнська Народна Республіка перейменовувалась у Західну область УНР (ЗО УНР). Єдиним державним гербом став тризуб замість раніше затвердженого для ЗУНР золотого лева на голубому полотні. У той же час злиття урядів, армій, законодавчих органів УНР та ЗУНР відклали до скликання Установчих Зборів об'єднаної України, як це й передбачалося ухвалою Української Національної Ради від 3 січня.

Міжвоєнний період

Об'єднання українських земель відбулося юридично та політично. Проте державне об'єднання не відбулося. Тому перед фактом військової катастрофи восени 1919 і у 1920 рр. уряди та військове командування ЗУНР та УНР дбали передусім про свої регіональні інтереси. Це яскраво проявилось у процесі переговорів Симона Петлюри з Польським керівництвом та в підписанні ним 21 квітня 1920 р. Варшавського договору, згідно з яким, за визнання Польщею Директорії УНР, очолюваної С. Петлюрою, та надання військової допомоги проти більшовицьких урядів Росії та України. Польщі передавалася Галичина, Холмщина, Підляшшя й Західна Волинь(зокрема повіти Рівненський, Дубнівський та частину Кременецького).

Окупація Польщею Західноукраїнських земель знову відсунула на невизначений період возз'єднання всіх українських земель. Воно відбулося лише у вересні 1939 р., але не як втілення у життя віковичних прагнень українського народу, а як результат таємної радянсько-німецької змови від 23 серпня 1939 р. про сфери впливу, а також гри на патріотичних почуттях населення Західної

України. Надії народу не справдилися. «Свято свободи, що прийшло зі Сходу», обернулося для населення жорстокими буднями.

Це об'єднання виявилось нетривким, і невдовзі історія розпорядилась так, що окремі частини українських земель знову опинились у складі різних держав. А методи, якими було здійснено нове об'єднання «сходу» і «заходу» у 1939 р., полишили в думках мільйонів українців незагоєні рани.

Перше офіційне святкування Соборності

22 січня 1939-го було вперше за 20 років урочисто відзначено на офіційному рівні свято Соборності. Відбулось це у Карпатській Україні (м. Хуст), на той час - автономній республіці Чехословаччині. Це був чудовий привід нагадати закарпатцям про волю, висловлену на з'їзді Всенародних зборів українців у Хусті 21 січня 1919-го про приєднання Закарпаття до Української Народної Республіки зі столицею у Києві, і легітимізувати тим самим свою програму побудови Української держави на базі «закарпатського П'ємонту».

Це була не просто маніфестація, а найбільша за 20 років перебування краю у складі Чехословаччини демонстрація місцевого населення за участю 30 тис. люду, яке з'їхалось до столиці Карпатської України з усіх куточків краю.

Від самого ранку поїзд за поїздом вбігає, українське населення спішить до столиці на маніфестації. Довжезний ряд селянських возів з близької околиці, вантажні самоходи з дальших сіл, а поїзди з найдальших закутин привозять учасників. Тисячі возів, роверів, авт заповнили бічні вулиці. Сотні, ба тисячі синьо-жовтих прапорів по вулицях, ці дві барви сьогодні домінують. Уніформи, народні одяги з різних околиць по хустських вулицях маком цвітуть. Зразу можна розрізнити з одягу: Гуцульщина, Хустщина, Волівщина, Севлющина і т. д. Навіть із далекої Ужанщини та Середнянщини людей повно. Це ж річниця української соборності, велике свято! Під синьо-жовтими прапорами маршують із різних напрямків, найбільше від станції, з піснями на устах. Волівщина заступлена сильно; саме тільки Волове послало аж трьома величезними вантажними автами своїх заступників, щось біля двісті людей.

Біля тридцять тисяч учасників зійшлося з цілої Карпатської України. Це найбільші збори, які я під цими зеленими Карпатами бачив за останнє двадцятиріччя. Колись просвітянські збори в Ужгороді були справді величавими, але сьогоднішні збори — рекорд (...)

Десь біля одинадцятої години після Богослужби сформувався величезний похід, замаяли сотні рідних прапорів, і ми перейшли з площі Волошина на головну вулицю. Оркестри заграли українські

походів пісні. Старинний хустський замок ще не бачив такого величавого всенародного здвигу! Три години тривав похід вулицями нашої столиці, і аж біля чотирнадцятої години розпочались святочні збори на площі».

**Зі спогадів письменника та журналіста Василя Гренджи
Донського про святкування 20-ої річниці
Акту Злуки у Хусті 22 січня 1939 р.**

21 січня 1990 р. патріотичні сили організували «живий ланцюг» між Києвом, Львовом та Івано-Франківськом як символ духовної єдності людей східних і західних земель України. Основне русло ланцюга починалося у Стрию, де сходилися два відріжки: один, невеликий, — із закарпатського напрямку, а другий тягнувся від Івано-Франківська. Зі Стрия живий шерех прямував до Львова, звідти — до Тернополя. Далі маршрут проходив через Рівне, Житомир — і до Софійської площі у Києві. За різними оцінками, участь в акції взяли від 0,5 до 3 мільйонів українців.

«Живий ланцюг» у 2011

У кінці 2000-х рр. почали відроджувати традицію створення «живих ланцюгів», що символізують єдність українського народу. У 2008 — 2011 рр. у Києві такі «ланцюги» утворювали на мосту Патона. Таким чином, символічно об'єднували правий та лівий береги Дніпра. Основним організатором цієї акції виступало Братство козацького бойового звичаю «Спас». Найбільшого розмаху акція досягла 2011 р., коли на міст Патона прийшло понад 1000 учасників. Того року до організації акції долучилися такі громадські організації як Відсіч, Молода просвіта, Національний альянс, Молодіжний націоналістичний конгрес, студентський туристичний клуб «Скіфи»

КНЕУ. 22 січня 2011 р. «живий ланцюг» утворено у понад 20 містах України. Так, у Львові близько п'яти тисяч осіб утворили «живий ланцюг» від пам'ятника Тарасу Шевченку до пам'ятника Степану Бандері.

30 грудня 2011 р. Президент України Віктор Янукович видав указ, яким скасував указ президента Віктора Ющенка 2005 р. про встановлення Дня Свободи 22 листопада (присвяченого подіям Помаранчевої революції), та указ президента Леоніда Кучми 1999 р. про встановлення Дня соборності України 22 січня, водночас з оголошенням 22 січня Днем Соборності та Свободи України. Отже, офіційно 22 січня у 2012-2014 рр. в Україні відзначали саме День Соборності та Свободи України.

Офіційне відновлення

Указом Президента України № 871/2014 «Про День Соборності України» відзначення свята офіційно відновлено, а День Соборності та Свободи України скасовано. Однак відновлення було зроблено не шляхом поновлення указу № 42 від 21 січня 1999 р., який було скасовано Януковичем, а шляхом нового указу. Згідно з ним, свято відзначають «...у день проголошення у 1919 р. Акта злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки».

Значення Дня соборності

Століттями розірваний український народ визволився з неволі — Наддніпрянщина вийшла з Російської, а Західна Україна — з Австро-Угорської імперій — і возз'єднався на своїй землі в єдиній Українській державі.

Акт возз'єднання, злуки двох Україн був радше символічним знаком прагнення єдності, бо у керівництві країни спільності тоді не було. «Безпорадність проводу впливала на загальний настрій, — писала сучасниця тих подій, історик Наталя Полонська-Василенко. — Україна, затиснута між двома потужними силами — Антантою з півдня і большевизмом з півночі, — не мала сил для боротьби. Військо розбіглося, ширилося безладдя. У таких умовах пройшла майже непоміченою подія, яка мала велике ідейне значення: свято Соборності України. 22 січня 1919 р. на Софійській площі проголошено злуку УНР і ЗУНР... Але під тиском невідрадних подій свято пройшло сухо, тихо».

ДЖЕРЕЛА:

Указ Президента України від 21 січня 1999 року N 42/99 «Про День соборності України».; Янукович скасував свято Помаранчевої революції (Перевірено 30 грудня 2011).; Указ Президента України № 1209/2011 «Про відзначення в Україні деяких пам'ятних дат та професійних свят».; УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 871/2014.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2010. – Ч. 1. – 186 с.
- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2011. – Ч. II. – 248 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. – Частина 1. – 204 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. Частина II. – 344 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.
- Карасевич А., Лисенко Л. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2008.
- Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2014. – 514 с.
- Карасевич А. О., Лисенко Л. Г. Словник політологічних термінів. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Бондар С. С. Політична опозиція в політичній структурі суспільства. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Балановський Я. М. Політична коаліція: концепт і проблеми вирішення. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А.О., Шачковська Л.С. Електоральна формула: сутність та політичний концепт. Монографія. Умань: ПП.Жовтий. – 2010. – 156 с.
- Карасевич А. О. Майєвтика Сократа. Монографія. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О. Сократ та його епоха. Навчальний посібник. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О., Побережний І. Н., Побережний В.І. Політологія студентам. Навчальний посібник. – Київ – Кіровоград, «Трелакс». – 1999.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л.С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 3. – Стародавній Схід. – Умань. - 2012. – 695 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. -Книга 2. – Стародавній Рим. – Умань. - 2012. – 768 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 1. – Стародавня Греція. – Умань. - 2011. – 636 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 1. – Умань. - 2013. – 490 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 512 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. Частина 1. – Умань. - 2013. – 449 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 564 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Шачковська Л. С., - Політичні портрети Київської Русі. – Умань. - 2011. – 674 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Політичні портрети Галицько-Волинської держави. – Умань. - 2011. – 464 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. - Європа. – Умань. - 2012. – 804 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. Північна Америка – Умань. – 2011. – 774 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. 1 – Умань. - 2013. – 484 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. II – Умань. - 2013. – 643 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. I – Умань. - 2014. – 670 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. II – Умань. - 2014. – 646 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. - Дисидентський рух. – Умань. - 2014. – 702 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Абросимова С.В., Парамонов А.Ф. Дмитро Яворницький та його родовід – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 112 с.

Алфьоров О. Шляхетсько-козацький рід Голубів в процесі формування українського козацтва: 1578 — 1648./ магістерська робота

Інституту історичної освіти НПУ ім. М. Драгоманова. — К., 2005. — 130 с.

Алфьоров О. Гетьман Оліфер Голуб — славетний представник Роду // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. — Київ. Вид. центр КНЛУ, 2001. — Вип. 5. — С. 383—385.

Алфьоров О. До історії показаченої української аристократії (представника роду Голубів XVI — XVIII ст.) // Гетьманський альманах: «До 85-річчя проголошення Української Держави та 130 річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського». Число II. Київ, видавничий центр КНЛУ. — 2003. — С. 147 — 154.

Амурское казачье войско // Большая советская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия. 1969—1978.;

Антонович М. Козацьке військо у московській війні 1633 р. В. 1932;

Антологія української юридичної думки / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Юрид. кн., 2003. — Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. — 584 с.

Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини / В. Б. Антонович. — К.: Україна, 2004. — 304 с.

Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. М. Апанович. — К.: Либідь, 1993. — 288с.

Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. — К.: Дніпро, 1991. — 335 с.

Аркас М. М. Історія України-Русі з малюнками / М. М. Аркас. — 2-е факс. вид. — Х.: Вища шк., 1991. — 456 с.

Бажан О., Гасай Є., Гуцал П. (упорядники). Реабілітовані історією. Тернопільська область. — Тернопіль: Збруч, 2008. 728 с

Бантыш-Каменский Д. М., История Малой России, К., 1903.

Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посіб. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 2000. — 120 с.

Бойко І. Й. Зобов'язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 1998. — 52 с.

Боплан Г. Л. Опис України / Гійом Левасер де Боплан; Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / Проспер Меріме. — Л.: Каменяр, 1990. — 301 с.

Брехуненко В. Богдан Хмельницький / Віктор Брехуненко. — Київ, 2007. — 72 с.

Велика Історія України від найдавніших часів: у 2 т. — К.: Глобус, 1993. — Т. 2. — 352 с.

- Вечерський В. Гетьманські столиці України / В. Вечерський. – К.: Наш час, 2008. – 320 с. – (Невідома Україна).
- Видатні діячі України минулих століть. К., 2001. — С. 566—567;
- Володарі гетьманської булави. — К., 1994.
- Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. – Луцьк: Вежа, 2000.
- Гапусенко І. Дмитро Іванович Яворницький. К. 1969;
- Голобуцький В. А. Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого, М., 1954.
- Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. К., 1994.
- Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр. К., 1961;
- Голобуцький В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. К., 1962;
- Горобець В. М. Борис Крупницький — повернення в Україну. В кн.: Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. К., 2001;
- Горобець В. М. Україна: від козацької реформи Баторія до здобуття Сагайдачним Кафи, 1578–1616 рр. / В. М. Горобець. – К.: Кріон, 2010. – 192 с.
- Горобець В. М. Україна: козацькі війни 1618–1638 / В. М. Горобець. – К.: Кріон, 2011. – 268 с.
- Грушевський М. С. Нариси історії українського народу. — К.: Либідь, 1990. — 400 с.;
- Грушевський М. С. Початки Хмельниччини (1638 — 1648 рр.), «Історія України-Русі», т. VIII, ч. II, вид. 2, Київ — Відень, 1922.
- Грушевський М. С. Історія України-Русі. — т. 1-10. — К., 1993–1999 рр.
- Грушевський М. С. Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 9, кн. 1: (1650–1654 рр.). – 880 с.
- Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. – К.: Либідь, 1990. – 395 с.
- Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1992. – 544 с.
- Густинський літопис // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. – Київ, 2006.
- Гуржій О. І. Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с. – (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 8).
- Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П. Ф. Гураль. – Л.: Львів. д. ун-т внутр. справ, 2008. – 468 с.

- Греченко В., Ярмиш О. Історія України Торсінг. - 2005. - с. 39-47.
- Дзира Я. Автопортрет нації / Я. Дзира. – К.: Б-ка українця, 1997. – 143 с.
- Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – 2-е вид. – К.: Києво-Могилян. акад., 2008. – 1142 с.
- Довідник з історії України. Видання в трьох томах. / За ред. Підкови І. та Шуста Р. – Київ, 1995.
- Давлетов О. Р. Б. Д. Крупницький — історик українського козацтва. «Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст.» (Запоріжжя), 1998, вип. 3;
- Донские казаки в прошлом и настоящем / под общ. редакцией Ю. Г. Волкова. Изд-во Ростовского университета, 1998.
- Дорошенко Д. І. Нариси історії України: в 2 т.- К.: Глобус, 1991. — Т.1 — 238 с.
- Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е-Й. – С. 270–278.
- Етимологічний словник української мови: в 7 т. / ред. Л. К. Артемева. — К.: Наукова думка, 1985. — Т.2. — 495 с.
- Єремєєв І. С. Герби гетьманів України / І. С. Єремєєв. – К.: УЦІММ-ПРЕС, 1998. – 54 с.
- Забайкальские казаки // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. Наука, 2004. — С.371; Забайкальское казачье войско // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. - 2004. — С. 382.
- Завальнюк О. М. Д. І. Дорошенко: 75 днів у Кам'янці-Подільському // Краєзнавство: Науковий журнал. — 2001. — № 1- 4. — С. 145–148.
- Ілюстрована енциклопедія історії України: у 3 т. – К.: Спалах, 2004. – Т. 1: Від найдавнішого часу до кінця 18 ст. – 216 с.
- Історичні постаті України: іст. нариси / упоряд. О. В. Болдирев. – О.: Маяк, 1993. – 384 с.
- Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко.– К.: Ін Юре, 2003.– Т.1–2.
- Історія України та її державності / за наук. ред. Л. Є. Дещинського. – Л.: Бескид Біт, 2005. – 368 с.
- Історія українського війська: у 2 ч. – Л.: Вид-во Івана Тиктора, 1993.
- Історія української культури: підручник / за ред.: Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець. – Х.: Право, 2012. – 368 с.

История казачества Азиатской России: в 3 т. / В. В. Алексеев; Н. А. Миненко. — Екатеринбург, 1995.

Історія України. ЗНО за 30 днів / І. А. Коляда, О. Ю. Кирієнко. — К.: Генеза, 2013. — 256 с.

Князі Київські та правителі Києва до часу видання «Синописа» // І. В. Жиленко. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. — Київ.: ВІПОЛ, — Спецвип. 2: Синопис Київський / І. В. Жиленко. — 2002. — 194 с.

Коваленко Сергій. Гладкий Матвій Іванович//Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008.

Коваленко Сергій. Джалалий Филон//Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008

Козацькі вожді, гетьмани, кошові // Історія української культури. у 5 Т. — Т.2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). Київ, «Наукова думка», 2001

Корсак І. Гетьманіч Орлик / І.Корсак . — Луцьк: Твердиня, 2006. — 120 с.

Корсак І. Імена твої, Україно / І.Корсак . — Луцьк: Твердиня, 2007. — 300 с.

Косенко Л. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі.-Харків: ВД «Школа», 2007. - 576 с.

Костомаров Н. Южная Русь в конце XVI века. // Исторические произведения. Автобиография. — Киев, 1989.

Костомаров Н. И. Руина: гетманства Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича 1663—1687 гг. // Исторические монографии и исследования: В 17 тт. — М.: Чарли, 1995. — [Т. 7]. — С. 7.

Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду. — Прешов, 1996.

Кресіна І. О. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція / І. О. Кресіна, О. В. Кресін. — К.: Фотовідеосервіс, 1993. — 80 с.

Кривошея В. В. «Генеалогія українського козацтва. Канівський полк». — К.: ВД «Стилос», 2006. - с. 121

Кривошея В. Українська козацька старшина. — Ч.2. — К., 1998

Кривошея В. Білоцерківський полк. — К., 2002

Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. — Л.: Світ, 1990. — 520 с.

Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990.

Крип'якевич І. Історія українського війська. Л. 1936;

Криськов А. А. Діяльність Д. І. Дорошенка в еміграції (20 - ті роки ХХ ст.) // Духовні витoki Поділля: Творці історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (9 - 11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський). — Хмельницький: Поділля, 1994. — С. 38 - 40.

Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. - К: Україна, 2001. - 240 с.

Кульчицький В. С. Історія держави і права України: підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й Тищик. — К.: Ін Юре, 2007. — 624 с.

Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. — Київ, 2003.

Мазепа Н. Н. Гетман Мазепа: енцикл. справочник / Н. Н. Мазепа. — Х.: Оберіг, 2010. — 304 с.

Малий словник історії України. — К.: Либідь, 1997. — 464 с.

Мельник Л. Гетьманщина першої чверті ХVІІІ ст. — К., 1997;

Мельничук Олександр. Працював без упину на користь України // Історичний календар. — К., 1996. — С. 124–125.

Мицик Ю.А. Козацький край. — Дніпропетровськ, 1997.

Мицик Ю.А. Гетьман Іван Виговський. К., 2004

Мицик Ю.А. Історія України. К., 2005

Мицик Ю.А. Чигирин — гетьманська столиця. К., 2008

Мицик Ю.А. За віру православну. К., 2009.

Мицик Ю.А. Іван Сірко. К., 2010.

Мільчев О.І. Запорожці у Банаті та Бачці: стан та перспективи дослідження проблеми // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 6. — К., 2001. — С.86-95.

Мільчев О.І. Бахмутський козацький полк // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 31.

Мільчев О.І. Буджацька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С.50-51.

Мільчев О.І. Джамбуйлуцька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 127.

Моця О.П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І.Мазепи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - № 5. - с. 76 - Повний текст.

Моця О.П. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії середньовічної Європи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - №2. - с.10 - Повний текст.

Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка: (Запорозька Січ у західноєвроп. іст.-літератур. пам'ятках) / Д. С. Наливайко. — К.: Дніпро, 1992. — 495 с.

Осипов К. Богдан Хмельницький. — 2-е изд., перераб. — М.: Мол. гвардия, 1948. — 480 с. (ЖЗЛ)

Осташко Т. С. Дорошенко Дмитро Іванович // Енциклопедія історії України. — Т. 2. — К., 2005. — С. 455–456.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. — К., 2004;

Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. / С. Павленко. — К.: Києво-Могилян. акад., 2008. — 267 с.

«Пакти і Конституції» Української козацької держави: до 300-річчя укладення. — Л.: Світ, 2011. — 440 с.

Петрикова В. Діячі бібліотечного краєзнавства на Поділлі та їх вплив на розвиток теорії краєзнавчої бібліографії в Україні в післяреволюційні роки // Вісник історико-культурологічного Подільського братства. — 1995. — № 4. — С. 88.

Петровський В. В. Історія України: неупереджений погляд: факти, міфи, коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. — К.: Школа, 2007. — 592 с.

Полонська-Василенко, Н. Д. Історія України: у 2 т. / Н. Д. Полонська-Василенко. — Репр. вид. — К.: Либідь, 1992. — Т. 1–2.

Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р.: законодавство. — К.: Книга, 1997. — 547 с.

Пріцак О. Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. — К., 1994;

Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О.Щербака. — К.: Либідь, 1994.

Сергійчук, В. І. Іменем Війська Запорозького : укр. коз. в міжнар. відносинах XVI – сер. XVII ст. / В. І. Сергійчук. — К.: Україна, 1991. — 256 с.

Сергійчук В. Морські походи запорожців / В. Сергійчук. — К.: Фотовідеосервіс, 1992. — 60 с.

Сергійчук В. І. Богдан Хмельницький та його старшина.- К., 1996.- 56 с.

Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Клію : події і люди укр. історії / М. Ф. Слабошпицький. — К.: Махаон, 2003. — 224 с.

Смолій В. А. Богдан Хмельницький: Соціально- політичний портрет/ В. А. Смолій, В. С. Степанков. — 2-ге видання, доповнене, перероблене. — Київ: Либідь, 1993. — 487 с.

Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Альтернативи, 1999. – 352 с. – (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 7).

Сорока Ю. В. Походи Богдана Хмельницького / Ю. Сорока. – Х.: Фоліо, 2011. – 120 с.

Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699 рр. — К., 2004

Станіславський В.. Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні // Україна в Центральній-Східній Європі / Відп. ред. В. Смолій. — Вип.8. — К., 2008

Степанков В. С. Михайло (Станіслав) Кричевський / / Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. - К. , 1998. - Т. 1. - С. 181.

Стецюк К. І. Початок визвольної війни українського народу і переговорів про возз'єднання України з Росією в 1648 р., у книзі: «Визвольна війна 1648 — 1654 рр. і возз'єднання України з Росією», під редакцією В. А. Дядиченка, О. К. Касименка і Ф. П. Шевченка, К., 1954.

Субтельний О. Україна: історія: пер. з англ. / О. Субтельний. – 3-є вид. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.

Субтельний О. Козацька ера // Україна: Історія. — Київ: Либідь, 1993.

Сушинський Б. І. «Козацька Україна: «Хмельниччина». - Одеса, «ВМВ» 2004. - 560 с.

Сушинський Богдан / / Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV-XIX ст. - Одеса, 2006.

Таирова-Яковлева Т. Мазепа. — Москва: Молодая гвардия, 2007.

Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. – К. : Дніпро, 2001.

Трофимук О. Пилип Орлик: гетьман в еміграції, бароковий поет, автор першої Конституції. — Львів, 2008;

Україна: антологія пам'яток державотворення X–XX ст.: у 10 т. – К. : Основи, 2008.:

Т. 2, кн. 1 : (XVI ст.). – 560 с.

Т. 2, кн. 2 : (Перша половина XVII ст.). – 536 с.

Т. 3, кн. 1 : (Третя чверть XVII ст.). – 504 с.

Т. 3, кн. 2 : (Остання чверть XVII – початок XVIII ст.). – 576 с.

Т. 4, кн. 1 : (Перша третина XVIII ст.). – 520 с.

Т. 4, кн. 2 : (Середина XVIII ст.). – 360 с.

Т. 3 : Битва за козацьку державу (XVI–XVII ст.). – 496 с.

Т. 4 : Спроби реанімації козацької держави (XVIII ст.). – 528 с.

Україна: хронологія розвитку / автори, кер. проекту : А. В. Толстоухов, В. О. Зубанов. – К.: Кріон, 2009.

Т. 3: Від Батієвої навали до Люблінської унії. – 696 с.

Т. 4: На порозі Нового часу. Від Люблінської унії до кінця XVIII століття. – 2009. – 864 с.

Україна — козацька держава/ ред. Недяк В. В.; Наукові ред. Щербак В. О., Федорук О. К. — К.: Емма, 2004. — 1216 с.

Українська радянська енциклопедія. В 12-ти томах / За ред. М. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Гол. редакція УРЕ, 1974-1985.

Українське козацтво: мала енцикл. — К. : Генеза, 2002. — 568 с.

Федорук А. В. Наймане козацьке військо (XVI — середина XVII ст.): ідеологія, організація та військове мистецтво. — Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю історія. — Чернівці, 2000.

Хмельницький Б. — славний син і видатний гетьман України / Гайбондюк В. Д. — Рівне, 1995. — 132 с.

Хорунжий Ю.М. Любов маєш — маєш згоду: Іст. роман. — К.: Вид.дім “КМ Академія”, 2003. — 330 с.

Чайковський Андрій / / Перед зривом. Полковник Кричевський. - Львів, 1992.

Чухліб Т. Самійло Іванович (Самусь) — полковник та наказний гетьман правобережної частини Українського гетьманату // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. — Т. 2. — К., 2004.

Чухліб Т. «Руїна» Гетьманщини чи боротьба за утвердження Козацької держави? (Спроба започаткувати наукову дискусію щодо одного історичного терміну) // Україна в Центрально-Східній Європі: Щорічник. — 2004. — № 4.

Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663—1713). — К.: КМ Academia, 2004. — 250 с.

Чухліб Т. Ставленник турецького султана в Україні молдавський господар Г. Дука (1681 — 1683 рр.) // Київська старовина — 2002 — № 4 — С.126 — 140

Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. — К.-Нью-Йорк, 2003.

Шевчук В. Козацька держава : етюди до історії укр. державотворення / В. Шевчук. — К.: Абрис, 1995. — 392 с.

Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер.П.Таращук. — К.: 2004. — 496 с.

Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану.— К., 2000.

Шевчук В. Гетьман-вигнанець // Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина. Вибр. твори. — К., 2006;

Шубравська М. Д. І. Яворницький. К. 1972.

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — Т. 1.-3. — К., 1990-1993р.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — Київ, 2006.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — Київ, 2008.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 1. Козацька революція 1648–1657 рр. //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 2. Руїна (1658–1686) //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Розділ V. Козацька ера. § 3. Мазепа і мазепинці // - Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. § 2. Згасання козацьких автономій у підросійській Україні //— Київ, 1997.

ЗМІСТ

Рада.....	3
Рада безпеки ООН.....	4
Рада Європи.....	8
Рада кантонів.....	11
Радикалізм.....	15
Радянський комунізм.....	19
Райс Кондоліза.....	19
Рамзес I.....	27
Рамзес II.....	28
Расизм.....	29
Рассел Бертран Артур Вільям.....	34
Реакція політична.....	38
Ревізіонізм.....	39
Революція.....	41
Регент.....	42
Регіоналізм.....	42
Рейган Рональд Вільсон.....	51
Рекет.....	63
Режим політичний.....	64
Рекламування політичне.....	67
Ренегат.....	70
Релігія і політика.....	71
Релігія і церква в Україні.....	77
Релятивізм політичний.....	99
Реннер Карл.....	101
Репорація.....	102
Репатріація.....	104
Республіка.....	105
Республіка змішана.....	111
Республіка парламентська.....	113
Республіка парламентсько-президентська.....	116
Республіка президентська.....	120
Республіка президентсько-парламентська.....	123
Ресурси політичні.....	129
Референдуми в Україні.....	131
Реформа політична.....	134
Реформа соціальна.....	136
Ризик політичний.....	138
Римський клуб.....	138

Римське право.....	142
Риму Стародавнього політична думка.....	145
Ринкова економіка.....	146
Ринковий соціалізм.....	149
Ринок влади.....	150
Ринок політичний.....	152
Ритуал політичний.....	153
Рівності принцип.....	154
Рівновага політична.....	158
Рікардо Давід.....	161
Рішення політичне.....	169
Робітничий клас.....	176
Розвитку політичного теорія.....	178
Рокфеллер Нельсон Олдрідж.....	182
Романтизм.....	184
Російська політична думка.....	194
Ростоу Волт Вітмен.....	197
Ротація у політиці.....	201
Роялізм.....	201
Рудич Фелікс Михайлович.....	201
Рузвельт Елеонора.....	203
Рузвельт Теодор.....	205
Резвельт Франклін Делано.....	209
Русифікація.....	215
Руссо Жан Жак.....	228
Руська (Київська) держава.....	237
«Руська Правда».....	281
Рух не приєднання.....	287
Рух Опору.....	289
Рух прихильників миру.....	290
Руси суспільні.....	290
Руси суспільно-політичні.....	294
Сакралізація.....	297
Салманасар IV.....	298
Салманасар V.....	301
Саміт.....	302
Самоврядування.....	304
Сантояна Джордж.....	304
Санкція.....	306
Саргон II.....	306
Сарторі Джованні.....	309

Сателіт.....	311
Сахура.....	312
Свидригайло.....	313
Світова організація торгівлі.....	322
Світовий Конгрес українців.....	337
Світовий політичний процес.....	341
Світових систем теорія.....	342
Світська влада.....	343
Світська держава.....	344
Свобода політична.....	345
Свобода вибору.....	346
Свобода особистості.....	347
Свобода совісті.....	353
Свободи політичні.....	359
Святополк Михаїл.....	361
Святополк Окаянний.....	364
Святослав.....	365
Святослав II Ярославович.....	368
Сегрегація.....	369
Сектанство політичне.....	369
Секуляризація.....	370
Селяни.....	371
Селянська партія України.....	373
Семюельсон Пол.....	374
Сендел Майкл.....	376
Сенека Анней Луцій.....	377
Сенусерт I.....	382
Сенусерт II.....	383
Сенусерт III.....	384
Сепарація етнічна.....	385
Сепаратизм етнічний.....	386
Сепаратизм політичний.....	390
Середніх віків політична думка.....	392
Середньовічна українська церковна політична ідеологія.....	396
Сеті I.....	400
Сигізмунд II Ваза.....	402
Сигізмунд Кейстутович.....	404
Сигізмунд I Старий.....	408
Сигізмунд II Август.....	417
Сима-Цянь.....	420

Символіка державна.....	422
Символіка політична.....	424
Синдикалізм.....	427
Синергетика.....	428
Система двопартійна.....	432
Система міжнародних відносин.....	433
Система однопартійна.....	435
Система політичної науки.....	438
Ситуація політична.....	440
Сіммонс Вільямс.....	442
Сінахеріб.....	443
Сіонізм.....	445
Сірий кардинал.....	458
Скіннер Беррес Фредерік.....	459
Сковорода Григорій Савич.....	461
Смелзер Нейл Джозеф.....	467
Міт Адам.....	468
Смолятич Климентій Митрополит Руський.....	476
Соборність України.....	479
ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА.....	487
ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА.....	488